ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η έρευνα της Νεολιθικής Εποχής στη Βαλκανική και την Ανατολική Μεσόγειο κατά τον Μεσοπόλεμο με έμφαση στην Ελλάδα

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Μαρία Ζευγολατάκου

Αθήνα 2021

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Η έρευνα της Νεολιθικής Εποχής στη Βαλκανική και την Ανατολική Μεσόγειο κατά τον Μεσοπόλεμο με έμφαση στην Ελλάδα

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Μαρία Ζευγολατάκου

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη, Ομ. Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Ε. Μαντζουράνη, Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Β. Καραμανωλάκης, Αναπλ. Καθηγητής της Θεωρίας και της Ιστορίας της Ιστοριογραφίας

Μέλη της Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Επιβλέπουσα: Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη, Ομ. Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Ε. Μαντζουράνη, Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Β. Καραμανωλάκης, Αναπλ. Καθηγητής της Θεωρίας και της Ιστορίας της Ιστοριογραφίας
Μέλος: Ελ. Πλάτων, Αναπλ. Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Γ. Παπαδάτος, Αναπλ. Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Γ. Βαβουρανάκης, Αναπλ. Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Μέλος: Κ. Κοπανιάς, Αναπλ. Καθηγητής Αρχαιολογίας Ανατολικής Μεσογείου

Αθήνα 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες ix

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 1

ΜΕΡΟΣ Α'
ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κεφάλαιο Ι.
Το γεωγραφικό πλαίσιο

Ι. 1. Γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Βαλκανικής Χερσονήσου 11
Ι. 2. Γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Ανατολικής Μεσογείου 13
Ι. 3. Το θαλάσσιο τοπίο 17

Κεφάλαιο ΙΙ.
Το ιστορικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό πλαίσιο

ΙΙ. 1. Η ανάδυση των ιδεολογιών μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο 21
ΙΙ. 2. Τρόπος ζωής και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του Μεσοπόλεμου 25
ΙΙ. 3. Τα ιστορικά γεγονότα στη Βαλκανική και την Ελλάδα 28
ΙΙ. 4. Τα ιστορικά γεγονότα στη Ανατολική Μεσόγειο 37

Κεφάλαιο ΙΙΙ.
Τα θεωρητικά ρεύματα και οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις της Αρχαιολογίας

ΙΙΙ. 1. Μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 43
ΙΙΙ. 2. Η προσέγγιση του G. Kossinna 46
ΙΙΙ. 3. Ναζιστική Αρχαιολογία 48
ΙΙΙ. 4. Η ζωή και το έργο του V. G. Childe 49
ΙΙΙ. 5. Το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο του V. G. Childe 55
ΙΙΙ. 6. Ο R. E. M. Wheeler και η νέα ανασκαφική μέθοδος 57

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

Κεφάλαιο ΙV. Η Ελλάδα

IV.1. Οι θεσμοί και οι φορείς της έρευνας 63
IV.2. Οι αρχαιολογικές θέσεις 68
IV.2.α. Θράκη 68
IV.2.β. Μακεδονία 71
IV.2.γ. Θεσσαλία 82

IV.2.δ. Στερεά Ελλάδα 83
IV.2.ε. Πελοπόννησος 85
IV.2.στ. Ιόνια νησιά 105
IV.2. ζ. Νησιά του Αιγαίου 106

Κεφάλαιο V. Η Βαλκανική Χερσόνησος

V.1. Οι θεσμοί και οι φορείς της έρευνας 109
V.2. Οι αρχαιολογικές θέσεις 118
V.2.α. Ρουμανία 118
V.2.β. Σερβία 133
V.2.γ. Βουλγαρία 142

Κεφάλαιο VI. Η Ανατολική Μεσόγειος

VI.1. Οι θεσμοί και οι φορείς της έρευνας 145
VI.2. Οι αρχαιολογικές θέσεις 155
VI.2.α. Τουρκία 155
VI.2.β. Παλαιστίνη 159
VI.2.γ. Λίβανος 167
VI.2.δ. Συρία 173
VI.2.ε. Κάτω Αίγυπτος 179
VI.2.στ. Άνω Αίγυπτος 187
VI.2.ζ. Κύπρος 192

ΜΕΡΟΣ Γ'
ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ

Κεφάλαιο VII.
Το χρονολογικό πλαίσιο

VII.1. Στα ίχνη του Χρ. Τσούντα: από τον "λιθικόν αιώνα"
στη Νεολιθική εποχή 203
VII.2. Από τη Vinča στην ακολουθία του Karanovo 212
VII.3. Από την Ιεριχώ στις ακολουθίες της Προκεραμικής Νεολιθικής 219

Κεφάλαιο VIII.
Η προβληματική και η μεθοδολογία

VIII.1. Νεολιθικός Βορράς vs Ομηρικός Νότος 227
VIII.2. Η γένεση των πολιτισμών της Νεολιθικής
και οι εκτεταμένες ανασκαφές 238

VIII.3. Η Βιβλική Αρχαιολογία και οι ανασκαφές των tell και των νεκροταφείων....241

Κεφάλαιο IX.
Ποσοτική και ποιοτική εκτίμηση των αρχαιολογικών θέσεων

IX. 1. Νεολιθικοί οικισμοί στην Ελλάδα....249
IX. 2. Νεολιθικοί οικισμοί στη Βαλκανική χερσόνησο....259
IX. 3. Νεολιθικοί οικισμοί και νεκροταφεία στην Ανατολική Μεσόγειο....264

Κεφάλαιο X.
Τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού

X. 1. Ελλάδα....269
X. 1.α. Η κατοικία και η αρχιτεκτονική της....269
X. 1.β. Η κεραμική....274
X. 1.η. Ο εργαλειακός εξοπλισμός....276
X. 1.δ. Τα λοιπά ευρήματα....281
X. 1.ε. Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα....282

X. 2. Βαλκανική Χερσόνησος....283
X. 2. α. Η κατοικία και η αρχιτεκτονική της....283
X. 2. β. Η κεραμική....288
X. 2. γ. Ο εργαλειακός εξοπλισμός....289
X. 2. δ. Τα λοιπά ευρήματα....290
X. 2. ε. Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα....291

X. 3. Ανατολική Μεσόγειος....291
X. 3. α. Η κατοικία και η αρχιτεκτονική της....291
X. 3. β. Η κεραμική....293
X. 3. γ. Ο εργαλειακός εξοπλισμός....295
X. 3. δ. Τα λοιπά ευρήματα....296
X. 3. ε. Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα....298

Κεφάλαιο XI.
Η διάχυση των αποτελεσμάτων της έρευνας

XI. 1. Ελλάδα....301
XI. 1.α. Οι μονογραφίες και τα συνθετικά έργα....301
XI. 1.β. Τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά....305
XI. 1.γ. Οι ανακοινώσεις σε Συνέδρια....308
XI. 1.δ. Οι Μουσειακές εκθέσεις....309

XI. 2. Βαλκανική Χερσόνησος 311
XI. 2.α. Οι μονογραφίες και τα συνθετικά έργα 311
XI. 2.β. Τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά 313
XI. 2.γ. Οι ανακοινώσεις σε Συνέδρια 314
XI. 2.δ. Οι Μουσειακές εκθέσεις 314

XI. 3. Ανατολική Μεσόγειος 316
XI. 3.α. Οι μονογραφίες και τα συνθετικά έργα 316
XI. 3.β. Τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά 318
XI. 3.γ. Οι ανακοινώσεις σε Συνέδρια 319
XI. 3.δ. Οι Μουσειακές εκθέσεις 319

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 321

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΟΙ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ 331

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ 349

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 351
Ελληνική 351
Ξενόγλωσση 356

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ 383

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ 392

Ευχαριστίες

Το ενδιαφέρον μου για την ιστορία της έρευνας της Νεολιθική Εποχής, ξεκίνησε ήδη από το μεταπτυχιακό σεμινάριο, στο οποίο είχα εκπονήσει εργασία με θέμα «Η έρευνα της Νεολιθικής Εποχής στην Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο». Από εκεί, συνειδητοποίησα, ότι η περίοδος του Μεσοπολέμου υπήρξε ιδιαιτέρως γόνιμη για την αρχαιολογία και αποτέλεσε τη βάση για τη συνέχιση της έρευνας τα επόμενα χρόνια. Στη συνέχεια το ενδιαφέρον αυτό εντάθηκε με τη συμμετοχή μου στην Ημερίδα με θέμα «Η έρευνα της Νεολιθικής Εποχή στην Ελλάδα», όπου με υπεύθυνη την καθηγήτρια κα. Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη και με τη συμβολή συναδέλφων, διαγράψαμε την πορεία της έρευνας της Νεολιθικής από τον Χρήστο Τσούντα μέχρι και τον 21ο αιώνα.

Έτσι, λοιπόν, αποφασίσαμε από κοινού με την επόπτρια μου, την ομότιμη καθηγήτρια κα. Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη, να πάμε ένα βήμα πιο πέρα και να ανοίξουμε το πεδίο της έρευνας. Αυτή η μελέτη και έρευνα ήταν δύσκολο εγχείρημα και οφείλω να την ευχαριστήσω θερμά για τη βοήθεια της και την συνδρομή της, η οποία ήταν καταλυτική για την ολοκλήρωση της έρευνας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω και τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, την καθηγήτρια κα. Ελένη Μαντζουράνη και τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Βαγγέλη Καραμανωλάκη, οι οποίοι με τις υποδείξεις και τις συμβουλές τους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής, αλλά και τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Γιώργο Βαβουρανάκη για τη συμβολή του στην ενότητα των θεωρητικών ρευμάτων και προσεγγίσεων. Θερμές ευχαριστίες, επίσης, απευθύνω στα μέλη της επταμελούς επιτροπής που δέχτηκαν να συμμετέχουν σε αυτή.

Ένα σημαντικό μέρος της εργασίας μου αποτέλεσαν και τα αρχεία. Για το λόγο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, του Σουηδικού Ινστιτούτου και της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων που, είτε ανταποκρίθηκαν μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email), είτε με βοήθησαν δια ζώσης παραχωρώντας μου αρχεία προς μελέτη και παρέχοντας μου ό,τι πληροφορίες χρειάστηκα.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς και την οικογένεια μου. Είναι αλήθεια, ότι χωρίς τη στήριξη και τη συνδρομή τους δε θα μπορούσα να είχα φτάσει μέχρι εδώ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στόχοι και προβληματισμοί της έρευνας

Στόχος της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι η ανάλυση και μελέτη της ερευνητικής δραστηριότητας για τη Νεολιθική Εποχή κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου στο χώρο της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Ανατολικής Μεσογείου, με έμφαση στην Ελλάδα. Για το σκοπό αυτό θα διερευνηθούν και θα σχολιαστούν οι συνθήκες - ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές - κάτω από τις οποίες δρομολογήθηκε και αναπτύχθηκε η έρευνα και θα εκτιμηθεί ο βαθμός στον οποίον αυτές καθόρισαν την πορεία και τον προσανατολισμό της. Τέλος, θα αποτιμηθεί η σημασία της έρευνας που έγινε κατά το Μεσοπόλεμο, για τη μεταπολεμική αρχαιολογική δραστηριότητα και ανάπτυξη της Νεολιθικής στην εν λόγω περιοχή.

Το γεωγραφικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει τη Βαλκανική Χερσόνησο και την Ανατολική Μεσόγειο, ορίστηκε με τα εξής κριτήρια: πρώτον, αποτελεί τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας με τον οποίο η ίδια γειτνιάζει όχι μόνο γεωγραφικά, αλλά κυρίως πολιτισμικά μέσω του ηπειρωτικού της κορμού που τη συνδέει με τη Βαλκανική αφενός, αλλά και των νησιών του Αιγαίου πελάγους που αποτελούν γέφυρες στην Ανατολική Μεσόγειο αφετέρου. Δεύτερον, η Βαλκανική Χερσόνησος και ειδικότερα το νότιο τμήμα της, μοιράζεται ένα κοινό ανάγλυφο με το βορειοελλαδικό χώρο (Ροδοπική μάζα, ποτάμιες αρτηρίες), επιτρέποντας, έτσι, την κυκλοφορία των νεολιθικών ανθρώπων, των ιδεών και των αγαθών, αλλά και των αρχαιολόγων που ασχολήθηκαν με τη μελέτη τους, διατηρώντας στενές επαφές τόσο κατά τους προϊστορικούς χρόνους όσο και κατά τη σύγχρονη εποχή. Τρίτον, μέσα από μια ανάλογη προσέγγιση θεωρήσαμε απαραίτητο να συμπεριλάβουμε στην μελέτη μας και την Εγγύς Ανατολή, που εγγράφεται στην Ανατολική Μεσόγειο και θεωρείται η κοιτίδα του νεολιθικού πολιτισμού, για να εξετάσουμε κατά πόσον η δραστηριότητα που αναπτύχθηκε εκεί επηρέασε και την αντίστοιχη που πραγματοποιήθηκε στην χώρα. Το ζήτημα που μας απασχόλησε ήταν κατά πόσον η έρευνα της Νεολιθικής, που έλαβε χώρα στην Ελλάδα αλλά και στις παραπάνω περιοχές, κινήθηκε ανεξάρτητα σε κάθε περιοχή / χώρα ή δέχτηκε επιδράσεις από τις άλλες ή / και από τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα.

Ο Μεσοπόλεμος, η περίοδος που μεσολάβησε από τον Α΄ Παγκόσμιο έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες περιόδους της Νεότερης Ιστορίας. Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σημαδεύτηκε από τη διάλυση μεγάλων αυτοκρατοριών, την ανάδυση ενός νέου καθεστώτος, του σοβιετικού, και τη γέννηση των φασιστικών και ναζιστικών κινημάτων που χαρακτήρισαν την μεσοπολεμική Ευρώπη, όλα αυτά σε μια περίοδο έντονων κοινωνικών αλλά και πνευματικών διεργασιών και ζυμώσεων, καθώς και σημαντικών εξελίξεων στο χώρο των επιστημών. Στην Ελλάδα η συγκεκριμένη περίοδος ξεκινά με την Μικρασιατική καταστροφή (1918-1922) και ολοκληρώνεται με την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου (1939-1945). Σε πολιτικό επίπεδο σημαδεύθηκε από πολλές συγκρούσεις σε ένα κράτος το οποίο κατέβαλε μια τεράστια προσπάθεια για την αποκατάσταση των χιλιάδων προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η ανάδειξη του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος, οι παρεμβάσεις του στρατού, το γλωσσικό ζήτημα αποτέλεσαν πεδία σύγκρουσης ανάμεσα σε διαφορετικές δυνάμεις. Η Βαλκανική, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και μέσω μιας σειράς συμφωνιών και συνθηκών, εμφανίστηκε με ένα νέο αναδιαμορφωμένο χάρτη και νέες σχέσεις εξουσίας. Η προσάρτηση εδαφών συνδέθηκε με τη διανομή της μεγάλης γαιοκτησίας, γεγονός που άλλοτε εξυπηρετούσε την αποκατάσταση των προσφύγων (Ελλάδα, Βουλγαρία), και άλλοτε την επιβεβαίωση της εθνικής κυριαρχίας (Ρουμανία. Γιουγκοσλαβία). Τέλος, στην Ανατολική Μεσόγειο, υπό τη σκέπη της Κοινωνίας των Εθνών, πραγματοποιήθηκε η διανομή εδαφών στα κράτη-νικητές με βάση τις «εντολές». Η διανομή αυτή αφορούσε τα εδάφη που πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν γερμανικές ή οθωμανικές κτήσεις και που θεωρήθηκε ότι οι πληθυσμοί τους δεν είχαν ακόμη τη δυνατότητα να αυτοδιοικηθούν. Τέτοια κράτη ήταν το Ιράκ, η Παλαιστίνη, η Ιορδανία με πληρεξούσιο της Μεγάλης Βρετανίας και η Συρία με το Λίβανο με πληρεξούσιο της Γαλλίας.

Στην επιστήμη της Προϊστορικής Αρχαιολογίας, κατά το Μεσοπόλεμο, τέθηκαν σημαντικά ερωτήματα και προβληματισμοί, γενικά και ειδικότερα, στην υπό μελέτη περιοχή. Μια από τις σημαντικότερες μορφές αυτής της εποχής είναι ο Vere Gordon Childe (1892-1957), ο οποίος ενστερνίστηκε τις θεωρίες του Μαρξισμού σε μια περίοδο, όπου άρχιζαν σταδιακά να διαμορφώνονται οι ναζιστικές αντιλήψεις. Ο χώρος του Ηνωμένου Βασιλείου αποτέλεσε την αρχή των

ερευνών του, σύντομα, όμως, τα επιστημονικά του ερωτήματα πέρασαν τα σύνορα αυτής της χώρας. Τα έργα του *The Dawn of European Civilization* (1925), *The Danube in Prehistory* (1929) και *Man Makes Himself* (1936) προκάλεσαν μια σημαντική στροφή στην αρχαιολογική προβληματική της εποχής τόσο στη Βαλκανική, όσο και στην Εγγύς Ανατολή. Ήταν ο πρώτος, ο οποίος εισήγαγε τον όρο «Νεολιθική Επανάσταση» και περιέγραψε τις συνθήκες εκείνες, που οδήγησαν τις ανθρώπινες κοινωνίες να περάσουν από το στάδιο του κυνηγιού και της τροφοσυλλογής στο στάδιο της κτηνοτροφίας και της γεωργίας. Ο χώρος της Εγγύς Ανατολής αποτέλεσε το εφαλτήριο των θεωριών του, οι οποίες ακόμη και σήμερα μπορεί να γίνονται εν μέρει αποδεκτές, ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την αξία τους. Στον αντίποδα της παραπάνω προσέγγισης ο Gustaf Kossina (1858 - 1931), γερμανός φιλόλογος και αρχαιολόγος, ανέπτυξε την ίδια εποχή εθνικιστικές θεωρίες σχετικά με την προέλευση των γερμανικών φύλων και τα κυριαρχικά τους δικαιώματα στα εδάφη που κατείχαν που επηρέασαν πτυχές της ναζιστικής αρχαιολογίας. Τέλος, από μεθοδολογικής άποψης, μεγάλη ήταν και η συμβολή του Sir Robert Eric Mortimer Wheeler (1890 - 1976), ο οποίος, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, εισήγαγε την τεχνική της χρήσης κάναβου κατά την ανασκαφή, μέθοδο που θα υιοθετηθεί και θα καθιερωθεί κυρίως μεταπολεμικά.

Ο Μεσοπόλεμος χαρακτηρίστηκε από μια σειρά συστηματικών ανασκαφών. Μεγάλοι νεολιθικοί οικισμοί στη Βαλκανική, όπως αυτοί του Starčevo και της Vinča, αλλά και σημαντικότατες θέσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, όπως η Ιεριχώ, η Βύβλος, η El Badari, η Χοιροκοιτία κ. α. ήρθαν στο φως και ανασκάφτηκαν θέτοντας τη βάση μιας πλούσιας προβληματικής που θα αναπτυχθεί μεταπολεμικά. Στην Ελλάδα, δραστηριοποιούνται σημαντικά ονόματα της Προϊστορικής Αρχαιολογίας της εποχής, όπως αυτά των Walter Abel Heurtley, Γεώργιο Μπακαλάκη και Γεώργιο Μυλωνά στη βόρεια Ελλάδα και του Carl William Blegen στη νότια. Συμβάλλουν, ωστόσο, στην έρευνα και άλλοι ερευνητές, με ίσως πιο περιορισμένη δράση, όπως οι Στρατής Πελεκίδης και Στίλπων Κυριακίδης (Παραδημή), Αντώνης Κεραμόπουλος (Δισπηλιό), Νίκος Μπέρτος (σπήλαιο Κλενιές), Kimon Grundmann (Χατζημισιώτικη Μαγούλα), Alessandro della Seta (Πολιόχνη), Gabriel Welter (Αίγινα, Νάξος), Louis Renaudin (Ντίκιλι Τας), Erik John Holmberg (Ασέα) και Edith Eccles (Χίος). Δεν θα πρέπει επίσης να παραβλεφθεί το γεγονός, ότι στο Μεσοπόλεμο θα δημοσιευτεί και το έργο *Η Νεολιθική Εποχή εν Ελλάδι* (1928) από τον Γ. Μυλωνά, το οποίο

αποτέλεσε μια πρώτη προσπάθεια συλλογής και παρουσίασης των θέσεων της Νεολιθικής Εποχής, αλλά και μια πρώτη απόπειρα σύνθεσης για τη συγκεκριμένη εποχή, βάσει των όσων είχαν έλθει στο φως μέχρι τότε. Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, και όσον αφορά στην Ελλάδα, θα γίνει προσπάθεια να διασαφηνιστεί κατά πόσον οι έρευνες στις παραπάνω θέσεις, από τους προαναφερθέντες αρχαιολόγους, εντάσσονταν στην ευρύτερη προσέγγιση του προϊστορικού παρελθόντος θεωρώντας τη Νεολιθική ως μια υποκείμενη της Εποχής του Χαλκού περίοδο ή ως μια ξεχωριστή οντότητα προσπαθώντας να διερευνήσουν τα δικά της χαρακτηριστικά. Η Νεολιθική και η διερεύνησή της αποτελούσε μέρος της προσπάθειας επιβεβαίωσης της εθνικής ταυτότητας ή εγγραφόταν στη συζήτηση τη σχετική με την διερεύνηση των σχέσεων Βορρά/Νότου; Και τέλος, ποια μεθοδολογικά «εργαλεία» χρησιμοποίησαν για να εξυπηρετήσουν την προβληματική τους;

Οι περιορισμοί της έρευνας

Όσον αφορά στην Ελλάδα, η τεκμηρίωση προήλθε από μια εξαντλητική βιβλιογραφική έρευνα σε δημοσιεύματα (μονογραφίες, συλλογικά έργα, επιστημονικά άρθρα κλπ.) Ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων, που δραστηριοποιήθηκαν στη χώρα, αλλά και από τη μελέτη πολλών αρχείων. Τα αρχεία αυτά προέρχονται από τη Διεύθυνση του Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΕΑΜ) του Υπουργείου Πολιτισμού, αλλά και από την Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών. Τα συγκεκριμένα αρχεία αφορούν αρχικά την αλληλογραφία που αντάλλασσαν μεταξύ τους οι αρχαιολόγοι C. W. Blegen, Bert Hodge Hill, Jason Penrose Harland, Leslie Kosmopoulos - Walker και H. Goldman. Επίσης, δε λείπουν και σημειώσεις σε τετράδια που αφορούν τις εκπαιδευτικές εκδρομές που διεξήγαγε η Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή και δείχνουν ποιες περιοχές συγκέντρωναν το ενδιαφέρον των μελετητών. Αξίζει να σημειωθεί, ότι μέσα από τα αρχεία αυτά συγκεντρώθηκαν και πληροφορίες, οι οποίες μπορεί να μην έχουν άμεση σχέση με την έρευνα της Νεολιθικής Εποχής, αλλά δίνουν αρκετά στοιχεία για το κλίμα της εποχής και τη λειτουργία των Ξένων Σχολών. Για τη Βαλκανική και την Ανατολική Μεσόγειο η τεκμηρίωση βασίστηκε αποκλειστικά σε βιβλιογραφική έρευνα, η οποία εστίασε στα δημοσιεύματα που ήταν διαθέσιμα στις δυτικές γλώσσες, χωρίς, δυστυχώς, να μπορέσουμε να ανατρέξουμε διεξοδικά και με αποδελτίωση στα περιοδικά κάθε χώρας και λόγω

έλλειψης χρόνου ή / και πηγών, αλλά και λόγω μη δυνατότητας κατανόησης της κάθε γλώσσας.

Η διάρθρωση της παρούσας μελέτης

Η παρούσα διατριβή διαρθρώνεται σε τρία μέρη.

Το **Α' Μέρος** αναφέρεται στο γενικό πλαίσιο της έρευνας. Στο Κεφάλαιο Ι με τίτλο «Το γεωγραφικό πλαίσιο» γίνεται παρουσίαση των γεωγραφικών χαρακτηριστικών της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου. Παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με τα τοπογραφικά και πολιτικά σύνορα, το ανάγλυφο, το κλίμα και τους φυσικούς πόρους των περιοχών, ενώ γίνεται και μια σύντομη αναφορά στις μεταβολές της θαλάσσιας στάθμης και της ακτογραμμής. Ακολουθεί το Κεφάλαιο ΙΙ με τίτλο «Το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο του Μεσοπόλεμου», στο οποίο σκιαγραφούνται τα ιστορικά γεγονότα σε κάθε περιοχή και χώρα και περιγράφονται αναλυτικά τα επιτεύγματα στους τομείς της επιστήμης, του πολιτισμού και του τρόπου ζωής. Το κεφάλαιο ΙΙΙ με τίτλο «Τα θεωρητικά ρεύματα και οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογική έρευνα κατά το Μεσοπόλεμο» αφορά στη θεωρητική σκέψη, έτσι, όπως, διαμορφώθηκε κατά τον Μεσοπόλεμο στον ευρωπαϊκό χώρο και τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα της Νεολιθικής Εποχής.

Στο **Β΄ Μέρος** γίνεται αναλυτική παρουσίαση των αρχαιολογικών θέσεων, οι οποίες ερευνήθηκαν την περίοδο του Μεσοπολέμου. Το Β' Μέρος αποτελείται από τρία μεγάλα κεφάλαια αφιερωμένα στην Ελλάδα (Κεφάλαιο ΙV), τη Βαλκανική χερσόνησο (Κεφάλαιο V), και την Ανατολική Μεσόγειο (Κεφάλαιο VI), αντίστοιχα. Στο κάθε ένα από αυτά παρουσιάζεται πρώτα συνοπτικά ή έρευνα της Νεολιθικής πριν από την υπό μελέτη εποχή και παρατίθενται οι θεσμοί και οι φορείς που την υποστήριξαν. Ακολουθούν οι νεολιθικές θέσεις που εντοπίστηκαν ή / και ανασκάφτηκαν κατά το Μεσοπόλεμο. Για κάθε θέση αναφέρονται τα τοπογραφικά χαρακτηριστικά της, το ιστορικό της έρευνας και γίνεται αναλυτική περιγραφή των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού.

Το **Γ' Μέρος** αποτελεί τη συζήτηση και τη σύνθεση των δεδομένων. Το κεφάλαιο VII με τίτλο «Το χρονοπολιτισμικό πλαίσιο» αναδεικνύει μέσα από ποιες διαδικασίες δομήθηκε το χρονοπολιτισμικό πλαίσιο της Νεολιθικής κατά το Μεσοπόλεμο. Γίνεται φανερό, ότι ενώ στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκαν επί μακρόν οι χρονολογικές υποδιαιρέσεις της Νεολιθικής, όπως τις είχε ορίσει ο Χρ. Τσούντας, στην Βαλκανική και τις χώρες της ανατολικής Μεσογείου οι μεγάλες στρωματογραφικές ακολουθίες και οι συστηματικές ταξινομήσεις της κεραμικής αποτέλεσαν τη βάση πάνω στην οποία δομήθηκαν "πολιτισμοί" της Νεολιθικής δημιουργώντας έτσι μια παράδοση στη Νεολιθική Αρχαιολογία. Στο κεφάλαιο VIII με τίτλο «Η προβληματική και η μεθοδολογία» παρουσιάζονται και σχολιάζονται η προβληματική και η μεθοδολογία που ακολούθησαν οι αρχαιολόγοι στην Ελλάδα, τη Βαλκανική και την Ανατολική Μεσόγειο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Η συγκεκριμένη προβληματική αναλύεται σε σχέση με τους ευρύτερους προβληματισμούς της αρχαιολογικής έρευνας με στόχο να διαπιστωθεί, εάν οι αρχές και τα ρεύματα, που επικράτησαν ευρύτερα, επηρέασαν τα αρχαιολογικά δρώμενα στις υπό μελέτη περιοχές και χώρες. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να εντοπιστούν οι αρχαιολογικές θέσεις (τυχαία ευρήματα, επιφανειακές έρευνες, συστηματικές ανασκαφές) και στην περίπτωση των ανασκαφών, θα δειχτεί ποιος ήταν ο τρόπος διεξαγωγής αυτών. Το κεφάλαιο IX «Ποσοτική και ποιοτική εκτίμηση των αρχαιολογικών θέσεων» έχει στόχο να παρουσιάσει αριθμητικά στοιχεία σχετικά με τις θέσεις που αποκαλύφθηκαν, να δείξει σε ποιες περιπτώσεις πρόκειται για θέσεις (ανασκαμμένες) και σε ποιες περιπτώσεις γίνεται λόγος απλά για εντοπισμό υλικού. Είναι σημαντικό να γίνει, επίσης, κατανοητό ποιες από αυτές τις θέσεις είναι γνωστές από την προηγούμενη περίοδο και ανασκάπτονται τώρα, ποιες εντοπίστηκαν κατά το Μεσοπόλεμο και ανασκάφηκαν και ποιες εντοπίστηκαν κατά το Μεσοπόλεμο, ανασκάφηκαν και συνεχίζουν να ερευνώνται μέχρι και σήμερα. Το κεφάλαιο Χ με τίτλο «Τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού» παρουσιάζει και σχολιάζει τα υλικά κατάλοιπα που αφορούν την κατοικία και την αρχιτεκτονική, την κεραμική, τον εργαλειακό εξοπλισμό, τα λοιπά ευρήματα καθώς και τις ταφές και τα ταφικά έθιμα. Στόχος, εδώ, δεν είναι η απλή παράθεση των ευρημάτων, αλλά η κριτική ανάλυση της σημασίας που δόθηκε σε κάθε ένα από αυτά εκ μέρους των ανασκαφέων και των μελετητών. Στο τελευταίο κεφάλαιο XI με τίτλο «Η διάχυση των αποτελεσμάτων»

γίνεται κριτική παρουσίαση των τρόπων διάχυσης των αποτελεσμάτων κατά το Μεσοπόλεμο μέσα από τις μονογραφίες, τα άρθρα σε συλλογικούς τόμους η περιοδικά, τα συνέδρια, τις μουσειακές εκθέσεις κλπ.

Τα **Συμπεράσματα** κλείνουν την παρούσα μελέτη και συνθέτουν την εικόνα που διαμορφώνεται μέσα από την ιστορική αναδρομή της έρευνας για τη Νεολιθική παραθέτοντας τους ιδεολογικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που καθόρισαν την πορεία της τονίζοντας τις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής και χώρας αλλά και τα κοινά χαρακτηριστικά. Αποτιμάται επίσης η σημασία της έρευνας που έγινε κατά το Μεσοπόλεμο και η συμβολή των αρχαιολογικών δεδομένων που συλλέχθηκαν για τη μεταπολεμική αρχαιολογική δραστηριότητα και ανάπτυξη της Νεολιθικής στις υπό μελέτη περιοχές.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι
ΤΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο γεωγραφικός χώρος, στα πλαίσια του οποίου εγγράφεται η παρούσα μελέτη, περιλαμβάνει δύο ενότητες, τη Βαλκανική χερσόνησο, αφενός, και την Ανατολική Μεσόγειο, αφετέρου. Ο χώρος αυτός, στο σύνολό του είναι μια κομβική περιοχή μεταξύ Ασίας και Ευρώπης, που δέχτηκε κύματα ανθρώπινων μεταναστεύσεων και που αποτελεί σημαντικό σταυροδρόμι πολιτισμών. Πρόκειται για ένα πολυσχιδές τοπίο το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονο ανάγλυφο, ισχυρό κατακερματισμό και κλιματική ποικιλομορφία [εικ. 1].

Ι.1. Γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Βαλκανικής Χερσονήσου

Η Βαλκανική Χερσόνησος ή Χερσόνησος του Αίμου [εικ. 2] αποτελεί το νοτιοανατολικό τμήμα της Ευρωπαϊκής Ηπείρου. Περιβάλλεται από την Αδριατική θάλασσα και το Ιόνιο πέλαγος στα δυτικά, το Αιγαίο πέλαγος στα νότια και ανατολικά, τη Θάλασσα του Μαρμαρά και τη Μαύρη θάλασσα (Εύξεινος Πόντος) στα βορειοανατολικά. Τα βόρεια φυσικά σύνορα της Βαλκανικής Χερσονήσου θεωρείται ότι ευθυγραμμίζονται με τη γραμμή που διαμορφώνεται από τον ποταμό Δούναβη, παρότι σε μια άλλη εκδοχή, που υιοθετήθηκε και στην παρούσα εργασία για τις ανάγκες της έρευνας, η Βαλκανική Χερσόνησος περιλαμβάνει και τη Ρουμανία.

Τα πολιτικά σύνορα της περιοχής είχαν υποστεί κατά το παρελθόν πολλές αλλαγές λόγω των ιστορικών γεγονότων που έλαβαν μέρος εκεί. Σήμερα η Βαλκανική Χερσόνησος περιλαμβάνει από Βορρά προς Νότο τις εξής χώρες: Σλοβενία, Κροατία, Σερβία, Βοσνία Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Βόρεια Μακεδονία, Κοσσυφοπέδιο, Αλβανία, Βουλγαρία και Ελλάδα.

Πρόκειται για μια κατεξοχήν ορεινή περιοχή. Το δυτικό τμήμα της διατρέχεται από τις Δειναρικές Άλπεις, που αποτελούν συνέχεια των Άλπεων και συνεχίζονται προς το Νότο με την οροσειρά της Πίνδου η οποία φθάνει έως την Πελοπόννησο. Στα βόρεια δεσπόζουν οι Τρανσυλβανικές Άλπεις (Νότια Καρπάθια όρη), ενώ στην ανατολική και κεντρική Βαλκανική απλώνεται - από τα δυτικά προς τα ανατολικά - η οροσειρά του Αίμου (Stara Planina). Νοτιότερα απλώνεται η

ορεινή μάζα της Ροδόπης, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας βρίσκεται στη Βουλγαρία. Το υψηλότερο σημείο των Βαλκανίων είναι το όρος Ρίλα, στη Βουλγαρία (υψόμετρο 2.925 μ.), ενώ το χαμηλότερο βρίσκεται στο Φρέαρ των Οινουσσών, ανοιχτά της Μεσσηνίας, με βάθος 5.267 μέτρα. Η πορεία που ακολουθούν οι ορεινοί όγκοι, από βορρά προς νότο στη δυτική Βαλκανική και από τα δυτικά προς τα ανατολικά στην ανατολική Βαλκανική επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στις προϊστορικές κοινότητες της Βαλκανικής διευκολύνοντας ή εμποδίζοντας τη μεταξύ τους επικοινωνία. Τα ποτάμια, υπογραμμίζοντας αυτό το ανάγλυφο, ρέουν στο βόρειο τμήμα της από τα δυτικά στα ανατολικά (Δούναβης) και στο νότιο τμήμα της από τα βόρεια στα νότια και χύνονται στο Αιγαίο πέλαγος (Αξιός / Βαρδάρης, Στρυμώνας / Στρούμα, Νέστος/Μέστα, Έβρος / Μαρίτσα).

Οι πεδινές περιοχές είναι λιγοστές και όχι ιδιαίτερα εκτεταμένες. Διαμορφώνονται κατά μήκος των μεγάλων ποτάμιων αρτηριών, όπως του Σάβα και του Δούναβη στο βόρειο τμήμα της, του Μοράβα και Αξιού στο κεντρικό τμήμα, του Στρυμώνα, Νέστου και Έβρου στο νότιο και ανατολικό, καθώς και σε λεκάνες μεταξύ των ορεινών όγκων.

Τα Βαλκάνια παρουσιάζουν μια ποικιλία ηπειρωτικού και μεσογειακού κλίματος, που διαμορφώνεται ανάλογα με την απόσταση από την ακτογραμμή ή / και το υψόμετρο. Στα βόρεια οι χειμώνες είναι πολύ ψυχροί, με θερμοκρασίες που φθάνουν από τους -24°C και -28°C έως και -30°C, ενώ στα νότια είναι πιο ήπιοι, με θερμοκρασίες από +11°C και +3°C έως και -1°C. Τα καλοκαίρια είναι αρκετά ζεστά σε όλες τις Βαλκανικές χώρες και η θερμοκρασία μπορεί να φτάσει στους +40°C. Οι ακραίες θερμοκρασίες που έχουν σημειωθεί είναι +48°C στην Ελλάδα και -39°C στην Ρουμανία. Στη ζώνη της Νότιας Μεσογείου τα καλοκαίρια είναι ζεστά και ξηρά και οι χειμώνες δροσεροί και υγροί. Δάση και θάμνοι καλύπτουν μεγάλες εκτάσεις.

Η περιοχή των Βαλκανίων χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία φυσικών πόρων, οι οποίοι ήταν ζωτικής σημασίας για το νεολιθικό άνθρωπο. Πρώτος και κύριος ήταν το νερό, με τη μορφή πηγών η ποταμών, απαραίτητο για τη διαβίωσή τους. Για παράδειγμα, ο ποταμός Δούναβης ήταν πλούσιος σε μεγάλα ψάρια, όπως κυπρίνους του γλυκού νερού, γατόψαρα και οξύρρυγχους που μετανάστευαν από τη Μαύρη Θάλασσα (Clason 1980). Σε μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από μεγάλους ορεινούς όγκους, οι εύφορες πεδιάδες που αναπτύσσονται είτε μεταξύ

αυτών είτε κατά μήκος των ποτάμιων αρτηριών, αν και περιορισμένες στη περίπτωση της Βαλκανικής Χερσονήσου, ήταν ιδανικές για την ανθρώπινη εγκατάσταση και την καλλιέργεια της γης, ενώ προσέφεραν και την άργιλο, απαραίτητη πρώτη ύλη για την οικονομία των νεολιθικών. Τα δάση, ακόμα πυκνά εκείνη την εποχή, εξασφάλιζαν την απαραίτητη ξυλεία. Συγκεκριμένα, στις όχθες του Δούναβη υπάρχουν βελανιδιές και οξιές, ενώ στα βουνά, έλατα και πεύκα. Επιπλέον, τα Βαλκάνια είναι πλούσια και σε λίθινες πρώτες ύλες, όπως ο ασβεστόλιθος, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως δομικό υλικό, τα πυριτικά πετρώματα καθώς και ο οψιανός των Καρπαθίων, στο βορρά και της Μήλου, στο νότο, απαραίτητες πρώτες ύλες για τον εργαλειακό εξοπλισμό καθώς και πλήθος άλλων πετρωμάτων ικανών να καλύψουν τις καθημερινές ανάγκες του νεολιθικού ανθρώπου.

Ι.2. Γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Ανατολικής Μεσογείου

Ο γεωγραφικός χώρος, που ονομάζεται Ανατολική Μεσόγειος [εικ. 3], εκτείνεται από τις εκβολές της Μαύρης Θάλασσας και τα στενά των Δαρδανελλίων στο βορρά έως τη χερσόνησο του Σινά και την Αίγυπτο στα νότια. Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης περιλαμβάνει χώρες της νοτιοδυτικής Ασίας που βρίσκονται στον περίγυρό της όπως η Τουρκία, ο Λίβανος, η Συρία, η Παλαιστίνη που εντάσσονται στην Εγγύς Ανατολή, αλλά και η Αίγυπτος και η Κύπρος.

Η Εγγύς Ανατολή αποτελεί μια ιδιαιτέρως εκτεταμένη περιοχή που αποτελείται από επιμέρους γεωγραφικές και κλιματολογικές ζώνες όπως η Ανατολία και η Συροπαλαιστίνη. Όσον αφορά στο ανάγλυφο, το κεντρικό τμήμα της Ανατολίας χαρακτηρίζεται από ένα εκτεταμένο οροπέδιο με σχετικά λίγες βροχοπτώσεις και ακραίες διακυμάνσεις της θερμοκρασίας καθόλη τη διάρκεια του έτους (Asouti 2009). Στα νότια του οροπεδίου εκτείνεται η οροσειρά του Ταύρου, με την οροσειρά του Αντίταυρου να αποτελεί προέκτασή της στα ανατολικά. Ανατολικά, το οροπέδιο αυτό ορίζεται από το όρος Χακαρί Νταγλαρί (3.630 μ.), το όρος Μεγκενί Νταγλαρί (3.610 μ.) και το ψηλότερο όρος της Ανατολίας το Αραράτ (5.156 μ.) (Κοπανιάς 2013, 19). Η Συροπαλαιστίνη περιλαμβάνει τις περιοχές της σημερινής Συρίας, του Λιβάνου, της Παλαιστίνης και της δυτικής Ιορδανίας (Wirth 1971). Στο δυτικό τμήμα της Συρίας υπάρχει ένα πλήθος οροσειρών από Βορρά

προς Νότο, ο σχηματισμός των οποίων σχηματίζει ένα φυσικό σύνορο. Αυτές περιλαμβάνουν την οροσειρά Nur Daglari στη σημερινή τουρκική επαρχία Hatay (2.240 μ.), τις οροσειρές Jebel Ansariyah (1.575 μ.) και Jebel Zawiyah (2.700 μ.), που ανήκουν στο Λίβανο και στον Αντιλίβανο αντίστοιχα. Ολόκληρη η περιοχή χαρακτηρίζεται από πεδιάδες ή κοιλάδες (Amuq, Beqaa, Homs / Akkar), που σχηματίζονται ανάμεσα σε αυτές τις οροσειρές και είναι τέτοια η θέση τους που επιτρέπει την πρόσβαση τόσο προς την παραλία, όσο και προς το εσωτερικό της Συρίας (Κοπανιάς 2013, 19).

Το έδαφος της Εγγύς Ανατολής είναι άγονο ως ημιάγονο, εκτός από τα παράλια της Μεσογείου, του Αιγαίου, της Μαύρης και της Κασπίας Θάλασσας. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλές θερμοκρασίες, ειδικά στις έρημους της Αραβίας, της Συρίας και του Ιράν. Το χειμώνα οι θερμοκρασίες, στα οροπέδια πέφτουν σχεδόν μέχρι το μηδέν και συχνά χιονίζει σε μεγάλο υψόμετρο. Οι διαφορές στη θερμοκρασία είναι μεγάλες, ανάλογα με τις εποχές, όπως αποδεικνύει το παράδειγμα της Τεχεράνης και της Άγκυρας, όπου το καλοκαίρι φτάνουν τους 30° C, ενώ το χειμώνα αγγίζουν το μηδέν. Οι βροχοπτώσεις είναι περιορισμένες εκτός από τις χειμερινές βροχές στις ακτές της Μεσογείου. Για το λόγο αυτό υπάρχει σοβαρή έλλειψη πόσιμου νερού στην περιοχή του Κόλπου με τη βασική βλάστηση στην περιοχή να αποτελείται από ακανθώδεις θάμνους.

Μία άλλη χώρα της Ανατολικής Μεσογείου που χαρακτηρίστηκε από τον Ηρόδοτο ως «δώρο του Νείλου», επισημαίνοντας έτσι την σημασία του ποταμού για τη γύρω περιοχή είναι η Αίγυπτος. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Νείλος ακόμα και σήμερα αποτελεί τη μοναδική πηγή ύδρευσης της Αιγύπτου και «πηγή ζωής» για ολόκληρη τη βόρεια Αφρική. Στην αρχαιότητα συνήθιζαν να τη χωρίζουν σε Κάτω Αίγυπτο και Άνω Αίγυπτο. Η Κάτω Αίγυπτος περιλαμβάνει το Ασουάν και αποτελούσε το φυσικό σύνορο της Αιγύπτου προς τη Νούβια. Η Άνω Αίγυπτος εντοπίζεται νότια της σύγχρονης πόλης του Καΐρου και περιλαμβάνει ολόκληρο το Δέλτα του ποταμού Νείλου. Η Αίγυπτος στα δυτικά περιβάλλεται από την έρημο της Λιβύης και στα ανατολικά από την έρημο του Σινά. Αυτό ουσιαστικά καθιστά δύσκολη την πρόσβαση σε αυτή, ενώ ταυτόχρονα την απομονώνει από την υπόλοιπη Εγγύς Ανατολή. Αντιθέτως, το γεγονός ότι ο Νείλος ήταν ιδιαιτέρως εύκολα πλωτός συνέβαλε στο να δημιουργηθεί γύρω από αυτόν μια ιδιαίτερα πολιτισμική ενότητα. Η θέση της Αιγύπτου έχει γεωστρατηγική σημασία, γιατί,

αφενός εκτείνεται στις ηπείρους της Αφρικής και της Ασίας, αφετέρου, στην επικράτειά της βρίσκεται η διώρυγα του Σουέζ, η οποία συνδέει τη Μεσόγειο Θάλασσα με τον Ινδικό ωκεανό, μέσω της Ερυθράς Θάλασσας. Με εξαίρεση τις περιοχές που βρίσκονται στις παράκτιες περιοχές, αλλά και στις περιοχές γύρω από τον Νείλο, το μεγαλύτερο ποσοστό της Αιγύπτου αποτελείται από έρημο (τμήματα της Λιβυκής Ερήμου και της Σαχάρας) με σποραδικές οάσεις (η γνωστότερη είναι η όαση της Σίβας) στα κεντροδυτικά της χώρας. Οι άνεμοι της ερήμου προκαλούν τη δημιουργία αμμόλοφων, οι οποίοι μπορούν να φτάσουν έως και τα τριάντα μέτρα (30 μ.) ύψος.

Το κλίμα της Ανατολικής Μεσογείου είναι μεσογειακό με ήπιους, υγρούς χειμώνες αλλά και ζεστά, ξηρά καλοκαίρια με μια σχετική νηνεμία. Σημαντικοί άνεμοι είναι τα μελτέμια, ο σιρόκος, ο μιστράλ (μαΐστρος ή τραμουντάνα), ο λεβάντες και ο γαρμπής. Η ροή του νερού είναι αριστερόστροφη και ακολουθεί τους ανέμους. Στην Αίγυπτο, ωστόσο, επικρατούν υψηλές θερμοκρασίες και ξηρασία. Ακόμα και σήμερα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού κατοικεί κοντά στις όχθες των ποταμών και της θάλασσας. Στο δυτικό τμήμα της Συρίας ειδικότερα οι βροχοπτώσεις είναι έντονες κι έτσι κατά την αρχαιότητα οι οροσειρές αυτές ήταν κατάφυτες. Αντίθετα, ανατολικότερα ξεκινά η έρημος και όσο κατευθύνεται κανείς προς την Ιορδανία η έρημος αυτή γίνεται όλο και πιο άνυδρη (Forbes et al. 1999, 181).

Κατά τη διάρκεια της μέγιστης εξάπλωσης των παγετώνων (Late Glacial Maximum -LGM ή 24.000-16.000 / 14.000 πριν από σήμερα) το κλίμα της περιοχής ήταν ψυχρό και ξηρό, αλλά οι παράκτιες λοφώδεις περιοχές χαρακτηρίζονταν από βροχοπτώσεις και καλύπτονταν από δάση. Η καθίζηση σε ολόκληρη την περιοχή αυξήθηκε βραδέως στα 14.000 χρόνια πριν από σήμερα και πιο γρήγορα πριν από 13.500 - 13.000 χρόνια πριν από σήμερα, ενώ έφτασε στο μέγιστο σημείο περίπου 11.500 χρόνια πριν από σήμερα. Η μείωση της βροχόπτωσης συσχετίζεται με το Younger Dryas (11.000-10.000 πριν από σήμερα), ένα ψυχρό και ξηρό επεισόδιο κατά το οποίο εμφανίστηκαν στην Εγγύς Ανατολή οι πρώτες ενδείξεις του νεολιθικού τρόπου ζωής. Η επιστροφή σε συνθήκες βροχόπτωσης γύρω στα 10.000 χρόνια πριν από σήμερα δεν οδήγησε στο ποσοστό βροχοπτώσεων που έφθαναν τα επίπεδα της προηγούμενης ακμής του νότιου χώρου της Εγγύς Ανατολής, αν και ήταν υψηλότερο στην Ανατολία και στα βουνά Ζάγκρος. Ένα πρώιμο Ολόκαινο

(10.000 - 8.000 χρόνια πριν από σήμερα), καταγράφτηκε στους πυρήνες γύρης της Εγγύς Ανατολής και υποστηρίχτηκε από παγκόσμια κλιματικά μοντέλα.

Αυτές οι κλιματολογικές διακυμάνσεις σήμαιναν, ότι μεγάλες και μικρές λίμνες σε κλειστές λεκάνες, όπως η λίμνη Lisan, υποχώρησαν ή αποξηράνθηκαν κατά τη διάρκεια της μέγιστης εξάπλωσης των παγετώνων. Αυτή την υποχώρηση ακολούθησε μια επέκταση των υδάτινων σωμάτων στα 14.000 - 13.000 χρόνια πριν από σήμερα με κάποιες διακυμάνσεις μέχρι τα 11.000 χρόνια πριν από σήμερα αν και οι ξηρότερες συνθήκες του Younger Dryas έκαναν ορισμένα μέρη της Εγγύς Ανατολής αφιλόξενα.

Οι πρώιμες καταβολές του Ολόκαινου μπορεί να είχαν διακυμάνσεις, αλλά φαίνεται να έχουν διαρκέσει έως την Προκεραμική Νεολιθική Β (PPNB) (9.500 / 9300-8.000 χρόνια πριν από σήμερα). Έτσι σε ορισμένες περιοχές μπορεί να υπήρχε σημαντική ποσότητα καλοκαιρινής βροχόπτωσης. Αυτές οι βροχοπτώσεις θα είχαν αυξήσει τις ευκαιρίες βόσκησης, ιδίως στις ημι-άνυδρες περιοχές, αλλά θα είχαν ελάχιστες επιπτώσεις στην ανάπτυξη των χειμερινών σιτηρών που αποτέλεσαν τη βάση της πρώιμης γεωργίας.

Η αποδυνάμωση μεγάλων ύστερων οικισμών της PPNB σε ολόκληρη την περιοχή της Εγγύς Ανατολής μπορεί να έχει προκληθεί, τόσο από την τάση αύξησης της θερμοκρσίας και αποξήρανσης του μέσου Ολόκαινου, όσο και από την περιβαλλοντική υποβάθμιση που προκαλείται από τα ζώα βόσκησης και την εκτεταμένη δασική εκμετάλλευση όπως έχει προταθεί. Αυτή η τάση ακολουθήθηκε από μια θερμή περίοδο με αυξημένες βροχοπτώσεις και την καθιέρωση χαλκολιθικών χωριών της τελευταίας έβδομης (7ης) και έκτης (6ης) χιλιετίας κατά μήκος των περιθωρίων της ερήμου, όπως αυτά του βόρειου Negev.

Η Ανατολική Μεσόγειος είναι λιγότερο ορεινή σε σχέση με τη Βαλκανική. Κι εδώ όμως σημαντικό ρόλο παίζουν οι εύφορες πεδιάδες για την ανάπτυξη της καλλιέργειας. Στη Συρία η εύφορη πεδιάδα Ghab και στη Βουλγαρία οι πεδιάδες του Δούναβη και της Θράκης ήταν υψίστης σημασίας για την ανάπτυξη των νεολιθικών οικισμών. Όσον αφορά τις λίθινες πρώτες ύλες εκτός από τον πυριτόλιθο απαντούν στην περιοχή σημαντικές πηγές οψιανού όπως αυτές του Göllü Dağ στη Καπαδοκκία. Επιπρόσθετα, η περιοχή είναι πλούσια σε μέταλλα, πολλά από τα οποία, προπάντων τα ευγενή, βρίσκονται στα επιφανειακά στρώματα του εδάφους,

αυτοφυή ή σε μεταλλεύματα. Πρόκειται για μέταλλα, τα οποία είναι ανθεκτικά στη διάβρωση και την οξείδωση στον υγρό αέρα (χρυσός, ορείχαλκος).

Ι.3. Το θαλάσσιο τοπίο

Η Μεσόγειος είναι μια κατ' εξοχήν κλειστή θάλασσα, που βρίσκεται ανάμεσα σε τρεις ηπείρους, την Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Επικοινωνεί στα δυτικά με τον Ατλαντικό Ωκεανό μέσω των στενών του Γιβραλτάρ (γνωστό στα γραπτά του Ομήρου ως «Στήλες του Ηρακλή»), και στα ανατολικά με την Ερυθρά Θάλασσα διαμέσου της διώρυγας του Σουέζ (163 χιλιόμετρα). Τμήμα της μπορεί να θεωρηθεί ο Εύξεινος Πόντος στα βορειοανατολικά, με τον οποίο ενώνεται μέσω των Δαρδανελίων, της Προποντίδας και του Βοσπόρου.

Η έκτασή της φτάνει περίπου τα 2.500.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ωστόσο αν ο Εύξεινος Πόντος εννοηθεί ως τμήμα της τότε αγγίζει τα 2.966.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Το μέσο βάθος είναι τα 1.500 μ., ενώ δύο είναι τα μεγαλύτερα βάθη στο Ιόνιο Πέλαγος, ένα των 5.090 μέτρων δυτικά από το ακρωτήριο Ταίναρο και ένα των 5.121 μέτρων δυτικά από τη συστάδα των Οινουσσών. Οι επιστήμονες εκτιμούν ότι η θάλασσα πληρώθηκε στα τελευταία περίπου 5,3 εκατομμύρια χρόνια σε λιγότερο από δύο χρόνια πριν από την πλημμύρα Zanclean. Το νερό χύνεται από τον Ατλαντικό Ωκεανό μέσω μιας πρόσφατα παραβιασμένης πύλης που ονομάζεται τώρα το Στενό του Γιβραλτάρ με εκτιμώμενο ρυθμό περίπου χίλιες φορές μεγαλύτερο από την τρέχουσα ροή του ποταμού Αμαζονίου.

Η ακτογραμμή εκτείνεται στα 46.000 χιλιόμετρα. Μια ρηχή υποθαλάσσια κορυφογραμμή (το Στενό της Σικελίας) μεταξύ της Σικελίας και των ακτών της Τυνησίας χωρίζει τη θάλασσα σε δύο κύριες υποπεριφέρειες: τη Δυτική Μεσόγειο (που ξεκινά από τα στενά του Γιβραλτάρ και φτάνει έως την Αδριατική Θάλασσα) με έκταση περίπου 850.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα και την Ανατολική Μεσόγειο (που ξεκινά από το Ιόνιο Πέλαγος και φτάνει έως την διώρυγα του Σουέζ) με έκταση περίπου 1,65 εκ. τετραγωνικά χιλιόμετρα. Οι παράκτιες περιοχές έχουν υποβρύχιες καρστικές πηγές, οι οποίες εκκενώνουν υπό πίεση υπόγεια ύδατα κάτω από την επιφάνεια. Το νερό εκκένωσης είναι συνήθως φρέσκο και μερικές φορές μπορεί να είναι θερμικό.

Η γεωλογική ιστορία της Μεσογείου είναι πολύπλοκη. Η θαλάσσια λεκάνη θεωρήθηκε κάποτε ως ένα τεκτονικό υπόλειμμα του αρχαίου ωκεανού Τήθυς. Είναι τώρα γνωστό ότι είναι μια δομικά νεώτερη λεκάνη, που ονομάζεται Νεοτήθυς, η οποία σχηματίστηκε αρχικά από τη σύγκλιση των αφρικανικών και ευρασιατικών πλακών κατά τη διάρκεια του ύστερου Τριασίου και πρώιμου Ιουράσιου. Επειδή πρόκειται για σχεδόν στεγασμένο σώμα νερού σε κανονικά ξηρό κλίμα, η Μεσόγειος υπόκειται σε εντατική εξάτμιση και στην καθίζηση των εβαποριτών. Η Μεσσηνιακή κρίση αλατότητας άρχισε πριν από έξι εκατομμύρια χρόνια, όταν η Μεσόγειος περικλείστηκε από ξηρά και στη συνέχεια ουσιαστικά στέρεψε. Υπάρχουν αποθέσεις άλατος που συσσωρεύονται στον πυθμένα της λεκάνης με πάνω από ένα εκατομμύριο κυβικά χιλιόμετρα - σε ορισμένα σημεία πάχους πάνω από τρία χιλιόμετρα.

Η σύγκρουση των τεκτονικών πλακών του Ιράν και της Αραβίας με την Ευρασιατική πλάκα δημιούργησαν τις ορεινές αλυσίδες που εκτείνονται από την Τουρκία ως το Ιράν. Η ζώνη ανάμεσα στην Τουρκία και το Ιράν χαρακτηρίζεται από επιμήκεις οροσειρές, όπως ο Ζάγρος και το Αλμπόρζ στο Ιράν, τα Ποντιακά Όρη και ο Ταύρος στην Τουρκία που αποτελούν κομμάτι του ευρύτερου ορεινού συστήματος Άλπεων-Ιμαλαΐων που σχηματίστηκε κατά την Τριτογενή γεωλογική περίοδο. Η περιοχή αυτή είναι ιδιαίτερα σεισμογενής και τις τελευταίες δεκαετίες γνώρισε πολλούς ισχυρούς σεισμούς. Υπάρχουν οροπέδια και στην Τουρκία (το οροπέδιο της Ανατολίας) και στο Ιράν. Σε αντίθεση με τη γεωλογικά ενεργή ορεινή ζώνη της Τριτογενούς, το Αραβικό υψίπεδο αποτελεί τμήμα μιας παλαιάς και γεωλογικά σταθερής πλάκας. Σεισμογενής, επίσης, είναι η περιοχή κατά μήκος του αιγαιακού τόξου που, στο σημείο συνάντησης της Ευρασιατικής με την Αφρικανική πλάκα, διατρέχει τον ελλαδικό χώρο ξεκινώντας από την περιοχή βόρεια της Κέρκυρας, προχωρώντας κατά μήκος των Ιόνιων νησιών και αφού περάσει από την Κρήτη φθάνει στη Ρόδο.

Η ανατολική λεκάνη της Μεσογείου περιέχει τη θάλασσα που ξεκινάει από τα Στενά της Σικελίας και φτάνει μέχρι τις ακτές της Παλαιστίνης, του Λιβάνου και της Συρίας. Μ’ αυτήν συνδέονται, επίσης, το Ιόνιο Πέλαγος και η Αδριατική Θάλασσα, το Αιγαίο Πέλαγος και, μέσω της Προποντίδας, και η Μαύρη Θάλασσα, ενώ μέσω της Διώρυγας του Σουέζ υπάρχει σύνδεση και με την Ερυθρά Θάλασσα.

Στο παρελθόν η θαλάσσια στάθμη είχε γνωρίσει σοβαρές αυξομειώσεις. Το φαινόμενο της εναλλαγής περιόδων συσσώρευσης και περιόδων τήξης των πάγων κατά τη μακρά γεωλογική εποχή του Πλειστόκαινου (1,6 εκατομμύριο - 10.000 χρόνια πριν από σήμερα) είχε μεγάλες επιπτώσεις όχι μόνο στη θαλάσσια στάθμη αλλά και στις ακτογραμμές της Μεσογείου. Κάθε φορά που οι παγετώδεις διεργασίες ευνοούσαν τη συσσώρευση των πάγων η στάθμη της θάλασσας κατέβαινε αισθητά, εμφανίζοντας μεγάλες λωρίδες γης στα σημεία εκείνα που σκεπάζονταν από θάλασσα κατά τα προηγούμενα στάδια. Το φαινόμενο αντιστρεφόταν κατά τις φάσεις θερμότερου κλίματος όταν η άνοδος της θερμοκρασίας ευνοούσε την τήξη των πάγων και τη σταδιακή άνοδο της θαλάσσιας στάθμης. Ως επακόλουθο της ανόδου του επιπέδου της θάλασσας, μεγάλες λωρίδες γης βυθίζονταν στο νερό με αποτέλεσμα τον κατακερματισμό της χερσαίας επιφάνειας των ηπείρων. Για την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου κατά το διάστημα της μέγιστης εξάπλωσης των παγετώνων, οι μελέτες έδειξαν ότι η κατώτερη τιμή της στάθμης της θάλασσας έφτανε κατά μέσο όρο τα εκατόν είκοσι μέτρα (120 μ.), ποικίλλοντας χρονικά και τοπικά ανάλογα με τα λοιπά τεκτονικά φαινόμενα που δρούσαν σε κάθε περιοχή. Στη Νότια Βαλκανική πολλά από τα νησιά της Δαλματικής και του Ιονίου πελάγους ήταν ενωμένα με την ηπειρωτική ακτή, ενώ αυτά του Αιγαίου πελάγους είτε ήταν ενωμένα μεταξύ τους είτε είχαν μεγαλύτερη έκταση (Van Andel & Shackleton 1982). Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, μετά τη μέγιστη εξάπλωση των παγετώνων ήταν σταδιακή και συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του Ολόκαινου. Σε μια περίοδο περίπου 10.000 ετών, η παράκτια πεδιάδα της Εγγύς Ανατολής από τον κόλπο Iskenderum (νοτιοανατολική Τουρκία), έως το δέλτα του Νείλου έχασε στη θάλασσα μια έκταση δύο έως σαράντα χιλιομέτρων (2 χμ. – 40 χμ.) και πλάτους περίπου εξακοσίων χιλιομέτρων (600 χμ.). Τέτοιες αλλαγές επηρέαζαν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή των προϊστορικών κατοίκων συρρικνώνοντας η αυξάνοντας ανάλογα το ζωτικό τους χώρο και την απόσταση από τη θάλασσα με ότι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για την οικονομία. Αλλά και για την προϊστορική έρευνα ήταν σοβαρές οι συνέπειες δεδομένου ότι μετά την άνοδο της θαλάσσιας στάθμης οι παράκτιες ανθρώπινες εγκαταστάσεις και οικισμοί καταβυθίστηκαν εμποδίζοντας έτσι την πλήρη αποκατάσταση των χώρων επικράτειας η του προϊστορικού μοντέλου κατοίκησης.

Με την έναρξη της Ολόκαινου (10.000 χρόνια πριν από σήμερα) η στάθμη ανέβηκε στα εξήντα μέτρα (60 μ.) περίπου, ενώ στα 9.000 χρόνια πριν από σήμερα έφτασε στα είκοσι μέτρα (20 μ.). Το Στενό του Βοσπόρου δημιουργήθηκε στη διάρκεια των προϊστορικών χρόνων. Μέχρι τα μέσα της έκτης (6ης) χιλιετίας π.Χ., στη θέση του Βοσπόρου, υπήρχε ένας μικρός ποταμός που ξεκινούσε από τον Κεράτιο Κόλπο και χυνόταν στον Εύξεινο Πόντο, η στάθμη του οποίου βρισκόταν τότε εκατό μέτρα (100 μ.) χαμηλότερα από τη σημερινή. Γύρω στο 5.500 π. Χ, όταν στην Ελλάδα αναπτυσσόταν ο νεολιθικός πολιτισμός του Σέσκλου της Μέσης Νεολιθικής, η θάλασσα στην Προποντίδα ανέβηκε σταδιακά, κάλυψε τον ισθμό και μέσω του ποταμού άρχισε να χύνεται στον Εύξεινο Πόντο, η στάθμη του οποίου άρχισε να υψώνεται ταχύτατα. Οι συνέπειες θα πρέπει να ήταν εξαιρετικά σημαντικές που οδήγησαν ορισμένους ερευνητές να συνδέσουν αυτό το φαινόμενο με τον Κατακλυσμό του Νώε της Παλαιάς Διαθήκης. Κατά προσέγγιση, λοιπόν, πριν από 7.600 χρόνια, η στάθμη της θάλασσας πρέπει να ανέβηκε απότομα στις περιοχές της Μεσογείου που συνορεύουν με τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το Βόρειο Αιγαίο, η Θάλασσα του Μαρμαρά και η Μαύρη Θάλασσα κατέγραψαν μια ανύψωση άνω του ενός μέτρου. Αδιαμφισβήτητα, από αυτό το γεγονός θα επλήγησαν οι χαμηλές παράκτιες περιοχές και τα ανατολικά παράλια της Βαλκανικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ
ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο Μεσοπόλεμος αποτέλεσε για ολόκληρο τον κόσμο και για την Ελλάδα εποχή μεγάλων πολιτικών, ιδεολογικών και πολιτισμικών αλλαγών. Οι νέες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τον τομέα της αρχαιολογίας και συγκεκριμένα την ανάληψη και διεξαγωγή ερευνών στο πεδίο. Ο τρόπος που οι αρχαιολόγοι διαχειρίστηκαν τις ανασκαφές, η προτεραιότητα που δόθηκε στη μελέτη αρχαιολογικών θέσεων έναντι άλλων, για εθνικούς και ιδεολογικούς λόγους, η χρηματοδότησή τους, οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού, όλα αυτά συνδέονται, όπως θα δούμε στα πλαίσια αυτής της μελέτης, με το πολιτικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι του Μεσοπολέμου.

ΙΙ.1. Η ανάδυση των ιδεολογιών μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Αρχικά, και πριν την παρουσίαση των πολιτικών γεγονότων κρίνεται απαραίτητη η καταγραφή των γενικότερων χαρακτηριστικών της περιόδου διεθνώς, μιας περιόδου που ξεκινά από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1918) και ολοκληρώνεται με την έναρξη του Δεύτερου (1945).

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αμφισβήτησε πολλές από τις αξίες που είχαν στηρίξει έως τότε τις ευρωπαϊκές κοινωνίες: την κοινωνική οργάνωση, τη σημασία της οικογένειας, τη θέση των γυναικών, προκαλώντας –μεταξύ άλλων– το χαμό εκατομμυρίων ανδρών στα πεδία της μάχης. Μόνο στη Γαλλία, σκοτώθηκε το 20% των ανδρών στρατεύσιμης ηλικίας. Αν συμπεριλάβουμε τους τραυματίες, τους ανάπηρους και τους αιχμάλωτους, τότε μόνο ένας στους τρεις Γάλλους επέστρεψε σώος μετά τον πόλεμο. Η έλλειψη του ανδρικού πληθυσμού οδήγησε και στην πτώση του ποσοστού των γεννήσεων. Οι Γερμανοί είχαν ακόμη περισσότερες απώλειες ενώ στη Ρωσία οι νεκροί έφτασαν τα εξίμιση (6,5) εκατομμύρια μαζί με τα θύματα της Οκτωβριανής Επανάστασης και των όσων ακολούθησαν. Οι επιζώντες ήρθαν αντιμέτωποι με προβλήματα κοινωνικής επανένταξης εξαιτίας των πολεμικών εμπειριών και των ψυχολογικών τραυμάτων που αυτές τους προκάλεσαν (Berstein & Milza 1997, 31-32).

Από την άλλη μεριά οι γυναίκες, λόγω του πολέμου, κλήθηκαν να ανταποκριθούν σε νέους ρόλους. Δούλευαν στην πολεμική βιομηχανία και τα αγροκτήματα, ενώ, συχνά έπρεπε να αναλάβουν τη φροντίδα μιας μονογονεϊκής οικογένειας μαζί με αυτή και του τραυματία συζύγου. Ήταν, όμως, ακριβώς αυτή η αλλαγή στο ρόλο της γυναίκας που συντέλεσε θετικά στον αγώνα για ισοτιμία. Η συμβολή της γυναίκας στον πόλεμο βελτίωσε όχι μόνο την κοινωνική της θέση, αλλά και το κύρος της, με αποτέλεσμα να χειραφετηθεί, επεκτείνοντας το δικαίωμα της ψήφου στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, ανάμεσά τους και στην Ελλάδα (Σαμίου 2003, 74-75). Η διαδικασία δεν ήταν εύκολη. Πολιτικοί, συνδικάτα (στα οποία κυριαρχούσαν οι άντρες) και οργανώσεις παλιών πολεμιστών, ιδιαίτερα μετά την οικονομική κρίση του 1929, κατάφεραν να απομακρύνουν πολλές γυναίκες από τις δουλειές τους και να πάρουν τη θέση τους οι άντρες. Έτσι όμως έμειναν εκείνες χωρίς δουλειά, και πολλές είχαν ανάγκη να δουλέψουν γιατί είχαν μείνει μόνες και έπρεπε να συντηρούν την οικογένειά τους.

Στο Μεσοπόλεμο τα ευρωπαϊκά κράτη πήραν μέτρα για να στηρίξουν την οικογένεια, να αυξήσουν τον πληθυσμό και να τον βελτιώσουν «σωματικά και ηθικά». Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη απέκτησαν ή ολοκλήρωσαν την κοινωνική ασφάλιση για τους πολίτες τους. Η Γερμανία και η Αυστρία είχαν αναπτυγμένη κοινωνική ασφάλιση από τα τέλη του 19ου αιώνα. Οι κοινωνικές ασφαλίσεις ολοκληρώνονται στη Μεγάλη Βρετανία στα 1906–1914, στην Τσεχοσλοβακία στα 1921–1925 και στη Γαλλία το 1930.

Ένα ακόμα ζήτημα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η κοινωνία του Μεσοπολέμου ήταν η εισροή των προσφύγων [εικ. 4, 5, 6]. Η υποδοχή, η σίτιση, η στέγαση και η απασχόληση των προσφύγων, βάρυναν αφόρητα τις ήδη παραπαίουσες από τα πολεμικά δεινά εθνικές οικονομίες, συμβάλλοντας στο γενικό κλίμα αστάθειας και αβεβαιότητας. Δε θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η «Μεγάλη Ύφεση» που συντελέστηκε την εποχή αυτή είχε πολύ σοβαρές συνέπειες στις οικονομίες των χωρών και το έργο αποκατάστασης των προσφύγων κατέστη ακόμα δυσκολότερο.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου πολλοί θεώρησαν ότι η μόνη λύση για να επιλυθούν τα κοινωνικά προβλήματα ήταν η αυταρχική διακυβέρνηση. με αποτέλεσμα σε αρκετές χώρες να αναπτυχθούν φασιστικά κινήματα.

Στην Ρωσία, μετά την επανάσταση του 1905 και την ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος, τα πράγματα άλλαξαν με αποκορύφωμα την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους το 1917. Ο Λένιν μπροστά στην αναπόφευκτη ήττα της Ρωσίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προσπάθησε και εξασφάλισε την ειρήνη με βαρύτατους όρους, μοιράζοντας στους αγρότες τη γη. Κι ενώ οι Σύμμαχοι θεώρησαν προδοσία την έξοδο της Ρωσίας από τον πόλεμο και προσπάθησαν να βοηθήσουν τους οπαδούς του τσάρου να ανακαταλάβουν την εξουσία, ο Λένιν με την Τρίτη Διεθνή του 1919 στόχευε στην απελευθέρωση των επαναστατικών δυνάμεων σε όλη την Ευρώπη και στην ενίσχυση των κομμουνιστικών κομμάτων σε κάθε χώρα (Berstein & Milza 1997, 18-21).

Στη Γερμανία το κομμουνιστικό κόμμα των Σπαρτακιστών [εικ. 7] εξεγέρθηκε το 1919, ενώ την ίδια χρονιά στην Ουγγαρία οι κομμουνιστές του Μπέλα Κουν κατέλαβαν την εξουσία. Σε όλες τις χώρες άρχισαν να δημιουργούνται κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία ήταν πιστά στις ιδέες της Σοβιετικής Ένωσης, χωρίς όμως να καταφέρουν να καταλάβουν την εξουσία. Ο φόβος της Οκτωβριανής Επανάστασης και του κομμουνισμού συντέλεσαν στην άνοδο των φασιστικών κινημάτων στην Ευρώπη (Berstein & Milza 1997, 25).

Στην Ιταλία, αμέσως μετά τον πόλεμο, τα προβλήματα που προκλήθηκαν είχαν ως αποτέλεσμα την άνοδο του φασισμού. Οι υποσχέσεις των Συμμάχων για εδαφικές παραχωρήσεις περιοχών με αμιγώς Ιταλικούς πληθυσμούς δεν ικανοποιήθηκαν στο σύνολο τους, ενώ η ανεργία, ο πληθωρισμός και η αύξηση των τιμών και της φορολογίας ενίσχυσαν την αντιπάθεια για την κυβέρνηση. Το αρνητικό αυτό κλίμα αποτυπώθηκε στις εκλογές του 1919 με την ανάδειξη των σοσιαλιστών σε τρίτο κόμμα. Στις ίδιες εκλογές σημαντικό ποσοστό συγκέντρωσε το πρωτοεμφανιζόμενο κόμμα των φασιστών του Μπενίτο Μουσολίνι (Berstein & Milza 1997, 84). Στις τάξεις του, βρήκαν αντιπροσώπευση οι πρώην αξιωματικοί και στρατιώτες του Μεγάλου Πολέμου, που είχαν απογοητευτεί από την αναποτελεσματικότητα της πολιτικής ζωής, καθώς και άτομα των μεσαίων και κατώτερων τάξεων. Μετά τις εκλογές ακολούθησαν αναταραχές με απεργίες και καταλήψεις εργοστασίων και αγροκτημάτων. Τα γεγονότα αυτά θορύβησαν την ιθύνουσα τάξη που χρηματοδότησε το κόμμα του Μουσολίνι για να καταστείλει τα εργατικά κινήματα και να συγκρατήσει την άνοδο του κομμουνισμού. Τότε, νεαροί εθνικιστές, στελέχωσαν τις ομάδες «fasci» που οργανώθηκαν σ’ όλη την Ιταλία,

εξαπολύοντας διώξεις, κακοποιώντας και δολοφονώντας κομμουνιστές, συνδικαλιστές, φιλελεύθερους και καθολικούς. Η άνοδος του Εθνικού Φασιστικού Κόμματος ήταν ραγδαία και στις εκλογές του 1924, με την χρηματοδότηση των μεγαλοβιομηχάνων, κατάκτησε την απόλυτη πλειοψηφία. Η λειτουργία των υπόλοιπων κομμάτων απαγορεύτηκε και το Κοινοβούλιο παραγκωνίστηκε.

Οι νικητές Σύμμαχοι θεώρησαν ότι η Γερμανία είχε την αποκλειστική ευθύνη για τη διεξαγωγή του πολέμου. Η συνθήκη των Βερσαλλιών (1919) με τους αυστηρότατους για την ηττημένη χώρα όρους δημιούργησε την αίσθηση στους Γερμανούς ότι αποσκοπούσε στην ηθική ταπείνωση και την οικονομική εξόντωσή τους [εικ. 8]. Η συνθήκη των Βερσαλλιών άφησε τους Γερμανούς απογοητευμένους, πικραμένους κι έτοιμους να εκδικηθούν την απαξίωση της χώρας τους.

Τα νεότευκτα κόμματα της εθνικιστικής δεξιάς χρησιμοποίησαν πρώην αξιωματικούς για να προσελκύσουν ανθρώπους από τα κατώτερα και μεσαία στρώματα. Το 1918 σχηματίστηκε στη Βαϊμάρη μια κυβέρνηση συνασπισμού που περιελάμβανε τις κυριότερες πολιτικές δυνάμεις της χώρας. Στην «Δημοκρατία της Βαϊμάρης» χρεώθηκαν όλα τα δεινά που κατέκλυσαν την Γερμανία μετά τον πόλεμο. Η αδυναμία συνεννόησης κράτους-εργοδοτών-εργατών συνέπεια και της ύφεσης καθώς και η μαζική ανεργία που ακολούθησε συνέτειναν στην αποσύνθεση του καθεστώτος.

Εκμεταλλευόμενος τις περιστάσεις, ο Αδόλφος Χίτλερ και το Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Γερμανών Εργατών (Ναζιστικό Κόμμα), εφάρμοσαν εθνικιστική προπαγάνδα, υποσχόμενοι την ανατροπή του status quo του 1918, εδαφική επέκταση, οικονομική ανόρθωση, κοινωνικές παροχές και εξάλειψη της ανεργίας, βρίσκοντας μεγάλη απήχηση στα λαϊκά και μεσαία στρώματα. Τα αντίπαλα κόμματα των κομμουνιστών και των σοσιαλδημοκρατών, απέτυχαν να συσπειρωθούν εναντίον του κι έτσι στις εκλογές του 1923 ο Α. Χίτλερ έλαβε την πλειοψηφία (Berstein & Milza 1997, 79-93). Δέκα χρόνια αργότερα, το 1933, ο Α. Χίτλερ έγινε καγκελάριος της Γερμανίας. Κύριοι υποστηρικτές του υπήρξαν παλιοί πολιτικοί, βιομήχανοι και γαιοκτήμονες, άνθρωποι που φοβούνταν τον κομμουνισμό ή είχαν καταστραφεί από την οικονομική κρίση και φυσικά όλοι αυτοί που πίστευαν ότι η Γερμανία είχε αδικηθεί. Ο Α. Χίτλερ κυνήγησε τους αριστερούς, εξόντωσε όσους θεωρούσε εχθρούς του μέσα στο Ναζιστικό Κόμμα και έκλεισε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης όσους είχαν αντίθετες απόψεις.

Το κύριο χαρακτηριστικό της ναζιστικής Γερμανίας ήταν η φυλετική ιδεολογία. Σύμφωνα με αυτή, οι Γερμανοί ανήκαν στην ανώτερη «Άρια φυλή», ενώ οι Εβραίοι, αλλά και οι Σλάβοι, οι Τσιγγάνοι, οι μαύροι, ήταν κατώτεροι, «υπάνθρωποι». Οι ναζιστές θεωρούσαν τους πολιτικούς και τους Εβραίους υπεύθυνους για την ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Υποστήριζαν ότι η Γερμανία έπρεπε να ξαναγίνει μεγάλη και ισχυρή για να «προστατέψει» την Ευρώπη από τον κομμουνισμό και τους Εβραίους. Το ναζιστικό καθεστώς στράφηκε πολύ γρήγορα με ιδιαίτερη βία ενάντια στους Εβραίους. Τους έδιωξε από τις δουλειές τους και τους απέκλεισε εντελώς από τη δημόσια ζωή. Αρκετοί για να γλιτώσουν μετανάστευσαν και οι υπόλοιποι χάθηκαν αργότερα στα στρατόπεδα εξόντωσης. Υπολογίζεται ότι, ανάμεσα στο 1933 και στο 1939, 250.000 Εβραίοι (οι μισοί απ' όσους ζούσαν στη Γερμανία) εγκατέλειψαν τη χώρα. Αποκορύφωμα των αντιεβραϊκών ενεργειών στη Γερμανία πριν από τον πόλεμο ήταν η «Νύχτα των κρυστάλλων» (1938). Την ίδια εποχή ειδικοί νόμοι απαγόρευαν στους Άριους Γερμανούς να έχουν σχέσεις με Εβραίους ή με άλλες ομάδες που θεωρούνταν «κατώτερες». Παράλληλα, το ναζιστικό καθεστώς θανάτωσε ψυχικά αρρώστους, φυλάκισε ομοφυλόφιλους και στείρωσε πολλές γυναίκες που δεν ήταν Άριες. Οι ναζιστές καταδίκασαν επίσης τη μοντέρνα τέχνη την οποία θεωρούσαν «εκφυλισμένη», απόδειξη ότι η δημοκρατία βρισκόταν σε παρακμή, έργο Εβραίων και κομουνιστών.

ΙΙ.2. Τρόπος ζωής και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του Μεσοπόλεμου

Η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι μια περίοδος γεμάτη αντιφάσεις. Από τη μια πλευρά χαρακτηρίζεται από την ευφορία που επικράτησε με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και από την άλλη από τις νέες πολύ δύσκολες πραγματικότητες και αλλαγές που συνέβησαν παράλληλα με τις μείζονες εξελίξεις στον χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας.

Ο πληθυσμός στις πόλεις αυξήθηκε σταδιακά, καθώς πολλοί συνέρρεαν από την ύπαιθρο για μια καλύτερη ζωή. Οι ρυθμοί της ζωής άλλαζαν και οι νέες βιομηχανίες πλέον σχεδίαζαν και παρήγαγαν προϊόντα για μαζική κατανάλωση, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις αυξανόμενες ανάγκες του πληθυσμού. Ο τομέας της χημείας, για παράδειγμα, που είχε αναπτυχθεί ήδη από τον 19ο αιώνα

τροφοδότησε την αγορά με συνθετικά υφάσματα, καλλυντικά, απορρυπαντικά, χρώματα, λιπάσματα αλλά και φάρμακα για την καταπολέμηση ασθενειών. Στο πλαίσιο της επιστημονικής προόδου ο Michael Faraday ανακάλυψε τη σχέση ηλεκτρισμού-μαγνητισμού, ο James Clerk Maxwell, δείχνοντας ότι υπό ορισμένες συνθήκες παράγονται ηλεκτρομαγνητικά κύματα που μεταδίδονται μέσω του αέρα, διαμόρφωσε τη βάση εφαρμογών όπως ο ηλεκτροφωτισμός, το τηλέφωνο και ο κινηματογράφος, ο Graham Bell κατασκεύασε το τηλέφωνο. Ο Thomas Edison επινόησε τον λαμπτήρα και δημιούργησε τον πρώτο ηλεκτροπαραγωγικό σταθμό στη Νέα Υόρκη, την πρώτη πόλη του κόσμου που ηλεκτροφωτίστηκε, ο Samuel Finley Breese Morse εγκατέστησε το πρώτο τηλεγραφικό δίκτυο στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο Louis Jean Pasteur και ο συνεργάτης του Robert Heinrich Hermann Koch μελέτησαν τα μικρόβια, επινόησαν εμβόλιο για τη λύσσα και μεθόδους αποστείρωσης των τροφίμων (παστερίωση).

Το ραδιόφωνο άλλαξε τη ζωή των ανθρώπων και κυρίως των γυναικών, καθώς έφερε τον κόσμο στο σπίτι τους. Η τηλεόραση που παρουσιάστηκε σε έκθεση στο Λονδίνο (1939), άρχισε να πωλείται μαζικά από τη δεκαετία του 1950 και μετά. Οι ηλεκτρικές συσκευές έκαναν πιο εύκολες τις δουλειές του σπιτιού και χάρισαν ελεύθερο χρόνο στις γυναίκες. Οι διαφημίσεις κατακλύζουν την αγορά προκειμένου να προβληθούν νέα καταναλωτικά προϊόντα όπως κρέμες («Νιβέα», 1928) ή αντιηλιακά (1937). Επίσης, στον Μεσοπόλεμο οι εφημερίδες και τα περιοδικά ποικίλης ύλης γνωρίζουν μεγάλη διάδοση (το πρώτο τεύχος του γαλλικού γυναικείου περιοδικού «Marie Claire» εκδίδεται το 1937).

Ο 20ος αιώνας συνδέεται επίσης άμεσα με την εξέλιξη της τεχνολογίας και των υποδομών. Ο Πύργος του Άιφελ ηλεκτροφωτίστηκε (1937), κατασκευάστηκε η γέφυρα Golden Gate στο Σαν Φρανσίσκο (1937), καθώς και το Empire State Building στη Νέα Υόρκη (1935). Στο Μεσοπόλεμο άρχισε να διαδίδεται το αυτοκίνητο αλλά ακόμη ήταν ακριβό για τα μεσαία και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Οι περισσότεροι μετακινούνταν με τρένο και πλοία. Το 1930 ο «σκαραβαίος» της Φολκσβάγκεν κατασκευάστηκε στη Γερμανία, με στόχο να είναι ένα αυτοκίνητο οικονομικά προσιτό στα μεσαία στρώματα. Άρχισαν επίσης και τα πρώτα αεροπορικά ταξίδια με επιβάτες (Berstein & Milza 1997, 161) .

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δημιούργησε ελπίδες και φόβους, με καθοριστικές διανοητικές επαναστάσεις, όπως αυτή του Sigmund Freud και την

εξερεύνηση του υποσυνείδητου, του Albert Einstein και τη θεωρία της σχετικότητας. Οι ριζικές αλλαγές της εποχής επηρέασαν και τις κοινωνικές επιστήμες όπως την κοινωνιολογία, την κοινωνική ανθρωπολογία, την ιστορία. Νέοι κλάδοι συγκροτήθηκαν, όπως η ψυχανάλυση, νέες θεωρίες, όπως εκείνη της σχετικότητας του A. Einstein τάραξαν τις επιστημονικές βεβαιότητες.

Επίσης, επηρεάστηκαν και τα καλλιτεχνικά κινήματα που ήδη υπήρχαν ή δημιουργήθηκαν νέα όπως ο σουρεαλισμός. Παρόμοιες εξελίξεις απαντούν και στη λογοτεχνία. Πολλοί συγγραφείς εγκατέλειψαν το ρεαλισμό. Άλλοι ακολούθησαν το μοντερνισμό, ενώ αρκετοί πεζογράφοι έγραψαν μυθιστορήματα στα οποία παρουσίαζαν κυρίως τις εσωτερικές αναζητήσεις των ηρώων τους. Δυναμική παρουσία έχουν όσοι λογοτέχνες τάσσονταν ενάντια στο φασισμό και στον πόλεμο. Στη ναζιστική Γερμανία αρκετοί απ' αυτούς υπέστησαν διώξεις και τα βιβλία τους απαγορεύτηκαν από το ναζιστικό καθεστώς. Μεγάλες ανατροπές έγιναν και στην κλασική μουσική, ενώ στο ραδιόφωνο διαδόθηκε η λαϊκή μουσική, αλλά και η μουσική τζαζ και το τανγκό. Στον 20ό αιώνα ο κινηματογράφος εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και μεταβλήθηκε σε μια μεγάλη βιομηχανία. Οι πρώτες ταινίες δεν είχαν ήχο («βωβός» κινηματογράφος). Το 1927 ο κινηματογράφος απέκτησε ήχο και στη δεκαετία του 1930 γυρίστηκαν οι πρώτες έγχρωμες ταινίες (Berstein & Milza 1997, 161-162).

Παράλληλα μεγάλες πόλεις της Ευρώπης αναδείχθηκαν σε κέντρα πολιτισμού όπως το Παρίσι, το οποίο είχε επονομαστεί Πόλη του Φωτός και ήταν ένας συναρπαστικός τόπος όπου συγκατοικούσαν ο διεθνισμός και η ξενοφοβία, πειραματικές αναζητήσεις και οπισθοδρομικές αντιλήψεις. Η πόλη ζούσε μέσα σε μια ψευδαίσθηση εθνικού μεγαλείου την οποία διέλυσε η μεγάλη στρατιωτική και ηθική ήττα του 1940 και, στη συνέχεια, η δυναμική κατάληψη της καλλιτεχνικής σκηνής από τη Νέα Υόρκη. Μετά το 1945 το Παρίσι απώλεσε σταδιακά το status της παγκόσμιας «πολιτιστικής πρωτεύουσας» (Berstein & Milza 1997, 161).

Τον Οκτώβριο του 1929, το κραχ στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης οδήγησε σε μια διεθνή οικονομική κρίση και στην απώλεια χιλιάδων περιουσιών. Η βιομηχανική παραγωγή περιορίστηκε, άνθρωποι έχασαν τις δουλειές τους και τα αγροτικά προϊόντα παρέμεναν απούλητα. Στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής οι άνεργοι ήταν εκατομμύρια. Ακόμη περισσότεροι αντιμετώπισαν τη φτώχεια και την απελπισία. Σε όλο τον κόσμο τα κράτη

περιόρισαν τις εισαγωγές και έβαλαν φόρους στα προϊόντα των άλλων χωρών, για να προστατέψουν τα δικά τους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής οι κυβερνήσεις του Φράνκλιν Ρούζβελτ έκαναν παρεμβάσεις στην οικονομία και με μια σειρά δημόσια έργα μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν την ανεργία. Από το 1932 οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής άρχισαν να ξεπερνούν την οικονομική κρίση. Στα ευρωπαϊκά κράτη, οι κυβερνήσεις πήραν διαφορετικά μέτρα, μείωσαν τους μισθούς και τα επιδόματα ανεργίας, γιατί έτσι πίστευαν ότι θα ενισχύσουν τη βιομηχανία τους. Παρόλα αυτά η κρίση συνεχίστηκε, ενισχύοντας τη δυσπιστία για το δημοκρατικό κοινοβουλευτικό σύστημα.

ΙΙ.3. Τα ιστορικά γεγονότα στη Βαλκανική και την Ελλάδα

Οι γενικότερες μεσοπολεμικές εξελίξεις επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τη Βαλκανική χερσόνησο και ιδίως την Ελλάδα. Γι' αυτό το λόγο κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώθηκαν τα νέα κράτη των Βαλκανίων σε συσχετισμό με τις εξελίξεις στην Ελλάδα.

Η λέξη Βαλκάνια προέρχεται από την τούρκικη λέξη *balkan*, που σημαίνει όρος ή υψηλή δασώδης οροσειρά. Μετά την πρώτη πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας το 1204 μ. Χ., τα Βαλκάνια ήλθαν αντιμέτωπα με τους Οθωμανούς. Όταν το 1453 οι Οθωμανοί άρχισαν την κατάκτηση της Βαλκανικής Χερσονήσου, συνάντησαν λαούς που προϋπήρχαν εκεί και που είχαν ήδη μακρά ιστορία. Από αυτό το σημείο κι έπειτα η παρουσία των Οθωμανών θα είναι συνεχής για αρκετούς αιώνες στη βαλκανική χερσόνησο (Καστελλάν 1991, 80-156), η οποία θα έχει ενιαία κρατική οντότητα μόνο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Στη συνέχεια και με το πέρασμα του χρόνου τα Βαλκάνια υπέστησαν πολλές πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές.

Ξεκινώντας την παράθεση των γεγονότων που αφορούν την ιστορία των Βαλκανίων τον 20ο αιώνα θα σταθούμε πρώτα στη σημασία των δύο Βαλκανικών Πολέμων που σημειώθηκαν τα πρώτα κιόλας χρόνια του (Καστελλάν 1991, 514-522). Σε διάστημα μόλις ενός έτους (1912-1913) η Βαλκανική Συμμαχία (Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα, Βουλγαρία) επιτέθηκε και απέσπασε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία την Μακεδονία και το μεγαλύτερο μέρος της Θράκης, ενώ μετά τις διαφωνίες μεταξύ των νικητών για τον καταμερισμό των εδαφών ξέσπασε ο Β'

Βαλκανικός Πόλεμος και με την συμμετοχή της Ρουμανίας, από τον οποίο ηττημένη βγήκε η Βουλγαρία, χάνοντας το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών που είχε αρχικά κατακτήσει.

Κι ενώ οι μνήμες ήταν ακόμα νωπές και οι επιπτώσεις των δύο Βαλκανικών Πολέμων έντονες ξέσπασε ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (The Great War), ο οποίος διήρκησε από το 1914 έως και τον Νοέμβριο του 1918. Κι αν στην αρχή φάνηκε να είναι μία ενδοευρωπαϊκή σύρραξη, σύντομα πήρε διάσταση παγκοσμίου γεγονότος, αφού η εμπλοκή περαιτέρω δυνάμεων της περιφέρειας αλλά και αμερικανικών δεν άργησε να γίνει αισθητή. Οι Ενωμένες Δυνάμεις, καλούμενες και Δυνάμεις της Αντάντ (Entente) (κυρίως η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, από το 1915 η Ιταλία και ως τις αρχές του 1918 η Ρωσία[1] και, από το 1917, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής) νίκησαν τις Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία και Βουλγαρία). Οι συνέπειες του πολέμου οδήγησαν αφενός στην κατάρρευση τεσσάρων αυτοκρατοριών με ριζικές αλλαγές στον χάρτη της Ευρώπης, αφετέρου στη μεγάλη Ρωσική Επανάσταση και στη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών.

Στο βαλκανικό μέτωπο ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ξέσπασε στις 2 Αυγούστου 1914 (Βερεμής 2004, 51-56). Οι Αυστριακοί επιτέθηκαν εναντίον της Σερβίας σημειώνοντας αρκετές επιτυχίες και αναγκάζοντας τους Σέρβους να εκκενώσουν το Βελιγράδι. Οι Σέρβοι, όμως, υπό την αρχηγία του Ραντομίρ Πούτνικ, πέρασαν στην αντεπίθεση και νίκησαν τους Αυστριακούς στη μάχη του Rudnik ανακαταλαμβάνοντας την πρωτεύουσά τους λίγες μέρες αργότερα.

Από την άλλη μεριά η Τουρκία πίστευε ότι ήταν προς το συμφέρον της να βρίσκεται στο πλευρό της Γερμανίας. Προχώρησε στο βομβαρδισμό της Οδησσού και άλλων λιμανιών της Ρωσίας και έτσι η τελευταία κήρυξε πόλεμο εναντίον της στις 20 Οκτωβρίου του 1914. Το παράδειγμά της θα ακολουθήσουν και οι υπόλοιποι σύμμαχοι, ενώ οι αγγλικές δυνάμεις θα αποβιβαστούν στον Περσικό Κόλπο. Η είσοδος της Τουρκίας στον πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει πάλι η εικόνα στα Βαλκάνια και να δημιουργηθούν τρία νέα μέτωπα αυτά της Καλλίπολης, του Καυκάσου και της Μεσοποταμίας.

[1] Οι μπολσεβίκοι θεωρούσαν ότι η νέα σοσιαλιστική Ρωσία δεν είχε θέση στο Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εξαιτίας του ιμπεριαλιστικού του χαρακτήρα, αλλά και την έλλειψη δυνάμεων. Έτσι η νέα κυβέρνηση απέσυρε τη Ρωσία από τις δυνάμεις της Αντάντ υπογράφοντας με τη Γερμανία τη συνθήκη ειρήνης του Μπρεχτ-Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918).

Σε αντίθεση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου η έναρξη του Μεσοπολέμου συνδέεται με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στην Ελλάδα ο Μεσοπόλεμος ορίζεται ιστορικά ως η περίοδος μεταξύ της Μικρασιατικής Καταστροφής (Σεπτέμβριος 1922) και της εισόδου της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (28η Οκτωβρίου 1940). Η ήττα των ελληνικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία σηματοδοτεί τη λήξη μιας δεκαετίας συνεχών πολέμων (1912 - 1922) αλλά και τη συρρίκνωση της Μεγάλης Ιδέας μετά από έναν αιώνα εδαφικών επεκτάσεων και μεταβολών. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η πολιτική ζωή της χώρας χαρακτηρίζεται από αστάθεια κι από βραχύβιες κυβερνήσεις. Στα δεκαοχτώ (18) χρόνια της περιόδου αυτής αναδείχθηκαν τριάντα τρεις (33) κυβερνήσεις μέσα από εκλογές ή κινήματα. Από την άλλη μεριά, όμως, ο Μεσοπόλεμος υπήρξε περίοδος ειρήνης, δημιουργίας και ανασυγκρότησης.

Η Ελλάδα μπήκε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στις 28 Ιουνίου του 1917. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος μετά τη νίκη του στις εκλογές του 1910 και την ανάληψη δημιουργίας κυβέρνησης άρχισε να προετοιμάζει την Ελλάδα για τη συμμετοχή της σε ένα πιθανό πόλεμο, έχοντας πάντα στη σκέψη του την ολοκλήρωση του εθνικού οράματος και της Μεγάλης Ιδέας (Μαυρογορδάτος 2016). Έχοντας απέναντί του τον διάδοχο Κωνσταντίνο ο Ε. Βενιζέλος συγκέντρωσε τριακόσιες χιλιάδες (300.000) στρατιώτες που εντάχθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους στο αγγλογαλλικό στράτευμα που πολεμούσε στη Μακεδονία. Η καθοριστική μάχη δόθηκε στο Σκρα στις 30 Μαΐου 1918 με ολοκληρωτική νίκη των ελληνικών δυνάμεων.

Την ίδια περίοδο Άγγλοι και Γάλλοι αποφάσισαν να εκδιώξουν τον Κωνσταντίνο. Ύστερα από τελεσίγραφο των συμμάχων ο βασιλιάς αναγκάστηκε να παραιτηθεί και στις 15 Ιουνίου 1918 εγκατέλειψε την Ελλάδα, αφήνοντας το θρόνο στο δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο. Μετά την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου, ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα, σχημάτισε νέα κυβέρνηση και επανέφερε τη Βουλή του 1915 («*Βουλή των Λαζάρων*»).

Τον επόμενο χρόνο δύο συνθήκες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη των γεγονότων. Η πρώτη ήταν η συνθήκη του Νεϊγύ, η οποία υπογράφτηκε στις 14 Νοεμβρίου του 1919 [εικ. 9] στα πλαίσια της Συνδιάσκεψης Ειρήνης του Παρισιού. Σύμφωνα με αυτήν η Βουλγαρία παραιτείτο από τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην ανατολική Μακεδονία και τη δυτική Θράκη η οποία, με τη συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920), παραχωρούταν στην

Ελλάδα, ενώ επιβαλλόταν στη Βουλγαρία και αποκλεισμός εξόδου στο Αιγαίο Πέλαγος. Η Συνθήκη αυτή επέφερε βαρύ πλήγμα στη Βουλγαρία η οποία υποχρεώθηκε να προστατεύσει τις ξένες μειονότητες στο έδαφός της, μεταξύ των οποίων και την ελληνική, να περιορίσει το στρατό της και να καταβάλει πολεμικές αποζημιώσεις στους συμμάχους της. Η Συνθήκη του Νεϊγύ θεωρήθηκε ως μια επαίσχυντη συνθήκη από τους Βούλγαρους με αποτέλεσμα την πτώση της κυβέρνησής τους. Με τη συγκεκριμένη συνθήκη η Γερμανία υποχρεώθηκε -μεταξύ άλλων- να επαναφέρει τα σύνορά της με τη Ρουμανία στη γραμμή που οριζόταν από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) και να αναγνωρίσει την κρατική υπόσταση της Σερβίας παραχωρώντας της περιοχές, όπως την Τιμόκ και την Μποσίλεγκαρντ που μπορεί να ήταν μικρές, αλλά ήταν εξαιρετικής σημασίας από στρατηγικής πλευράς.

Με τη συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) [εικ. 10] η Ελλάδα απέκτησε όχι μόνο τη δυτική αλλά και την ανατολική Θράκη μέχρι τη γραμμή της Τσατάλτζας (Καστελλάν 1991, 566). Επίσης, η Τουρκία αναγνώρισε οριστικά την κυριαρχία της Ελλάδας σε όλα τα νησιά του Αιγαίου εκτός από τα Δωδεκάνησα που είχαν καταληφθεί από τους Ιταλούς. Τέλος, ανατέθηκε στην Ελλάδα η προσωρινή διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης. Ο πληθυσμός της, μετά από πέντε χρόνια, θα αποφάσιζε με δημοψήφισμα αν επιθυμούσε την οριστική προσάρτηση της περιοχής στην Ελλάδα. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, οι εχθροί του Ελευθέριου Βενιζέλου οργάνωσαν εναντίον του μια δολοφονική απόπειρα στο σταθμό της «Λυών» στο Παρίσι. Η απόπειρα δημιούργησε αντιδράσεις, ενώ πραγματοποιήθηκαν νέες διώξεις βασιλικών. Τον Οκτώβριο του 1920 πέθανε ο βασιλιάς Αλέξανδρος και ετέθη εκ νέου το δυναστικό πρόβλημα. Την αντιβασιλεία ανέλαβε προσωρινά ο ναύαρχος Κουντουριώτης, ενώ ο Βενιζέλος προσέβλεπε προς τους γιους του Κωνσταντίνου, Γεώργιο και Παύλο. Οι εχθροί του βασιλιά αντέδρασαν και θεώρησαν ως μόνη λύση το δημοψήφισμα.

Στις 14 Νοεμβρίου του 1920 ύστερα από εκλογές, ο Δημήτρης Ράλλης ορκίστηκε πρωθυπουργός και ο Ελευθέριος Βενιζέλος αναχώρησε για το εξωτερικό. Η νέα κυβέρνηση διενήργησε φιλοβασιλικό δημοψήφισμα και στις 19 Δεκεμβρίου 1920 ο Κωνσταντίνος επέστρεψε στην Ελλάδα. Την ίδια στιγμή στη Μικρά Ασία έχει ξεκινήσει η ελληνική εκστρατεία, η όποια θα οδηγήσει στην Μικρασιατική Καταστροφή (8 Σεπτεμβρίου 1922). Για πρώτη φορά το ελληνικό κράτος

συμπεριλαμβάνει το μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνισμού. Μετά την ήττα και τη Μικρασιατική Καταστροφή επικρατεί μια περίοδος μεταβατικού χαρακτήρα χωρίς κυρίαρχο ιδεολογικό και συνεκτικό ιστό. Ουσιαστικά πρόκειται για μια περίοδο εσωστρέφειας, όπου το ζητούμενο είναι η εσωτερική ανασυγκρότηση στη βάση των νέων πολιτικοκοινωνικών δεδομένων. Η αποκατάσταση των προσφύγων και η ενσωμάτωση τους στον ελληνικό χώρο είναι ένα ζήτημα που θα απασχολήσει την Ελλάδα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα με οδυνηρές οικονομικές συνέπειες. Η αθρόα συρροή προσφύγων προκάλεσε στο εσωτερικό της χώρας μια σειρά αλυσιδωτών επιπτώσεων χαρακτηριστικό της οποίας υπήρξε η πτώση του βιοτικού επιπέδου των μεσαίων τάξεων και η γενική δυσαρέσκεια από την πορεία των εθνικών εξελίξεων. Οι δύο βασικοί παράγοντες ώθησαν σε ένα νέο προσανατολισμό τις μεταρρυθμίσεις των νεοϊδρυθέντων δημοκρατικών κομμάτων στα οποία κυρίαρχο ρόλο έπαιξαν προσωπικότητες που είχαν αποχωρήσει από το βενιζελικό κόμμα.

Μετά την επικράτησή του, στις 14 Σεπτεμβρίου 1922, το κίνημα του στρατού και του στόλου (με επικεφαλής τους συνταγματάρχες Νικόλαο Πλαστήρα και Στυλιανό Γονατά) εξελίχθηκε σε στρατιωτική δικτατορία, που ονομάστηκε επίσημα «Επανάσταση του 1922». Γεγονός ιδιαίτερης σημασίας αποτέλεσε η λεγόμενη «Δίκη των Έξι» [εικ. 11] τον Οκτώβριο του 1922. Υπό την πίεση τόσο των κατώτερων αξιωματικών, οι οποίοι υποκινούνταν από τον υποστράτηγο Θεόδωρο Πάγκαλο, όσο και των προσφύγων, ο Ν. Πλαστήρας δέχθηκε τελικά την άμεση παραπομπή τους σε έκτακτο στρατοδικείο με την κατηγορία της «εσχάτης προδοσίας».

Στις 24 Ιουλίου 1923, μετά από πολλές συζητήσεις ως προς τον τόπο διεξαγωγής, αλλά και τη σύνθεση των συμμετεχόντων, υπογράφηκε η συνθήκη της Λωζάνης σύμφωνα με την οποία καθορίστηκε η ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ένα από τα βασικά ζητήματα τα οποία έπρεπε –μεταξύ άλλων– να διευθετηθεί ήταν ο οριστικός διακανονισμός των ελληνοτουρκικών συνόρων στη Θράκη και το ζήτημα των νησιών του ανατολικού Αιγαίου (Καστελλάν 1991, 569-570). Μετά από συζητήσεις αποφασίστηκε ότι η Τουρκία θα ανακτούσε την Ανατολική Θράκη με την Αδριανούπολη (παραχωρήθηκαν ως πολεμικές αποζημιώσεις από την πλευρά της Ελλάδας), τα νησιά της Ίμβρου και της Τενέδου, μια λωρίδα γης κατά μήκος των συνόρων με την Συρία, την περιοχή της Σμύρνης και της Διεθνοποιημένης Ζώνης των Στενών, η οποία όμως θα έμενε αποστρατικο-

ποιημένη και θα γινόταν αντικείμενο νέας διεθνούς διάσκεψης. Παραχώρησε τα Δωδεκάνησα στην Ιταλία, όπως προέβλεπε και η συνθήκη των Σεβρών, αλλά χωρίς πρόβλεψη για δυνατότητα αυτοδιάθεσης. Όλα τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου επέστρεφαν στην Ελλάδα, ενώ η Κύπρος περνούσε στους Άγγλους.

Η Τουρκία παραιτήθηκε από όλες τις διεκδικήσεις για τις παλιές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ήταν εκτός των συνόρων της, και εγγυήθηκε τα δικαιώματα των μειονοτήτων στο εσωτερικό της. Με ξεχωριστή συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών. Η εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων υπήρξε το σημαντικότερο ζήτημα που απασχόλησε τις ελληνικές κυβερνήσεις για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Η ανταλλαγή μειονοτήτων προκάλεσε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών. Από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη προς την Ελλάδα μετακινήθηκαν περίπου 1.650.000 Τούρκοι υπήκοοι (άλλοι κάνουν λόγο για περίπου 2.000.000), χριστιανικού θρησκεύματος και από την Ελλάδα προς την Τουρκία 670.000 Έλληνες υπήκοοι, μουσουλμανικού θρησκεύματος. Βασικό κριτήριο για αυτή την ανταλλαγή υπήρξε το θρήσκευμα κι όχι η εθνικότητα. Σκοπός και των δύο πλευρών υπήρξε η θρησκευτική ομοιογένεια με μεγάλο όμως κόστος για τους μετακινούμενους πληθυσμούς. Μεταξύ των ανταλλάξιμων περιλαμβάνονταν οι Έλληνες του Πόντου, αλλά και τουρκόφωνοι Έλληνες, όπως τουρκόφωνοι Πόντιοι και Καραμανλήδες, καθώς και ελληνόφωνοι μουσουλμάνοι, όπως οι Βαλαάδες της Δυτικής Μακεδονίας. Μαζί με τους Έλληνες, πέρασε στην Ελλάδα και αριθμός Αρμενίων και Συροχαλδαίων. Οι μόνοι, οι οποίοι εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή ήταν οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και οι κάτοικοι της Ίμβρου και της Τενέδου, ενώ στην Ελλάδα παρέμειναν οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης.

Για την αποκατάσταση των προσφύγων οργανώθηκε, με διεθνείς πρωτοβουλίες, η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) η οποία ιδρύθηκε το 1923 και λειτούργησε μέχρι το 1930. Μπροστά στο τεράστιο πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων η κυβέρνηση αποφάσισε την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Τα τμήματα της γης που απαλλοτριώθηκαν διανεμήθηκαν είτε σε πρόσφυγες, είτε σε γηγενείς. Η διανομή αυτή επρόκειτο να ολοκληρωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε τρία μόλις χρόνια. Από την 1 Μαρτίου 1923 επιβλήθηκε το Γρηγοριανό ημερολόγιο και στην Ελλάδα. Ένα χρόνο

αργότερα, στις 23 Μαρτίου 1924, το υιοθέτησε και η επίσημη Εκκλησία, προκαλώντας την αποχώρηση των Παλαιοημερολογιτών.

Πριν, όμως, περάσουμε στα γεγονότα που αφορούν τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι την άνοδο του φασισμού και το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αξίζει να γίνει αναφορά σε κάποιες λεπτομέρειες και κάποιες ημερομηνίες που θα βοηθήσουν να γίνει περισσότερο κατανοητός ο χάρτης των Βαλκανίων. Η Γιουγκοσλαβία ή Νοτιοσλαβία (όπως χρησιμοποιήθηκε ο όρος στα ελληνικά) αποτελούσε κράτος στο δυτικό τμήμα των Βαλκανίων. Συνόρευε βόρεια με την Ιταλία και την Αυστρία, βορειοανατολικά με την Ουγγαρία, ανατολικά με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, νότια με την Ελλάδα, νοτιοδυτικά με την Αλβανία και βρεχόταν από την Αδριατική θάλασσα στα δυτικά. Η πιο σημαντική αλλαγή στα σύνορά της υπήρξε η προσάρτηση της ελεύθερης περιοχής της Τριέστης το 1954.

Η Γιουγκοσλαβία δημιουργήθηκε ως κράτος με τη συνθήκη των Βερσαλλιών το 1918 (Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων)[2]. Μετά την ήττα των δυνάμεων του Άξονα και την κατάρρευση της Αυστροουγγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Γιουγκοσλαβία ενσωμάτωσε τη γεωγραφική περιοχή της Σλοβενίας και της Κροατίας που μέχρι τότε ανήκαν στην Αυστροουγγαρία, καθώς και το Κοσυφοπέδιο και μέρος της Μακεδονίας, περιοχές τις οποίες είχε αποσπάσει η Σερβία από την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τους Βαλκανικούς πολέμους. Η Γιουγκοσλαβία έγινε βασίλειο και πρώτος βασιλιάς της υπήρξε ο Αλέξανδρος Α΄. Η Βουλγαρία διατήρησε την αυτονομία της από τις 5 Οκτωβρίου 1908, ενώ η Ρουμανία απέκτησε τη δική της από το 1878, μετά το τέλος του ρωσοτουρκικού πολέμου. Επίσης, το κράτος της Αλβανίας με τη σημερινή του μορφή κηρύχθηκε ανεξάρτητο στις 28 Νοεμβρίου 1912[3] μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε, όπως είδαμε πιο πάνω, μια σειρά εξελίξεων στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων. Με μια σειρά συμφωνιών και συνθηκών που υπογράφηκαν μεταξύ των χωρών τα Βαλκάνια αναδιοργανώθηκαν. Με τις συνθήκες αυτές τα βαλκανικά κράτη μέσα από την προσάρτηση εδαφών και την ανταλλαγή πληθυσμών απέκτησαν μεγαλύτερη ομοιογένεια. Η προσάρτηση εδαφών συνδέθηκε με τη διανομή της μεγάλης

[2] Μετονομάστηκε σε Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας το 1929.
[3] Θα αναγνωριστεί ένα χρόνο αργότερα το 1913.

γαιοκτησίας, γεγονός που άλλοτε εξυπηρετούσε την αποκατάσταση των προσφύγων (Ελλάδα, Βουλγαρία), και άλλοτε την επιβεβαίωση της εθνικής κυριαρχίας (Ρουμανία. Γιουγκοσλαβία). Με εξαίρεση την Αλβανία, αυτή την περίοδο σε όλες τις βαλκανικές χώρες οι μεγάλοι γαιοκτήμονες σχεδόν εξαφανίστηκαν.

Πίσω από όλες αυτές τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις υπήρχε ο φόβος της επανάστασης. Ας μην ξεχνάμε ότι ο πληθυσμός όλων αυτών των κρατών έχει κουραστεί και έχει υποφέρει πολλά μετά από σχεδόν έξι χρόνια συνεχών συγκρούσεων. Όπως είδαμε και πιο πάνω η επανάσταση στη Ρωσία [εικ. 12] και η άνοδος του Μπολσεβικισμού στην Ουγγαρία και σε άλλα τμήματα της κεντρικής Ευρώπης προμήνυαν την εξάπλωση ενός επαναστατικού κύματος που θα σάρωνε ολόκληρη την Βαλκανική χερσόνησο. Η διανομή της γης, όμως, δε φάνηκε ικανή να λύσει το πρόβλημα. Η αύξηση του πληθυσμού, χάρη στις συνθήκες ειρήνης και σταθερότητας που επικρατούσαν, καθώς και στις καλύτερες συνθήκες ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση των ανέργων κυρίως στις τάξεις των ανθρώπων της υπαίθρου.

Τα κόμματα που επικρατούν στα δύο μεγαλύτερα κράτη είναι τα φιλελεύθερα. Τα αγροτικά κόμματα δεν μπόρεσαν να ανταγωνιστούν τα κομμουνιστικά, τα οποία είχαν δημιουργηθεί από βιομηχανικούς εργάτες, αλλά και από εποχιακούς εργάτες των αστικών κέντρων που έρχονταν από την ύπαιθρο.

Η Ρωσική Επανάσταση επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τους Σέρβους σοσιαλδημοκράτες, οι οποίοι με τη σειρά τους έγιναν πρότυπο για τους άλλους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές. Το 1921 δολοφονείται ο Μιλοραντ Ντράσκοβιτς, πολέμιος του κομμουνιστικού κόμματος. Μετά τη δολοφονία του το κομμουνιστικό κόμμα της χώρας χαρακτηρίζεται ως παράνομο, χαρακτηρισμός που θα το συνοδέψει σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Επτά χρόνια αργότερα η Μόσχα παρεμβαίνοντας στην πολιτική ζωή της χώρας, άλλαξε τη γιουγκοσλαβική ηγεσία και ηγέτες όπως ο Γιόσιπ Μπρόζ (Τίτο) φυλακίστηκαν.

Στη Βουλγαρία το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ιδρύθηκε το 1891. Αν και η Βουλγαρία ήταν μια χώρα ουσιαστικά αγροτική, χάρη και στη φιλορωσική της παράδοση έγινε η βαλκανική χώρα με το ισχυρότερο κομμουνιστικό κόμμα. Δύο χρόνια αργότερα ιδρύθηκε και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Ρουμανίας. Η ανάμειξη του αρχηγού του, Κρίστιαν Ρακόφσκυ, στη Ρωσική Επανάσταση είχε ως αποτέλεσμα να χωριστεί το 1921 στα δύο (Σοσιαλδημοκρατικό - Κομμουνιστικό).

Τέλος, και στην Αλβανία τα κόμματα τα οποία κυριαρχούσαν στην πολιτική σκηνή της χώρας απηχούσαν τις διαφοροποιήσεις που υπήρχαν μέσα σε αυτή.

Επανερχόμενοι στον ελλαδικό χώρο και μελετώντας τα γεγονότα που ακολούθησαν μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αξίζει να σημειωθεί το όνομα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου [εικ. 13], πολιτικού που συνέδεσε το όνομά του με την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας σε αυτή την περίοδο[4]. Η τελευταία κυβερνητική προσπάθεια του Ελευθέριου Βενιζέλου (1928-1932) υπήρξε η μόνη που εξάντλησε την τετράχρονη κοινοβουλευτική της θητείας. Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου είχε ως κύριο άξονά της τη δημιουργία ενός κλίματος φιλίας και εμπιστοσύνης, ιδίως μετά από μια περίοδο συνεχών πολέμων που είχαν διαταράξει τις ισορροπίες. Μετά τη λήξη της θητείας της κυβέρνησης Βενιζέλου η αστάθεια και οι συγκρούσεις έγιναν εντονότερες με χαρακτηριστικές τις διώξεις εναντίον των κομμουνιστών και την καθιέρωση του θεσμού των εκτοπίσεων.

Το 1930 υπογράφηκε το ελληνοτουρκικό σύμφωνο [εικ. 14] και ένα χρόνο αργότερα ο Ισμέτ Ινονού, στενός συνεργάτης του Κεμάλ και πρωθυπουργός της Τουρκίας, επισκέφτηκε την Ελλάδα. Οι ενέργειες των επόμενων χρόνων, μεταξύ των οποίων και η απόπειρα δολοφονίας κατά του Ελευθέριου Βενιζέλου, και το αποτυχημένο βενιζελικό πραξικόπημα του 1935, οδήγησαν στην κατάλυση του πολιτεύματος της Αβασίλευτης Δημοκρατίας. Ο Γεώργιος Β΄ επανήλθε στο θρόνο με πραξικοπηματικές ενέργειες ομάδας αξιωματικών επικεφαλής των οποίων ήταν ο Γεώργιος Κονδύλης.

Εν τω μεταξύ στις 9 Φεβρουαρίου του 1934 υπεγράφη το τετραμερές Βαλκανικό Σύμφωνο από την Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Τουρκία με σκοπό την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας τους απέναντι στην πολιτική της Βουλγαρίας.

Οι συγκυρίες του 1936, όπως ο θάνατος του Ε. Βενιζέλου και η έλλειψη μιας νέας ηγετικής προσωπικότητας, καθώς και η συνολική αδράνεια του πολιτικού κόσμου έδωσαν τη δυνατότητα στον βασιλικό ευνοούμενο Ιωάννη Μεταξά να ανακηρυχθεί «κυβερνήτης» της Ελλάδας με την πρόφαση του κινδύνου κοινωνικών ανατροπών. Την αρχική αναστολή των πολιτικών ελευθεριών ακολούθησαν ποικίλες διώξεις προς αυτούς που θεωρήθηκαν ιδεολογικά και πολιτικά αντίπαλοι στη νέα τάξη πραγμάτων, ουσιαστικά δηλαδή προς τη συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Τα παραπάνω, συνοδευόμενα από αντιγραφές των φαινομένων της

[4] Το Μάρτιο του 1924 σχημάτισε κυβέρνηση με τη στήριξη του κόμματος των Φιλελευθέρων.

Ιταλίας και της Γερμανίας, έδωσαν στο καθεστώς του Μεταξά το στίγμα του ολοκληρωτισμού. Η ελληνοϊταλική σύρραξη του 1940 και οι οδυνηρές συνέπειες της διέκοψαν τη συνέχεια της δικτατορίας, παράγοντας νέες παραμέτρους για το καθεστωτικό στην μεταπολεμική Ελλάδα.

Στόχος της ελληνικής διπλωματίας στην περίοδο του Μεσοπολέμου υπήρξε η διατήρηση της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Παράλληλα, η χώρα εντάχθηκε στην Κοινωνία των Εθνών, επιδεικνύοντας προσήλωση στο καθεστώς των διεθνών συνθηκών. Στην περίοδο 1928-1932 οι εξωτερικές σχέσεις της χώρας διαμορφώθηκαν σε νέα βάση με την ενίσχυση της βαλκανικής συνεργασίας και την επιδίωξη του Ιωάννη Μεταξά να διατηρήσει ισχυρούς δεσμούς με την Αγγλία, παρόλο που ιδεολογικά βρισκόταν πιο κοντά στις χώρες του Άξονα. Όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος η Ελλάδα βρέθηκε στο πλευρό των Συμμάχων.

ΙΙ.4. Τα ιστορικά γεγονότα στη Ανατολική Μεσόγειο

Στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου οι δεκαετίες 1910 και 1920 υπήρξαν μια περίοδος εξ ίσου σημαντικών αλλαγών. Στο διάστημα αυτό οι κυρίαρχες έως τότε δυνάμεις Αγγλία και Γαλλία κατοχύρωσαν τη θέση τους και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία νέων χωρών, που αναδύθηκαν μετά το τέλος των παλαιών αυτοκρατοριών (Kamrava 2005). Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Αγγλία να έχει υποστεί λίγες υλικές καταστροφές, αλλά πολύ περισσότερες σε ανθρώπινο δυναμικό. Το υλικό και ανθρώπινο κόστος ήταν τεράστιο και για τη Γαλλία, η οποία ως μέρος της Τριπλής Συμφωνίας (Entente) βγήκε νικήτρια από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Υπό την σκέπη της Κοινωνίας των Εθνών πραγματοποιήθηκε η διανομή εδαφών στα κράτη-νικητές με βάση τις «εντολές». Αυτό αφορούσε τα εδάφη που πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν γερμανικές ή οθωμανικές κτήσεις και που θεωρήθηκε ότι οι πληθυσμοί τους δεν είχαν ακόμη τη δυνατότητα να αυτοδιοικηθούν. Ο τρόπος που κάθε πληρεξούσιο κράτος θα ασκούσε τη διοίκηση στις «υπό εντολή» περιοχές διέφερε. Αρχικά, υπήρχαν εδάφη που οργανώθηκαν ως κράτη, αλλά η νομοθεσία, η εσωτερική πολιτική και οι εξωτερικές τους σχέσεις κατευθύνονταν από την «χώρα-πληρεξούσιο», η οποία θα ήταν και υπεύθυνη για να αποφασίσει πότε το «υπό εντολή» κράτος θα είχε την ικανότητα για αυτοδιοίκηση.

Τέτοια κράτη ήταν το Ιράκ, η Παλαιστίνη, η Ιορδανία με πληρεξούσιο τη Μεγάλη Βρετανία και η Συρία με το Λίβανο με πληρεξούσιο τη Γαλλία.

Στην Εγγύς Ανατολή η έναρξη του Μεσοπολέμου σηματοδοτείται από το τέλος της Οθωμανικής κυριαρχίας όταν αυτή, το 1920, εξαναγκάστηκε να υπογράψει τη Συνθήκη των Σεβρών, αποδεχόμενη την απώλεια των αραβικών περιοχών και τμήματος της Ανατολίας. Η Συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923) οδήγησε στη διεθνή αναγνώριση της νεοϊδρυθείσης Δημοκρατίας της Τουρκίας που αποτελούσε συνέχεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και που ανακηρύχθηκε επίσημα στις 29 Οκτωβρίου 1923 στην Άγκυρα. Ο Μουσταφά Κεμάλ, που έγινε ο πρώτος πρόεδρος της Δημοκρατίας, προέβη σε πολλές μεταρρυθμίσεις που οδήγησαν την Τουρκία σε μια νέα περίοδο. Αντικατέστησε την αραβική γραφή που χρησιμοποιούσαν μέχρι τότε από το λατινικό αλφάβητο, εισήγαγε ευρωπαϊκό τρόπο ένδυσης, αναβάθμισε τον ρόλο των γυναικών, δίνοντάς τους το δικαίωμα ψήφου και επιτρέποντας την εκλογή τους στα δημόσια αξιώματα, επιχείρησε την εκβιομηχάνιση της χώρας. Επί της θητείας του καθιερώθηκε και το γρηγοριανό ημερολόγιο. Σκοπός του ήταν να μεταμορφώσει το παλιό οθωμανικό κράτος σε μια νέα δημοκρατία. Το 1934 το Τουρκικό Κοινοβούλιο του απένειμε τον τιμητικό τίτλο Ατατούρκ, δηλαδή πατέρα των Τούρκων (Mango 2009).

Αυτή την περίοδο η Εγγύς Ανατολή εμφανίστηκε με νέο χάρτη, εντελώς διαφορετικό από αυτόν που είχε διαμορφωθεί προπολεμικά. Οι Βρετανοί έχοντας από το 1915 ξεκινήσει την εκστρατεία τους στο Σινά και την Παλαιστίνη εξασφάλισαν το Δεκέμβριο του 1917 την Ιερουσαλήμ και ανέλαβαν επίσημα το πληρεξούσιο για να διοικήσουν την περιοχή το 1922. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και συγκεκριμένα το 1947 η βρετανική κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι επιθυμούσε να παραιτηθεί των δικαιωμάτων της στη συγκεκριμένη περιοχή κι έτσι η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ενέκρινε το Νοέμβριο του ίδιου έτους το ψήφισμα 181, που πρότεινε την κατάτμηση της περιοχής σε ένα αραβικό και σε ένα εβραϊκό κράτος και προέβλεπε ένα Ειδικό Διεθνές Καθεστώς για την πόλη της Ιερουσαλήμ (Segev 2000).

Η Μεγάλη Βρετανία, στα πλαίσια της Διακήρυξης Balfour (1917) [εικ. 15] ενθάρρυνε τον εβραϊκό αποικισμό στην Παλαιστίνη και τη διείσδυση του εβραϊκού

κεφαλαίου στην περιοχή[5]. Ο Βρετανός ύπατος αρμοστής είχε συγκεντρώσει όλη την εξουσία στα χέρια του, ενώ την Παλαιστινιακή κυβέρνηση αποτελούσαν Βρετανοί αξιωματούχοι. Το Μάρτιο του 1921 αποφασίστηκε ο χωρισμός τμήματος του εδάφους της Παλαιστίνης, ανατολικά του ποταμού Ιορδάνη, στο οποίο δεν επεκτεινόταν η Διακήρυξη Balfour. Η περιοχή αυτή αποτέλεσε το εμιράτο της Υπεριορδανίας, ο στρατός της οποίας οργανώθηκε υπό τη διοίκηση Βρετανών αξιωματικών.

Στο Ιράκ η κατάσταση αποδείχτηκε πιο δύσκολη για τους Βρετανούς. Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το Ηνωμένο Βασίλειο είχε καταλάβει και την περιοχή του Ιράκ και δύο χρόνια αργότερα τη μετέτρεψε σε προτεκτοράτο. Τη δεκαετία του 1920 καθορίστηκαν τα ακριβή όρια της χώρας, βάσει των γεωστρατηγικών συμφερόντων της Αγγλίας, ενώ επιλέχθηκε ως μονάρχης της χώρας ο Φεϊζάλ Α΄. Χρειάστηκαν σκληρές μάχες για να υποταχθούν οι εξεγερμένοι ιρακινοί και να τεθεί το κράτος υπό βρετανικό πληρεξούσιο. Από το Μάιο μέχρι τον Αύγουστο του 1922 σημειώθηκαν συνεχείς και εκτεταμένες αναταραχές σε ολόκληρη τη χώρα με αίτημα τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου Ιράκ. Η απάντηση των Βρετανών ήταν άμεση. Διέλυσαν τα κόμματα που πρωτοστάτησαν στις εξεγέρσεις, εξόρισαν τους αρχηγούς τους και βομβάρδισαν με αεροπλάνα τις φυλές που τους στήριζαν. Τελικά, το 1930 τερματίστηκε η περίοδος του Βρετανικού Πληρεξουσίου, το 1932 αναγνωρίστηκε επίσημα η ανεξαρτησία του Ιράκ, ενώ η Μεγάλη Βρετανία διατήρησε τις στρατιωτικές βάσεις, καθώς και το δικαίωμα να επεμβαίνει σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, αλλά και να χρησιμοποιεί το έδαφος της χώρας σε περίοδο πολέμου. Η συγκεκριμένη συμφωνία είχε διάρκεια είκοσι πέντε (25) έτη και θα έμπαινε σε ισχύ μετά την είσοδο του Ιράκ στην Κοινωνία των Εθνών.

Η Συρία και ο Λίβανος υποτάχθηκαν στα γαλλικά στρατεύματα, ενώ στη συνέχεια η Γαλλία με εντολή της Κοινωνίας των Εθνών ανέλαβε τη διακυβέρνησή τους. Η Γαλλία εκμεταλλεύτηκε την ύπαρξη θρησκευτικών μειονοτήτων

---

5 Η Διακήρυξη Μπάλφουρ του 1917 είναι μια ανοικτή επιστολή που υπογράφηκε από τον Arthur Balfour, Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών και που απευθύνεται στο Λόρδο Lionel Walter Rothschild, (1868-1937), εκπροσώπηση της βρετανικής εβραϊκής και οικονομικής κοινότητας στη Παλαιστίνη. Με την επιστολή αυτή, το Ηνωμένο Βασίλειο τάσσεται υπέρ της ίδρυσης εβραϊκού κράτους στην Παλαιστίνη. Η δήλωση αυτή θεωρείται ως ένα από τα πρώτα βήματα στη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ. Πράγματι, η υπόσχεση που περιέχει θα εφαρμοστεί κατά τη διάσκεψη του Παρισιού (1919), πριν από τη διάσκεψη του Σαν Ρέμο (Απρίλιος 1920), κάτι που επιβεβαιώθηκε από τη Συνθήκη των Σεβρών (Αύγουστος 1920).

καλλιεργώντας και ενθαρρύνοντας αποσχιστικές τάσεις, με αποτέλεσμα τον Αύγουστο του 1920 να διαιρέσει τα υπό γαλλική εντολή εδάφη σε τέσσερα μεγάλα κρατίδια – το Μεγάλο Λίβανο και τα κρατίδια της Λατάκιας, της Δαμασκού και του Χαλεπίου. Σε κάθε ένα από αυτά τα κρατίδια τέθηκε επικεφαλής Γάλλος διοικητής, ο οποίος ήταν υπόλογος στον ύπατο αρμοστή που είχε την έδρα του στη Βηρυτό και εκπροσωπούσε τη γαλλική κυβέρνηση στην Ανατολική Μεσόγειο. Χαρακτηριστικό είναι ότι η γαλλική γλώσσα αντικατέστησε την αραβική στο χώρο της εκπαίδευσης.

Μετά από μαζικές διαδηλώσεις εναντίον της κυριαρχίας τους, οι Γάλλοι προχώρησαν τον Ιούνιο του 1922 στην ίδρυση της Ομοσπονδιακής Ένωσης της Συρίας. Σε αυτή συμμετείχαν τα τρία κρατίδια της Λατάκιας, του Χαλεπίου και της Δαμασκού. Βασικός τους στόχος υπήρξε η καλύτερη διαχείριση και ο αποτελεσματικότερος έλεγχος των λαών της περιοχής. Δύο χρόνια αργότερα και υπό την πίεση των αντικρουόμενων συμφερόντων που άρχισαν να αναπτύσσονται στην περιοχή η Ομοσπονδία διαλύθηκε και τη θέση της παίρνει η Συριακή Ένωση με πρωτεύουσα τη Δαμασκό. Τρία χρόνια μετά μια νέα εξέγερση κατεστάλη από τα γαλλικά στρατεύματα. Το 1926, οι Γάλλοι διαμόρφωσαν το Σύνταγμα του Λιβάνου, ανακηρύσσοντας τον ανεξάρτητο κράτος, διατηρώντας το δικαίωμα να διαμορφώνει την εξωτερική πολιτική, να προβάλει βέτο στην υπερψήφιση σημαντικών νόμων και να παύει τη Βουλή όποτε αυτοί το έκριναν σκόπιμο και αναγκαίο.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, μετά το πέρας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η μοίρα της Εγγύς Ανατολής καθορίστηκε περισσότερο από την Αγγλία, Γαλλία και την Κοινωνία των Εθνών και λιγότερο από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, που ελάχιστα ενδιαφερόταν για τη συγκεκριμένη περιοχή. Η κυριαρχία αυτή αντικατοπτρίζεται απόλυτα, όπως θα δούμε παρακάτω, και στις αρχαιολογικές δραστηριότητες.

Το Φεβρουάριο του 1922 τερματίστηκε τυπικά το καθεστώς προτεκτοράτου της Αγγλίας στην Αίγυπτο και η χώρα ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος. Ωστόσο η βρετανική κυβέρνηση διατήρησε το «δικαίωμα» να χειρίζεται την ασφάλεια των μέσων επικοινωνίας και συγκοινωνίας που ήταν εγκατεστημένα στην Αίγυπτο μέχρι να επιτευχθούν σχετικές συμφωνίες. Επίσης, ανέλαβε την υπεράσπιση της χώρας απέναντι σε άμεσες ή έμμεσες εξωτερικές επεμβάσεις ή επιθέσεις, ενώ παράλληλα ανέλαβε την προστασία των μειονοτήτων και των ξένων συμφερόντων στην Αίγυπτο.

Η Κύπρος διοικείτο de facto από το 1878 από τη Βρετανική αυτοκρατορία, αλλά μέχρι και το 1914 ανήκε de jure στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Η Βρετανία όφειλε αυτό το διάστημα να προστατεύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία από πιθανή ρωσική απειλή και ως αντάλλαγμα θα χρησιμοποιούσε το νησί ως στρατιωτική βάση για τις αποικιακές οδούς. Το 1906 ολοκληρώθηκε το λιμάνι της Αμμοχώστου και έτσι το νησί αποτέλεσε ένα στρατηγικό ναυτικό φυλάκιο, το οποίο γειτνίαζε με το κανάλι του Σουέζ, που αποτελούσε το βασικό δρόμο προς την Ινδία, τη σημαντικότερη κτήση της Μεγάλης Βρετανίας. Με την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το νησί της Κύπρου παραχωρήθηκε εξ ολοκλήρου στη Μεγάλη Βρετανία. Ένα χρόνο μετά την έναρξη του πολέμου η Βρετανία πρόσφερε την Κύπρο στον Κωνσταντίνο Α΄ με σκοπό να τον πείσει να προσχωρήσει η Ελλάδα στον πόλεμο με την πλευρά της Βρετανίας, γεγονός που ο Κωνσταντίνος Α' αρνήθηκε. Το 1923 σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης, η νεοσύστατη Τουρκική Δημοκρατία παραιτήθηκε από κάθε αξίωσή της από την Κύπρο, η οποία το 1925 ανακηρύχθηκε βρετανική αποικία του Στέμματος [εικ. 16]. Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο οι Ελληνοκύπριοι όσο και οι Τουρκοκύπριοι πολέμησαν στο βρετανικό στρατό κατά τη διάρκεια και των δύο Παγκοσμίων Πολέμων. Με το πέρασμα των χρόνων ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός είχε αρχίσει να ελπίζει ότι η βρετανική κυβέρνηση θα προχωρούσε στις απαραίτητες ενέργειες που θα οδηγούσαν στην Ένωση με την Ελλάδα. Οι Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν το νησί ιστορικά ελληνικό και πίστευαν ότι η Ένωση με την Ελλάδα ήταν φυσικό τους δικαίωμα Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1950 η επιδίωξη της Ένωσης του νησιού με την Ελλάδα έγινε μέρος της ελληνική εθνικής πολιτικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ
ΤΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Η αρχαιολογία είναι μια επιστήμη, η οποία υφίσταται μια εξελικτική διαδικασία τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Πρόκειται για μία κοινωνική επιστήμη υπό την έννοια ότι προσπαθεί να δώσει εξηγήσεις σχετικά με το τι συνέβη σε συγκεκριμένες ανθρώπινες ομάδες στο παρελθόν και να προβεί σε συμπεράσματα αναφορικά με τις διαδικασίες της πολιτισμικής αλλαγής. Ως εκ τούτου δε θα μπορούσε να υπάρχει μόνο μία αρχαιολογική θεωρία. Αντιθέτως, από την πρώτη στιγμή που ο άνθρωπος εκδήλωσε ενδιαφέρον για το παρελθόν του, ο τρόπος που ερμήνευε τα δεδομένα άλλαζε και εξελισσόταν. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το ενδιαφέρον για την αρχαιολογία και για τη γνώση του παρελθόντος ξεκίνησε σχετικά πρόσφατα. Γενικά θεωρείται ότι πριν από τη δεκαετία του 1960 δεν υπήρχε κάποιος συγκεκριμένος και καθιερωμένος θεωρητικός κορμός. Κάθε μελετητής-ερευνητής δρούσε και ερμήνευε τα δεδομένα με βάση τις δικές του αντιλήψεις και το δικό του γνωστικό υπόβαθρο.

ΙΙΙ.1. Μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Το ενδιαφέρον για το παρελθόν ήταν πάντοτε παρόν και εκδηλωνόταν με διαφορετικούς τρόπους. Για μια αρκετά μεγάλη περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας η περιέργεια αυτή ικανοποιούνταν με μύθους, θρύλους και λαϊκές παραδόσεις, ενώ δεν είναι και σπάνιο το φαινόμενο της πίστης σε έναν υπερφυσικό, φανταστικό κόσμο. Τα αρχαιολογικά ευρήματα θα αντιμετωπιστούν πολύ αργότερα ως ενθύμια μιας προηγούμενης εποχής παρέχοντας πληροφορίες για αυτήν. Από το 15ο αιώνα και μετά άρχισε να αναπτύσσεται το ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες που ξεκίνησε από την Ιταλία και εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη. Όσοι είχαν την οικονομική ευχέρεια –Ιταλοί ευγενείς ακόμα και ποντίφικες και καρδινάλιοι– χρηματοδοτούσαν ανασκαφές με σκοπό την αναζήτηση αρχαίων που θα είχαν όχι μόνο ιστορική ή αισθητική αξία, αλλά και εμπορική. Για πολύ καιρό οι όποιες ανασκαφές πραγματοποιούνταν είχαν τυχοδιωκτικό χαρακτήρα και συχνά μετατρέπονταν σε ένα κυνήγι θησαυρού. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι όταν

ξεκίνησαν οι ανασκαφές στις θέσεις του Herculaneum και της Πομπηίας, στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα, οι ιδιοκτήτες της γης κάτω από την οποία θάφτηκε η Πομπηία μίσθωναν με το κυβικό μέτρο το δικαίωμα σε διάφορους τυχοδιώκτες να σκάψουν εκεί.

Κατά τον 18ο αιώνα οι επικρατούσες αντιλήψεις σχετικά με την αρχαιολογία διαμορφώθηκαν μέσα από το έργο του Johann Winckelmann (1717-1768), Γερμανού αρχαιοδίφη και ιστορικού της τέχνης, ο οποίος στο βιβλίο του *Ιστορία της αρχαίας τέχνης* (1764) έκανε για πρώτη φορά περιοδολόγηση της ελληνικής και ρωμαϊκής γλυπτικής. Αλλά και στην Προϊστορική αρχαιολογία η συμβολή του ήταν μεγάλη, καθώς η απουσία γραπτών πηγών επέβαλλε ως ένα βαθμό τη μελέτη των υλικών καταλοίπων και τον συσχετισμό τους με αρχαία κείμενα, όπως τα ομηρικά έπη ή και τη μυθολογία (Τροία, Μυκήνες).

Σημαντικό ρόλο στην προϊστορική έρευνα διαδραμάτισε και η Σκανδιναβική αρχαιολογία και κυρίως το έργο του Δανού μελετητή Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), ο οποίος θεμελίωσε το σύστημα των Τριών Εποχών και ταξινόμησε τα αρχαία ευρήματα σε τρεις διαδοχικές χρονικές περιόδους – Εποχή του Λίθου, Εποχή του Χαλκού και Εποχή του Σιδήρου. Αργότερα, ο Σουηδός αρχαιολόγος Oscar Montelius (1843-1921) εισηγήθηκε τη μέθοδο της τυπολογίας βελτιώνοντας έτσι την χρονολογική προσέγγιση του C. J. Thomsen. Αργότερα, ο ίδιος διατύπωσε τη θεωρία ότι η εξέλιξη του πολιτισμού προερχόταν από την Εγγύς Ανατολή και ότι μεταφέρθηκε στην Ευρώπη μέσω των Βαλκανίων (Ex oriente lux) (Renfrew 1973, 36-37).

Το 1865 κι ενώ η θεωρία του Δαρβίνου σχετικά με την εξέλιξη των ειδών είχε ήδη αρχίσει να επηρεάζει τη μελέτη της Παλαιολιθικής αρχαιολογίας και να καθιερώνει στους επιστημονικούς κύκλους την εξελικτική θεωρία, ο Άγγλος τραπεζίτης και αρχαιοδίφης John Lubbock (1834-1913) επηρεασμένος από το έργο του Δαρβίνου προχώρησε ένα βήμα παραπάνω ενσωματώνοντας στην Προϊστορική Αρχαιολογία τη θεωρία της ανθρώπινης εξέλιξης και υποδιαιρώντας την Εποχή του Λίθου στην Παλαιολιθική και τη Νεολιθική εποχή.

Στις αρχές του 20ου αιώνα στην αρχαιολογική σκέψη σε παγκόσμιο επίπεδο, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, κυριαρχούσε η παραδοσιακή αρχαιολογία ή ιστορία του πολιτισμού που χαρακτηριζόταν από ένα πρώιμο δαρβινισμό, αυτόν που έφερε ο J. Lubbock. Το ερώτημα εστίαζε στο πώς μεταδιδόταν ο πολιτισμός από

το ένα μέρος στο άλλο. Οι απαντήσεις ήταν δύο: Α) Η αυτοκρατορική προσέγγιση, η οποία δεχόταν ότι ο πολιτισμός μεταδιδόταν με τρόπο άυλο, μέσα από την επικοινωνία των ανθρώπων, χωρίς να αλλοιώνονται σημαντικά τα επιμέρους πολιτισμικά σύνολα των ομάδων. Για τις Δυτικές αυτοκρατορίες, οι οποίες επέκτειναν συνεχώς την επιρροή τους σε αποικίες, η αρχαιολογία αποτελούσε ένα συνεχή αγώνα ισχύος και κύρους. Οι υποστηρικτές της αυτοκρατορικής θεωρίας υποστήριζαν ότι ο πολιτισμός είχε ως αφετηρία την Αίγυπτο και την Εγγύς Ανατολή και ότι πέρασε στη Δύση μέσα από την αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη. Β) Η επιμεριστική προσέγγιση που θα οδηγήσει στην εθνικιστική αρχαιολογία σύμφωνα με την οποία ο πολιτισμός διαδιδόταν από τη μία ομάδα στην άλλη. Οι υποστηρικτές του αναγόρευαν την εθνική καταγωγή ως το σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης της ανθρώπινης ιστορίας (Trigger 2006, 211). Δεδομένου ότι κάθε ομάδα είχε κοινή βιολογική καταγωγή και εθνική και πολιτισμική ταυτότητα, διάδοση πολιτισμού σήμαινε και αλλαγή ταυτότητας της κοινότητας που τον δεχόταν (αντίθετα από την αυτοκρατορική άποψη). Στην Ελλάδα ήταν ισχυρή, επίσης, η αρχαιογνωστική αρχαιολογία, η οποία συνέδεε αντικείμενα με αρχαία κείμενα, εξ' ου και η ομηρική αρχαιολογία του Heinrich Schliemann και του Wilhelm Dörpfeld ή του Carl William Blegen. Σε εθνικά σχήματα προχώρησε ο Χρ. Τσούντας, ενώ αυτοκρατορική ήταν, εν μέρει, η προσέγγιση του Arthur Evans, ο οποίος δεχόταν, ότι η Κρήτη επηρεάστηκε από την Ανατολή και την Αίγυπτο, αλλά δε έχασε τον ευρωπαϊκό της χαρακτήρα ως πολιτισμική οντότητα.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου τα δύο μεγάλα ρεύματα που αναφέρθηκαν παραπάνω αποτέλεσαν την Παραδοσιακή Αρχαιολογία ή την Ιστορική-πολιτισμική Αρχαιολογία. Η ιστορική-πολιτισμική αρχαιολογία ήταν υποδιαίρεση και η κυρίως έκφραση της παραδοσιακής αρχαιολογίας. Κοινός άξονας και των δύο αυτών ρευμάτων ήταν ο εμπειρικός τρόπος με τον οποίο προσεγγίστηκαν τα υλικά κατάλοιπα και η πεποίθηση, ότι, εάν αυτά ταξινομηθούν και μελετηθούν με βάση την τυπολογία ή τη γεωγραφική και χρονολογική τους συνάφεια, θα ήταν δυνατόν να παρακολουθήσει κανείς την πορεία της διάχυσης του πολιτισμού.

III.2. Η προσέγγιση του Gustaf Kossinna

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα η ενασχόληση με το ζήτημα της εθνικής καταγωγής συνέβαλε στην ανάπτυξη της έννοιας του αρχαιολογικού πολιτισμού και της ιστορικής-πολιτισμικής προσέγγισης στη μελέτη της Προϊστορίας. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η έννοια του αρχαιολογικού πολιτισμού άρχισε να χρησιμοποιείται συστηματικά στη μελέτη και ερμηνεία των αρχαιολογικών δεδομένων μετά την έκδοση του έργου του G. Kossinna με τίτλο *Die Herknunft der Germanen - Η καταγωγή των Γερμανών* (1911).

Ο G. Kossinna (1858–1931) ήταν Γερμανός γλωσσολόγος και καθηγητής της Γερμανικής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου [εικ. 17]. Ο ίδιος ξεκίνησε τις σπουδές του στη φιλοσοφία, αλλά στράφηκε στην αρχαιολογία καθώς τη θεωρούσε επιστήμη ύψιστης εθνικής σημασίας, ιδίως στην προσπάθειά του να εξακριβώσει τον τόπο καταγωγής των Γερμανών. Ο G. Kossinna είχε ιδρύσει την Εταιρεία Γερμανικής Προϊστορίας, η οποία κατά το ναζιστικό καθεστώς μετονομάστηκε σε Αυτοκρατορική Ένωση Γερμανικής Προϊστορίας. Την ίδια εποχή ιδρύθηκαν πολλές νέες διδακτικές θέσεις για τους οπαδούς του στα γερμανικά πανεπιστήμια. Από την άλλη πλευρά, όπως ήταν φυσικό, όσοι ήταν αντίθετοι με τη νέα κατάσταση των πραγμάτων είτε απολύθηκαν από τις θέσεις που είχαν ή ακόμα και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη Γερμανία (Fowler 1987, 229-248.). Ο G. Kossina πέθανε το 1931 δεκατρείς ημέρες πριν ανέβει στην εξουσία ο Χίτλερ.

Οι ιδέες και ο θεωρίες του είχαν σαν βάση την πεποίθησή του, ότι οι γερμανικοί λαοί αποτελούσαν μια εθνική ταυτότητα με ιστορικό δικαίωμα στις χώρες που κατείχαν κάποτε. Οι απόψεις του χρησιμοποιήθηκαν, αργότερα, από τους ναζί για να δικαιολογηθούν οι προσαρτήσεις της Πολωνίας και της Τσεχοσλοβακίας. Χαρακτηριστικό ήταν το άρθρο του «The German Ostmark, home territory of the Germans» (1919), στο οποίο υποστήριζε, ότι η Πολωνία έπρεπε να είναι μέρος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, αφού στα εδάφη της εντοπίστηκαν αντικείμενα που ο ίδιος χαρακτήριζε ως «γερμανικά».

Το έργο του *Die Herknunft der Germanen* υπήρξε η πρώτη συστηματική ανάλυση της προσέγγισης του στην αρχαιολογία και περιελάμβανε ένα σύνολο θεωρητικών καινοτομιών και μια εξύμνηση της Προϊστορίας των Γερμανών, την οποία παρουσίαζε ως μια ανώτερη βιολογικά φυλή. Το έργο του, το οποίο ήταν

εμπνευσμένο από φανατικό πατριωτισμό, ενίσχυσε τον γερμανικό εθνικισμό και η ερμηνεία του για τη γερμανική προϊστορία αποτέλεσε το κύριο δομικό στοιχείο του προγράμματος που υιοθέτησαν οι Ναζί για τη διδασκαλία της προϊστορίας στα γερμανικά σχολεία (Frick 1934, 298-299).

Ο G.Kossinna υποστήριζε, ότι οι σαφώς καθορισμένες αρχαιολογικές πολιτισμικές περιοχές αντιστοιχούσαν αναμφίβολα σε μείζονες εθνοτικές ομάδες ή λαούς, όπως είναι οι Γερμανοί, οι Κέλτες και οι Σλάβοι, ενώ μεμονωμένοι πολιτισμοί αντιστοιχούν σε φυλές όπως οι Γερμανόφωνοι Σάξονες ή οι Βάνδαλοι. Για τον G. Kossinna πολιτισμική συνέχεια σήμαινε εθνοτική συνέχεια. Η συγκεκριμένη θεωρία αποτελούσε τη βάση της οικιστικής αρχαιολογίας (settlement archaeology), με τη διαφορά, ότι η σύγχρονη αρχαιολογία των οικισμών αναφερόταν μόνο σε μεμονωμένους οικισμούς ή πρότυπα οικισμών, ενώ ο G. Kossinna υπογράμμιζε ότι «ένα ενιαίο σύνολο αρχαιολογικών αντικειμένων, ενός πολιτισμού, ήταν το σημάδι μιας ενοποιημένης εθνότητας». Πίστευε ότι ταυτίζοντας φυλετικές ομάδες με συγκεκριμένους αρχαιολογικούς πολιτισμούς θα μπορούσε, με αρχαιολογικές μεθόδους, να γυρίσει πίσω στο παρελθόν και να βρει τα ιστορικά τους ίχνη. Βέβαια, αναγνώριζε, ότι αυτό θα είχε πρακτικές δυσκολίες, καθώς σε κάποιο χρονικό σημείο οι μεμονωμένες γερμανικές φυλές δεν θα ήταν διακριτές, θα ήταν όμως δυνατόν να διακριθούν οι μεγάλες ινδοευρωπαϊκές ομάδες (Γερμανοί, Σλάβοι, Κέλτες) και όσο πήγαινε κανείς πιο πίσω στο παρελθόν θα μπορούσε να διακρίνει τους Ινδοευρωπαίους από τους μη Ινδοευρωπαίους. Υπήρξε ο πρώτος αρχαιολόγος που, αφενός, χρησιμοποίησε συστηματικά την έννοια του αρχαιολογικού πολιτισμού, αφετέρου εφάρμοσε μια ιστορική προσέγγιση στη μελέτη μίας ευρείας περιοχής.

Σύμφωνα με τον G. Kossinna, οι πιο προηγμένοι πολιτισμοί θεωρούνταν και ανώτεροι βιολογικά και βάσει αυτού δεν θα μπορούσαν να διαδοθούν μέσω της διάχυσης, αλλά μόνο μέσω της μετανάστευσης. Έτσι λοιπόν, ομάδες Ινδοευρωπαίων μετανάστευσαν νότια και ανατολικά κατακτώντας τους εκεί γηγενείς πληθυσμούς, καταστρέφοντας τις δημιουργικές τους ικανότητες και χρησιμοποιώντας τους για να οικοδομήσουν πολιτισμούς. Ακόμα και οι ινδοευρωπαϊκοί λαοί της Ελλάδας και της Ιταλίας δεν κατάφεραν να διατηρήσουν την πολιτισμική τους δημιουργία. Το συμπέρασμα, βάσει των παραπάνω ιδεών, ήταν ότι οι Γερμανοί έχοντας παραμείνει στην πατρική τους γη, ήταν οι πιο ταλαντούχοι και οι πιο δημιουργικοί από όλους τους ινδοευρωπαϊκούς λαούς και ως εκ τούτου έφεραν την ιστορική ευθύνη της

δημιουργίας ενός πολιτισμού που θα επέβαλλαν στους κατώτερους λαούς. Επιπλέον, όπου εντοπίζονταν «γερμανικά» αντικείμενα αυτόματα η περιοχή χαρακτηριζόταν ως αρχαία γερμανική και η σύγχρονη Γερμανία την κατείχε ή έπρεπε να την κατέχει δικαιωματικά.

Ο G. Kossinna τόνισε την ανάγκη να γίνουν γνωστές όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες για τον τρόπο που ζούσαν οι ανθρώπινες ομάδες ή τουλάχιστον οι Γερμανοί κατά την Προϊστορία. Οι πολιτισμοί δε θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται απλά σαν ένα σύνολο τεχνουργημάτων, αλλά να δίνεται έμφαση στον τρόπο ζωής των δημιουργών τους. Άλλωστε και ο ίδιος δεν ασχολήθηκε εκτενώς με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα οικιών ή με τα ταφικά έθιμα, αλλά περιορίστηκε στη μελέτη τεχνουργημάτων που βρίσκονταν σε συλλογές μουσείων. Το έργο του χαρακτηρίστηκε ως σημαντικότατο, καθώς αποτέλεσε ένα κομβικό σημείο και το οριστικό πέρασμα από την εξελικτική αρχαιολογία στην ιστορική. Κατάφερε όχι μόνο να καταγράψει τον τρόπο ζωής των ινδοευρωπαίων, μέσα από την οργάνωση των αρχαιολογικών δεδομένων, αλλά και να μάθει τον τρόπο ζωής τους στο παρελθόν.

Οι Γερμανοί αρχαιολόγοι επεδίωκαν να ερμηνεύουν δεδομένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταλήγουν σε μια κραυγαλέα εκδοχή της εθνικιστικής αρχαιολογίας, χωρίς όμως να μπορούν να ικανοποιήσουν πλήρως τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες της ναζιστικής Γερμανίας. Είναι σίγουρο, ότι το έργο του G. Kossinna είχε ως αφετηρία την εξύψωση του γερμανικού έθνους, με τις αναμενόμενες και γνωστές συνέπειες. Παρόλα, όμως, τα προβλήματα των απόψεών του υπήρχαν και θετικά σημεία σε αυτές.

III. 3. Ναζιστική Αρχαιολογία

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι έντονες ναζιστικές ιδεολογίες αναπτύχθηκαν την ίδια εποχή που άρχισε να αναπτύσσεται και ο κομμουνισμός στην Ευρώπη. Ο Μεσοπόλεμος ενίσχυσε σε μεγάλο βαθμό την εξάπλωση του σοσιαλισμού μέσα από σωματεία εργατών και αγροτών που διεκδικούσαν καλύτερες συνθήκες εργασίες με πρωτεργάτες τα σοβιέτ της Ρωσίας. Ωστόσο, οι δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι σε παγκόσμιο επίπεδο και οι συνεχείς απογοητεύσεις

τους οδήγησαν στο να εμπιστευτούν και να στηρίξουν ηγέτες, οι οποίοι έφεραν τον απολυταρχισμό και την καταστροφή.

Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκε και η λεγόμενη Ναζιστική Αρχαιολογία. Σκοπός της βέβαια υπήρξε –όπως και με το G. Kossina- να μελετηθεί το παρελθόν της Γερμανίας και να εξαρθεί ο γερμανικός εθνικισμός. Πολλοί αρχαιολόγοι τέθηκαν στην υπηρεσία του συγκεκριμένου σκοπού. Ο Alfred Rosenberg (1893-1946) και ο Hans Reinert (1900-1990) είναι δύο από αυτούς. Ο πρώτος υπήρξε ιδεολόγος του ναζιστικού κόμματος και στήριξε την ανασκαφή και τη μελέτη της επαρχιακής ρωμαϊκής Γερμανίας. Όπως ήταν αναμενόμενο τα όποια στοιχεία αποκόμισε από την έρευνά του οδήγησαν στην στρεβλή ερμηνεία του παρελθόντος, κυρίως, για τους λαούς που δεν είχαν άμεση σχέση με τη Γερμανία. Στο βιβλίο του *Der Mythos des 20 Juhruhunderts* - *Ο μύθος του 20ου αιώνα* - (1930) υποστήριξε την έννοια της νέας Γερμανικής Θρησκείας καθώς και το ότι οι Σκανδιναβοί προέρχονταν από ένα χαμένο κομμάτι ξηράς, το οποίο ταύτισε με την Ατλαντίδα (Bettina 1990, 474-478).

Ο H. Reinert συνεργάστηκε στενά με τον A. Rosenberg. Ο τελευταίος τον προσέλαβε ως αρχαιολόγο στις ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή της λίμνης Federsee, στη νότια Γερμανία, όπου εντοπίστηκαν κατάλοιπα της Εποχής του Λίθου, αλλά και αυτής του Χαλκού. Είδε τη συμμετοχή του στο ναζιστικό κόμμα, ως το μέσο για να ανελιχθεί στην κοινωνία, γεγονός που αποδείχθηκε πραγματικότητα. Ο A. Rosenberg τον διόρισε, το 1934, «Αντιπρόσωπο της Γερμανικής Προϊστορίας του Ράιχ». Η αρχαιολογική του δραστηριότητα και η υποστήριξη της θεωρίας του Χίτλερ περί γερμανικής φυλετικής καθαρότητας ήταν δύο από τα στοιχεία εκείνα που εκμεταλλεύθηκαν πλήρως οι Ναζί, προκειμένου να εκπληρώσουν τους σκοπούς τους (Heinrich 2002).

III. 4. Η ζωή και το έργο του Vere Gordon Childe

Ο V. G. Childe (1892-1957) υπήρξε μία από τις σημαντικότερες μορφές της αρχαιολογίας του Μεσοπόλεμου σε παγκόσμιο επίπεδο [εικ. 18]. Γεννήθηκε στο Σίδνεϋ από Λονδρέζους γονείς και μεγάλωσε μέσα σε ένα κλίμα συντηρητικών βικτωριανών απόψεων υπό την αυστηρή πατριαρχική επιτήρηση που αντιτίθετο στο ανήσυχο, ερευνητικό του πνεύμα.

Φοίτησε στο Πανεπιστήμιο του Σύδνεϋ (1911-1914), όπου ακολούθησε κλασικές σπουδές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη μελέτη των γραπτών πηγών αλλά και της αρχαιολογίας που γνώρισε μέσα από το έργο των H. Schliemann και A. Evans (Trigger 1980, 32). Η είσοδος του στο Πανεπιστήμιο τον έφερε πιο κοντά και στις ιδέες του σοσιαλισμού. Συμμετείχε στην οργάνωση «Debating Society» επιχειρηματο-λογώντας υπέρ της άποψης ότι «ο σοσιαλισμός ήταν επιθυμητός» (Mulvaney 1994, 56). Το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον του για το σοσιαλισμό τον οδήγησε στη μελέτη των έργων των ιδρυτών του Μαρξισμού Karl Marx και Friedrich Engels, αλλά και αυτών του φιλόσοφου Georg Wilhelm Friedrich Hegel.

Μετά την αποφοίτησή του σπούδασε με υποτροφία στο Queen's College του πανεπιστημίου της Οξφόρδης, στην Αγγλία, όπου έφτασε τον Αύγουστο του 1914, αμέσως μετά το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στην Οξφόρδη ο V. G. Childe απέκτησε πτυχίο στην Κλασική Αρχαιολογία. Καθηγητές του διετέλεσαν οι John Beazley και A. Evans. Το 1915, εξέδωσε την πρώτη ακαδημαϊκή του εργασία με τίτλο "On the date and Origin of Minyan Ware", η οποία δημοσιεύτηκε στο *Journal of Hellenic Studies* και την επόμενη χρονιά ολοκλήρωσε τη διατριβή του με τίτλο "The influence of Indo-Europeans in Prehistoric Greece", όπου συνδύασε φιλολογικά και αρχαιολογικά στοιχεία (Champion 2009, 20-21).

Το διάστημα 1917-1922, ο V. G. Childe, παράλληλα με την αξιοσημείωτη πανεπιστημιακή του πορεία, αφοσιώθηκε και στην καριέρα του στην πολιτική. Είναι γεγονός, ότι τα χρόνια της νεότητάς του διαμορφώθηκαν μέσα από τους αγώνες και τις ιδέες που ακολούθησαν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην Οξφόρδη συμμετείχε ενεργά στη σοσιαλιστική κίνηση ανταγωνιζόμενος τις συντηρητικές πανεπιστημιακές αρχές. Υπήρξε ενεργό μέλος των αριστερών μεταρρυθμιστών του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (Green 1981, 21-22).

Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και παρά την αυστηρή κυβερνητική στρατολόγηση πολλοί σοσιαλιστές αρνήθηκαν να στρατευτούν στο Βρετανικό στρατό. Πίστευαν ότι ο πόλεμος έτεινε υπέρ των συμφερόντων των αρχουσών τάξεων, των ευρωπαϊκών, ιμπεριαλιστικών εθνών και εις βάρος των εργατικών τάξεων. Θεωρούσαν ότι ο ταξικός πόλεμος ήταν ο μόνος που θα έπρεπε να τους απασχολεί. Ο V. G. Childe εξαιτίας της κακής του υγείας και όρασης, δεν στρατεύθηκε, έκανε, όμως, εκστρατεία για την αποφυλάκιση πολλών σοσιαλιστών.

Οι αρχές λόγω των αντιπολεμικών του φρονημάτων τον είχαν θέσει υπό συνεχή παρακολούθηση (Champion 2009, 27-28).

Οι σοσιαλιστικές και οι ειρηνιστικές του απόψεις ενισχύθηκαν από τις πολεμικές συνθήκες που επικράτησαν στη Βρετανία. Τον Αύγουστο του 1917, φοβούμενος μήπως στρατευτεί, επέστρεψε στην Αυστραλία, όπου συνέχισε την ακαδημαϊκή του πορεία (1918-1921) αναλαμβάνοντας τη θέση του Senior Resident Tutor στο St. Andrews College, στο Πανεπιστήμιο του Σίδνεϋ. Συμμετείχε στο αντιπολεμικό κίνημα (Αυστραλιανή Ένωση του Δημοκρατικού Ελέγχου) και αφοσιώθηκε στον αγώνα ενάντια στην εισαγωγή της υποχρεωτικής στράτευσης. Συγκεκριμένα, το Πάσχα του 1918 μίλησε στο τρίτο διακρατικό Συνέδριο Ειρήνης, που διοργανώθηκε από σοσιαλιστές που αντιδρούσαν στην πολιτική του πρωθυπουργού William Morris Hughes. Η είδηση για τη συμμετοχή του V. G. Childe στο συνέδριο έφθασε μέχρι τον διευθυντή του St. Andrews College ο οποίος, υπό την πίεση των πανεπιστημιακών αρχών, τον ανάγκασε να παραιτηθεί (Mulvaney 1994, 59).

Τον Οκτώβριο του 1918, ο V. G. Childe μετακόμισε στο Maryborough, Queensland όπου εργάστηκε ως καθηγητής λατινικών στο Maryborough Grammar School. Κι εδώ όμως έγιναν γνωστές οι πολιτικές του πεποιθήσεις οι οποίες τον ανάγκασαν να παραιτηθεί. Είχε ήδη, λοιπόν, γίνει ξεκάθαρο, ότι θα ήταν ιδιαιτέρως δύσκολο για τον V. G. Childe να ακολουθήσει μια ακαδημαϊκή καριέρα κι άρχισε να αναζητά εργασία αλλού (Evans 1995, 7-15). Έτσι, τον Αύγουστου του 1919 διετέλεσε ιδιωτικός γραμματέας και συντάκτης των λόγων του πολιτικού John Storey, ενός υποσχόμενου μέλους του κεντροαριστερού αυστραλιανού εργατικού κόμματος. Η εργασία του μέσα στο εργατικό κόμμα του επέτρεψε να αποκτήσει εξαιρετική κατανόηση της δομής και της ιστορίας του και να συγγράψει το έργο *How Labour Governs* (1923), όπου επέκρινε το εργατικό κίνημα, επειδή, κατά τη γνώμη του, πρόδωσε τα σοσιαλιστικά του ιδανικά μόλις απέκτησε πολιτική δύναμη (Green 1981, 37-40).

Η επόμενη πενταετία υπήρξε το ίδιο έντονη και δραστήρια για τον V. G. Childe. Μετά την ήττα των εργατικών και πεπεισμένος ότι δεν επρόκειτο να αποκτήσει μια ακαδημαϊκή θέση στην Αυστραλία, παρέμεινε στη Μεγάλη Βρετανία. Συνέχισε να είναι πολιτικά ενεργός, ενώ παράλληλα άρχισε να αφοσιώνεται στην Προϊστορία μελετώντας στο Βρετανικό Μουσείο και στη βιβλιοθήκη του Βασιλικού

Ανθρωπολογικού Ινστιτούτου. Υπήρξε ενεργό μέλος της Σοσιαλιστικής Κίνησης του Λονδίνου και είχε επαφές με μέλη της αριστεράς και του Μαρξιστικού Κομμουνιστικού Κόμματος της Μεγάλης Βρετανίας συνεισφέροντας στην έκδοση του Labour Monthly. Έχοντας κερδίσει τη φήμη εξαιρετικού προϊστοριολόγου προσκλήθηκε σε πολλές χώρες της Ευρώπης για να μελετήσει προϊστορικά κατάλοιπα (Green 1981, 40-41). Για μερικά χρόνια φαίνεται ότι ο V. G. Childe ήταν άνεργος, η πραγματικότητα όμως είναι ότι το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ταξίδευε στην Ευρώπη. Το 1922 βρέθηκε στη Αυστρία και συγκεκριμένα στη Βιέννη, όπου εξέτασε στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας αδημοσίευτο υλικό νεολιθικής κεραμικής από τη θέση Schipenitz – Bucovina (Playford 1963). Ο V. G. Childe χρησιμοποίησε αυτή την ευκαιρία για να επισκεφτεί έναν αριθμό μουσείων στην Τσεχοσλοβακία και την Ουγγαρία.

Επιστρέφοντας στο Λονδίνο το 1922, έγινε ιδιωτικός γραμματέας τριών μελών της Βουλής μεταξύ των οποίων οι John Hope Simpson και Fran Gray, μέλη του κεντροαριστερού απελευθερωτικού κόμματος. Για να συμπληρώσει το εισόδημά του εργάστηκε ως μεταφραστής για τους εκδότες Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. και περιστασιακά έδινε διαλέξεις στο London School of Economics. Το 1923 το πρώτο του βιβλίο *How Labour Governs* εκδόθηκε από την London Labour Company. Η Sally Green, βιογράφος του V. G. Childe, επισημαίνει ότι το βιβλίο αυτό ήταν εξαιρετικά σημαντικό για την εποχή του, γιατί δημοσιεύτηκε όταν το βρετανικό εργατικό κόμμα αναδεικνυόταν σε μεγάλο παράγοντα της Βρετανικής Πολιτικής απειλώντας τα δύο κυρίαρχα κόμματα.

Τον Μάιο του 1923 επισκέφτηκε τη Λωζάνη, τη Βέρνη και τη Ζυρίχη για να μελετήσει προϊστορικές συλλογές και την ίδια χρονιά έγινε μέλος του Βασιλικού Ανθρωπολογικού Ινστιτούτου. Το 1925 το Ινστιτούτο του προσέφερε τη θέση του βιβλιοθηκάριου που ήταν τότε διαθέσιμη στη Βρετανία, θέση που του έδωσε τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με Βρετανούς αρχαιολόγους. Είχε πολύ καλές σχέσεις με τον Osbert Guy Stanhope Crawford επηρεάζοντας τον τελευταίο στη μεταστροφή του προς το σοσιαλισμό και το μαρξισμό. Την ίδια εποχή διατηρούσε επαφή δι' αλληλογραφίας με τον ρουμάνο αρχαιολόγο Ferenc László, ο οποίος έχοντας ανασκάψει τη θέση Ariusd και όντας ήδη γνωστός για τις μεθοδικές του ανασκαφές, παρείχε πληροφορίες στον V. G. Childe σχετικά με την ύπαρξη προϊστορικών πολιτισμών με γραπτή κεραμική στην Τρανσυλβανία (László 2009).

Οι Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. δημοσίευσαν το δεύτερο βιβλίο του V. G. Childe με τίτλο *The Dawn of European Civilisation* (1925). Επρόκειτο για ένα σημαντικότατο έργο, το οποίο εκδόθηκε σε μια εποχή που οι λίγοι υπάρχοντες αρχαιολόγοι σε ολόκληρη την Ευρώπη ήταν ερασιτέχνες και εργάζονταν μόνο σε τοπικό επίπεδο. Η σημασία του έγκειτο στο γεγονός, ότι εισήγαγε την έννοια του αρχαιολογικού πολιτισμού στη Βρετανία βοηθώντας στην εξέλιξη της ιστορικής-πολιτισμικής αρχαιολογίας (Hauser 2008, 110, 172).

Το 1926 εκδίδει το βιβλίο του *The Aryans: A Study of Indo European Origins* στο οποίο μελετούσε τη θεωρία της διάχυσης του πολιτισμού προς την Ευρώπη από την Εγγύς Ανατολή μέσω μιας Ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογικής ομάδας γνωστή ως Άριοι. Ο συγκεκριμένος όρος χρησιμοποιήθηκε με τη φυλετική του έννοια. Σε αυτό το έργο ο V. G. Childe υιοθέτησε μια πιο μετριοπαθή στάση σχετικά με τη θεωρία της διάχυσης, υποστηρίζοντας ότι παρόλο που τα πολιτιστικά στοιχεία απλώθηκαν από τη μια κοινωνία στην άλλη ήταν δυνατό τα ίδια αυτά στοιχεία να αναπτύχθηκαν ανεξάρτητα σε διαφορετικά μέρη, μια θεωρία αντίθετη με αυτή της υπερδιάχυσης του Sir Grafton Elliot Smith (Trigger 2006, 242-245).

Το 1927 του προσφέρθηκε η νεοϊδρυθείσα θέση του Abercromby Professor of Archaeology στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου την οποία αποδέχτηκε. Έτσι, στην ηλικία των 35 ετών, ο V. G. Childe έγινε ο μόνος ακαδημαϊκός προϊστοριολόγος σε διδακτική θέση στη Σκωτία. Ένα χρόνο αργότερα εξέδωσε το νέο βιβλίο του που συγκέντρωνε στοιχεία από τη Μεσοποταμία και την Ινδία με τίτλο *The Most Ancient Near East* (1928) μέσα από τα οποία μπορούσε να κατανοηθεί καλύτερα η διάδοση της γεωργίας αλλά και των άλλων νέων τεχνολογιών. Την επόμενη χρονιά, θα ακολουθήσει το *The Danube in Prehistory* (1929), το οποίο επικέντρωνε το ενδιαφέρον του στην αρχαιολογία που αναπτυσσόταν κατά μήκος του ποταμού Δούναβη αναγνωρίζοντας τον τελευταίο ως το φυσικό όριο που χώριζε την Εγγύς Ανατολή από την Ευρώπη. Με αυτό το βιβλίο εισήγαγε την ιδέα του αρχαιολογικού πολιτισμού στη Βρετανία από τη Γερμανία, υποστηρίζοντας ότι μέσω του Δούναβη οι νέες τεχνολογίες πέρασαν προς τη Δύση (Green 1981, 90-91).

Στο πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου ο V. G. Childe επικεντρώθηκε στην έρευνα και αναδιοργάνωσε το μεταπτυχιακό πρόγραμμα, ώστε να καλύπτει το χρονολογικό φάσμα από την Εποχή του Σιδήρου και προς τα πίσω μέχρι την Παλαιολιθική. Συμμετείχε συχνά σε συνέδρια και ασχολήθηκε και με την

Πειραματική Αρχαιολογία (Green 1981, 67). Αυτό όμως που προσέλκυσε κυρίως το ενδιαφέρον του ήταν ο ρόλος της Σοβιετικής Αρχαιολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν επέστρεψε στη Μεγάλη Βρετανία, παρόλο που υπήρξε αρκετά επικριτικός με κάποιες από τις πολιτικές της Σοβιετικής κυβέρνησης, διάβαζε συχνά την CPGB's Daily Worker και υποστήριζε τους Σοβιετικούς. Κι ενώ ο ναζισμός είχε αρχίσει να κερδίζει έδαφος οι σοσιαλιστικές του καταβολές τον οδήγησαν σύντομα στο να αποκηρύξει τον ευρωπαϊκό φασισμό και τη θεώρηση της προϊστορικής αρχαιολογίας ως ενός μέσου προβολής της γερμανικής ανωτερότητας.

Αν και θεωρούσε ότι δεν ήταν ιδιαίτερα καλός στο πεδίο, λόγω της θέσης του στο Πανεπιστήμιο όφειλε να διεξάγει ανασκαφές (Green 1981, 64). Από τις πιο γνωστές ήταν αυτή που έλαβε χώρα στη νεολιθική θέση Skara Brae στα νησιά Orkney το διάστημα 1928–1930, τα αποτελέσματα της οποίας δημοσιευτήκαν σε μια μονογραφία με τίτλο *Skara* (1931). Την ίδια χρονιά ολοκλήρωσε και το βιβλίο του *The Bronze Age*, στο οποίο ασχολήθηκε με αυτό που τότε ήταν γνωστό στην επιστημονική κοινότητα ως Εποχή του Χαλκού. Επεδίωξε να ερμηνεύσει το πώς λειτουργούσε η κοινωνία και τις αλλαγές που υπέστη με το πέρασμα του χρόνου, οδηγούμενος από τις μαρξιστικές θεωρίες που υποστήριζε. Τα επόμενα χρόνια ανέσκαψε και άλλες θέσεις της Εποχής του Σιδήρου. Το 1931 εξέδωσε το έργο του *The Forest Cultures of Northern Europe: A study in Evolution and Diffusion.* Το 1932 με τη βοήθεια και συνεργασία του ανθρωπολόγου C. Daryll Forde έσκαψε δύο λόφους στο Earn's Hugh, στην περιοχή Berwickshire, και εξέδωσε το έργο του *The Continental Affinities of British Neolithic Pottery*. Ένα χρόνο αργότερα, ο V. G. Childe ταξίδεψε στην Ασία και επισκέφτηκε πολλές αρχαιολογικές θέσεις της Εγγύς Ανατολής. Θεώρησε ότι τα όσα είχε γράψει το 1928 στο *The Most Ancient Near East* ήταν απαρχαιωμένα και έγραψε ένα καινούριο βιβλίο το *New Light on the Most Ancient Near East* (1935) στο οποίο εφάρμοσε τις μαρξιστικές του θεωρίες (McNairn 1980, 26-27). Στο διάστημα 1933-1934 μαζί με το συνεργάτη του Wallace Thorneycroft πραγματοποίησε ανασκαφές σε δύο οχυρά στη Σκωτία, ενώ τον Ιούνιο του 1935 ανέσκαψε ένα οχυρό στη Βόρεια Ιρλανδία. Την ίδια χρονιά εξέδωσε το έργο του *Prehistory of Scotland*, ενώ το 1936 συνέγραψε, ίσως, ένα από τα πιο καθοριστικά έργα στην καριέρα του, το *Man makes Himself* στο οποίο παρουσίασε την Νεολιθική Επανάσταση, δηλαδή την πορεία του ανθρώπου από το κυνηγετικό

και τροφοσυλλεκτικό στάδιο σε αυτό της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, μέχρι και τη δημιουργία των πρώτων αγροτικών κοινοτήτων (Childe 1936).

Το 1938 συνέχισε τις έρευνές του στο πεδίο και μαζί με τον Walter Grant θα επιβλέψει τις ανασκαφές στο νεολιθικό οικισμό Rinyo (Richards 1995, 119-120). Με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο V.G. Childe επικεντρώθηκε στο να ολοκληρώσει τη συγγραφή του *Prehistoric Communitites of the British Isles* (1940) μετά τον πόλεμο όμως επανήλθε στο πεδίο συμμετέχοντας μεταξύ των άλλων και στην ανασκαφή της θέσης Yümük Tepe στην Κιλικία το 1946 τη διεύθυνση της οποίας είχε αναλάβει ο John Garstang (Garstang 1953). Έχοντας διανύσει μια μακρά πορεία τόσο στον ακαδημαϊκό τομέα, όσο και στον ερευνητικό, ο V. G. Childe συνταξιοδοτήθηκε του 1956. Η ευρωπαϊκή αρχαιολογία είχε ήδη αναπτυχθεί με γοργούς ρυθμούς και, ιδίως τη δεκαετία του 1950, η εξέλιξή της οδήγησε στην διαρκώς αυξανόμενη ειδίκευση των αρχαιολόγων με αποτέλεσμα η σύνθεση των δεδομένων να είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας. Σύμφωνα με τα όσα έγραψε η βιογράφος του Sally Green στο έργο της *Prehistorian: A biography of V. Gordon Childe* (1981), ο ίδιος είχε στείλει γράμματα σε φίλους στα οποία περιέγραφε πόσο φοβόταν τα γηρατειά και εξέφραζε την άποψη ότι «η ζωή τελειώνει καλύτερα όταν κάποιος είναι χαρούμενος και δυνατός» (Green 1981, 152-154). Πέθανε τον Οκτώβριο του 1957. Παρόλο που η γνωμάτευση του ιατροδικαστή απέδωσε το θάνατο του σε ατύχημα, τα γράμματά του υποδεικνύουν ότι, ίσως, να έδωσε ο ίδιος τέλος στη ζωή του. Το θάνατό του ακολούθησε μια σειρά αφιερωμάτων από την αρχαιολογική κοινότητα, τα οποία όλα κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για έναν εξαιρετικό προϊστοριολόγο και επιστήμονα, αλλά και ένα υπέροχο άνθρωπο (Tringham 1983, 85).

III. 5. Το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο του V. G. Childe

Η συνεισφορά του V.G. Childe στην εξέλιξη της θεωρίας και μεθοδολογίας της αρχαιολογικής επιστήμης του 20ου αιώνα υπήρξε καθοριστική. Επηρεασμένος από το Μαρξισμό και τη θεωρία της Διάχυσης υπογράμμισε ότι οι αρχαιολόγοι της εποχής του έδιναν περισσότερη βαρύτητα στα τέχνεργα και όχι στους δημιουργούς αυτών. Επιπλέον, αναγνώρισε ελλείψεις και στο τριμερές σύστημα διάκρισης των εποχών του C. J. Thomsen, ο οποίος χώριζε την προϊστορία σε Εποχή του Λίθου, σε

Εποχή Χαλκού και σε Εποχή του Σιδήρου βάσει των επιτευγμάτων της τεχνολογίας. Ο επικριτικός του τόνος βασίστηκε στο γεγονός ότι πολλές από τις σύγχρονές του κοινωνίες εντάσσονταν στην Εποχή του Λίθου, άρα ένας τέτοιος διαχωρισμός της προϊστορίας δεν ήταν αντιπροσωπευτικός. Παρολαυτά, το θεώρησε ως ένα χρήσιμο μοντέλο για να αναλύσει την κοινωνικό-οικονομική εξέλιξη των πολιτισμών με μια μαρξιστική προσέγγιση. Έτσι, χρησιμοποίησε μεν τεχνολογικά κριτήρια για να χωρίσει την Προϊστορία σε τρεις μεγάλες εποχές, αλλά οικονομικά κριτήρια για να διακρίνει επιμέρους την Εποχή του Λίθου σε Παλαιολιθική και Νεολιθική και, κυρίως, προσδιόρισε τη γένεση της Νεολιθικής.

Ο V. G. Childe υποστήριξε την ιστορική-πολιτισμική προσέγγιση της αρχαιολογίας. Αυτή η θεώρηση αναπτύχθηκε γύρω από την έννοια του «πολιτισμού», η οποία επέτρεψε στους αρχαιολόγους να ερμηνεύουν το παρελθόν πέρα από τα χρονολογικά όρια. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο πρώτος που χρησιμοποίησε την έννοια του «πολιτισμού» υπήρξε ο G. Kossina. Ο V. G. Childe στο έργο του *Danube in Prehistory* (1929) έδωσε ένα πιο συγκεκριμένο αρχαιολογικό ορισμό της έννοιας «πολιτισμός» τον οποίον ορίζει ως μια ομάδα από στοιχεία του υλικού πολιτισμού που αφορούν στην αρχιτεκτονική, στην κεραμική, στα εργαλεία, στα κοσμήματα, στα ταφικά έθιμα και τα οποία έχουν σχέση μεταξύ τους και εμφανίζονται επανειλημμένα στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής.

Ο V.G. Childe επηρεάστηκε και από το Μαρξισμό. Ο McNairn αναφέρει ότι «ο Μαρξισμός άσκησε μεγάλη πνευματική δύναμη στη σκέψη του Childe» (McNairn 1980, 150), ενώ ο Bruce Trigger σημείωνε, ότι «ο Childe ταυτιζόταν με τις θεωρίες του Μαρξ και συναισθηματικά και πνευματικά» (Trigger 1980, 169). Η Μαρξιστική Αρχαιολογία αναπτύχθηκε στη Σοβιετική Ένωση και σύμφωνα με τη S. Green ο V.G. Childe διέφερε αρκετά από τους σύγχρονούς του Μαρξιστές, γιατί έκανε αναφορές στα αυθεντικά κείμενα των G. W. F. Hegel, K. H. Marx και F. Engels και όχι σε μεταγενέστερες ερμηνείες αυτών, τις οποίες θεωρούσε επιλεκτικές και ανεπαρκείς (Green 1981, 79). Έντονα επηρεασμένος από τον Μαρξισμό, ο V. G. Childe ισχυρίστηκε ότι η κοινωνία βίωσε μεγάλες αλλαγές και προέβαλε ως ένα σύγχρονο παράδειγμα και αρκετά χαρακτηριστικό αυτό της Βιομηχανικής Επανάστασης. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω ήδη από το 1935 εισάγει τον όρο *Επανάσταση* για να ερμηνεύσει το μοντέλο της τριμερούς διάκρισης των εποχών. Στο έργο του, όμως

Man makes Himself χρησιμοποίησε τον όρο Αστική Επανάσταση για να συμπεριλάβει τις αλλαγές που συντελέστηκαν στην κοινωνία κατά την Εποχή του Χαλκού και την Εποχή του Σιδήρου.

Για τον V. G. Childe η Νεολιθική Επανάσταση υπήρξε μια σημαντικότατη περίοδος, κατά την οποία οι άνθρωποι, που προηγουμένως ήταν κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες, άρχισαν να καλλιεργούν και να εκτρέφουν ζώα για να εξασφαλίζουν τροφή, γεγονός που τους επέτρεπε να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο των αποθεμάτων τροφής και ως εκ τούτου να υπάρχει αύξηση του πληθυσμού (McNairn 1980, 91-95). Από την άλλη μεριά η Αστική Επανάσταση προκλήθηκε από την ανάπτυξη της βιομηχανίας του Χαλκού και την ανάγκη των κοινωνιών για μέταλλο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι κοινωνίες να περάσουν σε μια άλλη φάση της εξέλιξής τους που τις οδήγησε στην κατασκευή μνημειωδών κατασκευών, στην ανάπτυξη των επιστημών και της γραφής, ενώ αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό και το εμπόριο. Βέβαια μελετώντας αυτές τις αλλαγές κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Αστική Επανάσταση είχε και αρνητικές πλευρές, καθώς όλη αυτή η εξέλιξη οδήγησε σε αυξημένη κοινωνική διαστρωμάτωση σε τάξεις. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο όρος *Επανάσταση* είναι ένας όρος που υιοθετήθηκε συνολικά από την αρχαιολογική κοινότητα, καθώς από αρκετούς υποστηρίχθηκε ότι όλες αυτές οι αλλαγές δεν έγιναν ραγδαία, αλλά οι καινούριες μορφές των κοινωνιών προέκυψαν μέσα από σταδιακούς μετασχηματισμούς.

Τέλος, ολοκληρώνοντας θα ήταν σημαντικό να σημειωθεί η συνεισφορά που είχε το έργο του V. G. Childe σε ένα από τα μεγαλύτερα θεωρητικά κινήματα της αρχαιολογίας που θα αναπτυχθεί τις επόμενες δεκαετίας, αυτό της διαδικαστικής αρχαιολογίας. Ένας από τους εξέχοντες διαδικαστικούς αρχαιολόγους ο Colin Renfrew τον περιέγραφε ως έναν από τους πατέρες της διαδικαστικής σκέψης εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο ανέπτυξε τα οικονομικά και κοινωνικά θέματα στην προϊστορία (Renfrew 1994, 123).

III. 6. Ο Sir Robert Eric Mortimer Wheeler και η νέα ανασκαφική μέθοδος

Είναι γεγονός ότι οι περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον εντοπισμό και την αποτύπωση των αρχαιολογικών καταλοίπων και ευρημάτων κληροδοτώντας μας ένα σημαντικό αρχείο πληροφοριών που

αποτέλεσε τη βάση για τη μετέπειτα επιστημονική προσέγγιση των αρχαιολόγων του 20ου αιώνα. Αλλά ακόμα και στον καινούριο αιώνα οι αλλαγές δεν ήρθαν τόσο γρήγορα. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, στις αρχές του 20ου αιώνα οι αρχαιολόγοι παρέμεναν αρκετά προσκολλημένοι στις παραδοσιακές μεθόδους προσεγγίζοντας τα ευρήματα από τυπολογική και χρονολογική σκοπιά εστιάζοντας κυρίως στα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον περιβάλλοντα χώρο. Οι κατηγορίες των αντικειμένων που συλλέγονταν περισσότερο ήταν αυτές της κεραμικής και των λίθινων εργαλείων η ακόμα των ταφικών κτερισμάτων μέσω των οποίων κατέληγαν σε συμπεράσματα σχετικά με την οικονομία και την κοινωνία.

Παράλληλα με την τυπολογία των κατάλοιπων του υλικού πολιτισμού η ακολουθία των στρωμάτων (στρωματογραφία) λειτούργησε ως το δεύτερο μεθοδολογικό εργαλείο των αρχαιολόγων των αρχών του 20ου αιώνα, εργαλείο που γνώρισε μια πραγματική επανάσταση κατά το Μεσοπόλεμο με τις καινοτομίες που επέφερε ο Βρετανός αρχαιολόγος R. E. M. Wheeler [εικ. 19].

Ο R. E. M. Wheeler (1890-1976) γεννήθηκε στη Γλασκώβη της Σκωτίας και πέθανε στο Λονδίνο. Ακολούθησε κλασικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, κατά τη διάρκεια των οποίων γνώρισε την αρχαιολογική επιστήμη στην οποία και αφοσιώθηκε. Το 1913 μετέβη με υποτροφία στη Γερμανία, όπου μελέτησε ρωμαϊκή κεραμική στα πλαίσια της διδακτορικής του διατριβής (1920). Την ίδια εποχή άρχισε να εργάζεται στην Επιτροπή των Ιστορικών Μνημείων στην Αγγλία. Σε ηλικία τριάντα (30) ετών ανέλαβε τη διεύθυνση του Εθνικού Μουσείου στη Γλασκώβη (1920-1926) και αργότερα αυτή του Μουσείου του Λονδίνου (1924-1944), όπου ίδρυσε, το 1934, το Ινστιτούτο Αρχαιολογίας στο Τμήμα της Σχολής Ιστορικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (UCL).

Ως διευθυντής του Μουσείου της Γλασκώβης ανέσκαψε πολλές αρχαιολογικές θέσεις, όπως τα ρωμαϊκά φρούρια Segontium, Brecon Gaer et Caerleon (Isca Augusta), τη ρωμαϊκή βίλα Verulamium και το Maiden Castle της Εποχής του Σιδήρου. Κατά τη διάρκεια αυτών των ανασκαφών επινόησε μια νέα μέθοδο ανασκαφής, για την οποία θα γίνει λόγος διεξοδικά παρακάτω. Το 1944, σε ηλικία πενήντα τεσσάρων (54) ετών, ανέλαβε τη θέση του Γενικού διευθυντή του Archaeological Survey στην Ινδία, όπου ανέσκαψε πολλές θέσεις και συνέβαλε θεωρητικά και μεθοδολογικά στην ανάπτυξη της αρχαιολογικής επιστήμης σε αυτή

τη χώρα. Επιστρέφοντας στην Αγγλία εξελέγη καθηγητής στο Ινστιτούτο Αρχαιολογίας, αλλά πέρασε ένα μέρος της ζωής του στο Πακιστάν ως σύμβουλος αρχαιολογίας της κυβέρνησης. Έγινε πολύ γνωστός στο ευρύ κοινό από τις εμφανίσεις του στην τηλεόραση και στο ραδιόφωνο, μέσα από τις οποίες θα εκλαϊκευσε την επιστήμη της αρχαιολογίας.

Η ανασκαφική μέθοδος που ανέπτυξε εμπνέεται από τις θεωρίες του Augustus Pitt-Rivers (1827 –1900), αξιωματικού του βρετανικού στρατού, αρχαιολόγου, συλλέκτη αρχαιοτήτων και πεθερού του J. Lubbock, σύμφωνα με τις οποίες ο αρχαιολόγος όφειλε να περισυλλέγει κατά τη διάρκεια της ανασκαφής όλα τα αντικείμενα και όχι μόνο αυτά που θεωρούσε μοναδικά ή αντικείμενα υψηλής αισθητικής. Αυτό αφορά, κυρίως, στα αντικείμενα της καθημερινής ζωής τα οποία αποτελούσαν για τον ίδιον το κλειδί της κατανόησης του παρελθόντος. Με αυτό τον τρόπο δημιουργεί μια τομή σε σχέση με τις παλιότερες ανασκαφικές πρακτικές. Σε αυτή τη θεωρία ο R. E. M. Wheeler πρόσθεσε μια αυστηρά επιστημονική προσέγγιση των αρχαιολογικών ανασκαφών, αφενός έχοντας έναν απόλυτο έλεγχο της ακολουθίας των στρωμάτων κατά την ανασκαφή και, αφετέρου δημοσιεύοντας άμεσα τις ανασκαφικές εργασίες του σε μια μορφή που διηγείται την ιστορία του σχηματισμού της αρχαιολογικής θέσης. Αυτή η μέθοδος που επινοήθηκε κυρίως κατά την ανασκαφή του Verulamium (1930-35) θα εφαρμοστεί από την Kathleen Kenyon στις ανασκαφές της στην Ιεριχώ. Ας σημειωθεί, ότι η K. Kenyon εργαζόταν κάθε καλοκαίρι από το 1930 έως 1935 με το ζεύγος Wheeler στη συγκεκριμένη θέση στην Αγγλία (Wheeler 1954). Η μέθοδος αφορούσε στην δημιουργία ενός πλέγματος (κάναβος) ανασκαφικών ή παραλληλόγραμμων τετραγώνων, στον χώρο της ανασκαφής, αφήνοντας μεταξύ τους κάθετους και οριζόντιους διαδρόμους πλάτους ενός μέτρου (1 μ.) (μάρτυρες) που δεν ανασκάπτονταν εξαρχής, αλλά χρησιμοποιούνταν για τη διευκόλυνση της παρακολούθησης του έργου και την κυκλοφορία του προσωπικού. Οι μάρτυρες επέτρεπαν στον αρχαιολόγο, καθώς «κατέβαινε» εις βάθος, να διατηρήσει μια εικόνα της ακολουθίας των στρωμάτων και της ταξινόμησής τους στο χρόνο, καθώς και να καταγράψει την τρισδιάστατη τοποθέτηση των ευρημάτων. Οι μάρτυρες ανασκάπτονταν αργότερα, όπου αυτό ήταν απαραίτητο, ανά αρχαιολογικό στρώμα, όταν, πλέον, είχε φτάσει σε έναν ορίζοντα που επέτρεπε την συνολική εικόνα της θέσης. Ο R. E. M. Wheeler

υποστηρίζε με σθένος ότι η μέθοδός του συνέθετε την οριζόντια με την κάθετη εικόνα της υπό ανασκαφή θέσης.

Αυτή η μέθοδος έδινε τη δυνατότητα να ανασκάπτεται και να μελετάται πιο προσεκτικά μια αρχαιολογική θέση, ιδίως σε μεγάλη έκταση, δίνοντας έτσι έμφαση στα στοιχεία που αποκαλύπτονταν ως σύνολο. Η συγκεκριμένη διαδικασία ολοκληρωνόταν με την καταγραφή ακριβούς και πλήρους ημερολογίου ανά ανασκαφικό στρώμα. Η θεώρηση των καταλοίπων σε συνδυασμό με τα αρχαιολογικά στρώματα που τα εμπεριείχαν και σε σχέση με την ακολουθία τους αποτέλεσε μια επανάσταση για την αρχαιολογία. Στόχος της νέας μεθόδου δεν ήταν μόνο να αποκαλυφτούν τα αντικείμενα ή να αφαιρεθεί το χώμα που κάλυπτε τα αρχαία μνημεία, αλλά ενδιέφερε, εξίσου, και η μελέτη του περιβάλλοντος των ευρημάτων. Αυτή η μέθοδος αποτέλεσε το σύνδεσμο μεταξύ μιας αρχαιολογίας του παρελθόντος που έμοιαζε περισσότερο με "κυνήγι θησαυρού" και μιας πιο σύγχρονης αρχαιολογίας.

Η μέθοδος Wheeler, πρωτοποριακή για την εποχή της, δεν εφαρμόστηκε σε άλλες ανασκαφές του Μεσοπόλεμου, υιοθετήθηκε όμως αργότερα, κυρίως μεταπολεμικά έχοντας μεγάλη απήχηση στην διεθνή αρχαιολογική κοινότητα. Στη Γαλλία υποστηρικτής της ήταν ο Paul Courbin (1922-1994) ο οποίος διακύρηξε ότι η στρωματογραφική ανασκαφή σε σχέση με την παραδοσιακή ανασκαφή ήταν ότι η ιστολογία σε σχέση με τη μελέτη του σκελετού, προσθέτοντας, ότι επρόκειτο για μια πλήρη μέθοδο που ενδιαφερόταν, όχι μόνο για το εύρημα, αλλά και για το ίζημα που το εμπεριείχε με ό,τι αυτό περιελάμβανε. Η εφαρμογή αυτής της μεθόδου υπογραμμίζει την εξέλιξη της αρχαιολογίας ως επιστήμης παρουσίαζε, ωστόσο, το μειονέκτημα, ότι δεν μπορούσε να εφαρμοστεί παρά σε θέσεις, όπου η αναγνώριση των στρωμάτων ήταν σχετικά εύκολη. Στη δεκαετία 1970-1980 η μέθοδος αυτή δέχθηκε πολλές κριτικές θεωρούμενη ως ένα άκαμπτο σύστημα που κατακερμάτιζε την αρχαιολογική πραγματικότητα και αντιτίθετο σε μια συνολική εικόνα της κατοίκησης στην αρχαιολογική θέση. Το έργο, ωστόσο, του R. E. M. Wheeler επέτρεψε να γίνει μεγάλη πρόοδος στην επιστήμη της Αρχαιολογίας τόσο σε θεσμικό, όσο και επιστημονικό και επικοινωνιακό επίπεδο.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV
ΕΛΛΑΔΑ

IV.1. Οι θεσμοί και οι φορείς της έρευνας

Η αρχή της έρευνας για τη Νεολιθική Εποχή στην Ελλάδα συνδέθηκε άμεσα με την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, το 1881, οπότε και άρχισαν να μεταβαίνουν εκεί Έλληνες αρχαιολόγοι. Μεταξύ αυτών ήταν ο Βαλέριος Στάης (1857-1923), γόνος παλιάς αρχοντικής οικογένειας των Κυθήρων, η αρχαιολογική δραστηριότητα του οποίου άρχισε ουσιαστικά το 1886, όταν διορίστηκε Έφορος Αρχαιοτήτων Αργολίδας και Κορινθίας. Το 1901 κλήθηκε να ανασκάψει στο Διμήνι της Θεσσαλίας ένα θολωτό μυκηναϊκό τάφο και συνεχίζοντας τις ανασκαφές στον ίδιο λόφο, με την ελπίδα να ανακαλύψει κι άλλους μυκηναϊκούς τάφους, εντόπισε λείψανα προϊστορικής ακρόπολης. Στον ίδιο οφείλεται, επίσης, η ανακάλυψη και της δεύτερης Νεολιθικής Ακρόπολης της περιοχής του Βόλου, της Ακρόπολης του Σέσκλου. Ο Β. Στάης, ο οποίος είχε διαπιστώσει, ότι «τό ἀνασκαπτόμενον ὕψωμα ἦτο ἀκρόπολίς τις χρόνων ἀρχαιοτέρων τῆς μυκηναϊκής περιόδου» (Στάης 1901, 37-39), ανακοίνωσε τις ανακαλύψεις του στο συνάδελφό του Χρ. Τσούντα, Έφορο αρχαιοτήτων εκείνη την εποχή ο οποίος, αφού είχε σκάψει στις Μυκήνες και στις Κυκλάδες, ανέλαβε και έφερε εις πέρας την ανασκαφή των δύο νεολιθικών οικισμών του Διμηνίου και του Σέσκλου (1901-1903), καθώς και την επιφανειακή έρευνα στη θεσσαλική πεδιάδα ανοίγοντας νέους ορίζοντες στη μελέτη της ελληνικής προϊστορίας. Ο Χρ. Τσούντας ανακοίνωσε τα νεολιθικά ευρήματα της Θεσσαλίας στα πλαίσια ειδικής ενότητας για την Προϊστορική Αρχαιολογία στο Α’ Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο που διεξήχθηστην Αθήνα το άνοιξη του 1905 (Meissner & Kalgadouris 1905, 45) .

Κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά και κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, νεολιθικές θέσεις ήρθαν στο φως σχεδόν αποκλειστικά στις περιοχές διεξαγωγής των διενέξεων στη βόρεια Ελλάδα. Ο εντοπισμός των κατάλοιπων του υλικού πολιτισμού και η έρευνα που έγινε σε αυτές τις νεολιθικές θέσεις αποτέλεσε τον πρόδρομο των ερευνών και ανασκαφών που έλαβαν χώρα κατά το Μεσοπόλεμο (1922-1945) και για τις οποίες θα γίνει λόγος εκτενώς στις σελίδες που ακολουθούν.

Από τη σύσταση του Ελληνικού κράτους πολλοί ήταν οι φορείς, ελληνικοί και ξένοι, που δραστηριοποιήθηκαν στην Ελλάδα για την αρχαιολογική έρευνα γενικότερα, αλλά και αυτή της Νεολιθικής, ειδικότερα.

Ο πρώτος από αυτούς ήταν η **Αρχαιολογική Υπηρεσία**, επίσημο όργανο του ελληνικού κράτους που ιδρύθηκε επί Οθωνος με το Βασιλικό Διάταγμα 3/15.4.1833 *Περί τοῦ σχηματισμοῦ καί τῆς ἀρμοδιότητος τῆς ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικών καί τῆς Δημόσιας Ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας*. Το Διάταγμα όριζε ότι στις αρμοδιότητες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ανήκαν η προπαρασκευή για την ανασκαφή και ανακάλυψη των χαμένων αριστουργημάτων των τεχνών, η φροντίδα για τη διαφύλαξη των υπαρχόντων και η μέριμνα για τη μη εξαγωγή τους από τα σύνορα του κράτους, αλλά δεν προέβλεπε κυρώσεις για τους παραβάτες. Την εποχή αυτή η αρχαιολογική έρευνα ήταν σε εμβρυακή κατάσταση, διότι έλειπαν οι καταρτισμένοι υπάλληλοι, η χρηματοδότηση για την εκτέλεση ανασκαφών, αλλά και τα μουσεία μέσα στα οποία θα φυλάγονταν τα αρχαία. Κάθε τι που γινόταν ήταν αποτέλεσμα της προσωπικής προσπάθειας του Κυριακού Πιττάκη, πρώτου Έλληνα Γενικού Εφόρου αρχαιοτήτων (1848-1864). Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η έκταση της χώρας διπλασιάστηκε γεγονός που έκανε άμεση την ανάγκη της αναδιοργάνωσης της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (Βοκοτοπούλου 1986, 8). Έτσι, με Βασιλικό Διάταγμα της 20ης Φεβρουαρίου του 1915 έγινε νέα διαίρεση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας σε δώδεκα (12) αρχαιολογικές περιφέρειες και το ίδιο έτος άρχισε η κυκλοφορία του επίσημου οργάνου της του περιοδικού *Αρχαιολογικόν Δελτίον*. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία είχε την τύχη να έχει διαδοχικά ως επικεφαλείς δύο πολύ σημαντικές μορφές, τον Βασίλειο Λεονάρδο έως το 1914, και τον Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη που διατήρησε τη θέση του έως το 1920, ενώ αρκετοί από τους νέους εφόρους που διορίστηκαν τότε εξελίχθηκαν σε σημαίνοντες αρχαιολόγους. Στις 9 Νοεμβρίου του 1912, ύστερα από την προσάρτηση της Μακεδονίας, άρχισε να λειτουργεί η Εφορεία των Αρχαιοτήτων «παρά τη γενική Διοικήσει Μακεδονίας» με προϊστάμενο αρχικά τον Γ. Οικονόμου (Οικονόμου 1913) και μετέπειτα τον Σ. Πελεκίδη, από το 1917 έως το 1933. Από το 1926 ο Στ. Πελεκίδης ήταν και καθηγητής στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ενώ το1934 τον διαδέχτηκε στην Εφορεία ο Νικόλαος Κοτζιάς (Βοκοτοπούλου 1986, 9-11).

Ο Σ. Πελεκίδης μαζί με τον Στ. Κυριακίδη (1887-1964), διαπρεπή ιστορικό, φιλόλογο αλλά προπάντων λαογράφο με μεγάλο ερευνητικό έργο, ανέσκαψε τη θέση της Παραδημής στη Θράκη την περίοδο 1929-1933. Κατά το Μεσοπόλεμο, επίσης, και από το 1931 και εξής, ο Γ. Μπακαλάκης με την ιδιότητα του Εφόρου Αρχαιοτήτων ανάσκαψε στη Μακεδονία και Θράκη, η οποία είχε προσαρτηθεί το 1920, νέες νεολιθικές θέσεις (Πολύστυλο, Ακροπόταμος, Νέα Ηρακλείτσα) - τις περισσότερες με τον Γ. Μυλωνά - δραστηριότητα που συνέχισε μεταπολεμικά ως Καθηγητής Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τέλος, ο επίσης Έφορος αρχαιοτήτων Α. Κεραμόπουλος, ανακάλυψε το λιμναίο οικισμό στο Δισπηλιό Καστοριάς.

Ένας άλλος σημαντικός συντελεστής της έρευνας της Νεολιθικής κατά το Μεσοπόλεμο ήταν η **Αρχαιολογική Εταιρεία.** Η Αρχαιολογική Εταιρεία[6] ιδρύθηκε το 1837 και την ίδια εποχή εξέδωσε και το πρώτο επιστημονικό περιοδικό *Αρχαιολογική Εφημερίς*. Στόχος της ήταν η επιτάχυνση ανασκαφών, αναστηλώσεων και συμπληρώσεων αρχαίων μνημείων που σχετίζονταν με τον κλασικό ελληνικό κόσμο, θεμέλιο πάνω στο οποίο βασιζόταν η ιδεολογία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Η περίοδος του Μεσοπολέμου περιελάμβανε τις γραμματείες των Παναγιώτη Καββαδία (1912-1920), Ιάκωβου Δραγάτση (1921-1923) και Γεωργίου Οικονόμου (1924-1951). Επί γραμματείας Π. Καββαδία έγινε η έξωση του βασιλιά Κωνσταντίνου, η βασιλεία του γιου του Αλέξανδρου και η εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Πρόκειται για μια περίοδο πολιτικής αστάθειας κατά την οποία επικρατούσαν διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις, ακόμα και ανάμεσα στα μέλη του συμβουλίου, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται εντάσεις. Οι οικονομικές συνθήκες δεν ήταν καθόλου ευοίωνες, καθώς η Αρχαιολογική Εταιρεία είχε υποστεί μείωση των πόρων της ήδη από το 1910. Σε όλη αυτή την κατάσταση έρχονταν να προστεθούν από τη μια οι συνεχείς πόλεμοι που δεσμεύουν τους υπαλλήλους της Εταιρείας και από την άλλη η προσάρτηση νέων εδαφών. Η γραμματεία του Ι. Δραγάτση χαρακτηριζόταν από απραξία στο αρχαιολογικό επίπεδο, καθώς μια σειρά πολιτικών γεγονότων (Μικρασιατική καταστροφή, επανάσταση Πλαστήρα, παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου κ.α.) που δεν επέτρεψαν το οποιοδήποτε ερευνητικό έργο. Από τη στιγμή μάλιστα που η Εταιρεία διάκειτο φιλικά προς το βασιλιά ήταν εύκολο να κατανοήσει κανείς την αβεβαιότητα και την αστάθεια που επικρατούσε. Το κλίμα

[6] Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από τον ιστότοπο της Αρχαιολογικής Εταιρείας www.archetai.gr

δεν άλλαξε πολύ ούτε κατά τη διάρκεια της γραμματείας του Γ. Οικονόμου, καθώς το έργο της Αρχαιολογικής Εταιρείας ήταν σχεδόν ανύπαρκτο, ενώ οι ελάχιστες ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν, έλαβαν χώρα σε περιοχές εκτός των Αθηνών. Ας σημειωθεί ότι στις 6 Ιανουαρίου 1937 συμπληρώθηκαν εκατό χρόνια από την ημέρα της ίδρυσης της Εταιρείας τα οποία εορτάστηκαν από τις 23 έως τις 27 Οκτωβρίου 1938.

Οι **Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές** και Ινστιτούτα έπαιξαν αξιοσημείωτο ρόλο για την διάσωση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ιδιαίτερα μέσα από το φιλελληνικό ρεύμα που αναπτύχθηκαν, κυρίως, στα μέσα του 19ου αι., κατά την περίοδο του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Η ίδρυση των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ινστιτούτων πραγματοποιήθηκε σε δύο χρονικές περιόδους, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές δομές. Κατά την πρώτη περίοδο (19ος αι.), ιδρύθηκαν Αρχαιολογικές Σχολές των χωρών που ανήκαν στις «Μεγάλες Δυνάμεις» της εποχής μέσω διακρατικών συμφωνιών. Κατά τη δεύτερη περίοδο, δηλαδή μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ιδρύθηκαν και άλλες Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές, κατόπιν διακρατικών συμφωνιών και με τη σύμφωνη γνώμη του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου της Ελλάδας.

Η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή ήταν το πρώτο αρχαιολογικό ίδρυμα που δραστηριοποιήθηκε στη χώρα. Ιδρύθηκε το 1846, με βασιλική διαταγή του Λουδοβίκου – Φιλίππου. Το έργο της κάλυπτε το διάστημα που εκτεινόταν από τη Προϊστορία μέχρι και τα Βυζαντινά χρόνια, ενώ Γάλλοι αρχαιολόγοι, όπως ο L. Renaudin ανέσκαψαν κατά το Μεσοπόλεμο την θέση Ντίκιλι Τας, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1874, ιδρύθηκε το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο το οποίο κατά το Μεσοπόλεμο δραστηριοποιήθηκε με τις ανασκαφές στο λόφο Κολώνα στην Αίγινα από τον G. Welter από το 1921 και εξής, στην Τίρυνθα, και στη Χατζημισιώτικη Μαγούλα στη Θεσσαλία από τον K. Grundmann το 1937.

Το 1881 άρχισε να λειτουργεί και η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, η οποία συνέβαλε στην έρευνα για τη Νεολιθική Εποχή στο Μεσοπόλεμο μέσω των ανασκαφών στην Όλυνθο, το νεολιθικό τμήμα της οποίας ανασκάφτηκε και δημοσιεύτηκε από τον Γ. Μυλωνά, στην Εύτρηση από την H. Goldmann (Fogg Art Museum του Πανεπιστημίου Harvard), ακόμα και μέσα από τη δραστηριότητα του C.

W. Blegen, ο οποίος επένδυσε, ιδιαίτερα, στον εντοπισμό νεολιθικών θέσεων, κυρίως στην Πελοπόννησο τις οποίες και ανέσκαψε (Πρόσυμνα, Φλειούς, Αγιωργίτικα).

Πέντε χρόνια αργότερα, ιδρύθηκε η Βρετανική Σχολή Αθηνών, το ανασκαφικό πρόγραμμα της οποίας προσανατολίστηκε κυρίως στη μελέτη της Προϊστορίας. Η δραστηριοποίηση του W. A. Heurtley στη Μακεδονία, όπου συνέχισε το έργο των πρωτοπόρων ερευνητών Alan John Bayard Wace, Maurice Scott Thompson, Leon Rey και Stanley Casson, έθεσε κατά την παρουσία του στην Ελλάδα από τη θέση του υποδιευθυντή της Βρετανικής Αρχαιολογικής σχολής τη βάση για την ανάπτυξη της προϊστορικής έρευνας στη Μακεδονία, όπου ενόπισε και ανέσκαψε πολλούς νεολιθικούς οικισμούς. Ας μην ξεχνάμε, ωστόσο, και την ιδιαίτερη συμβολή του A. J. B. Wace, ο οποίος εντόπισε τον οικισμό των Σερβίων, καθώς και νεολιθικά κατάλοιπα στις Μυκήνες.

Το 1898 ετέθη σε λειτουργία το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, το οποίο επικέντρωνε το ενδιαφέρον της ανασκαφικής του δραστηριότητας στην Πελοπόννησο. Μακρά και πλούσια δραστηριότητα παρουσίασε η Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, η λειτουργία της οποίας ξεκίνησε με Βασιλικό Διάταγμα το 1909 και συγκεκριμένα με τις ανασκαφές στην Πολιόχνη της Λήμνου από τον A. della Seta.

Το Σουηδικό Ινστιτούτο παρουσίασε έντονη ανασκαφική δραστηριότητα στην Ελλάδα από το 1922 έως το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν ιδρύθηκε, όμως, πριν το 1948. Επρόκειτο για ένα ιδιωτικό ίδρυμα με έδρα τη Στοκχόλμη, το οποίο χρηματοδοτείτο από το Υπουργείο Παιδείας της Σουηδίας. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ιδρύθηκε το 1948 ως αναγκαιότητα πλέον εξαιτίας του πλήθους των σουηδικών ανασκαφών στη χώρα από το 1922 έως το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέχρι το 1948, οι Σουηδοί Αρχαιολόγοι ενεργούσαν παίρνοντας άδεια από άλλες ξένες σχολές που ήδη δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα. Οι ανασκαφές του Σουηδικού Ινστιτούτου περιελάμβαναν τόσο κλασικές θέσεις, όσο και προϊστορικές και δη νεολιθικές, όπως το Μπερμπάτι και η Μάλθη, οι ανασκαφές των οποίων άρχισαν κατά το Μεσοπόλεμο από τους Axel Waldemar Persson και Natan Valmin αντίστοιχα.

Στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, που ιδρύθηκε το 1837 και ονομάστηκε Οθώνειο Πανεπιστήμιο, αποτέλεσε το πρώτο πανεπιστημιακό ίδρυμα στο νέο Ελληνικό

Κράτος και ένα από τα παλαιότερα στη Βαλκανική και την ανατολική Μεσόγειο. Το 1904, ο Χρ. Τσούντας εξελέγη Καθηγητής της Ιστορίας της Αρχαίας Τέχνης, σε ηλικία 47 ετών και σε μια εποχή που είχε ήδη ολοκληρώσει το ερευνητικό του έργο, καλύπτοντας όλα σχεδόν τα πεδία της Προϊστορικής Αρχαιολογίας, από τη Νεολιθική Εποχή μέχρι και τους Μυκηναϊκούς χρόνους. Το 1908 ημοσίευσε το έργο του *Αι Προϊστορικαί Ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου,* αλλά λόγω των διδακτικών και διοικητικών του καθηκόντων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και έως το τέλος της θητείας του, το 1925, δεν ανέλαβε νέες έρευνες. Η αρχειακή έρευνα έδειξε ότι το μάθημά του είχε, σχεδόν πάντοτε τον τίτλο "Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης" και άλλαζε μόνον ο προσδιορισμός της αρχής της, δηλαδή από της ομηρικής εποχής, από του 5ου ή του 6ου αιώνα π. Χ. κλπ. (Σγουρίτσα 2019). Παρότι δεν γίνεται σαφές εάν δίδαξε Προϊστορική Αρχαιολογία και μάλιστα Νεολιθικά, δεν αποκλείεται αυτό να συνέβη τα δύο ακαδημαϊκά έτη κατά τα οποία η αρχή του μαθήματος προσδιορίστηκε "από αρχαιοτάτων χρόνων".

IV.2. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

IV.2.α. ΘΡΑΚΗ

Παραδημή [εικ. 20]

Η θέση εντοπίστηκε σε γήλοφο διαστάσεων 1,79 μ. x 1,24 μ. ανατολικά του ομώνυμου χωριού, έξι χιλιόμετρα (6 χμ.) νοτιοδυτικά της Κομοτηνής, δίπλα στον ποταμό Ποσπό και αποτέλεσε τυπικό δείγμα νεολιθικής εγκατάστασης.

Η συγκεκριμένη θέση ανασκάφτηκε την περίοδο 1929-1933 από τους Στ. Πελεκίδη και Στ. Κυριακίδη. Η κεραμική αποτελούσε τη μεγαλύτερη συλλογή νεολιθικού υλικού που περισυλλέχθηκε από τη Θράκη. Παρόλαυτα έλειπαν οι πληροφορίες που ήταν απαραίτητες για την πλήρη κατανόηση της στρωματογραφίας. Έτσι, το 1965, ο Γ. Μπακαλάκης ανέλαβε ανασκαφή σε μικρή έκταση (7 μ. x 1 μ.), με σκοπό να επανεξετάσει τη στρωματογραφία του οικισμού (Μπακαλάκης 1966, 377).

Οι επιχώσεις έχουν πάχος περίπου τεσσερησίμιση μέτρα (4,5 μ.) και περιελάμβαναν δεκαεπτά (17) στρώματα κατοίκησης, τα οποία χωρίζονταν σε πέντε (5) φάσεις (Bakalakis & Sakellariou 1981, ενθ. πιν. 3). Από αυτές οι φάσεις Ι -

IV (τα κατώτατα δεκατέσσερα (14) στρώματα της επίχωσης, τα οποία είχαν πάχος 2,85 μ.) ανήκαν στη Νεολιθική περίοδο, ενώ η φάση V (τα επόμενα δύο, πάχους 0,20 μ.), περιείχε τέφρα και ανάμεικτα λείψανα τόσο από τη Νεολιθική, όσο και από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Τέλος, τα επιφανειακά στρώματα, τα οποία αριθμούνταν ως ένα (1) και δύο (2) και είχαν πάχος άνω του ενός μέτρου, ήταν διαταραγμένα και περιείχαν όστρακά από τη Νεολιθική Εποχή, την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, αλλά και τους ιστορικούς χρόνους.

Οι πληροφορίες σχετικά με την αρχιτεκτονική ήταν περιορισμένες. Οι οικίες είχαν σχήμα τετράγωνο (πλάτος: 4μ. - 5μ. και μήκος: 5μ. - 6 μ.) και ήταν τοποθετημένες πολύ κοντά η μια στην άλλη, ενώ οι πληροφορίες σχετικά με τη χρήση του μεταξύ τους χώρου ήταν ελλιπείς. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από πασσάλους που τοποθετούνταν σε σειρά με ενδιάμεσο πλέγμα από κλαδιά, ενώ το σύνολο καλυπτόταν από πηλό. Κοντά στο βόρειο τοίχο της οικίας τοποθετείτο η εστία και ένας αποθηκευτικός χώρος (Theoharis 1971, 18).

Οι τρεις πρώτες φάσεις της Παραδημής – η Παραδημή I, II, III –ανήκαν στην αντίστοιχη φάση Karanovo III. Πιο συγκεκριμένα, στη φάση Παραδημή I, τα κύρια σχήματα των αγγείων ήταν οι ανοιχτές αμφικωνικές φιάλες και οι τρίποδες τράπεζες (Bakalakis – Sakellariou, παρ. πιν. 13, I, 1-5). Χαρακτηριστικές ήταν οι λαβές με κομβιόσχημη απόφυση, αναγνωριστικό στοιχείο της φάσης Karanovo III-Βεσελίνοβο-Παραδημή (Bakalakis – Sakellariou 1981, παρ. πιν. 12, 2). Η διακόσμηση γινόταν με εγχάρακτες αυλακώσεις και εμπίεση (impresso). Συχνή ήταν η χρήση ένθετης λευκής ύλης στα εγχάρακτα διακοσμητικά θέματα, τα οποία ήταν συνεχόμενα τρίγωνα, κύκλοι, σπείρες, δέσμες γραμμών και ζατρικιοειδή (Bakalakis – Sakellariou 1981, παρ.πιν.10, 1-5). Απουσίαζε η γραπτή κεραμική.

Η ίδια κεραμική παράδοση συνεχιζόταν και στη φάση Παραδημή II τόσο στα σχήματα, όσο και στη διακόσμηση των αγγείων. Οι ρηχές φιάλες με τα τέσσερα πόδια και οι λαβές με την κομβιόσχημη απόφυση αποτελούσαν τα κύρια χαρακτηριστικά σχήματα. Για πρώτη φορά εμφανίστηκαν τα βαθιά αγγεία με κυλινδρικό λαιμό και δύο κάθετες λαβές με κομβιόσχημες αποφύσεις, καθώς και οι υδρίες με γωνιώδες τοίχωμα (Bakalakis – Sakellariou 1981, παρ. πιν. 13 II). Η επιφάνεια των αγγείων εξακολουθούσε να είναι λειασμένη και μονόχρωμη, κυρίως σκοτεινόχρωμη. Η διακόσμηση με επίθετη λευκή ύλη, καθώς και τα θέματα που γίνονταν με τη νέα τεχνική της εντονότερης λείανσης ήταν σπάνια στην αρχή της

φάσης αυτής (ΙΙα), ενώ γινόταν συχνότερη στη δεύτερη φάση (ΙΙβ). Σημαντικό στοιχείο της φάσης Παραδημή ΙΙ, ιδιαίτερα για το συσχετισμό της φάσης ΙΙ με άλλες περιοχές, ήταν η παρουσία της μελανοστεφούς κεραμικής, της οποίας κύριος χώρος εξάπλωσης ήταν η κεντρική Μακεδονία. Η κεραμική αυτή εμφανίστηκε στη Θεσσαλία στις πρώτες φάσεις της Νεότερης Νεολιθικής. Στην Αιγαιακή Θράκη διαπιστώθηκε για πρώτη φορά στη φάση ΙΙα.

Στα πρώτα στάδια της φάσης Παραδημή ΙΙΙ τα χαρακτηριστικά σχήματα των προηγούμενων περιόδων συνεχίζονταν, ενώ συχνή ήταν η παρουσία των αμφικωνικών φιάλων, η επιμελής λειασμένη επιφάνεια και η διακόσμηση με χαράξεις και στίξεις. Σε αυτά τα πρώτα στάδια (Παραδημή ΙΙΙα-β) απουσίαζε η γραπτή διακόσμηση. Ως νέο σχήμα εμφανίστηκε η φιάλη με υψηλό πόδι-βάση, το οποίο συχνά έφερε ανοίγματα (Bakalakis – Sakellariou 1981, παρ. πιν. 14). Στη φάση Παραδημή ΙΙΙγ παρουσιάστηκε για πρώτη φορά η γραπτή διακόσμηση (Bakalakis – Sakellariou 1981 παρ. πιν. 5,3). Επρόκειτο για τη γνωστή κεραμική τύπου Γαληψού, η οποία αντιπροσωπευόταν ελάχιστα στην Αιγαιακή Θράκη. Κύριος χώρος εξάπλωσής της ήταν η ανατολική και κεντρική Μακεδονία (Σιταγροί, Δήμητρα, Βασιλικά) και αποτελούσε το συνδετικό κρίκο μεταξύ της διμηνιακής κεραμικής της Θεσσαλίας και της διακόσμησης με γραφίτη του ανατολικού βαλκανικού χώρου (Garašanin1984, 7). Παράλληλα εξακολουθούσαν να υπάρχουν τα σχήματα των αγγείων και των λαβών καθώς και οι τεχνικές διακόσμησης που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες φάσεις. Μοναδικό νέο στοιχείο υπήρξε το ενισχυμένο γωνιώδες τμήμα του τοιχώματος στις αμφικωνικές φιάλες.

Στην τελευταία φάση του οικισμού, Παραδημή ΙV, εμφανίστηκε για πρώτη φορά η κεραμική με διακόσμηση γραφίτη (Bakalakis – Sakellariou 1981, πιν. ΙΙ, 2-17, 19). Η τεχνική αυτή απουσίαζε από την κεντρική Μακεδονία (Γραμμένος 1984), ενώ χαρακτήριζε την κεραμική της ανατολικής Μακεδονίας και Βουλγαρίας. Η διακόσμηση στην κεραμική της Παραδημής αποτελείτο από καμπυλόγραμμα και σπειροειδή θέματα, τα οποία δημιουργούνταν από παράλληλες γραμμές γραφίτη ή άλλο χρώμα. Η λοιπή επιφάνεια έμενε ακάλυπτη από γραφίτη ή άλλο χρώμα. Παράλληλα υπήρχαν οι άλλες ήδη γνωστές τεχνικές και τα θέματα διακόσμησης.

Τα ευρήματα από τη συγκεκριμένη θέση βρίσκονται στο μουσείο της Θεσσαλονίκης. Τα αποτελέσματα της ανασκαφής μαζί με το παλαιότερο υλικό δημοσιεύτηκαν τη δεκαετία του 1980 (Bakalakis & Sakellariou 1981).

IV.2.β. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ [εικ. 21]

Ντικιλί Τας

Η θέση βρίσκεται τρία χιλιόμετρα (3 χμ.) νοτιοανατολικά των Φιλίππων, στο νομό Καβάλας (υψόμετρο: 65 μ.). Πρόκειται για προϊστορική θέση γνωστή από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και χαρακτηρίζεται από τέσσερις διαδοχικές φάσεις κατοίκησης.

Το κεντρικό τμήμα της πεδιάδας της Δράμας, στην ανατολική άκρη της οποίας βρίσκεται το Ντικιλί Τας, καλυπτόταν από ένα έλος, το οποίο αποξηράνθηκε μεταξύ 1931 και 1940. Η δημιουργία του ανάγεται στην Προϊστορία και εξηγείται από τη ίδια μορφολογία της πεδιάδας. Η συγκεκριμένη πεδιάδα περιβαλλόταν από όλες τις πλευρές τις από μεσαίες και υψηλές οροσειρές (Παγγαίο, Μενοίκιο, Φαλακρό, όρη Λεκάνης, Σύμβολο με υψόμετρο από 800 έως 2.000 μέτρων) στους πρόποδες των οποίων σχηματίζονταν αλλουβιακοί κώνοι, που έφταναν τα είκοσι μέτρα (20 μ.), ενώ στο κέντρο το υψόμετρο κυμαινόταν μόλις μεταξύ σαράντα πέντε και ογδόντα μέτρων (45 μ. – 80 μ.) από τη θάλασσα.

Ενώ, λοιπόν, τα χαμηλότερα μέρη καλύπτονταν με νερό, οι παρυφές της πεδιάδας προσέφεραν πολλά πλεονεκτήματα προκείμενου να επιλεγούν από τον άνθρωπο για εγκατάσταση. Τέτοια στοιχεία ήταν η ύπαρξη εκτάσεων για καλλιέργεια, άφθονο πόσιμο νερό χάρη στις πολλές πηγές που υπήρχαν εκεί, την ύπαρξη των οποίων μαρτυρούν ακόμη και σημερινά τοπωνύμια (Κρηνίδες, Κεφαλάρι, Βρυσούλες), καθώς και η πρόσβαση σε μια μεγάλη ποικιλία βιοτόπων (έλη, λόφοι, βουνά) πλούσιων σε φυσικούς πόρους όλων των ειδών. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι αυτές οι παρυφές ήταν ιδανικές για την εγκατάσταση νεολιθικών οικισμών ένας εκ των οποίων υπήρξε και το Ντίκιλι Τας. Ο τελευταίος ξεχώρισε, γιατί παρουσίαζε ένα ακόμη πλεονέκτημα, επειδή βρισκόταν πάνω στο μοναδικό πέρασμα που επέτρεπε από τα ανατολικά την άνετη παράκαμψη του έλους και διασφάλιζε την χερσαία επικοινωνία ανάμεσα στο βόρειο και νότιο τμήμα της πεδιάδας.

Η συνέχεια της κατοίκησης σε αυτό το σημείο φαινόταν να σχετίζεται άμεσα με τη διαμόρφωση του ανάγλυφου: τους προϊστορικούς πληθυσμούς ακολούθησαν Έλληνες άποικοι (ίδρυση της αρχαίας πόλης των Κρηνίδων από τους Θάσιους το 360 π. Χ., κατάληψη από τον Φίλιππο Β’ της Μακεδονίας το 356 π. Χ.), έπειτα οι

Ρωμαίοι (ίδρυση της αποικίας των Φιλίππων το 42 π. Χ.), οι Σλάβοι, οι Οθωμανοί και τέλος οι σύγχρονοι Έλληνες το 1923.

Το ρωμαϊκό μνημείο του Caius Vibius και η παρακείμενη πηγή που σηματοδοτούσαν τη θέση στην υποχρεωτική πορεία προς την Καβάλα, αναφέρονταν από πολλούς περιηγητές, αρχίζοντας από τον Κυριάκο της Αγκόνας που πέρασε από την περιοχή μεταξύ του 1426 και του 1430. Η γειτονική τούμπα αναγνωρίστηκε ως προϊστορική θέση στα χρόνια 1917-1918 από τον C . W. Blegen και τον Francis Bertram Welch, οι οποίοι περισυνέλεξαν από την επιφάνεια θραύσματα αγγείων και άλλα αντικείμενα. Τις ανασκαφές πραγματοποίησε το 1920-1921 ο L. Renaudin (BCH 1920, 407 / BCH 1921, 543-544 / BCH 1922, 527-528), ενώ πιο εκτεταμένες έρευνες πραγματοποιήθηκαν μεταπολεμικά, κατά τα έτη 1961 – 1975, από Γάλλους και Έλληνες αρχαιολόγους (Deshayes 1973, 464-473). Οι έρευνες και ανασκαφές στο Ντικιλί Τας συνεχίζονται έως σήμερα (Darcque, Koukouli-Chryssanthaki et al. 2014, 601-611).

Κατά τη διάρκεια των δοκιμαστικών ανασκαφών του L. Renaudin, εντοπίστηκαν νεολιθικά ευρήματα, τα οποία χρονολογούνταν στη Νεότερη Νεολιθική. Ήρθαν στο φως όστρακα, τα οποία έφεραν ομοιότητες με τα θεσσαλικά και πιο συγκεκριμένα με τα εγχάρακτα αγγεία του Διμηνίου. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στα νεολιθικά ανθρωπομορφικά και ζωομορφικά ειδώλια, τα οποία συγκαταλέγονταν μεταξύ των ευρημάτων. Τα ειδώλια αυτά ήταν κατασκευασμένα από πηλό και βρέθηκαν κατά δεκάδες. Στην ομάδα των ζωομορφικών ειδωλίων η απόδοση των χαρακτηριστικών ήταν συνοπτική και έφεραν λίγες ανατομικές λεπτομέρειες (μάτια, στόμα, αυτιά, κέρατα, ουρά). Επρόκειτο για τετράποδα ζώα χωρίς, ωστόσο, να μπορούσε να προσδιοριστεί με ακρίβεια το είδος τους. Στην ομάδα των ανθρωπομορφικών ειδωλίων τα ευρήματα ήταν αποσπασματικά. Στην πλειοψηφία τους αναπαριστούσαν γυναικείες μορφές, ενώ σε κάποια δεν προσδιοριζόταν το φύλο. Ανήκαν στον τύπο των γυναικείων στεατοπυγικών ειδωλίων και έφεραν εγχάρακτη γραμμική διακόσμηση που αντιπροσώπευε ενδύματα, στολίδια ή ακόμα και ίχνη δερματοστιξίας (τατουάζ) (BCH 1921, 543-544 / BCH 1922, 527-528).

Πολύστυλο

Πρόκειται για μια μόλις διαφαινόμενη έξαρση γης ύψους τεσσάρων μέτρων (4 μ.) στο δυτικό άκρο του ομώνυμου χωριού, αριστερά του δρόμου Καβάλας – Δράμας στο 12ο χιλιόμετρο (υψόμετρο: 56 μ.). Το 1938, στη θέση Πολύστυλο έλαβαν χώρα ανασκαφές από τους Γ. Μυλωνά και Γ. Μπακαλάκη (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 109-111).

Στη θέση εντοπίστηκε επίχωση πάχους δύο έως τεσσάρων μέτρων (2 μ. - 4 μ.). Επίσης, στο φως ήρθε κεραμική και μικρά ευρήματα της Νεότερης Νεολιθικής αλλά και μεταγενέστερων εποχών. Τα δύο πρώτα στρώματα περιελάμβαναν προϊστορικά, ρωμαϊκά και βυζαντινά όστρακα. Τα άλλα δύο μέτρα επίχωσης χαρακτηρίζονται από νεολιθικά, κυρίως άγραφα όστρακα. Τα σημαντικότερα από αυτά έχουν στιλπνή επιφάνεια και ανήκαν σε ρυθμό γνωστό από οικισμούς της Βόρειας Ελλάδας. Τα αγγεία του συγκεκριμένου ρυθμού εντοπίστηκαν στα κατώτερα στρώματα και χαρακτηρίζονταν από μελανή και μονόχρωμη επιφάνεια.

Στα ανώτερα στρώματα η επιφάνεια των αγγείων γινόταν πολύχρωμη. Επρόκειτο για τα γνωστά μονόχρωμα αγγεία με ιριδίζουσα επιφάνεια (rainbow ware). Επιπλέον, εντοπίστηκαν δύο πήλινα γυναικεία ειδώλια, πελέκεις, οστέϊνα εργαλεία, δύο τμήματα μαρμάρινων βραχιόνων και σφονδύλια κωνικού τύπου. Τα γραπτά αγγεία, τα οποία αποτελούσαν αντιπροσωπευτικά των οικισμών της Χαλκιδικής, χαρακτηρίζονταν από καμπυλόγραμμη διακόσμηση γραμμένη με χρώμα μελανό προς καστανό πάνω στην ερυθρωπή επιφάνεια του πηλού [εικ. 22, 23, 24].

Ακροπόταμος

Πρόκειται για ένα φυσικό ύψωμα (στο λόφο του Αγ. Γεωργίου, νομός Καβάλας) ένα χιλιόμετρο (1 χμ.) νοτιοδυτικά του χωριού Ακροπόταμος, ο οποίος λόγω της γειτνίασής του με πηγές που ακόμα και σήμερα δίνουν νερό, ήταν αρκετά κατάλληλος για προϊστορική εγκατάσταση. Η θέση ανασκάφτηκε από τους Γ. Μυλωνά και Γ. Μπακαλάκη το 1938.

Κατά την ανασκαφή ανοίχτηκαν τέσσερις τάφροι σε διαφορετικά σημεία (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 103-109). Η νεολιθική επίχωση είχε πάχος ενενήντα πέντε εκατοστών (0,95 μ.). Εντοπίστηκαν ελάχιστα ίχνη οικημάτων. Στο άκρο της τάφρου Α εντοπίστηκε ιπνός κατασκευασμένος από πλίνθους. Παράλληλα, ήρθαν στο φως και πολλά όστρακα [εικ. 23, 24, 25]. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι τα

δείγματα της γραπτής κεραμικής, που μπορούσαν να αναχθούν σε Θεσσαλικούς τύπους («Β3α2», «Β3α3», «Β3β» και «Β3δ»), όπως αυτοί ορίστηκαν τόσο από τον Χρ. Τσούντα (Τσούντας 1908), όσο και από τους A. J. B. Wace και M. S. Thompson (Wace - Thompson 1912). Συγκεκριμένα στα ανώτερα στρώματα τα αγγεία έφεραν καμπυλόγραμμη και σπειροειδή διακόσμηση, ενώ στα κατώτερα στρώματα η διακόσμηση των αγγείων ήταν γραμμική. Στην κατηγορία της κεραμικής δεν απουσίαζαν και τα άγραφα αγγεία τα οποία είχαν στιλπνή και μελανή επιφάνεια (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 104).

Στα ευρήματα συγκαταλέγονταν και αρκετοί πελέκεις που μπορούσαν να αναχθούν στους τύπους Β, ΒΓ και Γ, που είναι γνωστοί από θεσσαλικούς συνοικισμούς και από την Όλυνθο (Mylonas 1929). Το σύνολο των ευρημάτων συμπλήρωναν δύο πήλινα ειδώλια του γνωστού γυναικείου στεατοπυγικού τύπου, ένα εκ των οποίων έφερε εγχάρακτη διακόσμηση, ενώ το άλλο μαστοειδείς τριγωνικές αποφύσεις στους γλουτούς. Επιπλέον, σε αυτή την κατηγορία θα πρέπει να προστεθούν και δύο ομοιώματα ποδιών. Τέλος, μεταξύ των οστράκων και των ειδωλίων εντοπίστηκαν οστά ζώων (αιγών, χοίρων), που πιθανότατα να είχαν χρησιμοποιηθεί ως στιλβωτήρες ή περίαπτα (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 104).

Τα ευρήματα από τη συγκεκριμένη θέση βρίσκονται στο μουσείο της Καβάλας.

Νέα Ηρακλείτσα

Πρόκειται για σπήλαιο νοτιοδυτικά της Καβάλας κοντά στο χωρίο Νέα Ηρακλείτσα, στην περιοχή που αποκαλείται και Αετοπλαγιά (υψόμετρο: 150 μ.). Το 1938 ξεκίνησαν οι έρευνες του Γ. Μπακαλάκη εντός του σπηλαίου των Νυμφών. Ο ίδιος έφτασε εκεί οδηγημένος από κάποιο χωρικό (Μπακαλάκης 1938, 81-85).

Η είσοδος του σπηλαίου ήταν στραμμένη προς τα βορειοανατολικά. Αποτελείτο από τον προθάλαμο Α, του οποίου το αρχικά ομαλό, πιθανότατα, δάπεδο δε διακρινόταν λόγω ογκόλιθων που είχαν καταπέσει από την οροφή του σπηλαίου. Ένας κατωφερής διάδρομος Δ1 οδηγούσε σ' ένα τριγωνικό θάλαμο Β, όπου και επικεντρώθηκε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της έρευνας. Εδώ διαφαινόταν άνοιγμα (ύψος: 1 μ.), που λειτουργούσε ως φωταγωγός, αφού από αυτό το σημείο ήταν δυνατόν να εισέλθει μέσα στο θάλαμο το φως του ήλιου, αλλά μόνο κατά τις πρωινές ώρες [εικ. 26]. Το γεγονός, ότι το ημίφως του θαλάμου Β προσέλκυε σμήνη περιστεριών θα κίνησε την περιέργεια των ντόπιων, οι οποίοι πίστευαν σε

προλήψεις και δεισιδαιμονίες με αποτέλεσμα η συγκεκριμένη θέση να τους εξάψει την φαντασία. Σταλακτίτες και σταλαγμίτες παρατηρήθηκαν, κυρίως, στο θάλαμο Β του σπηλαίου [εικ. 27]. Με τη βοήθεια ενός διαδρόμου Δ2 μπορούσε κανείς να εισέλθει στο θάλαμο Γ. Είτε από το θάλαμο Γ, είτε μέσω του διαδρόμου Δ2 ήταν δυνατή η επιστροφή στον προθάλαμο Α (Μπακαλάκης 1938, 81-84).

Το δάπεδο του θαλάμου Β χαρακτηριζόταν από επίχωση βάθους μισού μέτρου (0,50 μ). Η συγκεκριμένη επίχωση περιείχε οστά ζώων, θαλάσσια όστρεα, όστρακα διαφόρων εποχών και κυρίως οξυπύθμενους πίθους. Ως προς τα νεολιθικά όστρακα, εντοπίστηκε χονδροειδής κεραμική τύπου «plain and burnished ware», δηλαδή μελανή και στιλβωμένη, η οποία βρέθηκε και στα νεολιθικά στρώματα της Ολύνθου (Mylonas 1929, 22,31). Τα περισσότερα από αυτά εντοπίστηκαν στην επίχωση του θαλάμου Γ, ενώ λιγότερα βρέθηκαν στο θάλαμο Β. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι ο θάλαμος Γ φαίνεται να ήταν καταλληλότερος για κατοίκηση, σε σχέση με τον υγρό σκοτεινό θάλαμο Β, τον οποίο πιθανόν θα χρησιμοποιούσαν μόνο σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης (Μπακαλάκης 1938, 85) .

Λιμνότοπος (Βάρδινο)

Πρόκειται για γήλοφο που βρισκόταν εντεκάμισι περίπου χιλιόμετρα (11,5 χμ.) νότια του ομώνυμου χωριού (υψόμετρο: 40 μ.). Αναγνωρίσθηκε ως προϊστορικός οικισμός κατά την διάνοιξη χαρακωμάτων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από τον W. A. Heurtley το 1924, ενώ είχε προηγηθεί και σχετική έρευνα του L. Rey (French 1967, 18). Η επίχωση είχε πάχος εννέα μέτρα (9 μ). Τα στρώματα κατοίκησης χρονολογήθηλαν στη Νεότερη Νεολιθική, ενώ περιελάμβαναν και κάποια όστρακα της Πρωτοελλαδικής και της Υστεροελλαδικής ΙΙΙ Β-Γ. Το επιφανειακό στρώμα, πάχους περίπου τεσσάρων μέτρων (4 μ.), χρονολογήθηκε στη Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και στους Ιστορικούς Χρόνους (Heurtley 1939, 33 κ. εξ). Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο της Θεσσαλονίκης.

Στίβος- Γουμενίτσα

Πρόκειται για γήλοφο σε φυσικό ύψωμα πάνω από την κοιλάδα του Ιρ – ντερέ, εκατόν είκοσι πέντε μέτρα (125 μ.) βορειοδυτικά του ομώνυμου χωριού. Οι ανασκαφές στη θέση Στίβος – Γουμενίτσα (νομός Κιλκίς) πραγματοποιήθηκαν το

1935 από τους Ν. Κοτζιά (δοκιμαστικές ανασκαφές) και W. A. Heurtley (Heurtley 1939, 155).

Ελαιώνες Πυλαίας (Καπουτζήδες)

Πρόκειται για νεολιθικό οικισμό (γήλοφος ύψους 25 μ.),ο οποίος εντοπίστηκε στη θέση Πυλαία στο νομό Κιλκίς (υψόμετρο: 160 μ.). Οι πρώτες αρχαιολογικές ανασκαφές διενεργήθηκαν από τους αρχαιολόγους που βρέθηκαν εκεί στρατευμένοι με την «Στρατιά της Ανατολής». Συγκεκριμένα ο L. Rey, το διάστημα μεταξύ 1917-1919, διεξήγαγε έρευνες στην συγκεκριμένη θέση που τότε ήταν γνωστή ως Τούμπα Καπουτζιλάρ (τούρκικη λέξη που σήμαινε «καστροφύλακες»). Τη θέση αυτή ερεύνησε και ο W. A. Heurtley και την συμπεριέλαβε στον κατάλογο των προϊστορικών θέσεων της Μακεδονίας (Heurltey 1939, 24).

Επανομή (Κριτσιανά / «Μεσημεριάτικη»)

Στη θέση Επανομή - Κριτσιανά εντοπίστηκε γήλοφος στη νοτιοδυτική ακτή της Χαλκιδικής, περίπου εξίμισι χιλιόμετρα (6,5 χμ.) νοτιοανατολικά της Επανομής (υψόμετρο: 45 μ.). Τις ανασκαφές στην περιοχή πραγματοποίησε ο W. A. Heurtley το 1929, ενώ είχε προηγηθεί έρευνα του A. J. B Wace (French 1967, 17).

Οι ανασκαφές του W. A. Heurtley στο γήλοφο έφεραν στο φως έξι (6) διαδοχικά στρώματα κατοίκησης της Νεότερης Νεολιθικής και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Επιπλέον, στη βόρεια κλιτύ του λόφου παρατηρήθηκαν και ίχνη κατοίκησης κατά την Υπομυκηναϊκή περίοδο ή την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.

Από τη Νεότερη Νεολιθική φάση της θέσης δεν έχουμε στοιχεία. Ωστόσο, δεν πρέπει να υπήρχαν πάνω από δώδεκα σπίτια, και αυτό προκύπτει από τα απανθρακωμένα επιχρίσματα από καλαμωτές που εντοπίστηκαν στην περιοχή. Και πάλι, όμως, δεν μπορούσε να πει κανείς με βεβαιότητα, εάν επρόκειτο για ευρήματα της Νεότερης Νεολιθικής ή της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (Heurtley 1939, 17 κ εξ.).

Σαράτσι (Περιβολάκι)

Πρόκειται για χαμηλό γήλοφο (120 μ. x 10μ.) ένα χιλιόμετρο νότια του ομώνυμου χωριού. Το 1939, ο W. A. Heurtley (Heurtley 1939, 26 εξ.)

πραγματοποίησε έρευνα στη συγκεκριμένη θέση. Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο της Θεσσαλονίκης.

Θέρμη Τούμπα (Σέδες)

Στην περιοχή, που μέχρι το 1926 ονομαζόταν Σέδες, εντοπίστηκαν δύο προϊστορικοί οικισμοί. Ο νεολιθικός οικισμός της Θέρμης Β (υψόμετρο: 65 μ.) βρίσκεται εξακόσια μέτρα (600 μ.) βορειοανατολικά του σύγχρονου οικισμού της Θέρμης σε χαμηλό έξαρμα εδάφους, το οποίο προς ανατολάς γειτνίαζε με την τούμπα της Εποχής του Χαλκού (Θέρμη Α). Βρισκόταν στο τελευταίο ύψωμα του Χορτιάτη, λίγα χιλιόμετρα ανατολικά της Θεσσαλονίκης σε μια περιοχή με χαμηλούς λόφους στη λεκάνη του Ανθεμούντα [εικ. 28].

Η νεολιθική εγκατάσταση (Θέρμη Β) εντοπίστηκε το 1987 με αφορμή τις εργασίες επέκτασης του σύγχρονου οικισμού (Γραμμένος κ.α. 1990, 226). Ο προϊστορικός οικισμός Θέρμη Α ήταν γνωστός από τις αρχές του 20ου αιώνα, όταν ερευνήθηκε από τον L. Rey (French 1967, 24). Τα ευρήματα όμως που δημοσιεύτηκαν ήταν ελάχιστα. Το 1939 ο W. A. Heurtley θα συνοψίσει όλα τα δεδομένα που είχαν έλθει στο φως από τη συγκεκριμένη θέση μέχρι τότε (Heurtley 1939, 24). Συγκεκριμένα, τα στοιχεία υποδείκνυαν ότι, το γενικό ύψος των επιχώσεων έφτανε τα δεκαεξίμισι μέτρα (16,5 μ.). Οι περίοδοι που αντιπροσωπεύονταν σε αυτές ήταν η Νεότερη Νεολιθική, η Εποχή του Χαλκού και η Ελληνιστική. Το γεγονός, ότι η τομή που άνοιξε ήταν μικρή δεν του επέτρεψε να προσδιορίσει πλήρως το στρώμα της Νεολιθικής κατοίκησης,

Όλυνθος

Πρόκειται για επίπεδο λόφο («*Μεγάλη Τούμπα*») κοντά στο χωριό Μυριόφυτο, στο νομό Χαλκιδικής. Στα πλαίσια των ανασκαφών, που άρχισαν το 1928 από τον David Moore Robinson με την Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή Κλασικών Σπουδών, ο Γ. Μυλωνάς ήταν υπεύθυνος για τα νεολιθικά στρώματα (Μυλωνάς 1928, 97-98) [εικ. 29]. Πολύ κοντά στην Ολυνθο βρισκόταν η θέση του Αγίου Μάμα, την οποία είχε ανασκάψει νωρίτερα η Βρετανική σχολή (Mylonas 1929, ix).

Η ανακάλυψη της Νεολιθικής περιόδου στη θέση ήταν συμπτωματική, εφόσον η αποστολή ήταν προσανατολισμένη στα κλασικά κατάλοιπα. Η πρώιμη χρονολόγηση της θέσης τοποθετείτο στο τέλος της τέταρτης (4ης) και στις αρχές της

τρίτης (3ης) χιλιετίας. Μετά και από την συλλογή πολλών επιφανειακών νεολιθικών ευρημάτων, ανοίχτηκαν δύο δοκιμαστικές και τρεις εκτεταμένες τομές νότια της κλασικής θέσης. Σε αρκετά σημεία τα νεολιθικά στρώματα ήταν διαταραγμένα, εξαιτίας ανοικοδόμησης στην Κλασική Εποχή και της ανέγερσης ενός πύργου στην Βυζαντινή Εποχή. Τα θεμέλια τόσο των κτηρίων, όσο και του Πύργου έφταναν μέχρι τον φυσικό βράχο, αλλά παρόλα αυτά στα νοτιοδυτικά οι επιχώσεις έμειναν αδιατάρακτες (Mylonas 1929, 3).

Στη συγκεκριμένη θέση εντοπίστηκαν τρία κτήρια, τα οποία ανασκάφτηκαν πλήρως [εικ. 30]. Επρόκειτο για τις οικίες Α, Β, C. Η οικία Α ήταν τραπεζοειδής. Ο βόρειος τοίχος της είχε μήκος τέσσερα μέτρα και τριάντα πέντε εκατοστά (4,35 μ.), ο ανατολικός και ο δυτικός περίπου δύο μέτρα και ενενήντα εκατοστά (2,90 μ.) και ο νότιος τοίχος είχε μήκος τρία μέτρα και δέκα εκατοστά (3,10 μ.) Ένα άνοιγμα στη μέση του νότιου τοίχου που είχε μήκος εβδομήντα πέντε εκατοστά (0,75 μ.), ίσως να χρησίμευε ως είσοδος (Mylonas 1929, 7-8). Η οικία Β ήταν μια τετράγωνη κατασκευή με δύο δωμάτια. Οι διαστάσεις του ενός δωματίου ήταν 2,40 μ. x 2,40 μ., ενώ του άλλου 1,50 μ. x 1,40 μ. Τέλος, η Οικία C ήταν ορθογώνιας κάτοψης, με διαστάσεις περίπου 3,20 μ. x 1,80 μ. Κι εδώ ένα άνοιγμα περίπου εξήντα πέντε εκατοστών (0,65 μ.) στο νότιο τοίχο θα αποτελούσε την είσοδο του κτίσματος (Mylonas 1929, 9-11).

Στη δημοσίευση του ο Γ. Μυλωνάς, απέδωσε σχηματικά τους τοίχους των οικιών και με διαγραμμίσεις προσδιόριζε τη χρονολογική φάση σε καθεμία από αυτές. Ανάμεσα στα ευρήματα ο Γ.Μυλωνάς έδωσε ιδιαίτερη έμφαση σε μια αρχιτεκτονική κατασκευή την οποία ονόμασε καμίνι κεραμέα (Mylonas 1929, 12-18).

Από το σύνολο των ευρημάτων δεν έλειπαν αγγεία (μονόχρωμα, εγχάρακτα και γραπτά), ειδώλια (λίθινα και πήλινα), λίθινα λαξευμένα και λειασμένα εργαλεία και σκεύη.

Άγιος Μάμας

Πρόκειται για γήλοφο (διαστάσεις: 200 μ. x 80 μ.) στην παρυφή της κοιλάδας, ένα χιλιόμετρο βόρεια του ομώνυμου χωριού και επτακόσια μέτρα (700 μ.) περίπου νότια της Ολύνθου (υψόμετρο: 20 μ.). Το 1928, ο W. A. Heurtley πραγματοποίησε ανασκαφές στην εν λόγω περιοχή (Heurtley 1939, 1-7).

Η συγκεκριμένη θέση κατοικήθηκε από το τέλος της Νεολιθικής έως και την Εποχή του Σιδήρου. Επρόκειτο για μία από τις πιο σημαντικές προϊστορικές θέσεις της Χαλκιδικής τόσο από άποψη διάρκειας, όσο και από άποψη μεγέθους. Τα συμπεράσματα αυτά προέκυψαν από τους λιθοσωρούς και τα κομμάτια πλίνθων που βρέθηκαν και τα οποία υποδεικνύουν την ύπαρξη τοίχων, η υποδομή των οποίων θα ήταν από λίθους, ενώ η ανωδομή από πλίνθους και πηλό. Μεταξύ των ευρημάτων αναφέρεται ένας πέλεκυς, ένα πήλινο σφονδύλι κι ένα πήλινο κάλυμμα αγγείου (Heurtley & Radford 1927-1928, 147).

Τα ευρήματα αυτά βρίσκονται στο μουσείο της Θεσσαλονίκης.

Αρμενοχώρι

Η θέση Αρμενοχώρι (Νομός Φλωρίνης) εντοπίστηκε στην κοιλάδα του Ερίγωνος (Τσέρνα) πέντε χιλιόμετρα (5 χμ.) ανατολικά της Φλώρινας.

Την σχετική ανασκαφή πραγματοποίησε ο W. A. Heurtley το 1931. Η σημασία της τούμπας του Αρμενοχωρίου για την προϊστορική παρουσία και εγκατάσταση στην περιοχή φάνηκε αμέσως, μετά τη δημοσίευση των πρώτων αποτελεσμάτων των ανασκαφικών τομών που πραγματοποίησε ο W. A. Heurtley. Αργότερα, κατά τα έτη 1996-1998, η ΙΖ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποίησε και πάλι ανασκαφική έρευνα στον λόφο και στον περιβάλλοντα χώρο του.

Η προϊστορική επίχωση είχε πάχος δύο μέτρων (2 μ.), με δύο στρώματα και ενδεχομένως τρεις φάσεις κατοίκησης. Το κατώτατο στρώμα περιείχε κάποια λείψανα της Νεότερης Νεολιθικής. Τα υπόλοιπα ευρήματα χρονολογούνταν κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, ενώ το ανώτερο στρώμα χρονολογήθηκε κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού.

Τα ευρήματα από τη συγκεκριμένη θέση βρίσκονται στο μουσείο της Θεσσαλονίκης (Heurtley 1939, 57 κ εξ).

Σέρβια

Πρόκειται για γήλοφο στη δεξιά όχθη του Αλιάκμονα ποταμού κοντά στη γέφυρα Ελασσόνος – Κοζάνης, βορειοδυτικά του ομώνυμου χωριού (υψόμετρο: 430 μ.).

Η θέση, αρχικά, εντοπίστηκε το 1909 από τον A. J. B. Wace και ανασκάφθηκε από τον W. A. Heurtley το 1939. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν τα έτη 1971-1972 (Ridley – Ρωμιοπούλου 1972).

Η θέση περιελάμβανε τα θεμέλια των οικημάτων πέντε επάλληλων οικισμών, άφθονα όστρακα αγγείων, λαξευμένα εργαλεία, πελέκεις, ειδώλια και οστέινα εργαλεία. Ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η ανασκαφή στη συγκεκριμένη θέση (Μυλωνάς 1940, 249) δεν επέτρεπε ασφαλή συμπεράσματα για τα κτίσματα του οικισμού αυτού, το μόνο που μπορούσε να διαπιστωθεί ήταν, ίσως, το τετράγωνο σχήμα των οικημάτων. Το στρώμα άλλωστε της Νεότερης Νεολιθικής ήταν αρκετά διαταραγμένο [εικ. 31].

Τα αγγεία ανήκαν σε διάφορες κατηγορίες - μονόχρωμα, εγχάρακτα και γραπτά. Αυτά μπορούσαν να υπαχθούν στις γνωστές θεσσαλικές κατηγορίες «Α1», «Α2», «Α3β», «Α3δ» (Heurtley 1939, 109, 113, 128). Τα όστρακα αγγείων του τελευταίου τύπου ήταν χαρακτηριστικά των οικισμών.

Οι πελέκεις που εντοπίστηκαν φαίνεται ότι έμοιαζαν με τους γνωστούς θεσσαλικούς τύπους (Τσούντας 1908, 307-319 / Wace – Thompson 1912, 23-24) εκτός από ένα πολύ χαρακτηριστικό τύπο που απαντούσε εδώ στα Σέρβια, τον οποίο ο W. A. Heurtley ονομάζει “waisted celt” (Heurtley 1939, 86). Τα πήλινα ειδώλια – τρία κι όχι πλήρη – και τα οστέινα εργαλεία που βρέθηκαν, έμοιαζαν με ευρήματα γνωστά και από την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Σύμφωνα με τον W. A. Heurtley οι δημιουργοί των αντικειμένων αυτών πρέπει να ήταν άποικοι από τη Θεσσαλία, των οποίων ο οικισμός θα αποτελούσε τον παλαιότερη κατοίκηση στην περιοχή της Μακεδονίας (Heurtley 1939, 109, 113, 128). Ο Γ. Μυλωνάς (Μυλωνάς 1940, 249) υποστήριξε ότι ήταν παράτολμο από την πλευρά του W. A. Heurtley να υποθέτει, βάσει των λειψάνων στα Σέρβια, ότι η Μακεδονία δεν κατοικείτο εκείνη την εποχή και αυτό γιατί αφενός μέχρι το 1940 είχαν ανασκαφεί, και μάλιστα πλήρως, ελάχιστοι οικισμοί, αφετέρου γιατί όστρακα του αρχαιότερου ρυθμού «Α3β» είχαν βρεθεί στους οικισμούς Σέδες και Αϊβατλή.

Χαρακτηριστικό είναι, ότι μέχρι το 1940, ο μοναδικός τάφος που είχε βρεθεί στη Μακεδονία είχε εντοπιστεί στα Σέρβια. Ως εκ τούτου, ήταν αρκετά επισφαλής η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την τυπολογία των τάφων και τα έθιμα ταφής της Νεολιθικής (Heurtley 1939, 54-55, εικ. 50). Στον ίδιο οικισμό εντοπίστηκαν και θεμέλια κτηρίων.

Κάποια από τα ευρήματα από τη συγκεκριμένη θέση βρίσκονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ενώ ορισμένα άλλα στα μουσεία της Θεσσαλονίκης, της Βέροιας και της Φλώρινας.

Δισπηλιό

Το ενδιαφέρον για την πραγματοποίηση ερευνών σε λιμναίους οικισμούς της Ελλάδας είχε εκδηλωθεί ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, αν και οι δημόσιες αναφορές σε αυτού του είδους τις αρχαιότητες είχαν γίνει και παλιότερα. Παραδείγματος χάριν, ο Σπυρίδωνας Λάμπρος, το 1897, σε διάλεξή του στον «Παρνασσό» που δημοσιεύτηκε στο 2510ο φύλλο της εφημερίδας το 'Αστυ ανέφερε: *«...κατά τας προϊστορικάς αυτάς εποχάς, οι άνθρωποι ίδρυον προς τούτοις παραπήγματα εντός των λιμνών, όπως προφυλάσσωνται ασφαλέστερον. Τοιαύτα ίχνη εν Ελλάδι δεν υπάρχουν. Πιθανόν, όμως, να εγίνετο χρήσις και τοιούτων κατοικιών [...]. Εις τινάς Θεσσαλικάς λίμνας, ιδίως εις την Βοιβηίδα, υπάρχουν τοιαύτα ασαφή και αόριστα ίχνη».*

Και το ενδιαφέρον αυτό δεν είχε ως αιτία μόνο τις βάσιμες υποθέσεις ότι υπήρχαν παρόμοιοι οικισμοί και σε ορισμένες λίμνες της χώρας, για τους οποίους εξάλλου έκανε σαφή περιγραφική αναφορά ο Ηρόδοτος στο πέμπτο (V) βιβλίο του, αλλά και τις μεγάλες και συστηματικές ανασκαφές που άρχισαν το 1854 στην Ελβετία, όταν ανακαλύφθηκε στο Obermeilen, στη λίμνη της Ζυρίχης, ένας μεγάλος αριθμός πασσάλων που αποτελούσαν το οικοδομικό υλικό αυτών των προϊστορικών εγκαταστάσεων.

Το 1900 πραγματοποιήθηκε το ταξίδι του έφορου αρχαιοτήτων Χρ. Τσούντα στην Ιταλία για τη μελέτη των εκεί «επιλιμναίων» οικισμών. Η ελληνική πολιτεία δήλωνε την πρόθεση να χρηματοδοτήσει παρόμοιες έρευνες. Ο Α. Κεραμόπουλος είχε ξεκινήσει επιτόπιες έρευνες στη δυτική Μακεδονία από το 1930 για να εντοπίσει την κοιτίδα των αρχαίων Μακεδόνων. Το 1940 επέστρεψε εκ νέου στη θέση «νησί», όπως ήταν γνωστή η περιοχή του Δισπηλιού στη βιβλιογραφία από το 1913. Εκεί παρατήρησε, ότι η στάθμη της λίμνης είχε κατέβει αρκετά, με αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν εκατοντάδες πάσσαλοι, οι οποίοι αποτελούσαν οικοδομικά λείψανα ενός προϊστορικού οικισμού. Στη συνέχεια συγκέντρωσε μερικά λίθινα εργαλεία που εντόπισε στην όχθη της λίμνης και την επόμενη χρονιά επιχείρησε μια δοκιμαστική ανασκαφή. Τα όσα ήλθαν στο φως ήταν πολύ σημαντικά και, ουσιαστικά, επιβεβαίωναν τη θεωρία του περί ύπαρξης προϊστορικού οικισμού στην περιοχή.

Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο της Θεσσαλονίκης.

IV.2.γ. ΘΕΣΣΑΛΙΑ [εικ. 32]

Χατζημισιώτικη Μαγούλα

Πρόκειται για μια νησίδα πεντέμισι χιλιόμετρα (5,5 χμ.) βορειοανατολικά του Στεφανοβικείου, μέσα στην άλλοτε λίμνη Βοιβηΐδα (Κάρλα), στο νομό Μαγνησίας. Η λίμνη αποξηράνθηκε το 1960-1961. Η νησίδα αυτή κατά τη διάρκεια της Νεολιθικής θα πρέπει να είχε μια πολύ σημαντική έκταση.

Την πιο σημαντική αναπαράσταση αυτής της αρχαία λίμνης έδωσε ο προϊστορικός Κ. Grundmann το 1937. Στη θέση Χατζημισιώτικη Μαγούλα πραγματοποίησε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα. Κατά την περιγραφή του κάνει αναφορά στους γήλοφους που υπάρχουν στην περιοχή και συγκεκριμένα για τη Χατζημισιώτικη Μαγούλα ανέφερε τα εξής: *«Ο πέμπτος από αυτούς τους ασβεστολιθικούς γήλοφους, περιτριγυρισμένος ολόκληρος από τα νερά, αποτελεί μια νησίδα της λίμνης. Η λιγότερο γνωστή αυτή νησίδα, η οποία φέρει το όνομα του κοντινού χωριού Χατζημίση (το σημερινό Στεφανοβίκειο του Βόλου), σήμερα είναι εντελώς εγκαταλελειμμένη. Ευκαιριακώς μόνο οι ντόπιοι την χρησιμοποιούν ως τόπο ψαρέματος. Διαφορετικά, μόνο πουλιά δίνουν λίγη ζωή σ' αυτήν εδώ τη μοναξιά. Σμήνη αποδημητικών πουλιών αναπαύονται εδώ με την ησυχία τους. Όπως, όμως, μαρτυρεί ένα βύθισμα της γης με νεολιθικά υπολείμματα, η νησίδα αυτή γνώρισε στη νεολιθική εποχή και στην εποχή του Χαλκού, μία όχι αμελητέα εγκατάσταση»* (Grundmann 1937, 56-60).

Σύμφωνα με τον Κ. Grundmann βασικό κριτήριο για την κατοίκηση της Χατζημισιώτικης Μαγούλας, αποτέλεσε το γεγονός, ότι βρισκόταν σε έξαρμα της προϊστορικής ακτογραμμής της λίμνης Κάρλα, γεγονός που προσέφερε φυσική προστασία (Grundmann 1937, 60-62). Θεωρούσε, ότι η κατοίκηση περιορίστηκε στην κορυφή της μαγούλας, καθώς δεν εντοπίστηκαν οικιστικά κατάλοιπα στις πλαγιές[7]. Εντοπίστηκε μια τάφρος, η οποία διέτρεχε τον οικισμό από τα δυτικά και από τα βόρεια, ενώ τα ίχνη της χάνονταν στα ανατολικά και νότια. Στα βορειοδυτικά η πορεία της διακοπτόταν από ένα μεγάλο λίθινο τοίχο, που φαίνεται να ακολουθούσε τα όρια της μαγούλας, ως περίβολος, ενώ παράλληλα θα στήριζε και τα οικήματα. Στο βορειοανατολικό τμήμα εντοπίστηκε μία είσοδος κι ένας

[7] Ίσως, βέβαια, τα οικιστικά κατάλοιπα στις πλαγιές να είχαν απομακρυνθεί, όταν ανέβηκε η στάθμη του νερού της λίμνης.

ακόμα μικρότερος τοίχος που σχημάτιζε γωνία με τον περίβολο. Ο K. Grundmann υποστήριζε, αν και δεν είχε ολοκληρωμένη εικόνα των κατόψεων των περιβόλων, ότι επρόκειτο για τμήμα κατασκευής ανάλογης αυτών των ομόκεντρων περιβόλων του Διμηνίου.

IV.2.δ. ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ [εικ.33]

Θήβαι

Η θέση καταλαμβάνεται σήμερα από τη σύγχρονη πόλη της Θήβας. Το 1928 ο Γ. Μυλωνάς πραγματοποίησε ανασκαφές στο «*Λόφο του Καδμείου*» και τοποθέτησε χρονολογικά τα όστρακα που εντοπίστηκαν στη Νεολιθική Εποχή (Μυλωνάς 1928, 74-75). Πριν από το Γ. Μυλωνά και, από το 1910 έως και το 1917, είχαν πραγματοποιηθεί δοκιμαστικές τομές από τον Α. Κεραμόπουλο που αποκάλυψαν στρώματα κατοίκησης και τάφους, οι οποίοι συνοδεύονταν από κεραμική της Πρωτοελλαδικής, της Μεσοελλαδικής και Υστεροελλαδικής Ι-ΙΙΙΓ Εποχής, καθώς και αντίστοιχη Υπομηκυναϊκών, Πρωτογεωμετρικών, Γεωμετρικών και Ιστορικών χρόνων. Στο φως ήλθαν όστρακα, τα οποία πιθανότατα χρονολογούνταν κατά τη Νεολιθική Εποχή.

Εύτρηση

Πρόκειται για λόφο μήκους πεντακοσίωνμ μέτρων (500 μ.) και ύψους εικοσιοκτώ μέτρων (28 μ.), περίπου δώδεκα χιλιόμετρα (12 χμ.) νοτιοδυτικά των Θηβών και έντεκα περίπου χιλιόμετρα (11 χμ.) βόρεια της ακτής του Κορινθιακού κόλπου. Τις ανασκαφές πραγματοποίησε, το διάστημα 1924–1927, η H. Goldman υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα. Το 1958 ο John Langdon Caskey επισκέφτηκε από κοινού τη θέση με την H. Goldman προκειμένου να πραγματοποιηθεί η επανεξέταση της στρωματογραφίας και η περαιτέρω διερεύνηση των παλαιότερων προϊστορικών στρωμάτων.

Αν και μεγάλο μέρος του λόφου δεν ερευνήθηκε κατά τη διάρκεια των αποστολών της δεκαετίας του 1920, οι περιοχές που εξετάστηκαν ήταν επαρκείς για να παρέχουν αξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με τους Μεσοελλαδικούς και Μυκηναϊκούς οικισμούς. Ανοίχτηκαν έξι (6) βαθιές τομές, αλλά λόγω της παρουσίας μεταγενέστερων κατασκευών η περιοχή της έρευνας στο κατώτερο μέρος των

τομών ήταν περιορισμένη, ανερχόμενη συνολικά σε όχι παραπάνω από σαράντα πέντε τετραγωνικά μέτρα (45 τ.μ.).

Η H. Goldman υποστήριξε. ότι δεν θα έπρεπε να υπήρχε κανένα ίχνος κατοίκησης στους καθαρά νεολιθικούς χρόνους (*«in purely neolithic times»).* Οι πρώτοι οικισμοί σχετίζονταν με την περίοδο που ονόμαζε υπονεολιθική φάση (*sub-neolithic*) ή Πρώιμη Ελληνική. Οι οικίες ήταν κυκλικές, με τοίχους κατασκευασμένους από δέρμα ή κάποιο άλλο υλικό λιγότερο ανθεκτικό από τις πλίνθους, ενώ τα δάπεδα ήταν κατασκευασμένα με χώμα και πηλό. Τα αποδεικτικά στοιχεία από τους λάκκους δεν ήταν πειστικά, ίσως λόγω του περιορισμένου μεγέθους τους, αλλά η ανασκαφέας επισήμανε, ότι ανοίγοντας τομές στο οροπέδιο μπόρεσαν να εντοπίσουν την άκρη ενός τέτοιου κυκλικού κτηρίου, του οποίου το δάπεδο ήταν μαυρισμένο σε διάφορα σημεία από τη φωτιά που θα έκαιγε στην εστία. Εκεί στους πρώτους ορόφους εντοπίστηκαν γραπτά αγγεία που έφεραν ομοιότητες με θεσσαλικούς τύπους (Goldman 1927, 13 / Μυλωνάς 1928, 72-73).

Σε αυτό το κατώτερο στρώμα κατοίκησης στην Εύτρηση, αποκαλύφθηκαν ελάχιστα δάπεδα, πιθανόν από μικρές οικίες. Παράλληλα στην κορυφή του λόφου εντοπίστηκαν λείψανα από πασσαλόπηκτες κατασκευές, καθώς και κυκλικά ορύγματα. Ο J. L. Caskey υποστήριζε, ότι τα ορύγματα αυτά διανοίχτηκαν με σκοπό την συλλογή πηλού και τη χρήση του στην κατασκευή των σπιτιών ή των αγγείων. Στη συνέχεια, τα ορύγματα χρησίμευσαν ως αποθέτες (Caskey 1960, 126-167, pl. 40-53).

Ως προς την κεραμική στη νότια πλευρά του γήλοφου και στα κατώτατα στρώματα της επίχωσης εντοπίστηκαν τμήματα γραπτών αγγείων του νεολιθικού ρυθμού Β3γ, καθώς και εγχάρακτα αγγεία με διακόσμηση που αποτελείτο από παράλληλες γραμμές και τρίγωνα (Μυλωνάς 1928, 72).

Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο των Θηβών.

Αθήνα

Η Ιταλική Σχολή πραγματοποίσε περιορισμένη έρευνα στην Αθήνα, και συγκεκριμένα από το Μάρτιο έως τον Απρίλιο του 1922, θα διεξάγει ανασκαφή εντός του «πελαγικού» τείχους στη νότια κλιτύ της ακρόπολης. Η ανασκαφή συνεχίστηκε και τον επόμενο χρόνο με επικεφαλής τον καθηγητή και διευθυντή της Ιταλικής Σχολής A. della Seta. Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται μία

νεολιθική καλύβα (Levi 1930-1931, 418-450), άφθονη κεραμική (Levi 1930-1931, 426-450), λίθινα εργαλεία, όπως λεπίδες από οψιανό (Levi 1930-1931, 476-482), οστά και όστρεα (Levi 1930-1931, 484). Στις έρευνες αυτές συμμετείχε κι ο A. Evans κι αξίζει να σημειωθεί, ότι στη δημοσίευσή του για το ανάκτορο της Κνωσού συμπεριέλαβε τα νεολιθικά όστρακα που είχε περισυλλέξει κατά τη διάρκεια των ερευνών του στην Αθήνα (Evans 1921).

Κολώνα, Αίγινα

Πρόκειται για έναν οικισμό στο λόφο Κολώνα βόρεια της πόλης της Αίγινας.

Από το 1921 έως το 1954 τη συστηματική ανασκαφή στην προϊστορική πόλη και το ναό ξεκίνησε ο G. Welter εκ μέρους της Γερμανικής Αρχαιολογικής Σχολής. Τις ανασκαφές συνέχισε, από το 1966 ως το 1992, η Βαυαρική Ακαδημία με τον καθηγητή Walter Gauss που ανάσκαψε την προϊστορική πόλη και το ελληνορωμαϊκό τείχος. Από το 1994 τις ανασκαφές συνέχισε ο Florens Felten για λογαριασμό του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (Felten et al. 2007). Ήλθαν στο φως τμήματα αγγείων της Νεότερης Νεολιθικής (Welter 1938, 8. εικ.2-3). Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο της Αίγινας.

IV.2.ε. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ [εικ. 34]

Σπήλαιο Τσούγκιζα, Νεμέα

Η κοιλάδα της Νεμέας βρίσκεται σε απόσταση οκτώμισι περίπου χιλιομέτρων (8,5 χμ.) νοτιοανατολικά του Φλειούντα, ανήκει όμως στην επικράτεια των Κλεωνών, από τις οποίες η απόσταση μικρότερη. Το επιβλητικότερο μνημείο της Νεμέας των ιστορικών χρόνων είναι ο δωρικός ναός του Δία.

Τη θέση αυτή ανάσκαψε τα έτη 1924-1927 ο C. W. Blegen (1975, 251-279) και άλλοι Αμερικανοί αρχαιολόγοι. Οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν επί του λόφου Τσούγκιζα, δυτικά του χωριού Ηράκλειον, το οποίο καταλάμβανε τη θέση της αρχαίας Νεμέας, περίπου εξακόσια μέτρα (600 μ.) δυτικά του ναού του Διός. Επρόκειτο για ένα νεολιθικό σπήλαιο στην ανατολική πλευρά του λόφου Τσούγκιζα, η οροφή του οποίου είχε καταπέσει. Ο ιδιοκτήτης του οικοπέδου είχε πρόσφατα κατασκευάσει ένα αρκετά μεγάλο κυκλικό αλώνι, το οποίο χρειάστηκε να στηρίξει μέσα από μια σειρά εργασιών, λόγω της απότομης κλίσης του εδάφους. Αποτέλεσμα αυτών ήταν να διανοιχτεί μια οριζόντια τομή στο φυσικό βράχο, ενώ το υλικό που

αφαιρέθηκε χρησιμοποιήθηκε για να στηρίξει το τμήμα του αλωνιού που ήταν στην κατωφερική πλευρά. Έτσι το ανατολικό μισό του αλωνιού βρισκόταν στο τεχνητό ανάχωμα, ενώ το δυτικό μισό ήταν πελεκημένο στο φυσικό βράχο. Κατά τις εργασίες στήριξης του αλωνιού αποκαλύφθηκε ο μαλακός ασβεστόλιθος που παρατηρείτο σχεδόν παντού στην περιοχή της Τσούγκιζας.

Το 1924, ο ανασκαφέας επισκέφτηκε το χώρο και διασχίζοντας το αλώνι παρατήρησε ότι το ασβεστολιθικό δάπεδο στο δυτικό μισό του δεν ήταν συνεχές, αλλά κατέληγε σε μια σχεδόν ευθεία γραμμή με κατεύθυνση από ανατολή προς δύση, πέρα από την οποία, προς βορρά, το δάπεδο αποτελείτο από σκληρό συμπαγές χώμα, το οποίο περιελάμβανε όστρακα πίθων και οστά τα οποία πιθανότατα ανήκαν σε αρχαία απόθεση. Η πρώτη έρευνα έλαβε χώρα το 1925, όταν ανοίχτηκε τομή μήκους πέντε μέτρων (5 μ.) και πλάτους τεσσάρων μέτρων (4 μ.). Το χώμα αποτελείτο από όστρακα διαφόρων τύπων, τα οποία ανήκαν αποκλειστικά στη Νεολιθική Εποχή και κυρίως στην Αρχαιότερη Νεολιθική. Φαινόταν ότι η επίχωση αυτή θα συνεχιζόταν σε βάθος τεσσάρων μέρων και σαράντα εκατοστών (4,40 μ.) κάτω από το δάπεδο του αλωνιού. Ένα χρόνο μετά, η ανασκαφή διευρύνθηκε αρκετά προς βορρά και δύση. Στην ανατολική πλευρά το αρχικό όριο δε βρέθηκε, καθώς ο ιδιοκτήτης δεν επέτρεψε τις περαιτέρω εργασίες στο χώρο αυτό.

Η συνολική περιοχή που ερευνήθηκε είχε μήκος τριάντα μέτρων (30 μ.) από ανατολή προς δύση και μέγιστο πλάτος οχτώ μέτρων (8 μ.). Στο δυτικό άκρο πολύ σύντομα αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος και μια φυσική ρωγμή, η οποία κατέβαινε απότομα ανατολικά. Μετά από δέκαπερίπου μέτρα (10 μ.) η ρωγμή φάρδαινε και κατέβαινε απότομα προς μία βαθιά κοιλότητα μήκους είκοσι μέτρων (20 μ.) και πλάτους μεταξύ δύο μέτρων και ενενήντα εκατοστών και έξι μέτρων (2,90 μ. - 6 μ.). Η ανασκαφή προχώρησε μέχρι τα τεσσερισήμισι μέτρα (4,5 μ.) βάθος, αλλά υπήρχαν και κοιλότητες πολύ βαθύτερες, οι οποίες έφταναν μέχρι και τα έξι μέτρα βάθος (6 μ.). Μέσα σε αυτή την κοιλότητα εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες θραυσμένου ασβεστόλιθου και θρυμματισμένου βράχου. Ίσως, λοιπόν, αρχικά η σπηλιά να στεγαζόταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχημάτιζε βραχοσκεπή η οποία πιθανότατα κατέρρευσε εξαιτίας κάποιου σεισμού.

Η ερμηνεία χρήσης του σπηλαίου ήταν αρκετά προβληματική. Αξίζει να σημειωθεί, ότι στις κλιτύες του λόφου είχαν εντοπιστεί λείψανα κατοίκησης από τη

Νεολιθική Εποχή μέχρι και την Υστεροελλαδική ΙΙΙΒ. Βέβαια, λείψανα κτισμάτων δεν εντοπίστηκαν, εκτός από κάποια θεμέλια τοίχου από αργολιθοδομή μέσα στο ίδιο το σπήλαιο. Βάσει, λοιπόν, αυτών των δεδομένων θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι η σπηλιά χρησιμοποιήθηκε ως ένα είδος λάκκου απορριμμάτων, ο οποίος θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες του πληθυσμού που θα κατοικούσε σ' έναν κοντινό οικισμό. Μία ανάλογη ανακάλυψη έγινε το 1927 στο Ηραίο του Άργους, όπου εντοπίστηκαν σε μικρό βάθος δύο ταφές στο βραχώδες έδαφος μιας σπηλιάς. Έτσι μια δεύτερη ερμηνεία είναι ότι, και στην περίπτωση του λόφου Τσούγκιζα, η σπηλιά χρησιμοποιήθηκε για ταφικούς σκοπούς, και ότι τα οστά ζώων και η κεραμική αποτελούσαν θυσίες και προσφορές στους νεκρούς. Ωστόσο, τόσο ο μεγάλος αριθμός οστών, όσο και οι μεγάλες ποσότητες κεραμικής καθιστούν μια τέτοια ερμηνεία αρκετά προβληματική.

Επιπλέον, το περιεχόμενο της απόθεσης περιελάμβανε πολυάριθμα οστά ζώων από αιγοπρόβατα, χοίρους και ελάφι, ενώ εντοπίστηκε και άρθρωση, η οποία ανήκε σε τετράποδο όχι μικρότερο ενός βοοειδούς. Ανάμεσα στα οστά των ζώων εντοπίστηκε και ένα μεγάλο τμήμα κρανίου με χοντρό τοίχωμα, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως ανθρώπινο. Μαζί με αυτό στη βαθύτερη κοιλότητα του δαπέδου εντοπίστηκαν κάποια ακόμα οστά, καθώς και ένα τήμα από βραχίονα. Σε βάθος περίπου ενάμιση μέτρου (1,5 μ.) εντοπίστηκαν θραύσμα σιαγόνας, άνω τμήμα μηριαίου οστού και ένα θραύσμα λεκάνης. Η μελέτη των οστών οδήγησε στο συμπέρασμα, ότι μέσα στην επίχωση του σπηλαίου υπήρχαν τουλάχιστον δύο ανθρώπινοι σκελετοί. Τα ευρήματα αυτά συμπλήρωναν τις μεγάλες ποσότητες οστράκων της Αρχαιότερης Νεολιθικής.

Στην κορυφή του λόφου, αλλά και στη βόρεια πλευρά του, εντοπίστηκαν Πρωτοελλαδικές αποθέσεις, ενώ η Μεσοελλαδική και η Υστεροελλαδική περίοδος εντοπίστηκαν μόνο σε επίχωση στη βόρεια κλιτύ του λόφου.

Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο της Κορίνθου.

Σπήλαιο του Πανός ή Σπήλαιο Κλενιάς, Κλενιές

Πρόκειται για σπήλαιο πάνω στο όρος Νυφίτσα ή Προφήτης Ηλίας νότια του Χιλιομοδίου και ενάμιση περίπου χιλιόμετρο (1,5 χμ.) νοτιοδυτικά του χωριού Άνω Κλένια. Βρίσκεται σε υψόμετρο εξακοσίων πενήντα μέτρων (650 μ.), έχει μήκος εξήντα μέτρα (60 μ.) και βάθος εκατόν δέκα μέτρα (110 μ.).

Η θέση, στην οποία εντοπίστηκε το σπήλαιο, ήταν στρατηγικής σημασίας, καθώς από εκείνο το σημείο ήταν δυνατό να ελέγχονται τα ορεινά περάσματα και οι διακινήσεις από και προς το κέντρο της Πελοποννήσου. Από το σπήλαιο ο νεολιθικός άνθρωπος είχε την εποπτεία του μεγαλυτέρου μέρους των γειτονικών ορέων καθώς και του δικτύου κοιλάδων-οροπεδίων. Επιπρόσθετα, η κεντρική είσοδος της σπηλιάς γειτνίαζε με τους πιο πολυσύχναστους οδικούς άξονες της Πελοποννήσου: Κορίνθου – Κλεωνών – Μυκηνών - Άργους. Επομένως, το σπήλαιο θα αποτελούσε σημείο αναφοράς στα περάσματα που επέτρεπαν την επικοινωνία και την ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ των ενδότερων της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και του Αιγαίου.

Ήταν ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σπήλαια της αρχαίας Κορίνθου, καθώς η συνεχής του κατοίκηση από τη Μέση Νεολιθική έως και την Ύστερη Τουρκοκρατία είχε ως αποτέλεσμα να λειτουργήσει κατά καιρούς ως καταφύγιο, ως χώρος κατοίκησης, ως χώρος σταυλισμού, ακόμα και ως ιερό (Sakellariou and Faraklas 1971, Appendix II, 31).

Το 1930 ο Νίκος Μπέρτος διεξήγαγε σύντομη ανασκαφή. Το σπήλαιο αποτελείτο από αλλεπάλληλες αίθουσες και ένας ευρύχωρος προθάλαμος, γεγονός που το καθιστούσε κατάλληλο για κατοίκηση. Όσον αφορά στη Νεολιθική Εποχή, τα όστρακα που εντοπίστηκαν ξεπερνούσαν τα δέκα χιλιάδες (10.000) σε αριθμό. Μαζί με την πολυπληθή κεραμική εντοπίστηκαν νεολιθικά ειδώλια, λίθινες αξίνες, λεπίδες οψιανού, οστέινα εργαλεία, καθώς και θραύσμα ανάγλυφου με χορευτή και χορεύτρια. Τα ευρήματα βρίσκονται στα μουσεία της αρχαίας Κορίνθου και του Ναυπλίου.

Φλειούς

> *«…ἡ δὲ Φλιασία τῆς Σικυωνίων ἐστὶν ὅμορος: καὶ Τιτάνης μὲν τεσσαράκοντα σταδίους ἀπέχει μάλιστα ἡ πόλις, ἐκ Σικυῶνος δὲ ἐς αὐτὴν ὁδός ἐστιν εὐθεῖα….»* (Παυσ. ΙΙ, 12, 3-4)

Σύμφωνα με την αναφορά του Παυσανία στα Κορινθιακά, η Φλιασία συνόρευε με τη Σικυωνία και η πόλη Φλειούς απείχε από την Τιτάνη σαράντα στάδια. Η επικράτεια του αρχαίου Φλειούντα εκτεινόταν στο λεγόμενο «*Φλιάσιο πεδίον*», όπου παραγόταν ο ονομαστός κατά την αρχαιότητα «*φλιάσιος οίνος*». Η

περιοχή αυτή σήμερα εντοπίζεται στην πεδιάδα της Νεμέας. Από τη σημερινή Νεμέα (που παλαιότερα έφερε το όνομα Άγιος Γεώργιος) η θέση του Φλειούντα απέχει περίπου τρεισήμισι χιλιόμετρα (3,5 χμ.) προς τα βορειοδυτικά.

Οι ανασκαφές που πραγματοποίησε ο C. W. Blegen το 1924 στην περιοχή του Φλειούντος έφεραν στο φως πενιχρά αρχιτεκτονικά λείψανα, καθώς και κεραμική, η οποία χρονολογήθηκε από την Αρχαιότερη Νεολιθική μέχρι και την Τουρκοκρατία. Επρόκειτο για συνοικισμό πεντακοσίων μέτρων (500 μ.), ο οποίος βρισκόταν κοντά σε πηγή (Μυλωνάς 1928, 84).

Οι προϊστορικές αποθέσεις εντοπίστηκαν, τόσο στην περιοχή της πεδιάδας, όσο και σε αυτή του λόφου. Η κεραμική που ανακαλύφθηκε στις περιοχές αυτές χρονολογήθηκε, κυρίως, στην Αρχαιότερη Νεολιθική (ελάχιστα δείγματα προήλθαν από τη Μέση Νεολιθική) και στην Πρωτοελλαδική περίοδο. Ενώ ο ανασκαφέας έκανε μια αναφορά για την πορεία των ερευνών του (Blegen 1925, 23-33), η κεραμική θα μελετηθεί το 1968 από τον William Biers, στα πλαίσια της διδακτορικής διατριβής του (Biers 1969). Τα αποτελέσματα ήταν πολύ σημαντικά, καθώς αποκάλυψε ότι κάποιοι από τους τύπους της κεραμικής της Αρχαιότερης Νεολιθικής είχαν κοινά χαρακτηριστικά με αυτά άλλων νεολιθικών θέσεων της Πελοποννήσου (Biers 1969, 445-453).

Τα νεολιθικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν στην πεδιάδα, όπως είδαμε, χρονολογούνταν, κυρίως, στην Αρχαιότερη Νεολιθική, ενώ κάποια χρονολογούνταν και κατά τη Μέση Νεολιθική. Τα όστρακα, τα οποία χρονολογούνταν στην τελευταία φάση της Νεολιθικής ήταν ελάχιστα και βρέθηκαν αναμεμειγμένα με όστρακα υστερότερων περιόδων. Γενικά, τα στρώματα ήταν αρκετά διαταραγμένα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να διατυπωθούν συμπεράσματα σχετικά με τη στρωματογραφία. Σε επίπεδα υψηλότερα από αυτά της πεδιάδας εντοπίστηκαν όστρακα που χρονολογούνται στη Βυζαντινή περίοδο. Ανάμεσα στις προϊστορικές και βυζαντινές αποθέσεις δεν βρέθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ενώ ανύπαρκτα είναι και τα οποιουδήποτε είδους αρχιτεκτονήματα τα οποία θα μπορούσαν να αποδοθούν στη Νεολιθική Εποχή. Παρόμοια ήταν και η εικόνα που επικρατούσε στο λόφο, καθώς και εκεί εντοπίστηκαν όστρακα της Νεολιθικής αναμεμειγμένα με Βυζαντινά. Ωστόσο, γινόταν λόγος για την ύπαρξη καλοφτιαγμένων τοίχων και θεμελίων οικιών πάνω στην ακρόπολη. Επίσης, σε κάποια από τα τετράδια της ανασκαφής σημειωνόταν ο εντοπισμός δαπέδου, πάνω στο οποίο βρέθηκαν

σπασμένα αγγεία. Δυστυχώς, ωστόσο, δεν κατέστη δυνατό να διευκρινιστεί η χρονολόγηση των οστράκων.

Συμπερασματικά, οι ανασκαφές του 1924 κατέδειξαν ότι στην περιοχή του Φλειούντα η κατοίκηση ξεκινά, ήδη, από τη Νεολιθική Εποχή και ότι, αν και δε βράθηκαν, αρχιτεκτονικά λείψανα της περιόδου, οι ποσότητες κεραμικής ήταν μεγάλες και επιβεβαίωναν την χρήση του χώρου ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική. Όστρακα της Μέσης Νεολιθικής ήταν παρόντα, ενώ αυτά της Νεότερης Νεολιθικής εντοπίστηκαν μαζί με κεραμική της Πρωτοελλαδικής περιόδου. Επιβεβαιωμένα στοιχεία κατοίκησης ξεκινούσαν από την Πρωτοελλαδική ΙΙ και εκτείνονταν τόσο στην ακρόπολη, όσο και στην πεδιάδα. Κάποια ίχνη τοίχων σχετίστηκαν με Πρωτοελλαδική κεραμική, αλλά δεν ήταν δυνατό να διευκρινιστεί η ύπαρξη συγκεκριμένων κτηρίων. Τα όστρακα που εντοπίστηκαν παρουσιάζουν ομοιότητες με αντίστοιχα προερχόμενα από άλλες περιοχές της Αργολίδας.

Οι δύο τελευταίες περίοδοι της Εποχής του Χαλκού δε φαίνεται να ήταν παρούσες στον Φλειούντα. Δε βρέθηκαν όστρακα τα οποία να χρονολογούνταν στην Πρωτοελλαδική ΙΙΙ ή Μεσοελλαδική περίοδο και μόνο ένα όστρακο, πιθανον, να μπορούσε να χρονολογηθεί στην Υστεροελλαδική περίοδο. Ίσως, λοιπόν, η θέση να εγκαταλείφθηκε ήδη από την Πρωτοελλαδική περίοδο για να ξανά κατοικηθεί στα Πρωτογεωμετρικά χρόνια. Κάτι τέτοιο μάλλον θα ήταν αναμενόμενο, καθώς τόσο ο Παυσανίας, όσο και ο Στράβων (Η, 6,19) ανέφεραν την ύπαρξη ενός «προδωρικού» οικισμού στην ομηρική θέση «Αραιθυρέα», ο οποίος εκτεινόταν στη Φλιάσια πεδιάδα. Λέγεται ότι απείχε περίπου τριάντα (30) στάδια από το κέντρο της υστερότερης πόλης. Παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει μέχρι σήμερα η συγκεκριμένη πόλη δεν έχει εντοπιστεί. Η σχεδόν παντελής απουσία Υστεροελλαδικής κεραμικής δείχνει ότι ο λόφος θα ήταν ακατοίκητος την εποχή εκείνη. Βέβαια, δε θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι πολλά από τα χαντάκια που ανοίχτηκαν για να ερευνηθούν βούλιαξαν, ενώ και οι προϊστορικές αποθέσεις δεν ερευνήθηκαν πλήρως.

Μπερμπάτι

Από το 1988 μέχρι το 1990 το Σουηδικό Ινστιτούτο Αθηνών διεξήγαγε επιφανειακή έρευνα υπό τη διεύθυνση του W. Biers στην κοιλάδα του σύγχρονου χωριού της Πρόσυμνας και στην ορεινή περιοχή ανατολικά γύρω από το χωριό

Λίμνες. Η επιλογή της θέσης δεν ήταν τυχαία, καθώς παλαιότερη ανασκαφή είχε αποκαλύψει τη θέση Μπερμπάτι δυτικά της κοιλάδας της Πρόσυμνας και πέντε περίπου χιλιόμετρα (5 χμ.) ανατολικά των Μυκηνών (Saflund 1965).

Οι πρώτες ανασκαφές στο Μπερμπάτι περιελάμβαναν και τις ανασκαφικές περιόδους της δεκαετίας του 1950, καθώς οι έρευνες της περιόδου 1935-1939 δεν ολοκληρώθηκαν εξ αιτίας του πολέμου. Οι εργασίες που έγιναν κατά τη μεταπολεμική περίοδο συμπληρώνουν αυτές που έγιναν πριν τον πόλεμο. Ο A. W. Persson ξεκίνησε τις έρευνες στο Μπερμπάτι, ανασκάπτοντας πρώτα το 1935 το θολωτό τάφο, ο οποίος ήταν γνωστός στην περιοχή ως «Ο Τάφος του Δασκάλου» στοχεύοντας μετά στο Μαστό, το λόφο από ασβεστόλιθο, αυτό το τόσο χαρακτηριστικό πέτρωμα στην δυτική πλευρά της κοιλάδας του Μπερμπάτι. Σκοπός των ερευνών ήταν η αλληλεπίδραση ανθρώπου και περιβάλλοντος και η σύγκριση της γόνιμης κοιλάδας και των ορεινών όγκων. Στην κοιλάδα καλλιεργούνταν δημητριακά, καπνός και ελιές, ενώ στα βουνά η κύρια ασχολία ήταν η καλλιέργεια καπνού.

Η κατοίκηση ξεκινούσε στην Αρχαιότερη Νεολιθική σε μια αρκετά μεγάλη θέση στο κέντρο της κοιλάδας του Μπερμπάτι. Η τοποθεσία Άγιος Νικόλαος επιλέχθηκε αρκετά προσεκτικά από τους προϊστορικούς οικιστές, καθώς βρισκόταν σε μια φυσική πηγή, κοντά στο παρεκκλήσι του Αγίου Πέτρου, όπου εντοπίστηκε και υλικό της Μέσης Νεολιθικής. Η πηγή ήταν η πρώτη από πολλές, οι οποίες παρατάσσονταν σε μια νοητή γραμμή με κατεύθυνση Ανατολή προς Δύση και σε υψόμετρο περίπου τριακοσίων μέτρων (300 μ.). Σήμερα οι πηγές αυτές μαζί με αυτή του Άγιου Πέτρου έχουν μετατραπεί σε πηγάδια. Επίσης, η ίδια πηγή προμήθευε με νερό το συγκρότημα επαύλεων που βρίσκονταν από κάτω της (3ος – 5ος αιώνας μ. Χ.). Η θέση Άγιος Νικόλαος βρισκόταν πάνω σε ένα μικρό λόφο, από τον οποίο μπορούσε κανείς να εποπτεύει όλη την κοιλάδα.

Ο δεύτερος μεγάλος οικισμός της Μέσης Νεολιθικής στην κοιλάδα εντοπίστηκε στις πλαγιές του λόφου Μαστού [εικ. 35], κοντά στο ρέμα Αστερίων. Παρόλο που το συγκεκριμένο υλικό δεν έχει μελετηθεί λεπτομερώς είναι εμφανές, ότι ο οικισμός αυτός χρονολογήθηκε υστερότερα από αυτόν του Αγίου Νικολάου και ίσως να ήταν αυτός που τον διαδέχτηκε. Έτσι συνολικά μετράμε τρεις θέσεις της Μέσης Νεολιθικής στην κοιλάδα του Μπερμπάτι. Παρόλο που και οι τρεις φαίνεται να κατοικήθηκαν ταυτόχρονα ο αριθμός των κατοίκων πρέπει να ήταν μικρός. Στη

βραχώδη περιοχή γύρω από τη θέση Λίμνες, δεν υπήρχε ίχνος ανθρώπινης δραστηριότητας.

Δύο σίγουρες και δύο πιθανές θέσεις ήκμαζαν κατά τη Νεότερη Νεολιθική, μαζί με δεκαεννέα (19) ακόμη στην ευρύτερη περιοχή. Ο πλούτος των οστράκων σε αυτό το σημείο καθώς και τα λίθινα τέχνεργα, αντικατόπτριζαν μια ευμεγέθη κοινότητα στη θέση του Αγίου Νικολάου, η οποία ήταν ικανή να συντηρήσει ένα μεγάλο αριθμό ατόμων, που θα ασχολείτο με την καλλιέργεια δημητριακών.

Οι μικρότερες θέσεις που εμφανίζονταν στην Τελική Νεολιθική, νοτιοανατολικά του Μπερμπάτι και στην Κλεισούρα, ίσως, να ήταν μικρές αγροτικές θέσεις σε σχετικά περιθωριακές περιοχές ή θέσεις ειδικής χρήσης, όπως π.χ. για βοσκή. Αυτή την περίοδο οι λόφοι και οι βουνοκορφές στην περιοχή των Λιμνών ήταν κατοικημένοι και μια θέση εντοπίστηκε στη θέση Βίγκλιζα νότια του χωριού των Λιμνών. Βορειοανατολικά των Λιμνών, στη μικρή γόνιμη κοιλάδα του Μίγιο, όπου το έδαφος ποτιζόταν καλά από επιφανειακά νερά, υπήρχε ο ασβεστολιθικός λόφος του Καθίλη. Αυτός πιθανότατα αντιπροσώπευε ένα μικρό αγροτικό οικισμό. Στις γύρω περιοχές εντοπίστηκαν περιοχές άσκησης της κτηνοτροφίας.

Τίρυνθα

Τις πρώτες έρευνες στην ακρόπολη της Τίρυνθας (υψόμετρο: 27 μ.) διεξήγαγε ο H. Schleimann το 1876, ενώ οι ανασκαφές θα συνεχιστούν και τα έτη 1884-1885 με τη βοήθεια του W. Dörpfeld. Κατά τα έτη 1905-1914 και 1926-1929 πραγματοποιήθηκαν συστηματικότερες ανασκαφές από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Το 1957 ο Νικόλαος Βερδελής διεξήγαγε μικρές έρευνες κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών. Από το 1876, όταν δηλαδή άρχισαν οι έρευνες στην περιοχή, μέχρι και σήμερα η νεολιθική κεραμική που έχει έρθει στο φως είναι ελάχιστη. Μαζί με αυτή αποκαλύφθηκε και ένα νεολιθικό γυναικείο ειδώλιο (Müller 1938, 5-7). Το σύνολο των ευρημάτων συμπλήρωσαν αρχιτεκτονικά λείψανα, ταφές, κεραμική και μικρά ευρήματα από την Πρωτοελλαδική περίοδο μέχρι και τους γεωμετρικούς χρόνους. Τα ευρήματα βρίσκονται στο μουσείο του Ναυπλίου.

Πρόσυμνα

Στην ευρύτερη περιοχή του Ηραίου του Άργους στην Πρόσυμνα αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα νεολιθικής κατοίκησης, όπως κεραμική και ταφές. Επρόκειτο για οικισμό που βρισκόταν πέντε χιλιόμετρα (5 χμ.) βορειοανατολικά του Άργους και τρία χιλιόμετρα (3 χμ) νοτιοανατολικά των Μυκηνών. Τα νεολιθικά κατάλοιπα εντοπίστηκαν σε πέντε διαφορετικές περιοχές: μία βόρεια του Ηραίου, τρεις στο χώρο ανατολικά της οροσειράς του ανατολικού Γερογάλαρου και μία ακόμη στην οροσειρά του δυτικού Γερογάλαρου. Τα ευρήματα δεν ήταν άφθονα, ούτε και στρωματογραφημένα, όμως αποτελούσαν σαφείς ενδείξεις νεολιθικής κατοίκησης.

Τις ανασκαφές πραγματοποιεί ο C.W. Blegen το διάστημα 1925-28. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι έρευνες που διεξήχθηκαν στο λόφο πάνω από τον παλιό ναό της Αθηνάς δεν έφεραν στο φως κατάλοιπα νεολιθικής κατοίκησης. Ακόμα και στις πλαγιές του λόφου εντοπίστηκαν όστρακα χρονολογούμενα στην Εποχή του Χαλκού, κανένα όμως σε πρωιμότερη περίοδο. Έτσι λοιπόν, ήταν απορίας άξιο πως μια περιοχή με τόσα πλεονεκτήματα όπως μέτριο υψόμετρο και σχετική απομόνωση δεν κατοικήθηκε πριν από την Εποχή του Χαλκού (Blegen 1937).

Κατά τη διάρκεια των ερευνών του 1925 ανοίχθηκαν δοκιμαστικές τομές στα βόρεια του Ηραίου. Σε μία από αυτές εντοπίστηκε ένα κανάλι μεταφοράς νερού κατασκευασμένο από πήλινους σωλήνες, το οποίο φαινόταν ότι κατέληγε στο ιερό ξεκινώντας από κάποια πηγή στο βουνό Εύβοια. Σκάβοντας βαθύτερα για να μελετηθεί το κανάλι, πιθανότατα ρωμαϊκής περιόδου, εντοπίστηκε ένα σημαντικός αριθμός χοντρόκοκκων, λειασμένων οστράκων, τα οποία ανήκαν στη Νεολιθική Εποχή. Η απόθεση αυτή, πιθανόν, να διαταράχτηκε κατά τη τοποθέτηση των σωλήνων, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διευκρινιστεί ούτε το μέγεθος, ούτε το σχήμα της περιοχής, όπου εντοπίστηκε. Η κεραμική που βρέθηκε είχε παχύ τοίχωμα και γυαλισμένη κόκκινη, καφέ και μαύρη επιφάνεια. Κάποια από τα όστρακα έφεραν απλά εγχάρακτα σχέδια γύρω από το χείλος, όμως τα περισσότερα από αυτά ήταν ακόσμητα, ενώ κανένα από αυτά δεν φαινόταν να έφερε γραπτή διακόσμηση. Βέβαια, ο ανασκαφέας διεύρυνε την περιοχή της έρευνας προκειμένου να εντοπίσει και άλλα στοιχεία που θα διευκόλυναν την ερμηνεία της συγκεκριμένης απόθεσης, κάτι τέτοιο όμως, δεν κατέστη δυνατό.

Μία ακόμη μικρή απόθεση νεολιθικής κεραμικής εντοπίστηκε στην περιοχή της οροσειράς του ανατολικού Γερογάλαρου, πάνω από τον προεξέχοντα κροκαλοπαγή λίθο, κάτω από τον οποίο κατασκευάστηκε ο τάφος LI κατά τη Μυκηναϊκή Εποχή. Παρόλο που το φυσικό βράχο κάλυπταν μόνο λίγα εκατοστά χώματος, θεωρήθηκε σκόπιμο από τον ανασκαφέα να ανοιχτούν κάποιες τομές για να εξετάσει ένα ρηχό κοίλωμα, το οποίο ήταν παραγεμισμένο με χώμα, μικρές πέτρες και όστρακα. Το σχήμα του δεν ήταν σαφές, η διάμετρός του δεν ξεπερνούσε το ένα μέτρο (1 μ.) και το βάθος του ήταν περίπου είκοσι εκατοστά (,20 μ.). Τίποτα δεν υποδείκνυε ότι αποτελούσε τεχνητή κατασκευή. Το χώμα ήταν γκριζωπό και κάπως λιπαρό, ενώ τα όστρακα ήταν καλυμμένα με μία σκληρή κρούστα. Όταν πλύθηκαν, φάνηκε ότι προέρχονταν από χοντρόκοκκα, κακοψημένα αγγεία με γυαλισμένη κόκκινη ή καφέ επιφάνεια και ότι παρουσίαζαν ομοιότητες με αυτά της απόθεσης που εντοπίστηκε στην περιοχή βόρεια του Ηραίου. Ο ρόλος του συγκεκριμένου κοιλώματος δεν μπόρεσε να διευκρινιστεί.

Ο μεγαλύτερος αριθμός ενδείξεων νεολιθικής κατοίκησης προήλθε από τα χαμηλότερα σημεία της οροσειράς του ανατολικού Γερογάλαρου, στο χωράφι πάνω από τους τάφους Χ και XI, στην περιοχή που εκτεινόταν δυτικά της προεξοχής του κροκαλοπαγή λίθου, κάτω από την οποία εντοπίστηκαν οι τάφοι XIV και XV. Σε αυτή την περιοχή διακρίνονταν δύο διαφορετικές ομάδες ευρημάτων. Περίπου δεκατέσσερα μέτρα (14 μ.) από τον τάφο XIV εντοπίστηκε ρηχό κοίλωμα καθαρά τεχνητής διαμόρφωσης. Είχε σχήμα κυκλικό, με διάμετρο περίπου τέσσερα μέτρα (4 μ.) και μέγιστο βάθος ογδόντα εκατοστά (0,80 μ.). Ήταν παραγεμισμένο με στάχτη, μαύρη γη και μικρές πέτρες, όστρακα, οστά ζώων και τμήμα μεγάλου κέρατου, προφανώς ταύρου. Και εδώ, όπως και στην προηγούμενη απόθεση, το μαύρο χώμα παρουσίαζε λιπαρότητα, ενώ το σύνολο της κεραμικής ήταν καλυμμένο με κρούστα, η οποία ήταν πολύ δύσκολο να απομακρυνθεί.

Τα όστρακα, που εντοπίστηκαν προέρχονταν από παχιά, βαριά, χειροποίητα σκεύη από χοντρόκοκκο πηλό, τα οποία δεν είχαν ψηθεί αρκετά ή ίσως να ήταν αρκετά καταστραμμένα από την υγρασία. Τα περισσότερα ήταν μονόχρωμα κόκκινα, καφέ ή μαύρα, με ελαφρώς στιλβωμένη επιφάνεια. Κάποια από αυτά φαίνεται ότι ήταν εξαιρετικής ποιότητας διακοσμημένα με εγχάρακτα μοτίβα γύρω από το χείλος, ενώ τα καλύτερα από αυτά φέρουν μοτίβα τα οποία σχεδιάζονταν με μαύρο χρώμα και γεμίζονταν με κόκκινο και θύμιζαν αρκετά την διμηνιακή

κεραμική της Θεσσαλίας, ενώ ήταν πανομοιότυπα με αυτά που εντοπίστηκαν στη θέση Γωνιά στην Κόρινθο.

Ο ρόλος του κοιλώματος αυτού παραμένει αδιευκρίνιστος. Ίσως το δάπεδο να είχε προετοιμαστεί έτσι, ώστε να αποτελέσει τμήμα μίας κυκλικής καλύβας, ενώ το παχύ στρώμα στάχτης να υποδήλωνε, ότι στο σημείο αυτό οι κάτοικοι της καλύβας άναβαν φωτιά για να μαγειρέψουν ή να ζεσταθούν. Δεν υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης εστίας, η οποία θα είχε διαστάσεις ανάλογες να εξυπηρετήσουν το οίκημα, ενώ τα ίχνη καύσης ήταν εκτεταμένα. Ο ανασκαφέας (Blegen 1937, 25) πρότεινε την άποψη ότι ήταν πιθανότερο να πρόκειται για μία ανοιχτή εστία με κοινοτικό χαρακτήρα (παρόμοια ανακάλυψη έγινε στη θέση Αγιωργίτικα στην Αρκαδία, όπως θα δούμε παρακάτω) ή ίσως να είχε νεκρικό ρόλο, ως μια πυρά όπου θα αποτεφρώνονταν οι νεκροί.

Τέσσερα ακόμα παρόμοια κοιλώματα εντοπίστηκαν, πολύ κοντά στο προαναφερθέν, ένα προς τα βόρεια, ένα προς τα νότια και δύο ανατολικά. Ήταν όλα μικρότερου μεγέθους με διάμετρο που ποίκιλε από ογδόντα εκατοστά έως ένα μέτρο και είκοσι πέντε εκατοστά (0,80 μ. - 1,25 μ.) και βάθος μισού μέτρου (0,50 μ.). Περιελάμβαναν μαύρο χώμα, κάρβουνο, μικρές πέτρες και όστρακα παρόμοια με αυτά που εντοπίστηκαν στο μεγαλύτερο από τα κοιλώματα. Αυτές οι τέσσερις κοιλότητες είναι πολύ μικρές για να αποτελούσαν δάπεδα καλύβας, αλλά ίσως να ήταν εστίες ή πυρές. Αυτό ενίσχυε την άποψη ότι, το μεγαλύτερο κοίλωμα, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω, θα αποτελούσε το κέντρο αυτής της ομάδας εστιών ή πυρών.

Κατά τη διάρκεια ανασκαφών του μυκηναϊκού τάφου Χ, θεωρήθηκε σκόπιμο να ανοιχτεί κάθετο φρεάτιο από την επιφάνεια μέχρι το έδαφος του τάφου. Κατά τις εργασίες αυτές εντοπίστηκε κεραμική της Νεολιθικής. Περαιτέρω έρευνες έφεραν στο φως μια σειρά τάφων οι οποίοι βρίσκονταν πάνω από τον τάφο Χ. Η στρωματογραφία ήταν αρκετά δυσνόητη: ακριβώς κάτω από την επιφάνεια του εδάφους- σε βάθος περίπου τριανταπέντε έως πενήντα εκατοστών (0,35 μ. – 0,50 μ.) - αποκαλύθηκε προεξοχή κροκαλοπαγή λίθου, αρκετά διαβρωμένου, άνισου και ο οποίος διαχωριζόταν σε μεγάλες μάζες εξαιτίας σχισμών. Η προεξοχή του βράχου έχει πάχος περίπου εξήντα εκατοστών (0,60 μ.) και κάτω από αυτή εντοπίζεται στρώμα, κοκκινωπού, αμμώδους χώματος πάχους περίπου εξήντα εκατοστών (0,60 μ.). Σε αυτό ακριβώς το στρώμα εντοπίστηκαν λείψανα τριών κρανίων και κάποια

τμήματα ανθρώπινων οστών που υποδείκνυαν ότι επρόκειτο για τάφο. Τα κρανία ήταν σε μεγάλη αποσύνθεση, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η μετακίνησή τους. Δε βρέθηκαν οστά που πιθανότατα να απάρτιζαν ολόκληρο σκελετό. Τα όστρακα που εντοπίστηκα ανήκουν στην πλειοψηφία τους στη Νεολιθική Εποχή.

Έπειτα από αυτό το στρώμα κοκκινωπής γης, ακολουθούσε στρώμα μαύρου χώματος το οποίο περιελάμβανε ίχνη απανθρακωμένου υλικού, προφανώς εξαιτίας κάποιας φωτιάς. Το βάθος του δεν ήταν ενιαίο (μέσο βάθος περίπου τριάντα εκατοστά). Στη συνέχεια ακολουθούσε άλλο στρώμα, είκοσι εκατοστά βάθους (0, 20 μ.), το οποίο αποτελείτο από γκρίζο χώμα και στάχτες. Και τα τρία στρώματα- κόκκινο, μαύρο και γκρι- περιελάμβαναν μικρές πέτρες και μικρό αριθμό οστράκων.

Κάτω από τα τρία αυτά στρώματα εντοπίστηκαν έξι (6) μικρές κοιλότητες, οι οποίες αποτελούσαν τεχνητές κατασκευές. Η πρώτη από αυτές – η πιο βορειοανατολική- ήταν σχεδόν κυκλική με βάθος σαράντα πέντε εκατοστά (0,45 μ.) και διάμετρο ογδόντα πέντε (0,85 μ.). Ήταν παραγεμισμένη με γκρίζα γη και μικρές πέτρες. Η δεύτερη, η οποία εντοπίστηκε κοντά στο κέντρο της περιοχής, είχε ένα ωοειδές σχήμα (0,82 x 0,97 μ.) και βάθος μόλις είκοσι πέντε εκατοστών (0,25 μ.). Και εδώ μέσα στην κοιλότητα εντοπίστηκαν μόνο γκρίζα γη και πέτρες, όμως πολύ κοντά σε αυτήν βρέθηκαν τέσσερις λίθινες χάντρες το πάνω σε σκληρό έδαφος. Η επόμενη κοιλότητα εντοπίζεται ανατολικά της δεύτερης, σε κοντινή απόσταση. Ήταν και αυτή ωοειδούς σχήματος, μήκους ενός μέτρου και δέκα πέντε εκατοστών (1,15 μ.), πλάτους ενός μέτρου (1 μ.) και βάθους σαράντα εκατοστών (0,40 μ.). Και εδώ το παραγέμισμα της κοιλότητας περιελάμβανε γκρίζα γη και πέτρες.

Το τέταρτο στη σειρά κοίλωμα για το οποίο θα γίνει λόγος αναγνωρίστηκε, χωρίς καμία αμφιβολία, ως τάφος. Βρέθηκε ανατολικά της τρίτης κοιλότητας σε κοντινή απόσταση. Είχε μήκος εξήντα πέντε εκατοστά (0,65 μ.), πλάτος πενήντα πέντε (0,55 μ.) και μέσο βάθος σαράντα εκατοστά (0,40 μ.). Τα οστά που εντοπίστηκαν ήταν σε πολύ άσχημη κατάσταση και καμένα από τη φωτιά. Το κρανίο ήταν θραυσμένο, ενώ εντοπίστηκαν κοντά σε αυτό οστά παιδιού. Μαζί με τα οστά εντοπίστηκαν και μικρές πέτρες.

Το πέμπτο κοίλωμα που αποκαλύφθηκε ήταν λίγο μεγαλύτερο από όλα τα άλλα. Είχε μήκος ενάμιση μέτρου (1,5 μ.), πλάτος ογδόντα πέντε εκατοστών (0,85 μ.) και βάθος σαράντα πέντε εκατοστών (0,45 μ.). Και εδώ τα οστά ήταν καμένα και θραυσμένα. Τόσο το κρανίο στο κέντρο, όσο και τα οστά από πόδια και χέρια που

εντοπίστηκαν θα ανήκαν σε ενήλικα. Επίσης, βρέθηκαν πέτρες, καθώς και μία λεπίδα οψιανού, μία θραυσμένη λίθινη χάντρα και δύο όστρακα λεπτόκοκκης, κόκκινης, μονόχρωμης κεραμικής. Δίπλα στο πέμπτο τάφο εντοπίστηκε και ο έκτος. Είχε μήκος ενός μέτρου (1 μ.), πλάτος εξήντα πέντε εκατοστών (0,65 μ.) και βάθος πενήντα πέντε εκατοστών (0,55 μ.). Εκτός από το χώμα και τις πέτρες εντοπίστηκε ένα μόνο οστό σπασμένο σε τρία κομμάτια, ίσως μηριαίο.

Μόνο δύο από τις παραπάνω κοιλότητες μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως τάφοι. Ίσως οι υπόλοιπες να χρησίμευαν ως ταφικοί λάκκοι, παρόλο που η ολοκληρωτική απουσία οστών δυσκόλευε την διατύπωση ανάλογων θεωριών. Ίσως βέβαια τα οστά να κάηκαν ολοκληρωτικά στη φωτιά. Πιθανότατα, αυτοί οι τάφοι να είχαν ανοιχτεί στο έδαφος κάποιας σπηλιάς, η οποία να είχε διάμετρο τεσσάρων μέτρων (4 μ.). Το καμένο στρώμα, ίσως, υποδείκνυε, ότι η σπηλιά θα λειτουργούσε ως ένα είδος ιερού, στο οποίο θα λάμβαναν μέρος θυσίες ως προσφορές προς τους νεκρούς. Κάποια στιγμή, αργότερα, η σπηλιά θα επαναχρησιμοποιήθηκε ως χώρος δευτερογενούς ταφής, γι' αυτό και η ύπαρξη τριών κρανίων στο κόκκινο στρώμα ,κάνω από το μαύρο στρώμα.

Αυτές οι δύο χρονολογικές φάσεις διακρίνονταn και από τα θραύσματα αγγείων που βρέθηκαν στο πλαίσιο των διαδοχικών στρωμάτων. Τα όστρακα από τα χαμηλότερα στρώματα ήταν σχεδόν ταυτόσημα με τους τύπους των μονόχρωμων κόκκινων και red on buff αγγείων από την πρωιμότερη φάση του οικισμού στη θέση Αγιωργίτικα και ήταν στενά συνδεδεμένα με την κεραμική τύπου Α της Θεσσαλίας. Αντίθετα, η κεραμική από το κόκκινο στρώμα έβρισκε την πλησιέστερη αναλογία στην κεραμική που εντοπίστηκε στη δεύτερη φάση του οικισμού στη θέση Αγιωργίτικα και αντιστοιχούσε στην ομάδα Β της Θεσσαλίας.

Τα λείψανα που βρέθηκαν σε αυτό το ταφικό σπήλαιο ήταν σίγουρα στο μεγαλύτερο μέρος τους πρωιμότερης χρονολόγησης, από ό,τι αυτά που εντοπίστηκαν στο δυτικό τμήμα του ίδιου τομέα. Αλλά η εντυπωσιακή ομοιότητα μεταξύ των κοιλοτήτων που ανακαλύφθηκαν εκεί και των ταφικών λάκκων που αποκαλύφθηκαν στο σπήλαιο δεν μπορούσε να μείνει απαρατήρητη. Μικρές κοιλότητες στην περιοχή με το περιεχόμενό τους να αποτελείται από καμένη ύλη είναι, επίσης, πυρές και φαίνεται πιθανό ότι η μεγάλη εστία ήταν του ίδιου χαρακτήρα. Αυτό το κάτω μέρος της ανατολικής κορυφογραμμής Γερογάλαρο προφανώς χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο κατά τη Νεολιθική Εποχή.

Στο άνω τμήμα της δυτικής κορυφογραμμής Γερογάλαρο και ανατολικά του τάφου XXII εντοπίστηκε μια αρκετά μεγάλη κοιλότητα, η οποία ήταν αποτέλεσμα ανθρώπινης δραστηριότητας. Επρόκειτο για μία κοιλότητα ορθογώνιου σχήματος, διαστάσεων δύο μέτρων και εξήντα εκατοστών (2,60 μ.) από βορρά προς νότο και δύο μέτρων και ογδόντα εκατοστών (2,80 μ.) από ανατολικά προς τα δυτικά με μέγιστο βάθος πενήντα πέντε εκατοστών (0,55 μ.). Το κοίλωμα δεν ήταν ομοιόμορφο σε όλα τα σημεία: στην ανατολική πλευρά ήταν σχεδόν τόσο βαθύ, όσο οπουδήποτε αλλού. Το βαθύτερο σημείο ήταν δύο άνισες σχισμές μία προς τα δυτικά, και μία προς την ανατολή. Όλη η περιοχή ήταν γεμάτη με μαύρο λιπαρό χώμα, μικρές πέτρες, όστρακα, απολεπίσματα οψιανού, μικρά θραύσματα οστών, ενώ δεν έλειπαν και ίχνη φωτιάς.

Τα όστρακα που συλλέχθηκαν προέρχονταν κυρίως από χονδροειδή βαριά αγγεία, τα οποία είχαν υποστεί ανεπαρκή καύση, με μια ελαφρά γυαλισμένη κόκκινη, καφέ ή μαύρη επιφάνεια. Μερικά δείγματα έφεραν απλά εγχάρακτα γραμμικά μοτίβα σε μια ζώνη κάτω από το χείλος. Άλλα ήταν διακοσμημένα με γραπτή διακόσμηση σε ευθείες γραμμές και κάποια είχαν παρόμοια πρότυπα που παράγονται από στίλβωση και μόνο. Οι λαβές και τα χείλη αποτελούσαν χαρακτηριστικούς τύπους που ανήκουν σε είδη της Νεολιθικής Εποχής. Δεν υπήρχαν όστρακα υστερότερης χρονολόγησης μέσα στην απόθεση. Ο οψιανός που εντοπίστηκε περιελάμβανε ογδόντα (80) απολεπίσματα και θραύσματα και ένα καλοφτιαγμένο βέλος, καθώς και τμήμα από λευκό πυριτόλιθο. Τα οστά, κυρίως, διατηρούνταν σε πολύ μικρά θραύσματα και προφανώς προέρχονταν από κατοικίδια ζώα, ενώ δεν εντοπίστηκαν θραύσματα που θα μπορούσαν να αναγνωριστούν ως ανθρώπινα.

Από τη φύση των αντικειμένων που βρέθηκαν σε αυτό και από τα εμφανή στοιχεία της καύσης, η ορθογώνια κοιλότητα φάνηκε να είναι του ίδιου χαρακτήρα και εκυπηρετούσε τον ίδιο σκοπό με την κυκλική εστία στην ανατολική κορυφογραμμή Γερογάλαρο. Όπως είδαμε με βεβαιότητα δεν επρόκειτο για μια μικρή καλύβα ή ένα σπίτι χτισμένο από φθαρτά υλικά, αλλά ήταν πολύ πιο πιθανόν να αποτελούσε εστία του μεγάλου μεγέθους που μπορεί να λειτουργούσε ως ταφική πυρά.

Κατά τις έρευνες δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα, όμως διάφορα ευρήματα, όπως κεραμική των περιόδων της Μέσης και Νεότερης Νεολιθικής

δείχνουν ότι υπήρχε μια μικρή κοινότητα, ίσως κτηνοτρόφων, που μετακινούταν μεταξύ ορεινών και πεδινών περιοχών ανάλογα τις ανάγκες τους.

Μάλθη

Πρόκειται για λόφο (υψόμετρο: 150 μ.) δυτικά του χωριού Βασιλικού στο νομό Μεσσηνίας [εικ. 36]. Τις έρευνες πραγματοποίησε στην περιοχή της Μεσσηνίας ο M. N. Valmin το έτος 1938. Στο φως ήλθε, μεταξύ άλλων, νεολιθική κεραμική, ενώ εντοπίστηκε και ένα πολύ χαρακτηριστικό νεολιθικό μαρμάρινο ειδώλιο καθισμένης γυναικείας στεατοπυγικής μορφής (Valmin 1938).

Μυκήνες

Ουσιαστικά η διερεύνηση της προϊστορικής Πελοποννήσου ξεκίνησε από το χώρο των Μυκηνών όπου οι ανασκαφές που άρχισαν από τον H. Schliemann και συνεχίστηκαν από τους Παναγιώτη Σταματάκη (1876-1877), Χρ. Τσούντα (1886-1902) και A. J. B. Wace (1920-1957). Η Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία με τον Νίκο Παπαδημητρίου ανάσκαψε το δεύτερο ταφικό περίβολο, εκτός της ακρόπολης, από το 1951 έως το 1954. Οι Γ. Μυλωνάς και Ν. Βερδελής διεξήγαγαν έρευνες μικρότερης έκτασης από το 1955 έως το 1957, οι οποίες συνεχίστηκαν έως το 1961 από το Γ. Μυλωνά [εικ. 37].

Τα αρχαιότερα λείψανα ανθρώπινης δραστηριότητας στη θέση ήταν λίγα νεολιθικά όστρακα. Ένα ή δύο από αυτά εντοπίστηκαν στις ανασκαφές του A. Wace το 1920-1923 (Wace 1921-23, 93), ενώ μερικά νέα όστρακα βρέθηκαν από τον Ν. Παπαδημη-τρίου στην περιοχή του ταφικού περιβόλου του H. Schliemann. Ένα πιθανό νεολιθικό όστρακο βρέθηκε σε έναν τάφο εκτός της ακροπόλεως (Wace 1953, 7, τάφος 34) και δύο ακόμη νεολιθικά όστρακα εντόπισε ο A. J. B. Wace το 1956 (Wace 1957, 195-196).

Λείψανα της Πρωτοελλαδικής Εποχής, κυρίως όστρακα, βρέθηκαν πάνω στην κορυφή της ακρόπολης στην περιοχή του ταφικού περιβόλου του H. Schliemann, κοντά στην Πύλη των Λεόντων και πάνω στο λόφο Καλκάνι δυτικά της Ακρόπολης. Η Μεσοελλαδική Εποχή εκπροσωπείτο επαρκώς μέσω δεδομένων όλων των ειδών και σε όλη την έκταση της βορειοδυτικής κλιτύος της ακρόπολης, από την κορυφή μέχρι το δεύτερο ταφικό περίβολο εκτός της Πύλης των Λεόντων. Η Υστεροελλαδική πόλη ήταν η πιο εκτεταμένη και εκπροσωπείτο από πολυάριθμα λείψανα όλων των κατηγοριών.

Μύλος Χελιωτού ή Χελιωτόμυλος

Η συγκεκριμένη θέση εντοπίστηκε βορειοδυτικά της αρχαίας Κορίνθου κοντά σε πηγή, η οποία έρεε στα νότια της θέσης και ανασκάφτηκε το 1930 από την Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή (Shear 1930, 403-404 / 1931, 424).

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως μία νεολιθική επίχωση βορειοανατολικά του λόφου. Το νεολιθικό αυτό στρώμα έχει πάχος δύο μέτρα και πενήντα πέντε εκατοστά (2,55 μ.) και εντοπίστηκε σε βάθος τριών μέτρων (3 μ.) από την επιφάνεια του εδάφους, ενώ συνέχιζε και έφτανε μέχρι περίπου τα πεντέμισι μέτρα (5,50 μ.) βάθος. Σε αυτό το σημείο η ανασκαφή σταμάτησε διότι συνάντησε στρώμα νερού. Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης επίχωσης περιοριζόταν σε κάποια θραύσματα αγγείων.

Στη συγκεκριμένη θέση εντοπίστηκαν και όστρακα της Πρωτοελλαδικής Εποχής, τα οποία περισυλλέγησαν τόσο από την επιφάνεια του λόφου, όσο και από ένα φρεάτιο βάθους δεκαέξι μέτρων (16 μ.) στη βόρεια κλιτύ του λόφου. Στο ίδιο φρεάτιο εντοπίστηκαν και ανθρώπινοι σκελετοί. Η Μεσοελλαδική και η Πρωτοελλαδική Εποχή εκπροσωπούνταν από επιφανειακά ευρήματα, τα οποία εντοπίστηκαν στην κορυφή του λόφου.

Αγιωργίτικα

Ο C. W. Blegen ανακάλυψε τη συγκεκριμένη θέση το Νοέμβριο του 1921, ενώ άρχισε το ανασκαφικό του πρόγραμμα το 1928 με την υποστήριξη του Πανεπιστημίου του Cincinnati. Επρόκειτο για ένα χαμηλό λόφο, ύψους τριών μέτρων, στο ανατολικό άκρο του χωριού Αγιωργίτικα της Τρίπολης. Μεταξύ άλλων ήρθαν στο φως νεολιθική κεραμική, λίθινα θεμέλια, λίθινα και οστέϊνα εργαλεία, μεγάλες ποσότητες οστών ζώων, καθώς και μία ταφή. Ανάμεσα στα ευρήματα συγκαταλεγόταν και μια μικρή ποσότητα Πρωτοελλαδικού υλικού (Petrakis 2002, 1-3).

Αξίζει να σημειωθεί, ότι η πρώτη παρουσίαση του υλικού έγινε το 1951 από τον ανασκαφέα, και αυτό γιατί τα χρόνια που ακολούθησαν τις αρχαιολογικές εργασίες σημαδεύτηκαν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και τον Εμφύλιο. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια του πολέμου κάποιες από τις τσάντες, όπου είχαν τοποθετηθεί τα ευρήματα διασκορπίστηκαν στην αυλή του μουσείου Τεγέας που φυλάσσονταν με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η μελέτη τους. Δεν γνωρίζουμε,

ωστόσο, αν ο C. W. Blegen, συμπεριέλαβε το υλικό αυτό στην παρουσίαση που έκανε το 1951 στο Ινστιτούτο Αρχαιολογία του Λονδίνου ή όχι.

Η ανασκαφή στα Αγιωργίτικα ξεκίνησε στις 25 Ιουνίου του 1928 με υπεύθυνο τον C.W. Blegen και τους συνεργάτες του David Harvey Cox και Richard Simon Darbyshire. Η ευρύτερη περιοχή των ερευνών χωρίστηκε σε τέσσερις μεγάλους τομείς αριθμημένους με γράμματα από το λατινικό αλφάβητο A, B, C, D που χωρίστηκαν σε υποενότητες A1, A2 ή B1, B2 κλπ. Τα τμήματα που τελικώς ανασκάφηκαν ανέρχονται στα 23 (A2, A3, A4, A5, A7, A9, A11, A13 - B4, B6, B8, B10, B12,B14 - C5,C7,C9,C11,C13,C15 – D4, D6, D8, D10). Δύο ακόμα τομείς ερευνήθηκαν στους οποίους δόθηκαν τα ονόματα East Trench και West Trenches (W1, W2).

Σύμφωνα με τον C. W. Blegen οι καλύτερα στρωματογραφημένες ενότητες ήταν οι A7, B4, C7 και D8, ωστόσο τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εντοπίστηκαν ήταν ελάχιστα και δεν ήταν ικανά να συσχετιστούν με τα δείγματα κεραμικής που εντοπίστηκαν. Ο ανασκαφέας προσδιόρισε δύο αρχαιολογικά στρώματα, ο διαχωρισμός των οποίων έγινε βάσει του βάθους και του είδους της σχετικής κεραμικής. Πρόκειται για τις Περιόδους 1 και 2. Σήμερα είναι ξεκάθαρο ότι η Περίοδος 1 αντιστοιχεί στα πρώιμα στάδια της φάσης που αργότερα ονομάστηκε Μέση Νεολιθική, ενώ η Περίοδος 2 στα μετέπειτα στάδια της ίδιας περιόδου. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα στα κατώτερα στρώματα αντιστοιχούσαν στην Περίοδο 1, ενώ αυτά των ανωτέρων στρωμάτων στην Περίοδο 2. Τα βαθύτερα και πρωιμότερα ίχνη δραστηριότητας αποτελούνταν από ένα αριθμό ρηχών, επιμηκών ανοιγμάτων στο φυσικό βράχο γεμάτα από μαύρη γη και όστρακα από αγγεία με χοντρό τοίχωμα.

Τα λείψανα κατασκευών στα κατώτερα στρώματα ήταν ελάχιστα. Φαίνεται ότι γινόταν περιορισμένη χρήση του λίθου και ίσως η κατασκευή να περιοριζόταν στη χρήση υλικών, τα οποία δε διασώθηκαν. Ένας αριθμός από επιφάνειες εδαφών και εστιών εντοπίστηκαν, όμως καμία ένδειξη τοίχου δεν υπήρξε. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα από τα ανώτερα στρώματα ήταν πολύ περισσότερα. Εντοπίστηκαν θεμέλια από αδούλευτους λίθους, οι οποίοι συνδέονταν μεταξύ τους με κόκκινο πηλό. Ήταν αρκετά κατεστραμμένα γεγονός που υποδήλωνε, ότι κάποια στιγμή οι κατασκευές θα εγκαταλείφθηκαν, πριν καταρρεύσουν και θαφτούν. Οι υπερκατασκευές των κτηρίων που έλειπαν, επιβεβαίωναν, ότι τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν πλίνθοι και καλάμια. Ίχνη δαπέδου αναγνωρίστηκαν στα ανώτερα στρώματα,

μερικά από τα οποία σχετίζονταν με κάποια κομμάτια από λίθινα θεμέλια τοίχου. Εστίες τόσο κυκλικές, όσο και ορθογώνιες, πολύ συχνά σχετίζονταν με τα δάπεδα.

Υπήρχαν δύο κατασκευές, οι οποίες θα μπορούσαν να δώσουν πιο σαφή στοιχεία για το σχεδιασμό των δαπέδων – οι οικίες Α και Β. Η οικία Α (εντοπίστηκε στην ενότητα Α9) και αποτελείτο από ένα μοναδικό τετράγωνο δωμάτιο (2,20 μ. x 2,70 μ.) και μία αψιδωτή προσθήκη στο βόρειο τοίχο, κατασκευασμένη από αδούλευτες λίθους που συνδέονταν με κόκκινο πηλό. Δύο επίπεδα δαπέδου σχετίζονταν με τους τοίχους του τετράγωνου δωματίου, ενώ οι ίδιοι οι τοίχοι έδιναν ενδείξεις δύο κατασκευαστικών περιόδων.

Η οικία Β εντοπίστηκε στο τμήμα W2 στη δυτική πλευρά του λόφου. Δεν εντοπίστηκαν ίχνη τοίχων, όμως σε πολύ καλή κατάσταση διατηρήθηκε ένα πήλινο δάπεδο αψιδωτού σχήματος (5,10 μ. x 3,70 μ.). Δεν εντοπίστηκε θεμελίωση που να σχετίζεται με το συγκεκριμένο δάπεδο, το οποίο ήταν καμένο και ίσως αυτό δικαιολογεί το γιατί δεν εντοπίστηκε κάποια υπερκατασκευή. Εντοπίστηκε εστία και στα ανατολικά της ένας λάκκος (1,35 μ. x 1,05 μ. x 0,50 μ. βάθος). Στο επίπεδο βάθος του υπήρχε μια μεγάλη πλατιά πέτρα. Τα ευρήματα που εντοπίστηκαν ανάμεσα στην εστία και το λάκκο αποτελούνταν από δύο πελέκεις, τρία οστέινα αντικείμενα και δύο λίθινα απολεπίσματα. Και η οικία αυτή χρονολογήθηκε από τον ανασκαφέα στην περίοδο 2.

Ένα ακόμη παράδειγμα νεολιθικής αρχιτεκτονικής της Περιόδου 2 αποτελούσε μία μεγάλη, κυκλική ανοικτή κατασκευή, η οποία χαρακτηρίστηκε ως εστία. Εντοπίστηκε στο τμήμα Β10, κοντά στο κέντρο του λόφου. Η εστία είχε διάμετρο τρεισήμισι μέτρων (3,5 μ.) και δε σχετιζόταν με τους τοίχους της οικίας. Αποτελείτο από ένα χαμηλό κυκλικό τοίχο πλάτους σαράντα εκατοστών (0,40 μ.) και ύψους περίπου είκοσι εκατοστών (0,20 μ.), ενώ ήταν κατασκευασμένη από αδούλευτες πέτρες μήκους μέχρι και μισό μέτρο. Η κατασκευή έμοιαζε με αυτή της Οικίας Α της περιόδου 2. Η κεραμική που εντοπίστηκε χαρακτηρίστηκε ως αμιγώς νεολιθική. Το χείλος της εστίας διακοπτόταν στα βορειοδυτικά από ένα βόθρο, το περιεχόμενο του οποίου ήταν Πρωτοελλαδικό.

Τα ανώτερα στρώματα στα Αγιωργίτικα θα πρέπει να είχαν επιχώσεις με υλικό διαφόρων φάσεων. Πρωτοελλαδικό υλικό προήλθε από τους βόθρους ή λάκκους των πρωιμότερων επιπέδων (Blegen 1928). Από αυτά τα ανώτερα στρώματα προήλθε και υλικό από τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική.

Όσον αφορά στην κεραμική, η πρώτη ομάδα περιελάμβανε κεραμική της μετάβασης από την Αρχαιότερη στη Μέση Νεολιθική, αλλά και μονόχρωμη κεραμική της Μέσης Νεολιθικής[8]. Επρόκειτο για διάφορα όστρακα τα οποία χαρακτηρίζονταν ως μονόχρωμα, επειδή δε έφεραν γραπτή διακόσμηση κι είχαν παράλληλα τόσο από το τέλος της Αρχαιότερης Νεολιθικής, όσο και από την αρχή της Μέσης Νεολιθικής. Οι επιφάνειές τους είχαν χρώμα μαύρο, κόκκινο ή καφέ. Ωστόσο το μικρό μέγεθός τους δυσκόλευε την αναγνώριση του σχήματος ή ακόμα και το χρώμα των επιφανειών. Τα ανοιχτά αγγεία έφεραν μια λεία εσωτερική επιφάνεια, ενώ τα κλειστά πιο τραχεία. Συχνά, τα αγγεία έφεραν και αποφύσεις.

Η δεύτερη ομάδα κεραμικής περιελάμβανε όστρακα που χρονολογούνταν κατά τη Μέση Νεολιθική και ανήκαν στον τύπο red on buff (κόκκινο σε κιτρινωπό). Η παράδοση της Μέσης Νεολιθικής ξεκινούσε με κεραμική που χαρακτηριζόταν από τη χρήση κόκκινων γραμμικών σχεδίων σε ωχρές επιφάνειες. Αυτό στρωματογραφικά επιβεβαιωνόταν τόσο στο Φράγχθι (Vitelli 1993), όσο και στη Λέρνα (Caskey 1957). Στις ίδιες αποθέσεις εντοπίστηκε και μονόχρωμη κεραμική. Άλλες ομάδες που απαντούσαν στα Αγιωργίτικα ήταν η κεραμική κόκκινο πάνω σε λευκό (Red-on-white Ware) καθώς και η κεραμική Urfirnis με διακόσμηση ή χωρίς.

Τέλος, η τρίτη ομάδα αφορούσε στο σύνολο των οστράκων που χρονολογούνταν κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική. Από αυτή την τελευταία, λίγα ήταν τα δείγματα που σώζονταν και αξίζει να σημειωθεί, ότι οι πρώτοι μελετητές δεν τα είχαν αναγνωρίσει ως ξεχωριστές χρονολογικές ομάδες. Βέβαια θα πρέπει να επισημανθεί, ότι τον κατάλογο των ευρημάτων της κεραμικής συμπλήρωναν όστρακα, τα οποία χρονολογούνταν στην Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδο.

Τεράστιες ήταν οι ποσότητες απολεπισμάτων, καθώς και λίθινων και οστέϊνων εργαλείων στα Αγιωργίτικα. Πολύ συχνά απαντούσαν λεπίδες από οψιανό και πυριτόλιθο, απουσίαζαν, όμως, οι αιχμές. Ίσως οι κάτοικοι να χρησιμοποιούσαν αιχμές από οστό ή ξύλο στα δόρατά τους, αντί για λίθινες. Ο εντοπισμός πήλινων και λίθινων βόλων που χρησιμοποιούνταν στις σφεντόνες υποδήλωνε, ότι η σφεντόνα ήταν βασικό εργαλείο στο κυνήγι ή και στον πόλεμο.

Ο αριθμός των οστέινων εργαλείων ανερχόταν στα εκατό (100). Τα περισσότερα φαίνεται ότι ήταν οστέινοι οπείς, βελόνες και άλλα αντικείμενα που

[8] Την περίοδο των ανασκαφών μπορούσε να αναγνωριστεί μόνο η Αρχαιότερη Νεολιθική. Μετέπειτα μελέτη του υλικού απέδειξε ότι στα ευρήματα αυτά υπήρχαν και δείγματα της Μέσης Νεολιθικής.

σχετίζονταν με την επεξεργασία των δερμάτων. Αυτό υποδείκνυε, ότι ένα μέρος της διαβίωσής των κατοίκων στηριζόταν στην εκτροφή αιγοπροβάτων και βοοειδών, ενώ κυνηγούσαν και άγρια ζώα για το κρέας και το δέρμα τους.

Στα Αγιωργίτικα εντοπίστηκαν και πήλινα ειδώλια και μάλιστα σε αρκετά μεγάλη κλίμακα. Οι γνώσεις που διαθέτουμε έως τώρα για τις λατρευτικές πρακτικές κατά τη Νεολιθική Εποχή είναι περιορισμένες. Ωστόσο φαίνεται ότι κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική πλήθαιναν τα ζωόμορφα ειδώλια συγκριτικά με τα ανθρωπόμορφα, γεγονός που απαντά και στη συγκεκριμένη θέση. Φαίνεται, λοιπόν, ότι, ίσως, άρχιζαν να χρησιμοποιούνται στις διάφορες λατρευτικές τελετές και τα ζωόμορφα αγγεία, αφού πλέον ο ίδιος ο οικισμός στηριζόταν σε δευτερογενή προϊόντα, όπως ήταν το γάλα και το κρέας.

Στα Αγιωργίτικα εντοπίστηκαν, επίσης, δύο ταφές, και οι δύο στο τμήμα Α3 στα νοτιοανατολικά του λόφου. Επρόκειτο, εμφανώς, για δευτερογενείς ταφές. Η μία από αυτές περιείχε ένα ολόκληρο κρανίο, καθώς και μετακρανιακά οστά από περισσότερα του ενός άτομα, ενώ άλλες περιείχαν μόνο τα μετακρανιακά οστά από αδιευκρίνιστο αριθμό ατόμων. Οι πληροφορίες που υπάρχουν σχετικά με τους τάφους προέρχονται από τα ημερολόγια των R. S. Darbyshire και C. W. Blegen. Η ανάλυση του σκελετικού υλικού δημοσιεύτηκε από τον Carl Magnus Furst (1938), ενώ μελέτη συντάχτηκε και από τον John Lawrence Angel (1945) σχετικά με το κρανίο, το οποίο μέχρι και τη μελέτη του το 1945 βρισκόταν στο Ανθρωπολογικό Μουσείο Αθηνών, ενώ για τα μετακρανιακά οστά δεν είναι γνωστό το που βρίσκονται μετά τη μελέτη του C. M. Furst το 1932 (Petrakis 2002, 73).

Κάτω Ασέα – Παλαιόκαστρο

Η θέση βρίσκεται στο βραχώδη λόφο που βρίσκεται στα βόρεια του σύγχρονου σιδηροδρομικού σταθμού της Ασέας (Howell 1970, 101). Η κοιλάδα της Ασέας εντοπίζεται μεταξύ των πόλεων της Τεγέας και της Μεγαλόπολης στην κεντρική Πελοπόννησο. Έχει μήκος οχτώ χιλιόμετρα (8 χμ.) περίπου και πλάτος επτά χιλιόμετρα (7 χμ.) και βρίσκεται ανάμεσα στην αλλουβιακή λεκάνη της Μεγαλόπολης, στα δυτικά, και την πεδιάδα της Τρίπολης, στα ανατολικά. Η βάση της κοιλάδας βρίσκεται εξακόσια τριάντα με εξακόσια πενήντα μέτρα (630 μ. – 650 μ.) πάνω από το επίπεδο της θάλασσας και αποτελεί την πηγή δύο μεγάλων ποταμών, του Αλφειού και του Ευρώτα.

Οι πρώτες έρευνες στην περιοχή πραγματοπιήθηκαν από Σουηδούς αρχαιολόγους υπό τη διεύθυνση του Erik John Holmberg του πανεπιστημίου του Göteborg κατά τα έτη 1936–1938. Οι ανασκαφές έλαβαν χώρα τόσο στην ακρόπολη του λόφου Παλαιόκαστρο, κοντά στο χωριό Κάτω Ασέα, όσο και στην περιοχή γύρω από το λόφο με αποτέλεσμα να αποκαλυφθούν ίχνη κατοίκησης από τους Προϊστορικούς και τους Ιστορικούς χρόνους. Οι θέσεις οι οποίες εντοπίστηκαν τότε αποτέλεσαν τον πυρήνα της έρευνας στην κοιλάδα της Ασέας στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Η συνέχεια των ερευνών πραγματοποιήθηκε από το πανεπιστήμιο του Göteborg τα έτη 1994 – 1996 υπό τη διεύθυνση της Jeanette Forsen.

Το καθαρά νεολιθικό στρώμα είχε πάχος τριάντα έως σαράντα εκατοστά (0,30μ. - 0,40 μ.) και περιείχε κεραμική της Αρχαιότερης, της Μέσης – όπως αυτή ορίστηκε αργότερα - και της Νεότερης Νεολιθικής. Μετά από αυτό ακολουθούσε μεικτό στρώμα, όπου υπήρχαν ευρήματα της Πρωτοελλαδικής Εποχής και είχε πάχος εξήντα έως ενενήντα εκατοστά (0,60 μ. -0,90 μ.) Και τα δύο στρώματα περιείχαν ελάχιστα αρχιτεκτονικά λείψανα, όστρακα και σύμμεικτα μικρά ευρήματα. Τα ευρήματα από τη συγκεκριμένη θέση φυλάσσονται στα μουσεία της Τριπόλεως, της Τεγέας και του Ναυπλίου.

IV.2.στ. ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ [εικ. 38]

Χοιροσπηλιά

Πρόκειται για σπήλαιο [εικ. 39] που βρίσκεται στην ανατολική ακτή της Λευκάδας. Αποτελείτο από μία αίθουσα διαστάσεων 16 μ. x 13 μ. και κατείχε μια ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση δίπλα σε πηγή σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα, ενώ παράλληλα δέσποζε μια πλούσια πεδιάδα (υψόμετρο 110 μ.). Ο W. Dörpfeld, πεπεισμένος ότι η ομηρική Ιθάκη βρισκόταν στη σημερινή Λευκάδα, ήρθε στο νησί και ταύτισε τη συγκεκριμένη θέση με το χοιροστάσιο Ευμαίου. Το 1905-1906, πραγματοποίησε τις πρώτες ανασκαφές που έφεραν στο φως κεραμική, λίθινα εργαλεία καθώς και σκελετικό υλικό. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν με τη συμβολή του ανθρωπολόγου Theodoor Hendrik Van de Velde κατά το 1912-1913. Τα αρχαιολογικά ευρήματα ανήκαν, κυρίως, στη Νεολιθική Εποχή και περιελάμβαναν άφθονη κεραμική, η οποία κάλυπτε μια περίοδο χρήσης του σπηλαίου από τη Μέση

έως και την Τελική Νεολιθική, ειδώλια, λίθινα, οστέινα και πήλινα εργαλεία καθώς και οστά και κέρατα ζώων. Παρότι το σπήλαιο ερευνήθηκε πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο κρίναμε σωστό να το μνημονεύσουμε κατ' εξαίρεση εδώ, επειδή τα αποτελέσματα των ερευνών δημοσιαύτηκαν στο Μεσοπόλεμο (Dörpfeld 1927) και θα σχολιαστούν στο Γ' Μέρος.

IV.2. ζ. ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ [εικ. 40]

Άγιο Γάλας

Το χωριό Άγιο Γάλας είναι κτισμένο σε υψόμετρο διακοσίων σαράντα μέτρων (240 μ.), στο βορειοδυτικό άκρο του νησιού και απέχει εξήντα δυόμισι χιλιόμετρα (62,5 χμ.) από την πόλη της Χίου. Το σπήλαιο βρίσκεται στη βάση του λόφου πάνω στον οποίο έχει κτιστεί ο ομώνυμος οικισμός.

Στο συγκεκριμένο σπήλαιο εντοπίστηκαν προϊστορικά ευρήματα, ήδη, από το 1887, καθιστώντας έτσι το Άγιο Γάλας μία από τις πρώτες προϊστορικές θέσεις που καταγράφηκαν στον ελλαδικό χώρο. Τα έτη 1938–1939 πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές με επικεφαλής τον E. Eccles σε δύο προϊστορικά σπήλαια («Πάνω Σπήλαιο» και «Κάτω Σπήλαιο») στη βορειοδυτική ακτή της Χίου. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών δημοσιεύτηκαν από τον Martin Sinclair Frankland Hood (1981-1982). Το 2002 η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας πραγματοποίησε δοκιμαστικές τομές και το 2004 σωστική ανασκαφική έρευνα στο κατώτερο σπήλαιο, στο πλαίσιο των εργασιών αξιοποίησής του.

Το Άγιο Γάλας αποτελεί μια τυπική περίπτωση νεολιθικής εγκατάστασης σε σπήλαιο, φαινόμενο που απαντά σε όλο τον αιγαιακό χώρο (Μερούσης 2002, 61, σημ. 179) Η κατοίκηση φαίνεται ότι ξεκίνησε στη Μέση Νεολιθική[9], συνεχίστηκε στη Νεότερη και Τελική Νεολιθική και έφτασε έως την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Στους Ιστορικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε περιστασιακά. Το μεγάλο πάχος επίχωσης στο «Πάνω Σπήλαιο» –ο S. Hood έκανε λόγο για τέσσερα (4) μέτρα πάχος– χρησιμοποιούταν ως χώρος κατοίκησης και σε αυτό συνηγορούσαν η εύρεση πήλινων αγγείων, λίθινων και οστέινων εργαλείων, λεπίδων από οψιανό και πυριτόλιθο, πήλινων ειδωλίων, σφονδυλιών, κ. α. Το ότι δεν βρέθηκαν δάπεδα ή

[9] Περίοδος, η οποία δεν ήταν γνωστή κατά το Μεσοπόλεμο, επομένως δε θα μπορούσε να είχε οριστεί από την E. Eccles.

εστίες θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως τυχαίο γεγονός ή ως αποτέλεσμα αβλεψίας κατά τη διάρκεια μιας ανασκαφής που διεξήχθη προπολεμικά σε εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες. Ο S. Hood ανέφερε, με βάση τα ανασκαφικά ημερολόγια της E. Eccles, ότι στο «Πάνω Σπήλαιο» βρέθηκαν οστά ζώων και ίσως ανθρώπων, ακόμα και ανθρώπινο κρανίο. Πιθανόν κάποιοι χώροι να χρησιμοποιήθηκαν για να αποτεθούν πρωτογενείς ταφές ή ανακομιδές (Hood 1981, 13). Τα ευρήματα που εντοπίστηκαν στο «Κάτω Σπήλαιο» προέρχονταν από το μικρότερο σπήλαιο από πάνω του. Τα ευρήματα βρίσκονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο καθώς και στο μουσείο της Χίου.

Πολιόχνη, Λήμνος

Η Πολιόχνη ήρθε στο φως με τις ανασκαφές της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών με επικεφαλής τον τότε διευθυντή της A. Della Seta και βασικό ανασκαφέα τον βοηθό του, Luigi Bernabò Brea [εικ. 41]. Το 1923, ο A. della Seta επιθυμούσε να διερευνήσει τον πολιτισμό των Τυρρηνών, ενός μη ελληνικού φύλου, που φαίνεται ότι κατοικούσε στη Λήμνο και στη γειτονική Ίμβρο πριν οι Αθηναίοι καταλάβουν τα νησιά αυτά γύρω στο 500 π. Χ. Το 1925, πήρε άδεια για ανασκαφή. Πέντε χρόνια αργότερα πραγματοποίησε λεπτομερή επιφανειακή έρευνα γύρω από το χωριό Καμίνια, όπου το 1886 είχε βρεθεί στήλη, που χρονολογείτο τον 6ο αιώνα π. Χ. Το 1935, σταμάτησαν οι ανασκαφές (είχαν ήδη αποκαλυφθεί τα 3/5 της συνολικής έκτασης) και ξανάρχισαν το 1950. Και ενώ το ενδιαφέρον για τη θέση είχε εκδηλωθεί ήδη από το 1923, ο πρώτος τόμος για την Πολιόχνη δημοσιεύτηκε πριν το 1964 (Brea 1964).

Στα αρχιτεκτονικά λείψανα της Πολιόχνης διακρίθηκαν επτά (7) οικοδομικές φάσεις, οι οποίες πιστοποιούσαν την κατοίκηση του οικισμού από την Τελική Νεολιθική μέχρι την Υστερη Χαλκοκρατία. Η λεγόμενη Μαύρη Πολιόχνη ανήκε στην Τελική Νεολιθική, η Κυανή, η Πράσινη, η Ερυθρά και η Κίτρινη φάση στην Πρώιμη Χαλκοκρατία, η Καστανή κάλυπτε τμήμα της Μέσης, Χαλκοκρατίας ενώ η Ιώδης τμήμα της Ύστερης Χαλκοκρατίας (Tiné – Traverso 2001, 16).

Χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης θέσης ήταν ότι ο οικισμός αναπτύχθηκε με μορφή χωριού στο κέντρο του λόφου κι απαρτιζόταν από καλύβες ελλειψοειδούς κάτοψης και μεγάλων διαστάσεων. Στην κεραμική για πρώτη φορά εμφανίστηκε το σχήμα της καρποδόχης (ή φρουτιέρας) με ψηλό πόδι. Τα αγγεία είχαν σκουρόχρωμη

και στιλπνή επιφάνεια ή ανοιχτόχρωμη και λιγότερο στιλπνή. Συχνά λευκές γραμμές συμπλήρωναν τη διακόσμηση.

Παλάτια Νάξου [εικ. 42]

Νεολιθικά ίχνη από το μικρό νησάκι Παλάτια και την απέναντι ακτή της περιοχής Ναξίας ήρθαν στο φως το 1929 από τον G. Welter. Τα τυχαία αυτά ευρήματα έγιναν στα πλαίσια ερευνών την Πρωτοκυκλαδικής περιόδου στη Νάξο. ο G. Welter εντόπισε στρώματα αυτής της περιόδου στη Γρόττα και στα Παλάτια, χωρίς όμως να προχωρήσει σε συστηματικότερη εκτίμηση ή μελέτη (Welter 1930, 132 - 135).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V
ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

V.1. Οι θεσμοί και οι φορείς της έρευνας

Η έρευνα της Νεολιθικής Εποχής στη Βαλκανική χερσόνησο άρχισε τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα σε πολλές χώρες συγχρόνως αμέσως μετά την απελευθέρωσή τους από τον Οθωμανικό ζυγό και υποστηρίχθηκε, κυρίως, από ντόπιους αρχαιολόγους, οι οποίοι είχαν κάνει σπουδές στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, ότι η Βαλκανική σε όλο τον 19ο αιώνα αποτέλεσε πεδίο παρουσίας και ανταγωνισμού για την εξουσία Γερμανών, Αυστριακών, Ρώσων, Γάλλων και Άγγλων με όποιες συνέπειες μπορεί αυτό να είχε στο κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο των χωρών.

Μια από τις πρώτες ανασκαφές (1893-1896) ήταν αυτή στη θέση Butmir, στη σημερινή **Βοσνία-Ερζεγοβίνη,** η οποία αποτελούσε ήδη από το 1878 (Συνέδριο του Βερολίνου) τμήμα της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας. Η θέση Butmir βρισκόταν στην κοιλάδα του ποταμού Zeljenica, παραπόταμου του Bosna, κοντά στο Σαράγιεβο και ανασκάφηκε σε μια έκταση 5.305 τ.μ. (συνολική έκταση του οικισμού 24.000 τμ.). Ήρθε στο φως κεραμική με εγχάρακτο διάκοσμο και ανάγλυφες σπείρες, καθώς και μια εκατοντάδα ανθρωπόμορφων και ζωόμορφων ειδωλίων. Το Butmir έδωσε το όνομά του στον επώνυμο πολιτισμό που τοποθετείται χρονολογικά στη Νεότερη Νεολιθική. Τα ευρήματα, ιδιαίτερα εντυπωσιακά, προκάλεσαν το ενδιαφέρον της αρχαιολογικής κοινότητας και αποτέλεσαν το κύριο λόγο για τον οποίον το Διεθνές Συνέδριο Αρχαιολογίας και Ανθρωπολογίας έλαβε χώρα στο Σαράγεβο (15-21 Αυγούστου 1894)[10], με στόχο αυτές οι σημαντικές ανακαλύψεις να γίνουν γνωστές σε όσο το δυνατόν περισσότερους επιστήμονες. Στο Συνέδριο συμμετείχαν αρχαιολόγοι και ανθρωπολόγοι από την Αγγλία, τη Γαλλία, την Ιταλία, τη Σουηδία, την Ελβετία, τη Γερμανία και την Αυστρία-Ουγγαρία.

Είναι γεγονός ότι η συγκεκριμένη περίοδος αποτέλεσε μια εποχή εκπληκτικών αρχαιολογικών ανακαλύψεων για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Εκτός από

[10] www.sarajevotimes.com/bih-entered-european-science-culture-circle-day-1894

την προαναφερθείσα θέση ήρθε στο φως και μια από τις μεγαλύτερες νεκροπόλεις της Εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου στην κοιλάδα του Glasinac, τριάντα (30) χιλιόμετρα από το Σαράγεβο όπου ανασκάφηκαν χίλια διακόσια (1200) ταφικά μνημεία, καθώς και ένα άλλο οικιστικό σύνολο έκτασης σαράντα χιλιάδων τετραγωνικών μέρτων (40.000 τ.μ.) με νεκρόπολη στη θέση στη Donja Dolina, όπου ανασκάφηκαν εκατόν εβδομήντα δύο (172) ταφές. Αυτές οι ανακαλύψεις θεμελίωσαν την Προϊστορική Αρχαιολογία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και ένα τεράστιο ποσό συλλεγμένου υλικού αποτέλεσε τον πυρήνα της προϊστορικής συλλογής του Εθνικού Μουσείου της χώρας, το οποίο ήταν, ήδη, σε λειτουργία στο Σαράγεβο από το 1888 εκδίδοντας και το περιοδικό *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Έδωσαν, επίσης, το στίγμα της έρευνας για τη Νεολιθική που συνέχισε κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν στη Βαλκανική και που χαρακτήριστηκε από εξαιρετικά εκτεταμένες ανασκαφές σε οικισμούς που εντυπωσίασαν, επίσης, τόσο για την έκτασή τους, όσο και για την συνεχή ανθρώπινη κατοίκηση και τα άφθονα υλικά κατάλοιπα.

Μια άλλη χώρα της Βαλκανικής, όπου το ενδιαφέρον για την Προϊστορική Αρχαιολογία ήταν, ήδη, εμφανές από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ήταν η **Ρουμανία.** Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τις πρώιμες συνεργασίες των ρουμάνων αρχαιολόγων με δυτικοευρωπαίους συναδέλφους τους, τη θέσπιση μιας μακρόχρονης αρχαιολογικής παράδοσης και τη δημιουργία μιας ιδιαίτερα πλούσιας αρχαιολογικής κληρονομιάς για τη χώρα. Η Προϊστορική Αρχαιολογία της Ρουμανίας συνδέθηκε με την αρχαιολογική θέση Cucuteni και τον ομώνυμο πολιτισμό της Εποχής του Χαλκού. Η συγκεκριμένη θέση εντοπίστηκε το 1884 από τον Theodor Burada. Βρίσκεται στο χωριό Cucuteni στην περιοχή Cetatuia Cucutenilor στη βορειανατολική Ρουμανία, κοντά στην πόλη Ιάσιο (Iaşi). Ένα χρόνο αργότερα οι Nicolae Beldiceanu, Dimitrie Butculescu και Gheorghe Butureanu άνοιξαν τις πρώτες τρεις δοκιμαστικές τομές που έφεραν στο φως κατάλοιπα ενός προϊστορικού οικισμού οι απαρχές του οποίου ανάγονται στην πέμπτη (5η) χιλιετία π. Χ. Το τεράστιο ενδιαφέρον που προκάλεσε αυτή η ανακάλυψη οδήγησε στην ίδρυση –μεταξύ άλλων- Επιστημονικής και Λογοτεχνικής Κοινότητας στην πόλη Ιάσιο το 1886. Όπως ήταν αναμενόμενο πολλοί μορφωμένοι άνθρωποι της εποχής, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για την προϊστορία της Ρουμανίας, έσπευσαν να γίνουν μέλη σε ομάδες, όπως ήταν η παραπάνω κοινότητα. Οι Grigore Tocilescu (1880), N. Beldiceanu (1885), και Alexandru Ioan Odobescu (1889) δημοσίευσαν τις μελέτες

τους, ενώ το 1889 οι G. Butureanu και George Ion Diamandy έλαβαν μέρος στο Συνέδριο της Διεθνούς Ένωσης Προϊστορικών και Πρωτοϊστορικών Επιστημών και στη Συνάντηση της Εταιρείας Ανθρωπολογίας στο Παρίσι, όπου για πρώτη φορά παρουσίασαν τα αποτελέσματα των δοκιμαστικών ανασκαφών τους στη θέση Cucuteni. Οι αντιδράσεις μπροστά σε αυτή την ανακάλυψη ήταν άμεσες. Ένας από τους επιστήμονες που συμμετείχαν στο Συνέδριο ήταν και ο Hubert Schmidt (1864-1933), επιμελητής στο Μουσείο του Βερολίνου και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου[11]. Ο ίδιος παρακινημένος από τα όσα ανακοινώθηκαν από τους G. Butureanu και G. Diamandy επισκέφτηκε τη θέση για να την εξετάσει και να την αξιολογήσει ο ίδιος. Τα έτη 1909 -1910 ο H. Schmidt πραγματοποίησε την πρώτη συστηματική αρχαιολογική ανασκαφή στη θέση Cucuteni [εικ. 43]. Γενικά, η έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον H. Schmidt θεωρείται η πρώτη συστηματική ανασκαφή σε όλη τη Ρουμανία, δε θα πρέπει, ωστόσο, να παραβλέπεται το γεγονός ότι μόλις δύο χρόνια πριν ο Ferenc László είχε ξεκινήσει ανασκαφές στην θέση Ariuşd, οικισμό στην Τρανσυλβανία που ανήκει στον πολιτισμό Cucuteni. Το 1911, ο H. Schmidt δημοσίευσε μια προκαταρκτική έρευνα των αποτελεσμάτων των ανασκαφών, αλλά η ολοκληρωμένη δημοσίευση έγινε αρκετά χρόνια αργότερα, κατά το Μεσοπόλεμο (Schmidt 1932). Ο ίδιος, όπως συνέβαινε συχνά στα χρόνια του πολέμου, επέστρεψε στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και επιτήρησε επιπρόσθετες αρχαιολογικές ανασκαφές στη θέση Walachia που την είχαν καταλάβει γερμανικά στρατεύματα. Λίγο πριν την έναρξη του πολέμου δημοσιεύτηκαν τρεις ακόμα εργασίες των Iulian Marţian (1909), Ioan Andriesescu (1912) και F. László (1914), οι οποίες προσέλκυσαν ακόμα περισσότερο το ενδιαφέρον του κοινού για την προϊστορία της Ρουμανίας.

Αρκετά νωρίς, επίσης, παρατηρήθηκε και η ίδρυση φορέων και οργανισμών που σχετίζονταν με την Αρχαιολογία. Το 1834 ιδρύθηκε το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Ρουμανίας. Το εκτενές του αρχείο περιελάμβανε μεταξύ άλλων διοικητικά και προσωπικά έγγραφα, αναφορές σχετικές με αρχαιολογικά ευρήματα και έρευνες, καθώς και αλληλογραφία μεταξύ των Ρουμάνων και των ξένων αρχαιολόγων. Το

[11] Ο H. Schmidt ήρθε στην Αθήνα μετά από πρόσκληση του W. Dörpfeld για να συμμετάσχει στην ανασκαφική αποστολή του (1893-1894) στο Hissarlik, στην Τροία. Εδώ ήρθε σε επαφή πρώτη φορά με τις προϊστορικές αρχαιότητες. Όταν επέστρεψε στο Βερολίνο βοήθησε στο να αποκατασταθεί η συλλογή του H. Schliemann, ενώ ασχολήθηκε και με την επεξεργασία της κεραμικής από ην ανασκαφή της Τροίας.

1864 ιδρύθηκε το Εθνικό Μουσείο Αρχαιοτήτων στο Βουκουρέστι και από τότε με τη συνεργασία και των επαρχιακών μουσείων δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην αρχαιολογική έρευνα. Το πρώτο αρχαιολογικό μάθημα στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου διδάσκεται από τον A. I. Odobescu κι έκτοτε όλες οι επόμενες γενιές ιστορικών αντιλαμβανόμενοι την σπουδαιότητά της Αρχαιολογίας την ενσωματώνουν στις ιστορικές σπουδές. Ο A. I. Odobescu θεωρείται ιδρυτής της αρχαιολογίας στη Ρουμανία, ενώ είναι και ο συγγραφέας δύο σημαντικών έργων. Το ένα από αυτά είναι το *History of Archaeology - Ιστορία της Αρχαιολογίας* που δημοσιεύθηκε το 1877, ενώ αργότερα ο ίδιος δημοσίευσε στη Γαλλία ένα ακόμα έργο αφιερωμένο στον αρχαιολογικό θησαυρό της Pietroasa, τον οποίο ανακάλυψε το 1837 (Odobescu 1887-1900).

Το 1892, θεσπίστηκε ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος περί ανασκαφών, ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την προστασία των ανασκαφών και την ενίσχυση της σημασίας τους για την προώθηση της έρευνας (Opriș & Bem 2010, 59).

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επήλθαν σημαντικές αλλαγές σε πολλά κράτη μεταξύ των οποίων και γεωγραφικές ανακατατάξεις. Οι περιοχές Transylvania (Τρανσυλβανία), Banat (Μπανάτ) και Bessarabia (Βεσσαραβία) έγιναν μέρος της σύγχρονης Ρουμανίας και πολλές συστηματικές ανασκαφές ξεκίνησαν σε περιοχές με νεολιθικό ενδιαφέρον, όπως το Banat (Μπανάτ), τη Moldavia (Μολδαβία), την Oltenia (Ολτένια), την Transylvania (Τρανσυλβανία) και την Walachia (Βλαχία). Τις περισσότερες από αυτές τις ανασκαφές ανέλαβε ο Vasile Pârvan (1882-1927) η δραστηριότητά και οι δημοσιεύσεις του οποίου έθεσαν τις βάσεις γα τις επόμενες γενιές επιστημόνων και συνεισέφεραν στο να καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό η επιστήμη της αρχαιολογίας στη Ρουμανία στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα (Pârvan 1923, 1928). Συγκεκριμένα το 1912 έγινε διευθυντής του Εθνικού Μουσείου Αρχαιοτήτων που αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία του Ινστιτούτου Αρχαιολογίας και του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου στο Βουκουρέστι στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα. Παράλληλα το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Ρουμανίας, το οποίο ονομάστηκε και «Vasile Pârvan Institute of Archaeology», δημοσίευσε το περιοδικό *Dacia Archaeology Journal* που ιδρύθηκε το 1924 από τον ίδιον. Ο V. Pârvan διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της Αρχαιολογικής Σχολής της Ρουμανίας, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ίδρυση ενός ιδρύματος για την πληρέστερη κατάρτιση νέων αρχαιολόγων και ιστορικών. Υπήρξε ο ιδρυτής της

σύγχρονης σχολής της ρουμανικής αρχαιολογίας και της αρχαιολογικής μουσειογραφίας. Εισήγαγε την έννοια της συστηματικής προσέγγισης των αρχαιολογικών ανασκαφών και δημιούργησε μουσεία δίπλα στις κατά τόπους ανασκαφές που στόχο είχαν τη διαφύλαξη όχι μόνο των αρχαιολογικών θέσεων, αλλά και των αντικειμένων που εντοπίζονταν εκεί. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρχαν μόνο τέσσερα τοπικά μουσεία με αρχαιολογικές συλλογές (Bucharest, Cluj, Iași, Sfântu Gheorghe), ενώ τις επόμενες δεκαετίες προστέθηκαν δέκα (10) ακόμα. Στις αρχές του 20ου αιώνα η Αρχαιολογική Σχολή της Ρουμανίας συσπειρώθηκε στις πόλεις Κλουζ (Cluj), Βουκουρέστι και Ιάσιο (Iași). Τα χρόνια που ακολούθησαν την ίδρυση του Εθνικού Μουσείου Αρχαιοτήτων ήταν αρκετά παραγωγικά για την περαιτέρω εξέλιξη και ανάπτυξη του επιστημονικού κλάδου της αρχαιολογίας με αρκετούς επιστήμονες να λαμβάνουν ενεργό δράση σε αυτή.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου πραγματοποιήθηκαν μια σειρά συστηματικών ανασκαφών, οι οποίες παρά το γεγονός ότι ήταν περιορισμένης κλίμακας, υπήρξαν αρκετές για να οδηγήσουν σε μια πρώτη χρονολογική και πολιτιστική ταξινόμηση των δεδομένων που προέκυψαν. Αν και ο Μεσοπόλεμος υπήρξε μια περίοδος αρκετών αλλαγών και διεργασιών, για την αρχαιολογία και την έρευνα της χώρας θεωρήθηκε αρκετά γόνιμη περίοδος. Αποτέλεσε το εφαλτήριο για τη συστη-ματική έρευνα, αλλά και τη μελέτη αρχαιοτήτων και ευρημάτων της Νεολιθικής Εποχής.

Στη Ρουμανία, το 1923, ο Vladimir Dumitrescu σε συνεργασία με την Hortensia Dumitrescu πραγματοποίησε ανασκαφές στη θέση Sultana, ενώ δύο χρόνια αργότερα διεξήγαγε έρευνες στη θέση Gumelnița. Οι ανασκαφές αυτές αποκάλυψαν το εξαιρετικό ενδιαφέρον, αλλά και τη σημασία των tell βόρεια του Κάτω Δούναβη στις περιοχές της Μολδαβίας και της Βλαχίας. Ο V. Dumitrescu ανέλυσε τη γεωγραφία των θέσεων όχι μόνο της Νεολιθικής Εποχής, αλλά και της Εποχής του Χαλκού και πρότεινε ότι οι θέσεις αυτές εντοπίζονταν σε τοποθεσίες που ευνοούσαν το κυνήγι και το ψάρεμα, καθώς ήταν πλούσιες σε θηράματα, ενώ παράλληλα χαρακτηρίζονταν από την παρουσία αποθέσεων μεταλλευμάτων χαλκού και χρυσού, καθώς και φυσικών αποθέσεων αλατιού. Επιπλέον, σε όλη την περιοχή εντοπίζονταν φυσικά μονοπάτια επικοινωνίας, γεγονός που καθιστούσαν τις περιοχές αυτές ιδανικές για κατοίκηση. Σε αυτές του τις έρευνες συνεργάστηκε

με πλήθος αφοσιωμένων συνεργατών, μεταξύ των οποίων η σύζυγός του H. Dumitrescu και ο πατέρας του Constantin Matasa, ο οποίος υπήρξε ιδρυτής του μουσείου στην Pietra Neamţ (1934). Οι προσπάθειές τους έφεραν στο φως μερικούς από τους πιο μεγάλους και σημαντικούς προϊστορικούς οικισμούς, όπως αυτούς στη θέση Bistriţa, στην κοιλάδα Prut και στη θέση Siret. Η ομάδα του V. Dumitrescu, από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 έως και τις αρχές του 1930, ανέσκαψε μια σειρά από θέσεις, όπως οι Ruginoasa, Traian, Tangăru, Petru Rareş,Vădastra, Vidra, Săruleşti, ενώ συνέχισε τις ανασκαφές στις θέσεις Căscioarele και Sultana, που είχαν ξεκινήσει οι Gheorghe Ştefan και I. Andrieşescu αντίστοιχα.

Στο Βουκουρέστι ο Ion Nestor (1905-1974), Ρουμάνος ιστορικός και αρχαιολόγος, συμπεριέλαβε πολλές από τις παραπάνω θέσεις στο διδακτορικό του. Ο ίδιος ασχολήθηκε αρχικά με την κλασική φιλολογία και αρχαιολογία, αλλά το ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη και εξειδίκευση τον οδήγησε στο Βερολίνο, όπου συμμετείχε σε νεολιθικές ανασκαφές, ενώ παράλληλα στο Μουσείο του Βερολίνου ήρθε σε επαφή με το υλικό που προερχόταν από τη Ρουμανία και που φυλασσόταν εκεί. Αφοσιώθηκε κυρίως στη μελέτη των ευρημάτων από τη θέση Cucuteni, το οποίο αρχικά είχε ανασκαφτεί από τον H. Schmidt. Η διδακτορική του διατριβή, που παρουσιάστηκε στο Πανεπιστήμιο Philipps στο Marbourg το 1932, αποτέλεσε μια ουσιαστική ανάλυση της προϊστορικής έρευνας που διεξαγόταν σε ολόκληρη τη Ρουμανία. Ο ίδιος ο I. Nestor διεξήγαγε ανασκαφές στις θέσεις Ariuşd και Sărata Monteoru που οδήγησαν σε νέες ανακαλύψεις και καθιέρωσαν μια ουσιαστική αρχαιολογική σχολή. Επόσης, στα 1930 ένας σημαντικότατος αριθμός αρχαιολόγων συμμετείχε σε διεθνείς επιστημονικές ομάδες. Πρόκειται για μια περίοδο όπου πραγματοποιήθηκαν έρευνες μεγάλης κλίμακας στην ανατολική περιοχή του πολιτισμού Cucuteni, στην Ουκρανία, όπου η V. V. Hvoiko είχε προσδιορίσει μια νέα ανατολική παραλλαγή της γραπτής κεραμικής από τη θέση Tripolye το 1893.

Όσον αφορά στις γυναίκες, αρκετές εμπλέκονταν στον τομέα της αρχαιολογίας, συνήθως, όμως, σαν βοηθητικό προσωπικό. Ελάχιστες μπορούσαν να ανέλθουν επαγγελματικά, γι' αυτό τα παραδείγματα γυναικών που κατείχαν σημαντικές θέσεις σε ακαδημαϊκά ινστιτούτα ή είχαν δημοσιεύσεις σε περιοδικά σπάνιζαν. Η μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια (Prokhorov 1978, 322a)[12], που

[12] Great Soviet Encyclopedia. Εκδόθηκε από το Σοβιετικό κράτος από το 1926 έως το 1990 και έπειτα ξανά από τη Ρωσία το 2002. Ο Alexander Prokhorov υπήρξε υπεύθυνος έκδοσης από το 1969.

αποτέλεσε την πληρέστερη εγκυκλοπαίδεια της Σοβιετικής Ένωσης, είχε μία λίστα με ονόματα τριάντα (30) αρχαιολόγων, από τους οποίους μόνο μία ήταν γυναίκα, η Tatiana Sergeevna Passek.

Η T. S. Passek ήταν ειδικός στην μελέτη του νεολιθικού υλικού του πολιτισμού Cucuteni-Tripolye, ο οποίος επεκτεινόταν και στην Ουκρανία. Το 1930 η T. Passek οργάνωσε και μελέτησε συστηματικά τις αρχαιολογικές θέσεις και τα τέχνεργα του πολιτισμού Tripolye. Με αυτό τον τρόπο κατέστη σαφές ότι οι θέσεις του πολιτισμού Cucuteni κοντά στην περιοχή Iaşi και στην Τρανσυλβανία υπήρξαν δυτικές εκφράσεις ενός ευρέως διαδεδομένου πολιτισμού με γραπτή κεραμική. Όλες αυτές οι ανατολικές παραλλαγές πήραν το όνομα τους από τη θέση Tripolye, που βρισκόταν στη δυτική ακτή του ποταμού Dnieper, σαράντα χιλιόμετρα (40 χμ.) νότια του Κιέβου.

Τα χρόνια του Μεσοπολέμου ήταν πολύ γόνιμα για την αρχαιολογία και την αρχαιολογική μουσειογραφία στη Ρουμανία. Το ίδιο παραγωγικά υπήρξαν και τα χρόνια που ακολούθησαν, με αρχαιολόγους, οι οποίοι υπήρξαν αφοσιωμένοι στην έρευνα και παρά τα όποια διαφορετικά ιδεολογικά υπόβαθρα κατάφεραν να συνεργαστούν και να προχωρήσουν την έρευνα της Νεολιθικής αλλά και της Εποχής του Χαλκού.

Στη **Σερβία**, οι πρώτες ενδείξεις νεολιθικής κατοίκησης ήρθαν στο φως στα τέλη του 19ου αι. σε μια εποχή κατά την οποία ιδρύθηκαν και οι θεσμοί που υποστήριξαν την αρχαιολογική έρευνα, όπως το Εθνικό Μουσείο του Βελιγραδίου που είχε ιδρυθεί το 1844. Το ίδιο έτος, με την θέσπιση της Πράξης Προστασίας της Πολιτισμικής κληρονομιάς της Σερβίας (Novacović 2011, 387), ξεκίνησε τη λειτουργία της η Αρχαιολογική Εταιρεία της Σερβίας (1883) και το πρώτο αρχαιολογικό περιοδικό *Starinar (Antiquarian*).

Οι ενδείξεις αυτές, μεταξύ των οποίων και τα πολυάριθμα ευρήματα από τη θέση της Vinça και από άλλες θέσεις στη περιοχή της συμβολής του Σάβα και του Δούναβη, παραδόθηκαν στο Μουσείο κατά τη δεκαετία του 1890 και μελετήθηκαν από τον M. Vasić (1869-1956), ο οποίος, μετά από σπουδές στο Μόναχο με καθηγητή τον Adolf Furtwangler, διαδέχθηκε τον Mihailo Valtrović στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου (1903) και στο Εθνικό Μουσείο (1906). Ο M. Vasić αποτέλεσε μια αδιαμφισβήτητη προσωπικότητα στην προϊστορία των Βαλκανίων κατά το α΄ μισό του 20ου αιώνα (Novacović, 2011, 389-390). Η μελέτη του, που ήταν

και η πρώτη ερμηνεία της Νεολιθικής της Σερβίας, κατέληξε σε τρία συμπεράσματα, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση των μελλοντικών μελετών. Πρώτον, η Νεολιθική της Σερβίας και ακριβέστερα της περιοχής που οριζόταν από τη συμβολή του Σάβα και του Δούναβη αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος των πολιτισμών της νοτιοανατολικής Βαλκανικής. Δεύτερον, τα νεολιθικά ευρήματα της εν λόγω περιοχής ήταν νεότερα του πολιτισμού της Bandkeramik της Κεντρικής Ευρώπης και του υλικού Τροία Ι-ΙΙ. Τρίτον, ο νεολιθικός πολιτισμός της περιοχής του Δούναβη διαδόθηκε μέσω ανθρώπινων μεταναστεύσεων προς τα νοτιοανατολικά.

Η πρώτη ανασκαφική περίοδος έλαβε χώρα στη Vinça το 1908 υπό τη διεύθυνση του M. Vasić. Οι ανασκαφές διήρκεσαν έως το 1934 και οι αποστολές του 1911, 1912 και 1913 επιδοτήθηκαν, μεταξύ άλλων, και από το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Το 1918, ο M. Vasić ήρθε σε επαφή με τον βρετανό αρχαιολόγο John Lynton Myres (1869-1954) που υπηρέτησε στο βρετανικό στρατό στην Ελλάδα, και συμφώνησαν σε ένα από κοινού ερευνητικό πρόγραμμα για την προϊστορία των Βαλκανίων. Η πρώτη τους αποστολή, το 1924, δεν ολοκληρώθηκε λόγω έλλειψης χρηματοδότησης, ακολούθησαν όμως με επιτυχία οι επόμενες, 1929-31 και 1933-34[13]. Ο M. Vasić συνέδεσε το υλικό της Vinça με αυτό των πολιτισμών του Αιγαίου της Εποχής του Χαλκού και θεώρησε ότι ο νεολιθικός πολιτισμός της περιοχής του Δούναβη ήταν αλληλένδετος με αυτούς του Αιγαίου και ότι κατά κάποιο τρόπο η Vinça ήταν αποικία τους. Η περιοδολόγηση της στρωματογραφίας έγινε αργότερα από τον Friedrich. Holste, ο οποίος βασίστηκε, όμως, μόνο στην κεραμική τυπολογία χωρίς να λάβει υπόψη οποιοδήποτε άλλο στοιχείο του υλικού πολιτισμού (Holste 1939).

Σημαντικό ρόλο αυτή την περίοδο στη Σερβία διαδραμάτισαν επίσης οι Miodrag Grbić (1901-1969) και Milutin Garašanin. Ο πρώτος με διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο της Πράγας και επιμελητής στο Εθνικό Μουσείο του Βελιγραδίου διεξήγαγε μια σειρά ανασκαφών στη νότια Σερβία (Botos, Pločnik) και τη Μακεδονία πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σκιαγραφώντας έτσι το πρώτο χρονολογικό πλαίσιο. Το 1954 μάλιστα εξέδωσε και έναν οδηγό για τις

[13] Ο J. L. Myres ήταν πρόεδρος του Βασιλικού Ανθρωπολογικού Ινστιτούτου (Royal Anthropological Institute) μεταξύ 1928 και 1931. Διενήργησε ανασκαφές στην Κύπρο και μαζί με τον Γερμανό αρχαιολόγο Max Ohnefalsch-Richter δημοσίευσαν τον πρώτο κατάλογο του Μουσείου της Κύπρου. Ο J. L. Myres διατηρούσε επίσης επικοινωνία με τον W. A. Heurtley κατά τη διάρκεια της θητείας του τελευταίου στην Ιερουσαλήμ (1927-1938).

αρχαιολογικές θέσεις και τα μνημεία του μακεδονικού χώρου. Παρομοίως και ο M. Garašanin, φοιτητής του M. Vasić και με διδακτορικές σπουδές στην Κροατία, ανέλαβε αρκετές ανασκαφές και εξέδωσε αρκετά άρθρα μεταξύ των οποίων και σχετικά με την προϊστορία της Μακεδονίας. Επιπλέον, όντας καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου, όπου φοιτούσαν οι πρώτες γενιές αρχαιολόγων που θα ασχολούνταν με τη συγκεκριμένη περιοχή είχε τη δυνατότητα να ενισχύσει και να συμβάλει στην περαιτέρω γνώση της ιστορίας της περιοχής. Ο M. Garašanin θεωρείται μια από τις σημαντικότερες μορφές της μεταπολεμικής Προϊστορικής Αρχαιολογίας της Σερβίας. Επανεξέτασε τις ακολουθίες του Starčevo και Vinça και έθεσε τις βάσεις ενός χρονοπολιτισμικού πλαισίου το οποίο θα χρησιμοποιηθεί ευρύτατα στη Βαλκανική.

Τέλος, στη **Βουλγαρία** η ιδέα της δημιουργίας ενός Εθνικού Μουσείου κυοφορείτο, ήδη, από τη δεκαετία του 1840, αλλά άρχισε να υλοποιείται παράλληλα με τη δημιουργία μιας βιβλιοθήκης μετά την αποχώρηση των Οθωμανών και επί ρωσικού καθεστώτος. Την ίδια εποχή και συγκεκριμένα το 1888 ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο της Σόφιας St. Kliment Ohridski. Το Μουσείο αυτονομήθηκε από τη βιβλιοθήκη το 1892, ιδρύθηκε επίσημα με απόφαση του Πρίγκηπα Φερδινάρδου την 1η Ιανουαρίου του 1893 αλλά άνοιξε στο κοινό μόνο το 1905. Στο Μεσοπόλεμο το Μουσείο δρομολόγησε τη διενέργεια πολλών ερευνών στο πεδίο, τις οποίες ανέλαβαν τρεις σημαντικές μορφές της βουλγαρικής Προϊστορίας. Ο Gavril Katzarov (1874-1958), ο οποίος ήταν διευθυντής του Αρχαιολογικού μουσείου και Ινστιτούτου στη Σόφια κατά το 1928-1929, με σπουδές στη Λειψία, στο Βερολίνο και στο Μόναχο. Ο Raphael Popov, υπεύθυνος των προϊστορικών Συλλογών και διευθυντής του Μουσείου κατά το 1929-38, συνέδεσε το όνομά του με την ανάπτυξη των προϊστορικών μελετών στη Βουλγαρία. Επιπλέον, ως μέλος και γραμματέας της Βουλγαρικής Αρχαιολογικής Εταιρείας επεδίωξε την σύνδεση προϊστορικού παρελθόντος και παρόντος και τη διερεύνηση του περιβάλλοντος των προϊστορικών θέσεων. Τέλος, πολύ σημαντική υπήρξε και η δραστηριότητα του Vassil Mikov, ο οποίος υπήρξε συνεργάτης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και μεταπολεμικά καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας και διευθυντής του Τμήματος της Προϊστορίας. Στα πλαίσια αυτών των ερευνών και ανασκαφών ήρθαν στο φως πολλές προϊστορικές θέσεις στις οποίες έγιναν δοκιμαστικές τομές και ανασκαφές. Μεταξύ αυτών σημειώνονται το σπήλαιο Τέμνατα Ντούπκα, όπου

περισυλλέχθηκαν λίθινα εργαλεία της Παλαιολιθικής, τις νεολιθικές θέσεις Mursalevo, Vesselinovo, Yunatsite, και τέλος τη θέση Karanovo, στη περιοχή Nova Zagora η οποία ανακαλύφθηκε το 1937 (Mikov 1939). Επιπλέον, ανασκάφτηκε η θέση Gabarevo, για την οποία θα γίνει λόγος αναλυτικά παρακάτω, ενώ μεταπολεμικά ο Vassil Mikov συνέθεσε το πρώτο *Άτλαντα προϊστορικών θέσεων* (Mikov 1933), που αργότερα αποτέλεσε τη βάση για το έργο του James Harvey Gaul για τη Νεολιθική Εποχή (Gaul 1948).

V.2. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ [εικ. 44]

V.2.α. ΡΟΥΜΑΝΙΑ

Sultana - Malu Roşu

Η θέση Sultana - Malu Roşu ήταν η πρώτη θέση του πολιτισμού Gumelniţa που ανασκάφτηκε στη Ρουμανία (υψόμετρο: 45 μ.). Βρίσκεται στη νότια Ρουμανία εξήντα πέντε χιλιόμετρα (65 χμ.) νοτιοανατολικά του Βουκουρεστίου, και απέχει λιγότερο από δεκαπέντε χιλιόμετρα (15 χμ.) από τις όχθες του Δούναβη. Εντοπίστηκε σε μια υψηλή ποτάμια αναβαθμίδα κοντά στη λίμνη Mostistea και σε απόσταση οχτακοσίων μέτρων (800 μ.) από το ομώνυμο χωριό. Η συγκεκριμένη θέση παρουσίαζε και μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με τους υπόλοιπους οικισμούς που είχαν μορφή τούμπας. Συνήθως οι οικισμοί που είχαν αυτή τη μορφή τοποθετούνταν στις παρυφές της αναβαθμίδας και όχι στην κορυφή, όπως συνέβαινε εδώ. Με αυτό τον τρόπο μπορούσαν να προστατεύονται. Ο οικισμός Sultana, αντιθέτως, ήταν τοποθετημένος πάνω στην αναβαθμίδα και, ως εκ τούτου, είχε θέα προς τη λίμνη[εικ. 45].

Η έρευνα ξεκίνησε το 1923 [εικ. 46] από τους I. Andrieşescu και V. Dumitrescu όταν ο τελευταίος ήταν βοηθός στο Εθνικό Μουσείο Αρχαιοτήτων (Andrieşescu 1924, 51-107). Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν και μεταπολεμικά, δυστυχώς, όμως ειδικά για την περίοδο 1974-1983, τα αποτελέσματα των ερευνών δεν δημοσιεύτηκαν (Isacescu 1984a, 1984b). Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκε κατά τη δεκαετία του 1970 και ένας επίπεδος οικισμός του πολιτισμού Boian, ο οποίος όμως δεν ανασκάφτηκε (Şerbănescu and Trohani 1978). Τέλος, αργότερα, μεταξύ των δύο οικισμών εντοπίστηκε και ένα νεκροταφείο το οποίο ανασκάπτεται από το

2006 μέχρι και σήμερα (Trohani et al. 2007 / Andreescu and Lazăr 2008) και το οποίο φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί και από τις δύο κοινότητες.

Μεγάλο μέρος του οικισμού είχε καταρρεύσει εξαιτίας της διάβρωσης και άλλων φυσικών διεργασιών (βροχοπτώσεις, χαμηλές θερμοκρασίες). Η πρώτη ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε επιχώσεις που κάλυπταν οικίες και περιείχαν άφθονο υλικό αγγειοπλαστικής και ειδωλοπλαστικής (Mateescu 1978, 65 / Andrieșescu 1924, 52-207). Οι έρευνες που ακολούθησαν εντόπισαν έντεκα (11) υπέργειες πασσαλόπηκτες κατοικίες και τα ίχνη μιας τάφρου βάθους έξι μέτρων (6 μ.).

Η κεραμική περιελάμβανε γνωστές κατηγορίες γραπτών (διακόσμηση με γραφίτη) και εγχάρακτων αγγείων, καθώς και αγγείων με ανάγλυφη, εμπίεστη, αυλακωτή και πλαστική διακόσμηση [εικ. 47]. Τα διακοσμητικά μοτίβα ήταν καμπυλόγραμμα, συστρεφόμενα ή γραμμικά, με λευκή ύλη στις χαράξεις. Τα σχήματα των αγγείων ήταν σφαιρικά ή αμφικωνικά με αποφύσεις και κομβία, ενώ έντονη ήταν και η παρουσία των πωμάτων αγγείων αλλά και των ανθρωπόμορφων αγγείων (Andrieșescu 1924, 98-99). Χαρακτηριστικό ήταν ένα ανθρωπόμορ-φο αγγείο, το οποίο αποτέλεσε τυχαίο εύρημα από τη θέση και απεικόνιζε όρθια γυναικεία μορφή με διογκωμένους γλουτούς (Marinescu-Bilcu 1967, 47-58, Abb 1-4). Το σκεύος στηριζόταν πάνω στα επίπεδα πέλματα της μορφής, ενώ στην κορυφή της κεφαλής διαμορφωνόταν ο κυλινδρικός λαιμός του. Η μορφή είχε διπλωμένα τα χέρια πάνω στο στήθος και το αριστερό κοντά στο στόμα. Η μύτη, τα φρύδια και τα διάτρητα αυτιά αποδίδονταν πλαστικά. Τα μάτια είχαν χαραχτεί σε σχήμα μισοφέγγαρου. Στο σημείο του στόματος παρατηρούνταν δέκα (10) οπές σε οριζόντια διάταξη, από τις οποίες η κεντρική ήταν η μεγαλύτερη. Στο ανώτερο μέρος των ποδιών υπήρχαν δύο μαστοειδείς, πλαστικές διαμορφώσεις που αντιστοιχούσαν στη διόγκωση των γλουτών στην πίσω όψη της μορφής.

Τέλος, εντοπίστηκαν εικοσιπέντε (25) ειδώλια από πηλό [εικ. 48] (δεκατέσσερα [14] ανθρωπόμορφα και έντεκα [11] ζωόμορφα) και έξι (6) από οστό (όλα ανθρωπόμορφα) (Andrieșescu 1924, 99 – 105).

Gumelniţa [Măgura Gumelniţa / Măgura Calomfirescu]

Η θέση Gumelniţa βρισκόταν εξήντα χιλιόμετρα (60 χμ.) νοτιοανατολικά του Βουκουρεστίου και τέσσερα χιλιόμετρα (4 χμ.) ανατολικά της Oltenița (Dumitrescu

1925, 325-342) και χαρακτηριζόταν από την ιδιαίτερη θέση της και το σχήμα της (υψόμετρο: 15 μ.). Ουσιαστικά αποτελούσε ένα κατάλοιπο διάβρωσης που χωριζόταν από την υψηλή αναβαθμίδα που οριοθετούσε την κοιλάδα του Δούναβη και σε αυτή την περιοχή έχει πλάτος πέντε χιλιομέτρων (5 χμ.). Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η θέση βρισκόταν στην αριστερή όχθη του Δούναβη (4,5 χιλιόμετρα) και ανατολικά του ποταμού Argeş (2,7 χιλιόμετρα).

Η συστηματική έρευνα της θέσης ξεκίνησε το 1920 όταν ορισμένοι νέοι αρχαιολόγοι, μερικοί από τους οποίους ήταν υπό την καθοδήγηση του αρχαιολόγου V. Pârvan, πραγματοποίησαν επιφανειακές έρευνες στις όχθες της λίμνης Ezerul Mostistea στην κοιλάδα του Δούναβη από το Căscioarele μέχρι το Călăraşi και στις όχθες του ποταμού Argeş από την Dâmboviţa μέχρι το Vasilaţi. Με την ευκαιρία αυτή το καλοκαίρι του 1924 ο V. Dumitrescu, μαθητής ακόμα, συγκέντρωσε αρχαιολογικό υλικό από τη θέση. Ο ίδιος ανέφερε χαρακτηριστικά το ορθογώνιο σχήμα που χαρακτήριζε τη θέση, ενώ επεδίωξε να υπολογίσει αδρώς την επιφάνειά της στα δεκαπέντε χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα (15.000 τ.μ.) και το ύψος της στα είκοσι μέτρα (20 μ.). Το συγκεκριμένο σχήμα δεν ήταν σύνηθες σε οικισμούς που έχουν τη μορφή τούμπας [εικ. 49].

Το Δεκέμβριο του 1924 ο Ion David, αναπληρωτής καθηγητής Λατινικών στο Γυμνάσιο της Oltenița, ανακοίνωσε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ότι ο Barbu Ionescu, ιδρυτής του Μουσείου της Oltenița, είχε καταφέρει –έπειτα από μαρτυρίες ντόπιων– να συλλέξει διάφορα προϊστορικά αντικείμενα (κεραμική, κλπ.), μέσα από μια σειρά λάκκων που άνοιξε στην πλαγιά του αρχαιολογικού χώρου. Η συλλογή του αυτή μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι και αποτέλεσε αντικείμενο του πρώτου επιστημονικού άρθρου που υπέγραψε ο V. Dumitrescu και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Dacia*.

Το καλοκαίρι του, 1925, ο V. Dumitrescu με τη βοήθεια του νεότερου συνάδελφού του, I. Nestor, διεξήγαγε τις πρώτες επιστημονικές αρχαιολογικές ανασκαφές στη Măgura Gumelniţa. Έτσι συνέδεσε το όνομά του όχι μόνο με τη θέση. αλλά και τον πολιτισμό της Gumelniţa.

Η Măgura Gumelniţa ήταν τότε ιδιοκτησία κάποιου ονόματι Calomfirescu (εξ ου και το όνομα της θέσης), ο οποίος δεν επέτρεπε στους αρχαιολόγους να σκάψουν ούτε καν στους δρόμους πρόσβασης που οδηγούσαν στην ιδιοκτησία του. Έτσι, οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν μόνο σε μια μικρή περιοχή στο υψηλότερο σημείο

του οικισμού, σε μια ιδιοκτησία που σε χρησιμοποιείτο για καλλιέργεια, επειδή εκεί υπήρχαν πλίνθοι τριάντα έως σαράντα εκατοστά (0,30 μ. – 0,40 μ.) (αργότερα αποδείχτηκε ότι ήταν καμένος άργιλος από τα τοιχώματα καμένων προϊστορικών οικιών). Εκτός από τα πολυάριθμα ίχνη πηλού, λίθου και οστών εντοπίστηκε και ένα χρυσό κόσμημα. Ο V. Pârvan επισκέφτηκε τη θέση κατά τη διάρκεια των ανασκαφών και τότε πραγματοποιήθηκε και η πρώτη στρωματογραφική ανασκαφή σε προϊστορικό οικισμό στη Ρουμανία.

Μεταξύ των ετών 1938 και 1940 οι ανασκαφές στη Măgura Gumelniţa επαναλήφθηκαν από τον Dinu Rosetti διευθυντή του Μουσείου του Βουκουρεστίου. Ο Calomfirescu αυτή τη φορά επέτρεψε τις ανασκαφές[14], ωστόσο τα αποτελέσματα αυτών των ανασκαφών δεν καταγράφτηκαν, με εξαίρεση μια αναφορά διαφόρων χρυσών αντικειμένων, τα οποία χάθηκαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1960, ο ερευνητής V. Dumitrescu διεξήγαγε μία νέα έρευνα στη θέση, διαπιστώνοντας ότι οι στρωματογραφικές παρατηρήσεις που έκανε πριν από τριάντα πέντε (35) χρόνια ήταν σωστές.[15]

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που ξεχώρισε ήταν ότι η αναβαθμίδα με πλάτος δύο έως τέσσερα μέτρα (2 μ. – 4 μ.) φαίνεται ότι περιέβαλλε ολόκληρο τον οικισμό, ήταν, ωστόσο, εμφανής μόνο σε τρεις πλευρές (συγκεκριμένα, η συγκεκριμένη αναβαθμίδα φαινόταν να είναι πιο πλατιά στη βορειοανατολική πλευρά). Πιθανότατα δεν επρόκειτο για αναβαθμίδα, η οποία ήταν φυσική, καθώς το σχήμα της φαινόταν αρκετά κανονικό και επιπρόσθετα περιέτρεχε όλο τον οικισμό. Μια λεπτομέρεια, η οποία προέκυψε, από την ανασκαφή του V. Dumitrescu το 1925 φαίνεται ότι μπορεί να ξεκαθαρίσει την εικόνα του οικισμού. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του άνοιξε μια τομή δέκα επί δύο (10 μ. x 2 μ.) στη βορειοανατολική πλευρά, όπου η αναβαθμίδα αυτή ήταν πιο πλατιά. Σε αυτή την τομή βάθους ενός μέτρου και σαράντα εκατοστών (1,40 μ.) ανακάλυψε σε βάθος εξήντα με ογδόντα εκατοστά (0,60–0,80 μ.) οικοδομικό υλικό και τέχνεργα τα οποία είχαν εντοπιστεί και στα ανώτερα επίπεδα. Σε βάθος ογδόντα εκατοστών έως ενός μέτρου και σαράντα εκατοστών (0.80 μ. - 1.40 μ.) τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ήταν ελάχιστα (Dumitrescu 1925, 38). Όλα αυτά τα στοιχεία θα μπορούσαν, ίσως, να υποδείξουν την προσπάθεια των κατοίκων του οικισμού να ανακόψουν τη

[14] Ίσως επειδή ο D. Rosetti ήταν ανηψιός του διάσημου πολιτικού Consantin Alexandru Rosetti.
[15] Muzeugulmenita.ro/santiere-archeologice/magura-gulmenita

διαδικασία της διάβρωσης, προκειμένου ο χώρος να είναι κατάλληλος για κατοίκηση.

Η στρωματογραφία της θέσης, όπως αποδόθηκε μέσα από τις ανασκαφές του 1925 και 1960, υποδήλωνε την ύπαρξη μιας απόθεσης πάχους τεσσάρων μέτρων (4 μ.) αποτελούμενης από πολιτιστικά στρώματα, το ανώτερο από τα οποία ανήκε στη φάση Gumelniţa B1 και τα τρία κατώτερα επίπεδα στη φάση Gumelniţa A2 (Dumitrescu 1925, 1966).

Ο ανασκαφέας διαχώρισε τα στρώματα σε Α (1, 80 μ. - 3,75 μ.) και Β (0 μ. –1, 20 μ.) με ένα ενδιάμεσο στρώμα (1,20 μ. – 1,80 μ.) [εικ. 50]. Από το στρώμα Α προέρχονταν τα ίχνη των οικιών [εικ. 51] από τα οποία θα μπορούσαν να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα. Σχετικά με την αρχιτεκτονική, επρόκειτο για κτήρια, κάποια από τα οποία είχαν βαθύτερα θεμέλια, ενώ κάποια όχι. Φαίνεται ότι είχαν τρωγλοδυτικό χαρακτήρα, γεγονός που αποδεικνυόταν και από το κοίλο σχήμα της κάτοψής τους, αλλά και από το βάθος του δαπέδου, που ενίοτε έφτανε και τα τρεισήμισι μέτρα (3,5 μ.) (Οικία Νο 3). Οι διαστάσεις ποίκιλαν (4 μ. x 4 μ., 3 μ. x 3,5 μ). Σε όλες τις οικίες εντοπίστηκαν οικιακά σκεύη και άλλα αντικείμενα όπως κεραμική, εργαλεία από πυριτόλιθο, τριπτά εργαλεία όπως μυλόπετρες, αλλά και οστέινα. Συγκεκριμένα στις οικίες δύο (2) και τέσσερα (4) εντοπίστηκαν σπασμένα αγγεία που περιείχαν σιτάρι γεγονός που αποδείκνυε ότι οι κάτοικοι δεν ασχολούνταν μόνο με το κυνήγι και την αλιεία, αλλά και με τη γεωργία. Δυστυχώς από τα ευρήματα των οικιών του στρώματος Β δεν μπόρεσαν να εξαχθούν συμπεράσματα, παρά μόνο ότι οι οικίες κατασκευάζονταν πάνω στη επιφάνεια του εδάφους, σε αντίθεση με αυτές του στρώματος Α και ότι το σχήμα τους θα ήταν τετράπλευρο (Dumitrescu 1925, 39-43).

Η κεραμική ήταν μια από τις πολυπληθέστερες ομάδες ευρημάτων. Η διαφορά μεταξύ των δύο στρωμάτων συνίστατο στην τεχνική και στις μορφές των αγγείων [εικ. 52]. Στο στρώμα Α ο πηλός συχνά περιείχε όστρεα και τα αγγεία είχαν μαύρο ή καστανοκόκκινο επίχρισμα. Στο στρώμα Β η κεραμική ήταν καλύτερης ποιότητας και η καλύτερη επεξεργασία και η προσοχή που είχε δοθεί την έκανε πιο ανθεκτική. Η διακόσμηση των αγγείων αλλού φαινόταν να είναι πιο πρωτόγονη, αλλού χρησιμοποιούταν πλαστική (και στα δύο στρώματα), εγχάρακτη (και στα δύο στρώματα: μαίανδροι και σπείρες) ή γραπτή διακόσμηση (και στα δύο στρώματα) (Dumitrescu 1925, 53 -79).

Οι κάτοικοι στην προϊστορική Gumelniţa γνώριζαν το μέταλλο, αλλά ήταν πολύ σπάνιο και πιθανότατα πολύτιμο για να χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή εργαλείων και όπλων. Αυτή την εποχή, όπως συνέβαινε και σε άλλους προϊστορικούς οικισμούς στη Ρουμανία, υπήρχε αφθονία εργαλείων και όπλων από πυριτόλιθο. Στη θέση αυτή φαίνεται ότι υπήρξε κι ένα εργαστήριο κατεργασίας πυριτόλιθου. Στα δύο στρώματα που αποκαλύφθηκαν, εντοπίστηκαν εργαλεία κρούσης, διάφορα άλλα εργαλεία σε μεγάλες ποσότητες, καθώς και πολλοί πυρήνες πυριτόλιθου [εικ. 53]. Όσον αφορά στη διαφορά μεταξύ του στρώματος Α και Β, διαπιστώθηκε ότι ο αριθμός εργαλείων που εντοπίστηκε στο κατώτερο στρώμα είναι μεγαλύτερος από αυτόν του στρώματος Β. Λειασμένα λίθινα αντικείμενα, όπως αξίνες και σφυριά, εντοπίστηκαν και στα δύο στρώματα χωρίς διαφορές στον τρόπο κατασκευής τους (Dumitrescu 1925, 44 - 52).

Στη συνέχεια εντοπίστηκαν οστέινα εργαλεία (βελόνες) και κοσμήματα, ενώ δε έλειπαν κι ευρήματα από μέταλλο και συγκεκριμένα ορείχαλκο και χρυσό (κέρατα καθοσιώσεως). Από ορείχαλκο εντοπίστηκαν συνολικά δώδεκα (12) αντικείμενα –τέσσερα (4) στο στρώμα Α και οχτώ (8) στο στρώμα Β- χωρίς διαφοροποίηση στην τεχνική τους. Η χρήση τους ήταν δύσκολο να διευκρινιστεί, καθώς πολλά από αυτά σώζονταν ή σε θραύσματα ή ήταν αρκετά διαβρωμένα. Ίσως να χρησιμοποιούνταν για το κόψιμο των δερμάτων ή τα πιο εκλεπτυσμένα να χρησιμοποιούνταν για δερματοστιξία. Επίσης ανάμεσά τους εντοπίστηκε και ένα αγκίστρι ψαρέματος μήκους τριών εκατοστών (Dumitrescu 1925, 93 - 99).

Τις ομάδες των ευρημάτων συμπλήρωναν ειδώλια (πήλινα και οστέινα), σε κάποια από τα οποία υποδηλωνόταν το φύλο κι άλλα στα οποία δεν υποδηλωνόταν, με αποτέλεσμα να μην διακρίνεται αν είναι γυναικεία ή ανδρικά [εικ. 54]. Στο ανώτερο στρώμα φαινόταν ότι τα ανθρώπινα ειδώλια ήταν πολυάριθμα. Έχουν βρεθεί δεκατρία (13) ειδώλια ακέραια ή σε θραύσματα, καθώς και πέντε (5) θραύσματα ποδιών και τριών (3) κεφαλιών (Στρώμα Β). Ανάμεσα τους υπήρχαν και γυναικείες καθισμένες μορφές. Στην πλειοψηφία τους τα ειδώλια ήταν κατασκευασμένα από πηλό, ενώ ελάχιστα (μόλις πέντε) ήταν κατασκευασμένα από οστό. Στην ομάδα των ειδωλίων περιλαμβάνονταν και ζωόμορφα. Τα περισσότερα είχαν σχηματική απόδοση και εκτός από δύο που βρέθηκαν στο στρώμα Α, όλα τα άλλα εντο-πίστηκαν στο στρώμα Β (Dumitrescu 1925, 80-89). Στα ευρήματα περιλαμβάνονταν μικρά καθίσματα και τραπέζια τα οποία όταν εντοπίζονται κοντά

με ειδώλια δίνουν την εντύπωση μιας «κινητής» λατρείας (Dumitrescu 1925, 90-91).

Căscioarele – Ostrovel

Η συγκεκριμένη θέση βρίσκεται περίπου πενήντα χιλιόμετρα (50 χμ.) νοτιοανατολικά του Βουκουρεστίου, περίπου οχτώ χιλιόμετρα (8 χμ.) από τον Δούναβη και δεκαπέντε χιλιόμετρα (15 χμ.) ανατολικά της περιοχής της Gumelniţa. Η θέση φαίνεται ότι διαφοροποιείτο από τις αντίστοιχες γειτονικές της Gumelniţa και Sultana. Η θέση Ostrovel ήταν ουσιαστικά ένα νησί που βρικόταν στη βόρεια πλευρά της λίμνη Graeca. Ο χώρος περιβαλλόταν και προστατευόταν από στις τρεις πλευρές του από ψηλές αναβαθμίδες [εικ. 55].

Η θέση διαχωριζόταν από τη βόρεια αναβαθμίδα από τα νερά που έφταναν περίπου τα σαράντα μέτρα (40 μ.) ύψος και συχνά στέγνωναν (Stefan 1925, 138). Ο V. Dumitrescu έγραψε το 1963 ότι η θέση αυτή είχε διάμετρο ογδόντα μέτρα (80 μ.). Συνήθως η επιφάνεια του νησιού ήταν δύο έως τρία μέτρα (2 μ. – 3 μ.) πάνω από την επιφάνεια των νερών, όταν όμως η στάθμη ανέβαινε, τότε η θέση πλημμύριζε.

Η θέση Căscioarele – Ostrovel ανασκάφτηκε, το 1925, από τον G. Stefan (Stefan 1925, 138-197). Πιο εκτεταμένες έρευνες διεξήχθησαν κατά τα έτη 1962-1968 υπό τη διεύθυνση του V. Dumitrescu. Το 1925, ο G. Stefan υπολόγισε τις διαστάσεις της θέσης σε εξήντα πέντε επί εβδομήντα μέτρα (65 μ. x 70 μ.).

Οι έρευνες αποκάλυψαν τρία επίπεδα κατοίκησης που κάλυπταν ολόκληρο τον οικισμό. Σύμφωνα με τη σειρά που όρισε ο V. Dumitrescu το πρώτο επίπεδο (4,20 μ. x 5μ.) αποτελείτο από τα υπολείμματα καμένων κτισμάτων για την κατασκευή των οποίων είχε χρησιμοποιηθεί κυρίως ξύλο. Αυτό το επίπεδο, που ανήκε στην πολιτιστική φάση Boian – Spantov, διαταράχτηκε από λάκκους τους οποίους έσκαψαν οι κάτοικοι του επόμενου επιπέδου κατοίκησης. Το δεύτερο επίπεδο εντοπιζόταν στα δύο μέτρα και εξήντα εκατοστά με τρία μέτρα (2,60 μ. x 3 μ.) και επίσης περιελάμβανε καμένο οικοδομικό υλικό. Το υλικό που εντοπίστηκε ανήκε στη φάση Gumelniţa A2. Το τρίτο επίπεδο που κάλυπτε όλη την επιφάνεια του Ostrovel περιελάμβανε δεκαέξι (16) σπίτια. Και πάλι εντοπίστηκε καμένο υλικό σε βάθος σαράντα έως εβδομήντα εκατοστών (0,40 μ. – 0,70 μ.). Το υλικό αυτό ανήκε στη φάση Gumelniţa B1 (Dumitrescu 1984, 73-74).

Η αρχιτεκτονική ήταν πολύ δύσκολο να περιγραφεί, καθώς τα κτίσματα δε σώθηκαν σε καλή κατάσταση. Κάποια στοιχεία σχετικά με τις οικίες μπορούσαν να αντληθούν από τα ευρήματα του ανώτερου στρώματος. Επρόκειτο για τετράγωνες οικίες (ίσως και κάποιες κυκλικές) και οι τοίχοι τους ήταν κατασκευασμένοι από άργιλο τον οποίο έστρωναν πάνω σε κλαδιά και καλάμια, ενώ στο κατώτερο στρώμα φαίνεται ότι είχαν τη συνήθεια να καλύπτουν το pisé με μία λευκή ουσία. Η στέγη ήταν κατασκευασμένη από καλάμια και ήταν επικλινής για να μπορεί να απομακρύνει τα νερά σε μια περιοχή, όπου οι βροχές ήταν αρκετά συχνές (Stefan 1925, 145-146).

Η παράδοση της κεραμικής ακολουθούσε αυτή των θέσεων Sultana και Gumelniţa. Επρόκειτο για μονόχρωμη κεραμική με ανάγλυφη, εγχάρακτη και γραπτή διακόσμηση (γραφίτης) [εικ. 56, 57]. Οι μορφές ποίκιλαν: διάτρητα αγγεία σε θραύσματα, αγγεία μικρότερου μεγέθους, αγγεία σε σχήμα κύλικας (μόνο δύο μικρά από το ανώτερο στρώμα), κύπελλα, μπολ, πιθάρια και μπολ (δύο παραδείγματα σχεδόν ακέραια). Το σύνολο της κεραμικής συμπλήρωναν λαβές και καπάκια δισκοειδούς, κυκλικού και τραπεζοειδούς σχήματος (Stefan 1925, 152 - 177).

Λίθινα αντικείμενα (αιχμές βελών, αξίνες, ξυστήρες, εργαλεία κρούσης) εντοπίστηκαν στη συγκεκριμένη θέση (Stefan 1925, 146-152). Η ομάδα των οστέινων ευρημάτων περιελάμβανε βελόνες και αγκίστρια που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων [εικ. 58]. Το μέταλλο ήταν αρκετά σπάνιο εδώ. Σε βάθος σαράντα μέτρων (40 μ.) εντοπίστηκε καρφίτσα από σίδερο μήκους δεκατεσσάρων εκατοστών (0,14 μ.) που απόληγε σε λουλούδι. Περισσότερα ήταν τα ευρήματα από ορείχαλκο, όπως λεπίδες για μαχαίρια και σύρματα (Stefan 1925, 195 - 196).

Από τα ευρήματα δεν έλειπαν και τα πήλινα ειδώλια τόσο τα ανθρωπόμορφα, όσο και τα ζωόμορφα. Αρχικά στα ανθρωπόμορφα αγγεία δηλωνόταν το φύλο και για αυτό μιλάμε για γυναικείες μορφές. Η πιο συνηθισμένη ήταν αυτή της γυμνής θεάς (στεατοπυγική). Στο κατώτερο στρώμα εντοπίστηκε και ένας δεύτερος τύπος ειδωλίου που έφερε ένδυμα, τύπος που δεν εμφανιζόταν στο ανώτερο στρώμα. Επίσης, εντοπί-στηκαν και οστέινα ανθρωπόμορφα ειδώλια δύο άρτια και ένα θραύσμα [εικ. 59, 60].

Στην κατηγορία των ζωόμορφων ειδωλίων υπήρχαν δώδεκα (12) παραδείγματα που εντοπίστηκαν στο κατώτερο στρώμα και δεν έφεραν καμία διακόσμηση. Κι εδώ εντοπίστηκαν κέρατα καθοσιώσεως, ενώ δεν έλειπαν και μικρά αντικείμενα από άργιλο οικιακής χρήσης, όπως ένα μικρό τραπέζι (Stefan 1925, 178-188).

Ariuşd

Η θέση ανακαλύφθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα (υψόμετρο: 601 μ.) και διερευνήθηκε συστηματικά για πρώτη φορά από τον F. László, αρχαιολόγο του Εθνικού Μουσείου Székely, κατά την περίοδο 1907-1913 και 1925 (László, 1987). Αν και δεν κάλυπταν μια μεγάλη έκταση, οι ανασκαφές του F. László ήταν επαρκώς συστηματικές για να προσδιορίσουν την κύρια στρωματογραφική και χρονολογική κατάσταση του χώρου [εικ. 61]. Δίνοντας μεγάλη προσοχή στις στρωματογραφικές συνθήκες, διέκρινε επτά (7) διαδοχικά στρώματα (I - VII), που αντιστοιχούσαν σε διάφορα επίπεδα κατοχής, τα περισσότερα από τα οποία χρονολογούνταν στην Εποχή του Χαλκού (László, 1914, 291-297, εικ. 78).

Προκειμένου να αποκτηθεί μια λεπτομερέστερη εικόνα του προϊστορικού οικισμού, όλα τα αρχαιολογικά χαρακτηριστικά που βρέθηκαν τεκμηριώθηκαν λεπτομερώς. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη μελέτη συγκροτημάτων κατοικιών. Ανακαλύφθηκαν διάφορα σπίτια, τα οποία χρονολογούνταν στην Εποχή του Χαλκού (László, 1914, 323-381, εικ. 27-74, 79) αποκτώντας έτσι πολύτιμα στοιχεία για την αρχιτεκτονική, τις τεχνικές κατασκευής και τα χρησιμοποιημένα υλικά. Τα ευρήματα καταχωρήθηκαν, επίσης, στρωματογραφικά. Το γεγονός αυτό επέτρεψε αργότερα τη συγκριτική μελέτη του κεραμικού υλικού.

Ruginoasa

Η θέση βρίσκεται στη βορειοανατολική Ρουμανία, σε απόσταση περίπου διακοσίων μέτρων (200 μ.) από το σταθμό Ruginoasa, στο ομώνυμο χωριό, στην κορυφή του λόφου Draghici σε υψόμετρο πενήντα με εξήντα μέτρα (50 μ. – 60 μ.) από το επίπεδο της κοιλάδας (υψόμετρο: 382 μ.) [εικ. 62].

Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1926 από την H. Dumitrescu η οποία αποκάλυψε οικισμό της Χαλκολιθικής του πολιτισμού Cucuteni που χρονολογήθηκε στο τέλος της πέμπτης (5ης) χιλιετίας (Lazarovici & Mantu-Lazarovici 2003β, 41-74 / Dumitrescu 1933, 86). Οι έρευνες στην συγκεκριμένη

θέση πραγματοποιήθηκαν το καλοκαίρι του 1926, υπό την αιγίδα του Μουσείου Αρχαιοτήτων του Βουκουρεστίου. Στη θέση της Ruginoasa, οι ανασκαφές έγιναν μετά από τον εντοπισμό διαφόρων θραυσμάτων στο λόφο μεταξύ των οποίων και διάφορων προϊστορικών ειδωλίων.

Οι ανασκαφές διήρκησαν δώδεκα (12) ημέρες. Κατά τη διάρκειά τους η ανασκαφέας εντόπισε αρκετά ίχνη καύσης, στα οποία, όμως εξακολουθούσε να παρατηρεί ίχνη άχυρου και πασσάλων, γεγονός που την οδήγησε στο συμπέρασμα ότι σε αυτή τη θέση υπήρχαν κατοικίες τύπου καλύβας που πιθανώς καταστράφηκαν από πυρκαγιά, όπως είχε συμβεί και σε άλλες παρόμοιες θέσεις (Căscioarele). Εκτός αυτού, η υπόθεση της ύπαρξης κατοικιών στον τόπο αυτό επιβεβαιωνόταν και από τα υπολείμματα των απορριμμάτων, όπως πολλά μεγάλα οστά ζώων και οστρακοειδή, που κατά πάσα πιθανότητα προέρχονταν από τις οικίες.

Η ανασκαφέας ερεύνησε οχτώ (8) διαφορετικά σημεία τα οποία ονόμασε Tranchée (Τομή) A, B, C, D, E, F, G, H (Dumitrescu 1933, 57-60). Τα ευρήματα που ήρθαν στο φως σχετικά με τις οικίες δεν ήταν σαφή, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατό να αποσαφηνιστεί το σχήμα –κυκλικό ή τετράγωνο-των οικιών ή οι διαστάσεις αυτών. Το μόνο σίγουρο είναι ότι δεν είχαν τρωγλοδυτικό χαρακτήρα. Τα θεμέλια τους ξεκινούσαν από την επιφάνεια του εδάφους [εικ. 63].

Τα δείγματα της κεραμικής που προέρχονταν από τη συγκεκριμένη θέση ήταν αρκετά καλά δουλεμένα στην πλειοψηφία τους. Τα αγγεία μπορεί να έφεραν ή όχι διακόσμηση, να ήταν μικρότερα ή μεγαλύτερα σε διαστάσεις, ενώ μεγάλος ήταν και ο αριθμός λαβών που εντοπίστηκαν (Dumitrescu 1933, 66 -79).

Στην κατηγορία των ευρημάτων συμπεριλαμβάνονταν πενήντα πέντε (55) αντικείμενα από πυριτόλιθο κυρίως λεπίδες, λειασμένα λίθινα αντικείμενα καθώς και εργαλεία από οστό και κέρατο. Κι εδώ η παρουσία των αντικειμένων από ορείχαλκο ήταν μικρή, βρέθηκαν μόνο δύο το ένα εκ των οποίων φαίνεται ότι, ίσως, ήταν βραχιόλι (Dumitrescu 1933, 62-66).

Ο αριθμός των ειδωλίων, τόσο ανθρωπόμορφων όσο και ζωόμορφων, ήταν μεγάλος. Μεταξύ του πλούσιου κεραμικού και ειδωλοπλαστικού υλικού περιλαμ-βάνονταν τμήματα από τα χείλη δύο αγγείων με στοιχεία ανθρωπομορφικής απεικόνισης (Dumitrescu 1933, 73, fig. 16: 2-3, 25: 1-2). Τα φρύδια και η μύτη

αποδίδονταν με ενιαία πλαστική διαμόρφωση σε σχήμα Τ, ενώ τα μάτια παριστάνονταν με λεπτές οριζόντιες χαράξεις στο ένα και με κομβία στο άλλο.

Δεν υπήρχαν στη Ruginoasa ίχνη για την ύπαρξη λάκκων παρόμοιων με εκείνους που σημείωσε ο H. Schmidt στο Cucuteni ή σε εκείνους του Ariuşd, επομένως δεν μπορούσε να γίνει λόγος για ύπαρξη τάφων οποιουδήποτε είδους (Dumitrescu 1933, 61).

Glina

Η θέση βρίσκεται δέκα χιλιόμετρα (10 χμ.)από το Βουκουρέστι προς τη νοτιοανατολική πλευρά, κοντά στο ομώνυμο χωριό (υψόμετρο: 252 μ.) [εικ. 64].

Το καλοκαίρι του 1926, ο I. Nestor επισκέφτηκε τη θέση σύμφωνα με τις οδηγίες που του είχαν δοθεί από τον V. Pârvan και άρχισε έρευνες του διήρκησαν μέχρι το 1927.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών αποκάλυψε τρία (3) στρώματα στα οποία εντοπίστηκαν οικίες που είχαν καταστραφεί από τη φωτιά [εικ. 65]. Στο πρώτο στρώμα τα ίχνη των οικιών ήταν σποραδικά και ελάχιστα και φαινόταν ότι η κατοίκηση εκεί θα ήταν περιοδική. Στην τομή C και σε βάθος περίπου τριών μέτρων (3 μ.) εντοπίστηκε κυκλική εστία διαμέτρου πενήντα εκατοστών (0,50 μ.). Στο δεύτερο στρώμα οι οικίες ήταν πιο μεγάλες και χτίζονταν μέσα σε λάκκους, ενώ σε βάθος ενός μέτρου και δεκαπέντε εκατοστών (1,15 μ.) εντοπίστηκε κυκλική εστία διαμέτρου ενός μέτρου (1 μ.). Τέλος, στο τρίτο στρώμα η μεγάλη ποσότητα στάχτης υποδείκνυε την φωτιά που έκαψε τις καλύβες. Εδώ απαντούν και ίχνη καμένων τοίχων, καθώς και κυκλικών οικιών διαμέτρου ενός μέτρου (1 μ.) ή ωοειδών μεγαλύτερης (1 μ. -1,10 μ.) ή μικρότερης (0,55 μ. -0,60 μ.) διαμέτρου (Nestor 1933, 230).

Vădastra / Măgura Fetelor

Η συγκεκριμένη θέση εντοπίστηκε στα σύνορα της Ρουμανίας με τη Βουλγαρία, κοντά στο Δούναβη και επρόκειτο για οικισμό που έχει τη μορφή τούμπας (υψόμετρο: 71 μ.). Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της θέσης παρατηρήθηκαν στην περιοχή που εκτείνεται βόρεια της οροσειράς Stara Planina της Βουλγαρίας μέχρι τη νότια Ρουμανία (Mateescu 1972, 36 / Tringham 1971, 108, 148). Οι περισσότερες θέσεις που έχουν ερευνηθεί μέχρι σήμερα και ανήκουν στον

χαλκολιθικό πολιτισμό Vădastra εντοπίζονται στην νοτιοανατολική Oltenia [εικ. 66, 67].

Η θέση ήταν γνωστή ήδη από 1876, όταν ανακαλύφθηκε για πρώτη φορά από τον Cezar Bolliac, έναν από τους πρώτους προϊστοριολόγους της Ρουμανίας. Οι ανασκαφές ξεκίνησαν το 1926 υπό την επίβλεψη του Vasile Christescu (Christescu 1933, 167-225) και συνεχίστηκαν το 1934 υπό τη διεύθυνση του Dumitru Berciu (Berciu 1937, 2).

Οι έρευνες του V. Christescu δεν κατάφεραν να δώσουν αποτελέσματα σχετικά με τη στρωματογραφία, για αυτό και οι μετέπειτα έρευνες του D. Berciu προσανατολίστηκαν σε αυτή την κατεύθυνση. Ο τελευταίος χώρισε τα στρώματα σε δύο φάσεις, Vădastra I και Vădastra II.

Ο οικισμός που αποκαλύφθηκε αποτελείτο από ορθογώνιες πασσαλόπηκτες οικίες και χρονολογήθηκε στις φάσεις Vădastra I και II, δηλαδή στο τέλος της Νεότερης Νεολιθικής και στην αρχή της Χαλκολιθικής (Christescu 1933, 167-225). Η κατασκευή της κεραμικής γινόταν κατά κύριο λόγο από ντόπιο πηλό. Η κεραμική ήταν μονόχρωμη, ή με διακόσμηση. Το πρώτο στρώμα περιελάμβανε μαύρη / γκριζωπή κεραμική με εγχάρακτες ταινίες με τελείες που γεμίζονται με άσπρο χρώμα (Vinča style), ενώ το δεύτερο στρώμα χαρακτηριζόταν από μαύρη / καφέ κεραμική. Εντοπίστηκε τμήμα από κυλινδρικό λαιμό αγγείου με απεικόνιση προσώπου. Σε αυτό παριστάνονταν τα μάτια, το στόμα, και τα αυτιά της μορφής (László 1972, 36, fig.1: 12-13) [εικ. 68].

Vidra

Η θέση εντοπίστηκε κοντά στο Βουκουρέστι και είχε τη μορφή τούμπας (υψόμετρο: 258 μ.).

Χρονολογήθηκε στη Νεότερη Νεολιθική (πολιτισμός Boian / Vidra I-IIA), ενώ η τελευταία φάση (Vidra IIB-C) χρονολογήθηκε στην Χαλκολιθική (Gumelniţa) (Müller-Karpe 1968, 475). Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε οικισμό με ορθογώνιες οικίες. Οι κύριες κατηγορίες κεραμικής περιελάμβαναν αγγεία με γραπτή διακόσμηση γραφίτη και εγχάρακτη με λευκή ή ερυθρή ύλη στις εγχαράξεις. Μεταξύ των ευρημάτων εντοπίστηκε κι ένα εγχάρακτο ανθρωπόμορφο αγγείο ύψους σαράντα δυόμισι εκατοστών (42,5 εκ.), που παρίστανε όρθια γυναικεία μορφή με ενωμένα πόδια και τα χέρια πάνω από την κοιλιά. Ανήκε στην τελευταία

φάση του οικισμού (Müller-Karpe 1968, 177:11). Στην ίδια φάση με το παραπάνω αγγείο ανήκε και μια ομάδα ανθρωπόμορφων αγγείων μικρότερου μεγέθους που έφεραν χαρακτηριστικά του πολιτισμού Gumelniţa. Χαρακτηριστικά αυτών ήταν ότι ήταν διάτρητα, ενώ το στόμα αποδιδόταν με οπές.

Măgura Jilava

Η θέση βρίσκεται κοντά στο Βουκουρέστι (υψόμετρο: 508 μ.). Η ανασκαφική έρευνα που έγινε στη δεκαετία του 1930 αποκάλυψε επιχώσεις της Χαλκολιθικής. Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλεγόταν ένα ανθρωπόμορφο αγγείο, του ίδιου τύπου με αυτά που βρέθηκαν στις θέσεις Vidra και Gumelniţa (Muller-Karpe 1968, 471).

Parţa

Η θέση εντοπίστηκε δεκαπέντε χιλιόμετρα (15 χμ.) νοτιοδυτικά της Timisoara κοντά στην περιοχή του ποταμού Timiş και είχε τη μορφή χαμηλής τούμπας. Επρόκειτο για μια από τις πρώτες θέσεις που εξερευνήθηκαν στην περιοχή Banat. Ανασκάφτηκε συστηματικά από τον Joachim Miloja το 1931, καθώς τα πριν από αυτόν ευρήματα χαρακτηρίζονταν ως τυχαία και εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια κατασκευής αναχώματος σον ποταμό Timiş.

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως εκτεταμένο οχυρωμένο οικισμό που χρονολογείται στο τέλος της Νεότερης Νεολιθικής και τις αρχές της Χαλκολιθικής (Banat II). Αποκαλύφθηκαν συγκροτήματα οικιών αποτελούμενα από πολυώροφα κτήρια με μικρές πλατείες και υπόστεγα, καθώς και ένα πλήθος τεχνητών οπών. Όλα ήταν οργανωμένα γύρω από ένα κεντρικό κτίσμα που θεωρείται ιερό (Lazarovici 1989, 149, 151). Η ανασκαφή του κεντρικού κτηρίου και του ναού ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 1985 [εικ. 69].

Στην πρώτη φάση της κατοίκησης εντοπίστηκαν υπόγειες κατοικίες κι ένα κεντρικό απομονωμένο κτήριο. Εν συνεχεία δημιουργήθηκε η οχύρωση από τάφρους και πασσαλόπηκτους φράχτες. Οι οικίες κατασκευάστηκαν με τη μορφή συγκροτημάτων δύο ή τεσσάρων κτισμάτων. Το ιερό οικοδομήθηκε πάνω από το κεντρικό απομονωμένο κτήριο της πρώτης εγκατάστασης. Στην τρίτη οικοδομική φάση ο οικισμός παρουσίαζε αρκετά βελτιωμένη οργάνωση. Συγκροτήματα τεσσάρων οικιών χωρίζονταν από μικρές πλατείες, ενώ μικρά δρομάκια οδηγούσαν στη μεγάλη κεντρική πλατεία, όπου βρισκόταν το ιερό, χτισμένο πάνω στο παλιό με

ελαφρώς μικρότερες διαστάσεις. Ο οικισμός φαίνεται ότι καταστράφηκε από φωτιά, ίσως ως αποτέλεσμα πιθανών συγκρούσεων. Το σύστημα οχύρωσης εγκαταλείφτηκε και η κατοίκηση συνεχίστηκε έξω από αυτό. Εκεί, οι οικίες βρίσκονταν η μία δίπλα στην άλλη, ενώ στο χώρο του ιερού κατασκευάστηκε ένας μεγάλος λάκκος και δίπλα σε αυτόν ένας βωμός (Lazarovici & Mantu - Lazarovici 2003a, 385-386).

Πιο συγκεκριμένα το ιερό κατασκευάστηκε ακολουθώντας τον άξονα Βορρά προς Νότο του αρχαίου οικισμού (Lazarovici et al. 2002). Σε πρώτη φάση το ιερό κατασκευάστηκε σαν ένα επίμηκες κτήριο (12,5 μ. x 7μ.), που ακολουθούσε τον άξονα Δύση - Ανατολή. Η ιερή περιοχή περιελάμβανε μία είσοδο ύψους πενήντα έως εξήντα εκατοστών (0,50 μ. – 0, 60 μ.) ο τοίχος της οποίας ήταν κατασκευασμένος από πηλό, άχυρο και άμμο. Δίπλα στην είσοδο υπήρχε φορητή εστία η οποία στηριζόταν πάνω σε τρία ή τέσσερα ξύλινα πόδια. Επιπλέον, εντοπίστηκε ένα βάθρο πάνω στο οποίο θα στηριζόταν η προτομή του ειδώλου, το οποίο είχε ύψος πενήντα έως εξήντα εκατοστά (0,50 μ. – 0,60 μ.). Επίσης, υπήρχε τράπεζα προσφορών και ένα ειδικά διαμορφωμένο μέρος, όπου φυλάσσονταν οι στάχτες από τις καύσεις των προσφορών αυτών. Αριστερά της εισόδου εντοπίστηκε μακρύ κουτί (0,40 μ. x 0.,60 μ.).

Πριν αρχίσει να κατασκευάζεται το δεύτερο ιερό, πάνω σε πήλινο βάθρο, το οποίο ήταν κατασκευασμένο από αμμώδες χώμα και καλυπτόταν από ένα στρώμα βρεγμένου κίτρινου πηλού, τοποθετήθηκαν δύο πανομοιότυπα αγάλματα. Τα «δίδυμα αγάλματα» κατασκευάστηκαν από πηλό και άχυρο και τοποθετήθηκαν πάνω στο βάθρο, ενώ στα πλάγια του τοποθετήθηκαν δοχεία, προφανώς για να αποτεθούν οι προσφορές. Έπειτα, τοποθετήθηκαν τα ξύλινα μέρη του ιερού, η τράπεζα προσφορών, τα διαχωριστικά και η οροφή του ιερού.

Μετά από αυτές τις προσθήκες – διορθώσεις το νέο ιερό είχε διαστάσεις 11,6 μ. x 6 μ. Ο μακρύτερος άξονάς του είχε κατεύθυνση από Δυτικά προς Ανατολικά. Επίσης, υπήρχε διαχωριστικό μεταξύ των τομέων α και β που κατασκευάστηκε από την «ύφανση» των φυτών μεταξύ κατακόρυφων πόλων και τοποθετήθηκε στην εστία του βωμού. Ορισμένοι από αυτούς τους πόλους ήταν κολλημένοι στο έδαφος, μερικοί ήταν στερεωμένοι στη δομή της οροφής.

Η τράπεζα προσφορών βρισκόταν στο κέντρο του δωματίου και είχε ύψος είκοσι έως τριάντα εκατοστά (0,20 μ. – 0,30 μ.). Χωριζόταν εξίσου με τη βοήθεια του

διαχωριστικού. Όταν το ιερό καταστράφηκε, ο τοίχος εισχώρησε προς τα μέσα και τα σπασμένα κομμάτια του είχαν πέσει πάνω από τα θραύσματα του αγάλματος. Στον ανατολικό τοίχο βόρεια του άξονα, μπροστά από το άγαλμα, υπήρχε ένα μεγάλο παράθυρο και μία είσοδος.

Το ανατολικό δωμάτιο περιελάμβανε διπλή απεικόνιση –πιθανόν- της Μεγάλης Θεάς Μητέρας και του θεού ταύρου. Αυτό ήταν και το σημαντικότερο σημείο του ναού. Είχε ύψος ένα μέτρο και εβδομήντα πέντε εκατοστά (1,75 μ.). Το πάνω μέρος του αγάλματος σχημάτιζε διπλό ειδώλιο με δύο κεφάλια και τους δύο ώμους. Στα δυτικά βρισκόταν η δεύτερη είσοδος. Ως επίστεψη των πασσάλων της ανατολικής κύριας εισόδου υπήρχαν πήλινες ταυροκεφαλές με αληθινά κέρατα, ενώ στον εξωτερικό τοίχο της δυτικής εισόδου υπήρχαν πήλινα ανάγλυφα μοτίβα, που ερμηνεύτηκαν ως φεγγάρι και ήλιος.

Petru Rareş

Πρόκειται για οικισμό με μορφή τούμπας (υψόμετρο: 82 μ.) που βρίσκεται στην ανατολική όχθη του ομώνυμου ποταμού και ανασκάφηκε από τον D. Berciu το 1933 και το 1934 (Berciu 1937, 1-30). Την πρώτη αυτή αρχαιολογική έρευνα ακολούθησε μια στρωματογραφική έρευνα το 1957 - 1958 (Berciu 1961, 488 - 504). Η τομή, που έγινε στη μέση της τούμπας, είχε μήκος δέκα μέτρα (10 μ.). Το μέγιστο πάχος του πολιτιστικού επιπέδου ήταν τα δυόμισι μέτρα (2,5 μ.). Η στρωματογραφία περιελάμβανε τις περιόδους Boian IV (Spanţov)-V και τις περιόδους Gumelniţa I-II - (σποραδικά) III (Andreescu- Moloveanu 2010, 74).

Τα δάπεδα των κατοικιών και οι καλύβες ανακαλύφθηκαν στο επίπεδο Boian. Ένα σπίτι στον τύπο του μεγάρου με διαστάσεις 65 μ. x 35 μ. (Berciu 1937, 3) που αποτελείτο από ένα μεγάλο δωμάτιο με εστία και ένα κατώφλι από τη μία πλευρά ανακαλύφθηκε στο επίπεδο Gumelniţa I. Κοντά στην εστία εντοπίστηκε ένα πήλινο κρεβάτι ύψους σαράντα πέντε εκατοστών (0,45 μ.) ζωγραφισμένο με λευκό χρώμα σε κόκκινο φόντο (Berciu 1937, 6-7).

Tangaru

Πρόκειται για οικισμό με μορφή τούμπας. Ο οικισμός φαίνεται ότι βρισκόταν στη μέση μιας ευρείας πλημμυρίδας, λόγω του ότι η αναβαθμίδα είχε σχετικά μικρό ύψος. Αυτή ήταν μια ασυνήθιστη θέση για τους οικισμούς σε μορφή τούμπας που συνήθως τοποθετούνταν κοντά σε αναβαθμίδα.

Ο D. Berciu παρατήρησε, το 1934, ότι ο οικισμός θα περιβαλλόταν από τα νερά της Câlnișteα σε τρεις πλευρές (Berciu 1934, 3). Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση το σχεδόν ορθογώνιο σχήμα της τούμπας κυριαρχούσε στο χώρο. Οι κατά προσέγγιση διαστάσεις του είναι οι εξής: η διάμετρος θα ήταν 90 μ. x 50 μ., ενώ το ύψος υπολογίστηκε στα εννέα με δέκα μέτρα (9 μ. – 10 μ.) (Berciu 1934, 4). Γύρω από τον οικισμό φαίνεται να υπήρχε ένα χαντάκι του οποίου το περίγραμμα διακρινόταν ξεκάθαρα στις μετέπειτα αεροφωτογραφίες. Στα νότια, κοντά στην τούμπα, υπήρχε ένα μικρό ανάχωμα, σαν μια μικρή τούμπα σχήματος οβάλ που φαίνεται να το περιέβαλλε και μια τάφρος. Δεν είναι γνωστό αν επρόκειτο για μια τεχνητή ή φυσική κατασκευή.

Ο D. Berciu ενέταξε τα κτήρια που εντοπίστηκαν στον πολιτισμό Boian (φάσεις II - V) και στον πολιτισμό Gumelnița (φάσεις I - III), καθένα με διάφορες φάσεις (Berciu 1961: 368). Το κατώτερο επίπεδο Boian περιείχε τα πλουσιότερα ίχνη κατοίκησης, με καλύβες και επιφάνειες (Berciu 1935, 8-10). Η αρχή της κατοίκησης Gumelnița χαρακτηρίζεται από την παρουσία μεγάλων κατοικιών. Το μήκος των κατοικιών ήταν περίπου δεκατέσσερα μέτρα (14 μ.), και διατυπώθηκε η θεωρία ότι ίσως να είχαν κάποιο κατώφλι. Μερικά κομμάτια από τους τοίχους ήταν ζωγραφισμένα με λευκές λωρίδες σε κόκκινο φόντο (Berciu 1961, 418 - 421).

V.2.β. ΣΕΡΒΙΑ

Vinča-Belo Brdo

Η θέση Vinča-Belo Brdo είναι ο μεγαλύτερος και ο περισσότερο ανασκαμμένος νεολιθικός οικισμός στην Βαλκανική (υψόμετρο: 260 μ.). Βρίσκεται κοντά στο Βελιγράδι και έδωσε το όνομά του στον πολιτισμό της Vinča, που χρονολογείται στην περίοδο 5700–4500 π.Χ. και εκτείνεται κατά μήκος της πορείας του ποταμού Δούναβη στην Ρουμανία, Σερβία, Βουλγαρία και Βόρεια Μακεδονία, αν και ίχνη του βρίσκονται σε όλη την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Ο οικισμός είχε τη μορφή τούμπας (Chapman 1981, 10 / Whittle 1996, 78, 83), νότια της οποίας έρεε ο ποταμός Bolečica, οι αποθέσεις του οποίου είχαν διαμορφώσει μια σχετικά στενή αλλά εύφορη κοιλάδα. Στα δυτικά και βορειοδυτικά η τούμπα περιβαλλόταν από ομαλούς και καλλιεργήσιμους λόφους. Στην απέναντι όχθη του

Δούναβη, σε απόσταση επτά χιλιομέτρων (7 χμ.) προς τα βορειοανατολικά, βρισκόταν ο οικισμός του Starčevo με τον οποίο είχε οπτική επαφή.

Οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες πραγματοποιήθηκαν από τον Miloje Vasić στις αρχές του 20ου αιώνα, διακόπηκαν την εποχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και άρχισαν ξανά στις δεκαετίες του 1970 και 1990. Εντοπίστηκαν επιχώσεις της Νεολιθικής, της Χαλκολιθικής και της Εποχής του Σιδήρου καθώς και ένα νεκροταφείο μεσαιωνικών χρόνων (Chapman 1981, 6). Η πρώτη ανασκαφική έρευνα έγινε το 1908 σε έκταση τετρακοσίων τετραγωνικών μέτρων (400 τ.μ.). Το 1911 η ανασκαφή συνεχίστηκε σε χώρο που εξασφαλίστηκε με την αγορά ενός αγροτεμαχίου χιλίων διακοσίων τετραγωνικών μέτρων (1.200 τ.μ.) στο ψηλότερο σημείο της τούμπας. Η ανασκαφή διακόπηκε λόγω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1924, μετά από διακοπή δέκα χρόνων, η έρευνα συνεχίστηκε για ένα μόνο έτος με χρηματοδότηση του Εθνικού Μουσείου του Βελιγραδίου. Από το 1929 έως το 1934 προχώρησε στη μελέτη των βαθύτερων στρωμάτων του οικισμού, με τη χρηματοδότηση του Άγγλου αρχαιόφιλου και εκδότη Sir Charles Hyde.

Ο M. M. Vasić δεν προχώρησε στο χωρισμό των φάσεων της αρχαιολογικής επίχωσης, πάχους εννιάμιση έως δέκα περίπου μέτρων (9,5 μ. – 10,5 μ.). Η στρωματογραφική ακολουθία της θέσης προσδιορίστηκε αργότερα με βάση την κεραμική τυπολογία από τον F. Holste (Holste 1939) [εικ. 70]. Η έκταση του οικισμού υπολογίζεται, ότι ξεπερνούσε τα εκατό (100) στρέμματα (Tasić, Vukadinović & Kapuran 2007). Με τη συνέχεια της κατοίκησης σχεδόν για μια χιλιετία στον ίδιο χώρο και τη συσσώρευση των επιχώσεων δημιουργήθηκε τούμπα με ύψος πάνω από δέκα μέτρα και πενήντα εκατοστά (10,5 μ.).

Ο οικισμός της Vinča κατοικήθηκε για μακρά χρονική περίοδο από το τέλος της Μέσης Νεολιθικής έως την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Στις επιχώσεις του αντιπροσωπευόταν η τελευταία φάση του Starčevo και όλες οι φάσεις του πολιτισμού της Vinča. Στο βαθύτερο στρώμα τα κατάλοιπα των οικιών περιορίζονταν σε λάκκους ημιυπόγειων οικιών, οι οποίοι ήταν λαξευμένοι από το επίπεδο του αρχικού εδάφους που είχε πάχος περίπου εβδομήντα εκατοστών (0,70 μ.). Τα κινητά ευρήματα από την επίχωση των λάκκων ανήκαν στην ομάδα του Starčevo, χωρίς όμως να απουσιάζουν και ευρήματα της πρώτης φάσης του πολιτισμού της Vinča.

Οι λάκκοι αποκαλύφτηκαν σε μέσο βάθος εννέα μέτρων και δέκα εκατοστών (9,10 μ.) από την επιφάνεια της τούμπας, ενώ ο πυθμένας τους έφθανε τα δέκα μέτρα και πενήντα εκατοστά (10,5 μ.). Χωρίς να υπάρχει κενό κατοίκησης ακολουθούσε ένα παχύ στρώμα με ευρήματα των φάσεων Vinča A και B, μέχρι το βάθος των εξήμισι μέτρων (6,50 μ.) Ο ορίζοντας Ι αντιπροσωπευόταν από τα πρώτα υπέργεια κτίσματα που αποκαλύφθηκαν σε βάθος από οχτώ μέτρα και ογδόντα εκατοστά έως οχτώ μέτρα και τριάντα εκατοστά (8,80 μ. - 8,30 μ.). Σε αυτόν εντάσσονταν δύο (2) οικίες με τετράπλευρη κάτοψη, κάποιοι φούρνοι που εντοπίστηκαν σε ανοιχτό χώρο και τάφοι από τους οποίους ο ένας περιείχε καμένα οστά. Ο ορίζοντας ΙΙ αφορούσε την επίχωση μεταξύ των οχτώ μέτρων και τριάντα εκατοστών και εφτά μέτρων και ενενήντα εκατοστών (8,30 μ. - 7,90 μ.). Σε αυτόν εντάσσονταν έξι (6) οικίες μεταξύ των οποίων υπήρχαν ελεύθεροι χώροι με τη μορφή δρόμων που τέμνονταν κάθετα. Στον ορίζοντα ΙΙΙ βρέθηκαν δεκατρείς (13) οικίες με τετράπλευρη κάτοψη (μήκος 6 μ. - 7,70μ. και πλάτος 3,70 μ. – 4 μ. περίπου). Τρεις από αυτές ήταν κατασκευασμένες σε απόσταση μισού μέτρου (0,50 μ.) η μια από την άλλη, γεγονός που οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ανήκαν σε μια διευρυμένη οικογένεια. Σε αυτή τη φάση τα όρια του οικισμού επεκτάθηκαν και ο προσανατολισμός των οικιών από Βορρά προς Νότο των προηγούμενων φάσεων, παρέκκλινε ελαφρά προς τα ανατολικά [εικ. 71].

Ο ορίζοντας IV αφορούσε την επίχωση από τα έξι μέτρα και είκοσι εκατοστά (6,20 μ.) έως τα πέντε μέτρα και εξήντα εκατοστά (5,60 μ.). Σε αυτόν βρέθηκαν επτά (7) οικίες. Για πρώτη φορά αναφέρθηκε ο τύπος της επιμήκους οικίας που ο M. Vasić, ονόμασε «μέγαρο», με ημιυπαίθριο χώρο στη μια πλευρά της. Ο ορίζοντας V κυμαινόταν σε βάθος πέντε μέτρων και εξήντα εκατοστών έως τεσσάρων μέτρων (5,60 μ. - 4 μ.). Σε αυτόν αποκαλύφθηκαν τέσσερις (4) οικίες που όπως και εκείνες του προηγούμενου στρώματος ήταν καταστραμμένες από πυρκαγιά. Στον ορίζοντα VI το βάθος του οποίου κυμαινόταν από τέσσερα μέτρα έως τρία μέτρα και πενήντα εκατοστά (4 μ. - 3,50 μ.), βρέθηκαν τρεις (3) οικίες που ήταν χτισμένες η μια παράλληλα με την άλλη. Η οικία 2 ήταν από τις μεγαλύτερες που είχαν ανασκαφτεί με διαστάσεις 13,5 μ. x 6 μ. Για τη θεμελίωσή της είχε σκαφτεί όρυγμα στο οποίο στηρίζονταν οι πάσσαλοι των τοίχων. Μεταξύ των πασσάλων υπήρχε πλέγμα κλαδιών. Το δάπεδο της έφερε ξύλινη υποδομή. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν πέντε φούρνοι με θολωτή κάλυψη, μεγάλος αριθμός αγγείων, πήλινοι πεσσοί σφενδόνας,

λίθινα και οστέινα εργαλεία. Από λίγα θραύσματα των τοίχων που έφεραν πλαστική ελλειψοειδή διακόσμηση, διαπιστώθηκε ότι κάποιοι τοίχοι ήταν διακοσμημένοι.

Ο ορίζοντας VII περιελάμβανε το στρώμα μεταξύ τριών μέτρων και είκοσι εκατοστών και δύο μέτρων και εξήντα εκατοστών (3,20 μ. - 2,60 μ.). Σε αυτό εντάσσονταν τα κατάλοιπα τεσσάρων (4) οικιών που ήταν κατασκευασμένες με την ίδια τεχνική όπως και όλες οι μέχρι τώρα γνωστές οικίες (Stalio 1968: 84-86). Ο ορίζοντας VIII αφορούσε το στρώμα από τα δύο μέτρα και εικοσιπέντε εκατοστά έως το ενάμισι μέτρο (2,25 μ. - 1,50 μ.). Σε αυτό το στρώμα βρέθηκαν τρεις (3) οικίες, οι οποίες βάσει της κεραμικής που βρέθηκε στο στρώμα, θα πρέπει να χρονολογούνταν στην Χαλκολιθική Εποχή (Stalio 1968, 85).

Για τα στρώματα που ακολουθούσαν τα στοιχεία περιορίζονταν σε ελάχιστες αναφορές σχετικά με την απόσταση και τη διάταξη των οικιών. Ήταν κατασκευασμένες η μια δίπλα στην άλλη σε παράλληλες σειρές, μεταξύ των οποίων υπήρχαν διάδρομοι πλάτους ενός και ενάμισι μέτρου (1 μ. - 1,50 μ.) που λειτουργούσαν ως δρόμοι (Vasić 1932, 1013). Ελεύθεροι χώροι με τη μορφή πλατείας δεν αναφέρονταν.

Στην ανασκαφική περίοδο του 1908, στην νότια πλευρά της αρχικής εγκατάστασης, εντοπίστηκε τμήμα τάφρου 303 (rov Q) (Vasić 1948, 99). Η τάφρος με κατεύθυνση βορειοανατολικά - νοτιοδυτικά περιέβαλε τον μικρό σε έκταση οικισμό και όριζε την έκτασή του στη νότια πλευρά του. Ο M. Vasić δεν παρέθετε στοιχεία που να μπορούσαν να βοηθήσουν στο να προσδιοριστεί πως συνδεόταν η τάφρος αυτή με την καθ' ύψος ανάπτυξη του οικισμού. Φαίνεται, όμως, από κάποιες σημειώσεις του ανασκαφέα, ότι η τάφρος θα πρέπει να σχετιζόταν με τις κατασκευές των ημιυπόγειων και των πρώτων υπέργειων οικιών.

Τα δημοσιευμένα στοιχεία που αφορούσαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των ανασκαφών του M. M. Vasić, περιορίζονταν στην περιγραφή των λάκκων της αρχικής εγκατάστασης και κάποιων υπέργειων οικιών των τελευταίων στρωμάτων του νεολιθικού οικισμού. Στο αρχικό στρώμα εγκατάστασης αποκαλύφτηκαν δεκαέξι (16) λάκκοι που αποτελούσαν το υπόγειο τμήμα οικιών. Οι λάκκοι ήταν διατεταγμένοι κυκλικά γύρω από έναν ελεύθερο χώρο, στο κέντρο του οποίου αποκαλύφθηκε ένας μεγαλύτερος λάκκος εντός του οποίου, σε δεύτερη χρήση, πραγματοποιήθηκε ομαδικός ενταφιασμός (Nikolić 2007, 27-38). Οι λάκκοι εντοπίστηκαν στο επίπεδο του φυσικού εδάφους που βρίσκεται σε βάθος μεταξύ

εννέα μέτρων και δέκα εκατοστών και εννέα μέτρων και τριάντα εκατοστών (9,10 μ. - 9,30 μ.) Σε κάποιους λάκκους τα τοιχώματα είχαν λαξευτεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαμορφώνεται θρανίο (Stalio 1984, 35). Μόνο σε έναν από τους λάκκους αποκαλύφθηκε μια εστία σε κοίλωμα που είχε σκαφτεί στον πυθμένα του.

Στη δημοσίευση των ανασκαφών του M. M. Vasić, υπήρχε αρκετά καλή περιγραφή των φούρνων που βρέθηκαν εντός των οικιών, χωρίς να δίνεται ιδιαίτερο βάρος στην παρουσίαση των άλλων σταθερών καταλοίπων. Παράλληλα με τους φούρνους, όμως, παρέθετε κάποια στοιχεία και για τις υπέργειες οικίες των νεότερων στρωμάτων. Έτσι διαπιστώθηκε ότι οι οικίες είχαν τετράπλευρη κάτοψη και όμοια τεχνική δόμησης καθ' όλη τη διάρκεια του οικισμού. Ήταν κατασκευασμένες με ξύλινο σκελετό από πασσάλους που ήταν τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στο άλλον. Στις περιπτώσεις που η απόσταση μεταξύ των πασσάλων ήταν μεγάλη (περίπου ενός μέτρου), υπήρχε πλέγμα κλαδιών ή καλαμιών. Η ξύλινη δομή ήταν επενδυμένη εξωτερικά και εσωτερικά με περισσότερες στρώσεις πηλού. Η υποδομή των δαπέδων ήταν ξύλινη με πασσάλους ή σανίδες οριζόντια τοποθετημένες και πάνω σε αυτές υπήρχε επάλειψη πηλού. Συχνά στην περιοχή γύρω από τους φούρνους, ακόμη και στις οικίες που δεν είχαν καταστραφεί από φωτιά, τα δάπεδα ήταν ψημένα (Vasić 1932, 10). Το εσωτερικό των οικιών ήταν διαχωρισμένο με τοίχους ή διαχωριστικά παραπετάσματα, σε δύο ή περισσότερους χώρους. Σε μια από τις οικίες που ανασκάφηκαν σε βάθος περίπου τριών μέτρων και είκοσι εκατοστών (3,20 μ.) (η μεγαλύτερη που έχει εντοπιστεί), διαπιστώθηκε η ύπαρξη πέντε χώρων.

Στο εσωτερικό των οικιών βρέθηκαν φούρνοι τα δάπεδα των οποίων ήταν κατασκευασμένα από λεπτές στρώσεις καθαρού πηλού. Ο M. Vasić παρατήρησε ότι τα δάπεδα των φούρνων παρουσίαζαν έντονη κλίση προς την πλευρά του στομίου, για την οποία θεωρούσε ότι ήταν χαρακτηριστικό κατασκευαστικό στοιχείο, το οποίο σχετιζόταν με τη χρήση τους για την παρασκευή υδράργυρου από το ορυκτό κινναβαρίτη (Vasić 1932, 10-12, 13). Οι οικίες που αποκαλύφτηκαν ήταν καταστραμμένες από πυρκαγιά, φαινόμενο που είχε παρατηρηθεί σε όλους τους οικισμούς αυτής της περιόδου, στην επικράτεια του πολιτισμού της Vinča.

Αν και δεν εντοπίστηκε νεκροταφείο του νεολιθικού οικισμού, κατά τις ανασκαφές του M. Vasić αποκαλύφτηκαν δύο τάφοι και πολλά ανθρώπινα οστά διάσπαρτα μέσα στην επίχωση. Το 1931, σε βάθος εννέα μέτρων και τριάντα

εκατοστών (9,30 μ.) εντοπίστηκε λάκκος με ακανόνιστη τετράπλευρη κάτοψη, στον οποίο οδηγούσε κλιμακωτός διάδρομος («δρόμος» όπως τον ονομάζει ο M. Vasić). Ο λάκκος βρέθηκε στο επίπεδο της αρχικής εγκατάστασης στο χώρο, που χρονολογήθηκε στην τελευταία φάση της περιόδου του Starčevo, στο κέντρο του χώρου που περιβαλλόταν από τους λάκκους των ημιυπόγειων οικιών (Perić and Nikolić 2006, 47-72). Εντός του τάφου βρέθηκαν ενταφιασμένοι εννέα νεκροί, των οποίων τα σώματα ήταν άτακτα τοποθετημένα, μάλλον σε ύπτια θέση με τα κεφάλια προς τις πλευρές των τοιχωμάτων του λάκκου. Ανθρώπινα οστά βρέθηκαν και στο «δρόμο» αλλά και στην επίχωση δίπλα στον τάφο. Εκτός από δύο δισκοειδή σφονδύλια δεν υπήρχαν άλλα κτερίσματα (Vasić 1936α, 9-14). Ο δεύτερος τάφος βρέθηκε σε βάθος οχτώ μέτρων και εβδομήντα πέντε εκατοστών (8,75 μ.) μέσα στο στρώμα του humus που κάλυπτε τον χώρο πριν από την πρώτη εγκατάσταση. Ο νεκρός ήταν ενταφιασμένος σε συνεσταλμένη θέση με το δεξί χέρι τοποθετημένο κάτω από το κεφάλι. Και αυτός ήταν ακτέριστος (Vasić 1936α, 35).

Ήδη από την αρχή της έρευνας ο M. M. Vasić επισήμανε τη σημασία της επεξεργασίας των μετάλλων για την οικονομία του οικισμού. Μικρά κομμάτια μετάλλων που δεν ξεπερνούσαν σε μέγεθος το ένα εκατοστό, βρέθηκαν σε όλα τα στρώματα. Ιδιαίτερο βάρος έδωσε στην επεξεργασία και χρήση του κινναβαρίτη (Vasić 1932, 9-22) που βρέθηκε σε μεγάλες ποσότητες. Παράλληλα με τον κινναβαρίτη βρέθηκαν και κομμάτια γαληνίτη, αλλά και μαλαχίτη («πρασινωπή ύλη» όπως τον περιγράφει). Τα περισσότερα από αυτά ήταν άμορφες μάζες ορυκτών και λιγοστά τέχνεργα, στα οποία περιλαμβάνονταν δεκαοχτώ (18) χάνδρες και επτά (7) περίαπτα (Antonović 2002b, 32).

Η ανασκαφική έρευνα στη Vinča, αποτελούσε την πρώτη μεγάλης έκτασης έρευνα στη Σερβία, η οποία σηματοδοτούσε και την έναρξη της προϊστορικής έρευνας στα κεντρικά Βαλκάνια. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών δημοσιεύθηκαν σε μια τετράτομη σειρά με τίτλο Praistorijska Vinča I-IV από το 1932 έως το 1936. Η έλλειψη, όμως, των στρωματογραφικών στοιχείων σε αυτή τη δημοσίευση οδήγησε πολλούς από τους μεταγενέστερους ερευνητές να επανεξετάσουν και να αναθεωρήσουν την ερμηνεία των δεδομένων που είχε προτείνει ο M. Vasić (Garašanin 1951 / Stalio 1984, 34-41 / Schier 1996, 141-162).

Starčevo

Η θέση, που έδωσε το όνομα της στον ομώνυμο πολιτισμό, βρίσκεται στη βόρεια όχθη του Δούναβη, απέναντι από το Βελιγράδι (υψόμετρο: 77 μ.).

Η πρώτη ανασκαφική έρευνα που περιορίστηκε σε μικρής έκτασης δοκιμαστικές τομές έγινε από τον M. Grbić το 1928. Η ανασκαφή συνεχίστηκε με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου του Harvard και του Εθνικού Μουσείου του Βελιγραδίου το 1931-1932 (Fewkes, Goldman & Ehrich 1933, 33-52). Το 1969 - 1970 έγινε εκ νέου ανασκαφή και πάλι με τη συνεργασία Αμερικανών και Γιουγκοσλάβων αρχαιολόγων, υπό τη διεύθυνση των M. Garašanin και Robert Ehrich. Καθώς το κεντρικό τμήμα του οικισμού ήταν ήδη κατεστραμμένο λόγω της εξόρυξης αργίλου που είχε αρχίσει πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι νέες τομές ανοίχτηκαν στην περιφέρειά του, όπου οι επιχώσεις είχαν διατηρηθεί σε καλύτερη κατάσταση. Κύριος σκοπός της μεταπολεμικής ανασκαφής ήταν ο επανέλεγχος της στρωματογραφίας και η αποσαφήνιση των περιόδων του οικισμού, τα αποτελέσματά της όμως δεν δημοσιεύθηκαν.

Με την πρώτη ανασκαφή του Jesse Walter Fewkes, αποκαλύφθηκαν τέσσερα (4) κύρια επίπεδα τα οποία διαπερνούσαν λάκκοι. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν οκτώ (8) λάκκοι ημιυπόγειων οικιών, δύο (2) πηγάδια και αρκετοί αποθέτες, που χρονολογήθηκαν μεταγενέστερα στην Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική. Βρέθηκαν επίσης και τρεις (3) ταφές σε συνεσταλμένη στάση. Οι λάκκοι των οικιών είχαν διαφορετικές κατόψεις και διαστάσεις, κάποιοι ήταν κυκλικοί με διάμετρο έως τρία (3) μέτρα και άλλοι επιμήκεις που αποτελούνταν από περισσότερους μικρότερους λάκκους, με συνολικό μήκος μέχρι και τα έξι μέτρα (6 μ.). Το βάθος τους δεν ήταν μεγάλο και κανένας δεν ξεπερνούσε το ένα μέτρο και τριάντα εκατοστά (1,30 μ.). Δύο βαθύτεροι λάκκοι ερμηνεύθηκαν ως πηγάδια. Στο λάκκο πέντε (5) διαπιστώθηκε η ύπαρξη δύο δαπέδων μεταξύ των οποίων μεσολαβούσε στρώμα επίχωσης πάχους είκοσι πέντε εκατοστών (0,25μ.). Στο εσωτερικό δύο λάκκων βρέθηκαν εστίες, ενώ σε κάποιους από αυτούς διαπιστώθηκε ότι τα τοιχώματά τους ήταν λαξευμένα έτσι ώστε να σχηματίζονται θρανία, κάποια κομμάτια ψημένων πηλών που διέσωζαν αποτυπώματα ξύλων προέρχονταν από την οροφή τους (Stalio 1968, 79).

Ο πολιτισμός του Starčevo ήταν σύγχρονος με τη φάση Karanovo I-II και χαρακτηριζόταν από ημισφαιρικά αγγεία με υψηλή βάση, από μια χονδροειδή

κεραμική με εμπίεστο διάκοσμο και μια λεπτή γραπτή κεραμική η οποία προσέφερε μια λεπτομερέστερη περιοδολόγηση.

Pavlovac, Vranje

Ο οικισμός βρίσκεται στη λεκάνη του Νότιου Μοράβα, περίπου επτά χιλιόμετρα (7 χμ.) νοτιοδυτικά της πόλης Vranje, στα όρια του χωριού Pavlovac (υψόμετρο: 252 μ.). Η ευρύτερη περιοχή προς τα δυτικά καλυπτόταν από χαμηλούς και ομαλούς λόφους, ενώ στα ανατολικά ήταν πεδινή. Εντοπίστηκε το 1936 από τον J. W. Fewkes στην περιοχή με τα τοπωνύμια Gumnište και Čukar (Stalio 1967a, 57-74). Επρόκειτο για δύο χαμηλά και ομαλά εξάρματα που έχουν κλίση προς το κέντρο της λεκάνης, όπου ρέει ο ποταμός Μοράβας και διαχωρίζονταν μεταξύ τους από την κοίτη μικρού ανενεργού ρέματος.

Η έρευνα του J. W. Fewkes αποκάλυψε ότι η στρωματογραφία δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλη την έκταση του οικισμού. Το ανώτερο στρώμα ήταν διαταραγμένο από τις καλλιέργειες και περιείχε κεραμική στην οποία διακρίνονταν χαρακτηριστικά της φάσης Vinča-Pločnik. Το επόμενο στρώμα χρονολογήθηκε, με βάση την κεραμική, στην περίοδο Vinča-Tordoš στην οποία εμφανίζονταν και αγγεία που διατηρούσαν χαρακτηριστικά σχήματα της Μέσης Νεολιθικής (Starčevo) (Stalio 1967a, 60). Σε αυτό αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα οικιών τετράπλευρης κάτοψης, που ήταν κατασκευασμένες με ξύλινο σκελετό, πλέγμα κλαδιών ή καλαμιών και πηλό. Κάτω από αυτό διαπιστώθηκε η ύπαρξη λάκκων λαξευμένων στο φυσικό έδαφος που περιείχαν ευρήματα αποκλειστικά της Μέσης Νεολιθικής (Stalio 1967a, 57-74, Garašanin 1958, 398).

Pločnik

Πρόκειται για την επώνυμη θέση του πολιτισμού Vinča-Pločnik. Η περιοχή όπου βρίσκεται ο οικισμός αποτελεί μια στενή κοιλάδα του ποταμού Toplica στα νοτιοδυτικά όρια της εκτεταμένης λεκάνης της πόλης Niš (υψόμετρο: 1020 μ.). Η συνολική έκταση του οικισμού ξεπερνούσε σε διάμετρο τα οχτακόσια μέτρα (800 μ.), καλύπτοντας χώρο χιλίων στρεμμάτων (1.000 στρ.). Το πάχος των επιχώσεων, σε σημεία όπου εντοπίζονταν λάκκοι, έφθανε τα τρία μέτρα και εξήντα εκατοστά (3,60 μ.).

Η πρώτη ανασκαφή έγινε από τον M. Grbić το 1927. Ερευνήθηκε μια περιοχή έκτασης χιλίων οχτακοσίων τετραγωνικών μέτρων (1.800 τ.μ.). Από τις

στρωματογραφικές παρατηρήσεις των πρώτων αυτών ανασκαφών διαπιστώθηκε, αρχικά, η ύπαρξη μόνο δύο πολιτιστικών φάσεων που χρονολογήθηκαν στην περίοδο Vinča C-D (Vinča-Pločnik I και II) (Stalio 1962, 20-25). Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και στις ανασκαφές που ακολούθησαν μέχρι το 1975, λόγω των μικρών διαστάσεων των τομών δεν εντοπίστηκαν κατόψεις οικιών. Αν και τα κατάλοιπα των οικιών ήταν εμφανή σε όλα τα στρώματα, τα αρχιτεκτονικά δεδομένα περιορίζονταν μόνο στα δομικά υλικά των υπέργειων κτισμάτων που ήταν κατασκευασμένα από ξύλινο σκελετό και πηλό (Srejović 1988, 63). Τα δεδομένα των νεότερων ανασκαφών δεν έχουν δημοσιευθεί.

Από τη θέση προήλθαν τέσσερις «θησαυροί» που αποτελούνταν από τριάντα τέσσερα (34) χάλκινα εργαλεία, το μεγαλύτερο σύνολο χάλκινων εργαλείων που έχουν βρεθεί σε νεολιθικά στρώματα στη νοτιοανατολική Ευρώπη (Šljivar et al. 2006, 101-102). Οι πληροφορίες της εύρεσης των «θησαυρών» περιορίζονταν μόνο στον προσδιορισμό του βάθους που εντοπίστηκαν και στην περιοχή που βρέθηκαν, καθώς αποκαλύφθηκαν τυχαία κατά την εκτέλεση εκσκαφών. Τα νεότερα, όμως, χάλκινα ευρήματα που προέκυψαν από τις ανασκαφές ήταν καλά στρωματογραφημένα και βρέθηκαν όχι με τη μορφή «θησαυρών», αλλά δίπλα σε σύνολα κεραμικής και άλλων καταλοίπων του οικισμού. Η διατήρηση εντός των επιχώσεων ενός τόσο μεγάλου συνόλου χάλκινων εργαλείων ίσως μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα μιας ξαφνικής καταστροφής, καθώς στην περιοχή στην οποία βρέθηκαν εντοπίζονταν ίχνη έντονης και εκτεταμένης καταστροφής από πυρκαγιά, μετά την οποία η περιοχή εγκαταλείφθηκε (Šljivar et al. 2006, 256).

Σε ένα συγκεκριμένο χώρο εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός μικρών κομματιών μαλαχίτη και σκουριών ως δευτερογενή προϊόντα από την τήξη των μετάλλων. Τα ευρήματα αυτά υπήρχαν σε όλα τα στρώματα από την αρχή της εγκατάστασης και μέχρι την εγκατάλειψη του οικισμού. Συνήθως εντοπίζονταν μαζί με συγκεντρώσεις λίθων και με κάποια πήλινα δάπεδα (Radivojević and Kuzmanović-Cvetković 2014, 18). Ωστόσο, δεν αποκαλύφθηκαν κατασκευές που θα μπορούσαν να αποδοθούν με βεβαιότητα στην παραγωγή χαλκού. Πρόσφατα αποκαλύφθηκε ένας χώρος με δάπεδο από πατημένο πηλό διαστάσεων 6 μ. x 6 μ., το οποίο ανήκε στην πολιτιστική φάση Gradac και στο οποίο βρέθηκαν μεταξύ των αγγείων, μία σμίλη, τμήμα βραχιολιού, τμήμα κοσμήματος και ένα έλασμα, όλα από χαλκό. Στον ίδιο χώρο αποκαλύφθηκε και ένας φούρνος τετράπλευρης κάτοψης διαστάσεων 1,40 μ.

x 1,40μ. που διατηρήθηκε σε ύψος μισού μέτρου (0,50 μ.). Πάνω στο δάπεδο της κατασκευής βρέθηκαν και κομμάτια πήλινων σωλήνων που φέρουν δύο λαβές στο ένα άκρο τους. Η παρουσία μεγάλου αριθμού κομματιών ορυκτών δίπλα στα παραπάνω ευρήματα, οδήγησαν τους ανασκαφείς στην ερμηνεία του χώρου ως εργαστήριο που ήταν προορισμένος για την επεξεργασία του χαλκού (Radivojević and Kuzmanović-Cvetković 2014: 19).

Lukički Breg, Vitoševac

Η θέση εντοπίστηκε από τον J. W. Fewkes το 1934. Οι επιχώσεις του οικισμού εκτείνονταν στην ομαλή πλαγιά λόφου που βρισκόταν στις υπώρειες των ορεινών όγκων που υψώνονταν στα δυτικά της κοιλάδας του Μοράβα, νότια του χωριού Vitoševac. Η ευρύτερη περιοχή του καλυπτόταν από χαμηλό λοφώδες ανάγλυφο με εδάφη μέτριας παραγωγικότητας (κυρίως καστανοχώματα).

Αν και τα υλικά από τις κατασκευές των οικιών ήταν πολλά σε αριθμό, δεν στάθηκε δυνατό, ίσως και λόγω των μικρών διαστάσεων των τομών, να εντοπιστούν σταθερά κατάλοιπα. Η διάρκεια κατοίκησης του οικισμού δεν ήταν μεγάλη και περιοριζόταν στη φάση Vinča-Pločnik IIα, που αντιστοιχούσε στο στρώμα που εντοπίζεται σε βάθος πέντε έως τεσσάρων μέτρων (5 μ. – 4 μ.) του οικισμού της Vinča-Belo Brdo. Η αιτία της εγκατάλειψης του οικισμού, όπως φαινόταν από τη μεγάλη ποσότητα καταλοίπων από τους τοίχους καμένων οικιών, υπήρξε η εκδήλωση φωτιάς (Srejović 1988).

V.2.γ. ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Gabarevo

Η θέση βρίσκεται στη κεντρική Βουλγαρία και έχει τη μορφή τούμπας (υψόμετρο: 423 μ.). Εντοπίστηκε το 1928 κατά τη διάρκεια κατασκευής ενός σχολείου στο χωριό Gabarevo (Gaul 1948, 189) όπου αποκαλύφθηκε προϊστορικός οικισμός της πέμπτης (5ης) χιλιετίας π.Χ. (η τρίτη και η τελευταία φάση του πολιτισμού Kocadermen-Gumelniţa-Karanovo VI) (Draganov 1998, 212).

Τα ευρήματα αποτελούνταν από κεραμική με διακόσμηση γραφίτη, λίθινα απολεπισμένα και λειασμένα εργαλεία, χάλκινα αντικείμενα, ειδώλια, οστέινα και πήλινα, αλλά και θραύσματα ανθρωπόμορφων αγγείων (Gaul 1948, 190-191).

Ακέραιο σώθηκε μόνο ένα από αυτά, ύψους δεκαπέντε εκατοστών (0,15 μ.) που παρίστανε όρθια, ανδρική μορφή (Gaul 1948, 190, Pl. LVII). Η επιφάνειά του ήταν καστανέρυθρη στιλβωμένη και πιο έντονα χρωματισμένη στην περιοχή του κορμού. Το κεφάλι της μορφής δεν αποδιδόταν καθώς στη θέση του υψωνόταν φαρδύς ο λαιμός του αγγείου, ο οποίος διακοσμείτο με έντεκα οριζόντιες γραπτές γραμμές γραφίτη. Ρεαλιστικά διαμορφώνονταν τα χέρια και τα πόδια της μορφής. Το αριστερό χέρι ακουμπούσε διπλωμένο σε οριζόντια πλαστική ταινία - ζώνη στην περιοχή της μέσης και το δεξί στο φύλο της μορφής. Χαρακτηριστικό είναι ότι η μικροσκοπική οπή του φύλου συγκοινωνούσε με το εσωτερικό κενό του κορμού της μορφής. Στο πίσω μέρος της μορφής, στην περιοχή των γλουτών, υπήρχε κάθετη πλαστική ταινία. Πάνω στα κοντά πόδια αποδίδονταν με μικρά εξογκώματα τα γόνατα, ενώ με εγκοπές παριστάνονταν τα δάχτυλα (Tringham 1971, fig. 28.f).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ

VI.1. Οι θεσμοί και οι φορείς της έρευνας

Οι φορείς που ανέπτυξαν την έρευνα της Νεολιθικής κατά τη διάρκεια του Μεσοπόλεμου στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου - με εξαίρεση την Κύπρο - ήταν σχεδόν αποκλειστικά ξένοι, είτε αμερικανικοί είτε ευρωπαϊκοί, και αυτό λόγω των ιστορικών συνθηκών που επικράτησαν στην περιοχή και που καθόρισαν τη λειτουργία των κρατών που δημιουργήθηκαν εκεί (Βλ. κεφάλαιο ΙΙ του Μέρους Α' - Το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο). Οι ερευνητές αυτοί προσέγγιζαν το παρελθόν της Ανατολικής Μεσογείου κυρίως σε σχέση με τις δικές τους αναζητήσεις που σχετίζονταν άμεσα με τα βιβλικά κείμενα στα οποία βασίστηκε ένας ολόκληρος κλάδος της Αρχαιολογίας για την περιοχή, η Βιβλική Αρχαιολογία. Επιπλέον, θεωρούσαν τους γηγενείς της Εγγύς Ανατολής σαν απλούς, στερεοτυπικούς απόγονους αρχαίων πολιτισμών που, όμως, δεν είχαν επιτύχει την κατάκτηση μιας σύγχρονης ταυτότητας αδυνατώντας έτσι να επιστρέψουν πίσω στο παρελθόν τους και να το μελετήσουν. Έτσι, ενώ οι ίδιοι λειτουργούσαν ως εργατικό δυναμικό στις ανασκαφές, οι ευρωπαίοι και βορειοαμερικανοί αρχαιολόγοι διεξήγαγαν τις έρευνες καθορίζοντας το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο. Πολλά ερωτήματα, ωστόσο, εγείρονταν σχετικά με τη προσέγγιση των ξένων ερευνητών. Τα βιβλικά κείμενα είχαν επηρεάσει στο ίδιο βαθμό αμερικανούς και δυτικοευρωπαίους; Σε σχέση με τη Βιβλική Αρχαιολογία, που είχε ήδη αναπτυχθεί στην περιοχή πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρξε κάποια αλλαγή κατεύθυνσης κατά το Μεσοπόλεμο; Πως τα υλικά κατάλοιπα ενός υλικού πολιτισμού, όπως αυτός της Νεολιθικής, ερμηνεύονταν υπό το πρίσμα της Βιβλικής Αρχαιολογίας;

Με την άνοδο του εθνικισμού κατά το 19ο και 20ο αιώνα, οι ντόπιοι άρχισαν να αναλαμβάνουν πιο ενεργό ρόλο στη μελέτη του παρελθόντος. Η αρχαιολογία που ήδη ασκείτο στην περιοχή αναπτύχθηκε και χάρη στη δραστηριότητα των ντόπιων αρχαιολόγων που άρχισαν να διεκδικούν τα αρχαίο, προχριστιανικό παρελθόν τους παράλληλα με τη διεκδίκηση των εδαφών τους. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι Αμερικανοί αρχαιολόγοι άρχισαν να έχουν μεγαλύτερη επιρροή στον τομέα της Αρχαιολογίας με την εισαγωγή νέων μεθόδων και τεχνικών ανασκαφής.

Όσοι αρχαιολόγοι εργάστηκαν στην περιοχή ήρθαν αντιμέτωποι με προβλήματα και δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν και αυτοί που δραστηριοποιούνταν σε άλλες περιοχές. Υπήρχαν δυσκολίες στη διατύπωση θεωριών και στην εφαρμογή μεθόδων που θα ικανοποιούσαν τα ενδιαφέροντα όλων όσων συμμετείχαν στις ανασκαφές και στην έρευνα, όπως επιστημόνων άλλων ειδικοτήτων (ορυκτολόγων, ανθρωπολόγων, ιστορικών τέχνης κλπ). Υπήρχε ένταση ανάμεσα στους αρχαιολόγους και στα έθνη κράτη που ρύθμιζαν τις ανασκαφές τους. Άλλωστε, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι μετά την παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η περιοχή υπήρξε χώρος βίαιων εδαφικών διεκδικήσεων. Η αρχαιολογία έπαιξε και αυτή το ρόλο της στο παιχνίδι των εδαφικών διεκδικήσεων.

Η αρχαιολογία των χωρών της Ανατολικής Μεσογείου είχε τις ρίζες της στις πολιτικές έριδες μεταξύ των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα έναν αγώνα κύρους και συλλογής αντικειμένων που θα επάνδρωναν τα εθνικά τους μουσεία. Όταν η λεηλασία αυτή περιορίστηκε, το ενδιαφέρον στράφηκε στην μελέτη μεγάλων θέσεων και κειμένων. Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στα μεγάλα θαμμένα μνημεία (tell, πόλεις) και σε γραπτά αρχεία σε γλώσσες που δεν μπορούσαν να διαβαστούν και να γίνουν κατανοητές. Η αποκρυπτογράφηση τους αποτέλεσε τον κύριο πυρήνα της παραδοσιακής αρχαιολογίας στη περιοχή.

Χαρακτηριστικό για την περίοδο αυτή στην Εγγύς Ανατολή και κυρίως για τη μελέτη της Νεολιθικής ήταν το γεγονός ότι αφετηρία για πολλούς μελετητές αποτέλεσε η ερμηνεία των βιβλικών κειμένων και οι μεγάλοι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν την Εποχή του Χαλκού κι έπειτα, χωρίς όμως να παραβλέπουν και τα στοιχεία της Νεολιθικής Εποχής που εντόπιζαν στις θέσεις που ερευνούσαν. Δεν ειδικεύονταν όλοι στη Νεολιθική Εποχή, όμως αναγνώριζαν τη σκοπιμότητα της αναζήτησης του βαθύτερου παρελθόντος. Γίνεται λόγος για άτομα που δεν ήταν αποκλειστικά και μόνο αρχαιολόγοι (για παράδειγμα ο Amim el Omari, από όπου πήρε το όνομά του ο ομώνυμος πολιτισμός, ήταν ορυκτολόγος) και που οργάνωναν μεγάλες ομάδες ερευνητών με τους οποίους και συνεργάζονταν.

Στην **Τουρκία,** η οποία κατά το Μεσοπόλεμο τελούσε υπό το καθεστώς του Κεμάλ Ατατούρκ (1920-1938), έγιναν σημαντικές θεσμικές αλλαγές. Το 1923 ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο της Άγκυρας στο οποίο λειτούργησε, από το 1930 και εξής, το Τμήμα Φυσικής Ανθρωπολογίας υπό τον Şevket Aziz Kansu και το Τμήμα

Παλαιοανθρωπολογίας με επικεφαλής τον Esma Bostanci. Μεταπολεμικά, το 1955, ιδρύθηκε, επίσης, Τμήμα Προϊστορίας με κύρια ενδιαφέροντα την Προϊστορία, την Παλαιοοικολογία, την Παλεθνολογία και τη Φυσική Ανθρωπολογία από τον Kilic Kökten, γνωστό για τις επιφανειακές έρευνες στην περιοχή Urfa στην νοτιοανατολική Τουρκία, κατά τις οποίες έφερε στο φως πολλές θέσεις της Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής (Schwidetzky et al. 1980).

Οι πρώτες νεολιθικές θέσεις στην Τουρκία εντοπίστηκαν, ωστόσο, πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε δύο περιοχές. Στο Βόσπορο, αφενός, με την διάνοιξη της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολη-Βαγδάτη ήρθαν στο φως οι θέσεις Fikirtepe και Pednik τα ευρήματα των οποίων μελετήθηκαν και δημοσιεύθηκαν (Arne 1922). Αφετέρου ο J. Garstang έσκαψε στο Coba Höyük στο Sakçagözü κατά το 1908 και 1911 εντόπισε νεολιθική κεραμική, καθώς και κεραμική των περιόδων Halaf και Ubaid.

Το Δεκέμβριο του 1918. κι ενώ η **Παλαιστίνη** ήταν ακόμη υπό τον έλεγχο της Βρετανικής Στρατιωτικής Διοίκησης εκδόθηκε μια Διακήρυξη για την προστασία των αρχαιοτήτων. Τον Ιούλιο του 1920, η στρατιωτική διοίκηση αντικαταστάθηκε από μία πολιτική διοίκηση υπό τον Ύπατο Αρμοστή Herbert Samuel. Μία από τις πρώτες ενέργειες της νέας κυβέρνησης ήταν να ιδρύσει ένα Τμήμα Αρχαιοτήτων και να εκδώσει ένα Διάταγμα που όριζε τις λειτουργίες και την εξουσία του Τμήματος (Garstang 1922, 115-143). Το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Παλαιστίνης υπό Βρετανική εντολή λειτούργησε από το 1920 έως το 1948 και ήταν υπεύθυνο για την προστασία και την έρευνα των αρχαιολογικών ευρημάτων στην Παλαιστίνη.

Σύμφωνα με το εν λόγω Διάταγμα ως "αρχαιότητα" ορίστηκε οποιοδήποτε προϊόν ανθρώπινης δραστηριότητας πριν από το 1.700 μ. Χ., αν και υπήρχε μια εξαίρεση για αντικείμενα που χρησιμοποιούνταν ενεργά για θρησκευτικούς σκοπούς. Προκειμένου να διατεθεί ή να εξαχθεί μια "αρχαιότητα" θα έπρεπε να υπάρχει επίσημη άδεια από το Τμήμα Αρχαιοτήτων. Επιπρόσθετα, η άδεια του Τμήματος απαιτείτο για ανασκαφές και θα μπορούσε να δοθεί μόνο σε ιδρύματα ή σε άτομα με αποδεδειγμένη επιστημονική επάρκεια. Δικαίωμα στα αποτελέσματα από την ανακάλυψη ευρημάτων θα είχαν από κοινού ο ανασκαφέας/ερευνητής και το Τμήμα, αφού πρώτα θα επιλέγονταν τα αντικείμενα που απαιτούνταν για την επιστημονική πληρότητα του νεοϊδρυθέντος Αρχαιολογικού Μουσείου της

Παλαιστίνης. Τέλος, το Τμήμα είχε την εξουσία να απαλλοτριώσει ή να μισθώσει βιαίως ιδιωτική ιδιοκτησία που περιείχε σημαντικά ευρήματα αν δεν μπορούσε να επιτευχθεί ικανοποιητική συμφωνία με τους ιδιοκτήτες (Bentwich & Goadby 1925, 251-254).

Η Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή στην Ιερουσαλήμ ιδρύθηκε το 1919 και στεγαζόταν στο ίδιο κτήριο με το Τμήμα Αρχαιοτήτων μέχρι το 1930. Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Παλαιστίνης, υπεύθυνο για τη διαχείριση του Τμήματος Αρχαιοτήτων, βρισκόταν, επίσης, στο ίδιο κτήριο μέχρι το 1935, όταν και μετακόμισε, μαζί με το Τμήμα, σε ένα νέο κτίριο στην ανατολική Ιερουσαλήμ δωρεά του John Davison Rockefeller. Το Μουσείο άνοιξε εκ νέου στο κοινό το 1938 και είναι πλέον ευρέως γνωστό ως Μουσείο Rockefeller (Gibson 1999, 115-143).

Κατά το Μεσοπόλεμο και συγκεκριμένα από το 1920 έως το 1926 διευθυντής του Τμήματος Αρχαιοτήτων διετέλεσε ο J. Garstang (1876-1956), ο οποίος υπήρξε και διευθυντής της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής της Ιερουσαλήμ ήδη από το 1919. Στη συνέχεια, και έως το 1937, διευθυντής ήταν ο Ernest Richmond, Βρετανός αρχιτέκτονας που εργάστηκε στην Αίγυπτο, στη Βρετανία, στη Γαλλία και στους Αγίους Τόπους, ενώ κατά την δεκαετία 1938–1948 τα καθήκοντα του διευθυντή ανέλαβε ο Robert Hamilton, Βρετανός αρχαιολόγος και ακαδημαϊκός, ο οποίος μεταξύ άλλων συνεπικούρησε και στην ανασκαφή της ασσυριακής πόλης του Νινευή.

Ο J. Garstang, οργάνωσε τη συνεργασία των Άγγλων, Γάλλων και Αμερικανών στη Παλαιστίνη. Θεωρείται ως πρωτοπόρος στην εφαρμογή επιστημονικών πρακτικών στον τομέα της αρχαιολογίας, καθώς κρατούσε λεπτομερές ημερολόγιο των ανασκαφών του και εκτενές φωτογραφικό αρχείο, κάτι το οποίο ήταν αρκετά ασυνήθιστο για την αρχαιολογία των αρχών του 20ου αιώνα. Από τις σημαντικές του ανασκαφές θα μας απασχολήσει αυτή στην Ιεριχώ (1930-1936), που χρηματοδοτήθηκε από τον Charles Marston[16], και αυτή που διεξήγαγε στο Yümük Tepe στην Τουρκία (1937-1940).

Από το 1923-1925 ο J. G. Duncan ήταν υποδιευθυντής του Ταμείου για την εξερεύνηση της Παλαιστίνης (Palestine Exploration Fund). Το 1930 εξέδωσε το *Corpus of dated Palestinian Pottery*, το οποίο περιελάμβανε κεραμική από το Gerar

[16] Πρόκειται για επιχειρηματία, ο οποίος χρηματοδοτούσε ανασκαφές στην Παλαιστίνη από το 1929 έως το 1938 μέσω του Ταμείου για την εξερεύνηση της Παλαιστίνης (Palestinian Exploration Fund) που είχε ιδρυθεί στην Αγγλία γι' αυτό το σκοπό το 1865.

και το Beth-Pelet, χρονολογημένη και οργανωμένη από τον Sir William Matthew Flinders Petrie, καθώς και χάντρες από το Beth-Pelet, χρονολογημένες και οργανωμένες από τον James Leslie Starkey.

Η **Αίγυπτος**, μετά την Εκστρατεία του Ναπολέοντα και την ανακάλυψη (1799) της Στήλης της Ροζέττας καθώς και την αποκρυπτογράφησή της από το 1821 και εξής από τον Jean-François Champollion, είχε έντονα απασχολήσει το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων. Η Υπηρεσία Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων ιδρύθηκε το 1858 υπό τον Γάλλο Auguste Mariette (1821–1881), ο οποίος με αυτό τον τρόπο σταμάτησε τη λεηλασία των αρχαιοτήτων, ίδρυσε το Εθνικό Μουσείο στο Κάιρο και εμπόδισε την παράνομη «φυγή» των αρχαιοτήτων από τη χώρα. Ασχολήθηκε περαιτέρω με την εκτεταμένη ανασκαφή των φαραωνικών τάφων, χρησιμοποιώντας μεθόδους που παρήγαγαν προσεκτική παρατήρηση και τεκμηρίωση.

Στο πλαίσιο του βρετανικού καθεστώτος, το Ταμείο Εξερεύνησης της Αιγύπτου (Egypt Exploration Fund) συνέχισε το έργο του A. Mariette και χρηματοδότησε την πρώτη προφαραωνική εργασία υπό τον W.M.F. Petrie. Ο τελευταίος (1853-1942) γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αγγλία. Διετέλεσε καθηγητής Αιγυπτιολογίας στο University College του Λονδίνου και ανάσκαψε εξήντα (60) θέσεις κυρίως στην Αίγυπτο. Ο εκκεντρικός W.M.F. Petrie έχοντας, ήδη, εξερευνήσει με επιτυχία τις πυραμίδες της Αιγύπτου χρίστηκε το 1923 ιππότης για τις υπηρεσίες που προσέφερε στην αγγλική αρχαιολογία και Αιγυπτιολογία. Λίγα χρόνια αργότερα (1926) έστρεψε το ενδιαφέρον του στους Αγίους Τόπους. Η πρώτη συμβολή των εξερευνήσεών του ήταν η παρατήρηση, ότι οι γήλοφοι (τούμπες), οι οποίοι βρίσκονταν διάσπαρτοι σε πολλές περιοχές, δεν ήταν μέρος του φυσικού ανάγλυφου της γης, αλλά υπολείμματα της ανθρώπινης οικιστικής δραστηριότητας. Στη συνέχεια αποδείχτηκε ότι έκρυβαν κτίσματα της αρχαιότητας που οι προηγούμενοι εξερευνητές - αρχαιολόγοι είχαν αγνοήσει. Η δεύτερη συμβολή του W.M.F. Petrie ήταν η παρατήρηση ότι τα κεραμικά σκεύη, τα οποία ανακαλύπτονταν παντού, έκρυβαν έναν αρχαιολογικό θησαυρό. Από την τεχνοτροπία της κατασκευής τους ήταν δυνατό να προσδιοριστεί χρονικά το στρώμα της ανασκαφής, στο οποίο τα διάφορα κεραμικά ανακαλύπτονταν. Έκτοτε η παρατήρηση του W.M.F. Petrie καθιερώθηκε ως η σημαντικότερη μέθοδος συμβατικής χρονολόγησης των αρχαιολογικών στρωμάτων στην Εγγύς Ανατολή. Στην Παλαιστίνη ο W.M.F. Petrie άρχισε να ανασκάπτει αρκετές σημαντικές θέσεις

στα νοτιοδυτικά της χώρας, συμπεριλαμβανομένων των Tell Jemmeh και Tell el-Ajjul. Δεν εγκατέλειψε, ωστόσο, την Αίγυπτο, όπως δείχνει η ανασκαφή ενός νεκροταφείου στο Λούξορ το 1928 που αποδείχτηκε τόσο εκτεταμένο, ώστε υποχρεώθηκε να επινοήσει ένα εντελώς νέο σύστημα ανασκαφής, συμπεριλαμβανομένων των διαγραμμάτων σύγκρισης για ευρήματα, τα οποία χρησιμοποιούνται και σήμερα. Ο W.M.F. Petrie και οι συνάδελφοί του άρχισαν να κατανοούν την πραγματική αρχαιότητα του φαραωνικού κράτους εστιάζοντας στα προϊστορικά κατάλοιπα της Άνω Αιγύπτου και του Δέλτα και επιδεικνύοντας μια μακρά εξέλιξη της αιγυπτιακής νεολιθικής και προδυναστικής κοινωνίας. Τον 19ο και 20ο αιώνα αναπτύχθηκε η συστηματική προσέγγιση της εκτεταμένης ανασκαφής τάφων (Τουταγχαμών, Μέμφις, Άνω βασιλικών αιγυπτιακών τάφων κτλ.), ενώ μικρότερη εργασία έγινε στην Προϊστορική (Ιερανκόπολη, Άβυδος) Εποχή. Ωστόσο, το επίκεντρο της Αιγυπτιακής Αρχαιολογίας παρέμενε το ίδιο: η ανακάλυψη κεντρικών μνημείων του αιγυπτιακού φαραωνικού κράτους και η μετάφραση κειμένων.

Ένα ακόμη σημαντικό όνομα που συνδέθηκε με την αποκάλυψη και ανασκαφή μεγάλων νεκροταφείων στην Αίγυπτο είναι αυτό του βρετανού αρχαιολόγου και αιγυπτιολόγου Guy Brunton (1878–1948), μαθητή του W.M.F. Petrie, ο οποίος, αφού υπηρέτησε τη θητεία του κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ασχολήθηκε με την αρχαιολογία και διετέλεσε διευθυντής του Μουσείου του Καϊρου το 1931, πριν αποσυρθεί στη Νότια Αφρική.

Το Παπικό Βιβλικό Ινστιτούτο (Pontificio Istituto Biblico), το οποίο ιδρύθηκε από τον Πάπα Πίο Χ το 1909 ως κέντρο προηγμένων σπουδών στην Αγία Γραφή δραστηριοποιήθηκε, επίσης, στην Αίγυπτο. Αρχικά, το Ινστιτούτο προετοίμαζε φοιτητές για εξετάσεις στην Παπική Βιβλική Επιτροπή. Το 1916, χορηγήθηκε άδεια από τον Πάπα Βενέδικτο XV για την παροχή ακαδημαϊκών τίτλων στο όνομα της Επιτροπής και το 1928 χορηγήθηκε άδεια από τον Πάπα Πίο XI να χορηγήσει διδακτορικά σε συνεργασία με το Παπικό Γρηγοριανό Πανεπιστήμιο στη Ρώμη (Pontificia Universita Gregoriana) που είχε ιδρυθεί το 1552 από τον Ιγνάτιο Λογιόλα. Ένας από τους αρχαιολόγους που προερχόταν από το συγκεκριμένο Ινστιτούτο ήταν ο Hermann Junker (1877 – 1962), Γερμανός αρχαιολόγος, ο οποίος το 1900 ακολούθησε την ιεροσύνη και αφιερώθηκε στην Αιγυπτολογία. Ακολούθησαν αρκετά χρόνια ερευνών και μετά τις ανασκαφές στη Γκίζα, ο H. Junker άρχισε να

ανασκάπτει την τοποθεσία Merimde-Benisalame στο Δυτικό Δέλτα. Σε επτά αποστολές από το 1928 έως το 1939 αποκάλυψε ένα εκτεταμένο νεολιθικό οικισμό, έναν από τους πιο σημαντικούς της εποχής (Bogucki P. I. 1980). Το 1929, ο H. Junker ανέλαβε τη διοίκηση του Γερμανικού Ινστιτούτου Αιγυπτιακής Αρχαιολογίας του Καΐρου και πέντε χρόνια αργότερα εξελέγη καθηγητής Αιγυπτιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Καΐρου, όπου δίδαξε για μια δεκαετία.

Ένας από τους πιο αξιόλογους Βρετανούς αρχαιολόγους υπήρξε ο Max Edgar Lucien Mallowan (1904–1978), ο οποίος είχε ειδικευτεί στη ιστορία της Μέσης Ανατολής. Αρχικά εργάστηκε (1925-31) ως μαθητευόμενος του Sir Charles Leonard Woolley στον αρχαιολογικό χώρο της Ur που θεωρήθηκε πρωτεύουσα του Μεσοποτάμιου πολιτισμού[17]. Το 1932, μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, κατά το οποίο εργαζόταν στη Νινευή με τον Reginald Campbell Thompson, ο M.E.L. Mallowan έγινε διευθυντής πεδίου για μια σειρά αποστολών που διοικούνταν από κοινού από το Βρετανικό Μουσείο και τη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή στο Ιράκ. Οι ανασκαφές του περιελάμβαναν το προϊστορικό χωριό στο Tell Arpachiyah και τις τοποθεσίες στο Chagar Bazar και το Tell Brak στην περιοχή του Upper Khabur (Συρία). Ήταν επίσης ο πρώτος που ανέσκαψε αρχαιολογικούς χώρους στην κοιλάδα Balikh, στα δυτικά της λεκάνης Khabur.

Ο C. L. Woolley (1880 – 1960) υπήρξε ο αρχαιολόγος που με τις ανακαλύψεις του προκάλεσε το δημόσιο ενδιαφέρον για τα αρχαιολογικά ευρήματα της Μεσοποταμίας τον 19ο αιώνα. Η ανασκαφή του C.L. Woolley στην Ur επέστησε ξανά την προσοχή του κοινού στο αρχαίο Ιράκ. Ο ίδιος διαδραμάτισε, επίσης, ένα σημαντικότατο ρόλο στη συσχέτιση της χρονολογίας της Προϊστορίας της Μεσοποταμίας. Το έργο του στο Tell al 'Ubaid και στη Νινευή, μαζί με τη γερμανική ομάδα της Uruk, τον Stephen Langdon στο Jemdet Nasr, τον Max von Oppenheim στο Tell Halaf, τον M.E.L. Mallowan στη Νινευή, τον Arpachiya, τον Tell Brak και τον Chagar Bazar, τον Ephraim Speiser στο Tepe Gawra, τον Ernst Herzfeld στη Hassuna και τους Seton Lloyd και Faud Safar στη Σαμαρά βοήθησαν να δημιουργηθεί η χρονοπολιτισμική ακολουθία της Μεσοποταμίας που βασίζεται στην κεραμική από την περίοδο Halaf έως την Πρώιμη Δυναστική περίοδο.

Ένα ακόμα Ίδρυμα που συνέβαλε στη μελέτη των θέσεων στην Εγγύς Ανατολή είναι και το Ανατολικό Ινστιτούτο (Oriental Institute). Με την οικονομική

[17] Στην Ur συνάντησε το 1930 για πρώτη φορά την Agatha Christie που έγινε η πρώτη σύζυγός του.

υποστήριξη του J. D. Rockefeller Jr. το Ανατολικό Ινστιτούτο ιδρύθηκε το 1919 από τον James Henry Breasted (1865-1935), διάσημου αιγυπτιολόγου και καθηγητή του Πανεπιστημίου του Σικάγου στον οποίον οφείλουμε άλλωστε και τον όρο "εύφορη ημισέληνος" (Breasted 1914). Σχεδιάστηκε αρχικά ως εργαστήριο για την έρευνα που σκοπό είχε να ανιχνεύσει την πρόοδο της ανθρωπότητας ξεκινώντας από τις αρχαιότερες ημέρες της Εγγύς Ανατολής με στόχο να αποτελέσει το κορυφαίο κέντρο παγκοσμίως για τη μελέτη των αρχαίων πολιτισμών της Εγγύς Ανατολής. Στη δεκαετία του 1930 υπό τη διεύθυνση πάντα του J.H. Breasted, το εν λόγω Ινστιτούτο οργάνωσε πολλές αποστολές εκ των οποίων η αποστολή στην κοιλάδα του Amuq μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα. Μέλος της ομάδας ήταν ο νεαρός μεταπτυχιακός φοιτητής τότε Robert John Braidwood (1907-2003), βοηθός του J.H. Breasted, ο οποίος ανέλαβε την ανασκαφή στη θέση Tell Judaideh στην νοτιοανατολική Τουρκία. Ο R. J. Braidwood υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή το 1943 στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου και στη συνέχεια εξελέγη καθηγητής και εργάστηκε έως το τέλος της καριέρας του στο Ανατολικό Ινστιτούτο. Διεύρυνε την αρχαιολογική προβληματική προσανατολίζοντάς την στη μελέτη των διαδικασιών που επέφεραν αλλαγές που διαπιστώνουμε στις προϊστορικές κοινωνίες. Ήταν ο πρώτος που ενδιαφέρθηκε για την προέλευση της παραγωγής της τροφής στην Εγγύς Ανατολή και στις συνέπειες που είχε αυτό στον τρόπο ζωής. Επίσης χάρη στη γνωριμία του με τον Willard Frank Libby, ο οποίος εξελέγη μεταπολεμικά καθηγητής Πυρηνικής Φυσικής στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, είναι από τους πρώτους που χρησιμοποίησε τη μέθοδο του άνθρακα 14 (C14) για να χρονολογήσει τις θέσεις που αποκάλυπτε στην Εγγύς Ανατολή (Jarmo, Tepe Asiab, Tepe Sarab, Ali Kosh). Συμμετείχε σε πολλές αποστολές όπως το "Joint Istanbul-Chicago Universities prehistoric research in southeastern Anatolia" που, από το 1964 έως το 1990, ανέσκαψε τη θέση Cayonu. Ας σημειωθεί τέλος ότι το Μουσείο του Ανατολικού Ινστιτούτου άνοιξε τις πλούσιες συλλογές του στο κοινό το 1931.

Σημαντικός ερευνητής της Εγγύς Ανατολής, το ενδιαφέρον του οποίου ξεκίνησε από τη μελέτη των βιβλικών κειμένων και την ταύτιση των περιοχών που αναφέρονται εκεί, ήταν και ο Anton Jirku (1885–1972). Γεννημένος στη Μοραβία, υπήρξε μαθητής του Ernst Sellin και του Ασσυριολόγου Friedrich Delitzsch. Από το 1914 δίδασκε στο Πανεπιστήμιο του Kiel και στη συνέχεια στα Πανεπιστήμια των Breslau (1922), στο Greifswald (1934) και στη Βόννη (1935-45). Η βασική τάση στο

έργο του ήταν η προσπάθεια κατανόησης των βιβλικών φαινομένων, συγκρίνοντάς τα με το αρχαίο τους Ανατολικό περιβάλλον. Τα πρώτα του έργα αφορούσαν, κυρίως, τη λαϊκή θρησκεία του αρχαίου Ισραήλ, ιδίως τα θαυματουργά και μαγικά του στοιχεία (Jirku 1913 & 1914). Συνέλεξε αρχαία παράλληλα αντίστοιχων θρησκευτικών στοιχείων της Εγγύς Ανατολής από τη Βίβλο στο *Altorientalischer Kommentar zum Alten* (1923). Πολλές μεμονωμένες μελέτες οδήγησαν στο Geschichte *des Volkes Israel* (1931) και στο *Geschichte Palästina-Syriens im orientalischen Altertum* (1963). Ο A. Jirku ήταν γενικά συντηρητικός όσον αφορούσε στην ιστορικότητα της Αγίας Γραφής, αποδεχόμενος τη βιβλική αναφορά της εισβολής της Χαναάν και την απόδοση του Δεκάλογου στον Μωυσή.

Όταν κανείς μελετά την ιστορία της έρευνας της Νεολιθικής Εποχής καταφεύγει όχι μόνο στη βιβλιογραφία αλλά και σε διάφορες πηγές και αρχεία. Σημαντική θα πρέπει να θεωρηθεί και η μελέτη των φωτογραφιών, οι οποίες όχι μόνο συνέβααν στην βαθύτερη μελέτη των αρχαιολογικών θέσεων, αλλά έδωσαν επιπλέον πληροφορίες για τις σχέσεις μεταξύ των μελετητών και παρουσιάζουν στοιχεία που, ίσως, ένα γραπτό κείμενο να αδυνατούσε να το κάνει. Ο λόγος γίνεται για τη συλλογή φωτογραφιών των George και Agnes Horsfield, όπως αυτή παρουσιάστηκε από την Amara Thornton στο έργο της *Explorations in the Desert: The Photographic Collection of George and Agnes Horsfield* (2006). Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η Βασιλική Πολεμική Αεροπορία (Royal Air Force, RAF) της Βρετανίας έκανε έντονη την παρουσία της μέσα από τους βομβαρδισμούς των γερμανικών χαρακωμάτων και το όνομά της συνδέθηκε στενά με περίφημες αερομαχίες που διεξήγαγε με τα γερμανικά καταδιωκτικά και βομβαρδιστικά. Αυτά τα αεροπλάνα, πέρα από το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισαν στον πόλεμο, χρησιμοποιήθηκαν για να πραγματοποιούν έρευνες σε περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Βρετανών, όπως κι επίσης για τη λήψη αεροφωτογραφιών όχι μόνο από τις περιοχές αυτές, αλλά και από τις ανασκαφές που πραγματοποιούνταν εκεί. Έτσι, συστήθηκε μια συλλογή που περιελάμβανε εκατοντάδες φωτογραφίες αρχαιολογικών χώρων από την Αίγυπτο, τη Συρία, το Ιράκ, το Ιράν και την Υπεριορδανία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο G. Horsfield, ο οποίος υπήρξε μέλος της νεοϊδρυθείσης Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής της Ιερουσαλήμ το 1923 επί διευθύνσεως J. Garstang, χρησιμοποίησε υλικό από τις αεροφωτογραφίες κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του στην Πέτρα. Σε κάποιες από αυτές τις

φωτογραφίες αναγραφόταν «Τμήμα Αρχαιοτήτων Αρν. No.», ενώ άλλες ανήκαν στην Αμερικανική Αποικία (*American Colony photographs)* στην Ιερουσαλήμ. Αυτό υποδήλωνε τη στενή σχέση συνεργασίας που χαρακτήριζε τις βρετανικές και αμερικανικές κοινότητες. Η συνεργασία αυτή είναι εμφανής και στο γεγονός ότι οι G. και A. Horsfield συνυπέγραφαν πολλά άρθρα με τον Nelson Glueck που ανήκε στην Αμερικανική Σχολή Ανατολικών Ερευνών. Άλλες φωτογραφίες δείχνουν τους G. και A. Horsfield να συνεργάζονται με τον Père Raphael Savignac, αρχαιολόγο και φωτογράφο, καθηγητή και, κατά το 1935 - 1940, διευθυντή της Ecole Biblique στην Ιερουσαλήμ. Τέλος, πολύτιμη ήταν η συμβολή του Antoine Poidebard, Γάλλου αρχαιολόγου και αεροφωτογράφου, ο οποίος στη δεκαετία του 1920 συνέβαλε σημαντικά στην έρευνα των αρχαιολογικών θέσεων, όπως αυτή του Tell Brak, με τις αεροφωτογραφίες του.

Στη συνέχεια, και ολοκληρώνοντας αυτή την ενότητα της Ανατολικής Μεσογείου, θα αναφερθούμε στη **Κύπρο.** Όταν οι Άγγλοι ανέλαβαν τη διοίκηση του νησιού (1878) διατήρησαν τον οθωμανικό νόμο περί αρχαιοτήτων του 1874 για τουλάχιστον είκοσι (20) χρόνια μετά την έλευσή τους. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο νόμο, ένα τρίτο των ευρημάτων που προέκυπταν από τις ανασκαφές πήγαινε στο κράτος, ένα τρίτο στον ιδιοκτήτη της γης κι ένα τρίτο στον ανασκαφέα. Αυτό βέβαια είχε ως αποτέλεσμα να καρπώνονται τα 2/3 των ευρημάτων όσοι ήταν σε θέση να αγοράζουν κομμάτια γης με αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Παράλληλα, σύμφωνα με το συγκεκριμένο νόμο, επιτρεπόταν η εξαγωγή αρχαιοτήτων. Όπως αντιλαμβάνεται κανείς αυτό θα έπρεπε με κάποιο τρόπο να σταματήσει. Το 1905 ψηφίστηκε ο νόμος Περί Αρχαιοτήτων, ο οποίος όμως δεν περιόρισε τις λαθραίες ανασκαφές και τις παράνομες εξαγωγές αρχαιοτήτων. Το 1927 πραγματοποιήθηκε τροποποίηση στο νόμο που αφορούσε την εξαγωγή των αρχαιοτήτων και αυτό έδωσε τη δυνατότητα στη Σουηδική αποστολή που έφτασε στο νησί να αναλάβει ανασκαφές σε πολλές θέσεις, λαμβάνοντας σύμφωνα με τον τροποποιημένο νόμο το ½ των ευρημάτων. Λίγα χρόνια αργότερα, με το νέο νόμο του 1935 θα τέθηκαν αυστηρότερες βάσεις και προϋποθέσεις για την ανάληψη και διεξαγωγή των ανασκαφών. Την ίδια χρονιά δημιουργήθηκε και το Τμήμα Αρχαιοτήτων με πρώτο διευθυντή του τον John Robert Hilton, ο οποίος προερχόταν από το διπλωματικό σώμα, ενώ την επόμενη χρονιά θα αναλάβει ο αρχιτέκτονας Arthur Hubert Stanley Megaw.

Η περίοδος του Μεσοπολέμου ήταν αρκετά παραγωγική στην Κύπρο, ενώ η έρευνα της Νεολιθικής συνδέθηκε με το όνομα του Πορφύριου Δίκαιου (1904-1971), ενός καλλιεργημένου αρχαιολόγου, οποίος μετά τις σπουδές του στα πανεπιστήμια Αθηνών, Λίβερπουλ και Σορβόννης (1926-1929), διορίστηκε στο Τμήμα Αρχαιοτήτων και άρχισε την ανασκαφική του δραστηριότητα στις θέσεις Ερήμη (Χαλκολιθική Εποχή), 1933-35, Χοιροκοιτία (Νεολιθική Εποχή), 1936 -39 και 1946, Τρουλλί (Νεολιθική Εποχή), 1941, Καλαβασός Α (Νεολιθική Εποχή), 1947, Καλαβασός Β (Χαλκολιθική Εποχή), 1947, Σωτήρα (Νεολιθική Εποχή), 1947, 1951 52, 1954 και 1956, Έγκωμη (Εποχή του Χαλκού), 1948-58 κ.α. Βασικός άξονας των ενδιαφερόντων του υπήρξε η έρευνα τη Νεολιθικής Εποχής, καθώς και της Εποχής του Χαλκού. Θεμελιωτής της κυπριακής αρχαιολογίας, ο Π. Δίκαιος διορίστηκε έφορος του Κυπριακού Μουσείου το 1931 και το 1961, μετά την ανακήρυξη της Κύπρου σε ανεξάρτητη Δημοκρατία και την αποχώρηση των Βρετανών, έγινε διευθυντής του Τμήματος Αρχαιοτήτων. Επέδειξε σημαντικό οργανωτικό και διοικητικό έργο, τόσο στην καλύτερη θεμελίωση του Τμήματος όσο και στην καλύτερη οργάνωση του Κυπριακού Μουσείου. Ειδικότερα για το Μουσείο, το 1935, ο Π. Δίκαιος ανέλαβε και υλοποίησε μια επιστημονικότερη και καλύτερη παρουσίαση και κατάταξη των εκθεμάτων. Στη συνέχεια, εξέδωσε και τον πρώτο σημαντικό και επιστημονικό Οδηγό του Κυπριακού Μουσείου. Το βιβλίο του αυτό, πρώτα στην αγγλική με τίτλο *A Guide to the Cyprus Museum*, εκδόθηκε στη Λευκωσία το 1947 και επανεκδόθηκε το 1953 και το 1961. Το ίδιο εκδόθηκε και στην ελληνική, με τίτλο Οδηγός του Κυπριακού Μουσείου, το 1951. Οι δυο μεγάλες ανασκαφές που έγιναν την περίοδο του Μεσοπολέμου και έφεραν την υπογραφή του ήταν αυτή στην Χοιροκοιτία και την Ερήμη, λόγος για τις οποίες θα γίνει παρακάτω.

V.2. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

VI.2.α. ΤΟΥΡΚΙΑ

Kadi Keuï

Η θέση εντοπίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1920, σε μια παραλία απέναντι από την Κωνσταντινούπολη πλησίον του Kavak-Seraï και του

Kourbalidere, και παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω του περάσματος στο οποίο βρισκόταν.

Ο Olov Janse, Σουηδός αρχαιολόγος που εργαζόταν στο Μουσείο του Saint-Germain-en-Laye, στη Γαλλία, κατά το Μεσοπόλεμο, και που δημοσίευσε μια σύντομη έκθεση στο Δελτίο της Γαλλικής Προϊστορικής Εταιρείας (Bulletin de la Société Préhistorique Française), ανέφερε, ότι στη θέση περισυλλέχθηκαν από έναν υπάλληλο του σιδηροδρομικού σταθμού, κεραμική, λίθινα, οστέινα, πήλινα και μεταλλικά εργαλεία, όστρεα και δείγματα πανίδας, τα οποία παραδόθηκαν στο Μουσείο της Στοκχόλμης (Janse 1925). Η αναλυτική μελέτη των ευρημάτων οφείλεται, ωστόσο, στον Tura Johnsson Arne (Arne 1922).

Τα όστρακα της κεραμικής ήταν πολυπληθή, αλλά μικρά στο μέγεθος. Εξαιρουμένης μιας βάσης και μερικών διάτρητων οριζόντιων λαβών δεν ήταν εφικτό να αποκατασταθεί το σχήμα των αγγείων. Δεν είχαν γραπτό διάκοσμο, αλλά έφεραν εγχάρακτο και στικτό διάκοσμο συχνά με λευκό επίχρισμα. Τον διάκοσμο σχημάτιζαν οριζόντιες ή κάθετες παράλληλες γραμμές που δημιουργούσαν σε πολλές περιπτώσεις ένα πλέγμα σε μορφή σκακιέρας.

Μεταξύ των λαξευμένων εργαλείων διακρινόταν μια ομάδα από πυριτόλιθο που απαριθμούσε σαράντα οχτώ (48) πυρήνες, διακόσιες εξήντα (260) φολίδες και λεπίδες και μερικά εργαλεία, όπως ξυστήρες. Η δεύτερη ομάδα, από οψιανό, ο οποίος προερχόταν, πολύ πιθανόν, από τη Μήλο (Janse 1925, 167) περιελάμβανε επτά (7) πυρήνες και είκοσι πέντε (25) φολίδες και λεπίδες. Τέλος, περισυλλέχθηκε ένας πυρήνας από χαλαζία και τριάντα (30) προϊόντα. Τα λειασμένα εργαλεία περιελάμβαναν είκοσι (20) πελέκεις και σμίλες από νεφρίτη λίθο, το μήκος των οποίων κυμαινόταν στα τρία με τέσσερα εκατοστά (0,03 μ. – 0,04 μ.). Τα οστέινα εργαλεία περιελάμβαναν ένα αγκίστρι με πτερύγια και στις δύο πλευρές, μερικά διάτρητα οστά, θραύσματα από σπάτουλες, οπείς και βελόνες, καθώς και ένα κέρατο ελάφου με ίχνη λείανσης. Τα πήλινα ευρήματα αποτελούνταν από τριάντα δύο (32) υφαντικά βάρη, μερικά αδράχτια και ένα λειαντήρα για βελόνες. Στα αντικείμενα κόσμησης περιλαμβάνονταν τριάντα (30) χάντρες από γαλάζιο τυρκουάζ. Βρέθηκαν, επίσης, δύο (2)πλάκες οβάλ από ασβεστολιθικό πέτρωμα με εγχάρακτες μορφές. Περισυλλέχθηκαν λίγα μεταλλικά αντικείμενα, όπως δύο βελόνες, ένα αγκίστρι και οχτώ (8) αιχμές βελών.

Τέλος, η πανίδα χαρακτηριζόταν από οστά σκύλου, αλόγου, βοοειδών, πρόβατου, αγριόχοιρου και ελαφιού.

Οι τυπολογικές συγκρίσεις με τα ευρήματα άλλων αρχαιολογικών θέσεων οδήγησαν τους ερευνητές στη διαπίστωση, ότι η θέση Kadi Keuï κατοικήθηκε κατά τη Νεολιθική και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και συγκεκριμένα τις φάσεις Τροία I-V (Janse 1925, 170).

Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η θέση Kadi Keuï βρισκόταν σε μια από τις σημαντικότερες περιοχές μελέτης της νεολιθικής κατοίκησης στην Τουρκία, στην οποία οι μεταγενέστερες έρευνες θα διερευνήσουν και θα ανασκάψουν τους ήδη, από την αρχή του 20ου,αιώνα γνωστούς οικισμούς, όπως τους Fikirtepe, Pednik κ. α. (Arne 1922 / Ozdogan 1999).

Yümük Tepe [εικ. 72]

Πρόκειται για έναν επιβλητικό γήλοφο που βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Ταύρος οχτώ χιλιόμετρα (8 χμ.) βορειοδυτικά της πόλης Mersin, στην πεδιάδα της Κιλικίας. Ο γήλοφος, που την εποχή της ανακάλυψής του διατηρείτο σε ύψος είκοσι πέντε μέτρων (25 μ.), είχε υποστεί σημαντική διάβρωση στη δυτική πλευρά του.

Η θέση εντοπίστηκε από τον J. Garstang, το 1937, ο οποίος μετά την ανασκαφή του στην Ιεριχώ ήρθε στην Τουρκία ως επικεφαλής της Αποστολής Neilson στην Εγγύς Ανατολή (Neilson Expedition to the Near East). Η ανασκαφή διήρκησε τρία έτη (1938-1940), πριν να διακοπεί από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο J. Garstang επανήλθε στη θέση, το 1946, για να ολοκληρώσει την εργασία του συνοδευόμενος και από τον V. G. Childe, ο οποίος έμεινε εκεί επί έξι εβδομάδες και έλαβε μέρος στην ανασκαφή του στρώματος της μετάβασης από την Νεολιθική στη Χαλκολιθική.

Οι ανασκαφές του J. Garstang αποκάλυψαν μια στρωματογραφική ακολουθία βάθους εννέα μέτρων (9 μ.), ενδεικτική μιας συνεχούς κατοίκησης της θέσης από την Αρχαιότερη Νεολιθική έως την περίοδο Ubaid με στοιχεία συνέχισης αυτής έως τον 13ο αιώνα μ. Χ.

Η ανασκαφή έφθασε έως το στρώμα XXVI (βάθος 7,80 μ.), το οποίο αποδόθηκε από τον ανασκαφέα στη Νεολιθική Εποχή. Ήρθαν στο φως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα με τη μορφή τετράπλευρων κτισμάτων μικρών

διαστάσεων που χωρίζονταν από ένα διάδρομο και που ερμηνεύτηκαν ως αποθηκευτικοί χώροι και ενός μεγαλύτερου που πιθανά επρόκειτο για οικία. Εντοπίστηκαν, επίσης, εστίες και δάπεδα καθώς και ένας άλλος χώρος που ερμηνεύτηκε ως μαντρί. Τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού περιελάμβαναν εγχάρακτη, αλλά και για πρώτη φορά γραπτή κεραμική, λιθοτεχνία από οψιανό και πυριτόλιθο με παρουσία εργαλείων όπως αιχμές, ξυστήρες και λεπίδες δρεπανιών, λειασμένοι πελέκεις και οστείνες βελόνες και σπάτουλες. Τέλος, το στρώμα αυτό περιελάμβανε και μια κτερισμένη ταφή.

Παρότι ο ίδιος ο J. Garstang αναγνώριζε, ότι η ανασκαφή του δεν έφθασε έως το παρθένο έδαφος διαπίστωσε, ότι νεολιθικά κατάλοιπα παρατηρήθηκαν και στα υποκείμενα του στρώματος XXVI στρώματα (XXVII - XXXII) με τη μορφή δαπέδων, χαμηλών λίθινων τοίχων, μονόχρωμης και εγχάρακτης κεραμικής και μιας πλούσιας εξαιρετικής ποιότητας λιθοτεχνίας αποκλειστικά από οψιανό (Garstang 1953). Νεότερες έρευνες που διερεύνησαν το κατώτερο τμήμα της ακολουθίας στο Yümük Tepe επιβεβαίωσαν τις θέσεις του ανασκαφέα προσδιορίζοντας, ότι η Ακεραμική Νεολιθική απουσίαζε και προσδιόρισαν την υπόλοιπη ακολουθία (Caneva 1999).

Tell Judeideh

Πρόκειται για ένα tell έκτασης 370 μ. x 750 μ. και ύψους τριάντα μέτρων (30 μ.) που βρίσκεται στην κοιλάδα του Amuq κοντά στη λίμνη της Αντιόχειας στη νοτιοανατολική Τουρκία και παρείχε ενδείξεις συνεχούς κατοίκησης από τη Νεολιθική έως τη Βυζαντινή Εποχή [εικ. 73,74].

Οι πρώτες ανασκαφικές τομές έγιναν τα έτη 1935-1936 από τον R. J. Braidwood, βοηθό, τότε, του διευθυντή του Ανατολικού Ινστιτούτου, J. H. Breastead και μέλος της αρχαιολογικής αποστολής στην κοιλάδα του Amuq. Το Tell Judeideh έγινε θέση αναφοράς (μαζί με το Tell Kurdu) για την περιοδολόγηση της Νεολιθικής στην κοιλάδα αυτή (Φάσεις A-D). Η Φάση Α περιελάμβανε κεραμική dark face burnished ware χωρίς διάκοσμο ή εγχάρακτη, η Φάση Β, χαρακτηριζόταν από διακόσμηση τύπου pattern-burnished, και επρόκειτο για την πρώτη εμφάνιση ερυθράς στιλβωμένης κεραμικής. Η φάση C σηματοδότησε την άφιξη της κεραμικής Halaf και η φάση D την πρώτη επίδραση της κεραμικής Ubeid που προηγήθηκε της πραγματικής Ubaid (φάση Ε) [εικ. 75].

VI.2.β. ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

Tell es-Sultan, Ιεριχώ

Πρόκειται για την περιοχή της αρχαίας Ιεριχούς. Ο οικισμός βρισκόταν διακόσια πενήντα μέτρα (250 μ.) πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας στην κοιλάδα του Ιορδάνη, κοντά στο βόρειο άκρο της Νεκράς Θάλασσας. Σε αυτό το σημείο υπήρχε, μια πηγή, γνωστή ως πηγή του Προφήτη Ελισσαίου, η οποία έδινε ζωή σε μια μεγάλη όαση, που κατοικήθηκε ήδη από την Νατούφια περίοδο (10.500 π.Χ.) και διαμόρφωσε τις συνθήκες για τη δημιουργία ενός από τους παλαιότερους οικισμούς στον κόσμο.

Η πρώτη βρετανική αποστολή πραγματοποιήθηκε από τον J. Garstang την περίοδο 1930-1936, ενώ ακολούθησε και δεύτερη υπό τον Leo Boer και την K. Kanyon, την περίοδο 1952 – 1958. Πριν το Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε προηγηθεί συστηματική ανασκαφή στα πλαίσια της Αυστρογερμανικής αποστολής υπό τους E. Sellin και Carl Watzinger την περίοδο 1907-1909, ενώ έρευνες είχαν πραγματοποιήσει και οι Charles Warren (1868–1869) and Frederic Jones Bliss (1894).

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές στο Tell es-Sultan επαναλήφθηκαν μεταξύ των ετών 1930 και 1936 από τον J. Garstang (1876-1956), εκ μέρους του Πανεπιστημίου του Λίβερπουλ και υπό την υποστήριξη του C. Marston, με κύριο στόχο την επαλήθευση των ισχυρισμών του C. Watzinger σχετικά με τη χρονολόγηση των οχυρώσεων που περιέβαλλαν την κορυφή του οικισμού και την απόδειξη της αξιοπιστίας της βιβλικής αναφοράς (Garstang 1927, 1930) [εικ. 76, 77].

Την εποχή εκείνη, η Παλαιστίνη βρισκόταν κάτω από την υποχρεωτική βρετανική κυβέρνηση. Η βρετανική αποστολή με επικεφαλής τον J. Garstang (1876-1956) ξεκίνησε μια συστηματική διερεύνηση του οικισμού, ανοίγοντας μια σειρά από τομές στη γραμμή του διπλού τείχους της πόλης προκειμένου να ελεγχθεί η χρονολόγηση των οχυρώσεων της Ιεριχούς (Garstang 1930, 1931, 1932, 6-15). Ο J. Garstang άνοιξε, επίσης, μία μεγάλη τάφρο στο βορειοανατολικό οροπέδιο του οχυρού (Garstang, Droop και Crowfoot 1935, Garstang, Ben-Dor και Fitzgerald 1936), επιτυγχάνοντας δύο σημαντικά αποτελέσματα: για πρώτη φορά ο αρχαιολόγος εξέθεσε και αναγνώρισε τα νεολιθικά στρώματα στην περιοχή, μια περίοδο κατά την οποία η Ιεριχώ ήταν μια από τις σημαντικότερες θέσεις

ολόκληρου του Λίβανου (μεσολιθικά στρώματα εντοπίστηκαν επίσης σε μικρό βάθος). Δεύτερον, διερεύνησε τα στρώματα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού που κάλυπταν μια μεγάλη περιοχή, παρουσιάζοντας μια σαφή και συνεπή εικόνα του οικισμού της εποχής εκείνης (του χωριού της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού Ι και της οχυρωμένης πόλης της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού ΙΙ –ΙΙΙ). Ευρήματα της Μέσης Εποχής του Χαλκού, ήρθαν στο φως και από την αποστολή του J. Garstang (Garstang 1932, 15-17 / 1933, 41-42 / 1934, 99-130). Τέλος, ανακάλυψε τη μεγάλη νεκρόπολη δυτικά και βόρεια του χώρου, ανασκάπτοντας μια σειρά οικογενειακών τάφων από την Πρώιμη, Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ανάμεσα στους οποίους ήταν ο περίφημος Τάφος Α της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (Garstang 1932, 18 -21, 41-54 / 1933, 4-40).

Η προ-κεραμική Νεολιθική φάση διακρίθηκε σε Α (8.500 – 7.500 περίπου π.Χ.) και Β (7.500 – 6.000 π.Χ.)[18]. Στην αρχή της φάσης η εγκατάσταση, αν και μόνιμη, χαρακτηριζόταν από πρόχειρες καλύβες κυκλικής κάτοψης κατασκευασμένες από ξύλο, δέρμα και λάσπη, ίσως καταφύγια.

Στη συνέχεια πάνω στις εγκαταλελειμμένες και γκρεμισμένες καλύβες τα νέα κτίσματα, κυκλικά και αυτά, χτίστηκαν σταθερότερα και προστατεύτηκαν από έναν ισχυρό λίθινο τοίχο πάνω από τρία μέτρα και εξήντα εκατοστά (3,6 μ.) ύψος και σχεδόν ένα μέτρο και ογδόντα εκατοστά (1,8 μ.) πλάτος στη βάση, μέσα στον οποίο στεκόταν ένας στρογγυλός πέτρινος πύργος ύψους εννέα μέτρων (9 μ.) με εσωτερική σκάλα, τοποθετημένος στο κέντρο της δυτικής πλευράς του οικισμού. Οι λίθινοι τοίχοι των οχυρώσεων σώζονταν σε ύψος περίπου έξι μέτρων (6 μ.), ενώ περιβάλλονταν από τάφρο μήκους οχτώ μέτρων (8 μ.), και βάθους τριών μέτρων (3 μ.). Ο τοίχος και ο πύργος, που χτίστηκαν το 8.000 π.Χ. περίπου, είχαν απαιτήσει ένα αρκετά μεγάλο ανθρώπινο δυναμικό και πολύ χρόνο για να κατασκευαστούν υποδηλώνοντας έτσι κάποια κοινωνική οργάνωση και καταμερισμό της εργασίας.

Επρόκειτο για έναν οικισμό περίπου σαράντα χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων (40.000 τ.μ.), ο οποίος αποτελείτο από κυκλικές οικίες κατασκευασμένες από πλίνθους και λάσπη που επικαλύπτονταν με κονίαμα λάσπης και επιστεγάζονταν με θολωτές στέγες, χωρίς όμως να φαίνεται ότι υπήρχε πρόβλεψη για την ύπαρξη

[18] Και οι δύο αυτές φάσεις προσδιορίστηκαν από την Κ. Kenyon κατά τη διάρκεια των ανασκαφών της στην Ιεριχώ.

δρόμων. Κάθε κτήριο είχε διάμετρο περίπου πέντε μέτρων (5 μ.), ενώ οι εστίες βρίσκονταν εντός και εκτός των σπιτιών.

Έπειτα από μερικούς αιώνες, ο πρώτος οικισμός εγκαταλείφθηκε λόγω καταστροφών εξαιτίας διαφόρων φυσικών φαινομένων. Μετά τη PPNA φάση του οικισμού υπήρξε μια παύση πολλών αιώνων, τότε εμφανίστηκε ο οικισμός της φάσης PPNB ο οποίος δημιουργήθηκε στην διαβρωμένη επιφάνεια του προηγούμενου οικισμού. Σύμφωνα με την K. Kenyon αυτός ο δεύτερος οικισμός, που ιδρύθηκε το 6.800 π.Χ., αντιπροσώπευε ίσως το έργο ενός νέου λαού που απορρόφησε τους αρχικούς κατοίκους (Kenyon 1957).

Αν και κανένα κτίριο δεν έχει ανασκαφεί στο σύνολό του, υπάρχουν, ωστόσο, κάποια στοιχεία σχετικά με την κατασκευή των κτισμάτων του οικισμού. Η αρχιτεκτονική περιελάμβανε ορθογώνια κτίρια από πλίνθους και λίθινα θεμέλια. Αντί για καλύβες με ένα δωμάτιο, σε αυτή τη φάση κατασκευάζονταν ορθογώνια σπίτια με μικρά δωμάτια. Το πάτωμα ήταν κατασκευασμένο από γύψινο κονίαμα, και οι τοίχοι από ωμές πλίνθους. Οι πλίνθοι ήταν μακρόστενες με βαθιές εκτυπώσεις αντίχειρα για να διευκολύνουν την οριοθέτηση. Γύρω από μια κεντρική αυλή υπήρχαν αίθουσες τετράπλευρης διατομής. Η στερεότυπη αυτή διάταξη απαντούσε σε όλη τη διάταξη της πόλης.

Η πλειονότητα των ευρημάτων από τις ανασκαφές του J. Garstang ήταν κεραμικά, αν και πολλά ήταν πολύ δύσκολο να ταυτιστούν λόγω έλλειψης σημαντικών παραλλήλων. Ενώ οι μορφές των αγγείων ήταν παρόμοιες με το υλικό από άλλες περιοχές της Εγγύς Ανατολής, αποτελούμενες κυρίως από μικρά αγγεία και ανοιχτά κύπελλα, η διακόσμηση ήταν σχεδόν εξ ολοκλήρου μοναδική. Στην πρωιμότερη φάση η κεραμική εντοπίστηκε μέσα σε ορύγματα της προκεραμικής πόλης, που οφείλονταν στη δραστηριότητα των πληθυσμών της Κεραμικής Νεολιθικής, οι οποίοι κατοικούσαν σε πρόχειρες κατασκευές. Επρόκειτο για πλήθος αγγείων, κυρίως χονδροειδών, υπήρχαν όμως και ορισμένα λεπτότερης κατασκευής διακοσμημένα με ερυθρές ταινίες πάνω σε υπόλευκο επίχρισμα. Αργότερα, με την εμφάνιση των πλινθόκτιστων κατασκευών, εγκαινιάστηκε μια νέα φάση στην κεραμική, η οποία χαρακτηριζόταν από ένα είδος κεραμικών αγγείων που συνήθως καλύπτονταν από ερυθρό επίχρισμα και διακοσμούνταν με σειρές εγχαράξεων σε σχήμα ψαροκόκκαλου.

Στην PPNA φάση εντοπίστηκαν σποραδικά αντικείμενα από οψιανό, γεγονός που υποδήλωνε ότι ακόμα και σε αυτή την πρώιμη φάση οι κάτοικοι θα είχαν επαφές και με άλλες περιοχές, προκειμένου να προμηθευτούν το συγκεκριμένο υλικό με το οποίο κατασκεύαζαν λεπίδες. Το σύνολο των ευρημάτων της PPNB συμπλήρωναν απολεπίσματα πυριτόλιθου και οψιανού, αιχμές βελών, λεπίδες, ξυστήρες και πελέκεις. Εργαλεία κατασκευασμένα από οστό δεν εντοπίστηκαν. Άλλα αντικείμενα που ανακαλύφθηκαν περιελάμβαναν πιάτα και κύπελλα σκαλισμένα σε μαλακό ασβεστόλιθο, στρογγυλά άγκιστρα από πέτρα και πιθανά βάρη αργαλειού, σπάτουλες και οπείς, ανθρωπόμορφα και θηριόμορφα πήλινα ειδώλια, καθώς και χάντρες κελύφους και μαλαχίτη.

Οι τάφοι ήταν γενικά μικροί θάλαμοι ή ρηχοί, στρογγυλοί τάφοι που περιείχαν κεραμικά, πυριτόλιθο και υπολείμματα προσφορών όπως οστά προβάτων. Διαφέρουν πολύ σε μέγεθος και τα παλαιότερα λείψανα και κτερίσματα συχνά απομακρύνονταν για να δημιουργήσουν περιθώρια για τη νεότερη ταφή με τάφους που περιείχαν από τέσσερα έως και εκατό άτομα. Αυτή η μορφή ταφής ήταν χαρακτηριστική των θέσεων της Εγγύς Ανατολής.

Οι νεκροί θάβονταν κάτω από τα δάπεδα ή στα λείψανα των εγκαταλελειμμένων κτιρίων. Υπήρχαν αρκετοί συλλογικοί τάφοι. Δεν ήταν όλοι οι σκελετοί εντελώς αρθρωτοί, πράγμα που μπορεί να έδειχνε χρόνο έκθεσης πριν από την ταφή. Μια κρύπτη κρανίων περιείχε επτά κρανία. Οι γνάθοι αφαιρέθηκαν και τα πρόσωπα καλύφθηκαν με γύψο. Τα θαλάσσια σαλιγκάρια χρησιμοποιήθηκαν ως μάτια. Συνολικά βρέθηκαν δέκα κρανία. Παρόμοια κρανία βρέθηκαν και στο Tell Ramad και στο Beisamoun.

Στις ανασκαφές του 1930-1936 εντοπίστηκαν επίσης τρεις μορφές σε πραγματικό μέγεθος από γύψο αλλά από αυτές διασώθηκε μόνο το κεφάλι ενός σώματος. Μία από τις βασικές ανακαλύψεις του J. Garstang στην Ιεριχώ ήταν ένα γύψινο κεφάλι, με κοχύλια για τα μάτια, το οποίο θα αποτελούσε μέρος μιας ολοκληρωμένης μορφής. Αυτή η ανακάλυψη έγινε από περιβάλλοντα χρονολογούμενα μεταξύ της προκεραμικής και της κεραμικής φάσης, αλλά ανακαλύφθηκαν περισσότερα στοιχεία σχετικά με τα ανθρώπινα κεφάλια στην Ιεριχώ με μεταγενέστερες ανασκαφές υπό την καθοδήγηση της K. Kenyon. Το κεφάλι έμοιαζε με τα κρανία που εντοπίστηκαν από την K. Kanyon στα οποία χρησιμοποιήθηκαν όστρεα για τα μάτια (το όστρεο ως υλικό δε χρησιμοποιήθηκε

πουθενά αλλού). Υπήρξε κάποια αβεβαιότητα για το κατά πόσον οι μορφές αυτές προέρχονταν από τη PPNB φάση ή από υστερότερες. Τα ευρήματα, όμως του 1958 πιθανόν ανήκαν στην προκεραμική φάση, καθώς αυτά φαίνεται να ήταν πιο επιτηδευμένα και προέρχονταν από ανώτερα στρώματα.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της προϊστορικής Ιεριχούς (Tell es-Sultan, Παλαιστίνη) ήταν τα σαράντα πέντε (45) ανθρώπινα κρανία που ανακτήθηκαν στα προκεραμικά νεολιθικά στρώματα από την K. Kenyon κατά τη διάρκεια της δεύτερης βρετανικής αποστολής στο χώρο, μεταξύ 1952 και 1958. Τα τέχνεργα που χρονολογήθηκαν σε αυτή την περίοδο περιελάμβαναν δέκα (10) επιχρισμένα ανθρώπινα κρανία, ζωγραφισμένα έτσι, ώστε να ανασυνθέτουν τα χαρακτηριστικά των ατόμων. Αυτά ίσως αντιπροσώπευαν ένα πρώιμο παράδειγμα της προσωπογραφίας στην ιστορία της τέχνης, και θεωρήθηκε ότι φυλάσσονταν στα σπίτια ενώ γινόταν η ταφή των ατόμων (Freedman et al., 2000 / Janson and Janson, 2003). Στα προκεραμικά νεολιθικά στρώματα, που είχαν αποκαλυφθεί κατά την πρώτη βρετανική αποστολή του 1930-1936 ο J. Garstang ανακάλυψε επίσης δύο αποθήκες αγαλματιδίων.

Τέλος, αντικείμενα με θρησκευτική σημασία ήταν και δύο γυναικεία ειδώλια. Το καλύτερο από τα δύο διασώθηκε σε καλή κατάσταση εκτός από το κεφάλι, το οποίο έλειπε. Η μορφή του ήταν η τυπική των ειδωλίων της Μητέρας Θεάς που εντοπίζονταν και αλλού σε υστερότερες περιόδους. Έφερε ανάλαφρο ένδυμα, το οποίο μάζευε στη μέση. Τα χέρια ακουμπούσαν στα ισχία και οι παλάμες ήταν τοποθετημένες κάτω από το στήθος. Το δεύτερο ειδώλιο ήταν παρόμοιο, αλλά δε διασώθηκε σε τόσο καλή κατάσταση, όμως και τα δύο φαίνεται να υποδήλωναν τη Μητέρα Θεά ή κάποια λατρεία γονιμότητας. Αυτό βέβαια δε φαντάζει παράδοξο αφού μιλάμε για κοινότητες, οι οποίες βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στη γονιμότητα του εδάφους. Επιπλέον, ένας μικρός αριθμός μικρών ειδωλίων ζώων μπορεί να συνδεόταν με τις τελετουργίες αυτές (Kenyon 1957, 59-60).

Teleilat el Ghassul

Η θέση εντοπίστηκε περίπου είκοσι (20) χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Ιεριχούς και πέντε (5) με έξι (6) χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Νεκράς θάλασσας.

Οι ανασκαφές διεξήχθησαν από το 1929 έως το 1938 υπό τη διεύθυνση των Alexis Mallon και Robert Koeppel του Παπικού Βιβλικού Ινστιτούτου της Ρώμης. Η

θέση ανασκάφηκε εκ νέου μεταξύ του 1959 και του 1960 από τον Robert North. Το 1967 διεξήχθη εκ νέου έρευνα από το Πανεπιστήμιο του Σϊδνευ υπό τον Basil Hennessy. Ο ίδιος επανέλαβε ανασκαφές στη θέση κατά την περίοδο 1975 - 1977. Μία ακόμη ομάδα από το Πανεπιστήμιο του Σίδνευ υπό τον Stephen Bourke διεξήγαγε ανασκαφές κατά τη πενταετία 1994-1999.

Η θέση που χρονολογήθηκε στο α΄ μισό της τέταρτης (4ης) χιλιετίας έφερε στο φως κατάλοιπα χωριών της Νεολιθικής και της Χαλκολιθικής Εποχής (4.400 – 3.500 π.Χ.). Οι πρώτοι ανασκαφείς (1929-1938) αναγνώρισαν πέντε (5) διαδοχικά στρώματα κατοίκησης που ανήκαν στην ίδια φάση, η οποία ονομάστηκε Ghassulian. Οι ανασκαφές υπό τον B. Hennessy αποκάλυψαν εννέα (9) φάσεις κατοίκησης (φάσεις A-I). Τα δύο κατώτερα στρώματα ανήκαν στην Νεότερη Νεολιθική, ενώ τα υπόλοιπα στη Χαλκολιθική (Bourke 2007, 15-32). Ο S. Bourke διαίρεσε όλες τις φάσεις σε έξι (6) αρχαιολογικές ζώνες, οι ζώνες 1-5 χρονολογήθηκαν στην Χαλκολιθική, ενώ η έκτη στην Νεότερη Νεολιθική (Bourke 2007, 15-32) [εικ. 78].

Οι πρώτοι κάτοικοι της Νεότερης Νεολιθικής έχτιζαν ημιυπόγειες ωοειδείς κατοικίες που αποτελούνταν από ένα δωμάτιο. Τα περισσότερα στοιχεία προέκυψαν από τις ανασκαφές του B. Hennessy και υποδείκνυαν ότι οι διαστάσεις του θα ήταν 4 μ. x 2,5 μ. Τα κατώτερα επίπεδα ήταν κατασκευασμένα με την τεχνική του pisé, ενώ η ανωδομή ήταν κατασκευασμένη από φθαρτά υλικά. Εξωτερικά ανακαλύφθηκαν λάκκοι αποθήκευσης, πλακόστρωτα μπαλκόνια και διάφορα ημιμόνιμα αρχιτεκτονικά στοιχεία, υποδηλώνοντας μία μέτρια επιτήδευση του εξωτερικού περιβάλλοντος (Bourke 2007, 19).

Όπως προαναφέρθηκε, η θέση Teleilat el Ghassul αποτελείτο από μικρά χωριά η οικονομία των οποίων βασιζόταν στην γεωργία και την κτηνοτροφία (Rappel 1980, 47-60). Κατά τη διάρκεια της Χαλκολιθικής οι οικίες ήταν ευθυγραμμισμένες και χτισμένες από χειροποίητες πλίνθους και τοποθετούνταν πάνω σε λίθινα θεμέλια. Είχαν αυλές και δωμάτια διαφόρων σχημάτων. Παρατηρήθηκε επιτήδευση στην τεχνική κατασκευής, στο μέγεθος των κτηρίων, αλλά και στη ρύθμιση και απομόνωση των εξωτερικών χώρων (Bourke 2007, 19-20).

Τα δείγματα της κεραμικής ήταν ιδιαιτέρως πλούσια σε σχήματα και διακόσμηση. Μεγάλος αριθμός από την κεραμική που ανήκε στην περίοδο

Ghassulian ήταν τοποθετημένος πάνω σε χαλιά, με αποτέλεσμα να διακρίνεται το αποτύπωμα του χαλιού στο κάτω μέρος των αγγείων (Rappel 1980, 47-60).

Επίσης, αποκαλύφθηκαν λίθινα και μεταλλικά τέχνεργα. Συγκεκριμένα εντοπίστηκαν πολλά εργαλεία από πυριτόλιθο, μεταξύ των οποίων πελέκεις, αξίνες και δρεπάνια, τα οποία χρησιμοποιούνταν στις γεωργικές εργασίες (Rappel 1980, 47-60). Ιδιαιτέρως αξιοσημείωτα είναι οι ξυστήρες από πυριτόλιθο που εντοπίστηκαν και που είχαν σχήμα βεντάλιας. Ίσως να χρησιμοποιούνταν για την αφαίρεση δέρματος και τη σφαγή ζώων, την επεξεργασία οστών ή την κοπή ξύλου. Θα μπορούσαν να είχαν και τελετουργικό χαρακτήρα (Zutovski et al. 2016, 207-238).

Η πιο εντυπωσιακή ανακάλυψη ήταν αυτή των πολύχρωμων τοιχογραφιών που χρονολογούνταν στην Χαλκολιθική Εποχή. Βρέθηκαν σε κακή κατάσταση και αρκετές δε διασώθηκαν. Η μεγαλύτερη και πιο ολοκληρωμένη είχε διάμετρο ένα μέτρο και ογδόντα τέσσερα εκατοστά (1,84 μ.). Ήταν ακριβής και καλοδουλεμένη και υποδείκνυε μια αρκετά εξελιγμένη τεχνική ζωγραφικής, που ίσως να περιελάμβανε και τη χρήση χαράκων προκειμένου να τραβήξουν ίσες γραμμές (Rappel 1980, 47-60).

Από τις επτά πιο ολοκληρωμένες τοιχογραφίες οι πέντε ανακαλύφθηκαν στις ανασκαφές των περιόδων 1929-1938 και 1959-1960, ενώ οι υπόλοιπες στις έρευνες που ακολούθησαν κατά τα έτη 1967-1977 και 1994-1999. Κάποιες από τις τοιχογραφίες περιελάμβαναν μυθολογικά όντα, ενώ άλλες ίσως να περιελάμβαναν ιερείς που φορούσαν λατρευτικές μάσκες. Η αλήθεια είναι ότι η ερμηνεία τους κατέστη ιδιαιτέρως δύσκολη. Ίσως να συνδέονταν με τη μυθολογία και τη θρησκεία του πολιτισμού Ghassulian. Σε μία από τις οικίες βρέθηκαν από τον B. Hennessy πάνω από είκοσι (20) στρώματα γύψου το ένα πάνω από το άλλο και κάθε ένα από αυτά καλυπτόταν από τοιχογραφίες (Rappel 1980, 47-60).

Στους εσωτερικούς τοίχους των οικιών εντοπίστηκαν τοιχογραφίες μοναδικές για την περιοχή. Σε έναν από τους τοίχους απεικονιζόταν ένα τεράστιο οδοντωτό αστέρι χρώματος μαύρου, άσπρου και κόκκινου με διάμετρο περίπου ένα μέτρο και ογδόντα τρία εκατοστά (1,83 μ.). Το περιεχόμενο ήταν πιθανότατα θρησκευτικό. Ίσως να απεικόνιζε ένα αστέρι ή ακόμα και τον ήλιο.

Εκτός από αυτό το αστέρι, οι τοιχογραφίες στο Teleilat el Ghassul περιελάμβαναν περίεργα κεφάλια με τεράστια μάτια και πλεκτά μαλλιά. Ίσως να επρόκειτο για δαίμονες, που θα ζωγραφίζονταν στα σπίτια με αποτροπαϊκό σκοπό.

Σε άλλο τοίχο εντοπίστηκε μαύρο πουλί, το μοναδικό του είδους στην Συροπαλαιστίνη από αυτή την περίοδο, και ίσως να πρέπει να συνδεθεί με δαιμονικά σύμβολα. Ίσως να αποτελούσε μία από τις πρώιμες απεικονίσεις «του πουλιού των νεκρών» που πίστευαν ότι μετά θάνατον πετάει μακριά με την ψυχή των νεκρών.

Η πιο ενδιαφέρουσα τοιχογραφία (αν και ανακαλύφθηκε αργότερα) φαίνεται να ήταν μια σύνθετη εικόνα (6 μ. x 1,5 μ.), από την οποία, δυστυχώς, σώθηκε μόνο το κατώτερο μέρος της. Στον τοίχο μίας εκ των οικιών που ήταν καλυμμένος από πηλό βρίσκουμε την ακόλουθη σκηνή: έξι (6) άτομα απεικονίζονταν στραμμένα προς τα αριστερά, τα πρώτα δύο με μεγαλύτερα πέλματα, στα οποία διακρίνονταν υποδήματα, μαύρα με λευκά κορδόνια. Αυτά τα δύο ζεύγη ποδιών ακουμπούσαν σε υποπόδια και ίσως σε κάποιον να δινόταν η εντύπωση ότι οι δύο φιγούρες ήταν καθισμένες. Απέναντι τους και στραμμένη προς αυτούς βρισκόταν μία μορφή ενός ενήλικα και ίσως πίσω του να υπήρχε ένα αστέρι. Μια πιθανή ερμηνεία θα μπορούσε να είναι ότι επρόκειτο για ένα καθισμένο βασιλικό ζευγάρι με τα τέσσερα παιδιά τους πίσω και απέναντι τους ένας ιερέας που εκτελούσε ένα τελετουργικό.

Τοιχογραφίες αυτού του είδους είναι πολύ σημαντικές γιατί παρέχουν αρκετά πολιτισμικά στοιχεία της περιοχής. Είναι πολύ πιθανό οι άνθρωποι αυτής της περιοχής να ζωγράφιζαν κεφάλια δαιμόνων στους τοίχους στα οποία θα προσέδιδαν χαρακτηριστικά όμοια με τα δικά τους. Κι έτσι ως αποτέλεσμα τα στοιχεία των μορφών αυτών, οι μακριές πλεξούδες ή τα μυτερά μούσια, να ήταν μια απεικόνιση των χαρακτηριστικών των ίδιων των ανθρώπων της εποχής. Το ίδιο πιθανότατα να συνέβαινε και με περαιτέρω στοιχεία, όπως για παράδειγμα το καπέλο με τις κεκλιμένες άκρες που απεικονίζεται στο κεφάλι των δαιμόνιων μορφών. Γιατί άλλωστε να το ζωγράφιζε κάποιος αν αυτό δεν ήταν ένα συνηθισμένο κάλυμμα κεφαλής στα μέσα της (τέταρτης) 4ης χιλιετίας π. Χ. Από την ίδια τοιχογραφία διασώθηκαν θραύσματα από μία μορφή που φορά ένδυμα με ρίγες και μανίκια (Jirku 1957, 7-8).

Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι δεν εντοπίστηκε κτήριο που μπορεί να αναγνωριστεί ως ναός ή ως κάποιο μέρος λατρείας. Φαίνεται ότι αυτές οι τοιχογραφίες κοσμούσαν τοίχους οικιών και ότι πιθανότατα η οποιαδήποτε μορφή λατρείας τελείτο μέσα στις οικίες (Rappel 1980, 47-60).

Στο νεκροταφείο του Teleilat el Ghassul που βρίσκεται κοντά στο Adeimeh εντοπίστηκαν ταφές. Ένας τετράγωνος λάκκος ανοιγόταν στο έδαφος και οριοθετείτο με πέτρες, υπήρχε μία εστία και από πάνω τοποθετείτο σωρός από χώμα.

VI.2.γ. ΛΙΒΑΝΟΣ

Tell Rasm El Hadeth

Εντοπίστηκε δεκαοχτώ χιλιόμετρα (18 χμ.) νοτιοδυτικά της Baalbek Beqaa Mohafazat (Governate) (υψόμετρο: 55 μ.). Ανασκάφτηκε το 1933 από τον A. Jirku.

Tell Safiyeh

Εντοπίστηκε τρία χιλιόμετρα (3 χμ.) νοτιοδυτικά της περιοχής Yaate κοντά στη Baalbek (Baalbek-Hermel Governate) (υψόμετρο: 1027 μ.). Ανασκάφτηκε το 1933 από τον A. Jirku.

Tell Delhamieh

Εντοπίστηκε τρία χιλιόμετρα (3 χμ.) νοτιοδυτικά της περιοχής Rayak στη Beqaa Mohafazat (Governate) (υψόμετρο: 1020 μ.) . Ανασκάφτηκε το 1933 από τον A. Jirku.

Tell Derzenoun

Εντοπίστηκε τρία χιλιόμετρα (3 χμ.) νοτιοανατολικά της περιοχής Bar Elias στη Beqaa Mohafazat (Governate). Ανασκάφτηκε το 1933 από τον A. Jirku.

Tell Khardane

Πρόκειται για μία νεολιθική θέση του πολιτισμού Qaraoun βόρεια / βορειοανατολικά του Aammiq στο Λίβανο. Σε πολλά σημεία που περιέβαλλαν το λόφο εντοπίστηκαν τέχνεργα από πυριτόλιθο, όπως λεπίδες και ξυστήρες.

Tell Megiddo

Η θέση εντοπίστηκε στο βόρειο Ισραήλ κοντά στην Kibbutz Megiddo περίπου τριάντα χιλιόμετρα (30 χμ.) νοτιοανατολικά της Haifa. Η πόλη Μεγιδδώ είναι γνωστή για την ιστορική, γεωγραφική και θεολογική της σημασία.

Στη δεκαετία του 1920 και του 1930, μια μεγάλη αποστολή από το Ανατολικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου του Σικάγο διεξήγαγε μια συστηματική έρευνα χάρη στη χρηματοδότηση του J. D. Rockefeller μέχρι και το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Αρχικά τις έρευνες διεξήγαγε ο Clarence Stanley Fisher και αργότερα οι Philip Langstaffe Ord Guy, Robert Lamon και Gordon Loud. Το Ινστιτούτο είχε σκοπό να ανασκάψει εξ ολοκλήρου την τούμπα, αλλά δεν κατέστη δυνατόν λόγω της έλλειψης χρημάτων. Στα δεκατέσσερα (14) χρόνια ανασκαφής, η ομάδα του Ινστιτούτου αποκάλυψε τμήματα τριάντα (30) επάλληλων οικισμών και καθιέρωσε τη βασική χρονολόγηση της ιστορίας της πόλης από τη Νεολιθική (8.000-4.500 π.Χ.) έως την Περσική Εποχή (539-332 π.Χ.). Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ο Yigael Yadin του Εβραϊκού Πανεπιστημίου έσκαψε στη θέση Megiddo, εστιάζοντας στην ισραηλινή περίοδο (περ. 1.150-734 π.Χ.).

Ο πρώιμος οικισμός της ανατολικής πλαγιάς ανακαλύφθηκε και δημοσιεύτηκε σε μια εποχή, όπου η όψιμη προϊστορία του Νότιου Λίβανου ήταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο έρευνας. Οι περίοδοι που προηγήθηκαν των βιβλικών περιόδων είχαν μέχρι τότε εντοπιστεί στις βαθύτερες αποθέσεις σε μεγάλες τούμπες, όπως αυτές του Beth Shan (Fitzgerald 1934, 1935) και της Ιεριχούς (Garstang et al. 1936, Garstang 1935). Πριν από αυτές τις ανασκαφές οι γνώσεις σχετικά με τις περιόδους της Νεολιθικής, της Χαλκολιθικής και την Πρώιμης Εποχής του Χαλκού ήταν ελάχιστες[19].

Η ανασκαφή της Ανατολικής Πλαγιάς (East Slope) δεν υπήρξε από τους πρωταρχικούς σκοπούς των ανασκαφέων, ήταν όμως ο καλύτερος τρόπος για να προσεγγίσουν τον λόφο. Επιπλέον, το γεγονός ότι εντόπιζαν αρκετά ανοίγματα, τα οποία ανήκαν σε τάφους, τους οδήγησε το συμπέρασμα ότι επρόκειτο για χώρο ταφής και μάλιστα εκτός των ορίων του οικισμού του γήλοφου (Fisher 1929, 40).

[19] Schumacher 1908, Watzinger 1929 (Megiddo), Sellin & Watzinger 1913 (Ιεριχώ), Macalister 1912 (Gezer).

Τα ευρήματα από τους τάφους στην πλειονότητα τους χρονολογούνταν στην Εποχή του Χαλκού και μετά.

Τα στοιχεία που αφορούσαν τα ευρήματα από τον νεολιθικό οικισμό που αναπτύχθηκε στην Ανατολική Πλαγιά ήταν αρκετά περιορισμένα και περιελάμβαναν γραπτές περιγραφές των ευρημάτων, σχέδια και φωτογραφίες. Αυτό ίσως οφειλόταν στον τρόπο με τον οποίο έγινε η ανασκαφή, καθώς το έδαφος ήταν αρκετά διαβρωμένο και πέρα από την έρευνα στους τάφους, δε δόθηκε σημασία σε λεπτομέρειες, όπως συνέβη με το κατά πολύ υστερότερο οικισμό που εντοπίστηκε στο λόφο (Braun 2013, 5). Ο Eliot Braun στο έργο του σχετικά με τη θέση Tel Megiddo έκανε ένα διαχωρισμό των ευρημάτων που χρονολογούνταν πριν την Εποχή του Χαλκού (Νεολιθική και Χαλκολιθική Εποχή) και περιελάμβαναν ελάχιστα πιθανά δείγματα αρχιτεκτονικής, κεραμική (Braun 2013, 71), λίθινα εργαλεία που παρουσιάζουν ομοιότητες με αυτά που εντοπίστηκαν στη Βύβλο (Braun 2013, 126-127) και ίσως μία πιθανή ταφή (Braun 2013, 65).

Beth Shan

"If paradise is situated in the land of Israel, its entrance is Beth Shan." Rabbi Simeon Ben Lachish, c. A.D. 350 [εικ. 79]

Η θέση εντοπίστηκε στην κορυφή ενός γήλοφου δώδεκα μέτρα (12 μ.) περίπου πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας στο φυσικό λόφο και στο γεωγραφικό δρόμο που διασταυρωνόταν με αυτόν που διέσχιζε την κοιλάδα του Ιορδάνη και συνέχιζε προς τα βόρεια προς τη Θάλασσα της Γαλιλαίας και από εκεί οδηγούσε, είτε στη Δαμασκό, είτε στην κοιλάδα Μπέκα στο Λίβανο. Αυτά τα στρατηγικά πλεονεκτήματα, καθώς και η άφθονη παροχή νερού και οι εύφορες εκτάσεις σε κοντινή απόσταση, έκανε τη Beth-Shean μια ελκυστική περιοχή για την ανθρώπινη εγκατάσταση [εικ. 80].

Το Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια διεξήγαγε ανασκαφές, κατά την περίοδο 1921-1933. Κάποια από τα ευρήματα της Αιγυπτιακής περιόδου που ανακαλύφθηκαν βρίσκονται στο μουσείο Rockefeller στην Ιερουσαλήμ και άλλα στο μουσείο της Πενσυλβάνια στη Φιλαδέλφεια. Το 1933 - κι ενώ η έρευνά του μετρούσε ήδη έντεκα (11) χρόνια- η τελευταία ανασκαφική περίοδος του Gerald

Milnes Fitzerald στο Beth Shan[20], έδωσε μια πρώτη εικόνα μιας σειράς προϊστορικών γεγονότων, που αντικατοπτρίζουν τη χρονολογική εξέλιξη των πολιτισμών στην περιοχή. Το ίδιο έτος, το έργο τελείωσε με μια βαθιά τομή στο βράχο, η οποία αποκάλυψε στρωματογραφία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και της Χαλκολιθικής. Οι μέθοδοι ανασκαφής που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 και τις αρχές της δεκαετίας του 1930, ήταν ανεπαρκείς όσον αφορούσε στη σύγχρονη αρχαιολογική έρευνα. Οι ανασκαφές στη θέση συνεχίστηκαν από το Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ το 1983 και ξανά την περίοδο 1989-1996 υπό τη διεύθυνση του Amihai Mazar.

Πρόκειται για ένα από τα πρώτα πολυεπίπεδα tells που ανασκάφτηκε συστηματικά στην Παλαιστίνη και παρείχε μια ακολουθία υλικού από δεκαοχτώ (18) επίπεδα κατοίκησης από την Νεότερη Νεολιθική μέχρι τη Μεσαιωνική περίοδο. Ο G. M. Fitzerald, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του, άνοιξε μία βαθιά τομή περιορισμένης, ωστόσο, έκτασης (660 τ.μ.). Αν και οι πρώτες του δημοσιεύσεις (Fitzerald 1935, Garstang et al. 1936) δεν επικεντρώθηκαν στα κατώτερα στρώματα, δεν πέρασαν απαρατήρητα, καθώς ο ίδιος είχε στο προσωπικό του αρχείο σχέδια αυτών (Braun 2004, 7). Είναι χαρακτηριστικό ότι στη δεύτερη δημοσίευσή του, η οποία ήταν και πιο λεπτομερής έκανε λόγο σχετικά: «*so it will be sufficient to record here that we dug to a depth of 8,50 meters in an area measuring about 24 by 16 meters* [Τα σχέδια δείχνουν μια πολύ μεγαλύτερη περιοχή φυσικά] *through eight definite levels (numbered XI to XIII) representing perhaps twelve separate periods of rebuilding, and finally came upon the pit dwelling dug in virgin soil by the earliest inhabitants of the site*» (Fitzerald 1935, 6).

Τα ευρήματα που μελέτησε ο E. Braun αφορούσαν τα στρώματα κάτω από το στρώμα XIX, και συγκεκριμένα τα στρώματα XVIII - XIII. Τα στρώματα αυτά της Νεότερης Νεολιθικής/ Χαλκολιθικής περιελάμβαναν ίχνη τοίχων, ευθυγραμμισμένες, καμπυλόγραμμες, κατασκευές και λάκκους, οι οποίοι, όπως υποστηρίχτηκε από τον G. M. Fitzerald, θα χρησιμοποιούνταν ως κατοικίες (pit dwellings) με κάποιας μορφής στέγη (Fitzerald 1934, 125). Η κεραμική στο σύνολό της ήταν αποσπασματική και περιελάμβανε θραύσματα αγγείων της Νεολιθικής, της Χαλκολιθικής και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.

[20] Για την ίδια ανασκαφή υπεύθυνοι πριν από τον G. M. Fitzerald ήταν οι C. S. Fisher και Alan Rowe. Τα αποτελέσματα των ερευνών του G. M. Fitzerald δημοσίευσε σχεδόν εβδομήντα (70) χρόνια αργότερα ο E. Braun (2004).

Βύβλος

Η θέση βρίσκεται σαράντα χιλιόμετρα (40 χμ.) βόρεια της Βηρυτού στην ακτή του Λιβάνου και πάνω σε βραχώδες τοπίο, τριάντα μέτρα (30 μ.) πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Οι ανασκαφές έλαβαν χώρα το 1921-1924 από τον Jean Pierre Marie Montet και εν συνεχεία από το 1926 έως το 1975 από τον Maurice Dunand και αποκάλυψαν μια νεολιθική επίχωση. Έχει ανασκαφεί σχεδόν το 70% της θέσης. Ο M. Dunand διαχώρισε τη νεολιθική ακολουθία σε Αρχαιότερη Νεολιθική (7.500-7000 . Χ.), που αντιστοιχούσε στα στρώματα XXXIX - XXXVIII, Μέση Νεολιθική (6.800-6.300 π.Χ.) και Νεότερη Νεολιθική (6.200-5.800 π. Χ.) XXXVIII - XXXIII. Οι δημοσιεύσεις ‘εδιναν αρκετά στοιχεία σχετικά με τη λιθοτεχνία και την κεραμική (Cauvin 1968 / Dunand 1939, 1954, 1973). Πρόκειται για τη μοναδική ανασκαμμένη θέση στο Λίβανο που έχει και Χαλκολιθική φάση [εικ. 81].

Από τις προγενέστερες περιόδους τα ευρήματα περιελάμβαναν κάποια ίχνη δαπέδων, κεραμική και τμήματα λίθινων εργαλείων, όπως δρεπάνια. Από τη Χαλκολιθική Εποχή τα στοιχεία που ήλθαν στο φως ήταν πολύ περισσότερα. Εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως κτήρια, σιταποθήκες και πλακοστρωμένοι δρόμοι.

Η αρχιτεκτονική της Χαλκολιθικής αποτελείτο από κτήρια κατασκευασμένα από λίθους με ένα δωμάτιο, το οποίο μπορεί να ήταν αρκετά μεγάλο σε μέγεθος (9 μ. x 6 μ.). Αυτές οι ορθογώνιες κατασκευές στο τέλος της Χαλκολιθικής μετατράπηκαν σε κυκλικές με διάμετρο πέντε έως έξι μέτρα (5 μ. – 6 μ.). Αυτό δε συνέβαινε σε άλλες περιοχές, καθώς οι κυκλικές αντικαθιστούνταν από τις ορθογώνιες. Οι οικίες κατασκευάζονταν από λίθους και βότσαλα και δεν ήταν ευθυγραμμισμένες η μία με την άλλη, ούτε ήταν κοντά το ένα κτίσμα στο άλλο, όπως συνέβαινε και σε άλλες θέσεις της Νεολιθικής Εποχής (Beth Shan). Στους ανοιχτούς χώρους δεν υπήρχαν κατασκευές, που ίσως να χρησιμοποιούνταν ως χώροι εργασίας ή χώροι ταφής. Στη Βύβλο δεν εντοπίστηκαν οχυρώσεις, γεγονός που δήλωνε ότι οι δύο λόφοι και η ύπαρξη πηγής νερού θα προστάτευαν φυσικά τη θέση.

Αρκετά ευρήματα εντοπίστηκαν στους τάφους της Χαλκολιθικής Εποχής. Ο μεγάλος αριθμός των κτερισμάτων που εντοπίστηκε περιελάμβανε κεραμική, λίθινα και οστέινα εργαλεία, μεταλλικά αντικείμενα και κοσμήματα. Σχετικά με την κεραμική εντοπίστηκαν δύο χιλιάδες εξήντα ένα (2.061) αντικείμενα μέσα σε ενιακόσια ογδόντα έξι (986) αγγεία, αποτελώντας έτσι το 56% των συνολικών

ευρημάτων. Τα συνηθισμένα σχήματα περιελάμβαναν φιάλες, κύπελλα, κρατήρες και τρίποδα αγγεία.

Στην ίδια εποχή συγκαταλέγονταν και εικοσιέξι λίθινα (26) αντικείμενα από ασβεστόλιθο και βασάλτη, για τα οποία δεν υπήρχε λεπτομερής περιγραφή, παρά μόνο ότι επρόκειτο για λειασμένα βότσαλα, κύπελλα και φιάλες. Η λιθοτεχνία περιελάμβανε αντικείμενα από πυριτόλιθο ή οψιανό. Η πλειοψηφία των λίθινων (209) εντοπίστηκε σε ταφές και αφορούσε αντικείμενα από πυριτόλιθο, ενώ μόνο το 8% ήταν από οψιανό. Παρά την αφθονία των λειασμένων αξίνων και σμιλών στα οικιακά περιβάλλοντα, τα όπλα από πυριτόλιθο σπάνια ανακαλύπτονταν σε ταφές. Αν και οι φολίδες πυριτόλιθου αφθονούσαν, μόνο ένας μικρός αριθμός εργαλείων ανακαλύφθηκε στα αγγεία. Τα οστέινα αντικείμενα περιελάμβαναν εργαλεία από οστό (91%) και / ή ελεφαντόδοντο (9%) όπως καρφίτσες, λεπίδες και ποτήρια. Τα μεταλλικά αντικείμενα (σαράντα τέσσερα (44) στον αριθμό) ήταν κυρίως μαχαίρια και αγκίστρια ψαρέματος και εντοπίστηκαν σε ταφές. Στην πλειοψηφία τους ήταν κατασκευασμένα από χαλκό και κάποια από ασήμι. Επιπρόσθετα, εντοπίστηκαν χίλια διακόσια εβδομήντα ένα (1.271) αντικείμενα κόσμησης σε διακόσιες πενήντα πέντε (255) ταφές, κατασκευασμένα από ασήμι, ασβεστόλιθο, οστό, ελεφαντόδοντο, όστρεο και οψιανό. Επρόκειτο για χάντρες, σκουλαρίκια, βραχιόλια και περίαπτα. Τέλος, η γλυπτική περιελάμβανε ειδώλια από λίθο ή ελεφαντόδοντο, καθώς και σφραγίδες από λίθο ή ελεφαντόδοντο.

Η Χαλκολιθική έδωσε δύο χιλιάδες ενενήντα επτά (2.097) ταφές και τρεις χιλιάδες εξακόσια πενήντα δύο (3.652) κτερίσματα. Οι «τυπικές» ταφές της Νεολιθικής Εποχής μέσα σε αγγεία συνέχιζαν να υπάρχουν και κατά τη διάρκεια της Χαλκολιθικής. Τα αγγεία ήταν αρκετά μεγάλα και φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν, τόσο για αποθήκευση, όσο και για ταφές. Οι τελευταίες γίνονταν μέσα στις οικείες ή κοντά σε αυτές. Ταφές παιδιών εντοπίστηκαν σε μικρότερα αγγεία σε κάθετη στάση. Οι ενήλικες τοποθετούνταν οριζόντια (Artin 2009, 7-8).

Σκελετικό υλικό εντοπίστηκε σε χίλια τριακόσια δώδεκα (1.312) από τα χίλια τετρακόσια έντεκα (1.411) αγγεία (σχεδόν 93 %). Δυστυχώς, μια ανθρωπολογική μελέτη των λειψάνων ήταν αδύνατη, καθώς η πλειοψηφία των σκελετών εξαφανίστηκε ή καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των ανασκαφών. Επιπλέον, η

τεκμηρίωση σχετικά με την ταφική ανθρωπολογία και τη παλαιοντολογία της Βύβλου ήταν ατελής.

Οι μεμονωμένες ταφές ήταν ο πιο συχνός τύπος, με τις πολλαπλές ταφές να αποτελούν μόνο το 6 % του συνολικού αριθμού. Τριάντα επτά (37) παιδιά και (54) πενήντα τέσσερις ενήλικες θάφτηκαν στους τάφους που χαρακτηρίστηκαν ως πολλαπλές ταφές. Μόνο είκοσι (20) τάφοι περιείχαν και ενήλικες και παιδιά. Αλλού ενήλικες θάφτηκαν με άλλους ενήλικες. Δυστυχώς, το φύλο των ατόμων που ήταν θαμμένα στις πολλαπλές ταφές δεν ήταν γνωστό. Το 35% των σκελετών μέσα στα αγγεία ήταν τοποθετημένα με τα κρανία τους κοντά στο άνοιγμα. Οι σκελετοί τοποθετήθηκαν επίσης τόσο προς τα δεξιά, όσο και προς τα αριστερά, και το 21% ήταν σε εμβρυϊκή θέση.

Οι αναλογίες των αναγνωρισμένων ενηλίκων (45%) έναντι των παιδιών (39%) υποδήλωνε, ότι μέσα σε αυτή τη συγκεκριμένη νεκρόπολη η επιλογή δεν βασιζόταν στην ηλικία, επιτρέποντας έτσι την υπόθεση ότι όλα τα μέλη του πληθυσμού ήταν θαμμένα στο ίδιο κοινοτικό νεκροταφείο. Την παρουσία τόσο των ενήλικων όσο και των παιδικών τάφων στο ίδιο επίπεδο αποκάλυπτε, επίσης, ότι δεν υπήρχε γεωγραφική κατανομή ανά ηλικία (Vallois 1937).

VI.2.δ. ΣΥΡΙΑ

Tell Brak

Η θέση βρίσκεται στην πεδιάδα Χαμπούρ (Khabur) της βορειοανατολικής Συρίας κοντά στα σύνορα του Ιράκ και της Τουρκίας και είναι μία από τις μεγαλύτερες αρχαιολογικές θέσεις στη Βόρεια Μεσοποταμία. Σε αυτή την τοποθεσία υπήρχε ένας μικρός οικισμός ήδη από το 6.000 π.Χ. και από την πέμπτη (5η) χιλιετία είχε μετατραπεί σε μια από τις πρώτες πόλεις της Εγγύς Ανατολής. Η θέση του οικισμού κατείχε έναν ιδιαίτερο ρόλο, καθώς μπορούσε να ελέγχει το δρόμο που οδηγούσε νότια προς την Μεσοποταμία και την Ασσυρία, δυτικά προς τη Μεσόγειο και βόρεια προς τις πηγές ορυκτών της Ανατολίας.

Πρόκειται για έναν από τους μεγαλύτερους γήλοφους στη βόρεια Μεσοποταμία με ύψος πάνω από σαράντα μέτρα (400 μ.) και έκταση 800 x 600 τ.μ. Ένα ευρύ και αρκετά χαμηλό φαράγγι χώριζε δύο κορυφές, η μία εκ των οποίων αποτελούσε μια κατοικημένη συνοικία, ενώ η άλλη περιελάμβανε ναούς και δημόσια

κτήρια. Ο M.E.L. Mallowan περιέγραφε το γήλοφο ως κυψελοειδή (Mallowan 1947, 32).

Στην περίοδο ακμής του, κατά τη διάρκεια της Χαλκολιθικής (4η χιλιετία π. Χ.), ο οικισμός θα κάλυπτε μια περιοχή 110-160 εκταρίων με πληθυσμό που υπολογίζεται μεταξύ 17.000 και 24.000 κατοίκων. Το Tell Brak ήλεγχε έναν από τους σημαντικότερους δρόμους μεταξύ της Ασσυρίας στα ανατολικά και του βορειοανατολικού Λίβανου και της Μεσογείου στα δυτικά, καθώς και τις διαδρομές Βορρά-Νότου που συνέδεαν την κοιλάδα του Ευφράτη με τις πηγές μετάλλων, ξυλείας και λίθου στην Ανατολία.

Η θέση αυτή αποτέλεσε ένα από τα πρώτα παραδείγματα αρχαιολογικής έρευνας που υποβοηθήθηκε από την αεροφωτογραφία και συγκεκριμένα από τη δουλειά του A. Poidebard τη δεκαετία του 1920. Ο κεντρικός γήλοφος ανασκάφηκε για πρώτη φορά το 1937-1938 από τον M.E.L. Mallowan (Mallowan 1947).

Οι κατασκευές που αποκαλύφθηκαν τη δεκαετία του 1930 περιελάμβαναν το παλάτι Naram-Sin (2.250 π. Χ.), και το Ναό του Ματιού (Eye Temple). Οι πιο πρόσφατες ανασκαφές, υπό τους Joan Oates και Helen McDonald του Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Cambridge, επαναχρονολόγησαν το ναό περίπου στα 3.900 π. Χ., ενώ βρέθηκαν και παλαιότερα ευρήματα στη θέση. Θεωρείται ως μία από τις παλαιότερες πόλεις στη Μεσοποταμία.

Η πρωιμότερη ταυτοποιημένη μη οικιστική κατασκευή στο Tell Brak φαίνεται ότι ήταν ένα τεράστιο κτίσμα, παρόλο που ανασκάφτηκε μόνο ένα μικρό μέρος του. Αυτό το κτήριο είχε μια μεγάλη είσοδο, μια πόρτα κατασκευασμένη από βασάλτη και εκατέρωθεν πύργους. Επίσης, είχε πλίνθινους τοίχους με πάχος ένα μέτρο και ογδόντα πέντε εκατοστά (1,85 μ.) και ύψος (που διατηρείται ακόμα και σήμερα) ενάμισι μέτρο (1,5 μ.). Η ραδιοχρονολόγηση το τοποθέτησε στα 4.400-3.900 π.Χ.

Επίσης, εντοπίστηκε εργαστήριο, το οποίο αποτελούσε ένα κτήριο μαζικής παραγωγής κεραμικής, καθώς κι ένα μοναδικό εύρημα ενός κύλικα κατασκευασμένου από οψιανό και λευκό μάρμαρο. Επιπρόσθετα, εντοπίστηκε μια μεγάλη συλλογή από σφραγίδες και «sling bullets».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκάλεσαν τα επίπεδα ειδώλια με τα μεγάλα ανοικτά μάτια τα οποία εντοπίστηκαν εκεί και από τα οποία πήρε τον όνομά του ο Ναός του Ματιού. Βρέθηκαν σε μεγάλες ποσότητες από τον M.E.L. Mallowan, κατά τη

διάρκεια των ανασκαφών 1937-1938, και χρονολογήθηκαν στα μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ.

Γύρω από τον κεντρικό γήλοφο του Tell Brak υπήρχε μια εκτεταμένη ζώνη οικισμών που κάλυπτε μια περιοχή τριακοσίων εκταρίων (300 εκτ.) που φαίνεται ότι κατοικείτο από την Ubaid περίοδο μέχρι και την Ισλαμική.

Chagar Bazar

Βρίσκεται στη βόρεια Συρία (υψόμετρο: 369 μ.) και χρονολογείται μεταξύ 6000-2000 π.Χ.

Ανασκάφτηκε από το Βρετανό αρχαιολόγο M.E.L. Mallowan κατά το διάστημα 1935-1937. Επιλέχθηκε ύστερα από εκτεταμένη έρευνα στις περιοχές της Ανώτερης και Κατώτερης Khabur στη Συρία. Οι ανασκαφές στη συγκεκριμένη θέση αποτέλεσαν μέρος ενός αρκετά φιλόδοξου προγράμματος που σκοπό είχε τη σκιαγράφηση της ιστορίας του οικισμού αλλά και τη θέσπιση των χρονολογικών δεικτών της κοιλάδας της Ανώτερης Khabur, που μέχρι εκείνη τη στιγμή αποτελούσε την λιγότερο εξερευνημένη περιοχή. Εκτός από αυτή τη θέση ο M.E.L. Mallowan επέλεξε και τις θέσεις Tell Brak, Tell Arbid και Gir Mayir.

Η συγκεκριμένη θέση, σύμφωνα με τον ανασκαφέα επιλέχθηκε ως ένας γήλοφος που θα μπορούσε να δώσει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των κύριων περιόδων κατοίκησης της περιοχής της Habur από την προϊστορία μέχρι και τα ιστορικά χρόνια. ("*Chagar Bazar was selected as a mound likely to give a cross-section of the main periods of occupation of the Habur region from prehistoric times down to the historical period, and it seemed eminently suitable for our purpose because the top of the mound was not encumbered by any post-Assyrian buildings*.", Mallowan 1934, 5).

Οι τρεις ανασκαφικές περίοδοι αποτέλεσαν τη βάση για τη μετέπειτα εργασία του ανασκαφέα στο Tell Brak [εικ. 82]. Οι ανασκαφές του στο Chagar Bazar έφεραν στο φως πολύ σημαντικά αποτελέσματα. Στα επίπεδα της περιόδου Halaf τα στοιχεία που αποκάλυψε είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδειξη μιας εσωτερικής μεταβλητότητας και των περιφερειακών διασυνδέσεων κατά την προϊστορία. Για τις ιστορικές περιόδους, το έργο του ήταν πιο αξιοσημείωτο για την ανάδειξη μιας σημαντικής οριζόντιας έκθεσης μιας «γειτονιάς» σπιτιών που ανήκουν στις αρχές της δεύτερης (2ης) χιλιετίας π.Χ. Ήταν υπεύθυνος για την πρώτη αναγνώριση και

χρονολόγηση της κεραμικής της Khabur, τη διακριτική αγγειοπλαστική με ζωγραφισμένες οριζόντιες ζώνες και διασταυρωμένα τρίγωνα [εικ. 83].

Οι ανασκαφές του M.E.L. Mallowan ανέδειξαν ότι το Chagar Bazar κατοικείτο από το τέλος της έκτης (6ης) χιλιετίας μέχρι και τα μέσα της δεύτερης (2ης) χιλιετίας π. Χ., με ενδιάμεσα επεισόδια εγκατάλειψης στο τέλος της πέμπτης (5ης), κατά τη διάρκεια της τέταρτης (4ης) και μέχρι τα τέλη της τρίτης (3ης) χιλιετίας.

Ο λόφος είχε έκταση 400 μ. x 300 μ. στη βάση του. Το υψηλότερο σημείο του βρισκόταν στα νότια εικοσιένα μέτρα (21 μ.) πάνω από το επίπεδο της κοιλάδας. Στην κορυφή του λόφου οι διαστάσεις ήταν περίπου 20 μ. x 25 μ. και το βάθος του εκτεινόταν στα δεκαπέντε μέτρα (15 μ.) από το έδαφος. Στην ανατολική πλευρά υπήρχε ένας δευτερεύων λόφος και μια απότομη πλαγιά. Η δυτική και η βόρεια πλευρά ήταν λιγότερο απότομες και η νότια ήταν πιο ήπια (Mallowan 1936, 5-7).

Την πρώτη περίοδο των ανασκαφών (1934-1935) έγιναν δοκιμαστικές τομές και επιλέχθηκε η περιοχή Μ στα βορειοδυτικά για το μεγαλύτερο μέρος της ανασκαφής. Η περιοχή αυτή επιλέχθηκε από τον ανασκαφέα, ούτως ώστε να διαταραχτούν όσο το δυνατόν λιγότερο τα οικιστικά επίπεδα που εντοπίζονταν στο κέντρο του λόφου. Ως εκ τούτου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στις τομές μπορεί να ήταν αποσπασματικά, αλλά οι τοίχοι και τα δάπεδα διατηρούνταν σε αρκετά καλή κατάσταση με αποτέλεσμα να μπορεί να γίνει οριοθέτηση των βασικών επιπέδων κατοίκησης [εικ. 84].

Δεν υπήρχαν επίπεδα που ανήκαν στην pre-Halaf περίοδο. Στο επίπεδο δεκαπέντε (15), στον πρώτο οικισμό, παρόλο που υπήρχαν κάποιοι non-Halaf τύποι κεραμικής, εντοπίστηκε ζωγραφισμένη κεραμική της περιόδου Halaf. Σχετικά με τα ευρήματα της κεραμικής που δεν ανήκαν στη Halaf περίοδο δεν είχε δοθεί κάποιο στοιχείο που να αφορούσε το σύνολο ή την αναλογία αυτής σε σχέση με τη κεραμική άλλων περιόδων. Ο αριθμός των ποικίλων τύπων ήταν μεγάλος. Δεν ήταν γνωστός ούτε ο τρόπος, ούτε οι συνθήκες ανεύρεσης του υλικού, ούτε η σχέση του με άλλη κεραμική στο ίδιο επίπεδο.

Παρότι ίχνη τοίχων εντοπίστηκαν σε κάθε επίπεδο τα στοιχεία για την αρχιτεκτονική ήταν πενιχρά. Τα περισσότερα κτίρια ήταν χτισμένα με την τεχνική του pisé ή απλή λάσπη, οι πλίνθοι ήταν γνωστές από το επίπεδο δώδεκα (12) και μετά. Το επίπεδο δώδεκα (12) είχε λίθινο αυλάκι αποστράγγισης υδάτων, χαρακτηριστικό, που σε άλλες θέσεις της Μεσοποταμίας εμφανίστηκε αργότερα.

Όπου είχαν βρεθεί και μετρηθεί οι πλίνθοι φαίνεται ότι ήταν ορθογώνιες. Υπολείμματα ενός κτηρίου με αψιδωτό τοίχο σχεδόν ενός μέτρου (1 μ.) πάχος, εντοπίστηκε στο επίπεδο εννέα (9) και ίσως ήταν θόλος.

Όσον αφορά στα λίθινα αντικείμενα, δεν υπήρχαν λίθινα σκεύη (Mallowan 1936, fig. 7:32) εκτός από μία παλέτα (από το επίπεδο δέκα (10) ή έντεκα (11)). Παρόμοιο σκεύος από πηλό βρέθηκε σε μη χρονολογημένο επίπεδο (Mallowan 1936, fig. 6:19). Τα ευρήματα συμπλήρωναν φολίδες και λεπίδες οψιανού και πυριτόλιθου, λειασμένοι πελέκεις (Mallowan 1936, 22), οστέινες αιχμές και οπείς. Συχνά αυτά έφεραν και μία επίφυση για να κρεμιούνται.

Αρκετοί τάφοι εντοπίστηκαν στα επίπεδα Halaf με απλές ταφές, με προσανατολισμό Ανατολή προς Δύση και με τα σώματα των νεκρών σε συνεσταλμένη θέση. Τα κτερίσματα των τάφων περιελάμβαναν κυρίως κεραμική (Mallowan 1936, 17f) [εικ. 85,86].

Ugarit

Πρόκειται για μια αρχαία πόλη στη βόρεια Συρία, η οποία ανακαλύφτηκε το 1928 μαζί με γραπτά κείμενα τα οποία, μεταξύ άλλων, τεκμηρίωναν τις σχέσεις που είχε με την Κύπρο. Εντοπίστηκε σε ύψωμα δεκαεννέα μέτρων και ογδόντα ένα εκατοστών (19,81 μ.) κοντά στο λιμάνι Minet el Beida (Λευκό λιμάνι) στη Βόρεια Συρία, ογδόντα χιλιόμετρα (80 χμ.) ανατολικά της Κύπρου και κατείχε καίρια θέση για τη διεξαγωγή του εμπορίου. Στα ανατολικά της πόλης υπήρχε ένα πέρασμα προς τη Συρία και τη βόρια Μεσοποταμία μέσα από μία οροσειρά που ήταν παράλληλη με την ακτή. Η πόλη βρισκόταν, επίσης, πάνω σε έναν σημαντικό παραλιακό δρόμο από βορρά προς νότο, που ένωνε την Ανατολία και την Αίγυπτο.

Το 1928, ένας χωρικός άνοιξε τυχαία έναν τάφο κατά τη διάρκεια οργώματος ενός χωραφιού. Στην αρχή δεν κατάλαβε πλήρως περί τίνος επρόκειτο μέχρι που άρχισε να εντοπίζει αγγεία, χρυσό και ασήμι. Ειδοποιήθηκαν οι Γαλλικές αρχές στη Βηρυτό και τις πρώτες έρευνες διεξήγαγε ο Charles Virolleaud (Eisenberg 1959, 99). Μια σύντομη έρευνα ενός συλημένου τάφου στη νεκρόπολη της Minet el Beida διεξήχθη από τον Léon Albanèse το 1928, ο οποίος στη συνέχεια εξέτασε το κύριο ανάχωμα της Ras Shamra (Albanèse 1929, 16-21) [εικ. 87]. Ωστόσο η περαιτέρω έρευνα του Γάλλου αρχαιολόγου και ανατολιστή René Dussaud απέδειξε, ότι ο συγκεκριμένος τάφος έφερε αρκετές ομοιότητες με τους

μυκηναϊκούς τάφους που είχαν εντοπιστεί νωρίτερα στην Κρήτη. Υπέθεσε, λοιπόν, ότι δεν μπορούσε παρά να υπάρχουν ανάλογα ευρήματα κάπου εκεί κοντά και έπεισε την Académie des Belles Lettres να χρηματοδοτήσει την αποστολή.

Η έρευνα εστίασε σε ένα μικρό λόφο προς το νότο και το επόμενο έτος οι συστηματικές ανασκαφές του Tell Ras Shamra[21] που ξεκίνησαν από τον αρχαιολόγο Claude Frédéric-Armand Schaeffer (Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή) από το αρχαιολογικό μουσείο του Στρασβούργου και τον συνεργάτη του George Chenet είχαν εξαιρετικά αποτελέσματα. Οι εργασίες συνεχίστηκαν υπό το C. F. A. Schaeffer μέχρι το 1970, με μια διακοπή από το 1940 έως το 1947 λόγω του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, ο C. F. A. Schaeffer διέκρινε πέντε (5) στρώματα κατοίκησης τα οποία αρίθμησε από το 1 έως το 5. Στο επίπεδο 5 (7η χιλιετία π.Χ.), το οποίο έφτανε μέχρι το φυσικό βράχο, βρέθηκαν εστίες, ίχνη πυριτόλιθου και αντικείμενα από οστό (βάθος: 16 μ. -18 μ.). Στο επίπεδο αυτό προφανώς υπήρχε μια «προκεραμική φάση», γεγονός που επιβεβαιωνόταν από την ύπαρξη λίθινων εργαλείων. Στο επίπεδο 4 (σε βάθος 12 μ. -16 μ.) εντοπίστηκε εξαιρετική κεραμική της περιόδου Halaf (μέσα 5ης χιλιετίας - α΄ μισό 4ης χιλιετίας π.Χ.). Το επίπεδο 3, που χρονολογείτο από το β΄ μισό της τέταρτης (4ης) χιλιετίας μέχρι το β΄ μισό της τρίτης (3ης) χιλιετίας π.Χ., καταστράφηκε από φωτιά. Η κεραμική που εντοπίστηκε υποδήλωνε σχέσεις της πόλης με τη Μεσοποταμία. Στο δεύτερο επίπεδο η πόλη Ugarit μετατράπηκε σε ένα πλούσιο εμπορικό κέντρο. Τέλος, το επίπεδο 1 που χρονολογείτο από το 1.600-1.200 π.Χ. και στο οποίο επικεντρώθηκε η εργασία του C. F. A. Schaeffer, περιελάμβανε ναούς, οχυρώσεις και τα περίφημα πλίνθινα ενεπίγραφα κείμενα.

Η στρωματογραφική ακολουθία άρχιζε με την ακεραμική φάση - με τους πρώτους οικισμούς (VC) - που τοποθετήθηκε στα 7.500 π. Χ. (Yon 2006, 24), ακολουθήθηκε από τη επόμενη φάση, που χρονολογήθηκε στα 7.000 π.Χ. και όπου εμφανίστηκαν τα πρώτα δείγματα κεραμικής και αρχιτεκτονικής με απλά ορθογώνια δωμάτια (VB) και κατέληγε στη φάση της έκτης (6ης) χιλιετίας (VA) με αρκετά διαφοροποιημένη αρχιτεκτονική και την εμφάνιση του χαλκού στην τέταρτη (4η) χιλιετία.

[21] Ο αρχαίος τάφος που ανακαλύφθηκε από το χωρικό βρισκόταν στο σύγχρονο χωριό Ras Shamra και γι'αυτό τα ευρήματα φέρουν συχνά το συγκεκριμένο όνομα.

Στη μετάβαση από το 5ο στο 4ο επίπεδο η κεραμική αποτελείτο από αγγεία που είχαν στεγνώσει στον ήλιο. Στο επίπεδο 4 και εν μέρει στο επίπεδο 3 (Χαλκολιθική περίοδος), η κεραμική θύμιζε αυτή της Μεσοποταμίας. Κατά την Πρώιμη Χαλκολιθική η κεραμική έφερε χαρακτηριστικά των περιόδων Hassunan και Halafian, ενώ η Ύστερη Χαλκολιθική έδειχνε επιρροή από Μεσοποταμία με τη μονόχρωμη γεωμετρική κεραμική της Ubaid περιόδου. Επίσης, στη θέση εντοπίστηκαν δείγματα μυκηναϊκής και κυπριακής κεραμικής. Τα ευρήματα χρονολογούνταν από τη Νεολιθική μέχρι και την Εποχή του Χαλκού.

VI.2.ε. ΚΑΤΩ ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Kom K & Kom W

Πρόκειται για δύο νεολιθικές θέσεις σε μορφή γήλοφου που εντοπίστηκαν στην έρημο βόρεια της λίμνης Birket Qarun και σε απόσταση περίπου οκτώμισι χιλιομέτρων (8,5 χμ.) ο ένας από τον άλλον. Και οι δύο ανήκαν στον πολιτισμό Fayum A που τοποθετείται στο 5.500 π. Χ. στην κοιλάδα του Νείλου. Οι θέσεις της Νεολιθικής Fayum (που ονομάζεται επίσης Fayum A) βρέθηκαν βόρεια της πόλης Fayum. Ανασκάφηκαν από τη Βρετανή αρχαιολόγο Gertrude Caton-Thompson και τη γεωλόγο συνάδελφο της Elinor Gardner (1924-1928), ενώ οι έρευνες συνεχίστηκαν στη δεκαετία του 1970 και του 1980 από τους Denver Fred Wendorf, Jaime Ginter και Stefan Kozlowski.

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα έδειχναν ότι επρόκειτο για δύο προσωρινούς οικισμούς, οι οποίοι αποτελούνταν από καλύβες με κοινόχρηστες υπόγειες σιταποθήκες, προκειμένου να γίνεται καλύτερη εκμετάλλευση των διατροφικών πόρων. Στον οικισμό Kom K οι σιταποθήκες εντοπίστηκαν οκτακόσια μέτρα (800 μ.) βόρεια της θέσης.

Και οι δύο θέσεις περιελάμβαναν δομές που έμοιαζαν με οπές ή λεκάνες. Στον οικισμό Kom K εντοπίστηκαν εξήντα (60) τέτοιες δομές, ενώ στον οικισμό Kom W διακόσιες σαράντα οκτώ (248). Κάποιες από αυτές περιελάμβαναν ίχνη άνθρακος υποδηλώνοντας την χρήση τους ως εστίες. Δεν εντοπίστηκαν καθόλου υπολείμματα κτηρίων (Caton-Thompson & Gardner 1934). Τα ευρήματα της κεραμικής ήταν ελάχιστα, μεταξύ των οποίων αναφέρονταν σποραδικά κάποια ακατέργαστα ανοικτού τύπου αγγεία κατασκευασμένα από χονδροειδή πηλό. Από τα οστά ζώων

που περισυλλέχθηκαν φαίνεται ότι το κυνήγι και ιδιαίτερα η αλιεία ήταν πολύ σημαντική για την οικονομία των κοινοτήτων. Σε αντίθεση με άλλους νεολιθικούς πολιτισμούς στην κοιλάδα του Νείλου, ο πολιτισμός Fayum A δεν ανέπτυξε ποτέ μόνιμα γεωργικά χωριά, τα μόνα μόνιμα χαρακτηριστικά ήταν οι εστίες και οι σιταποθήκες. Φαίνεται να απομακρύνθηκε σε κάποιο βαθμό από τους υπόλοιπους πολιτισμούς της κοιλάδας του Νείλου και παρέμεινε πίσω στην κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη.

Merimde *(Merimde Beni-Salame / Benisalam)*

Πρόκειται για ένα μεγάλο οικισμό στο δυτικό δέλτα του Νείλου σαράντα πέντε χιλιόμετρα (45 χμ.) βορειοδυτικά του Καΐρου, σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά του χωριού Beni–Salame που καλύπτει μια περιοχή είκοσι πέντε εκταρίων (25 εκτ.) περίπου. "Merimde" σημαίνει «ο τόπος με τις στάχτες» υπονοώντας το γκρι / μαύρο χρώμα των αποθέσεων.

Η θέση ανακαλύφθηκε από τον γερμανό αρχαιολόγο και πρώην ιεραποστόλο της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας H. Junker, ο οποίος ανάσκαψε έξι χιλιάδες τετρακόσια τετραγωνικά μέτρα (6.400 τ.μ.) κατά τη διάρκεια μιας αποστολής το 1928. Μέχρι τότε θεωρείτο ότι το δέλτα δεν κατοικείτο κατά τη διάρκεια των προϊστορικών χρόνων. Η τοποθεσία ερευνήθηκε από το 1929 έως το 1939. Η αποστολή χρηματοδοτήθηκε από τον Albert Rothbart από τη Νέα Υόρκη για λογαριασμό της Ακαδημίας της Βιέννης (Hoffman 1980). Τα ευρήματα από αυτές τις ανασκαφές βρίσκονται σε διάφορα μουσεία του Καΐρου, της Στοκχόλμης και της Χαϊδελβέργης. Τα αποτελέσματα των ερευνών του δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ πλήρως, καθώς αρκετά από αυτά χάθηκαν κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1976 νέες ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν από τον Οργανισμό Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων (Egyptian Antiquities Organization, EAO) και από το 1977 έως το 1982 τις ανέλαβε το Γερμανικό Ινστιτούτο Αρχαιολογίας στο Κάιρο. Οι νέες αυτές ανασκαφές επανεξέτασαν τη στρωματογραφική αλληλουχία της θέσης και κατάφεραν να εντάξουν πολλά από τα ευρήματα του H. Junker στο κατάλληλο αρχαιολογικό πλαίσιο (Bard 1999, 603).

Η θέση χρονολογήθηκε μεταξύ 5.000 – 4.200 π.Χ. Η στρωματογραφία στο σύνολό της έχει ένα μέγιστο βάθος δυόμισι μέτρων (2,5 μ.), αλλά υπήρχαν και λεπτότερα σημεία με βάθος μόλις μισό μέτρο ή και λιγότερο στα υψηλότερα σημεία,

όπου η γεωμορφολογία άλλαζε (ημι-έρημος). Στρωματογραφικές ενδείξεις και πολυάριθμα επιφανειακά ευρήματα αποδείκνυαν ότι τουλάχιστον ένα μέτρο των πολιτισμικών αποθέσεων χάθηκε μετά την εγκατάλειψη του νεολιθικού χωριού. Το πιο πρώιμο στρώμα περιελάμβανε λίθινα εργαλεία που χρονολογούνταν στη Μέση Παλαιολιθική. Η σπανιότητα των ευρημάτων σε αυτό το στρώμα φαίνεται να έδειχνε μια σχετικά χαμηλή πυκνότητα κατοίκησης. Ο H. Junker όρισε τρία στρώματα κατοίκησης, ενώ άλλοι ερευνητές, όπως ο Joseph Eiwanger, υποστήριξε το 1977 ότι υπήρχαν πέντε με σημαντικά διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης (Bard 1999, 604).

Στις πρώτες φάσεις κατοίκησης τα κτήρια δεν είχαν αφήσει αρκετά ίχνη πέρα από τις εστίες. Φαίνεται ότι επρόκειτο για ημιυπόγειες καλύβες. Πιο εμφανή ήταν τα κτήρια στα ανώτερα επίπεδα, ωστόσο, παρέμεναν μικρά και κατασκευάζονταν από ξύλο και ψάθα. Το σχήμα τους ήταν μακρόστενο και διέθεταν σαφώς καθορισμένες εστίες. Στα πλίνθινα δάπεδά τους είχαν διαμορφωθεί αποθηκευτικοί χώροι, ενώ μεγάλα πήλινα καλάθια χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση σιτηρών.

Στην τελευταία φάση του οικισμού τα κτήρια ήταν μεγαλύτερα και καλύτερα κατασκευασμένα οριοθετημένα από στενούς δρόμους. Καθένα από αυτά είχε τις δικές του σιταποθήκες, βυθισμένα βάζα συγκέντρωσης νερού, εστίες και μυλόπετρες, υποδεικνύοντας ότι κάθε οικογένεια ήταν μια ανεξάρτητη οικονομική και κοινωνική μονάδα.

Τα αρχαιολογικά στοιχεία έδειχναν, ότι η οικονομία του Merimde κυριαρχείτο από τη γεωργία, παρόλο που ορισμένα είδη αλιείας και κυνηγιού ασκήθηκαν σε μικρότερο βαθμό. Και στην υστερότερη φάση του οικισμού τα βοοειδή συνέχιζαν να αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοικίδιων ζώων, χωρίς ωστόσο να διακόπτεται το κυνήγι, η αλιεία και η καλλιέργεια σιτηρών.

Η κεραμική ήταν αρκετά πρωτόγονη κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης κατοίκησης. Το ίδιο απλή στη μορφή παρέμεινε και στις επόμενες φάσεις, απλά ενίοτε ήταν λειασμένη, όμως δεν έφερε καμία διακόσμηση. Η κεραμική εξελίχθηκε σε κλειστά σχήματα με επίχρισμα που χρησιμοποιείτο για τη δημιουργία διακοσμητικών αποτελεσμάτων. Για πρώτη φορά στην τελευταία φάση του οικισμού εμφανίστηκαν σκούρα κόκκινα / μαύρα αγγεία σε διάφορες μορφές, μερικά από τα οποία έφεραν έντυπη ή εγχάρακτη διακόσμηση. Το μοτίβο

ψαροκόκκαλο που εμφανιζόταν σε διάφορες μορφές αγγείων υποδήλωνε σχέσεις με την Εγγύς Ανατολή. Παρά το γεγονός ότι τα αγγεία συνέχιζαν να είναι χονδροειδή, η εξέλιξη στην τεχνική φαίνεται από το γεγονός ότι κατασκευάζονταν πλέον μεγαλύτερα και πιο στενά αγγεία.

Σε αυτή την τελευταία φάση εμφανίστηκαν επίσης κεραμικά ειδώλια, μερικά από τα οποία έφεραν οπές που επιτρέπουν την εφαρμογή τριχών ή φτερών που θα αντιπροσώπευαν ανθρώπινα μαλλιά και γένια. Μια σχεδόν κυλινδρική κεφαλή, αν και φαίνεται κάποια στιγμή να ήταν προσαρμοσμένη σε ξύλινο σώμα, ήταν η πρώτη αναπαράσταση της ανθρώπινης μορφής ανακαλύφθηκε στην Αίγυπτο.

Η παραγωγή λίθινων είχε μεγάλη σημασία για τους κατοίκους του Merimde. Φαίνεται ότι στην περιοχή αυτή υπήρχαν διαθέσιμες πηγές πυριτόλιθου. Στην ύστερη φάση εμφανίζονταν για πρώτη φορά οι λίθινες αιχμές βέλους μαζί με αντικείμενα κατασκευασμένα από οστό, ελεφαντόδοντο και όστρεο που υποδήλωναν επαφές με τις θέσεις της Εγγύς Ανατολής.

Όλες οι ταφές που βρέθηκαν μέχρι τώρα ήταν εντός των ορίων του οικισμού. Δεν υπήρχαν ξεχωριστοί χώροι για τα νεκροταφεία και οι νεκροί θάβονταν σε ρηχούς λάκκους σε συνεσταλμένη θέση. Μόνο οι ενήλικες λάμβαναν σωστή ταφή, τα παιδιά φαίνεται να είχαν απλώς αφεθεί. Εκτός από ένα μικρό αριθμό οστρέων από μύδια, που μάλλον διακοσμούσαν τα ρούχα των νεκρών, δεν υπήρχαν άλλα κτερίσματα. Ίσως ένα πιο «επίσημο» νεκροταφείο να υπήρχε κάποτε αλλού, αλλά να είχε χαθεί ή καταστραφεί. Οι άνθρωποι του πολιτισμού Maadi αργότερα ξαναχρησιμοποίησαν το χώρο ως νεκροταφείο (Bard 1999, 604).

El Omari

Πρόκειται για θέση, η οποία βρισκόταν στην ανατολική όχθη του ποταμού Νείλου στην περιοχή του Καϊρου. Στην περιοχή υπήρχαν πολλές πηγές γεγονός που ευνοούσε την κατοίκηση ήδη από τη Παλαιολιθική εποχή. Εντοπίστηκε τόσο νεολιθικός οικισμός, όσο και νεολιθικό νεκροταφείο.

Το 1924, η θέση ανακαλύφθηκε από τον Αιγύπτιο ορυκτολόγο Amim El Omari και τον Paul Bovier-La Pierre – Γάλλο αρχαιολόγο και ιερέα. Δυστυχώς ο πρώτος απεβίωσε σύντομα[22] κι έτσι ανέλαβε αποκλειστικά ο P. Bovier-La Pierre, ο οποίος ανέσκαψε τμήματα του χώρου για δύο εβδομάδες το 1925. Το 1943 ο

[22] Γι'αυτό και η θέση πήρε το όνομά του.

Fernand Debono, αρχαιολόγος που ζούσε στην Αίγυπτο, συνέχισε τις ανασκαφές. Η ανασκαφή διεκόπη με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ξανά το 1951 από τον Αιγυπτιακό στρατό, που ήθελε να χτίσει εργοστάσιο μέσα στο χώρο. Τελικά, τα αποτελέσματα των ερευνών δημοσιεύθηκαν το 1990 (Debono & Mortensen 1990). Σήμερα η θέση βρίσκεται κάτω από τη λεωφόρο Helwan-Heliopolis (Bard 1999, 716).

Τα υπολείμματα του οικισμού έδειχναν ότι αυτός κάλυπτε μια έκταση περίπου επτακοσίων πενήντα μέτρων (750 μ.) σε μήκος και πεντακόσια μέτρων (500 μ.) σε μέγιστο πλάτος. Στο πέρασμα του χρόνου η περιοχή κατοίκησης μετατοπίστηκε οριζόντια, καθώς νέα σπίτια κατασκευάστηκαν και άλλα εγκαταλείφθηκαν. Τα μόνα στοιχεία κτισμάτων περιελάμβαναν κοιλώματα και δοκάρια. Τα σπίτια ήταν κατασκευασμένα από πηλό και λάσπη και είχαν ξύλινα κουφώματα τοποθετημένα στα δοκάρια και στη συνέχεια καλυμμένα με λάσπη. Ενδεχομένως τα μικρά κοιλώματα και τα μεγαλύτερα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την αποθήκευση, να σχημάτιζαν ένα είδος κατοικημένης μονάδας. Υπολείμματα καλαθιών, που είχαν κλείσει με καπάκια, βρέθηκαν στο κατώτατο σημείο μερικών κοιλωμάτων διαμέτρου ενός έως δυόμισι μέτρων (1 μ. - 2,5 μ.). Μερικά κοιλώματα ήταν επενδυμένα με πηλό ή ασβέστη και μερικές φορές μεγάλες, χονδροειδείς κεραμικές λεκάνες είχαν τοποθετηθεί σε αυτά για την αποθήκευση. Μερικές εστίες βρέθηκαν στα εγκαταλειμμένα κοιλώματα. Σταδιακά οι λάκκοι είχαν γεμίσει με υπολείμματα και όλα τα τέχνεργα βρέθηκαν σε αυτά. Στην επιφάνεια της θέσης μεταξύ των λάκκων δεν εντοπίστηκαν ίχνη κτισμάτων (Brad 1999, 716).

Η κεραμική ήταν ντόπιας παραγωγής και αρκετά απλή σε μορφή, συχνά λειασμένη και διακοσμημένη με μία κόκκινη επίστρωση. Τα περισσότερα από τα αγγεία από τον οικισμό έγιναν με τοπικό πηλό (ασβεστολιθικό πηλό ή ένα γκρίζο πηλό). Σπάνια χρησιμοποιήθηκε ο πηλός του Νείλου. Οι κυρίαρχες μορφές ήταν ανοικτές και ημι-κλειστές, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για να αποθηκεύσουν τα τρόφιμα και τα τέχνεργα του οικισμού, καθώς επίσης και για την κατανάλωση.

Τα λίθινα εργαλεία ποίκιλαν από μικρά απολεπίσματα μέχρι και εργαλεία όπως δρεπάνια και σμίλες. Μοναδικά στο El-Omari ήταν τα μεγάλα μαχαίρια φτιαγμένα από γκρίζο, μη τοπικό πυριτόλιθο. Τα εργαλεία θύμιζαν αρκετά αυτά που εντοπίστηκαν στο Merimde και στην οικονομία φαίνεται να ευνοείτο περισσότερο η αλιεία, η γεωργία και η κτηνοτροφία, παρά το κυνήγι. Τα οστέινα

εργαλεία, οι λίθινοι πελέκεις, οι ξυστήρες, τα σφυριά και τα υφαντικά βάρη, χρησιμοποιήθηκαν για δραστηριότητες, όπως η προετοιμασία των δερμάτων, η επεξεργασία του ξύλου, η παραγωγή καλαθιών, η ύφανση, η κατασκευή χαντρών και η παραγωγή απλών λίθινων αγγείων. Λίθινα μαχαίρια, ξυστήρες και λεπίδες από δρεπάνια χρησιμοποιήθηκαν κατά την παραγωγή και την προετοιμασία της τροφής. Για την αλιεία, την κτηνοτροφία και το κυνήγι, χρησιμοποιήθηκαν αιχμές βελών και καλάθια από δίχτυ που τα βύθιζαν στο νερό για να ψαρέψουν. Τα κοσμήματα περιελάμβαναν χάντρες κατασκευασμένες από κέλυφος αυγού στρουθοκαμήλου, από πέτρα και οστό (Bard 1999, 716-717).

Οι νεκροί θάφτηκαν είτε στα εγκαταλειμμένα κοιλώματα αποθήκευσης, είτε στα ρηχά κοιλώματα κοντά στα σπίτια παρόμοια με τις ταφές της Άνω Αιγύπτου, αλλά σε αντίθεση με το Merimde, όπου είναι αμφίβολο, εάν η έννοια ενός νεκροταφείου που θα διακρινόταν από την κατοικημένη περιοχή υπήρξε ως σκέψη. Κατά κανόνα, το σώμα ήταν τοποθετημένο στην αριστερή πλευρά με το κεφάλι προς τα νότια και στραμμένο προς τα δυτικά. Πολλές ταφές περιείχαν μια μικρή θέση δοχείου μπροστά από το σώμα. Οι ανασκαφές στο νεκροταφείο υποδείκνυαν ότι οι άνθρωποι φορούσαν κοσμήματα από όστρεα, οστό και βότσαλα. Τα όστρεα μάλλον προέρχονταν από το Σινά από την Ερυθρά Θάλασσα (Grajetzki 2003).

Ma'adi & Wadi Digla

Η θέση εντοπίστηκε νότια του Καϊρου στην ανατολική όχθη του Νείλου. Ο οικισμός απλωνόταν στην κορυφή της οροσειράς βόρεια της κοιλάδας Wadi Digla, εκεί που σήμερα εξαπλώνεται η σύγχρονη πόλη του Ma'adi (Menghin & Amer, 1932).

Η θέση Ma'adi και το κοντινό νεκροταφείο ανασκάφηκαν από το 1930 ως το 1953 από τους Mustafa Amer, Oswald Menghin and Ibrahim Rizkana υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου του Καΐρου. Το 1977 την ανασκαφή του οικισμού του Ma'adi ανέλαβε το Πανεπιστήμιο της Ρώμης. Επρόκειτο για έναν από τις μεγαλύτερες ανασκαφείσες αρχαιολογικές θέσεις (40.000 τ.μ.), όπου μελετήθηκαν ο οικισμός το νεκροταφείο καθώς και το γειτονικό νεκροταφείου του Wadi Digla [εικ. 88].

Ο οικισμός (3.900 – 3.500 π. Χ.) αποτελείτο από μια σειρά μακρόστενων οικιών και από κοιλότητες αποθήκευσης. Τα κτήρια, αν και διασώθηκαν λίγα στοιχεία, ήταν κατασκευασμένα από ξύλο και ψάθες, και μόνο τα περιγράμματα των κοιλοτήτων στο έδαφος, οι εστίες (διαμέτρου μέχρι και δύο μέτρων) και οι οπές

απαντώνται συχνότερα. Υπήρχαν επίσης υπόγειες κατασκευές μήκους περίπου πέντε μέτρων (5 μ.) βυθισμένες έως και τρία μέτρα (3 μ.) στο έδαφος. Δεν υπήρχε οριοθέτηση, η οποία θα βοηθούσε στη διάκριση ζωνών διαφορετικών δραστηριοτήτων. Τη συγκεκριμένη εποχή το είδος των κτισμάτων αυτών δεν εντοπίστηκε πουθενά αλλού στην Αίγυπτο αλλά είναι παρόμοια με τα σπίτια που βρίσκονταν στη χαλκολιθική Beersheba, στην έρημο του Negev (Bard 1999, 547).

Η κεραμική αποτελείτο κατά κύριο λόγο από ακόσμητα σφαιροειδή αγγεία και κύπελλα από πηλό του Νείλου, είτε ερυθρά είτε μελανά. Μεγάλα δοχεία αποθήκευσης βρέθηκαν βυθισμένα σε κοιλότητες μέσα στις οικίες. Κατασκευάζονταν, επίσης, μαύρα λίθινα αγγεία από βασάλτη με λαβές και δακτυλιόσχημη βάση. Υπήρχαν, τέλος, μερικές μαύρα κόκκινα αγγεία (που υποδηλώνουν επαφή με τη Νότια Νάκαδα) και πολλά εισαγόμενα αγγεία από την Παλαιστίνη.

Η κατηγορία των λίθινων αντικειμένων, εκτός από τα αγγεία, περιελάμβανε και εργαλεία. Πρόκειται για κυκλικούς ξυστήρες και «λεπίδες Χαναανίτη», που εισήχθησαν από την Παλαιστίνη. Επίσης, φαίνεται ότι εισήγαγαν χαλκό, τον οποίο πιθανότατα θα χρησιμοποιούσαν ως χρωστική ουσία, καθώς δεν υπήρχαν ενδείξεις τήξης. Οι παλέτες Greywacke που εισήχθησαν από την Άνω Αίγυπτο φαίνεται να ήταν ένα στοιχείο πολυτελείας, ενώ οι τοπικές ασβεστολιθικές παλέτες ήταν πιο πολυάριθμες και σαφώς πιο χρησιμοποιημένες.

Όπως προαναφέρθηκε πολύ σημαντική στο Ma'adi είναι η παρουσία του χαλκού. Στον οικισμό βρέθηκαν τρεις βαριές ράβδοι, δύο πελέκεις και μια ποικιλία από καρφίτσες, σπάτουλες και αγκίστρια, καθώς και θραύσματα από φύλλο χαλκού και κομμάτια σύρματος.

Όπως και στον Προδυναστικό πολιτισμό Νάκαδα της Άνω Αιγύπτου, ο πολιτισμός Ma'adi της Κάτω Αιγύπτου έθαβε τους νεκρούς του σε κάποια απόσταση από τους οικισμούς - μόνο νεκρά νεογνά και βρέφη βρέθηκαν θαμμένα σε λάκκους ή αγγεία εντός του οικισμού. Το νεκροταφείο του Ma'adi, όπου ανακαλύφθηκαν εβδομήντα έξι (76) τάφοι, βρίσκεται περίπου εκατόν πενήντα (150) μέτρα νότια του οικισμού. Το νεκροταφείο του Wadi Digla, όπου εντοπίστηκαν τετρακόσιοι εβδομήντα ένας (471) τάφοι, ήταν περίπου ένα χιλιόμετρο (1 χμ.) μακρύτερα. Αυτή η δεύτερη νεκρόπολη πρέπει να ανήκε σε μια άλλη κοινότητα η οποία ευδοκίμησε περισσότερο από αυτή του Ma'adi. Και στα δύο νεκροταφεία οι

νεκροί βρέθηκαν τοποθετημένοι σε συνεσταλμένη θέση, στη δεξιά πλευρά τους, με το κεφάλι τους προς τα νότια.

Ο προσανατολισμός των ταφών στη θέση Ma'adi είχε χρονολογική σημασία. Στην προηγούμενη φάση, εκπροσωπούμενη από την νεκρόπολη Ma'adi και μερικούς από τους τάφους στο Wadi Digla, οι νεκροί τοποθετήθηκαν αδιακρίτως στη δεξιά ή την αριστερή πλευρά, με μόνο μια μόλις ανιχνεύσιμη προτίμηση για έναν προσανατολισμό με το κεφάλι προς το νότο. Τάφοι βρέθηκαν σε όλες τις γωνίες. Αντίθετα, στους μεταγενέστερους ενταφιασμούς στο Wadi Digla σχεδόν όλοι οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί στη δεξιά πλευρά, με το κεφάλι προς τα νότια, κοιτάζοντας ανατολικά. Αυτός ο προσανατολισμός, κυρίαρχος, επίσης, στο προδυναστικό νεκροταφείο στην Ηλιούπολη και τους τάφους στο es-Saff, ήταν αντίθετος με αυτόν που επικρατούσε στις ταφές του ανώτερου αιγυπτιακού Νάκαδα πολιτισμού, όπου οι νεκροί τοποθετήθηκαν στην αριστερή πλευρά με το κεφάλι στο νότο, κοιτάζοντας δυτικά.

Σχεδόν οι μισές ταφές στο Ma'adi και το Wadi Digla δεν είχαν σημαντικά κτερίσματα. Πολλές ταφές συνοδεύονταν από ένα ή δύο χρηστικά αγγεία [εικ. 89]. Ο πλουσιότερος τάφος στο Wadi Digla είχε μόνο οκτώ αγγεία. Δεν υπήρχε αγγειοπλαστική, ζωγραφισμένη ή εισηγμένη, και πολύ σπάνια υπήρχαν άλλα τέχνεργα στους τάφους. Μερικές γεωμετρικές παλέτες για την ανάμειξη καλλυντικών χρωστικών, ένα λίθινο αγγείο, μια χτένα από ελεφαντόδοντο, μερικά περιδέραια από όστρεο σαλιγκαριών και ένας αριθμός εργαλείων από πυριτόλιθο (κυρίως μικρές ασήμαντες λεπίδες) αποτελούσαν τα μικρά ευρήματα από το νεκροταφείο Wadi Digla.

Πολλά ζώα, επίσης, θάφτηκαν στο μεγαλύτερο νεκροταφείο, ενδεχομένως να επρόκειτο για ταφές ζώων που θυσιάστηκαν ως μέρος μιας ταφικής λατρείας. Συγκεκριμένα, έγινε λόγος για ένα σκύλο στο Ma'adi και για ταφές δεκατεσσάρων (14) τετράποδων (ένα σκυλί και πολλά αρνιά) στο Wadi Digla. Κάθε ζώο βρισκόταν σε ξεχωριστό τάφο, και κάποια συνοδεύονταναπό ένα αγγείο (Bard 1999, 548).

Ανάλυση των οστών των ζώων από την περιοχή έδειξε ότι η κοινότητα της Ma'adi ασκούσε σε περιορισμένο βαθμό το κυνήγι και την αλιεία, ενώ μεγάλωναν, για το κρέας τους, βοοειδή, πρόβατα, κατσίκες και χοίρους. Από το Ma'adi προήλθαν τα πρώτα γνωστά αιγυπτιακά παραδείγματα του εξημερωμένου όνου**,** ενός ζώου που αποτιμάτο για το κρέας του, καθώς επίσης και για τις υπηρεσίες που

προσέφερε, καθώς χρησιμοποιείτο για τις μεταφορές. Επίσης, η ανάπτυξη της καλλιέργειας εμπλούτισε τη διατροφή. Χάρη στην ετήσια πλημμυρίδα του Νείλου, η γη ήταν πολύ παραγωγική και αρκετά γόνιμη.

VI.2.στ. ΆΝΩ ΑΙΓΥΠΤΟΣ

El Badari *(5500 – 4000 π.Χ.)*

Πρόκειται για μια αρχαιολογική θέση που βρίσκεται στην ανατολική όχθη του Νείλου στην άκρη της ανατολικής ερήμου μεταξύ των σύγχρονων πόλεων Akhmim και Asyut, η οποία έδωσε το όνομά της στον νεολιθικό πολιτισμό Badarian. Περιελάμβανε μια σειρά από νεκροταφεία που εκτείνονταν από το Qaw el-Kebir στο νότο, μέχρι το El Matmar στο βορρά στις θέσεις el-Hammamiya, El Badari, Mostagedda και Deir Tasa .

Πολλές θέσεις (οικισμοί και νεκροταφεία) ανασκάφηκαν στις αρχές του 20ου αιώνα από τους G. Brunton, G. Caton - Thompson και άλλες υπό την διεύθυνση του W. M. F. Petrie. Μεταξύ του 1922 και του 1931 ο G. Brunton έσκαψε εκατό (100) προδυναστικές θέσεις – οικισμούς και νεκροταφεία στη συγκεκριμένη περιοχή. Αντίθετα, η G. Caton Thompson, επέλεξε να διεξάγει μια πιο προσεκτική ανασκαφή στο μικρό χωριό της περιοχής του Hemamieh, περίπου τρία χιλιόμετρα (3 χμ.) βόρεια του σύγχρονου χωριού El-Hemamieh σε ένα τμήμα της χαμηλής ερήμου που ο G. Brunton είχε απορρίψει ως πολύ στενό για ένα νεκροταφείο. Το έργο των δύο αυτών αρχαιολόγων άφησε πολλά ερωτηματικά και το 1989 και 1992, μια μικρή ομάδα, με επικεφαλής την Diane Linda Holmes του Ινστιτούτου Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, διεξήγαγε νέες έρευνες (Bard 1999, 184).

Η σημασία των ερευνών ήταν ότι τα ευρήματα από αυτές τις περιοχές έθεταν την αρχική βάση για την χρονολόγηση της Badarian (5.500 έως 4.000 π.Χ.), η οποία τότε αποτελούσε την αρχαιότερη φάση της αιγυπτιακής Προδυναστικής περιόδου. Η περιοχή κάλυπτε τριάντα πέντε χιλιόμετρα (35 χμ.) από το νότο έως το βορρά στην άκρη της κοιλάδας και περιελάμβανε περίπου επτά χιλιάδες (7000) καταγεγραμμένους τάφους. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές ήταν ποικίλα. Είχε αναγνωριστεί ένας χαρακτηριστικός τύπος αγγειοπλαστικής, μαύρα λειασμένα αγγεία, τα οποία ο W. M. F. Petrie χαρακτήρισε ως Badarian. Σε πολλούς από τους τάφους βρέθηκαν, επίσης, αγγεία από πηλό και λίθινα αγγεία,

ειδώλια ελεφαντόδοντου, παλέτες σχιστόλιθου και μεγάλες ποσότητες εργαλείων πυριτόλιθου.

Παρόλο που δεν υπήρχαν υπολείμματα κατοικιών, στο άκρο της κοιλάδας εντοπίστηκαν οπές, λάκκοι και εστίες τέφρας. Οι νεολιθικοί κάτοικοι της περιοχής διατηρούσαν το φαγητό τους σε μεγάλους κατακόρυφους κάδους ή βάζα τοποθετημένα σε τρύπες στο έδαφος. Παρόλο που η κεραμική και τα λίθινα αντικείμενα ήταν άφθονα, τα στοιχεία των κτισμάτων ήταν σπάνια. Επειδή στις θέσεις αναπτύχθηκαν πολλές φάσεις η μία πάνω στην άλλη, τα ευρήματα των οικιών δεν ήταν ενδεικτικά.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων ερευνών του, ο G. Brunton συνάντησε ένα «νέο» είδος κεραμικής που χαρακτηρίζετο από λεπτά τοιχώματα και κυματιστό ή χτενιστό εξωτερικό. Ο G. Brunton κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτή η κεραμική ήταν πρώιμη και αντιπροσώπευε έναν πολιτισμό που προηγείτο των άλλων πολιτισμών της Προδυναστικής περιόδου. Το συμπέρασμά του δικαιώθηκε από το έργο της G. Caton - Thompson στο Hemamieh, στα κατώτερα στρώματα του οποίου συνάντησε κεραμική που ανήκε στις γνωστές τάξεις της Προδυναστικής περιόδου (από το Naqada I/Amratian και Naqada II/Gerzean φάσεις). Στη συνέχεια, στα χαμηλότερα επίπεδα βρήκε δείγματα κυματιστής κεραμικής μαζί με άλλους τύπους που ο G. Brunton εντόπισε στους τάφους. Ονόμασε αυτό τον πολιτισμό με την κυματιστή κεραμική "Badarian" (Bard 1999, 185).

Τα λίθινα αντικείμενα ήταν παρόντα κι εδώ. Επρόκειτο κυρίως για φολίδες και λεπίδες, καθώς και για εξαιρετικά λίθινα εργαλεία που περιελάμβαναν πελέκεις, δρεπάνια και αιχμές βελών. Στα ευρήματα από τη συγκεκριμένη θέση συγκαταλέγονταν καρφίτσες, χτένες, βραχιόλια και χάντρες κατασκευασμένα από οστό και ελεφαντόδοντο. Εντοπίστηκαν, επίσης, αλέτες ορθογώνιες ή ωοειδείς, οι οποίες αργότερα (Naqada culture) ποίκιλαν σε σχήμα και μέγεθος.

Οι άνθρωποι του πολιτισμού αυτού ανακάλυψαν ότι ο μαλαχίτης θα μπορούσε να θερμανθεί και να μετατραπεί σε χάλκινες χάντρες. Φορούσαν κοσμήματα από ελεφαντόδοντο, χαλκό και χαλαζία. Έχουν βρεθεί φυλαχτά με τη μορφή ζώων όπως η αντιλόπη και ο ιπποπόταμος (Smith 2015) και λίγα γυναικεία ειδώλια από πηλό και ελεφαντοστό τα οποία διέφεραν στη μορφή. Κάποια ήταν απλούστερα, ενώ άλλα πιο επιτηδευμένα. Τέλος, ο χαλκός εμφανιζόταν σε περιορισμένη ποσότητα.

Εκτός από τους πολυάριθμους οικισμούς (πάνω από πενήντα (50)), ο G. Brunton έσκαψε ένα μεγάλο αριθμό ταφών (περίπου επτακόσιοι πενήντα (750) στον αριθμό που εκτείνονταν σε σαράντα πέντε (45) διαφορετικούς χώρους). Οι τάφοι αποτελούνταν από ρηχά, μακρόστενα κοιλώματα με το σώμα τοποθετημένο σε συνεσταλμένη θέση, στην αριστερή πλευρά με το κεφάλι τους προσανατολισμένο συνήθως στο προς νότο, κοιτάζοντας δυτικά. Οι νεκροί ήταν τυλιγμένοι σε δέρματα και τοποθετημένοι πάνω σε χαλάκια από καλάμια. Δεν εντοπίστηκαν ταφές παιδιών.

Η άνιση κατανομή κτερισμάτων υποδήλωνε και άνιση κατανομή πλούτου. Εντοπίστηκαν περιδέραια από θαλάσσια κοχύλια ή λίθινες χάντρες. Σε άλλες ταφές απαντούν συνήθως ένα μόνο δοχείο, και μερικές φορές μια παλέτα από σχιστόλιθο ή μερικά εργαλεία από πυρόλιθο. Η κεραμική που συνόδευε τους νεκρούς ήταν το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο της Badarian. Ήταν σχεδόν αποκλειστικά χειροποίητη εκτός από κάποια πιο εκλεπτυσμένα αγγεία. Έφερε μαύρο τελείωμα, αλλά, συνήθως, το χρώμα της επιφάνειας ήταν καφέ. Συχνά έφερε και ερυθρό επίχρισμα. Χαρακτηριστική στη διακόσμηση των αγγείων ήταν η κυματιστή επιφάνεια (Bard 1999, 185).

Οι Badarian ήταν οι πρώτοι στην Αίγυπτο που κατασκεύαζαν μεταλλικά αντικείμενα με τη μορφή χάλκινων χαντρών και καρφίτσες αλλά και οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν και λίθινα εργαλεία. Οι πληθυσμοί του συγκεκριμένου πολιτισμού φύτευαν σιτάρι και κριθάρι, διατηρούσαν βοοειδή, πρόβατα και κατσίκια, ψάρευαν στο Νείλο και κυνηγούσαν τη γαζέλα.

Qau

Στη θέση είχε διεξάγει έρευνες ο Ernesto Schiaparelli κατά το 1906 και το 1914. Το 1923, ο G. Brunton επέλεξε την περιοχή του Qau για περαιτέρω έρευνα, καθώς προηγούμενη έρευνα έδειξε ότι το νεκροταφείο, παρά το γεγονός ότι είχε συληθεί σε μεγάλο βαθμό από τους ντόπιους, είχε αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία. Χαρακτηριστικά ο ανασκαφέας ανέφερε ότι οι υπαίθριες αγορές της περιοχής ήταν γεμάτες από προδυναστικά αντικείμενα, τα οποία προέρχονταν από το Qau, οπότε κρίθηκε αναγκαίο να περισώσουν ότι είχε απομείνει (Brunton 1927, 2). Μέχρι και την εποχή που ανέλαβε ο G. Brunton δεν είχαν δημοσιευτεί τα αποτελέσματα των

ερευνών αυτών. Οι τάφοι ήταν απλοί λάκκοι και περιείχαν πρωτογενείς μονές ταφές. Ένας μικρός αριθμός ταφών περιείχε πολλαπλές ταφές.

Mostagedda

Πρόκειται για νεκροταφείο που εντοπίστηκε, στη δεξιά όχθη του ποταμού Νείλου. Ήδη, το 1924-1925, ο G. Brunton είχε διεξάγει ανασκαφές στην περιοχή κοντά στο Badari στην ανατολική όχθη του Νείλου με τη χρηματοδότηση της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αιγύπτου. Στη συνέχεια αποφάσισε να συνεχίσει τις έρευνες του με δικά του έξοδα προκειμένου να έχει περισσότερα αποτελέσματα [εικ. 90].

Για πρώτη φορά εντοπίστηκαν ευρήματα που προσδιορίζουν την Tasian περίοδο. Βρέθηκαν δεκατρείς (13) τάφοι που ανήκαν στην Tasian / Badarian περίοδο. Ο τάφος 1874 ήταν μια αδιατάρακτη ταφή γυναίκας με πλεγμένα μαλλιά, ένα ξύλινο φέρετρο, τυλιγμένη σε υφάσματα, ενώ εντοπίστηκαν αρκετές χάντρες και δύο σκαραβαίοι, δύο λίθινα και δύο κεραμικά αγγεία. Στο λαιμό βρέθηκαν χάντρες και σκαραβαίοι.

El Matmar

Πρόκειται για νεκροταφείο, το οποίο εντοπίστηκε στην περιοχή Badari και ανασκάφτηκε από τον G Brunton [εικ. 91] την περίοδο 1929-1931, αμέσως μετά την ανακάλυψη του νεκροταφείου Mostagedda. Η πρώτη ανασκαφική περίοδος διήρκησε από τις 27 Νοεμβρίου 1929 μέχρι και τις 10 Απριλίου του 1930, ωστόσο, η καθεαυτό ανασκαφή διήρκησε περίπου τρεισήμισι μήνες. Η δεύτερη ανασκαφική περίοδος ξεκίνησε στις 30 Οκτωβρίου του 1930 και ολοκληρώθηκε στις 30 Μαρτίου του 1931. Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε λίγο νωρίτερα – το Φεβρουάριο – και ο υπόλοιπος χρόνος αφιερώθηκε στη φωτογράφιση, σχεδίαση και συσκευασία των ευρημάτων.

Η έρευνα εκτός από πολυάριθμους τάφους έφερε στο φως και αρκετές σιταποθήκες. Ο ανασκαφέας χώρισε ολόκληρο το χώρο σε περιοχές και τις αρίθμησε, και έτσι θα αναφερθούν κι εδώ. Δεν εντοπίστηκαν σημαντικά ευρήματα που να αφορούν την περίοδο Tasian διάσπαρτα όμως αντικείμενα φαίνεται να υποδηλώνουν ότι μάλλον εκεί υπήρχαν κάποιοι μικροί οικισμοί της περιόδου αυτής. Στην περιοχή 2000 εντοπίστηκαν τάφοι της Badarian και μαζί κάποια ίχνη πρώιμης κατοίκησης. Αποκαλύφθηκαν λάκκοι, όπου πιθανότατα θα τοποθετούνταν τα

χαρακτηριστικά αγγεία αποθήκευσης σιτηρών. Επίσης, σε ένα συλημένο τάφο βρέθηκε ένας πέλεκυς κατασκευασμένος από σκληρό λευκό ασβεστόλιθο, ο οποίος ήταν ξαναδουλεμένος (Brunton 1948, 4). Η περιοχή 2100 περιείχε επίσης ίχνη κατοίκησης της Badarian. Τρία μόνο αντικείμενα μπόρεσαν να χαρακτηριστούν ως Tasian. Επρόκειτο για ένα πέλεκυ από σκληρό λευκό ασβεστόλιθο, ένα τμήμα πυριτόλιθου και ένα μικρό αιχμηρό αντικείμενο. Οι επτά πελέκεις, που εντοπίστηκαν, αποτέλεσαν τα πιο χαρακτηριστικά αντικείμενα της περιόδου.

Ξεκινώντας την περιγραφή θα γίνει λόγος για τους τάφους που χρονολογούνται την περίοδο Badarian. Στο νεκροταφείο που φέρει τον αριθμό 2000 εντοπίστηκαν τρεις τάφοι με στρογγυλεμένες άκρες και όχι οβάλ, όπως σε άλλες θέσεις (2015, 2019, 2040), ενώ στο νεκροταφείο 2500 εντοπίστηκε μόνο ένας τάφος (2501). Εδώ οι τάφοι είναι ελάχιστοι και το ίδιο συνέβαινε και με τα κτερίσματα.

Στο νεκροταφείο 2000 οι ανδρικές ταφές είχαν μήκος περίπου ένα μέτρο και πενήντα επτά εκατοστά (1,57 μ.), ενώ οι γυναικείες ταφές ένα μέτρο και είκοσι εφτά εκατοστά (1,27 μ.), Στο νεκροταφείο 2500 το μήκος των ανδρικών ταφών ήταν ενενήντα οκτώ εκατοστά (0, 98 μ.), ενώ των γυναικείων ένα μέτρο και εφτά εκατοστά (1,07 μ.). Τέλος, στο νεκροταφείο 3000 οι ανδρικές ταφές είχαν μήκος ένα μέτρο και είκοσι δύο εκατοστά (1,22 μ.), ενώ οι γυναικείες ογδόντα επτά εκατοστά (0,87 μ.). Διαπιστώθηκε ότι, όπως συνέβαινε και στο νεκροταφείο Mostagedda, στα πρώιμα νεκροταφεία της περιόδου αυτής οι γυναικείες ταφές ήταν μεγαλύτερες από τις αντρικές, ενώ αργότερα αυτό διαφοροποιήθηκε.

Πολύ λίγες πληροφορίες υπάρχουν για τη στέγαση των τάφων. Ίχνη για την ύπαρξη υποδοχών που θα τοποθετούνταν πεσσοί πάνω από το σώμα του νεκρού είχαν βρεθεί στον τάφο 2019. Στον τάφο 2511 υπήρχε διακριτό στρώμα λάσπης πάνω από το έδαφος αλλά δε φαίνεται να υπήρχε κάποια μορφή στήριξης.

Ο προσανατολισμός του σώματος ποίκιλε. Δεν υπήρχαν πολλαπλές ταφές. Γενικά, τα σώματα εντοπίστηκαν σε καλή κατάσταση. Στο νεκροταφείο 2000 υπήρχε ένας μικρός τάφος όπου ένας σκελετός παιδιού χωρίς κρανίο ήταν αδιατάρακτος κάτω από δέρματα και ψάθα. Σε δύο τάφους στο νεκροταφείο 2500 το σώμα φαίνεται να ήταν αδιατάρακτο, όμως το κεφάλι στεκόταν κάθετα και όχι στα πλάγια όπως συνήθως. Και οι δύο ταφές ήταν γυναικείες, η μία νέας γυναίκας και η άλλη πιο ηλικιωμένης.

Ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά σημειώνεται, ότι στο νεκροταφείο 2000 και συγκεκριμένα σε δύο γυναικείες ταφές εντοπίστηκαν μαλλιά που ήταν κοντά, σκούρα καστανά και έτειναν να είναι σγουρά. Μία ταφή ηλικιωμένου άνδρα (3107) έφερε σπασμένο δεξί βραχίονα.

Στον τάφο 3107, σε ταφή ανδρός, το κεφάλι και τα χέρια ακουμπούσαν πάνω σε ένα παχύ στρώμα άχυρου. Την ίδια εικόνα παρουσίαζαν οι ανδρικές ταφές στο νεκροταφείο Mostagedda. Σε αρκετούς τάφους –όχι, όμως, τόσο συχνά όπως στο προαναφερθέν νεκροταφείο– εντοπίστηκαν δέρματα από αίγες ή αντιλόπες. Ίχνη υφάσματος εντοπίστηκαν σε πέντε τάφους (2012, 2019, 2500 [x2], 2504), τρεις ανδρικές, μία γυναικεία και μία παιδική.

Ως προς τα κτερίσματα, αποκαλύφθηκαν κεραμική(Brunton 1948, 9-10), χάντρες, όστρεα, παλέτες, βελόνες, πυριτόλιθοι κ.α.

Deir Tasa

Επώνυμη θέση του πολιτισμού Tasian που βρίσκεται στην ανατολική όχθη του Νείλου και ανακαλύφθηκε από τον G. Brunton το 1927. Σε ένα νεκροταφείο βρέθηκαν σαράντα (40) τάφοι που ανήκαν στο νεολιθικό πολιτισμό της Άνω Αιγύπτου. Οι τάφοι ήταν ωοειδείς και αβαθείς. Οι νεκροί τοποθετούνταν στην αριστερή πλευρά σε συνεσταλμένη θέση. Τα κτερίσματα περιελάμβαναν κεραμική, που συχνά έφερε εγχάρακτη διακόσμηση με γεωμετρικά μοτίβα, λίθινα αντικείμενα, ακόμα και χάντρες που βρέθηκαν μόνο σε τέσσερις (4) τάφους (Vandier 1938, 232-233).

VI.2.ζ. ΚΥΠΡΟΣ [εικ. 92]

Πέτρα του Λιμνίτη

Πρόκειται για ένα μικρό νησάκι, το οποίο βρίσκεται πολύ κοντά στην ακτή της Τηλλυρίας στα βόρεια του χωριού Λιμνίτης (από όπου και πήρε το όνομά του), στο δυτικό άκρο του κόλπου της Μόρφου. Συγκεκριμένα, βρίσκεται στη βόρεια ακτή της Κύπρου, ανάμεσα στους κόλπους του Χρυσοχόου και του Μόρφου, έξι χιλιόμετρα (6 χμ.) δυτικά του Βουνιού και δώδεκα χιλιόμετρα (12 χμ.) από το Σόλι σε μια απόσταση ογδόντα χιλιομέτρων (80 χμ.) από την ακτή. Από το 1974 μέχρι και σήμερα, το νησί βρίσκεται στο κατεχόμενο, από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής, τμήμα της Κύπρου.

Το νησί έχει μήκος εκατόν πενήντα μέτρα (150 μ.), πλάτος εκατόν πέντε μέτρα (105 μ.) και βρίσκεται πενήντα μέτρα (50 μ.) πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Η επιφάνεια του νησιού είναι βραχώδης και δεν έχει βλάστηση, για αυτό οι κάτοικοι της περιοχής του αποκαλούσαν και *Ξερονήσι*.

Την περίοδο 1927-1931, η Σουηδική αρχαιολογική αποστολή διεξήγαγε ανασκαφές στο νησί της Κύπρου. Στη συγκεκριμένη θέση υπήρχε ένα μικρό άνοιγμα στην κορυφή, μήκους εβδομήντα μέτρων (70 μ.) και πλάτους είκοσι πέντε μέτρων (25 μ.). Εκεί, σε μια περιοχή περίπου δέκα τετραγωνικών μέτρων (10 τ.μ.), η οποία δεν ήταν τόσο βραχώδης, ξεκίνησε η ανασκαφή.

Στη συγκεκριμένη θέση απουσίαζαν τα ευρήματα της κεραμικής. Επίσης, το γεγονός, ότι εντοπίστηκαν λίθινα σκεύη και μη λειασμένα αντικείμενα, οδήγησε τους ανασκαφείς να τοποθετήσουν χρονολογικά την Πέτρα του Λιμνίτη στην Ακεραμική Νεολιθική (7.000 – 5.310 π.Χ.).

Ο οικισμός είχε τέσσερις διαδοχικές φάσεις, οι οποίες ονομάζονται Πέτρα Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, IV. Στην περίοδο Ι, είχε κατασκευαστεί μία πρωτόγονη καλύβα από άχυρο ή κλαδιά σε μια μικρή κοιλότητα στο φυσικό βράχο, η οποία αποτελούσε το κατώτερο μέρος της καλύβας. Στην φάση Πέτρα ΙΙ, υπήρχαν δύο καλύβες του ίδιου τύπου, χωρίς θεμέλια ή κάποιου είδους δάπεδο. Μια μεγαλύτερη καλύβα ανασκάφτηκε στη φάση Πέτρα ΙΙΙ. Σωζόταν σε καλύτερη κατάσταση. Αποτελείτο από δύο δωμάτια, ένα εξωτερικό χώρο και ένα εσωτερικό χώρο μαγειρέματος, είχε διαστάσεις 4,50 μ. x 3 μ. κι έφερε λίθινη θεμελίωση. Γενικά, οι τοίχοι των καλυβών ήταν ίσιοι, με στρογγυλεμένες γωνίες και έμοιαζαν αρκετά με αυτούς των καλυβών των πρωιμότερων φάσεων. Στην τελευταία φάση Πέτρα IV, εντοπίστηκε μία καλύβα ωοειδούς σχήματος, με δάπεδο κατασκευασμένο από βότσαλα και χαλίκι. Κατασκευάστηκε πάνω στο εξωτερικό χώρο της καλύβας της προηγούμενης φάσης.

Παρατηρήθηκε μία αρχιτεκτονική εξέλιξη από τη σπηλαιώδη καλύβα της φάσης Πέτρα Ι και τις καλύβες με τα λίθινα θεμέλια της φάσης Πέτρα ΙΙ, σε εκείνες της φάσης Πέτρα ΙΙΙ με λίθινα θεμέλια και δάπεδο από πατημένη γη και εκείνη της φάσης Πέτρα IV με το δάπεδο από βότσαλα. Δε φαίνεται μεταξύ των φάσεων να υπήρχε αρκετή απόσταση, καθώς η οικία της φάσης Πέτρα ΙΙΙ χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή της καλύβας στη φάση Πέτρα IV. Φαινόταν, ότι όλη διάρκεια ζωής της κατοίκησης δε θα ξεπερνούσε τα σαράντα (40) με πενήντα (50) χρόνια. Μετά

την εγκατάλειψη των καλυβών αυτών το νησί δεν ξανακατοικήθηκε (Gjerstad et al. 1934, 2-7).

Τα ευρήματα διακρίνονταν στις εξής κατηγορίες, βάσει του υλικού κατασκευής τους: αντικείμενα από πυριτόλιθο, λίθο και οστό (Gjerstad et al. 1934, 9-10). Ο πυριτόλιθος ήταν διαφόρων ειδών, όπως ερυθρός, καφέ, πρασινωπός, γκρι και άσπρος. Η κατηγορία των λευκών πυριτόλιθων φαίνεται, ότι παρουσίαζε ένα υλικό πιο μαλακό, ενώ η γκρι κατηγορία περιελάμβανε και σκληρά και μαλακά δείγματα με λιγότερο ή περισσότερο γυαλιστερή επιφάνεια. Η ομάδα των λίθινων αντικειμένων περιελάμβανε ξυστήρες, σμίλες, μαχαίρια και σουβλιά.

Στην κατηγορία των λίθινων αντικειμένων εντοπίστηκαν σμίλες, κεφαλές πελέκεων, σφυριά, υφαντικά βάρη, βαρίδια πετονιάς, γουδοχέρια, χάντρες και ειδώλια. Οι κεφαλές των πελέκεων και τα σφυριά ήταν κατασκευασμένα, κυρίως, από βασάλτη και περιστασιακά, μόνο, από δολερίτη. Οι μυλόπετρες και τα υφαντικά βάρη κατασκευάζονταν από ασβεστόλιθο, ενώ τα βαρίδι πετονιάς ήταν κατασκευασμένο από δολερίτη. Την κατηγορία αυτή συμπλήρωναν και τα λίθινα σκεύη, κατασκευασμένα κι αυτά από δολερίτη και ασβεστόλιθο.

Τα οστέινα αντικείμενα περιελάμβαναν οπείς, βελόνες και μία λαβή από κέρατο άλκης. Τα ειδώλια ήταν τρία (3) στον αριθμό και αντιπροσώπευαν τρία διαδοχικά στάδια εξέλιξης του ίδιου τύπου: το βιολόσχημο ειδώλιο (Gjerstad et al. 1934, 10-11).

Λάπηθος

Στη Λάπηθο (επαρχία της Κυρήνειας, υψόμετρο: 250 μ.), στην περιοχή που αποκαλείτο «Αλώνια των Πλάκων», δυτικά του χωριού, εντοπίστηκαν δύο νεολιθικοί οικισμοί. Βρέθηκαν στη λοφώδη περιοχή στους πρόποδες της οροσειράς της Κερύνειας. Από το 1974, μέχρι και σήμερα, η Λάπηθος βρίσκεται στο κατεχόμενο, από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής, τμήμα της Κύπρου [εικ. 93].

Οι ανασκαφές διήρκησαν από τις αρχές του Οκτωβρίου, μέχρι τα μέσα του Νοεμβρίου του 1928. Ανασκάφτηκαν δύο διαφορετικές περιοχές: μία δυτικά (δυτικός οικισμός) και μία στα ανατολικά (ανατολικός οικισμός). Τα όρια του οικισμού ήταν δύσκολα να αποσαφηνιστούν, γιατί η θέση είχε υποστεί καταστροφές, τόσο από τον άνθρωπο, όσο και από τις καιρικές συνθήκες.

Επιδιώχθηκε να καθοριστεί η έκταση των οικισμών αυτών μέσα από τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών σε διάφορα σημεία.

Η χρονολόγηση των οικισμών από τους ανασκαφείς αποδόθηκε στην τελευταία φάση της Νεολιθικής περιόδου, δηλαδή στο τέλος της τέταρτης (4ης) χιλιετίας π.Χ. για το δυτικό οικισμό, και πολύ νωρίτερα στην τέταρτη (4η) χιλιετία για τον ανατολικό οικισμό (Gjerstad et al. 1934, 33) .

Στον ανατολικό οικισμό, τα αρχιτεκτονικά λείψανα ήταν ελάχιστα, εξαιτίας των καταστροφών που είχε υποστεί η περιοχή. Από τα θεμέλια των τοίχων των οικιών σώζονταν ελάχιστα ίχνη, ενώ κανένα στοιχείο δε προήλθε από την ανωδομή. Τα μοναδικά άλλα ευρήματα ήταν τρεις (3) βόθροι, μία εστία και ελάχιστα ίχνη δαπέδων (Gjerstad et al. 1934, 14-16). Οι βόθροι είχαν κυκλικό σχήμα και ήταν κατασκευασμένοι στο φυσικό βράχο. Ο ένας από τους τρεις ήταν καταστραμμένος, καθώς ο μισός είχε κοπεί εξαιτίας της διέλευσης του δρόμου. Οι άλλοι δύο είχαν διάμετρο ένα μέτρο και είκοσι τρία εκατοστά (1,23 μ.), ο πρώτος, και ένα μέτρο και δέκα τρία εκατοστά (1,13 μ.), ο δεύτερος. Η εστία που εντοπίστηκε είχε, επίσης, κυκλικό σχήμα, διάμετρο ένα μέτρο και εξήντα εκατοστά (1,60 μ.) και βάθος ογδόντα ένα εκατοστά (0,81 μ.).

Στο δυτικό οικισμό αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα τεσσάρων καλυβών, η μια πάνω στην άλλη, σε διαφορετικά πολιτιστικά στρώματα. Η θεμελίωση έφερε αρίθμηση από το ένα έως το πέντε (1-5). Η κατασκευή ήταν όμοια και στις τέσσερις. Συγκεκριμένα, ήταν ακανόνιστη και «χαλαρή», συχνά ένας μεγάλος λίθος καταλάμβανε όλο το πλάτος του τοίχου, ενώ πηλός χρησιμοποιήθηκε αρκετά, αλλά μόνο, ως συνδετικό υλικό. Τα δάπεδα ήταν κατασκευασμένα από πακτωμένη γη, ενώ η στρωματογραφία έδειξε και ίχνη από τις στέγες, οι οποίες στηρίζονταν από ξύλινα δοκάρια (Gjerstad et al. 1934, 20).

Εδώ, εντοπίστηκαν και τρεις (3) εστίες. Η Εστία 1 αποτελείτο από μία ωοειδή πλατφόρμα με στρογγυλεμένες άκρες, ήταν κατασκευασμένη από βότσαλα και ανυψωμένη ελάχιστα από το επίπεδο του δαπέδου. Οι Εστίες 2 και 3 ήταν διαφορετικές και αποτελούνταν από μία κυκλική κοιλότητα, βυθισμένη στο δάπεδο και έμοιαζαν με την εστία που εντοπίστηκε στο ανατολικό οικισμό (Gjerstad et al. 1934, 21).

Και στους δύο οικισμούς εντοπίστηκαν αντικείμενα από πυριτόλιθο, λίθο και κεραμική. Η τελευταία αποτελείτο από τρεις κατηγορίες: την ερυθρή λειασμένη, τη μονόχρωμη λευκή και την γραπτή.

Στην πρώτη κατηγορία, ο πηλός ήταν τραχύς και τα σχήματα περιελάμβαναν μπολ, κύπελλα και βάζα. Κατά κανόνα δεν υπήρχε διακόσμηση και μόνο σε ένα παράδειγμα φαίνεται να υπήρχε ανάγλυφη απόδοση κορδονιού. Στη δεύτερη κατηγορία, τόσο ο πηλός, όσο και τα σχήματα των αγγείων παρουσίαζαν ομοιότητες με την προηγούμενη ομάδα. Εδώ, όλα τα αγγεία είναι ακόσμητα. Τέλος, στην κατηγορία της γραπτής κεραμικής, διαφοροποίηση εμφανιζόταν, μόνο, στη διακόσμηση, η οποία αποτελείτο από κατακόρυφα και οριζόντια μοτίβα (Gjerstad et al. 1934, 29).

Ο πυριτόλιθος είχε διάφορα χρώματα με την πιο συνηθισμένη κατηγορία να είναι αυτή που έφερε καφέ χρώμα, ενώ σπανιότερη φαινόταν να ήταν η χρήση της κόκκινης ποικιλίας πυριτόλιθου. Η πλειοψηφία των ευρημάτων από πυριτόλιθο αποτελείτο από πυρήνες και απολεπίσματα. Επίσης, ξυστήρες και μαχαίρια συμπλήρωναν την ομάδα των ευρημάτων από πυριτόλιθο.

Τα λίθινα αντικείμενα περιελάμβαναν σμίλες, κεφαλές πελέκεων, σφυριά, μυλόπετρες ναι ένα περίαπτο. Συνήθως, ήταν κατασκευασμένα από βασάλτη ή πορφυρίτη, ενώ το περίαπτο ήταν κατασκευασμένο από στεατίτη. Δεν εντοπίστηκαν οστέινα αντικείμενα.

Κυθρέα

Η θέση βρίσκεται διακόσια μέτρα (200 μ.) νότια του Κεφαλόβρυσου (επαρχία Λευκωσίας, υψόμετρο: 160 μ.), περίπου εκατό μέτρα (100 μ.) από εκεί που ξεκινά η κοιλάδα, σε μία πλαγιά προφυλαγμένη από ρεύματα και βροχές και στην ανατολική όχθη ενός μικρού ποταμού, ο οποίος το χειμώνα ρέει μεταξύ του Αγίου Δημητριανού και της Λακκοβουναράς. Τα ευρήματα που εντοπίστηκαν εκτείνονταν από το συγκεκριμένο ποτάμι μέχρι και το δρόμο που οδηγούσε στην Καμηλόστραδα. Από το 1974, μέχρι και σήμερα, η Κυθρέα βρίσκεται στο κατεχόμενο, από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής, τμήμα της Κύπρου [εικ. 94].

Τα ευρήματα εντοπίστηκαν το χειμώνα του 1930 και χρονολογήθηκαν στη Χαλκολιθική. Η ανασκαφή ξεκίνησε στο σημείο που εντοπίστηκε ένας κυκλικός τοίχος, ορατός στην επιφάνεια του εδάφους. Εντοπίστηκαν πέντε καλύβες, οι

οποίες τυπολογικά μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες βάσει των κατασκευαστικών περιόδων. Οι καλύβες I, II, III ανήκουν στην περίοδο II, είχαν ευρείς τοίχους, κατασκευασμένους από μεγάλες λίθους. Τα δάπεδα ήταν κατασκευασμένα από πακτωμένη, μελανή γη. Στην περίοδο I (καλύβες IV, V), αντίθετα, οι καλύβες είχαν κυκλικούς τοίχους κατασκευασμένους από μικρούς λίθους τοποθετημένους σε σειρά. Τα δάπεδα ήταν κατασκευασμένα από σκληρό πηλό (Gjerstad et al. 1934, 285).

Η κεραμική, η οποία ήρθε στο φως αποτελείτο από τρεις κατηγορίες: την ερυθρή λειασμένη, τη μονόχρωμη λευκή και την γραπτή. Τα αντικείμενα, που είχαν κατασκευαστεί από πυριτόλιθο, περιελάμβαναν ξυστήρες, μαχαίρια, αιχμές βελών (Gjerstad et al. 1934, 296-298).

Χοιροκοιτία

Η θέση εντοπίστηκε το 1934 από τον Πορφύριο Δίκαιο ο οποίος έγραψε σχετικά : *«Το Φλεβάρη του 1934 στη διάρκεια της έρευνάς μας για θέσεις πρώιμες, πρόσεξα τον οικισμό της Χοιροκοιτίας. Ταξίδευα με αυτοκίνητο στον κύριο δρόμο από τη Λευκωσία στη Λεμεσό. Αμέσως μόλις πέρασα τη γέφυρα πάνω από τον ποταμό Μαρωνιού, ανάμεσα στον 30ο και 31ο μιλιοδείχτη, διέκρινα στην πλαγιά του λόφου στα δεξιά μου πέτρινα θεμέλια που τα είχαν κόψει για να δημιουργήσουν μια πιο εύκολη πρόσβαση στο γεφύρι»* (πηγή: Πορφύριος Δίκαιος, Πρόσωπα και τόποι της Κύπρου, 1933-1956). Οι ανασκαφές - συνολικά έξι (6) αποστολές - άρχισαν το 1936 και συνεχίστηκαν και μεταπολεμικά έως το 1946. Τα αποτελέσματα των ερευνών δημοσιεύτηκαν σε μια μονογραφία (Dikaios 1953) και συμπληρώθηκαν με μία έκδοση της Σουηδικής Αποστολής στην Κύπρο (Dikaios 1962). Περισσότερες ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όμως διεκόπησαν από την Τουρκική εισβολή στο νησί. Μία γαλλική αποστολή υπό τη διεύθυνση του Alain Le Brun πραγματοποίησε νέες ανασκαφές το 1977 (Le Brun 2001).

Ο οικισμός στη Χοιροκοιτία, ο οποίος χρονολογήθηκε από το 5.800 π. Χ. έως το 5.250 π.Χ. περιλαμβάνει οικίες με κυκλική κάτοψη, τις οποίες ο Π. Δίκαιος ονόμασε θόλους και χώρισε σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει μικρές θόλους με μέγιστη διάμετρο έξι (6) μέτρων, ενώ η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει μεγάλες θόλους με μέγιστη διάμετρο δέκα (10) μέτρων. Οι οικίες

αυτές έφεραν μονούς, διπλούς ή ακόμα και τριπλούς λιθόκτιστους τοίχους. Σε μία από τις οικίες φαίνεται να είχε προστεθεί τέταρτος, αλλά και πέμπτος δακτύλιος. Συνήθως ο εξωτερικός δακτύλιος ήταν κατασκευασμένος από λίθους, ενώ ο εσωτερικός από πλίνθους ή αχυροπηλό. Δεν λείπουν και περιπτώσεις, που και οι δύο τοίχοι ήταν πλινθόκτιστοι (Dikaios 1953, 198-202, 222-226).

Οι τοίχοι διατηρούνταν σε ικανοποιητικό ύψος που ενίοτε έφταναν και τα δυόμισι (2,50) μέτρα. Η εσωτερική τους όψη ήταν συχνά επιχρισμένη με λασποκονίαμα που περιείχε προσμείξεις, όπως βότσαλα ή πυριτόλιθους, ή χρωματισμένη με ερυθρή βαφή. Ο Π. Δίκαιος παρατήρησε σχετικά με τις στέγες ότι ίσως να ήταν επικλινείς ή θολωτές, καθώς οι τοίχοι φαίνεται να παρουσίαζαν κάποια καμπυλότητα προς το εσωτερικό τους, ενώ σε κάποια σημεία παρατηρήθηκε αρχή γένεσης θόλου (Dikaios 1953, 197, 223).

Στον οικισμό της Χοιροκοιτίας εντοπίστηκαν θύρες και παράθυρα ή φωταγωγοί. Οι θύρες διαμορφώνονταν ως ανοίγματα στον τοίχο με υπερυψωμένο κατώφλι (0, 30μ. – 1,70μ.), ενώ η είσοδος και η έξοδος γινόταν με υποτυπώδεις κλίμακες. Τα δάπεδα ήταν κατασκευασμένα από χυτή λάσπη, ενώ είχαν παρατηρηθεί από οχτώ (8) μέχρι και δώδεκα (12) διαδοχικά δάπεδα, γεγονός που υποδηλώνει μακροχρόνια χρήση των οικιών.

Πάνω στα δάπεδα εντοπίστηκαν κατασκευές που χαρακτηρίζονταν ως εστίες, πλατφόρμες και λίθινα θρανία (Dikaios 1953, 202-212, 222-228). Οι εστίες είχαν σχήμα κυκλικό, ωοειδές ή επίμηκες και ήταν τοποθετημένες είτε στο κέντρο της οικίας, είτε κοντά στον τοίχο (Le Brun 1989a, 51-54). Σε διάφορα σχήματα εμφανίζονταν και οι πλατφόρμες με χαρακτηριστικότερες τις τραπεζοειδείς. Άλλοτε αυτές οι πλατφόρμες εντοπίζονται μαζί με τις εστίες ή με λάκκους, γεγονός που υποδηλώνει τη χρήση τους ως υποδοχές δοχείων. Δεν αποκλείεται, όμως, και η χρήση τους ως καθίσματα ή κλίνες (Le Brun 1989a, 47-50).

Ο τύπος της κεραμικής που κυριαρχούσε ήταν αυτός της κτενιστής, ενώ δεν απουσίαζαν οι τύποι της ερυθρής επί ανοικτού, ο συνδυασμός και των δύο, καθώς και οι μονόχρωμοι ερυθροί ρυθμοί, μαύροι με στιλπνή επιφάνεια και η χονδροειδής (Dikaios 1953, 264-275).

Κυρίαρχο εύρημα στη θέση αποτελούσαν τα λίθινα σκεύη και εργαλεία. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιείτο ανδεσίτης, δολερίτης, βασάλτης και λιγότερο ο ασβεστόλιθος (Dikaios 1953, 232-250, 253-259). Ανάμεσα σε αυτά το πιο

χαρακτηριστικό είδος ήταν αυτό των τριβείων, τα περισσότερα εκ των οποίων προέρχονται από ταφές. Δε λείπουν όμως και παραδείγματα αυτών που εντοπίστηκαν μέσα στις οικίες, αλλά και σε υπαίθριους χώρους και χρησιμοποιούνταν για το άλεσμα των σιτηρών (Dikaios 1953, 292). Αντίστοιχα, από την ίδια κατηγορία των λειασμένων εργαλείων έχουν εντοπιστεί τριπτήρες και γουδοχέρια (Dikaios 1953, 277-284). Στα λαξευμένα εργαλεία ανήκαν διάφορα είδη κατασκευασμένα από πυριτόλιθο, όπως λεπίδες, δρεπάνια, κοπείς, ξυστήρες και αιχμές βελών. Σε μικρότερες ποσότητες εντοπίζονταν και οστέινα εργαλεία (οπείς και βελόνες).

Στη Χοιροκοιτία εντοπίστηκε κι ένας μεγάλος αριθμός τάφων (200). Οι τάφοι ήταν απλοί λάκκοι, διαφόρων διαστάσεων, σκαμμένοι στα δάπεδα των οικιών ή αμέσως έξω από αυτές (Le Brun 1989b). Οι περισσότερες ταφές ήταν ατομικές, ενώ δε έλειπαν και οι περιπτώσεις διπλών ταφών. Ο νεκρός τοποθετείτο σε συνεσταλμένη στάση και συνήθως στο δεξί πλευρό, είτε πρηνηδόν είτε σε ύπτια θέση, ενώ ο προσανατολισμός του κεφαλιού ήταν προς τα ανατολικά (Dikaios 1953, 214-218, 228-230). Μέσα στους τάφους εντοπίστηκαν κοσμήματα, συνήθως στις γυναικείες ταφές, ενώ συχνά στις αντρικές ταφές στο κεφάλι ή το θώρακα των νεκρών τοποθετούνταν τριβεία (Dikaios 1953, 218-221, 230-231).

Ερήμη

Η θέση εντοπίστηκε στο ομώνυμο χωριό (υψόμετρο: 75 μ.), το οποίο συνορεύει στα νοτιοδυτικά με την Επισκοπή, στα δυτικά με το Καντού, στα βορειοανατολικά με τον Ύψωνα και στα νοτιοανατολικά με το Κολόσσι.

Κατά τα έτη 1933-1935 ο Π. Δίκαιος πραγματοποίησε ανασκαφή και θα αποκαλύψει κατάλοιπα της Χαλκολιθικής Εποχής.

Η κατοίκηση στην Ερήμη χωρίστηκε σε τρεις (3) αρχιτεκτονικές φάσεις με βάση τους τύπους των οικιών που εντοπίστηκαν σε κάθε μία από αυτές. Οι τύποι των κτισμάτων προσδιορίστηκαν σύμφωνα με τα οικοδομικά υλικά και τον τρόπο κατασκευής τους.

Στην πρώτη αρχιτεκτονική φάση εμφανίστηκε ο τύπος κατοικίας Ι. Επρόκειτο για κυκλικά ημιυπόγεια κτίσματα σκαμμένα στο φυσικό βράχο με δάπεδα από ερυθρό πηλό ή πατημένη γη και κυκλική εστία. Στο κέντρο πιθανώς

υπήρχε ξύλινος πάσσαλος που μαζί με άλλους περιφερειακούς πασσάλους στήριζε μια ελαφριάς κατασκευής στέγη.

Στη δεύτερη αρχιτεκτονική φάση εμφανίζονταν δύο τύποι κατοικίας. Ο τύπος ΙΙ που έμοιαζε με τον τύπο Ι, αλλά με υπέργεια κτίσματα και όχι ημιυπόγεια, και ο τύπος ΙΙΙ, που αντιπροσωπευόταν από οικία κατασκευασμένη από δακτύλιο λίθων πάνω στον οποίο στηριζόταν ανωδομή από αχυροπηλό ή καλάμια.

Στην τρίτη αρχιτεκτονική φάση ανήκε ο τύπος IV, ο οποίος είχε λίθινη θεμελίωση και κρηπίδωμα, δάπεδα από πηλό, πατημένη γη και ενίοτε από κονίαμα, έφερε στο κέντρο υπερυψωμένη πλατφόρμα με κοιλότητα που προφανώς ήταν υποδοχή για κεντρικό πάσσαλο που στήριζε την επίπεδη ή αμφικυκλική στέγη και εστία έκκεντρα τοποθετημένη. Οι οικίες ήταν γενικά μονόχωρες, αλλά βρέθηκε και μία δίχωρη. Στα ανώτερα στρώματα της Ερήμης παρατηρήθηκε αύξηση στην πυκνότητα των οικιστικών καταλοίπων και μείωση των υπαίθριων χώρων, γεγονός που υποδήλωνε και αύξηση του πληθυσμού.

Σχετικά με την κεραμική (Bolger 1988a, 38-72) διαπιστώθηκε ότι τα αγγεία ψήνονταν σε ανοικτές εστίες. Παρατηρήθηκε μια γενικότερη διακοσμητική τάση στην αγγειοπλαστική με πολλούς πειραματισμούς από την πλευρά των κεραμέων. Η Bolger διέκρινε δύο ομάδες κεραμικών ρυθμών: τη μεγαλύτερη ομάδα που περιελάμβανε την Ερυθρή επί Ανοικτού, την Ερυθρή Μονόχρωμη και την Ερυθρή Στιλπνή και τη μικρότερη ομάδα που ενσωμάτωνε επτά διαφορετικούς τύπους κεραμικής με λιγότερη συχνή χρήση, όπως για παράδειγμα ερυθρή στιλπνή μελανοστεφή, ερυθρή στιλπνή μελανοστεφή και ερυθροστεφή, μελανοστεφή, κτενιστή, χονδροειδή, ερυθρή επί ανοικτού χονδροειδή κ.α.

Ως προς τα λίθινα και κυρίως λειασμένα εργαλεία που δημοσίευσε ο Δίκαιος και επανεξετάστηκαν από την Bolger κατηγοριοποιήθηκαν όχι μόνο βάσει του σχήματός των αλλά και των ιχνών χρήσης. Οι πελέκεις, τα σκεπάρνια και οι σμίλες είχαν τη μεγαλύτερη συχνότητα στη θέση. Τα εργαλεία που είχαν χρησιμοποιηθεί για τριβή και σύνθλιψη ενέπιπταν σε περισσότερους τύπους ανάλογα με τη λειτουργία και το σχήμα τους. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν τριπτήρες, τριβεία, επικρουστήρες, γουδοχέρια, κ.α. Στα σπάνια ευρήματα από την Ερήμη συγκαταλέγονταν τέσσερα σφονδύλια, μια κεφαλή σκήπτρου, δύο ακονόπετρες και λίγοι εγχάρακτοι λίθοι, μάλλον από βαρίδια.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII
ΤΟ ΧΡΟΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου η αρχαιολογική έρευνα διέθετε πολύ συγκεκριμένα μεθοδολογικά εργαλεία (σχετικής) χρονολόγησης. Το πρώτο ήταν η ακολουθία των αρχαιολογικών στρωμάτων (στρωματογραφία), ενώ το δεύτερο ήταν η τυπολογία των ευρημάτων και κυρίως της κεραμικής (περιγραφή της μορφολογίας και της διακόσμησης αγγείων και οστράκων, καθώς και σύγκριση με άλλους τύπους). Η απόλυτη χρονολόγηση χρησιμοποιήθηκε μεταπολεμικά χάρη στην ανακάλυψη της μεθόδου της ραδιοχρονολόγησης από τον W. F. Libby το 1949 (Libby 1952).

Με δεδομένα τα διαθέσιμα μεθοδολογικά εργαλεία της σχετικής χρονολόγησης, η συγκρότηση του χρονοπολιτισμικού πλαισίου της Νεολιθικής Εποχής κατά το Μεσοπόλεμο ακολούθησε διαφορετική πορεία στην κάθε μια από τις υπό μελέτη περιοχές και χώρες. Στις αρχές του 20ού αιώνα το ρεύμα της ιστορικής-πολιτισμικής αρχαιολογίας που βασιζόταν στη συστηματική μελέτη και τυπολογία των αρχαιολογικών ευρημάτων, με στόχο την θέσπιση μιας ιστορικής συνέχειας παρελθόντος-παρόντος, επηρέασε ξένους αλλά και Έλληνες αρχαιολόγους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη γεωγραφική κατανομή των ευρημάτων και την ένταξή τους σε συγκεκριμένα και σαφώς καθορισμένα πολιτισμικά πλαίσια. Η προσπάθεια δημιουργίας «πολιτισμών» εμφανίστηκε ιδιαίτερα έντονη στη Βαλκανική χερσόνησο, λιγότερο στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ κάτι αντίστοιχο δεν παρατηρήθηκε στον ελλαδικό χώρο για τη Νεολιθική Εποχή. Αντίθετα, για την Εποχή του Χαλκού οι μελετητές όρισαν και ονόμασαν πολιτισμούς όπως π.χ. ο Μινωικός, ο Κυκλαδικός και ο Μυκηναϊκός πολιτισμός.

VII.1. Στα ίχνη του Χρ. Τσούντα: από τον "λιθικόν αιώνα" στη Νεολιθική εποχή

Η πρώτη φάση της μελέτης της Νεολιθικής στην Ελλάδα εγκαινιάστηκε με τις αρχαιολογικές έρευνες του Χρ. Τσούντα (1899-1906) στη Θεσσαλία, τα αποτελέσματα των οποίων δημοσιεύτηκαν από τον ίδιο στον τόμο *Αι προϊστορικαί*

ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου (1908). Στο έργο αυτό ο Χρ. Τσούντας απέδιδε ένα μέρος των ευρημάτων από τις ανασκαφές του στις δύο αυτές θέσεις σε μια νέα εποχή, κατά την οποία τα μέταλλα ήταν άγνωστα και την οποία ονόμαζε "λιθικόν αιώνα" (Τσούντας 1908, 1), σε αντιπαράθεση με τον "χαλκούν αιώνα" που ακολούθησε. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι *«Τὸ σύνολον δὲ τῶν εὑρημάτων τῆς λιθίνης ἐποχῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Σέσκλου μετὰ τῶν ἐν Διμινίῳ ὑπὸ τοῦ κ. Στάη ἀνακαλυφθέντων παρέχουσιν εἰκόνα πολιτισμοῦ ἀγνώστου τέως ἐν Ἑλλάδι.»* (Τσούντας 1902, 59-61). Επίσης, βάσει των ευρημάτων που εντόπισε, πρότεινε πρώτος την υποδιαίρεση της Νεολιθικής σε δύο περιόδους, στην Αρχαιότερη και τη Νεότερη, (Τσούντας 1902, 59-61). Συγκεκριμένα, έγραφε: «*Ο λιθικός αιών διήρκησεν ἐν Θεσσαλία πολλάς εκατονταετηρίδας. Κατά το διάστημα τούτο η τέχνη δέν έμεινε στάσιμος και αμετάβλητος».* Και συνέχιζε: *«Επί τῶν διαφορών τούτων βασιζόμενοι διαιρούμεν τόν λιθικόν αιώνα εις δύο μεγάλας περιόδους, τήν αρχαιοτέραν και τήν νεωτέραν ή τήν πρώτην καί τήν δευτέραν»* (Τσούντας 1908, 3). Στην υποσημείωση 1 επισήμαινε: *«Περιττόν ίσως είναι να παρατηρήσω, ότι ομιλώ ενταύθα καί πανταχού κατωτέρω περί τοῦ* ***νεολιθικού*** *αιώνος καί ότι η ημετέρα αρχαιοτέρα περίοδος ουδέν κοινόν έχει μετὰ τῆς παλαιολιθικής εποχής».*

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι στη συγκεκριμένη δημοσίευση αναφερόταν στο "λιθικό αιώνα", "πρώτη και δεύτερη περίοδο", και δεν χρησιμοποιούσε τον όρο "νεολιθικός". Σήμερα είναι γνωστό ότι η πρώτη περίοδος (Περίοδος Α / Εποχή Σέσκλου) αντιστοιχεί στην Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική, ενώ η δεύτερη περίοδος (Περίοδος Β / Εποχή του Διμηνίου) αντιστοιχεί στη Νεότερη Νεολιθική.

Είναι χαρακτηριστικό ακόμα ότι ο Χρ. Τσούντας –αν και δεν το διευκρίνισε περαιτέρω– είχε συνείδηση μιας παλαιότερης περιόδου από αυτή που ονόμασε *Αρχαιοτέραν.* Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε: *«Άλλα και των δύο περιόδων τοῦ λιθικού αίώνος ή έξέλιξις καί ή προς άλλήλας σχέσις θά όρισθώσιν άκριβέστερον, ίσως δε προστεθή εις αύτάς καί άλλη, ή αρχαιότατη πασών, την οποίαν εγώ δεν έχώρισα από τής πρώτης, διότι εν γένει ένόμισα, ότι έπρεπε ν' άρκεσθώ επί τού παρόντος εις άδρομερεστέραν διαίρεσιν»* (Τσούντας 1908, 3).

Τις έρευνες του Χρ. Τσούντα στη Θεσσαλία συνέχισαν ο Α. Αρβανιτόπουλος (1906-1926) (Αρβανιτόπουλος 1906β, 123-130) και οι A. J. B. Wace και M. S. Thompson (1907 - 1910) (Wace and Thompson 1912). Οι τελευταίοι, εκτός από τις ανασκαφές των οικισμών στο Ραχμάνι, το Τσαγγλί και αλλού, διεύρυναν τον

ερευνητικό ορίζοντά τους προς νότο με τις ανασκαφές στο Λιανοκλάδι Φθιώτιδας, στην Ελάτεια Φωκίδας και στη Χαιρώνεια της Βοιωτίας, αλλά και προς βορρά με τον εντοπισμό νεολιθικών θέσεων στη Μακεδονία. Έτσι, έθεσαν τις βάσεις για τη μετέπειτα έρευνα στις αντίστοιχες περιοχές. Οι περιοδείες τους αυτές στη Θεσσαλία δεν είχαν μόνο ως σκοπό την ανεύρεση λειψάνων του απώτερου παρελθόντος, αλλά και την συλλογή εθνολογικών και λαογραφικών πληροφοριών. Βέβαια επιθυμία του A. J. B. Wace ήταν να ανασκάψει την Όλυνθο, αυτό όμως θα γίνει μεταγενέστερα και από άλλους ερευνητές. Τα αποτελέσματα της δεύτερης αυτής ερευνητικής φάσης της έρευνας της Νεολιθικής στην Ελλάδα παρουσιάστηκαν από τους A. J. B. Wace και M. S. Thompson στο έργο τους *Prehistoric Thessaly* (1912). Στις ανασκαφές τους στις θέσεις Τζάνη Μαγούλα, στο Τσαγγλί και στα Ζερέλια δεν εντόπισαν στρώματα παλαιότερων φάσεων (που τώρα αποδίδονται στην Αρχαιότερη Νεολιθική), όπως είχε θίξει ο Χρ. Τσούντας στο Σέσκλο. Έτσι η περίοδος Α των Άγγλων ερευνητών (αυτή που τώρα ονομάζουμε «Μέση Νεολιθική») αν και διαγράφτηκε με σαφήνεια, δεν ήταν πλέον η ίδια με την πολύ ευρύτερη «*αρχαιοτέραν περίοδον του λιθικού αιώνος*» του Χρ. Τσούντα (Θεοχάρης 2000, 79-80). Ας σημειωθεί ότι οι A. J. B. Wace & M. S. Thompson προχώρησαν κι ένα βήμα πιο πέρα ορίζοντας μια περίοδο Γ (Χαλκολιθική) και μια περίοδο Δ (Εποχή του Χαλκού).

Η Μακεδονία προσέλκυσε το ενδιαφέρον της προϊστορικής έρευνας με τον εντοπισμό οικισμών από τον W. A. Heurtley το διάστημα 1924-1932 (Heurtley 1939), τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στο Ντίκιλι Τας και αυτές του Γ. Μυλωνά στην Όλυνθο Χαλκιδικής. Πριν από τις έρευνες –περιορισμένες ή μη- των προαναφερθέντων ερευνητών, ο τομέας της αρχαιολογίας είχε επίσης επηρεαστεί από τις ανασκαφές του Χρ. Τσούντα στη Θεσσαλία. Ο Γ. Μυλωνάς και ο Γ. Μπακαλάκης που δραστηριοποιήθηκαν στο βορειοελλαδικό χώρο, κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στην Αθήνα, υπήρξαν μαθητές του Χρ. Τσούντα. Ο πρώτος μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του συνέχισε την ακαδημαϊκή του καριέρα στην Αμερική και συνεργάστηκε με το Γ. Μπακαλάκη στην έρευνα αρκετών θέσεων, κυρίως στη Θράκη.

Τόσο ο Γ. Μυλωνάς, όσο και ο Γ. Μπακαλάκης ακολούθησαν τα χρονολογικά συστήματα που είχαν καθιερωθεί από τον Χ. Τσούντα και τους A. J. B. Wace και M. S. Thompson. Στο από κοινού άρθρο τους για τους οικισμούς του Πολύστυλου και του Ακροποτάμου ανέφεραν χαρακτηριστικά, σχετικά με τα όστρακα που εντόπισαν:

«*Ἐκ τούτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ γραπτὰ καὶ δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τοὺς Θεσσαλικοὺς ῥυθμοὺς τοῦ Τσούντα καὶ τοῦ Wace καὶ Thompson*» και συνέχιζαν «*Εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐπίχωσιν ἐκτὸς τῶν ὀστράκων ἀνευρέθησαν καὶ ἀρκετοὶ πελέκεις, δυνάμενοι νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τοὺς τύπους Β, ΒΓ καὶ Γ, τοὺς γνωστοὺς ἐκ τῶν θεσσαλικῶν συνοικισμῶν καὶ ἐκ τῆς Ὀλύνθου*» (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 104).

Στις έρευνες τους οι δύο αρχαιολόγοι έδωσαν μεγαλύτερη βαρύτητα στην περισυλλογή των οστράκων, και με βάση την κεραμική, προσδιόρισαν δύο περιόδους, την Αρχαιότερη και τη Νεότερη Νεολιθική: «*Ὄστρακα Νεολιθικά. Τὰ ἀρχαιότερα ἐν τῷ σπηλαίῳ εὑρήματα εἶναι ὄστρακα χονδροειδῶν χειροποιήτων προϊστορικῶν ἀγγείων ἀσφαλῶς νεολιθικῶν χρόνων. Ὁ πηλός των εἶναι μελανός, πλήρης τριμμάτων μαρμάρου, ἄμμου καὶ μαρμαρυγίου. Τὰ τοιχώματά των χονδρά. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι κάπως λελεασμένη δί ὀστεΐνου στιλβωτῆρος, ὥστε νὰ φαίνωνται ἐν εἴδει μικρῶν αὐλακώσεων τὰ ἐσκυλευμένα οὐχὶ ἐνιαίας σημεῖα τῆς ἐπιφανείας των, Κατατάσσονται μεταξὺ τῶν «Plain and Burnished Ware» τῆς Ὀλύνθου. Τινὰ ἐξ αὐτῶν φέρουν καὶ βαθύτερα (ιῦλακώματα διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου γενόμενα* (Mylonas 1928, 22, 31 / Μπακάλακης - Μυλωνάς 1938, 85-86).

Στους βρετανικούς ακαδημαϊκούς κύκλους το ενδιαφέρον για τη Μακεδονία παρουσιαζόταν αυξημένο προπολεμικά με την δημιουργία ειδικού ταμείου για την εξερεύνηση της[23], το Macedonian Exploration Fund, που ιδρύθηκε το 1911 ως μια επιτροπή ακαδημαϊκών της Οξφόρδης και του Cambridge με σκοπό τη διενέργεια ιστορικών, αρχαιολογικών και ανθρωπολογικών ερευνών στη Μακεδονία, η οποία θεωρείτο την εποχή εκείνη terra incognita. Πρόεδρος της Επιτροπής, στην οποία συμμετείχαν γνωστοί ερευνητές, όπως οι A. J. B. Wace, M. S. Thompson, David George Hogart και J. L. Myres, ήταν ο A. Evans (Gill 2011).

Ο W. A Heurtley συνέχισε το έργο των πρωτοπόρων A. J. B. Wace, M. S. Thompson, L. Rey και S. Casson. Παρακινημένος από το ενδιαφέρον του για τη Βόρεια Ελλάδα και συγκεκριμένα για τη Μακεδονία, κατέγραψε αρκετές προϊστορικές θέσεις αναδεικνύοντας μέσα από αυτές ευρήματα που κατέταξε στη Νεολιθική Εποχή. Παράλληλα με τη δράση και τα ταξίδια του στη περιοχή, ο W. A Heurtley, ως μέλος της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, έλαβε μέρος στις αρχές της δεκαετίας του 1920 στην ανασκαφή των Μυκηνών (Heurtley 1923, 126-146), ενώ

[23] Ας σημειωθεί ότι αντίστοιχα ταμεία ίδρυσαν επίσης οι Άγγλοι στην Εγγύς Ανατολή προκειμένου να υποστηρίξουν την αρχαιολογική έρευνα στη περιοχή (βλ. Μέρος Β', κεφ. ΙΙΙ).

προς το τέλος της παραμονής του στην Ελλάδα ξεκίνησε την ανασκαφική έρευνα στην Ιθάκη. Υπήρξε αρκετά συστηματικός στην έρευνά του. Συγκέντρωσε τις πληροφορίες των προγενέστερων του, αλλά και πληροφορίες που ο ίδιος συνέλεξε, και ολοκλήρωσε την ενασχόλησή του με το χώρο της Μακεδονίας. Το έργο του *Prehistoric Macedonia* αποτέλεσε σημαντικό εργαλείο για όσους ασχολήθηκαν αργότερα με την προϊστορία της Μακεδονίας.

Ας περάσουμε τώρα στο Νότο.

Στον αντίποδα των όσων συμβαίνουν στο Βορρά, βρίσκεται το έργο του C. W. Blegen, ο οποίος εργάστηκε στη Πελοπόννησο υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής. Η επιστημονική του κατάρτιση έχει κλασικό υπόβαθρο, χωρίς όμως να παραγκωνίζονται και οι πρωιμότερες εποχές, οι οποίες φαίνεται να τον ενδιαφέρουν. Σε αντίθεση με τον άγνωστο ως τότε βορρά, ο νότος, όπου δραστηριοποιήθηκε ο C. W. Blegen, υπήρχε στη συνείδηση των ερευνητών με έναν πιο «ρομαντικό» τρόπο. Τα προηγούμενα χρόνια πολλοί περιηγητές εντυπωσιασμένοι από το αρχαίο ελληνικό κάλλος και πολιτισμό, κατέγραφαν, σχεδίαζαν και φωτογράφιζαν αρχαία ελληνικά μνημεία. Η προϊστορία της Ελλάδας φαίνεται ότι εντυπωσίαζε και προσέλκυε το ενδιαφέρον σε περιοχές που αναπτύχθηκαν τα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα.

Ο C. W. Blegen ασχολήθηκε αρχικά με τις ανασκαφές στην Κόρινθο και την Λοκρίδα. Σύντομα, όμως, άρχισε να τον απασχολεί η προβληματική της προ-κλασικής Ελλάδας. Διερεύνησε θέσεις, όπως οι Ζυγουριές, η Νεμέα, ο Φλειούς, ενώ πέρασε και ένα χρονικό διάστημα ερευνώντας τον Κολοφώνα στη Μικρά Ασία. Η καταγραφή του ήταν πάντα πολύ προσεκτική και λεπτομερής, γιατί γνώριζε πολύ καλά πόσο σημαντικό ήταν αυτό (Caskey 1957).

Ασχολήθηκε αρκετά με θέσεις που είχαν να παρουσιάσουν ευρήματα από την Εποχή του Χαλκού. Η έρευνα της Νεολιθικής Εποχής προέκυπτε τυχαία καθώς αναγνωρίζονταν όστρακα κεραμικής τα οποία ήταν παλαιότερα (βάσει στρωματογραφίας) αυτών της Εποχής του Χαλκού. Συχνά, ξάφνιαζε ευχάριστα ο εντοπισμός των νεολιθικών οστράκων. Χαρακτηριστικά, όπως ο ίδιος ανέφερε[24], ενώ ήταν στις Μυκήνες (το 1920) εντοπίστηκε απόθεση με νεολιθική κεραμική και σχολίασε πόσο αυτό το γεγονός θα προκαλούσε το ενδιαφέρον του Gerorg Karo (Γερμανός αρχαιολόγος που ασχολήθηκε μεταξύ άλλων με τον Μυκηναϊκό

[24] ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16, Αλληλογραφία Bert Hodge Hill και Carl William Blegen.

πολιτισμό), διαπιστώνοντας παράλληλα ότι οι Μυκήνες δεν θα είχαν κατοικηθεί πριν από τη Μεσοελλαδική Εποχή.

Ο ίδιος αναγνώριζε τη σημασία της ανάδειξης των προϊστορικών ευρημάτων, γεγονός που δεν παρέλειπε να αναφέρει και στους συναδέλφους του. Για την ανασκαφή στο Ηραίο του Άργους χαρακτηριστικά σημείωνε πόσο σημαντικό ήταν να συνεχίσει η έρευνα στα κατώτερα προϊστορικά στρώματα: *«I feel strongly that there remained several parts of the site which required further investigation and excavation, especially as regards the lower historic and prehistoric layers under what had already been laid bare and had revealed definite historic monuments»*[25]

Στη δημοσίευσή του σχετικά με τα ευρήματα των ανασκαφών στη Νεμέα, κατά τα έτη 1925-1926, ο C. W. Blegen φαίνεται ότι ακολουθούσε το χρονολογικό σύστημα που είχε καθιερωθεί από τον Χρ. Τσούντα: «*Except for a few sherds of somewhat later style, found in the upper layers of the deposit, the pottery from the cave is all of an early type related to the A wares of Thessaly and clearly belonging to the First Period of the Neolithic Age»* (Blegen 1975, 259).

Από τους ερευνητές του Μεσοπολέμου δεν έγινε λόγος για τη Μέση Νεολιθική, πόσο μάλλον για τη Τελική Νεολιθική. Η συγκεκριμένη επιμέρους διάκριση της Νεολιθικής προέκυψε μεταπολεμικά. Το 1937, ο S. Weinberg ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «Αρχαιότερη Νεολιθική» στην Κόρινθο (Weinberg 1937). Μια δεκαετία αργότερα (1947) πορίσματα των ερευνών του α΄ μισού του 20ού αιώνα του επέτρεψαν να προβεί στην τριμερή διαίρεση της Νεολιθικής. Συγκεκριμένα στις αρχές της δεκαετίας του 1950, ο Steven Weinberg πρότεινε, στο πλαίσιο της μελέτης του για την Ελάτεια, την τριμερή διαίρεση της Νεολιθικής εποχής σε Αρχαιότερη, Μέση και Νεότερη (Weinberg 1947, 1954, 1962).

Στη Θεσσαλία οι προϊστορικές έρευνες γνώρισαν μεταπολεμικά μια δεύτερη γονιμότατη περίοδο, η οποία διήρκησε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, υπό τον V. Milojčić, ξεκίνησε ανασκαφικές έρευνες στην πεδιάδα της Λάρισας, εστιάζοντας στην διερεύνηση της Ακεραμικής φάσης στην Αργισσα. Το κύριο όμως έργο του V. Milojčić στη Θεσσαλία ήταν οι μεγάλες στρωματογραφικές τομές στο Οτζάκι και στην Αράπη Μαγούλα (1953-1958) καθώς και στην Αγία Σοφία (1966) και στα

25 ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1, Αλληλογραφία Bert Hodge Hill και Carl William Blegen 1911-1926.

Πευκάκια (1970-1977) για τη διευκρίνηση της διαδοχής των διαφόρων φάσεων της Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού (Milojcic 1959, 1 κ. εξ., Θεοχάρης 1973, 38/ Γαλλής 1996, 26/ Βουζαξάκης 2008, 98-100 / Ροντήρη 2009, 67-68). Την ίδια περίοδο ξεκίνησε το ανασκαφικό του έργο στη Θεσσαλία και ο Δημήτρης Ρ. Θεοχάρης ο οποίος επανέσκαψε τμήματα του νεολιθικού Σέσκλου, αποκαλύπτοντας πλήρως τη στρωματογραφική ακολουθία, αναγνωρίζοντας αρχαιότερα «προκεραμικά» στρώματα και διευρύνοντας τα όρια της ανασκαφής γύρω από την ακρόπολη του οικισμού.

Από την άλλη πλευρά η «αδιατάρακτη» στρωματογραφική ακολουθία του σπηλαίου στο Φράγχθι, το οποίο ανασκάφθηκε από ομάδα του Πανεπιστημίου της Indiana, υπό την επίβλεψη του Thomas W. Jacobsen, που κάλυπτε από την Παλαιολιθική έως τη Νεολιθική Εποχή λειτούργησε ενισχυτικά, όπως άλλωστε και η παρουσία των προκεραμικών νεολιθικών στρωμάτων, σε σχέση με την ερμηνεία της γηγενούς μετάβασης προς το παραγωγικό στάδιο στον ελλαδικό χώρο (Jacobsen 1969, 343- 81). Συχνά, η κεραμική περιγραφόταν λεπτομερώς και συγκρινόταν με κεραμική άλλων περιοχών επιτρέποντας έτσι την κατάταξή της σε χρονολογικά πλαίσια.

Βέβαια η χρονολόγηση των ανασκαφέων του Μεσοπολέμου δεν γινόταν πάντοτε επιτυχώς και αυτό οφειλόταν, είτε σε ελλιπείς γνώσεις από τη πλευρά του ανασκαφέα, είτε σε λανθασμένες παρατηρήσεις. Μία από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις λανθασμένης χρονολόγησης αποτελεί και η περίπτωση της κεραμικής που εντοπίστηκε από τον W.A. Heurtley στον οικισμό των Σερβίων. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ο παλαιότερος οικισμός ιδρύθηκε κατά την Αρχαιότερη Νεολιθική, το υλικό όμως που απέδιδε στην περίοδο αυτή είναι σαφώς της Μέσης Νεολιθικής. Ο αναχρονισμός θεωρείται ευνόητος, γιατί αντικατοπτρίζει τη στάθμη της έρευνας της εποχής εκείνης. Στη νεότερη όμως ανασκαφή, που έγινε από το 1971 έως το 1973, εντοπίστηκε εγκατάσταση της Αρχαιότερης Νεολιθικής στον τομέα V, σε απόσταση πεντακοσίων (500) μέτρων, περίπου, ανατολικά από τον κύριο ανασκαφικό χώρο (Ridley - Wardle 1979, εικ. 1c). Οι επιχώσεις είχαν πάχος είκοσι με πενήντα εκατοστά (0,20 μ. - 0,50 μ.) και άρχιζαν αμέσως πάνω από φυσικό έδαφος. Το ανώτερο μέρος τους, στα είκοσι εκατοστά (0,20 μ.) περίπου, είχε διαταραχθεί εξαιτίας της άροσης (Ridley - Wardle 1979, 185 κ.εξ.).

Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς ότι οι αρχαιολόγοι του Μεσοπολέμου χρησιμοποιώντας ως κύριο εργαλείο τους την κεραμική, που ήταν μία από τις πολυπληθέστερες ομάδες ευρημάτων, χρονολογούσαν, είτε στην Αρχαιότερη Νεολιθική, είτε στη Νεότερη ακολουθώντας την «παραδοσιακή» διάκριση της Νεολιθικής Εποχής. Ούτως ή άλλως αυτό ήταν δεδομένο στη συνείδηση των αρχαιολόγων και γίνεται αντιληπτό από τα λόγια του Γ. Μυλωνά στον τόμο των Μακεδονικών το 1940 (Μυλωνάς 1940, 249): *«Ὡς γνωστόν ἡ Νεολιθική Εποχή τῆς ηπειρωτικής Ελλάδος διαιρείται είς δύο περιόδους : είς τήν Ἀρχαιοτέραν καί τήν Νεωτέραν».*

Την περίοδο 1929-1930 στη Θράκη ανασκάφτηκε μια θέση στο νομό Ροδόπης, η Παραδημή. Οι έρευνες των Στ. Κυριακίδη και Στ.. Πελεκίδη είχαν ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη συλλογή νεολιθικού υλικού από τη Θράκη. Παρολαυτά, όμως, δεν είχαν διασωθεί πληροφορίες σχετικά με τη στρωματογραφία. Αρκετά χρόνια αργότερα (1965), ο Γ. Μπακαλάκης ασχολήθηκε με την μελέτη της στρωματογραφίας επαναλαμβάνοντας μία μικρής έκτασης ανασκαφή (Μπακαλάκης 1966, 377). Ίσως η μελέτη της στρωματογραφίας να ήταν ελλιπής, σίγουρα, όμως, υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία στα χέρια των αρχαιολόγων που τους επέτρεπε να παρατηρήσουν τα διαδοχικά στρώματα.

Εξαιρετικής σημασίας είναι και ο τρόπος που προσέγγιζαν την κεραμική. Μετά την περιγραφή του πηλού, του σχήματος (όπου αυτό είναι δυνατό) και της διακόσμησης, ο εκάστοτε ερευνητής επεδίωκε συγκρίσεις με τύπους γνωστούς (κυρίως θεσσαλικούς ή μακεδονικούς) από προηγούμενες ανασκαφές. Στην εισαγωγή του έργου του ο W. A. Heurtley (Heurtley 1939, xvii) ανέφερε, ότι στόχος ήταν να αποδειχθεί ότι η «Μακεδονία πάει με το Νότο» και όχι με τον «Βορρά». Αυτό ίσως να αποκαλύπτει σε μεγάλο βαθμό μια έντονη αίσθηση διαφοράς που θα ήταν διάχυτη την εποχή εκείνη.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι ο Γ. Μυλωνάς άσκησε κριτική στο έργο του W. A. Heurtley (Μυλωνάς 1940, 248-249). Θεωρούσε ότι προέβαινε σε συμπεράσματα για το χώρο της Μακεδονίας, τα οποία δεν είναι ακριβή. Μέχρι το 1940 άλλωστε οι οικισμοί που είχαν ανασκαφεί στη Μακεδονία ήταν ελάχιστοι, γι' αυτό και για το Γ. Μυλωνά οι γενικεύσεις του W. A. Heurley θεωρούνταν παρακινδυνευμένες. Ωστόσο, δεν παρέλειπε να τονίσει την σπουδαιότητα του έργο του: *«Εἶναι αληθές ότι ὁ Heurtley είς τό ἄρτι εκδοθέν περισπούδαστον έργον του*

Prehistoric Macedonia παρέχει τελικά συμπεράσματα διά τήν έποχήν ταύτην. Νομίζομεν όμως ότι τά περάσματα ταύτα δέν δικαιολογούνται υπό τών μέχρι τούδε άνευρεθέντων λειψάνων».

Την περίοδο αυτή, αλλά και την προηγούμενη, παρατηρούμε ότι δύο σημαντικές δημοσιεύσεις όπως τα «Prehistoric Thessaly», «Prehistoric Macedonia» αφορούσαν τις περιοχές της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας αντίστοιχα, χωρίς, όμως, να υπάρχει κάποια ανάλογη δημοσίευση για την Πελοπόννησο. Αυτό βέβαια δε θα πρέπει να ξενίζει, γιατί, αφενός πρόκειται για τις δύο περιοχές που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια πριν τον Μεσοπόλεμο, αφετέρου η έρευνα στο χώρο της Πελοποννήσου ήταν περισσότερο στοχευμένη στη Μυκηναϊκή και Κλασική Εποχή. Έτσι, λοιπόν, οι αρχαιολόγοι είδαν μια ευκαιρία να εξερευνήσουν περιοχές άγνωστές μέχρι τώρα σε αυτούς και να αναδείξουν την ελληνικότητά τους.

Στη Μακεδονία, έχοντας τη γνώση από τις ανασκαφές στο Σέσκλο και το Διμήνι, εντόπιζαν τις τούμπες. που ήταν ευδιάκριτοι οικισμοί στο περιβάλλοντα χώρο, με στόχο τη περισυλλογή κεραμικής και ίσως και την περαιτέρω ανασκαφή των. Στην Πελοπόννησο η «ρομαντική» προσέγγιση των αρχαίων μνημείων, αλλά και το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη των μυκηναϊκών κέντρων προκάλεσε το ενδιαφέρον αρχαιολόγων με πρωταρχικές σπουδές στα κλασικά χρόνια. Ωστόσο, το γεγονός ότι η Νεολιθική άρχιζε να γίνεται γνωστή, τους οδηγεί στο να εξερευνήσουν ακόμα περισσότερο τα κατώτερα στρώματα και να τα διαχωρίσουν από αυτά της Εποχής του Χαλκού. Η προσέγγιση αυτή έθεσε τις βάσεις για την μετέπειτα εξέλιξη την έρευνας της Νεολιθικής.

Η Νεολιθική Εποχή κατά το Μεσοπόλεμο, παρότι φαίνεται να ήταν στενά συνυφασμένη με την Εποχή του Χαλκού που ακολουθεί, δεν φαίνεται να συσχετίζεται με την προηγούμενη περίοδο της Μεσολιθικής, η οποία άλλωστε ήταν ελάχιστα γνωστή κατά το Μεσοπόλεμο. Οι αρχαιολόγοι αναφέρονταν στη Νεολιθική χωρίς να τη συσχετίζουν με προγενέστερες περιόδους ή χωρίς ίσως να τους προβληματίζουν οι μεγάλες διαφορές μεταξύ Παλαιολιθικής και Νεολιθικής, ώστε να επιδιώξουν να ονομάσουν μια μεταβατική περίοδο.

Βέβαια, εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι και οι έρευνες των συγκεκριμένων ετών δεν τους έδωσαν στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη μιας ενδιάμεσης, μεταβατικής περιόδου. Ακόμα και πολύ αργότερα η απουσία

αρχαιολογικών μαρτυριών δεν επέτρεπε τη διεξαγωγή ανάλογων συμπερασμάτων. Από τη δεκαετία του 1960 (Σιδάρι, Φράγχθι) και μετά άρχισε να διαφαίνεται η άποψη ότι υπήρχε κενό μεταξύ της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής Εποχής (Θεοχάρης 2000, 26-32). Στις επόμενες δεκαετίες οι έρευνες που θα ακολουθήσουν θα διαλευκάνουν το τοπίο και η μελέτη της Εποχής του Λίθου θα τεθεί σε νέα βάση. Και παρόλο που οι ερευνητές θα διατηρήσουν κάποιες επιφυλάξεις και αμφιβολίες, τα αποτελέσματα των ανασκαφών στο σπήλαιο Φράγχθι στην Αργολίδα και σε πολλές άλλες θέσεις θα επιβεβαιώσουν την ύπαρξη της Μεσολιθικής στον ελλαδικό χώρο.

VII.2. Από τη Vinča στην ακολουθία του Karanovo

Στη Βαλκανική το ενδιαφέρον για την Προϊστορία ξεκινά ήδη από τον 19ο αιώνα. Από τους πρώτους πολιτισμούς που ήρθαν στο φως και απασχόλησαν τους ερευνητές είναι αυτός του Cucuteni. Ήδη από το 1884 ο T. Burada, όταν εντόπισε κεραμικά θραύσματα στο φορτίο από χαλίκια που χρησιμοποιείτο για τη συντήρηση του δρόμου από το Τίργκου Φρούμος στο Ιάσιο, στη Ρουμανία, προχώρησε στη διερεύνηση του λατομείου στο Cucuteni όπου γινόταν η εξόρυξη του υλικού. Εκεί βρήκε θραύσματα κεραμικής και ειδωλίων από ψημένο πηλό. Οι πρώτες ανασκαφές ξεκίνησαν ένα χρόνο μετά και σε αυτή συμμετείχαν οι N. Beldiceanu, G. Butureanu, D. Butculescu και G. Diamandy.

Η απήχηση των ευρημάτων που δημοσιεύθηκαν το 1885 και το 1889 και παρουσιάστηκαν σε δύο διεθνή συνέδρια το 1889 στο Παρίσι, στη Διεθνή Ένωση Προϊστορικών και Πρωτοϊστορικών Επιστημών από το G. Butureanu αφενός, και σε μια συνάντηση της Ανθρωπολογικής Εταιρείας του Παρισιού από το George Diamandy αφετέρου, ήταν πολύ μεγάλη. Συγχρόνως οι πρώτες ουκρανικές θέσεις που αποδόθηκαν στον πολιτισμό Cucuteni ανακαλύφθηκαν από τον Τσέχο ερασιτέχνη αρχαιολόγο Vikentiy Khvoyka (τέλη 19ου αιώνα). Ο ίδιος παρουσίασε τα ευρήματά του στο 11ο Συνέδριο αρχαιολόγων το 1897, που θεωρείται η επίσημη ημερομηνία ανακάλυψης του πολιτισμού Cucuteni - Tripolye που εντοπίστηκε στην Ουκρανία. Ο Γερμανός αρχαιολόγος H. Schmidt ήταν αυτός που πρότεινε το 1932 το διαχωρισμό των φάσεων του πολιτισμού σε Pre-Cucuteni, Cucuteni A, Cucuteni B (Schmidt 1932).

Στη Βαλκανική χερσόνησο η Μεσολιθική εμφανίστηκε με πιο ξεκάθαρη μορφή στην περιοχή των στενών των Djerdap και αντιπροσωπευόταν στις πρώιμες φάσεις της θέσης Lepenski Vir, που άρχισε να ανασκάπτεται από τον Dragoslav Srejović (1965). Το τέλος του πολιτισμού Lepenski Vir τοποθετήθηκε στην πρώιμη φάση του πολιτισμού Starčevo, ο οποίος ανήκε στη Νεολιθική Εποχή και, σε αντίθεση με τον πολιτισμό Lepenski Vir της προηγούμενης περιόδου, χαρακτηριζόταν από την ανεπτυγμένη γεωργία, την κτηνοτροφία και την εκτεταμένη χρήση της κεραμικής. Ο πολιτισμός Starčevo, έχοντας ως αφετηρία του τη ομώνυμη θέση, εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας κατά τη διάρκεια της Αρχαιότερης Νεολιθικής. Ο συγκεκριμένος πολιτισμός ήταν γνωστός σε πολλές περιοχές της Σερβίας, της Βοϊβοντίνας, της Σλοβενίας, της ανατολικής Βοσνίας, του Κοσόβου και της Μετοχίας, ενώ στις γειτονικές χώρες Ουγγαρία, Ρουμανία και Βουλγαρία ήταν γνωστός με τα ονόματα Körös, Criş και Kremikovci.

Κατά τη Νεότερη Νεολιθική στην κεντρική Βαλκανική αναπτύχθηκε ο πολιτισμός Vinča, ο οποίος γεωγραφικά εξαπλωνόταν στην ίδια περιοχή με τον πολιτισμό Starčevo. Το μεγαλύτερο τμήμα του πολιτισμού Vinča εκτείνεται στη Σερβία, ενώ μικρότερα τμήματά του εντοπίζονταν και στη Ρουμανία, κυρίως στην περιοχή της Τρανσυλβανίας. Χρονολογικά εκτεινόταν από το 5.700-4.500 π. Χ. (Chapman 2000, 239) και διακρινόταν σε περισσότερες φάσεις: Vinča A η Vinča Tordoš I, Vinča B1 η Vinča Tordoš II, Vinča B2 που αντιστοιχεί σε μια μεταβατική φάση, Vinča B2-C1 η Vinča- Pločnik I, Vinča C2 η Vinča- Pločnik IIa και Vinča D η Vinča- Pločnik IIb (Lichardus et al. 1985). Η τελευταία συνδέθηκε με μια νέα εποχή την Τελική Νεολιθική ή Χαλκολιθική, οπότε κι άρχιζαν να χρησιμοποιούνται τα μέταλλα και να αναπτύσσεται η μεταλλουργία.

Την μεταβατική αυτή περίοδο από τη Νεολιθική στην Εποχή του Χαλκού επιβεβαίωσαν τα στοιχεία από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στη Rudna Glava και στο Majdnapek. Στο τελευταίο εντοπίστηκαν λίθινα εργαλεία και κεραμικά σκεύη του πολιτισμού Vinča και ανήκαν σε ένα ενδιάμεσο στάδιο του πολιτισμού αυτού που ονομάστηκε φάση Gradac. Χρονικά η συγκεκριμένη φάση τοποθετείτο ανάμεσα στη πρώιμη και τη νεότερη φάση του πολιτισμού Vinča. Σημαντικές θέσεις αυτού του πολιτισμού ήταν οι θέσεις Belogradchik, Drenovac, Gomolava, Gornja Tuzla, Rudna Glava, Selevac, Tărtăria, Turdaş, Vinča-Belo

Brdo,Vratsa, Vršac και Pločnik[26]. Ο πολιτισμός Vinča χαρακτηριζόταν από οικισμούς που αναπτύσσονταν κοντά σε ποταμούς ή χαμηλές πλαγιές. Έχουν εντοπιστεί ταφές με σκελετούς (κάτι που εμφανιζόταν και στον πολιτισμό Starčevo), ενώ τα κτερίσματα που ήρθαν στο φως είναι πλούσια και εξαιρετικού ενδιαφέροντος.

Στο τέλος της Χαλκολιθικής (3.000-2.200 π. Χ.) αναπτύχθηκε ο πολιτισμός Vučedol. Παρουσίαζε αρκετά σημάδια εξέλιξης, με τη μεταλλουργία να παίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομία των οικισμών, ενώ ιδιαιτέρως σημαντική ήταν και η εξέλιξη της κεραμικής.

Για το χώρο της Χερσονήσου του Αίμου η διάκριση της Νεολιθικής διατηρεί το τυπικό σχήμα σε Αρχαιότερη, Μέση και Νεότερη Νεολιθική. Κατά την Αρχαιότερη Νεολιθική στο χώρο της Βαλκανικής αναπτύχθηκαν τρεις μεγάλες πολιτιστικές ομάδες, καθεμιά από τις οποίες παρουσίαζε πλήθος χαρακτηριστικών γνωρισμάτων. Η πρώτη ομάδα περιελάμβανε τη νότια, κεντρική και μέρος της βόρειας βαλκανικής με βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα τη χρήση γραπτής διακόσμησης. Η ομάδα αυτή γεωγραφικά κάλυπτε τον πυρήνα της Χερσονήσου και ένα μεγάλο μέρος της κοιλάδας του Δούναβη βόρεια της οροσειράς του Αίμου. Στις κοιλάδες των ποταμών Αξιού, Μοράβα και γύρω από το Δούναβη αναπτυσσόταν ο πολιτισμός Starcevo που ονομαζόταν Cris ή Starcevo-Cris στη Ρουμανία και τις τοπικές παραλλαγές του, όπως το Anzabegovo – Vrsnik στα υψηλότερα σημεία του Αξιού, Kolsh στη συμβολή των ποταμών Drin και Vashtemia – Podgorie στη λεκάνη Korce.

Σε αντίθεση με τη θρακική πεδιάδα, οι ανασκαφές σε αυτή την περιοχή ήταν περιορισμένες και λίγα είναι γνωστά για τα τυπικά στοιχεία των οικισμών και των οικιών. Παρόλο που ήταν μόνιμοι, οι οικισμοί σπάνια είχαν πάνω από μία οικιστική φάση. Το σχήμα των οικιών ήταν ορθογώνιο και χτισμένο με την τεχνική του pisé (Porodin) ή των πλίνθων (Anzabegovo). Οι οικονομικές δραστηριότητες δε διέφεραν από οπουδήποτε αλλού: τα ίδια φυτά καλλιεργούνταν και η αναλογία βοοειδών και αιγοπροβάτων ήταν η ίδια. Χαρακτηριστικό του πολιτισμού του Starcevo ήταν τα ημικυκλικά αγγεία με το υψηλό πόδι. Κυριαρχούσε η χονδροειδής κεραμική με ανάγλυφη ή εμπίεστη διακόσμηση, ενώ έγχρωμη κεραμική εξαιρετικής ποιότητας ήταν παρούσα σε όλες τις φάσεις. Στα πρώιμα αγγεία η διακόσμηση ήταν λευκή σε κόκκινη ή καφέ επιφάνεια, ενώ στα υστερότερα οι γιρλάντες, οι μαίανδροι

[26] Η τελευταία θέση ανακαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της κατασκευής του σιδηρόδρομου το 1927, αλλά μελετήθηκε σποραδικά.

και οι σπείρες εκτελούνταν σε μαύρη επιφάνεια. Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια ήταν σπάνια, ενώ ταφές είχαν ανακαλυφθεί μέσα στους οικισμούς χωρίς πλούσια κτερίσματα.

Η δεύτερη ομάδα περιελάμβανε την ανατολική Βαλκανική μέχρι την Ουκρανία, είχε τις ρίζες της στην Ανατολή και αναπτύχθηκε ομαλά από την Αρχαιότερη Νεολιθική μέχρι τη Μέση Νεολιθική. Αναπτύχθηκε νότια από τις ανατολικές και κεντρικές περιοχές της Χερσονήσου του Αίμου, ενώ κατά μήκος του ποταμού Έβρου αναπτυσσόταν ο πολιτισμός Karanovo I και Karanovo II στη Θρακική πεδιάδα.

Οι θέσεις κατοίκησης διέφεραν: γήλοφοι στη θρακική πεδιάδα (Karanovo, Azmak), ανοιχτοί οικισμοί με παραπάνω από μια οικιστικές φάσεις κοντά σε ποταμούς ή σε λοφώδεις περιοχές (Kovacevo). Τα ορθογώνια σπίτια περίπου 5 μ. x 8 μ. σε μέγεθος, με πάτωμα από πηλό, συνήθως είχαν δύο δωμάτια, το ένα με εστία. Η οικονομία βασιζόταν στη γεωργία, με την καλλιέργεια σίτου και καλαμποκιού (*Triticum dicoccum, Triticum monococum*), κριθαριού (*Hordeum vulgare*), φακής και άλλων οσπρίων, ενώ η κτηνοτροφία υπερίσχυε του κυνηγιού. Η ομάδα των εργαλείων περιελάμβανε δρεπάνια με λεπίδες από πυριτόλιθο η/και οψιανό, που στηρίζονταν σε ξύλινο στέλεχος και ήταν γνωστά από τη θέση Karanovo. Η κεραμική αντιπροσωπευόταν από κυκλικά και ημικυκλικά αγγεία με διάφορες παραλλαγές: η ανοιχτή μονόχρωμη επιφάνεια διακοσμείτο με άσπρο και σπάνια κόκκινο χρώμα, και με το τρίγωνο ως βασικό μοτίβο. Η ανθρωπομορφική γλυπτική αντιπροσωπευόταν από όρθιες ή καθιστές γυναικείες μορφές και περιστασιακά από ζωομορφικά αγγεία, μοντέλα οικιών και μικρών βωμών. Οι ταφές κατά κανόνα γίνονταν μέσα στα σπίτια.

Η τρίτη πολιτισμική ομάδα αναπτυσσόταν στη δυτική Βαλκανική και χαρακτηριζόταν από την παρουσία εγχάρακτων διακοσμητικών θεμάτων. Εκτεινόταν κατά μήκος της Δαλματικής ακτής μέχρι τα νησιά της Αδριατικής θάλασσας, ενώ εντοπιζόταν και στην ενδοχώρα, κυρίως στο Μαυροβούνιο. Αυτός ο πολιτισμός χαρακτηριζόταν από την κεραμική με εμπίεστη διακόσμηση, γνωστή και ως impresso-cardium κεραμική.

Μόνιμη κατοίκηση εμφανιζόταν κυρίως σε σπήλαια (Markova Spilja, Crevna Stijena. Odmut) και σε μερικές ανοικτές θέσεις (Smilic), ωστόσο αυτοί οι οικισμοί είναι υπό διερεύνηση. Αρχικά, η οικονομία συνέχιζε να βασίζεται σε δραστηριότητες

γνωστές από τη Μεσολιθική, όπως κυνήγι, τροφοσυλλογή και ψάρεμα. Ούτε η κτηνοτροφία (αιγοπροβάτων), ούτε η γεωργία είχαν εμφανιστεί πριν την Αρχαιότερη Νεολιθική. Η κεραμική είναι γενικά χονδροειδούς πηλού, τα σχήματα ήταν τα γνωστά ημικυκλικά αγγεία και η διακόσμηση εμπίεστη με ψαροκόκαλο ή όστρακα τύπου cardium. Η λιθοτεχνία βασιζόταν σε μεσολιθικές τεχνικές, όπως φαίνεται και από τη συνέχεια του οικισμού στο σπήλαιο Crevna Stijena. Η θέση Obre 1 στη Βοσνία επέτρεπε τη σύγκριση με τον πολιτισμό Starcevo. Στην Αλβανία εμφανιζόταν η τοπική παραλλαγή Blaz II.

Η μετάβαση από την Αρχαιότερη στη Μέση Νεολιθική φαίνεται να γινόταν με ομαλά. Η Μέση Νεολιθική περιλαμβάνει το Karanovo II – Velesinovo και Karanovo IV – Kalojanovec στη θρακική πεδιάδα, τον πολιτισμό Vinča A / B – Turdos στο κεντρικό τμήμα της Χερσονήσου και τον πολιτισμό Cakran στη νοτιοδυτική Αλβανία, μια παραλλαγή του σύγχρονού του πολιτισμού Danilo – Kakonj που αναπτύχθηκε στη Δαλματική ακτή. Οικισμοί ήταν γνωστοί από τους ανασκαμμένους γήλοφους του Karanovo, Veselinovo, Jasa Tepe και κυρίως στο Kazanlak. Σε αυτή την τελευταία θέση αποκαλύφθηκαν περισσότερες από μία οικιστικές φάσεις με σπίτια τετράγωνου σχήματος (με την τεχνική pisé) διαστάσεων 6 μ. x 9 μ. Τα ίδια γενικά χαρακτηριστικά εμφανίζονταν και στον πολιτισμό Vinča A / B, παρόλο που οικισμοί και νεκροταφεία ήταν λιγότερο γνωστά.

Ένα κοινό χαρακτηριστικό των πολιτισμών της Μέσης Νεολιθικής ήταν η απουσία έγχρωμης κεραμικής. Τα αγγεία είχαν σκούρα επιφάνεια – μαύρη ή γκρι – λειασμένη και συχνά στιλβωμένη. Η διακόσμηση περιοριζόταν σε ρηχές αυλακώσεις, σε εγχάρακτα σχέδια με ραβδώσεις, ζώνες ή τρίγωνα. Τα τυπικά σχήματα, κυρίως στον πολιτισμό Velesinovo, ήταν σχήματος κυκλικού με μεγάλες κάθετες λαβές που είχαν ένα button lug στην κορυφή, ρηχά μπολ με τέσσερα πόδια και αμφορείς με κυλινδρικό λαιμό. Αντιστοίχως, χαρακτηριστικά ήταν και τα ανθρωπομορφικά πώματα αγγείων. Στον πολιτισμό Cakran τα αγγεία με σκουρόχρωμη επιφάνεια έφεραν εγχάρακτη διακόσμηση που γεμιζόταν με λευκό πηλό. Ιδιαιτέρως ξεχωριστά ήταν τα αγγεία με τέσσερα πόδια και μια λαβή, γνωστά ως «ρυτά».

Κατά τη διάρκεια της Νεότερης Νεολιθικής μια σειρά πολιτισμών αναπτύχθηκαν στη Χερσόνησο του Αίμου, όπως το Karanovo V – Marica στην ανατολική πλευρά, Vinča C – Plocnik στην κεντρική πλευρά και Maliq I – Kamnik στη λεκάνη Korce. Στην Αδριατική ζώνη, ο πολιτισμός Hvar – Lusicici εντοπίστηκε στην ακτή

και τα νησιά, ενώ ο πολιτισμός Butmir στην ορεινή ενδοχώρα. Κατοίκηση στη θρακική πεδιάδα εντοπίστηκε στους γήλοφους Azmak, Goljamo, Delcevo και Poljanica. Εκτεταμένες και συχνά ολοκληρωμένες ανασκαφές αυτών των θέσεων έφεραν στο φως οργανωμένους οικισμούς με ορθογώνια οικίες (pisé). Σε μερικές περιπτώσεις είχαν οχυρωθεί σε μεταγενέστερες φάσεις. Η πλούσια διακοσμημένη κεραμική του Karanovo V – Marica πολιτισμού ήταν εγχάρακτη και με γραφίτη. Η αναλογία της εγχάρακτης έναντι της κεραμικής με γραφίτη ποίκιλε ανάλογα με τις τοπικές πολιτισμικές παραδόσεις. Στην ομάδα Gradesnica, για παράδειγμα, υπερίσχυαν τα εγχάρακτα αγγεία, ενώ νοτιοδυτικά (Slatino), προτιμώνταν αυτά με γραφίτη. Τα αγγεία είναι ρηχά, κυκλικά και με πόδι. Η γραμμική διακόσμηση αποτελείτο από μαίανδρους ή καμπυλόγραμμα μοτίβα που οργανώνονταν σε σχέδια. Η ανθρωπομορφική γλυπτική ήταν ίσως το πιο αξιοσημείωτο επίτευγμα του πολιτισμού Vinča, ο οποίος είχε παράγει από τις πιο όμορφες δημιουργίες της Νεολιθικής Εποχής: πρόσωπα με αμυγδαλόσχημα μάτια, καθιστές μορφές και εγχάρακτες μάσκες είχαν βρεθεί σε μεγάλους αριθμούς στον οικισμό Vinča.

Τα πρώτα χάλκινα αντικείμενα, χάντρες και βελόνες αποδίδονταν στον πολιτισμό Marica που είναι σύγχρονος με την πρώιμη εκμετάλλευση των ορυχείων Aibunar. Ο πολιτισμός Hamangia στην περιοχή Dobrudja στο Δέλτα του ποταμού Δούναβη χρήζει ιδιαίτερης μνείας. Χαρακτηριζόταν από καλής ποιότητας διάστικτης κεραμικής και ειδώλια καθιστών μορφών. Βραχιόλια από όστρακα spondylus gaederopus στο νεκροταφείο Durankulak επιβεβαίωναν την επικοινωνία και τις ανταλλαγές με θέσεις στην Ελλάδα.

Την Τελική Νεολιθική/Χαλκολιθική περίοδο των Βαλκανίων χαρακτήριζαν τεχνολογικές και οικονομικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην ανατολική πλευρά της Χερσονήσου του Αίμου και στον κατώτερο Δούναβη, την έκτη (6η) χιλιετία π. Χ. Αυτές οι αλλαγές συσχετίζονταν με την εξαγωγή χαλκού και άλλων γηγενών μετάλλων και την κατασκευή τεχνέργων. Έρευνες στο Aibunar στη Βουλγαρία και στη Rudna Glava στην ανατολική Σερβία επιβεβαίωναν την εγχώρια ανάπτυξη της μεταλλουργίας. Αυτές οι δραστηριότητες και όλες οι συνεπακόλουθες εξελίξεις επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό το νεολιθικό κόσμο. Πολλοί πολιτισμοί άνθισαν αυτή την περίοδο, όπως ο πολιτισμός Vinča στη Σερβία, και παρέμειναν απομονωμένοι, διατηρώντας τα νεολιθικά στοιχεία συγχρόνως με τα αυτά των πρώτων σταδίων

της Χαλκολιθικής. Οπουδήποτε αλλού οι καινοτομίες οδήγησαν στη δημιουργία νέων χαλκολιθικών κοινωνιών.

Ο πολιτισμός Kodzadermen – Karanovo VI – Gulmenitsa, ο οποίος αναπτύχθηκε στην κοιλάδα του κατώτερου Δούναβη κατά τη διάρκεια της Πρώιμης Χαλκολιθικής, ήταν μέρος μιας μεγαλύτερης πολιτισμικής ενότητας που χαρακτηριζόταν από κεραμική με γραφίτη. Ένας μεγάλος αριθμός τοπικών παραλλαγών παρατηρούνταν σε διάφορους πολιτισμούς, όπως στον πολιτισμό Varna στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας στη Βουλγαρία, στον πολιτισμό Krivodol – Salcuta – Bubanj Hum δυτικότερα και στον πολιτισμό Maliq II στην λεκάνη Korce στην Αλβανία.

Τα είδη των οικισμών αντικατόπτριζαν σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση. Διάφορες θέσεις ήταν ήδη οχυρωμένες μέχρι το τέλος της Νεότερης Νεολιθικής, και σε πολλές από αυτές η τελευταία φάση της κατοίκησης συνέπιπτε με βίαιες πυρκαγιές που συνήθως αποδίδονταν στην άφιξη πληθυσμών από τη στέπα, οι οποίοι έφερναν τους πολιτισμούς της Μέσης Χαλκολιθικής. Οι μεγάλης κλίμακας ανασκαφές στις θέσεις Poljanica, Orcarovo, Goljamo Delcevo και αλλού στη Βουλγαρία έφεραν στο φως οικισμούς από τους οποίους κάποιοι ήταν οχυρωμένοι με ορθογώνιες οικίες, χτισμένες με την τεχνική του pisé.

Μια νέα δραστηριότητα, η μεταλλουργία προστέθηκε στις παραδοσιακές οικονομικές ασχολίες της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Στην πλήρη ανάπτυξή της η μεταλλουργία περιελάμβανε εργαλεία, εξορυγμένα μέταλλα και χρυσό, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα από το νεκροταφείο της Varna. Στους περίπου τριακόσιους (300) τάφους που αποκαλύφθηκαν, τρεις τύποι ταφών ξεχώριζαν: πρώτον κενοτάφια με πλούσια κτερίσματα από χρυσό και χαλκό. Δεύτερον, ταφές, κυρίως αντρικές, στις οποίες τα σώματα είχαν εκτεταμένα πόδια και ήταν πλούσια κτερισμένες. Τρίτον, ταφές με σώματα σε συνεσταλμένη θέση και με φτωχότερα κτερίσματα. Είναι φανερό πως το νεκροταφείο της Varna αντικατόπτριζε τις αλλαγές στην κοινωνική δομή. Ο πλούτος των ταφικών κτερισμάτων σε μερικούς τάφους πιθανότατα σχετιζόταν με το κοινωνικό status του νεκρού.

Η κεραμική της Πρώιμης Χαλκολιθικής χαρακτηριζόταν από κεραμική με γραφίτη. Από τα πιο χαρακτηριστικά αγγεία ήταν ο ασκός. Παρατηρούνταν, επίσης, οστέινα γυναικεία ειδώλια, λεπτά και συχνά διακοσμημένα με μεταλλικές χάντρες και μακριές λεπίδες (0,20 μ. – 0,30 μ.) εξαιρετικής τεχνικής από πυριτόλιθο.

Ο πολιτισμός του Krivodol κάλυπτε τη δυτική Βουλγαρία, τη νοτιοδυτική Ρουμανία (Salcuta) και την ανατολική Σερβία (Burbanj Hum Ia) και είναι μια τοπική παραλλαγή του πολιτισμού της Χαλκολιθικής Gumelniţa. Οι οχυρωμένοι οικισμοί πάνω στους λόφους δεν έχουν ανασκαφεί τόσο εκτεταμένα όσο αυτοί στην κοιλάδα του Δούναβη.

VII.3. Από την Ιεριχώ στις ακολουθίες της Προκεραμικής Νεολιθικής.

Σημαντική στη συγκρότηση του χρονοπολιτισμικού πλαισίου της Νεολιθικής στην Ανατολική Μεσόγειο υπήρξε η συμβολή του W.M.F. Petrie**.** Ο W.M.F. Petrie υπήρξε ο πρώτος, που στις αρχές του 20ου αιώνα (1928) επινόησε και εφάρμοσε ένα αξιόπιστο σύστημα χρονολόγησης των προϊστορικού υλικού που προήλθε από την Αίγυπτο βάσει των τύπων της κεραμικής κατατάσσοντας τα ευρήματα από το πιο απλό στο πιο σύνθετο. Συγκεκριμένα, συνέκρινε τα χαρακτηριστικά της κεραμικής (λαβές, πηλός) σε συνδυασμό με τη γενικότερη μορφή των αγγείων, αλλά και τη στρωματογραφία. Αυτό το σύστημα το εφάρμοσε πρώτα στην Προϊστορία της Αιγύπτου, γεγονός που οδήγησε στη σχετική χρονολόγηση των προδυναστικών θέσεων. Ο ίδιος επίσης στο έργο του *Methods and Aims in Archaeology (1904)* επισήμανε την αναγκαιότητα της λεπτομερούς καταγραφής των ευρημάτων, ακόμα και την αναγκαιότητα χρήσης φωτογραφικής μηχανής.

Την ίδια μεθοδολογία δηλαδή την τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων χρησιμοποίησε και για την χρονολόγηση των τάφων που έφερε στο φως με τις ανασκαφές του στην Αίγυπτο. Ο ίδιος ανέφερε, ότι αν χρονολογούσε κανείς με αυτό το σύστημα τους τάφους θα μπορούσε να έχει μια συνέχεια στην εξέλιξη της κεραμικής, των εργαλείων κτλ. Παραδεχόταν ότι πιθανότατα χρειάζονταν κάποιες περαιτέρω διευκρινίσεις ή και διορθώσεις, αλλά σίγουρα οι γενικές γραμμές της Προϊστορίας θα μπορούσαν να διευκρινιστούν ("*When, moreover, we find that on dating the tombs by this system we obtain a consistent and regularly developing history of the stone vases, slates, tools, &c., we have the strongest confirmation of the solidity of the general results. I should be far from supposing that small changes may not be needed, or small errors detected by more study, but the main outlines of the prehistoric age are now decisively fixed."* (Petrie 1901, 4 - 12). Με αυτό το σύστημα όρισε τον πολιτισμό Naqada (Naqada I, II, III) και με το ίδιο ορίστηκε και ο

πολιτισμός Badarian, ο οποίος προηγήθηκε και τα ευρήματα του οποίου εντόπισε αργότερα. Ο W.M.F. Petrie αποδείχτηκε πρωτοπόρος για την εποχή του. Η σημασία του συστήματός του αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι αργότερα το σύστημα αυτό βοήθησε στη θέσπιση του χρονοπολιτισμικού πλαισίου στην περιοχή, ενώ το έργο του (Petrie 1901, 1920) πάνω στη χρονολόγηση της κεραμικής του πολιτισμού Naqada συνεισέφερε τα μέγιστα στη χρονολόγηση πρωιμότερων περιόδων (πολιτισμός Badarian).

Μια ακόμα σημαντική ανακάλυψη στα τέλη του 19ου αιώνα με αρχές 20ου αιώνα, από τον M. Von Oppenheim, ήταν αυτή της θέσης Tell Halaf, στην οποία επίσης είχαν αποκαλυφθεί ευρήματα της παλαιότερης κεραμικής που είχε εντοπιστεί ως τότε, της νεολιθικής. Ο ίδιος δεν ήταν βέβαια αρχαιολόγος, αλλά εξασφάλισε τα κονδύλια και τον εξοπλισμό που θα χρειαζόταν, ενώ τις ανασκαφές ανέλαβαν οι αρχαιολόγοι Theodor Noldeke και Ignaz Goldziher. Η ανακάλυψη της θέσης και η ταξινόμηση της κεραμικής υπήρξε «οδηγός» στις έρευνες του M.E.L. Mallowan στη θέση Chagar Bazar, όπου εντόπισε κεραμική που ανήκε στον πολιτισμό Halaf.

Συνολικά, λοιπόν, μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι ήδη από τον 19ο αιώνα τα πρώτα δείγματα της νεολιθικής κεραμικής και οι δημοσιεύσεις σχετικά με αυτά είχαν προετοιμάσει το έδαφος για τις έρευνες του Μεσοπολέμου. Μπορεί να ξεκινούσαν με αφετηρία την ταύτιση περιοχών με αυτές της Βίβλου, ωστόσο ο μεγάλος αριθμό γήλοφων και διαδοχικών φάσεων κατοίκησης τους οδηγούσε στην περαιτέρω διερεύνηση και αποκάλυψη των βαθύτερων στρωμάτων της Νεολιθικής.

Στη χρονολόγηση των θέσεων, λοιπόν, φαίνεται ότι κύριος άξονας ήταν η κεραμική, ενώ η ύπαρξη ή όχι αυτής, διαφοροποιούσε τη Νεολιθική Εποχή από την προηγούμενη, την οποία αποκαλούσαν Επιπαλαιολιθική, ορίζοντας έτσι το διάστημα μεταξύ της Παλαιολιθικής και της Νεολιθικής. Συχνά, ο όρος αυτός ταυτίζεται με τη Μεσολιθική. Η διάκριση με την προγενέστερη Επιπαλαιολιθική/Μεσολιθική επετεύχθη στην Εγγύς Ανατολή (κάτι αντίστοιχο είχε συμβεί στη Βαλκανική) σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στην Ελλάδα.

Ο όρος «Επιπαλαιολιθικός» εμφανίστηκε αρκετές δεκαετίες μετά τη διάκριση των τριών εποχών, της Παλαιολιθικής, της Μεσολιθικής και της Νεολιθικής. Προτάθηκε το 1910 από τον Σουηδό αρχαιολόγο Knut Stjerna, με αρχικό παράδειγμα ένα πολιτισμό στη σκανδιναβική αρχαιολογία (Stjerna 1910, 2), ο

οποίος φαίνεται να «συνδέεται με τον παλαιολιθικό πολιτισμό» ("se trouve rattachée à la civilization paléolithique"). Ο ορισμός που έδινε ήταν ο εξής: "Με τον όρο Επιπαλαιολιθική εννοώ την περίοδο η οποία, κατά τους πρώτους χρόνους που ακολούθησαν την Εποχή του Ταράνδου, διατήρησε τα παλαιολιθικά έθιμα. Αυτή η περίοδος έχει δύο στάδια στη Σκανδιναβία, το στάδιο της Μαγλεμόζης και αυτό της Κούντα" *(Par époque épipaléolithique j'entends la période qui, pendant les premiers temps qui ont suivi l'âge du Renne, conserve les coutumes paléolithiques. Cette période présente deux étapes en Scandinavie, celle de Maglemose et de Kunda* (Stjerna 1910, 12)*).*

Στην Εγγύς Ανατολή ο διαχωρισμός της Νεολιθικής από την προηγούμενη Επιπαλαιολιθική έγινε με βάση την ύπαρξη ή μη κεραμικής. Έτσι, η Νεολιθική διακρινόταν σε Προκεραμική Νεολιθική και σε Νεολιθική (με κεραμική). Ο επιμέρους διαχωρισμός της Προκεραμικής σε PPNA και PPNB δε συντελέστηκε στο Μεσοπόλεμο, αλλά μεταπολεμικά, όταν οι αρχαιολόγοι μελέτησαν περισσότερο τη στρωματογραφία των θέσεων στις οποίες εντοπίστηκαν για πρώτη φορά τα χαρακτηριστικά του νεολιθικού πολιτισμού (Kenyon 1954). Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι οι αρχαιολόγοι ακολουθώντας το ιστορικό-πολιτισμικό μοντέλο αναγνώριζαν κοινά χαρακτηριστικά σε περισσότερες από μία θέσεις. Έτσι, γινόταν λόγος για πολιτισμούς που παρουσίαζαν ομοιότητες στους τύπους της κεραμικής, αλλά όχι μόνο.

Η μετάβαση από την Επιπαλαιολιθική στη Προκεραμική Νεολιθική γίνεται με βάση την κεραμική και την εξέλιξή της. Η Νεολιθική Προκεραμική χωρίζεται σε Προκεραμική Νεολιθική Α (PPNA 8.500 – 7.500 π.Χ.), την ακόλουθη Προκεραμική Νεολιθική Β (PPNB 7.500 – 5.900 π.Χ.) και την Προκεραμική C (PPNC 5.900 – 5.400 π.Χ.) (Rollefson 1998). Η Προκεραμική Νεολιθική Α (PPNA) και η ακόλουθη Προκεραμική Νεολιθική Β (PPNB) καθορίστηκαν για πρώτη φορά ως ξεχωριστές περίοδοι από την Kathleen Kenyon στη θέση της Ιεριχούς (Παλαιστίνη) το 1957.

Κατά το Μεσοπόλεμο τα διαθέσιμα δεδομένα για την Προκεραμική Α ήταν περιορισμένα, σε αντίθεση με τη Νατούφια περίοδο, αλλά και την Προκεραμική Β για τις οποίες οι πληροφορίες ήταν πολύ περισσότερες, καθώς κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, αλλά και κυρίως τη δεκαετία του 1950, γίνονταν εκτεταμένες έρευνες σε προϊστορικά σπήλαια. Η Προκεραμική Νεολιθική Α (PPNA) υποδείκνυε το πρώτο στάδιο της Νεολιθικής Προκεραμικής. Ήδη, από το 1934 τα πρώτα

ευρήματα εντοπίζονταν στην θέση El Khiam από τον René Neuville (πρόκειται για θέση τα ευρήματα της οποίας ανήκουν στη Μεσολιθική και την πρώιμη Νεολιθική περίοδο), ενώ στις ανασκαφές του J. Garstang είχαν καθοριστεί δύο επίπεδα Προκεραμικής Νεολιθικής.

Η PPNA χαρακτηριζόταν από μικρές κυκλικές κατοικίες από τούβλα με λάσπη, την καλλιέργεια, το κυνήγι άγριων θηραμάτων και τα μοναδικά ταφικά έθιμα, στα οποία τα σώματα ήταν θαμμένα κάτω από τους ορόφους των κατοικιών. Η Ιεριχώ αποτέλεσε μία από τις πιο πλήρως ανασκαμμένες θέσεις που χρονολογήθηκαν στην Προκεραμική Α περίοδο και έδωσαν αρκετά στοιχεία για αυτή. Ο J. Garstang, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, του καθόρισε, ότι η κατοίκηση στην Ιεριχώ ξεκίνησε πολύ νωρίτερα από την Εποχή του Χαλκού και διέκρινε δύο φάσεις της Προκεραμικής περιόδου. Αποκάλυψε στρώματα της Νεολιθικής και απέδειξε ότι την εποχή εκείνη η Ιεριχώ αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες θέσεις της Εγγύς Ανατολής. Από τα γραπτά του διαφαίνεται, ότι δεν είχε πλήρη κατανόηση της στρωματογραφίας κι, έτσι, κάποια συμπεράσματα του εκ των υστέρων ήταν εσφαλμένα (Levine 2009). Παρά το γεγονός ότι είχε προτείνει λανθασμένες χρονολογήσεις, όσον αφορά στην Εποχή του Χαλκού, το γεγονός ότι αναγνώρισε την ύπαρξη της Νεολιθικής και μάλιστα την υποδιαίρεσε σε δύο περιόδους καθιστά τη συμβολή του σημαντικότατη για την εποχή.

Η PPNB [27] διέφερε από την προηγούμενη, καθώς εμφάνιζε πλέον συγκεντρωμένα τα επιτεύγματα της Νεολιθικοποίησης. Παρατηρείτο εκτενέστερη χρήση οικιακών ζώων, μετατροπή των οικιών από κυκλικές ή ημικυκλικές σε ορθογώνιες (Ιεριχώ) με περισσότερα δωμάτια, ενώ την εμφάνιση τους στη λιθοτεχνία έκαναν και οι χαρακτηριστικές αιχμές βελών τύπου Βύβλου (Kuijt and Goring-Morris 2002).

Η PPNC, τέλος, καθορίστηκε αργότερα με την ανασκαφή στη θέση Ain Ghazal, η οποία αποκάλυψε αρκετά ευρήματα που ανήκαν στην περίοδο εκείνη.

Γύρω στο 6.000 π.Χ., σημειώθηκε μια πολύ έντονη αλλαγή στην προϊστορία της Εγγύς Ανατολής. Όσον αφορά στην οικονομία, τα χωριά της Νεότερης Νεολιθικής βασίζονταν, κυρίως, στη γεωργία (Moore 1985). Τα χαρακτηριστικά της Νεότερης Νεολιθικής αποτελούσαν το υπόβαθρο της τέταρτης χιλιετίας (4ης) π.Χ.,

[27] Η περίοδος διαιρείται επιμέρους σε πρώιμη, μέση, νεότερη και τελική βάση της τεχνολογίας των λίθινων αντικειμένων, με την τελευταία να αποτελεί ουσιαστικά την PPN C (Kuijt and Goring-Morris 2002;)

της Χαλκολιθικής της Εγγύς Ανατολής. Ωστόσο, τα στοιχεία σχετικά με την Νεότερη Νεολιθική της Εγγύς Ανατολής είναι πολύ αποσπασματικά.

Γενικά, οι εξελίξεις στη βόρεια Εγγύς Ανατολή ερμηνεύονταν με βάση μια συνέχεια των τοπικών πολιτιστικών παραδόσεων. Αυτή η τοπική ανάπτυξη στο βορρά, μερικές φορές, συμπληρωνόταν από επιρροές από την Μέση Ανατολή, εκ των οποίων οι σημαντικότερες ήταν οι επιπτώσεις των πολιτισμών Halaf και Ubaid. Στο νότο, η Νεότερη Νεολιθική ακολουθία ήταν λιγότερο ξεκάθαρη, τα χαρακτηριστικά της ήταν λιγότερο ομοιογενή και οι εξωτερικές επιρροές ήταν λιγότερες φανερές. Σε μια από τις καλύτερα στρωματογραφημένες θέσεις αυτής της περιόδου, την Ιεριχώ, δεν εντοπίστηκε η τέταρτη χιλιετία (4η) π.Χ. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να ανακύψει, για ακόμη μία φορά, το πρόβλημα της μετάβασης από τη Νεολιθική στη Χαλκολιθική.

Οι πληροφορίες σχετικά με τη Χαλκολιθική προέρχονταν από μεγάλες, απομονωμένες θέσεις στη βόρεια Εγγύς Ανατολή, ενώ στη Συρία και στο Λίβανο οι θέσεις ήταν λιγότερες και μικρότερου μεγέθους (Cauvin 1968, 222-319 / 1969). Στη νότια Εγγύς Ανατολή τα αρχαιολογικά ευρήματα ήταν διαφορετικής φύσης και κλίμακας. Δεδομένα από μικρές και μεγάλες θέσεις - αδιατάρακτες από ύστερη κατοίκηση- συσσωρεύτηκαν κατά την δεκαετία του 1920 (Macdonald 1932, Mallon et al. 1934).

Η Εγγύς Ανατολή της τέταρτης χιλιετίας (4ης) π.Χ. ήταν κατάσπαρτη από πολλές μικρές αγροτικές κοινότητες. Οι γεωργικές δραστηριότητες βασίζονταν στην καλλιέργεια κριθαριού, σιταριού, φακής και οπωροφόρων δένδρων σε συνδυασμό με την εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων και βοοειδών και περιστασιακά με τη χρήση θαλάσσιων πόρων. Η αρχιτεκτονική και η πυκνή συσσώρευση κεραμικής υποδεικνύουν, ότι οι χώροι ήταν μόνιμοι και κατειλημμένοι για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Οι ραγδαίες πολιτισμικές αλλαγές στην Εγγύς Ανατολή κατά την τέταρτη (4η) και τις αρχές της τρίτης (3ης) χιλιετίας προκλήθηκαν πιθανώς από την επίδραση των γεγονότων στην Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία.

Ενώ οι χρονολογικοί όροι, όπως «Παλαιολιθική», «Επιπαλαιολιθική» και «Νεολιθική». Είχαν οριστεί και χρησιμοποιούνταν από όλους, οι προσπάθειες να καθοριστεί ρητά η Χαλκολιθική περίοδος ήταν σπάνιες. Οι S. Lloyd και F. Safar (1945, 263 -266), για παράδειγμα, επισήμαιναν τον αμφίβολο χαρακτήρα της ορολογίας και την αυθαίρετη εφαρμογή του όρου Νεολιθική. Ήταν σαφές ότι

διέκριναν, όπως και ο J. Garstang, δύο κατηγορίες κεραμικής, την ακατέργαστη, άβαφη αγγειοπλαστική αφενός, που αποτελούσε τη «Νεολιθική» και τη γραπτή αγγειοπλαστική, αφετέρου, που θα αποτελούσε τη «Χαλκολιθική». Αυτή η προσέγγιση δεν απέκτησε ποτέ πολλούς οπαδούς: ορισμένοι εξακολουθούν να αναφέρονται σε συλλογές γραπτή κεραμικής ως νεολιθική (Mellaart 1975), ενώ άλλοι, όπως υποστήριζε και ο R. Braidwood (1975), σταμάτησαν να χρησιμοποιούν το παραδοσιακό χρονολογικό σύστημα (π.χ. Redman, 1978). Στις ακολουθίες των θέσεων της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας ο όρος Χαλκολιθική δεν χρησιμοποιείτο. Ο όρος Χαλκολιθική (= Eneolithique) κέρδισε δημοτικότητα μόνο στην Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή, ειδικά στο νότιο μισό της.

Η Χαλκολιθική περίοδος, που οριζόταν από την εμφάνιση γραπτής κεραμικής και / ή την επεξεργασία χαλκού, ξεκίνησε στην Εγγύς Ανατολή με τον πολιτισμό Halaf της βορειοανατολικής Συρίας περίπου στα 5.500 π. Χ. και κατά το πρώτο μισό της πέμπτης (5ης) χιλιετίας π. Χ. και επηρέασε τα βόρεια τμήματα της Εγγύς Ανατολής.

Επί τη βάσει τυπολογικών κριτηρίων προτάθηκε ότι ο πολιτισμός Halaf (Kaplan 1960) και οι μεταγενέστεροι πολιτισμοί (Wright 1951) επηρέασαν τη νότια Εγγύς Ανατολή. Ωστόσο, είναι συνηθισμένο να αναφερόμαστε μόνο στην τέταρτη (4η) χιλιετία π. Χ. ως Χαλκολιθική, αν και αυτό υπόκειται σε εκτιμήσεις που δεν συμφωνήθηκαν ομόφωνα (Wright, 1971, σελ. 278). Οι αιώνες που ακολουθούν το 4.000 π.Χ. θεωρήθηκαν ως η Χαλκολιθική περίοδος της Εγγύς Ανατολής. Οι μετέπειτα ραδιοχρονολογήσεις έδειξαν μια πλούσια συνέχεια από την Νεότερη Νεολιθική, τη Χαλκολιθική και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Φαίνεται ότι η Χαλκολιθική διήρκησε κάτι περισσότερο από μία χιλιετία.

Η τέταρτη (4η) χιλιετία π.Χ. χαρακτηρίστηκε για πρώτη φορά ως Χαλκολιθική από τον W. F. Albright (1932, 1965). Η πιο γνωστή και πιο ομοιογενής αρχαιολογική οντότητα της τέταρτης (4ης) χιλιετίας π.Χ. είναι ο πολιτισμός Ghassulian της νότιας Εγγύς Ανατολής, κατάλοιπα του οποίου βρέθηκαν πρώτα στη θέση Teleilat Ghassul (Mallon et al. 1934) και αργότερα στο δυτικό Negev (Macdonald 1932) και στην περιοχή Beer Sheva (Perrot 1955). Ο πολιτισμός Ghassulian θεωρείται ως ο κεντρικός πυλώνας της Χαλκολιθικής περιόδου στο νότο από τους περισσότερους (στην ίδια θέση εντοπίστηκαν και δύο στρώματα της Νεότερης Νεολιθικής). Δεδομένου, όμως, ότι δεν αποτελούσε το μόνο συστατικό

στοιχείο αυτής της χρονικής περιόδου, ένα κρίσιμο πρόβλημα σχετικά με το χρονικό και πολιτισμικό ορισμό της περιόδου αυτής στην Εγγύς Ανατολή ήταν η συσχέτιση των πολιτιστικών οντοτήτων στη βόρεια Εγγύς Ανατολή.

Η περίοδος αυτή χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη αγροτικών κοινοτήτων με χαμηλό βαθμό κοινωνικής πολυπλοκότητας. Η παραγωγή κεραμικής ήταν πολύ εκτεταμένη και αποτελούσε την πιο συνηθισμένη κατηγορία αρχαιολογικού υλικού. Η εφαρμογή του χρώματος στα κεραμικά αγγεία ήταν πολύ συνηθισμένη και σε ορισμένες περιπτώσεις η διακόσμηση γινόταν με αρκετή λεπτομέρεια. Η επεξεργασία του χαλκού ήταν γνωστή και οι προηγμένες μεταλλουργικές τεχνικές χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή μερικών αντικειμένων. Αυτές οι κοινότητες κατοικούσαν σε πολλές περιοχές της Εγγύς Ανατολής, αλλά η εκτεταμένη κατοίκησή τους στις σημερινές περιοχές ήταν απαράμιλλη κατά την Νεότερη Νεολιθική, καθώς και κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Η Εγγύς Ανατολή στην τέταρτη (4η) χιλιετία π.Χ. μπορούσε να χωριστεί σε δύο πολιτιστικές επαρχίες, τη βόρεια Εγγύς Ανατολή και τη νότια Εγγύς Ανατολή. Το βόρειο άκρο αντιστοιχούσε ευρέως στη βόρεια Συρία και το βόρειο Λίβανο, και το νότιο άκρο στη νότια Συρία και το νότιο Λίβανο, το Ισραήλ, την Ιορδανία και το Σινά (Αίγυπτος).

Στο βορρά, οι περισσότερες πληροφορίες προέρχονταν από μερικές μεγάλες στρωματογραφημένες θέσεις όπως οι Amuk ή Ras Shamra, όπου τα κατάλοιπα της Χαλκολιθικής περιόδου βρίσκονταν στα χαμηλότερα επίπεδα. Αυτές οι πληροφορίες ήταν, μερικές φορές, αποσπασματικές λόγω μεταγενέστερων διαταραχών. Σε σύγκριση με το Νότο, η συνολική ένταση της έρευνας στο βορρά ήταν πολύ περιορισμένη.

Στο νότο υπήρχαν κατάλοιπα, κυρίως διαταραγμένα, στα χαμηλότερα επίπεδα των γήλοφων. Υπήρχαν μεγάλα και πλούσια χωριά, ιερά και ταφικά σπήλαια, μαζί με πολλές μικρές, εφήμερες θέσεις. Ωστόσο, πολλές πληροφορίες προέρχονταν από πολυάριθμες θέσεις που κατοικούνταν μόνο κατά τη διάρκεια της Χαλκολιθικής περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII
Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΩΝ ΝΕΟΛΙΘΙΚΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Τα κίνητρα που οδήγησαν τους αρχαιολόγους στην ανάληψη ερευνών και ανασκαφών σε θέσεις της Νεολιθικής στη Βαλκανική, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας και στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου και η προβληματική της κάθε ομάδας παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Στις περιπτώσεις συστηματικών ερευνών οι διαφοροποιήσεις αυτές οφείλονται στη θεωρητική Σχολή στην οποίαν ανήκαν οι ερευνητές, στη προσωπική τους επιστημονική κατάρτιση, πολλές φορές στην εθνικότητά τους και βεβαίως στην παράδοση της Αρχαιολογίας στην εκάστοτε χώρα. Είναι σημαντικό επίσης να ληφθεί υπόψη εάν η διερεύνηση της Νεολιθικής αποτελούσε τον στόχο της έρευνας η εάν τα υλικά κατάλοιπα της συγκεκριμένης εποχής έρχονταν στο φως τυχαία και ανάγκαζαν τους ανασκαφείς να προχωρήσουν και σε βαθύτερα στρώματα. Και τρίτον, εαν τα νεολιθικά κατάλοιπα ήταν αποτέλεσμα επιφανειακών περισυλλογών χωρίς συγκείμενα ευρήματα. Στις σελίδες που ακολουθούν θα αναλυθούν οι παραπάνω παράμετροι και θα επεξηγηθεί η προσέγγιση των ερευνητών κατά περίπτωση.

VIII.1. Νεολιθικός Βορράς vs Ομηρικός Νότος

Δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην περίπτωση της Ελλάδας, και όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, οι ανασκαφές Ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων σε νεολιθικές θέσεις σημάδεψαν την πορεία της έρευνα της Νεολιθικής στον ελληνικό χώρο.

Δεν ξαφνιάζει το γεγονός ότι ήδη από τον 18ο αιώνα το ενδιαφέρον όλων των ερευνητών τραβούσε ο νότιος ελλαδικός χώρος. Τα ομηρικά έπη αποτελούσαν τον πυρήνα της αρχαιολογικής προβληματικής και η μελέτη τους προσδιόρισε τις ερευνητικές τάσεις και προσεγγίσεις, διαμορφώνοντας επιστημολογικά το είδος της αρχαιολογίας που ασκήθηκε στη νότια Ελλάδα. Πρόκειται για μια αρχαιολογία που έδινε έμφαση στα ομηρικά έπη, στον κλασικό πολιτισμό και στην ιστορία της τέχνης.

Από την άλλη πλευρά, ο 19ος αιώνας επισφραγίστηκε από τη σύσταση της αρχαιολογίας ως επιστήμης και τη διάθεση για τα ταξίδια στην Ανατολή. Είναι ο πιο

πολυτάραχος αιώνας, με πληθώρα γεγονότων να τον χαρακτηρίζουν: τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, τα ευαίσθητα προεπαναστατικά χρόνια, ο φιλελληνισμός, ο ρομαντισμός, η νέα πραγματικότητα, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, η ένταξη της Ελλάδας στο Grand Tour (της Μεγάλης Περιήγησης, το απαραίτητο ταξίδι κάθε Ευρωπαίου ευγενούς στην Ανατολή), το νέο βασίλειο, οι ποικίλες εσωτερικές μεταβολές, τα ξένα ενδιαφέροντα και οι διάφορες πολιτισμικές μεταβολές. Οι Ευρωπαίοι περιηγητές από το 17ο έως και το 19ο αιώνα επιχείρησαν να ταξιδέψουν στο λίκνο του κλασικού πολιτισμού και να μελετήσουν τα «ερείπια» του ιστορικού παρελθόντος. Σκοπός του ταξιδιού τους ήταν η περιγραφή τόπων και χώρων.

Από τις πιο χαρακτηριστικές ομάδες τέτοιων αρχαιόφιλων ήταν και αυτοί των Ντιλετάντι (Dilettanti Society). Πρόκειται για έναν ιστορικό σύλλογο Άγγλων ευγενών ο οποίος ιδρύθηκε το 1734. Λόγω έλλειψης αρχαιολογικών νόμων (ας μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε ακόμα υπό το καθεστώς των Οθωμανών), θεωρείτο περίπου αυτονόητο για τους Ντιλετάντι να συλλέγουν και να μεταφέρουν στο εξωτερικό αρχαιολογικά ευρήματα, για να κοσμήσουν τα ανάκτορα και τις ιδιωτικές συλλογές ηγεμόνων.

Τεχνικοί, αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, διπλωμάτες, ανταποκριτές, ζωγράφοι, λογοτέχνες ταξίδευαν στην ανατολική Μεσόγειο και στην Ελλάδα. Με αυτό τον τρόπο αυτοί οι ταξιδιώτες κληροδότησαν έναν τεράστιο όγκο έργων, ο οποίος αποτέλεσε μια σημαντική πηγή πληροφοριών για τις επισκεπτόμενες χώρες. Ο Όμηρος, ο Στράβων, ο Παυσανίας κ.ά., υπήρξαν οι οδηγοί για τους πρωτοπόρους εκείνους, οι οποίοι ονειρεύονταν να επιβεβαιώσουν την ύπαρξη των λαμπρών πόλεων, ηρώων και ανακτόρων που αναφέρονταν στους μύθους και στα Έπη. Η ανακάλυψη από τους H. Schliemann και A. Evans του Μυκηναϊκού και Μινωικού πολιτισμού αντίστοιχα ενίσχυε ακόμα περισσότερο αυτή την αναζήτηση.

Η αλλαγή θα ξεκινήσει με το έργο του Χ. Τσούντα στις περιοχές της Θεσσαλίας. Οι ανασκαφές στο Σέσκλο και Διμήνι ξεκίνησαν τον διάλογο για τη Νεολιθική Εποχή και για το πώς εκείνη διαμορφώθηκε. Σε μια περίοδο, όπου η κλασικές σπουδές βρίσκονταν στο επίκεντρο, η Νεολιθική, ίσως, και να φάνταζε «ανιαρή» μπροστά στα επιτεύγματα της κλασικής αρχαιότητας.

Ο ίδιος ο Γ. Μυλωνάς ήδη στον πρόλογο του σημαντικότατου βιβλίου η Νεολιθική Εποχή εν Ελλάδι σημείωνε ότι: «*Η προϊστορικὴ ἀρχαιολογία, λόγῳ τῆς*

σπουδαιοτάτης συμβολῆς, τὴν ὁποίαν παρέχει πρὸς κατανόησιν τῶν πέρα τῆς γραπτῆς παραδόσεως χρόνων, λόγῳ τῶν ἀφθονωτάτων αὐτῆς λειψάνων καὶ τῆς σπουδαιοτάτης τέχνης, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ αὐτὴ ἡ κλασσικὴ τέχνη ἡρύσθη πλεῖστα στοιχεῖα, ἀπέβη σπουδαιότατον τῆς ὅλης ἀρχαιολογίας κεφάλαιον» (Μυλωνάς 1928, δ'). Σε αυτές τις γραμμές φαίνεται ξεκάθαρα το ενδιαφέρον του, αλλά και η βαρύτητα που προσέδιδε στη μελέτη της προϊστορικής αρχαιολογίας, όπως απέδειξε και η όλη του σταδιοδρομία. Οι προβληματισμοί του Γ. Μυλωνά ξεκινούσαν από τη Νεολιθική και εκτείνονταν στην Εποχή του Χαλκού για να κορυφωθούν στην Μυκηναϊκή περίοδο. Το ίδιο το συγγραφικό του έργο, οι τίτλοι των βιβλίων του, δείχνουν ότι για αυτόν η Νεολιθική Εποχή ήταν αυτοσκοπός της έρευνάς του και όχι απλά το αποτέλεσμα μιας τυχαίας ανακάλυψης. Δεν περιοριζόταν μόνο στο να παρουσιάσει τις ανασκαφές του ή να κατατάξει τα ευρήματα σε ομάδες και καταλόγους. Προβληματιζόταν περισσότερο στο να ανασυνθέσει μια εικόνα της προϊστορικής κοινωνίας. Η εντατική ενασχόληση του Γ. Μυλωνά με τη Νεολιθική φαίνεται και στη δημοσίευση του τόμου *Excavations at Olynthus*, που αποτέλεσε μια από τις πρώτες μονογραφίες νεολιθικής θέσης.

Στα χνάρια του Χ. Τσούντα, λοιπόν, και ο Γ. Μυλωνάς, ο οποίος έθετε τη Νεολιθική σε πρώτο πλάνο και μαζί με το Γ. Μπακαλάκη προσπάθησαν να την αναζητήσουν και σε ανασκαφές στη βόρεια Ελλάδα (Ακροπόταμος, Πολύστυλο).

Σε αυτό το σημείο δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε και τη σημασία των Άγγλων στην ανάδειξη της Προϊστορικής Αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Οι Άγγλοι επιστήμονες που ασχολήθηκαν με την Προϊστορία είχαν ένα προβάδισμα, καθώς στις προϊστορικές σπουδές τους περιελάμβαναν τόσο την αρχαιολογία, όσο και την ανθρωπολογία. Το ενδιαφέρον τους για τη Βαλκανική χερσόνησο ευρύτερα είχε άλλωστε εκδηλωθεί πολύ νωρίς, αν αναλογιστεί κανείς ότι ήδη από το 1911 είχε ληφθεί η απόφαση της ίδρυσης του Macedonian Exploration Fund με στόχο τη συγκέντρωση πόρων για την έρευνα της περιοχής των Βαλκανίων.

Οι Άγγλοι αρχαιολόγοι, με την ευκαιρία των περιοδειών τους στη Θεσσαλία, έδειχναν ενδιαφέρον, τόσο για τις αρχαιότητες του απώτερου παρελθόντος, όσο και για στοιχεία εθνολογικά και λαογραφικά. Με αυτό το σκοπό επισκέφτηκαν και διάφορες περιοχές της Μακεδονίας και της Χαλκιδικής, ενώ ο A. Wace είχε, ήδη, επισημάνει και ταυτίσει την Όλυνθο, την οποία επιθυμούσε και να ανασκάψει.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και κυρίως ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος είχαν ως αποτέλεσμα να αναδειχτεί μια περιοχή που ήταν ελάχιστα γνωστή μέχρι τότε, αυτή της Μακεδονίας. Μέχρι τότε το κέντρο του ενδιαφέροντος ήταν ο Νότος.

Στη βόρεια Ελλάδα τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ο Μεσοπόλεμος βρήκε την Ελλάδα με καινούρια, αυξημένη εδαφική έκταση και με αυξημένο πληθυσμό. Μία από τις νέες περιοχές ήταν και αυτή της Μακεδονίας, μιας περιοχής αρκετά παραμελημένης έως και την προσάρτηση της στον κορμό της Ελλάδας. Για την ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα, ο ρόλος της Μακεδονίας -όπως και της Θεσσαλίας, σε μεγάλο βαθμό- ήταν καταλυτικός απέναντι στα στερεότυπα της αρχαιολογίας που αναπτύχθηκε στο νότιο ελλαδικό χώρο. Δεν είναι τυχαίο ότι το πρώτο πραγματικά διεπιστημονικό αρχαιολογικό πρόγραμμα στην ελληνική προϊστορία, που σηματοδότησε την αρχή της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας, πραγματοποιήθηκε στη Μακεδονία στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και αποτέλεσε υπόδειγμα και πρότυπο για πολλές έρευνες που ακολούθησαν σε όλη την Ελλάδα (Andreou, Fotiadis and Kotsakis 2001, 283-284).

Η Βόρεια Ελλάδα χαρακτηριζόταν από την αρχαιολογία των διάφορων δυνάμεων που διεξήγαγαν στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή. Συχνά, κατά τη διάνοιξη χαρακωμάτων, οι αρχαιολόγοι εντόπιζαν ευρήματα σε ένα «άγνωστο» αρχαιολογικά χώρο. Η διαφορά στον τρόπο που προσεγγίστηκε η Βόρεια και η Νότια Ελλάδα οδήγησε και σε διαφορετικά αποτελέσματα (Shapland – Stefani 2017).

Από τις σημαντικότερες μορφές που δραστηριοποιήθηκαν στο χώρο της Μακεδονίας κατά το Μεσοπόλεμο υπήρξε ο W. A. Heurtley – ο οποίος εργάστηκε στην Ελλάδα επί μια περίπου δεκαετία, πρώτα στις Μυκήνες (1921), μετά στη Μακεδονία (1924-1931) και τέλος στην Ιθάκη. Το 1933 μετατέθηκε στην Ιερουσαλήμ, όπου συνέχισε και τη συγγραφή του βιβλίου του για τη Μακεδονία που εκδόθηκε το 1936 (Παππά 2014). Όσον αφορά τη Μακεδονία στην εισαγωγή του βιβλίου του, διευκρίνιζε, ότι στόχος του ήταν να αποδειχθεί ότι η «Μακεδονία πάει με το Νότο» και όχι με τον «Βορρά» (Heurtley 1939, xvii). Αυτή του και μόνο η τοποθέτηση μας οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι εκείνη την εποχή θα ήταν διάχυτη η αίσθηση διαφορετικότητας, αίσθηση που την ενίσχυε η πρόσφατη πολιτική ιστορία της περιοχής. Η «διαφορά Βορρά-Νότου» έχει συζητηθεί αρκετά συχνά σε σχέση με τις εξελίξεις στη Νότια Ελλάδα που απουσιάζουν από την Μακεδονία, όπως η

εμφάνιση ανακτορικών πολιτισμών και η εμφάνιση της «κοινωνικής πολυπλοκότητας», διαμορφώνοντας έτσι ένα είδος γεωγραφικού και πολιτισμικού «ορίου» (Halstead 1994).

Και εδώ ο W. A. Heurtley ξεκίνησε με αφετηρία τη Νεολιθική Εποχή. Μετέφερε όλη τη γνώση του από τις έρευνες του στο σημαντικότατο έργο του Prehistoric Macedonia και το άφησε πολύτιμο εργαλείο για τις επόμενες γενιές των αρχαιολόγων που ασχολήθηκαν με το χώρο της Μακεδονίας. Μεταξύ των προβληματισμών του υπήρξε και η πεποίθηση ότι η αρχαιολογική μαρτυρία ήταν σε θέση να αποκαλύψει εθνοτικές και πολιτισμικές καταγωγές, μετακινήσεις ακόμη και μεταναστεύσεις ή αποικισμούς. Σύμφωνα με τον W. A. Heurtley οι τύποι της κεραμικής που εντοπίστηκαν στα Σέρβια για παράδειγμα, είχαν ομοιότητες με γνωστούς θεσσαλικούς τύπους, καταλήγοντας στο συμπέρασμα, ότι οι δημιουργοί των αντικειμένων αυτών θα έπρεπε να ήταν άποικοι από τη Θεσσαλία και ο οικισμός τους να ήταν η μόνη περιοχή της Μακεδονίας, η οποία κατοικείτο κατά την αρχαιότερη περίοδο της Νεολιθικής Εποχής (Heurtley 1939, 109, 113, 128). Πάντα σχετικά με τα Σέρβια αναφέρουμε ότι σε επιστολή προς τον Thompson το 1925, ρωτάει: «*Τι θα γίνει την επόμενη χρονιά; Προτείνεις μια τούμπα στη Χαλκιδική ή μια στη νότια Μακεδονία; Ξέρω μια στον Αλιάκμονα, με πολύ γραπτό υλικό, μισή θεσσαλική, μισή μακεδονική*»

Ο W. A. Heurtley δεν συνέχισε τις ανασκαφές του προς την ανατολική Μακεδονία, παρά το γεγονός ότι τα αγγλικά στρατεύματα είχαν φτάσει ως τον ποταμό Στρυμόνα, ο ίδιος πίστευε ότι η ανατολική Μακεδονία και η δυτική Θράκη αποτελούσαν διαφορετική ενότητα (συγγένεια με τον πολιτισμό Gumelniţa).

Επανερχόμενοι στην άποψη του W. A. Heurtley σημειώνουμε ότι αυτή δεν έβρισκε σύμφωνο τον Γ. Μυλωνά, ο οποίος υποστήριζε, ότι ήταν παράτολμο από την πλευρά του W. A. Heurtley να υποθέτει, ότι βάσει των λειψάνων στα Σέρβια και η υπόλοιπη Μακεδονία δεν κατοικείτο εκείνη την εποχή (Μυλωνάς 1940, 249). Και αυτό γιατί μέχρι το 1940 είχαν ανασκαφεί και μάλιστα πλήρως ελάχιστοι οικισμοί. Στη δεύτερη διδακτορική διατριβή την οποία εκπόνησε στο Πανεπιστήμιο John Hopkinks με θέμα τη Νεολιθική Ελλάδα, ο Γ. Μυλωνάς επιδόθηκε σε πολιτισμικές συγκρίσεις με άλλες περιοχές για να στοιχειοθετήσει την προέλευση των προϊστορικών κατοίκων του ελλαδικού χώρου (Μυλωνάς 1928). Συγχρόνως, οι ερμηνείες του είχαν εθνοκεντρική προσέγγιση (Βαβουρανάκης 2015, 250). Η

προσέγγιση αυτή, η οποία θύμιζε ανάλογες προσεγγίσεις του Χρ. Τσούντα, επαναλήφθηκε και στη δημοσίευση της προϊστορικής θέσης του Αγίου Κοσμά, την οποία ανάσκαψε το διάστημα 1929-1931, καθώς απέδιδε την Υστεροελλαδική, εκ νέου χρήση, του Πρωτοελλαδικού οικισμού, στην έλευση των ελληνικών φύλων (Mylonas 1959).

Οι μελέτες του W. A. Heurtley αλλά και του S. Casson, απόλυτα ενταγμένες στο θεωρητικό πλαίσιο της πολιτισμικής – ιστορικής προσέγγισης (Κωτσάκης 1983, 221-225), εστίασαν στην αναγνώριση τυπολογικών παράλληλων και μάλιστα της λεγόμενης λεπτής, και κατά προτίμηση διακοσμημένης κεραμικής, με κεραμικά σύνολα των ήδη γνωστών πολιτισμών της νοτιότερης Ελλάδας και του Βαλκανικού χώρου, ώστε να εντοπιστούν τυχόν σχέσεις, επιδράσεις ή ακόμα και φυλετική συγγένεια των συγκρινόμενων πληθυσμών. Η διασπορά όμοιων κεραμικών τύπων σε γειτονικές ή απομακρυσμένες περιοχές θεωρήθηκε ενδεικτική της γεωγραφικής εξάπλωσης του αντίστοιχου πολιτισμού προέλευσης, είτε μέσω πληθυσμιακής μετακίνησης, είτε μέσω πολιτισμικής διάδοσης.

Είναι πραγματικότητα, ωστόσο, ότι ο εθνοκεντρικός προσανατολισμός ο οποίος παρατηρείτο στην ελληνική αρχαιολογία, από συστάσεως του νεοελληνικού Κράτους, προερχόταν από το γεγονός, ότι μέσω της αρχαιολογίας οι Έλληνες αντλούσαν μία αίσθηση εθνικής συνοχής και ταυτότητας, η οποία τους βοηθούσε σε μεγάλο βαθμό να αντιμετωπίσουν τις επαναλαμβανόμενες εθνικές κρίσεις και την πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στη χώρα. Ίσως δε η απροθυμία, με την οποία το ελληνικό κράτος ικανοποιούσε τις προσπάθειες των ξένων αρχαιολόγων να εξασφαλίσουν τη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, αντικατόπτριζε την επιθυμία τους να ελέγξουν και να αξιοποιήσουν οι ίδιοι το παρελθόν αυτό, το οποίο απεδείχθη καίριο για την επιβίωσή τους (Κωτσάκης 1991, 66-67).

Εκτός από τους Έλληνες και τους Άγγλους που εξερευνούσαν τον ελλαδικό χώρο, έντονη παρουσία είχαν και οι Αμερικανοί αρχαιολόγοι. Η Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή από την πρώτη κιόλας στιγμή ασχολήθηκε με την Κλασική αρχαιότητα. Κι ενώ ο W. A. Heurtley ανέλαβε στοχευμένες προς τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού έρευνες, ο C. W. Blegen, για παράδειγμα, ξεκίνησε από διαφορετική σκοπιά. Ο τελευταίος στην αίτησή του προς την Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή ανέφερε χαρακτηριστικά, ότι επιθυμούσε να συνεχίσει τις σπουδές του πάνω στον ελληνικό κλασικό πολιτισμό «μέσω της έμπνευσης που

προέρχεται όταν βρίσκεται κανείς επί τόπου» («*with the inspiration that comes from being on the spot*») (Vogeikoff-Brogan et al 2015, 210). Ο ίδιος είχε μελετήσει την αρχαία ελληνική γραμματεία, τα Ομηρικά Έπη, τους ιστορικούς Ηρόδοτο, Θουκυδίδη και Ξενοφώντα, καθώς και τον Πλάτωνα και τον Παυσανία (Vogeikoff-Brogan et al. 2015, 22).

Παρόλαυτα, όμως, σύντομα το ενδιαφέρον του στράφηκε προς την Προϊστορία. Ίσως, σε αυτό να συνέβαλε και η σχέση την οποία ανέπτυξε με τον Bert Hodge Hill, που ήταν διευθυντής της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής (1906-1926) καθώς και με τον αρχαιολόγο A. J. B. Wace, τότε διευθυντή της Βρετανικής Σχολής Αθηνών (Vogeikoff-Brogan 1915, 33, σημ. 33). Και οι δύο αυτοί αρχαιολόγοι είχαν έντονους προβληματι-σμούς σχετικά με την προϊστορία, που φαίνεται να επηρέασαν και τον C. W. BLegen.

Στη συνέχεια θα γίνει λόγος σε κάποια στοιχεία από την προσωπική αλληλογραφία του C.W. Blegen, η οποία βοηθά στην βαθύτερη κατανόηση της μεταστροφής αυτής του C.W. Blegen και η οποία αποτελεί και μια γενικότερη μεταστροφή ενδιαφέροντος από την κλασική αρχαιότητα στην Προϊστορία.

Ο C. W. Blegen γράφοντας στον B. H. Hill σχετικά με τις ανασκαφές στις Μυκήνες ανέφερε την εύρεση νεολιθικών ευρημάτων και πως αυτή η ανακάλυψη θα έφερε προβληματισμούς στο συνάδελφο του G. Karo, ο οποίος υποστήριζε, ότι η κατοίκηση δεν ξεκινάει πριν από τη Μεσοελλαδική Εποχή. Χαρακτηριστικά έγραφε: *«we have also found that a thin layer of deposit containing small sherds of Neolithic ware originally extended across the whole area of shaft graves. This will be rather a blow to Karo who helped that Mycenae was not inhabited till the Middle Helladic period*»[28]. Στην απάντησή του, ο B. H. Hill εκδήλωσε το ενδιαφέρον του γι'αυτή του την παρατήρηση*: "I was such interested in the paragraph about the Mycenae dig and I look eagerly for more news."*[29]

Το ενδιαφέρον για την Προϊστορία τον οδήγησε στο να ξεκινήσει και μαθήματα σχετικά με αυτή προκειμένου και οι φοιτητές της Σχολής να μυηθούν στη Νεολιθική Εποχή: *«On my return to Athens I began a course of lectures on the Prehistoric Archaeology of Greece, which continued at the National Museum once a*

[28] ΑΣΚΣΑ, Κουτί 16, Φάκελος 2, Αλληλογραφία με τον B. H. Hill, 05.05.1920, Αθήνα.
[29] ΑΣΚΣΑ, Κουτί 16, Φάκελος 2, Αλληλογραφία με τον C. W. Blegen, 18.06.1920, Νέα Υόρκη.

week from December 29th until March 9th two lectures being given on Geometric and Orientalizing pottery. Ten member of the school were enrolled in this course»[30].

Μέσα από τα παραπάνω, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό, ότι έστω και μέσα από διαφορετικούς προβληματισμούς, η στροφή προς την προϊστορική έρευνα στέφτηκε με επιτυχία κατά το Μεσοπόλεμο. Το σημαντικό είναι ότι αυτοί οι πρώιμοι προβληματισμοί αποδείχτηκαν αρκετά γόνιμοι, όχι μόνο για την περίοδο του Μεσοπολέμου, αλλά και για τις επόμενες δεκαετίες.

Όσον αφορά τις **μεθοδολογικές προσεγγίσεις**, αξίζει να υπογραμμιστεί το γεγονός, ότι η περίοδος του Μεσοπολέμου διαθέτει δύο μεθοδολογικά εργαλεία, τη στρωματογραφική ακολουθία και τη τυπολογία των ευρημάτων.

Αυτή την περίοδο, ο τρόπος που εντοπίζονταν και διερευνώνταν οι θέσεις στον ελλαδικό χώρο ποίκιλε. Ορισμένες φορές επρόκειτο για τυχαίο αποτέλεσμα δραστηριοτήτων, όπως η εκσκαφή χαρακωμάτων κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων (Λιμνότοπος), ενώ σε άλλες περιπτώσεις, όπου προηγήθηκαν επιφανειακές έρευνες (Δισπηλιό, Επανομή – Κριτσιανά,), το ενδιαφέρον των ερευνητών υπήρξε τέτοιο, που τους οδήγησε, τα χρόνια που ακολούθησαν, σε ανασκαφή. Αλλού, οι έρευνες χαρακτηρίζονταν ως σύντομες ανασκαφές (Σπήλαιο Κλενιές), ενώ σε άλλες θέσεις πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές (Ακροπόταμος). Δε έλειπαν, βέβαια, και οι πιο συστηματικές ανασκαφές, κυρίως στη βόρεια Ελλάδα (Αρμενοχώρι, Σέρβια, Άγιος Μάμας, Όλυνθος, Ακροπόταμος, Πολύστυλο, Σέρβια, Φλειούς), οι οποίες μπορεί να μην είχαν ως επίκεντρο την έρευνα της Νεολιθικής, ωστόσο έφεραν στο φως ευρήματα εξαιρετικής σημασίας για την προώθηση της έρευνας.

Οι περισσότερες από τις θέσεις αυτής της περιόδου ήταν γήλοφοι, γεγονός που έκανε πιο εύκολο τον εντοπισμό τους από τους αρχαιολόγους. Αφού, διεξαγόταν η περισυλλογή των πρώτων ευρημάτων επιφανειακά, κυρίως οστράκων, η οποία επιβεβαίωνε, ότι επρόκειτο για οικισμό, προχωρούσαν σε περαιτέρω ανασκαφή της θέσης.

Οι γήλοφοι είχαν συγκεκριμένη έκταση και αναπτύσσονταν καθ' ύψος, γεγονός που σήμαινε, ότι η έκταση της επιφάνειάς τους ήταν περιορισμένη. Οι αρχαιολόγοι που εργάζονταν στον ελλαδικό χώρο και σε αυτή την περίπτωση, αλλά και στην περίπτωση επίπεδων θέσεων, δεν ανέσκαπταν σε μεγάλη έκταση, αλλά

[30] ΑΣΚΣΑ, Κουτί 16, Φάκελος 4, Αλληλογραφία με τον B. H. Hill, 13.05.1926, Αρχαία Κόρινθος.

προτιμούσαν τη διάνοιξη τομών προκειμένου να διερευνηθεί η στρωματογραφία. Η σημασία της στρωματογραφίας για την καλύτερη κατανόηση της χρονικής ακολουθίας φαίνεται στην περίπτωση της Παραδημής. Οι Ε. Πελεκίδης και Στ. Κυριακίδης περισυνέλεξαν κεραμική που αποτέλεσε τη μεγαλύτερη συλλογή νεολιθικού υλικού από τη Θράκη κατά το Μεσοπόλεμο. Παρόλαυτα, τα στοιχεία που θα έδιναν μια λεπτομερέστατη εικόνα της στρωματογραφίας έλειπαν. Έτσι, το 1965, ο Γ. Μπακαλάκης επανέλαβε την ανασκαφή σε μικρή έκταση (7 μ. x 1 μ.), με σκοπό να επανεξετάσει τη στρωματογραφία του οικισμού (Μπακαλάκης 1966, 377). Από την άλλη πλευρά, θέσεις, όπως το Μπερμπάτι, η Πρόσυμνα, τα Αγιωργίτικα και ο Φλειούς, ανασκάφτηκαν εκτενέστερα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έρθουν στο φως πληθώρα ευρημάτων και στοιχεία όχι μόνο για την κεραμική, αλλά για τα κτίσματα, ακόμα και τις ταφές.

Σημαντικό στοιχείο στο οποίο δινόταν έμφαση ήταν η αρχιτεκτονική. Άλλες φορές εντοπίζονταν κάποια θεμέλια μόνο (Σέρβια, Αγιωργίτικα), ενώ αλλού τοίχοι. Στη θέση Άγιος Μάμας, για παράδειγμα, ο ανασκαφέας κατέληξε στο συμπέρασμα ύπαρξης τοίχων από το γεγονός, ότι στη θέση εντοπίστηκαν αρκετοί λιθοσωροί, καθώς και κομμάτια πλίνθων, ενώ στην Επανομή ο αριθμός των οικιών που θα υπήρχαν εκεί υπολογίστηκε, βάσει των απανθρακωμένων επιχρισμάτων από καλαμωτές που εντοπίστηκαν. Εν συνεχεία, προσπαθούσαν να διακρίνουν το υλικό της τοιχοποιίας και την τεχνική. Στην Παραδημή καταγράφτηκε, ότι οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από πασσάλους, κι ανάμεσα τους υπήρχε πλέγμα από κλαδιά. Συχνά, βέβαια, δεν είχε σημασία μόνο το τι εντοπιζόταν από τους ανασκαφείς, αλλά κυρίως το τι δεν έβρισκαν. Για παράδειγμα, στα Αγιωργίτικα εντοπίστηκαν μόνο θεμέλια τοίχων, επομένως, ο ανασκαφέας υπέθεσε, ότι η ανωδομή θα ήταν κατασκευασμένη από φθαρτά υλικά, τα οποία χάθηκαν στο πέρασμα των χρόνων (πλίνθοι, καλάμια).

Βασικό στοιχείο καταγραφής ήταν και οι διαστάσεις των κτισμάτων, γι' αυτό, όπου ήταν δυνατόν, μετρούσαν το ύψος ή και το πάχος αυτών. Όπου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ήταν περισσότερα, οι αρχαιολόγοι προσδιόριζαν τις διαστάσεις των κτισμάτων και σημείωναν το πλήθος των δωματίων και τη λειτουργία τους. Μπορεί στην Παραδημή τα στοιχεία να μην επαρκούσαν για μια εκτεταμένη ανάλυση της αρχιτεκτονικής, ωστόσο ο ανασκαφέας δεν παρέλειψε να προσδιορίσει έστω το σχήμα ή τις διαστάσεις των οικιών, όπου τα δεδομένα του το

επέτρεπαν. Από την άλλη μεριά στην Όλυνθο, αφενός υπήρχαν τα στοιχεία, αφετέρου ο Γ. Μυλωνάς προέβη στην αναλυτική παρουσίαση αυτών δίνοντας τις διαστάσεις όχι μόνο των κτηρίων, αλλά και τα πάχη και τα μήκη των τοίχων (Mylonas 1929, 7-11). Επίσης, για τη συγκεκριμένη θέση συμπεριέλαβε στη δημοσίευσή του και σχεδιαγράμματα των τοίχων των οικιών, προσδιορίζοντας τις διαφορετικές αρχιτεκτονικές φάσεις.

Εκτός από την καταγραφή των κτηρίων ιδιαίτερη μνεία, γινόταν στα στοιχεία εκείνα που έδιναν και μια εικόνα για την οικονομία των οικισμών και ταυτόχρονα επιβεβαίωναν και την ύπαρξη κτηρίων. Για το σκοπό αυτό κατέγραφαν ευρήματα, όπως εστίες ή πίθους αποθήκευσης. Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αναφορά του Γ. Μυλωνά σε μια αρχιτεκτονική κατασκευή την οποία χαρακτήρισε ως καμίνι κεραμέα (Mylonas 1929, 12-18), ενώ εστίες και αποθηκευτικοί χώροι καταγράφτηκαν σε διάφορες θέσεις, όπως την Παραδημή, τα Αγιωργίτικα, την Εύτρηση, την Πρόσυμνα κ.α.

Ως προς τα κινητά ευρήματα, πολύ σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε η κεραμική η οποία ήταν και το σημείο αναφοράς. Η παρατήρηση της τυπολογίας και η ταξινόμηση της αποτελούσε βασική μέθοδο χρονολόγησης (μαζί με τη στρωματογραφία). Τα ιδιαίτερα τυπολογικά χαρακτηριστικά, αλλά και ο συσχετισμός της με άλλους γνωστούς τύπους οδηγούσε σε συμπεράσματα σχετικά με το χρονικό εύρος της κατοίκησης. Για παράδειγμα, στο σπήλαιο της Νέας Ηρακλείτσας ο ανασκαφέας, συμβουλευόμενος τη δημοσίευση του Γ. Μυλωνά για την Όλυνθο, εντόπισε κεραμική που είχε βρεθεί και στα νεολιθικά στρώματα της Ολύνθου. Στο Πολύστυλο οι ανασκαφείς μελέτησαν τα γραπτά αγγεία, και τα χαρακτήρισαν ως αντιπροσωπευτικά των οικισμών της Χαλκιδικής. Πολλές φορές, ως οδηγός χρησιμοποιούνταν οι γνωστοί από τη Θεσσαλία τύποι κεραμικής (Ντίκιλι Τας Ακροπόταμος) με αντίστοιχες αναφορές στις δημοσιεύσεις των Χρ. Τσούντα (1908) και A. Wace και M. Thompson (1912). Οι ανασκαφείς, συχνά, διαχώριζαν την κεραμική ανάλογα τα σύνολα στα οποία εντοπίζονταν – οικιστικά (Μπερμπάτι) ή ταφικά (Πρόσυμνα, Αγιωργίτικα).

Με την ίδια τυπολογική μέθοδο αντιμετωπίζονταν και τα εργαλεία –λίθινα ή οστέινα. Τα λίθινα κατηγοριοποιούνταν στις γνωστές κατηγορίες λαξευμένα, λειασμένα, τριπτά και συσχετίζονταν με γνωστούς τύπους από άλλες θέσεις. Επιδίωξη των ερευνητών ήταν η αποσαφήνιση και ο προσδιορισμός των τεχνικών

παραγωγής τους και βεβαίως η χρήση τους. Η ίδια η χρήση των εργαλείων αυτών αποκάλυπτε στοιχεία για την νεολιθική κοινωνία. Από την άλλη πλευρά ο προσδιορισμός των πρώτων υλών οδηγούσε τους αρχαιολόγους σε συμπεράσματα σχετικά με τις επαφές με άλλες περιοχές, αλλά και την έκταση του εμπορίου, όπου βέβαια τα στοιχεία επαρκούσαν για κάτι τέτοιο. Οι πελέκεις που εντόπισαν οι αρχαιολόγοι στη θέση Πολύστυλο παρατηρήθηκε ότι είχαν ομοιότητες με θεσσαλικούς τύπους, αλλά και με τύπους γνωστούς από την Όλυνθο.

Επιπρόσθετα, αξίζει να αναφερθεί ότι οι αρχαιολόγοι προσπαθούσαν να προσεγγίσουν και τις παραδόσεις και αντιλήψεις της Νεολιθικής Εποχής. Κατέγραφαν και περιέγραφαν τα ειδώλια που εντόπιζαν. Αυτό δεν ήταν πάντα δυνατόν, καθώς τα περισσότερα διασώζονταν αποσπασματικά. Ωστόσο, όπου εντοπίζονταν, συγκαταλέγονταν στον κατάλογο των ευρημάτων και περιγράφονταν με όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες. Η πρώτη διάκριση αφορούσε αν επρόκειτο για ζωομορφικά ή ανθρωπομορφικά ειδώλια, κι εν συνεχεία περνούσαν σε μια πιο λεπτομερή περιγραφή, όπου βέβαια αυτό ήταν εφικτό (Ντίκιλι Τας, Σπήλαιο Πανός, Πολύστυλο, Αγιωργίτικα).

Τέλος, αναλυτικά περιγράφονταν και οι ταφές. Γινόταν προσπάθεια να περιγραφούν οι σκελετοί και να προσδιοριστούν στοιχεία, όπως το φύλο και η ηλικία. Για αυτό το σκοπό, συχνά, οι αρχαιολόγοι συνεργάζονταν και με άλλους επιστήμονες, προκειμένου να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα των ανασκαφών τους. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η περίπτωση της ανασκαφής στα Αγιωργίτικα, όπου η μελέτη του σκελετικού υλικού διενεργήθηκε από τον C. M. Furst. Τα κτερίσματα, τέλος, αποτέλεσαν ένα επιπρόσθετο αντικείμενο μελέτης.

Τον Απρίλιο του 1930 πραγματοποιείται η ανασκαφή στα Σέρβια η οποία δεν περνά απαρατήρητη στην περιοχή και τον τοπικό τύπο, γεγονός που σχολιάζει ο Heurtley: «*κατά το Μακεδονικόν Βήμα το δημοσιευθέν προ ολίγου εν Κοζάνη, ηύραμεν χρυ-σό (άφθονο)! Αλλά δεν ηύραμεν τίποτε*». Ενδιαφέρον όμως έχει και η αποτίμηση που κάνει στα ευρήματα. «*Εκτός από το σκελετό δεν είναι τίποτε άλλο άξιον ει-δικής περιγραφής, τα λίθινα εργαλεία ειδώλια κ.τ.λ. είναι τόσο άφθονα ώστε δεν μπορούσα, ούτε δεν θα ήταν χρήσιμον να τα μετρίσω*».

VIII.2. Η γένεση των πολιτισμών της Νεολιθικής και οι εκτεταμένες ανασκαφές

Οι έρευνες για τη Νεολιθική Εποχή στη Βαλκανική χερσόνησο ξεκίνησαν ήδη από τον 19ο αιώνα. Οι πρώτες ανασκαφές στις θέσεις Cucuteni στη Ρουμανία και Butmir, στη Σερβία, προκάλεσαν διεθνές ενδιαφέρον, ενώ τα αποτελέσματα των ανασκαφών παρουσιάστηκαν σε διάφορα συνέδρια προκαλώντας το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας. Οι πρώτες αυτές ανακαλύψεις οδήγησαν σε ακόμα περισσότερες ανασκαφές νεολιθικών θέσεων.

Οι αρχαιολόγοι που δραστηριοποιήθηκαν στη Βαλκανική δεν αντιμετώπιζαν τη Νεολιθική ως «τυχαίο εύρημα». Αρκετοί από αυτούς, όπως οι A. Odobescu, V. Pârvan, I. Nestor και M. Vasić, είχαν σπουδάσει σε πανεπιστήμια άλλων χωρών, όπως Γαλλία και Γερμανία και τα επιστημονικά τους ενδιαφέροντα αφορούσαν, τόσο την κλασική αρχαιολογία, όσο και την Προϊστορία. Αργότερα, και μετά το πέρας των σπουδών τους, επέστρεψαν στις χώρες τους, όπου και δραστηριοποιήθηκαν. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι το πρώτο αρχαιολογικό μάθημα στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου διδάχτηκε από τον A. Odobescu (1834 -1894) και από τότε όλες οι επόμενες γενιές ιστορικών αντιλαμβανόμενοι την σπουδαιότητά της, ενσωμάτωσαν την αρχαιολογία στο πλαίσιο των ιστορικών σπουδών.

Αρχαιολόγοι εκτός της Βαλκανικής φαίνεται, ότι προσανατόλιζαν τις έρευνές τους στην εν λόγω περιοχή. Ο H. Schmidt για παράδειγμα, που ήταν επιμελητής στο Μουσείο του Βερολίνου και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, έχοντας συμμετάσχει στο Συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι και παρακινημένος από τα όσα παρουσιάστηκαν από τους A. Obodescu και G. Butureanu εκεί, επισκέφτηκε τη θέση Cucuteni για να την εξετάσει και να την αξιολογήσει ο ίδιος. Τα έτη 1909 -1910 ο H. Schmidt πραγματοποίησε την πρώτη συστηματική αρχαιολογική ανασκαφή στη θέση Cucuteni. Είχε εξειδικευθεί στην Αρχαιολογία της Εγγύς Ανατολής και υπήρξε μεταξύ άλλων καθηγητής στο Ινστιτούτο Ανατολής του Πανεπιστημίου του Σικάγο.

Όλες αυτές οι ανακαλύψεις και οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν, τόσο στο 19ο, όσο και στις αρχές του 20ου αιώνα, πριν από το Μεσοπόλεμο, είχαν ως αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί ένας αρκετά μεγάλος αριθμός αρχαιολογικού υλικού.

Έχοντας, λοιπόν, στα χέρια τους όλα αυτά τα δεδομένα, οι αρχαιολόγοι προχώρησαν στην ομαδοποίηση των αρχαιολογικών θέσεων σε διακριτούς πολιτισμούς, στον καθορισμό της γεωγραφικής διασποράς και της χρονικής διάρκειας αυτών των πολιτισμών, στην ανάπλαση των αλληλεπιδράσεων και στη ροή των ιδεών μεταξύ τους. Αυτή η προσέγγιση δεν ήταν ξένη στον προσανατολισμό της έρευνας, έτσι, όπως τον διδάχτηκαν οι περισσότεροι στη Δυτική Ευρώπη. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η ενασχόληση με το ζήτημα της εθνικής καταγωγής συνέβαλε στην ανάπτυξη της έννοιας του αρχαιολογικού πολιτισμού και της πολιτισμικής-ιστορικής προσέγγισης στην μελέτη της προϊστορίας. Οι αρχαιολόγοι στην Κεντρική Ευρώπη άρχισαν να βρίσκουν σαφείς αναλογίες ανάμεσα στα πολυάριθμα, γεωγραφικώς περιορισμένα κατάλοιπα που είχαν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτήρα και στους εθνογραφικούς πολιτισμούς.

Η έννοια της λέξης πολιτισμός μπορεί να πήρε διάφορες ερμηνείες, αλλά για τα νεοϊδρυθέντα βαλκανικά κράτη είχε ιδιαίτερη σημασία. Σύμφωνα με το V.G. Childe (1935β, 3), η έννοια του αρχαιολογικού πολιτισμού «επιβλήθηκε» στους Κεντροευρωπαίους (αλλά και στους Σκανδιναβούς και τους Ιταλούς) από τον πλούτο του υλικού που έφερναν στο φως οι ανασκαφές τους, από τη Νεολιθική Εποχή έως και τις νεότερες ιστορικές περιόδους.

Ο πρωταρχικός σκοπός των αρχαιολόγων που υιοθέτησαν αυτή την προσέγγιση δεν ήταν πλέον να ερμηνεύσουν τα αρχαιολογικά δεδομένα ως αποδείξεις των σταδίων της πολιτισμικής εξέλιξης. Αντίθετα, προσπαθούσαν να ταυτίσουν ανώνυμους, συχνά, προϊστορικούς λαούς, βάσει των αρχαιολογικών πολιτισμών και να ανιχνεύσουν την καταγωγή τους, τις μετακινήσεις και τις επαφές τους. Η Νεολιθική Εποχή δεν αντιμετωπιζόταν πια ως ένα στάδιο πολιτισμικής εξέλιξης, αλλά μάλλον ως ένα μωσαϊκό έντονα διαφοροποιημένων πολιτισμικών ομάδων. Παρατηρήθηκε ένα γενικότερο ενδιαφέρον για τον τρόπο ζωής συγκεκριμένων λαών κατά την Προϊστορία.

Επίσης, υπήρχε μια τάση στην ιστορικοπολιτισμική Αρχαιολογία να συλλέγονται όλο και περισσότερα τεχνουργήματα που κατατάσσονταν με βάση την τυπολογία τους και θεωρούνταν, ότι συγκροτούσαν ιδιαίτερους «αρχαιολογικούς» πολιτισμούς, οι οποίοι, κατ' επέκταση, ισοδυναμούσαν με συγκεκριμένους ανθρώπινους πολιτισμούς. Έτσι, για τη διάγνωση και περιγραφή τους ήταν απαραίτητη η συγκέντρωση όλο και περισσότερων τεχνουργημάτων που θα

επιβεβαίωναν την ιδιαιτερότητα των από τις άλλες κοινότητες. Στο πλαίσιο αυτό, η έμφαση δινόταν ακριβώς στις διαφορές και τις ιδιαιτερότητες των αντικειμένων, οι οποίες αποτελούσαν κριτήριο για την ένταξη τους σε διαφορετικούς «αρχαιολογικούς πολιτισμούς». Το στοιχείο της αλλαγής, που ενδεχομένως αντιμετωπιζόταν στο πλαίσιο ενός τέτοιου πολιτισμού, αποδιδόταν σε εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι λάμβαναν τη μορφή μετανάστευσης, κατάκτησης ή αντικατάστασης της μίας ανθρώπινης ομάδας από την άλλη.

Ο V.G. Childe παρατήρησε ότι η προηγούμενη εξελικτική θεώρηση της αρχαιολογίας έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα στα ίδια τα τέχνεργα, και όχι σε αυτούς που τα κατασκεύαζαν. Υποστήριζε, ότι συστήνοντας εξελικτικές ακολουθίες, αντιμετώπιζαν τα τέχνεργα ως νεκρά απολιθώματα κι όχι ως εκφάνσεις ζωντανών κοινωνιών (Childe 1940α, 3).

Επιπλέον, η πολιτισμική-ιστορική προσέγγιση μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να ενισχύσει την υπερηφάνεια και το ηθικό εθνών ή εθνοτικών ομάδων. Ας μην ξεχνάμε, ότι τα νεοϊδρυθέντα κράτη των Βαλκανίων είχαν ανάγκη να κινηθούν προς σε αυτή την κατεύθυνση και στο πλαίσιο αυτό οι αρχαιολόγοι διενήργησαν τις ανασκαφές τους.

Όσον αφορά **στη μεθοδολογία** διερεύνησης των νεολιθικών θέσεων, στις περισσότερες περιπτώσεις οι ανασκαφές ήταν εκτεταμένες και σε μεγάλη κλίμακα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (Gumelniţa, Plocnik), ενώ αρκετές από αυτές τις θέσεις ερευνήθηκαν εκ νέου και μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Starčevo / Plocnik / Petru Rareş). Χαρακτηριστικό ήταν ότι στα πλαίσια των ανασκαφών συχνά άνοιγαν τομές προκειμένου να έχουν μια ξεκάθαρη εικόνα της στρωματογραφίας (Starčevo).

Δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις επιφανειακών ερευνών ή τυχαίων ευρημάτων, όμως φαίνεται ότι αυτές συνέβαιναν μέσα στα πλαίσια εκσκαφών (Parţa), οι οποίες προσανατολίζονταν τόσο στη Νεολιθική, όσο και στην Εποχή του Χαλκού.

Συχνά ακολουθούνται από ομάδες επιστημονικές και έχουν αρκετούς συνεργάτες. Για παράδειγμα στις ανασκαφές του στη θέσεις Sultana και Gumelniţa ο V. Dumitrescu συνεργάστηκε με την σύζυγό του H. Dumitrescu αλλά και με ένα πλήθος αφοσιωμένων συνεργατών, μεταξύ των οποίων ο πατέρας του Constantin Matasa, ο οποίος υπήρξε ιδρυτής του μουσείου στην Pietra Neamţ (1934).

Οι ίδιοι οι αρχαιολόγοι δε φαίνεται να ήταν μονοδιάστατοι επιστήμονες, καθώς μελετούσαν τόσο τη Νεολιθική όσο και την Εποχή του Χαλκού. Η ενασχόληση με την αρχαιολογία σε χώρες, όπως τη Ρουμανία είχε αρχίσει αρκετά νωρίς. Δεν είναι τυχαίο, ότι τα στοιχεία που έρχονταν στο φως ήταν αρκετά. Στα 1930 ένας σημαντικότατος αριθμός αρχαιολόγων συμμετείχε σε διεθνείς επιστημονικές ομάδες. Πρόκειται για μια περίοδο, όπου πραγματοποιούνταν έρευνες μεγάλης κλίμακας του πολιτισμού Cucuteni στην Ουκρανία, όπου η V.V. Hvoiko είχε προσδιορίσει μια νέα ανατολική παραλλαγή της γραπτής κεραμικής από τη θέση Tripolye το 1893.

Σημαντικό εργαλείο εδώ ήταν –για ακόμη μία φορά- η στρωματογραφία των θέσεων. Στη Vinča ο M. Vasić στις ανασκαφές που διεξήγαγε τις δεκαετίες 1920 και 1930 προέβη στη αναλυτική στρωματογραφική απόδοση της θέσης. Ήταν πολύ σημαντικό να προσδιοριστούν οι χρονικές φάσεις των οικισμών. Πρώτο και κύριο μέλημα ήταν να καταγραφεί η κεραμική και οι τύποι αυτής. Αυτό είχε διπλή σημασία. Αρχικά, να χρονολογηθούν οι θέσεις και να προσδιοριστεί το εύρος κατοίκησης. Έπειτα, η λεπτομερής περιγραφή των τυπολογικών χαρακτηριστικών έδινε τη δυνατότητα να διακρίνουν αν τα ίδια χαρακτηριστικά εντοπίζονταν και σε άλλες θέσεις, κι επομένως αν ανήκαν στο ίδιο πολιτισμικό σύνολο.

Η αρχιτεκτονική μελετήθηκε ενδελεχώς και τα δεδομένα που είχαν στη διάθεσή τους είναι αρκετά. Προσδιορίζονταν τα είδη των οικιών (υπόγειες, ημιυπόγειες, υπέργειες, εποχικές ή μόνιμες) και μαζί η τεχνική και τα υλικά δόμησης. Σκοπός ήταν η πλήρης μελέτη των κτισμάτων προκειμένου να προσδιοριστεί ο οικιστικός χώρος και να αποσαφηνιστεί η λειτουργία των κτισμάτων και των επιμέρους δωματίων τους. Η τυπολογική κατάταξη των ευρημάτων αποτελούσε, τέλος, την κατ΄ έξοχήν μεθοδολογική προσέγγιση.

VIII.3. Η Βιβλική Αρχαιολογία και οι ανασκαφές των tell και των νεκροταφείων

Η Ανατολική Μεσόγειος είναι ένας χώρος με μακραίωνη ιστορία, ο οποίος συνδεόταν άμεσα με την ανάγνωση της Βίβλου και τους μεγάλους πολιτισμούς των Φαραώ. Οι ανασκαφείς, ερευνητές και αρχαιολόγοι επισκέπτονταν περιοχές που

τους κινούσαν το ενδιαφέρον και προσπαθούσαν να τις ταυτίσουν με βιβλικές πόλεις ή επιδίωκαν να ανακαλύψουν το παρελθόν που κρυβόταν σε αυτές.

Η αρχαιολογία εισήχθη από τους Ευρωπαίους, οι οποίοι δημιούργησαν τοπικά κέντρα έρευνας και διδασκαλίας μέσα σε καθεστώτα αποικιοκρατίας. Συγκεκριμένα, τα κατάλοιπα των αρχαίων πολιτισμών προσέλκυσαν δυτικούς μελετητές στην Παλαιστίνη, το Ιράκ και την Αίγυπτο, αφού επρόκειτο για πολιτισμούς που ενδιέφεραν ιδιαίτερα τους Ευρωπαίους λόγω των αναφορών που υπήρχαν γι' αυτούς στην Βίβλο. Από την άλλη πλευρά η στάση αυτών των χωρών απέναντι στην αρχαιολογία επηρεάστηκε αρκετά από το γεγονός ότι υπήρχε ένα αρνητικό κλίμα από τη μεριά τους στην εποχή πριν από τον ισλαμισμό, καθώς θεωρείτο εποχή θρησκευτικής άγνοιας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στην Αίγυπτο η τοπική μεσαία τάξη έδειξε ενδιαφέρον για τον πολιτισμό των Φαραώ, μέσα στο πλαίσιο του εθνικισμού που κυριαρχούσε στις αρχές του 20ου αιώνα. Αυτό το ενδιαφέρον εκφράστηκε στις επίπονες προσπάθειες των Αιγυπτίων να διασφαλίσουν τον έλεγχο των αρχαιολογικών ερευνών που διεξάγονταν στη χώρα τους και τη συμμετοχή τους σε αυτές (Wilson 1964, 159-177).

Οι κλασικές σπουδές αποτέλεσαν πρότυπο για την ανάπτυξη της Αιγυπτιολογίας και της Ασσυριολογίας. Στα τέλη του 18ου αιώνα, δεν ήταν σχεδόν τίποτε γνωστό για τους αρχαίους πολιτισμούς της Αιγύπτου και της Εγγύς Ανατολής, εκτός απ' όσα είχαν καταγράψει γι' αυτούς η Βίβλος και οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι συγγραφείς.

Η συστηματική έρευνα της αρχαίας Αιγύπτου ξεκίνησε με την αποστολή του Ναπολέοντα Βοναπάρτη το 1798-1799. Τον Ν. Βοναπάρτη συνόδευαν αρκετοί Γάλλοι λόγιοι, οι οποίοι από το 1809 άρχισαν να συγγράφουν μια αρκετά σημαντική περιγραφή της Αιγύπτου (Description de L'Egypte). Ας μην ξεχνάμε, ότι συνέπεια αυτής της εκστρατείας υπήρξε και η ανακάλυψη της στήλης της Ροζέτας (1799) από έναν αξιωματικό του Ναπολέοντα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανάπτυξη της Αιγυπτιολογίας και της Ασσυριολογίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα πρόσθεσε 3.000 χρόνια ιστορίας σε δύο περιοχές του κόσμου που είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις βιβλικές μελέτες, αλλά για τις οποίες δεν υπήρχε άμεση τεκμηρίωση. Και τα δύο γνωστικά πεδία βασίστηκαν στις γραπτές πηγές για να αντλήσουν πληροφορίες για τη χρονολόγηση, τα ιστορικά δεδομένα και πληροφορίες σχετικά με τις αντιλήψεις του παρελθόντος.

Το 1865 ιδρύθηκε στην Αγγλία το Ταμείο για την εξερεύνηση της Παλαιστίνης (Palestinian Exploration Fund) προκειμένου να οργανώσει αρχαιολογικές αποστολές στην Ιερουσαλήμ. Σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα, μέχρι το 1878, οι αρχαιολόγοι είχαν εξερευνήσει το δυτικό μέρος της Παλαιστίνης, είχαν δημιουργήσει χάρτες και δημοσίευσαν τόμους με τα ευρήματα που είχαν συγκεντρώσει. Το έργο τους αποτέλεσε τη βάση όλων των μελλοντικών ανασκαφών στην περιοχή. Στη συνέχεια ιδρύθηκαν και άλλες αρχαιολογικές εταιρίες, όπως η Γερμανική (1877), η Γαλλική (1890) και η Αμερικανική (1900), οι οποίες δημοσίευαν η καθεμιά στα δικά της περιοδικά τα αποτελέσματα των ερευνών τους. Η μελέτη της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας κατά τον 19ο αιώνα ενισχύθηκε, κυρίως, από την επιθυμία να γίνουν γνωστά περισσότερα για τους πολιτισμούς που είχαν κυρίαρχη θέση στην Παλαιά Διαθήκη. Αν, για παράδειγμα, στην Ιεριχώ ή την Ασώρ ανακαλύπτονταν ευρήματα από τη θρυλική επίθεση του Ιησού του Ναυή και των στρατιωτών του ή ερχόταν στο φως το κτήριο της συναγωγής στην Καπερναούμ, όπου ο Ιησούς διάβασε το απόσπασμα από το βιβλίο του Ησαΐα.

Πατέρας της βιβλικής αρχαιολογίας θεωρείται ο αμερικανός William Foxwell Albright (1891 – 1971), ο οποίος αφιερώθηκε κυριολεκτικά στην αρχαιολογική έρευνα για μία εικοσαετία και αξιοποίησε και τις δύο παραπάνω μεθόδους. Ο W.F. Albright εκπροσώπησε τη λεγόμενη χρυσή εποχή της βιβλικής αρχαιολογίας (1925-1948). Κατάφερε να τελειοποιήσει τη μέθοδο της χρονολόγησης των διαφορετικών στρωμάτων του εδάφους των ανασκαφών στις αρχαίες πόλεις. Αυτό το κατόρθωσε με την προσεκτική και αμερόληπτη μελέτη των κεραμικών ευρημάτων, τα οποία έρχονταν στο φως από κάθε στρώμα του εδάφους. Ο W. F. Albright πέτυχε όσα όλοι οι προγενέστεροι αρχαιολόγοι μαζί και καθιερώθηκε ως ο ιστορικός, ο οποίος μπορούσε να συνθέσει τα πάντα. Διετέλεσε διευθυντής της American School of Oriental Research στην Ιερουσαλήμ, η οποία για πολλά χρόνια ήταν ο βασικός χορηγός των ανασκαφών στην Εγγύς Ανατολή και σε αυτόν αποδίδεται ο χαρακτηρισμός «αρχαιολογική επανάσταση». Με τον χαρακτηρισμό αυτό, ο W. F. Albright εννοούσε πως με τη συνδρομή της αρχαιολογικής έρευνας οι βιβλικές σπουδές αποκτούσαν την εποχή εκείνη αξιοπιστία, καθώς με τις διάφορες ανακαλύψεις οι βιβλικές διηγήσεις ενισχύονταν με ιστορικότητα και πολιτισμικό υπόβαθρο. Μέχρι τότε, οι εξωτερικές μαρτυρίες για όσα περιγράφονται στα βιβλικά

κείμενα ήταν οι μεταγενέστερες διηγήσεις των Ιουδαίων περιηγητών και των χριστιανών προσκυνητών. Με αυτές μόνον ως βοήθημα οι βιβλικοί ερμηνευτές εμπλούτιζαν τις γνώσεις τους για τις περιοχές που τους ενδιέφεραν, στηριζόμενοι στις περιγραφές των περιηγητών και των προσκυνητών για διάφορες περιοχές. Στην Αμερική περισσότερο και λιγότερο στην Ευρώπη, θεωρήθηκε τότε πως η αρχαιολογία χρησιμοποιούνταν για να αποδείξει την αλήθεια της Βίβλου. Τα πορίσματα των ανασκαφών του W. F. Albright αποτέλεσαν το πλαίσιο για την ιστορία, την ορολογία και τη χρονολόγηση της αρχαίας Παλαιστίνης, που μέχρι σήμερα ακόμη είναι σε χρήση. Από την άλλη πλευρά, η μελέτη της κεραμικής παραγωγής μιας περιοχής καθόρισε την πορεία της αρχαιολογικής έρευνας μέχρι σήμερα, καθώς ήταν μία από τις μεγαλύτερες επιτυχίες της βιβλικής αρχαιολογίας.

Την ίδια εποχή οι Γερμανοί Albrecht Alt και Martin Noth, ειδικοί στη μελέτη της Παλαιάς Διαθήκης, εξετάζοντας τις πληροφορίες των ίδιων των βιβλικών κειμένων, επιχειρούσαν να βρουν τα πραγματικά ιστορικά γεγονότα, τα οποία αποτελούσαν την πηγή των διηγήσεων της Παλαιάς Διαθήκης. Ο W. F. Albright από την άλλη, αναζητούσε και ο ίδιος την ιστορία του αρχαίου Ισραήλ ακολουθώντας όμως, τις εξωτερικές αρχαιολογικές μαρτυρίες, οι οποίες προέρχονταν γεωγραφικά από την Παλαιστίνη και τις γειτονικές περιοχές και όχι από την ιστορία της παράδοσης της ίδιας της Βίβλου. Στην προσπάθεια αυτή τοποθέτησε τις παραδόσεις του Ισραήλ εντός του πλαισίου της Εγγύς Ανατολής, εξετάζοντας τις βιβλικές διηγήσεις υπό το φως των κειμένων και των πολιτισμικών ευρημάτων της ευρύτερης αυτής περιοχής.

Από **μεθοδολογικής άποψης,** οι θέσεις ανασκάπτονταν σε μεγάλη έκταση (στην Ιεριχώ η έκταση φτάνει τα 40.000 τ.μ., τη στιγμή που στη θέση Gumelniţa στη Βαλκανική δεν ξεπερνούσε τα 15.000 τ.μ.), και οι αρχαιολόγοι χρησιμοποίησαν όλες τις τεχνικές που είχαν στη διάθεσή τους.

Από την πρώτη γενιά βιβλικών αρχαιολόγων χρησιμοποιήθηκαν δύο βασικές μέθοδοι, καθαρά τεχνικής φύσεως. Η πρώτη ήταν η στρωματογραφία, η οποία ήταν απολύτως απαραίτητη προκειμένου να είναι σε θέση ο αρχαιολόγος να καταχωρήσει από ποια περίοδο του χρόνου προέρχεται κάθε υλικό που έρχεται στο φως. Η σημασία της στρωματογραφίας αποδεικνύεται στην Ιεριχώ, για παράδειγμα, όπου κατά τις πρώτες ανασκαφές ανακαλύφθηκε ένας πύργος της Προκεραμικής

Νεολιθικής Α, τα ερείπια του οποίου ανακαλύφθηκαν στο βαθύτερο στρώμα ενός ορύγματος.

Η δεύτερη μέθοδος ήταν η κεραμική τυπολογία, η οποία αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με τη στρωματογραφία και συνέβαλε στην ακριβή χρονολόγηση όλων των ευρημάτων. Σύμφωνα με αυτήν, τα κεραμικά ευρήματα διαχωρίζονταν προσεκτικά από κάθε στρώμα του εδάφους και καταρτιζόταν ένα χρονοδιάγραμμα, στο οποίο τοποθετούνταν με βάση την τεχνική εξέλιξη των αγγείων ως προς τη μορφή και τη διακόσμηση. Έτσι, μπορούσαν οι αρχαιολόγοι να χρονολογήσουν τα ευρήματα από το κάθε στρώμα, στηριζόμενοι στην κεραμική τεχνοτροπία, καθώς αυτή συγκρινόταν μάλιστα και με εκείνη από τις γειτονικές περιοχές. Τα ευρήματα κάθε αρχαιολογικής ανασκαφής ανάγονταν σε διάφορες αρχαιολογικές περιόδους.

Την περίοδο μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, η αρχαιολογία στους Άγιους Τόπους ξεκίνησε με Αμερικανούς κυρίως αρχαιολόγους, οι οποίοι πραγματοποίησαν ανασκαφές σε διάφορες βιβλικές περιοχές. Νωρίτερα (1890), ο Βρετανός W.M.F. Petrie και λίγο αργότερα, κατά το διάστημα 1908-1910, μια αμερικανική αποστολή άρχισε την ανασκαφή στη βιβλική Σαμάρεια. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ο W.M.F. Petrie είχε ήδη εξερευνήσει με επιτυχία τις πυραμίδες της Αιγύπτου και αργότερα στρέφει το ενδιαφέρον του σε αυτή την περιοχή. Η πρώτη συμβολή των εξερευνήσεών του ήταν η παρατήρηση, ότι οι γήλοφοι (τούμπες), οι οποίοι βρίσκονταν διάσπαρτοι σε πολλές περιοχές, δεν ήταν μέρος του φυσικού ανάγλυφου της γης, αλλά υπολείμματα της ανθρώπινης οικιστικής δραστηριότητας. Προχωρώντας σε βάθος αποκάλυψε κτίσματα της αρχαιότητας που νωρίτερα είχαν αγνοηθεί. Η δεύτερη συμβολή του W.M.F. Petrie ήταν η παρατήρηση ότι τα όστρακα που εντοπίζονταν σε μεγάλο αριθμό, μπορούσαν να προσδιορίσουν χρονικά το στρώμα στο οποίο εντοπιζόταν βάσει της τεχνοτροπίας τους. Έκτοτε η παρατήρηση του W.M.F. Petrie καθιερώθηκε ως η σημαντικότερη μέθοδος συμβατικής χρονολόγησης των αρχαιολογικών στρωμάτων στην Εγγύς Ανατολή.

Η Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή, η οποία δραστηριοποιούνταν ανασκαφικά στην Παλαιστίνη την ίδια περίοδο, δεν κατόρθωσε να αποκτήσει ισχυρούς δεσμούς με τον θεολογικό κόσμο. Σημαντική εξέλιξη της βιβλικής αρχαιολογίας σημειώθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο με τη συμβολή της Βρετανίδας αρχαιολόγου Κ. Kenyon, η οποία στην ανασκαφή της στην Ιεριχώ (1952-1958) εφάρμοσε τη

στρωματογραφική μέθοδο που είχε επινοήσει ο R.E.M. Wheleer τα έτη 1930-1935 ορίζοντας ένα κάναβο με τετράγωνα (συνήθως 5 μ. x 5 μ). Στη συνέχεια καθώς ξεκινούσε η ανασκαφή έμενε, χωρίς να ερευνηθεί, μια ζώνη μεταξύ των τετραγώνων αυτών (μάρτυρες) και η ανασκαφή συνέχιζε προς τα κάτω. Μικρά ορύγματα οδηγούσαν τις εργασίες από το ένα επίπεδο στο άλλο. Έτσι μπορούσαν να παρατηρούν ευκολότερα τις αλλαγές σε οποιαδήποτε ανθρώπινη δραστηριότητα κατά το παρελθόν (σύστημα Kenyon). Αυτό το σύστημα εργασίας ήταν δαπανηρό, δύσκολο και περιοριζόταν σε μικρότερες περιοχές, αλλά απέδιδε ικανοποιητικότερα και ασφαλέστερα αποτελέσματα. Οι περισσότερες αρχαιολογικές αποστολές στην Ιορδανία, αλλά και στο Ισραήλ, ακολούθησαν αυτή τη μέθοδο μέχρι τη δεκαετία του 1970 και εξακολουθούν να τη χρησιμοποιούν μέχρι σήμερα. Επί του θέματος ο W.F. Albright έγραψε κάποτε ότι «η ανασκαφή είναι ταυτόχρονα τέχνη και επιστήμη» και ο M. Wheleer ότι «δεν υπάρχει μια σωστή μέθοδος ανασκαφής αλλά πολλές εσφαλμένες» (Wheleer 1954, 1).

Ο τρόπος που αρχικά προσεγγιζόταν και ερευνούταν μια θέση φαίνεται να σχετιζόταν άμεσα με τη μορφή της, αλλά και τις προηγούμενες έρευνες παρόμοιων θέσεων. Το γεγονός, ότι μιλάμε στην πλειοψηφία για γήλοφους, που ήταν εύκολα ορατοί, οδηγούσε συχνά τους ανασκαφείς να επιλέξουν μια τέτοια θέση για ανασκαφή. Σε συνδυασμό με το χώρο στον οποίο βρισκόταν, δηλαδή αν ήταν κοντά σε πηγές νερού ή σε εύφορες πεδιάδες, ή σε τόπους που ευνοούσαν την εγκατάσταση λόγω της στρατηγικής τους θέσης, η τοποθεσία κινούσε το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων για περαιτέρω διερεύνηση.

Μετά τον εντοπισμό των θέσεων διενεργούνταν τομές προκειμένου να διευκρινιστεί η στρωματογραφία. Φαίνεται και από τις δημοσιεύσεις της περιόδου, ότι μεγάλες θέσεις, όπως αυτές στην Κύπρο, στην Ιεριχώ ή τα μεγάλα νεκροταφεία του πολιτισμού Badari, καταγράφονταν λεπτομερώς. Βέβαια, δε έλειπαν και θέσεις που εντοπίστηκαν τυχαία, όπως στην πόλη Ugarit, η οποία είχε αρχικά εγκαταλειφτεί και ήταν η τυχαία αποκάλυψη ενός χωρικού που ανανέωσε το ενδιαφέρον για τη θέση.

Η διενέργεια τομών, οδηγούσε σε μια εκτεταμένη ανασκαφή, η οποία προχωρούσε σε βάθος μέχρι τα κατώτατα στρώματα της Νεολιθικής. Δεν περιορίζονταν σε μια επιφανειακή έρευνα και στην περιορισμένη περισυλλογή

ευρημάτων, ίσως κάποιων οστράκων. Τα ευρήματα προέρχονταν από διάφορες κατηγορίες και από διάφορες περιόδους.

Ο ίδιος ο G. Brunton στο βιβλίο του σχετικά με το νεκροταφείο της Matmar, αλλά και με τις δημοσιεύσεις των νεκροταφείων Qau και Badari, έκανε λεπτομερή καταγραφή των ευρημάτων του και μάλιστα στον πρόλογο του σημείωνε ότι μέρος της δεύτερης ανασκαφικής περιόδου στο νεκροταφείο της Matmar αφιερώθηκε στο σχεδιασμό, στη φωτογράφηση και ακόμα και την αποθήκευση των ευρημάτων (Brunton 1948, 1).

Η μελέτη των αντικειμένων γινόταν σε συνδυασμό με παράλληλα άλλων θέσεων, ιδίως, αυτών που βρίσκονταν σε σχετικά μικρές αποστάσεις ή άλλων που είχαν δημοσιευτεί προηγουμένως. Ωστόσο, μερικές φορές φαίνεται, ότι ο τρόπος που προσεγγίζετο μια θέση μπορεί να υπαγορευόταν από τους ίδιους τους φορείς που τις διεξήγαγαν και όχι από τους ίδιους τους ανασκαφείς. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ανασκαφής του G. Brunton. Εδώ, η μεθοδολογία επηρεάστηκε από τη χρηματοδότηση. Τα μουσεία χρηματοδοτούσαν ανασκαφές με αντάλλαγμα ευρήματα. Έτσι, λοιπόν συχνά η ανασκαφή επικεντρωνόταν στην ανεύρεση αντικειμένων και όλη η έρευνα περιοριζόταν σε περιοχές που μπορούσαν να τους δώσουν ευρήματα και έτσι να εξασφαλίσουν χρήματα. ("*Much of the ground covered was found to be devoid of antiquities, though a very thorough examination was made; some of the sites were too poor or too plundered to make their complete excavation worthwhile*."(G. Brunton, Matmar, 2f.). Έτσι, λοιπόν, συχνά στις δημοσιεύσεις δεν υπήρχαν αναφορές σε τάφους που δεν είχαν κάποια ευρήματα. Δεν τους δινόταν ξεχωριστή αρίθμηση και εντάσσονταν στο γενικότερο πλαίσιο του νεκροταφείου που εντοπίστηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ
ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

Η αρχαιολογική θέση αποτελεί μια βασική μονάδα μελέτης του παρελθόντος. Ο εντοπισμός της καθίσταται εύκολος η δυσκολότερος ανάλογα με τον τύπο της θέσης, τούμπα (tell) / επίπεδη θέση / σπήλαιο στην περίπτωση κατοίκησης η ακόμα νεκροταφείο. Οι μέθοδοι διερεύνησής της, ο χρόνος που θα της αφιερωθεί και βεβαίως η προβληματική που θα οδηγήσει όλες τις παραπάνω δραστηριότητες είναι σημαντικοί παράγοντες που διαμορφώνουν ανάλογα και τα διαθέσιμα δεδομένα. Ο αριθμός των θέσεων και η κατανομή τους στο χώρο εξαρτάται τις περισσότερες φορές από τον εντατικό η μη χαρακτήρα της έρευνας πεδίου και το γεγονός ότι οι γενεές των ερευνητών επανέρχονται συχνά στις ίδιες περιοχές, όπου έχουν τεθεί και αρχαιολογικά προβλήματα, και απαιτούν επίλυση με σύγχρονες μεθοδολογίες. Από αυτή την άποψη η δραστηριότητα κατά το Μεσοπόλεμο ανάγεται στην πρώτη περίπτωση. Στην θεώρηση που θα αναπτυχθεί στις σελίδες που ακολουθούν θα μας απασχολήσουν και άλλα στοιχεία όπως το υψόμετρο των θέσεων, η έκτασή τους η ακόμα το πάχος της νεολιθικής επίχωσης.

ΙΧ. 1. Νεολιθικοί οικισμοί στην Ελλάδα

Ο συνολικός **αριθμός** των αρχαιολογικών θέσεων που ερευνήθηκαν κατά το Μεσοπόλεμο στη χώρα ανέρχεται στις τριάντα έξι (n = 36), η γεωγραφική κατανομή των οποίων εμφανίζεται ως ακολούθως. Οι περιοχές, οι οποίες συγκεντρώνουν τις περισσότερες θέσεις και έναν αξιόλογο αριθμό αρχαιολογικών καταλοίπων εντοπίζονται κυρίως στον ηπειρωτικό κορμό της Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα, στη Μακεδονία, σε διάστημα περίπου είκοσι δύο (22) ετών (1918-1940), ερευνήθηκαν δεκαπέντε (n = 15) θέσεις (Ντίκιλι Τας, Πολύστυλο, Ακροπόταμος, σπήλαιο Νέας Ηρακλείτσας, Λιμνότοπος - Βάρδινο, Ελαιώνες Πυλαίας - Καπουτζήδες, Επανομή - Κριτσιανά, Στίβος – Γουμενίτσα, Σαράτσι - Περιβολάκι, Θέρμη Τούμπα, Όλυνθος, Άγιος Μάμας, Αρμενοχώρι, Δισπηλιό, Σέρβια), ενώ στην Πελοπόννησο το ίδιο διάστημα έντεκα θέσεις (n = 11) (σπήλαιο Τσούγκιζα στη Νεμέα, σπήλαιο του Πανός στις Κλενιές, Φλειούς, Μπερμπάτι, Χελιωτόμυλος, Τίρυνθα, Πρόσυμνα,

Αγιωργίτικα, Μυκήνες, Κάτω Ασέα – Παλαιόκαστρο, Μάλθη). Στη Στερεά Ελλάδα από το 1924 μέχρι το 1931 ερευνήθηκαν τρεις (n=3) θέσεις (Θήβα, Εύτρηση, Αθήνα). Η Θράκη έχει να παρουσιάσει μόνο μια θέση αυτή την περίοδο (Παραδημή), ενώ στη Θεσσαλία, αν και κατά την προηγούμενη περίοδο έλαβαν χώρα σημαντικές έρευνες (Διμήνι, Σέσκλο), στο Μεσοπόλεμο θα γίνει μία μόνο ανασκαφή στη θέση Χατζημισιώτικη Μαγούλα (1937) [εικ. 95].

Η Ήπειρος παραμένει «terra incognita» σε ό,τι αφορά στην αρχαιολογική έρευνα. Ο Γ. Μυλωνάς (1928, 101) στο έργο του αναφέρει ότι *«Νεολιθικά λείψανα δεν ενευρέθησαν εισέτι εν Ηπείρω»*. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα –έστω κι αν αυτό συμβαίνει σε περιορισμένη κλίμακα– πραγματοποιούνται έρευνες, στο νησιωτικό χώρο η εικόνα διαφοροποιείται. Ελάχιστα νησιά ερευνώνται αυτή την περίοδο. Ο συνολικός αριθμός των θέσεων ανέρχεται σε μόλις τέσσερις (n=4). Πρόκειται για την Κολώνα στην Αίγινα (1930), το Άγιο Γάλα στη Χίο (1937-1938), την Πολιόχνη στη Λήμνο (1925) και τα Παλάτια στη Νάξο (1930). Τέλος, μία ακόμα θέση που θα συμπεριληφθεί στον κατάλογο είναι η θέση Χοιροσπηλιά στη Λευκάδα. Η συγκεκριμένη θέση, αν και ερευνήθηκε νωρίτερα, θα απασχολήσει τους ερευνητές κατά το Μεσοπόλεμο, καθώς τότε θα δημοσιευτούν τα αποτελέσματα των ερευνών. Εκτός από την περιοχή της Ηπείρου, ανεξερεύνητες θα παραμείνουν και οι περιοχές των Δωδεκανήσων, των Σποράδων και της Κρήτης.

Από τις παραπάνω θέσεις που καταγράφηκαν σε τριάντα δύο (32) από αυτές τα νεολιθικά ευρήματα προέρχονται από ανασκαφή (Παραδημή, Ντικιλί Τας, Πολύστυλο, Ακροπόταμος, Νέα Ηρακλείτσα, Λιμνότοπος-Βάρδινο, Στίβος–Γουμενίτσα, Ελαιώνες Πυλαίας - Καπουτζήδες, Επανομή-Κριτσιανά, Θέρμη Τούμπα, Ολυνθος, Άγιος Μάμας, Αρμενοχώρι, Σέρβια, Χοιροσπηλιά, Θήβαι, Εύτρηση, Αθήνα, Κολώνα στην Αίγινα, σπήλαιο Τσούγκιζα, σπήλαιο του Πανός, Φλειούς, Μπερμπάτι, Τίρυνθα, Πρόσυμνα, Μυκήνες, Χελιωτόμυλος, Αγιωργίτικα, Κάτω Ασέα-Παλαιόκαστρο, Άγιο Γάλα Χίου, Πολιόχνη Λήμνου, Παλάτια Νάξου), ενώ στις υπόλοιπες τέσσερις (4) προέρχονται από επιφανειακή περισυλλογή (Σαράτσι-Περιβολάκι, Δισπηλιό, Χατζημισιώτικη Μαγούλα, Μάλθη).

Από το σύνολο των τριάντα έξι (36) θέσεων που διερευνήθηκαν κατά το Μεσοπόλεμο οι έντεκα (11) (Ντίκιλι Τας, Λιμνότοπος - Βάρδινο, Ελαιώνες Πυλαίας-Καπουτζίδες, Επανομή – Κριτσιανά, Σέρβια, Δισπηλιό, Χοιροσπηλιά, θήβαι, Τίρυνθα, Μυκήνες, Άγιο Γάλα Χίου) είτε ήταν ήδη γνωστές πριν από τον Α' Παγκόσμιο

Πόλεμο είτε ήρθαν στο φως κατά τη διάρκειά του, καθώς η διάνοιξη χαρακωμάτων οδήγησε συχνά στον εντοπισμό θέσεων στις οποίες θα επιστρέψουν για έρευνα οι αρχαιολόγοι και ιδίως αυτοί που συμμετείχαν στα εκστρατευτικά σώματα άλλων χωρών. Για παράδειγμα η θέση Λιμνότοπος-Βάρδινο εντοπίστηκε κατά την κατασκευή τέτοιων χαρακωμάτων και την έρευνά της ανέλαβε ο L. Rey, ο οποίος συμμετείχε στο Γαλλικό εκστρατευτικό σώμα. Στο Μεσοπόλεμο θα επανέλθει σε αυτή ο W. A. Hurtley και θα την συμπεριλάβει στο έργο του *Prehistoric Macedonia*. Είναι γεγονός ότι στη Μακεδονία ο W. A. Heurtley διέθετε αρκετό υλικό από την προ του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου περίοδο. Οι θέσεις Επανομή-Κριτσιανά και Σέρβια είχαν εντοπιστεί προπολεμικά από τον A. J. B. Wace, ενώ συγκεκριμένα στα Σέρβια οι ανασκαφές συνεχίστηκαν και την περίοδο 1971-73 από τις Cressida Ridley και Κατερίνα Ρωμιοπούλου.

Δε λείπουν, όμως, και οι θέσεις που εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν αποκλειστικά κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Στη Μακεδονία απαντούν αρκετές από αυτές: το Πολύστυλο, ο Ακροπόταμος, το σπήλαιο Νέα Ηρακλείτσας, ο Στίβος - Γουμενίτσα, η θέση Σαράτσι - Περιβολάκι, η Θέρμη Τούμπα, το Αρμενοχώρι και η Όλυνθος απασχόλησαν την έρευνα κατά το Μεσοπόλεμο σε ό,τι αφορά στα νεολιθικά. Βέβαια η έρευνα εκτείνεται και στο χώρο της Πελοποννήσου με σημαντικές θέσεις, όπως το σπήλαιο Τσούγκιζα, το σπήλαιο Πανός, τα Αγιωργίτικα, η Ασέα και η Πρόσυμνα, να έρχονται στο φως και να αποκαλύπτουν ευρήματα της Νεολιθικής Εποχής.

Τέλος, ο Μεσοπόλεμος έθεσε τις βάσεις και για τη μετέπειτα έρευνα της Νεολιθικής Εποχής. Θέσεις, οι οποίες εντοπίστηκαν αυτή την περίοδο, θα απασχολήσουν την έρευνα και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είτε ανασκαφικά, είτε από την άποψη δημοσιεύσεων. Για παράδειγμα για τη θέση Παραδημή, τη μοναδική που ανασκάφηκε στη Θράκη κατά τον Μεσοπόλεμο, τα αποτελέσματα δημοσιεύτηκαν σταδιακά μέχρι το 1981. Η Όλυνθος, τα νεολιθικά στρώματα της οποίας ερευνήθηκαν από το Γ. Μυλωνά κατά τον Μεσοπόλεμο, θα απασχολήσει και τα επόμενα χρόνια. Συγκεκριμένα, το 1990 η ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ξεκίνησε την αναστήλωση των μνημείων και την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της Ολύνθου. Το έργο του W. A. Heurtley στη Μακεδονία υπήρξε αδιαμφισβήτητα σημαντικότατο για τις μετέπειτα έρευνες ιδιαίτερα στο βορειοελλαδικό χώρο. Η στρωματογραφία της θέσης Άγιος Μάμας ήταν γνωστή

από τις τομές που είχε πραγματοποιήσει. Έτσι από το 1993 ξεκίνησε νέο ερευνητικό πρόγραμμα με σκοπό την συνέχιση της ανασκαφής σε έκταση. Παρομοίως το 1958 θα γίνει επανεξέταση της στρωματογραφίας στην Εύτρηση. Σκοπός όλων των παραπάνω είναι να συμπληρωθούν ή ενδεχομένως και να διορθωθούν τα αποτελέσματα των ερευνών του Μεσοπολέμου στις προαναφερθείσες θέσεις.

Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες θέσεις της Πελοποννήσου, όπως στη θέση Φλειούς, που οι ανασκαφές συνεχίζονται μέχρι το 1970, ενώ και στην Κολώνα της Αίγινας η συστηματική ανασκαφή στην προϊστορική πόλη και το ναό ξεκίνησε από τον G. Welter και διήρκησε από το 1921 έως το 1954. Τις ανασκαφές συνέχισε από το 1966 ως το 1992 η Βαυαρική Ακαδημία με τον καθηγητή H. Walter που ανέσκαψε την προϊστορική πόλη και το ελληνορωμαϊκό τείχος. Από το 1994 τις ανασκαφές συνέχισε ο F. Felten για λογαριασμό της Αυστριακής Αρχαιολογικής Σχολής.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, σε ποιο βαθμό οι θέσεις που ήρθαν στο φως πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, αλλά και μετά από αυτόν έγιναν αντικείμενο έρευνας. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι στην πλειοψηφία τους οι αρχαιολόγοι προέρχονταν από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Η παραπάνω εικόνα οφειλόταν στη δραστηριοποίηση συγκεκριμένων αποστολών, οι οποίες, είτε είχαν εστιάσει στην έρευνα των θέσεων της Νεολιθικής και αυτών της Εποχής του Χαλκού, είτε είχαν διάρκεια ή και τα δύο μαζί. Συγκεκριμένα παρατηρούμε ότι οι θέσεις της Βόρειας Ελλάδας ήρθαν στο φως και ερευνήθηκαν στα πλαίσια τριών αποστολών. Αυτής της Στρατιάς της Ανατολής, αφενός, των ερευνών του W. A. Heurtley αφετέρου και κατά τρίτον των ερευνών του Γ. Μυλωνά μέσω της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής. Οι θέσεις της Νότιας Ελλάδας ήρθαν στο φως, κυρίως, λόγω της παρουσίας και δραστηριοποίησης των ερευνητών στραμμένων προς τη Μυκηναϊκή Εποχή. Αυτό ερμηνεύει επίσης και την ποιοτική διαφορά που παρατηρείται, το γεγονός δηλαδή ότι στη Βόρεια Ελλάδα οι θέσεις που ανασκάφηκαν είναι περισσότερες και πιο συστηματικά ανασκαμμένες ενώ στη νότια λιγότερο. Σίγουρα και η παράδοση στη μελέτη της Νεολιθικής Εποχής η οποία αναπτύχθηκε μεταπολεμικά στη βόρεια Ελλάδα έχει τις ρίζες της στην ανασκαφική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε κατά το Μεσοπόλεμο.

Όσον αφορά στον **τύπο των θέσεων**, από τις παραπάνω τριάντα έξι (n=36), θέσεις που ερευνήθηκαν κατά το Μεσοπόλεμο οι τριάντα δύο (n=32) είναι οικισμοί

και οι τέσσερις (n=4) περιλαμβάνουν και ταφές[31] (Μπερμπάτι, Μυκήνες, Αγιωργίτικα, Άγιο Γάλα Χίου). Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η αναλογία οικισμών και νεκροταφείων/ταφών που χαρακτηρίζει την Νεολιθική στην Ελλάδα στις μέρες μας, με αριθμητική υπερίσχυση των οικισμών, ήδη διαφαίνεται κατά το Μεσοπόλεμο.

Οι θέσεις που κατοικήθηκαν κατά τη Νεολιθική Εποχή στον ελλαδικό χώρο διακρίνονται σε δύο τύπους: στις υπαίθριες θέσεις και στα σπήλαια. Οι πρώτες διακρίνονται σε αυτές που αναπτύχθηκαν καθ' ύψος (τούμπες / μαγούλες) και σε επίπεδες θέσεις. Από τις συνολικά τριάντα έξι (n = 36) που εντοπίστηκαν αυτή την περίοδο στον ελλαδικό χώρο, οι δέκα εννέα (n = 19) είναι τούμπες / μαγούλες (Παραδημή, Ντίκιλι Τας, Πολύστυλο, Ακροπόταμος, Λιμνότοπος – Βάρδινο, Στίβος – Γουμενίτσα, Ελαιώνες Πυλαίας – Καπουτζίδες, Επανομή – Κριτσιανά, Σαράτσι – Περιβολάκι, Θέρμη Τούμπα, Όλυνθος, Άγιος Μάμας, Αρμενοχώρι, Σέρβια, Χατζημισιώτικη Μαγούλα, Θήβαι, Εύτρηση, Αγιωργίτικα, Μάλθη), οι υπόλοιπες δώδεκα (n = 12) χαρακτηρίζονται ως επίπεδες θέσεις (Δισπηλιό, Αθήνα, Κολώνα Αίγινας, Φλειούς, Μπερμπάτι, Τίρυνθα, Πρόσυμνα, Μυκήνες, Χελιωτόμυλος, Κάτω Ασέα – Παλαιόκαστρο, Πολιόχνη Λήμνου, Παλάτια Νάξου), ενώ μόνο πέντε (n = 5) είναι σπήλαια[32]. Ως επίπεδες θέσεις χαρακτηρίζονται οι θέσεις που δεν έχουν τη μορφή του γήλοφου και είτε ανασκάφηκαν συστηματικά, είτε εντοπίστηκαν σε αυτές επιφανειακά ευρήματα της Νεολιθικής Εποχή [εικ. 96]

Γενικά, οι επίπεδοι εκτεταμένοι οικισμοί χαρακτηρίζονται από πολύ μεγαλύτερη έκταση και χαμηλό ύψος, ενώ οι τούμπες (Μακεδονία) ή μαγούλες (Θεσσαλία), περιγράφονται ως οικισμοί που έχουν μορφή γηλόφου, με ποικίλο, αλλά ορατό ύψος, και με περιορισμένη έκταση. Η πλειονότητα των θέσεων που ερευνήθηκαν χαρακτηρίζονται ως «τούμπες» και απαντούν κατά κύριο λόγο στην Μακεδονία και στη Θεσσαλία, αλλά σε μικρότερο ποσοστό. Θέσεις σε «υψώματα» και «εξάρσεις», χωρίς ωστόσο να παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά της κλασικής τούμπας / μαγούλας, απαντούν και στην Πελοπόννησο.

Είναι γεγονός ότι οι έρευνες των τελευταίων ετών έχουν δείξει ότι οι δύο τύποι συνυπήρχαν. Παλαιότερα, όμως, όπως και τα χρόνια που εξετάζουμε, η αρχαιολογική έρευνα θεωρούσε ότι ο τύπος της τούμπας / μαγούλας ήταν ο πλέον

[31] Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ίσως και το σπήλαιο Τσούγκιζα να χρησιμοποιήθηκε ως χώρος ταφής, αλλά οι ενδείξεις είναι αρκετά επισφαλείς.

[32] Υπενθυμίζεται ότι στον κατάλογο των θέσεων συμπεριλαμβάνεται και το σπήλαιο της Χοιροσπηλιάς από πλευράς δημοσίευσης, απλά δεν συνυπολογίζεται στις ανασκαμμένες θέσεις.

χαρακτηριστικός για τον ελληνικό χώρο και αυτό συνέβαινε γιατί ήταν αυτός που αντιπροσωπευόταν περισσότερο στο ανασκαφικό υλικό (Fotiadis 2001). Όπως ήταν φυσικό λοιπόν η βασική βιβλιογραφία των Χ. Τσούντα (1908) και των A. Wace και S. Thompson (1912) που προηγήθηκαν του Μεσοπολέμου είχε αυτό το χαρακτήρα και, όσοι μετέπειτα στηρίχθηκαν σε αυτούς, περιέγραφαν τις τούμπες / μαγούλες ως βασικό οικιστικό τύπο του ελλαδικού χώρου, το οποίο πιθανότατα να ήταν αποτέλεσμα επιδράσεων από την Εγγύς Ανατολή (Kotsakis 1999, 66-67).

Από την άλλη πλευρά όσο εύκολος ήταν ο εντοπισμός μιας τούμπας / μαγούλας, τόσο δυσκολότερος ήταν ενίοτε ο εντοπισμός των επίπεδων θέσεων. Συχνά αυτές δεν ήταν ορατές, καθώς μπορεί να καλύπτονταν από προσχώσεις ποταμών και αυτό καθιστούσε τον εντοπισμό τους δυσκολότερο, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η εντύπωση ότι οι μαγούλες / τούμπες κυριαρχούσαν στον ελλαδικό χώρο.

Έτσι, τα δεδομένα, τα οποία συγκεντρώνονταν ήταν περιορισμένα και επομένως τα συμπεράσματα που διεξάγονταν επισφαλή. Με το πέρασμα των χρόνων και τη συστηματικότερη έρευνα των θέσεων τα στοιχεία που θα προκύψουν θα δώσουν μια διαφορετική εικόνα. Τα δεδομένα των επόμενων δεκαετιών απέδειξαν ότι ο τύπος των επίπεδων θέσεων είναι εξίσου συχνός με αυτόν της τούμπας / μαγούλας, αν όχι και συχνότερος. Στις αρχές, όμως, του 20ου αιώνα στη συνείδηση των ανασκαφέων επικρατούσε η αντίθετη άποψη και αυτό ίσως να οφειλόταν και στο γεγονός ότι ένας οικισμός στη μορφή της τούμπας / μαγούλας ήταν περισσότερο ορατός και έτσι πιο εύκολα αντιληπτός σε σχέση με μια επίπεδη θέση.

Εξαίρεση σε όλα τα παραπάνω αποτελεί ο οικισμός του Δισπηλιού, ο οποίος χαρακτηρίστηκε ως λιμναίος οικισμός. Τα χαρακτηριστικά του διαφοροποιούνται σε σχέση με αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω. Αν και το ενδιαφέρον για τους λιμναίους οικισμούς ξεκινά αρκετά νωρίς (ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα), την περίοδο αυτή η έρευνα η σχετική με τους λιμναίους οικισμούς περιορίστηκε στον εντοπισμό και την καταγραφή της θέση στο Δισπηλιό από τον Α. Κεραμόπουλο στα πλαίσια ερευνών που διενήργησε στον ευρύτερο χώρο της δυτικής Μακεδονίας.

Επιπλέον, κατάλοιπα του νεολιθικού πολιτισμού εντοπίστηκαν και σε χώρους που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως θέση. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι η έρευνα, κυρίως επιφανειακή έφερε στο φως ευρήματα διάσπαρτα

ή σε μικρή ποσότητα. Έτσι, λοιπόν, καθίστατο αρκετά δύσκολο να χαρακτηριστεί η οποιαδήποτε ανεύρεση αρχαιολογικών καταλοίπων ως θέση.

Παρόλο που οι αριθμοί φαίνεται να επιβεβαιώνουν ότι οι ανοικτές θέσεις υπερτερούσαν αυτή την περίοδο, δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι κατά το Μεσοπόλεμο ανασκάφτηκαν και τέσσερα σπήλαια, ένα εκ των οποίων εντοπίστηκε στη Μακεδονία, δύο στην Πελοπόννησο, και ένα στο νησί της Χίου. Παράλληλα, την περίοδο αυτή δημοσιεύτηκαν οι εργασίες και το σπήλαιο της Χοιροσπηλιάς στη Λευκάδα. Στη Μακεδονία το μοναδικό σπήλαιο που ερευνήθηκε αποκαλείται «Σπήλαιο των Νυμφών» και εντοπίστηκε στη θέση Νέα Ηρακλείτσα. Στο νότιο ελλαδικό χώρο ερευνήθηκαν το σπήλαιο Τσούγκιζα στη Νεμέα και ένα ακόμα σπήλαιο στη θέση Κλενιές. Αξίζει σε αυτό το σημείο, να σημειωθεί ότι η γεωμορφολογία της Πελοποννήσου ευνοεί τη δημιουργία σπηλαίων και για αυτό τα χρόνια που θα ακολουθήσουν θα αποκαλυφθούν πολύ περισσότερα σπήλαια που θα φέρουν στο φως σημαντικότατα ευρήματα (ενδεικτικά αναφέρουμε στο νομό Αργολίδας: Φράγχθι, Δίδυμα, Κοτένα, Μουζάκι / στο νομό Αρκαδίας: Καμενίτσα / στη Χερσόνησο της Μάνης: Βλυχάδα, Αλεπότρυπα, Σχίνοι 3-4, Καταφύγι, Ξεπαπαδιάνικα, Βύθακας, Μέλισσα / στη Χερσόνησο του Μαλέα: Λυκούρας, Βρυ, Πάβλε, Άγιοι Ανάργυροι, Αψήφι, Τρυπάλια, Αγία Αικατερίνη, Μαύρη Σπηλιά / στην περιοχή δυτικά του Πάρνωνα: Κουβελέικη Α & Β, σπήλαιο Ηγουμένου, σπήλαιο Παπαγιαννακού, Τρουπίτσες), δίνοντας με αυτό τον τρόπο έρεισμα στη γνωστή θεωρία περί προτίμησης των σπηλαίων ως χώρο κατοίκησης στην ανατολική Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησο κατά την Νεότερη και Τελική Νεολιθική περίοδο.

Παρατηρείται, ωστόσο, ότι ο αριθμός των ανασκαμμένων σπηλαίων αυτή την περίοδο είναι αρκετά περιορισμένος και αυτό διότι δεν αποτέλεσαν επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος. Στην περίπτωση της Μακεδονίας, ο Γ. Μπακαλάκης φαίνεται να οδηγήθηκε εκεί από κάποιον χωρικό κατά τη διάρκεια των ερευνών του στην Καβάλα (Μπακαλάκης 1938, -81-85). Στην Πελοπόννησο το σπήλαιο Τσούγκιζα ερευνάται σε σχέση με τον ευρύτερο χώρο της Νεμέας, χωρίς να εντοπίζεται εξ αρχής, αλλά τυχαία. Ενώ, τέλος, στο σπήλαιο Κλενιές ο Ν. Μπέρτος θα διεξάγει σύντομη ανασκαφή. Θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη ότι σε σχέση με τις τούμπες / μαγούλες τα σπήλαια εντοπίζονται δυσκολότερα – ο ίδιος ο Γ. Μπακαλάκης αναφέρει ότι το σπήλαιο στη Μακεδονία ήταν ορατό από τη θάλασσα

και μάλιστα επισημαίνει τις δυσκολίες πρόσβασης και ανασκαφής του (Μπακαλάκης 1938, 81).

Κι ενώ γίνεται λόγος για έναν περιορισμένο αριθμό σπηλαίων, από τα μέχρι τώρα ευρήματα δε φαίνεται να επιβεβαιώνεται η ύπαρξη βραχοσκεπών. Ένα, ίσως, παράδειγμα, το οποίο δεν έχει όμως επιβεβαιωθεί θα μπορούσε να είναι το σπήλαιο στη Τσούγκιζα. Κατά τη διάρκεια των ερευνών ο εντοπισμός μεγάλων ποσοτήτων θραυσμένου ασβεστόλιθου και θρυμματισμένου βράχου ίσως να υποδηλώνει ότι αρχικά το σπήλαιο να στεγαζόταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχημάτιζε βραχοσκεπή (Blegen 1975, 251-279).

Το **υψόμετρο** προσδιορίζεται κυρίως στα σπήλαια (Σπήλαιο Τσούγκιζα: 365 μ. / Σπήλαιο Πανός: 650 μ.). Προσπαθώντας να εντοπίσουμε το υψόμετρο των θέσεων σήμερα στο χάρτη (με τις όποιες αποκλίσεις) φαίνεται ότι αυτό ποίκιλε κατά πολύ. Έτσι έχουμε θέσεις που εντοπίζονται σε σχετικά μικρό υψόμετρο (Άγιος Μάμας 20 μ. / Ηραίο Άργους – Πρόσυμνα 27 μ. / Λιμνότοπος 40 μ. / Επανομή - Κριτσιανά 45 μ. / Πολύστυλο 56 μ. / Ντίκιλι Τας 65 μ. / Θέρμη Τούμπα 65 μ.), αλλά και θέσεις σε μεγαλύτερο ή και αρκετά μεγάλο υψόμετρο (Μάλθη 150 μ. / Ελαιώνες Πυλαίας – Καπουτζίδες 160 μ. / Ακροπόταμος 240 μ. / Άγιο Γάλα 240 μ. / Πρόσυμνα 250 μ. /Μπερμπάτι 250 μ. / Φλειούς 400 μ . /Αρμενοχώρι 700 μ.). Γενικά οι περισσότερες θέσεις φαίνεται να είναι σε χαμηλά υψόμετρα.

Είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς εάν το υψόμετρο των νεολιθικών θέσεων σχετίζεται με μια διαφορετική λειτουργία τους. Εάν δηλαδή στις θέσεις με υψηλό υψόμετρο καθώς και στα δύο σπήλαια που αναφέρθηκαν παραπάνω (Τσούγκιζα, σπήλαιο Πανός) οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες κατείχαν σημαντικό ρόλο στην οικονομία ενώ στις θέσεις σε χαμηλό υψόμετρο η οικονομία ήταν πιθανόν στραμμένη στη γεωργία. Από τα ευρήματα που έχουν έρθει στο φως θα μπορούσε ίσως κανείς να οδηγηθεί σε κάποια συμπεράσματα σχετικά με την παραπάνω υπόθεση εργασίας. Παρατηρείται ότι σε θέσεις με ιδιαιτέρως μεγάλο υψόμετρο εντοπίζονται οστά ζώων, τα οποία σχετίζονταν με κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα στον Ακροπόταμο (υψόμετρο: 240 μ.) έχουν εντοπιστεί οστά ζώων (αιγών, χοίρων), ενώ στην Πρόσυμνα (υψόμετρο: 250 μ.) μεταξύ των οστών εντοπίστηκε κι ένα τμήμα μεγάλου κέρατου, προφανώς ταύρου. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζεται και στα σπήλαια. Στο Άγιο Γάλα στη Χίο (υψόμετρο: 240 μ.) ήρθαν στο φως κατάλοιπα οστών ζώων, ενώ στη Νέα Ηρακλείτσα

(υψόμετρο: 150 μ.), εκτός από αυτά εντοπίστηκαν και θαλάσσια όστρεα. Το τελευταίο βέβαια δεν κάνει εντύπωση, καθώς πρόκειται για σπήλαιο που γειτνίαζε με τη θάλασσα, οπότε ήταν απολύτως φυσικό οι κάτοικοί του να ασχολούνται με αυτή.

Όσον αφορά στην **έκταση** των θέσεων είναι ιδιαίτερα δύσκολο να προσδιοριστεί δεδομένου ότι η κύρια ανασκαφική μέθοδος ήταν η διεξαγωγή τομών οι οποίες στην περίπτωση των θέσεων που ανασκάφηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο ήταν περιορισμένες στον αριθμό και δεν επεκτείνονταν έως την περιφέρεια της θέσης (Θέρμη Τούμπα, σπήλαιο Τσούγκιζας, Πρόσυμνα, Όλυνθος, Εύτρηση). Άλλωστε αυτή η προβληματική δεν είχε απασχολήσει ακόμα την έρευνα κατά το Μεσοπόλεμο, ας μην ξεχνάμε ότι ο κύριος στόχος εντάσσεται, είτε στον εντοπισμό της θέσης και την αναγνώρισή της ως ανήκουσα στη Νεολιθική Εποχή, είτε στην καταγραφή μιας στρωματογραφίας.

Χαρακτηριστικά αναφέρονται κάποια αποσπάσματα από την αναφορά που συνέταξε ο C. W. Blegen σχετικά με τα Αγιωργίτικα το 1928. Η συγκεκριμένη θέση επιλέχθηκε ως παράδειγμα ακριβώς επειδή ανασκάφτηκε από έναν αρχαιολόγο με κλασικό υπόβαθρο και θα μπορέσουμε έτσι να δούμε πως το ενδιαφέρον ακόμα και ενός κλασικού αρχαιολόγου στρεφόταν στα νεολιθικά. Αρχικά επιβεβαιώνεται η προτίμηση στη διάνοιξη τομών και μάλιστα προσδιορίζεται και το μέγεθος αυτών. Συγκεκριμένα αναφέρεται η διάνοιξη είκοσι οκτώ (28) μεγάλων τομών μήκους δέκα (10) μέτρων και εύρους δύο (2) μέτρων με δυνατότητα διάνοιξης μεγαλύτερων, όποτε κρίθηκε απαραίτητο *(« The mound was thoroughly explored by means of series of twenty-eight large trenches, laid out as to give a fair test of the possibilities in all quarters. These trenches wee usually 10 m. long by 2 m. wide, though often made larger where it seemed desirable..»).* Στην ίδια αναφορά επισήμανε τη σημασία της θέσης από άποψη νεολιθικών ευρημάτων, τα οποία χρονολόγησε στην Πρώτη Νεολιθική Περίοδο *(«First Neolithic Period»)*: *«These abundant ceramic remains from Haeorgitika are very important, since they give for the first time an adequate idea of the products of the potter's industry of the Neolithic Period in central Peloponnesus»*[33]

Υποστηρίζεται γενικά ότι μία τούμπα / μαγούλα εξαιτίας του ότι εξελίσσεται καθ' ύψος έχει αρκετά περιορισμένη έκταση (Kotsakis 1999, 68), όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Σέσκλου, χωρίς όμως αυτό να φαίνεται να ισχύει απόλυτα.

[33] Αρχείο ΑΣΚΑ, CWB Report, Hageorgitika 1928.

Υπάρχουν τούμπες / μαγούλες, οι οποίες φαίνεται να είχαν μεγαλύτερη έκταση. Ως έκταση για την περίπτωση των γήλοφων υπολογίζεται η έκταση της βάσης των. Για παράδειγμα ο οικισμός στη θέση Σέρβια, σε αντίθεση με άλλες μαγούλες / τούμπες, φαίνεται να είχε μεγαλύτερες διαστάσεις. Αν και η ανασκαμμένη περιοχή προσέγγιζε τα δέκα πέντε τετραγωνικά μέτρα (15 τ.μ.) η παρουσία σημαντικών αρχιτεκτονικών καταλοίπων που αποτελούνται από θεμέλια οικημάτων πέντε επάλληλων οικισμών υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός πολύ μεγαλύτερου οικισμού (C. Ridley and K.A. Wardle 1979, 185 - 191).

Η ποσότητα του οικοδομικού υλικού, το οποίο εντοπίζεται είναι συχνά δείκτης της έκτασης ενός οικισμού. Έτσι στη θέση Άγιος Μάμας το μεγάλο πλήθος λιθοσορών και πλίνθων που αποκαλύφθηκε υποδήλωνε κατά τον ανασκαφέα οικισμό μεγάλου μεγέθους, χωρίς, όμως να μπορεί να προσδιοριστεί πλήρως η έκτασή του (Heurtley 1939, 1-7).

Πέρα από τις δυσκολίες της ίδιας της ανασκαφής, και καθώς τα ευρήματα δε βοηθούν πάντα στη διεξαγωγή συμπερασμάτων, υπάρχουν περιπτώσεις, όπως στο σπήλαιο Τσούγκιζα στη Νεμέα, όπου αν και η νεολιθική επίχωση φαίνεται ότι συνεχιζόταν σε ένα ικανοποιητικό βάθος και παρόλο που ένα χρόνο μετά η ανασκαφή διευρύνθηκε αρκετά προς βορρά και δύση, δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί το αρχικό όριο στην ανατολική πλευρά, καθώς ο ιδιοκτήτης δεν επέτρεψε τις περαιτέρω εργασίες στο χώρο αυτό.

Τέλος, δε θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι συχνά ούτε οι ίδιοι οι ανασκαφείς μάς δίνουν αρκετές λεπτομέρειες, είτε για την πιθανή έκταση της θέσης, είτε για την έκταση του χώρου που ανασκάπτουν. Περιορίζονται στο να αναφέρουν το πάχος της νεολιθικής επίχωσης, το ύψος της τούμπας / μαγούλας ή απλά τις διαστάσεις των τομών που ανοίχτηκαν.

Συχνότερα φαίνεται ότι προσδιοριζόταν **το πάχος της νεολιθικής επίχωσης**, το οποίο μπορούσε να κυμαίνεται από λίγα εκατοστά (Αρχαία Κόρινθος: 0,20 μ., Ασέα: 0,30–0,40 μ., Ακροπόταμος: 0,95μ.) έως και μερικά μέτρα (Πολύστυλο: 2-4 μ., Παραδημή: 4,5 μ., Λιμνότοπος: 9 μ.), ενώ συχνά αναφέρεται το σύνολο της προιστορικής επίχωσης χωρίς να προσδιορίζεται αυτό της νεολιθικής, όπως για παράδειγμα στο Αρμενοχώρι, που δίνεται το πάχος (2 μ.) ολόκληρης της προϊστορικής επίχωσης.

Έχοντας πάντα υπόψιν το γεγονός ότι τη περίοδο αυτή δινόταν έμφαση στη στρωματογραφία σε αρκετές περιπτώσεις οι πληροφορίες που είναι διαθέσιμες σχετίζονται με τη διευκρίνιση της στρωματογραφικής ακολουθίας. Στις θέσεις Πολύστυλο και Ακροπόταμο οι ανασκαφείς έδιναν πληροφορίες τόσο για την επίχωση, όσο και για το κάθε στρώμα ξεχωριστά. Συγκεκριμένα, στη θέση Πολύστυλο εντοπίστηκε επίχωση πάχους δύο έως τεσσάρων μέτρων (2 μ. - 4μ.) από τα οποία τα δύο κατώτερα θεωρούνται νεολιθικά (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 109-111), ενώ μας δίνονται πληροφορίες και για τον αριθμό των τομών, που ήταν τέσσερις (4) και μάλιστα σε διαφορετικά σημεία (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 103-109).

Συνοψίζοντας, παρατηρεί κανείς ότι τα περισσότερα στοιχεία που λαμβάνουμε έχουν να κάνουν με τη στρωματογραφία και με την ίδια τη νεολιθική επίχωση. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης εντάσσεται στο γενικότερο κλίμα προβληματισμών των αρχαιολόγων της εποχής οι οποίοι λειτουργούσαν υπό το πρίσμα της ιστορικής-πολιτισμικής προσέγγισης και υπαγορεύεται από την ανάγκη αυτών να προχωρούν την ανασκαφή τους σε βάθος.

ΙΧ. 2. Νεολιθικοί οικισμοί στη Βαλκανική

Στο χώρο της Βαλκανικής Χερσονήσου, εξαιρουμένης της Ελλάδας, ο συνολικός **αριθμός** των νεολιθικών θέσεων που ερευνήθηκαν κατά το Μεσοπόλεμο ανέρχεται στις δεκαεννέα (n=19) με την ακόλουθη κατανομή. Στη Ρουμανία οι θέσεις είναι δέκα (n=10) όπως Sultana - Malu Roşu**,** Gumelniţa, Căscioarele – Ostrovel, Ariușd, Ruginoasa, Glina, Vădastra**,** Vidra, Măgura Jilava, Parţa, στη Σερβία επτά (n=7) όπως Vinča-Belo Brdo, Starčevo, Pavlovac –Vranje, Plocnik, Lukički Breg - Vitoševac, Petru Rareș, Tangăru και στη Βουλγαρία μόλις μία (n=1), το Gabarevo. Στη Σλοβενία και Κροατία η έρευνα είχε προσανατολιστεί από τα τέλη του 19ου αιώνα στις ανασκαφές παλαιολιθικών σπηλαίων και ο προσανατολισμός αυτός συνεχίζεται έντονος κατά το Μεσοπόλεμο. Στην Αλβανία, στη υπόλοιπη πρώην Γιουγκοσλαβία, αλλά ακόμα και στη Βουλγαρία οι έρευνες και οι ανασκαφές στις νεολιθικές θέσεις θα συστηματοποιηθούν μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο [εικ. 97].

Όλες οι παραπάνω θέσεις είναι ανασκαμμένες. Κάποιες από αυτές όπως οι Ariușd, Vădastra και Parţa στη Ρουμανία, και η Vinča στη Σερβία είχαν εντοπιστεί

πριν από το Μεσοπόλεμο. Συγκεκριμένα η θέση Ariuşd έτυχε συστηματικής ανασκαφής από τον F. László, όπως και η Vinča από τον M. Vasić, ενώ η θέση Vădastra αποτελεί ανακάλυψη του Cezar Bolliac. Στην Parţa είχαν εντοπιστεί μόνο τυχαία ευρήματα. Οι περισσότερες όμως θέσεις όπως οι Ruginoasa, Glina, Vidra, Măgura Jilava, Pavlovac –Vranje, Plocnik, Lukički Breg–Vitoševac, Tangăru, Gabarevo ανασκάφτηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο, ενώ δε λείπουν και εδώ θέσεις όπως Sultana-Malu Roşu, Gumelniţa, Căscioarele–Ostrovel, Vinča-Belo Brdo, Starčevo, Petru Rareş, που αρχικά εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, θα συνεχίσουν να γίνονται αντικείμενο ερευνών και μεταπολεμικά.

Σε αυτό στο σημείο θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι σε σύγκριση με την Ελλάδα, η Βαλκανική παρουσιάζει ένα μικρότερο αριθμό θέσεων οι οποίες όμως είναι όλες ανασκαμμένες. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι την έρευνα της Νεολιθικής στη Βαλκανική, που φαίνεται να ήταν περισσότερο συγκροτημένη και μακρόπνοη από ότι στην Ελλάδα, είχαν αναλάβει κατά το μεγαλύτερο μέρος της ντόπιοι αρχαιολόγοι - με πολύ λίγες ξένες συνεργασίες - που είχαν κάνει σπουδές στο εξωτερικό και κατείχαν κάποια μόνιμη θέση στη χώρα τους. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι οι θέσεις που ερευνήθηκαν την εποχή του Μεσοπολέμου στην Βαλκανική έγιναν επώνυμες θέσεις, δίνοντας το όνομά τους σε πολιτισμικά σύνολα τα οποία είναι σε ισχύ έως σήμερα ορίζοντας τη συγκρότηση του χρονοπολιτισμικού πλαίσιου. Αυτό οφειλόταν στο θεωρητικό υπόβαθρο και την μεθοδολογία που είχαν υιοθετήσει οι ερευνητές της Βαλκανικής. Οι αρχαιολόγοι ανέσκαπταν μια θέση, κατέγραφαν τα χαρακτηριστικά της και μετά τα αναζητούσαν σε άλλες θέσεις προσπαθώντας να τα ερμηνεύσουν μέσα από μετακινήσεις πληθυσμών.

Όσον αφορά στον **τύπο των θέσεων** από τις παραπάνω δέκα οχτώ (n =18) θέσεις που ανασκάφηκαν στη Βαλκανική, δέκα έξι (n = 16) είναι οικισμοί (Sultana - Malu Roşu, Gumelniţa, Căscioarele – Ostrovel, Ariuşd, Ruginoasa, Glina, Vădastra, Vidra, Măgura Jilava, Parţa, Pavlovac – Vranje, Plocnik, Lukički Breg -Vitoševac, Petru Rareş, Tangaru, Gabarevo), ενώ δύο (n = 2) περιλαμβάνουν και νεκροταφεία (Vinča-Belo Brdo, Starčevo).

Και εδώ απαντώνται επίπεδοι / ανοιχτοί οικισμοί (Starčevo, Ruginoasa), οι οποίοι αναπτύχθηκαν στο επικλινές έδαφος των πεδιάδων ή επάνω σε κορυφογραμμές κοντά σε πηγές και ρέματα. Μερικές φορές οικισμοί αναπτύχθηκαν

στις «αναβαθμίδες» των ποταμών (Sultana-Malu Roşu, Gumelniţa). Σπάνια εντοπίζει κανείς οικισμούς σε μέρη που θα ήταν κατάλληλα για τη διατήρηση της άμυνας. Αυτού του είδους οι θέσεις δεν έχουν ποτέ το χαρακτήρα τούμπας και η πλειοψηφία αυτών έχει μόνο ένα επίπεδο.

Οι τούμπες (Vădastra, Vidra, Parţa, Petru Rareş) είναι θέσεις στις οποίες οι άνθρωποι ζουν εκεί, όπου ζούσαν και οι πρόγονοί τους. Αναπτύσσονται καθ' ύψος και όπως διαπιστώνουμε αποτελούν την πλειοψηφία των ερευνημένων θέσεων κατά το Μεσοπόλεμο τόσο στην Ελλάδα όσο και στις χώρες της Βαλκανική και της Ανατολικής Μεσογείου. Η διαδοχική αυτή κατοίκηση οδήγησε στη δημιουργία οικισμών με τη μορφή τούμπας. Εδώ τα παλιά οικιακά και οικοδομικά υλικά χρησιμοποιούνται για να δημιουργηθεί η επόμενη φάση κατοίκησης. Η χρήση της τούμπας ίσως επέβαλλε και έναν περιορισμό στην κατασκευή των κτηρίων. Το γεγονός ότι αναπτυσσόταν καθ' ύψος και παράλληλα η σταδιακή μείωση του βιώσιμου χώρου λόγω αύξησης του πληθυσμού επέβαλλε ένα σαφώς και αυστηρά οργανωμένο πολεοδομικό σύστημα. Κι ενώ μερικοί οικισμοί παρουσιάζουν αυστηρή γεωμετρική δομή, αλλού αυτό δε φαίνεται να ισχύει. Σε άλλους οικισμούς η «γεωμετρικότητα» αυτή φαίνεται να εγκαταλείπεται και η οργάνωση να μοιάζει περισσότερο στην «χαλαρή» διάταξη οικιών και ανοιχτών χώρων των επίπεδων οικισμών (Chapman 1989). Ο λόγος που επιλέγονται και προτιμώνται οι τούμπες έναντι των επίπεδων οικισμών δεν είναι εξακριβωμένος. Ίσως η συγκεκριμένη μορφή του οικισμού να αντιπροσώπευε έναν τρόπο να προστατεύονται από τις πλημμύρες, να έχουν πλήρη εποπτεία του χώρου και των ανθρώπων που κινούνταν σε αυτό. Συχνά υπάρχει μία αναλημματική αναβαθμίδα η οποία έχει προστατευτικό χαρακτήρα και περιτριγυρίζει την τούμπα. Άλλοτε η τούμπα βρίσκεται πάνω σε αυτή έχοντας εποπτεία όλης της περιοχής.

Παρότι η έρευνα των σπηλαίων ήταν ιδιαίτερα δραστήρια στην Βαλκανική, λόγω των πολύ σημαντικών καταλοίπων, δεν εντοπίστηκαν σπήλαια με νεολιθική κατοίκηση.

Τα **υψόμετρα** των οικισμών παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις και κυμαίνονται από αρκετά χαμηλά μέχρι και υψηλότερα. Χαρακτηριστικά αναφέρονται ότι μέχρι εκατό μέτρα (100 μ.) υψόμετρο παρουσιάζουν οι θέσεις Gumelniţa (15 μ.), Sultana - Malu Roşu (45 μ.), Ruginoasa (50 μ. - 60 μ.), Vădastra (71 μ.), Starčevo (77 μ.), Petru Rareş (82 μ.). Αρκετές είναι οι θέσεις που το υψόμετρό τους φτάνει μέχρι

τα πεντακόσια μέτρα (500 μ.) [Glina (252 μ.), Pavlovac –Vranje (252 μ.), (258 μ.), Vinča (260 μ.), Gabarevo (423 μ.)]. Δε λείπουν, βέβαια και οι θέσεις που το υψόμετρό τους παρουσιάζεται αρκετά υψηλό και εδώ ανήκουν θέσεις, όπως οι Vidra Măgura Jilava (508 μ.), Ariușd (601 μ.), Vinča-Belo Brdo (1.020 μ.), Plocnik (1.020 μ.). Παρατηρούμε ότι οι θέσεις της Βαλκανικής βρίσκονται σε υψηλότερα υψόμετρα από αυτές της Ελλάδας. Θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς τα παλαιοβοτανολογικά και αρχαιοζωολογικά κατάλοιπα των θέσεων για να διαπιστώσει εάν αυτές που βρίσκονται σε υψηλά υψόμετρα αντιστοιχούν σε κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις. Επίσης ένα άλλο στοιχείο μπορεί να προκύψει από την παρουσία/απουσία συγκεκριμένων εργαλειακών τύπων, δεδομένου ότι οι λεπίδες με στίλβη ανάγουν κυρίως σε γεωργικές δραστηριότητες και κοπή φυτών.. Σημειώνεται ότι σε θέσεις με χαμηλότερο υψόμετρο, όπως η Gumelniţa και η Ruginoasa, εντοπίστηκαν, μαζί με τα οστά ζώων, διάφορα όστρεα και οστρακοειδή.

Χαρακτηριστικό της ανασκαφικής πρακτικής στη Βαλκανική είναι η επιλογή της οριζόντιας αποκάλυψης των στρωμάτων και η στόχευση στην πραγματοποίηση ανασκαφής σε **έκταση**, εξαρχής. Η επιλογή αυτή οφείλεται στο διαφορετικό θεωρητικό υπόβαθρο των αρχαιολόγων και στην έμφαση που δίνουν όχι μόνο στην στρωματογραφία, αλλά και στην οργάνωση της κοινότητας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μπορούμε σήμερα να έχουμε μία εικόνα της έκτασης, όχι μόνο των ανασκαφών τους, αλλά και αυτής του οικισμού που ανασκάπτουν. Ο τρόπος που προσεγγίζουν τις θέσεις θα τους βοηθήσει να έχουν περισσότερα δεδομένα για την έκταση των οικισμών και θα μπορέσουν να προσδιορίσουν μέχρι που φτάνουν τα χαρακτηριστικά της κάθε θέσης. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις όπου διενεργούνται μικρής έκτασης δοκιμαστικές ανασκαφές (Starčevo).

Στη θέση Vinča-Belo Brdo η ανασκαφή καταλάμβανε χίλια διακόσια τετραγωνικά μέτρα (1.200 τ.μ.), ενώ στο Pločnik χίλια οχτακόσια (1. 800 τ.μ.). Πιο συγκεκριμένα, η θέση Vinča-Belo Brdo ανασκάφτηκε ενδελεχώς και αποκαλύφθηκαν σαράντα τρεις (43) υπέργειες κατοικίες και λάκκοι, τους οποίους αποκάλυψαν σε μεγάλο βάθος (μέχρι και δέκα μέτρα). Οι ανασκαφείς ασχολήθηκαν με την ανάδειξη τόσο των εσωτερικών, όσο και των εξωτερικών χώρων. Στη θέση Pločnik, από την άλλη, ο εντοπισμός πλήθος χάλκινων εργαλείων και αρχιτεκτονικών καταλοίπων οδήγησε τους ανασκαφείς να παραμείνουν στη θέση από το 1927 μέχρι και το 1975. Είναι χαρακτηριστικό, ότι αυτά τα ίδια ευρήματα

και, κυρίως, τα αρχιτεκτονικά, αποτελούσαν αφορμή, αλλά και τη βασική αιτία να συνεχίζουν οι ανασκαφές για αρκετά έτη.

Το χρονικό διάστημα, αλλά και η έκταση μιας ανασκαφής συχνά υποδηλώνει αφενός την σημασία των ευρημάτων που εντοπίζονται, αφετέρου το ενδιαφέρον του αρχαιολόγου να αποκαλύψει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού, προκειμένου να έχει μια πληρέστερη εικόνα της θέσης και να μπορεί, έτσι, να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα. Στη Sultana - Malu Roşu, για παράδειγμα, η ανασκαφή έφερε στο φως έντεκα (11) υπέργειες πασσαλόπηκτες κατοικίες και τα ίχνη μιας τάφρου βάθους έξι μέτρων (6 μ.). Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είναι από τα βασικά στοιχεία που παρακολουθεί ένας αρχαιολόγος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα – αν και τελικά τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν δεν ήταν σαφή- αποτελεί η θέση Ruginoasa. Εδώ, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών εντοπίστηκαν αρκετά ίχνη καύσης, τα οποία περιελάμβαναν ίχνη άχυρου και πασσάλων, γεγονός που την οδήγησε στο συμπέρασμα ότι σε αυτή τη θέση υπήρχαν κατοικίες τύπου καλύβας που πιθανώς καταστράφηκαν από πυρκαγιά. Η υπόθεση της ύπαρξης κατοικιών στον τόπο αυτό επιβεβαιωνόταν και από τα υπολείμματα των απορριμμάτων, όπως πολλά μεγάλα οστά ζώων και οστρακοειδή, που κατά πάσα πιθανότητα προέρχονταν από τις οικίες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να πραγματοποιηθούν ανασκαφές σε οχτώ (8) διαφορετικά σημεία. Σε κάποιες περιπτώσεις, το ενδιαφέρον της αρχαιολογικής αποστολής ενισχύεται και από την πληθώρα διαφόρων τέχνεργων. Στο Plocnik, εκτός από τις οικίες, εντοπίστηκε κι ένας μεγάλος αριθμός χάλκινων εργαλείων. Σε άλλες, η επιμονή του αρχαιολόγου να προχωρήσει περαιτέρω την έρευνα του υποδεικνύει τη σημασία μιας θέσης, αλλά και των ευρημάτων που έρχονται στο φως. Στη Gumelniţa, για παράδειγμα, ο ιδιοκτήτης του οικοπέδου δεν έδινε άδεια για την περαιτέρω ανασκαφή κι έτσι οι αρχαιολόγοι έπρεπε να επιμείνουν, καθώς εκτός από τα πολυάριθμα ίχνη πηλού, λίθου και οστών εντοπίστηκε και ένα χρυσό κόσμημα. Τέλος, στη Vinča η εκτεταμένη ανασκαφή θα έλεγε κανείς ότι ήταν μονόδρομος, καθώς το πλήθος αρχιτεκτονικών καταλοίπων και οι διάδρομοι που εντοπίστηκαν ήταν ικανά να δώσουν μια συνολική εικόνα της διάταξη των οικιών.

Βέβαια το γεγονός ότι σκάβουν σε έκταση δε σημαίνει ότι παραλείπουν να προχωρήσουν και σε βάθος προκειμένου να αποκαλύψουν τη στρωματογραφία και να την προσδιορίσουν. Τα μεγέθη διαφέρουν. Στη θέση Petru Rareş η **επίχωση** δεν

ξεπερνά τα δυόμισι μέτρα (2,5 μ.), στη θέση Plocnik τα τρία μέτρα και εξήντα εκατοστά (3,60 μ.), ενώ στη Gumelniţa η επίχωση φτάνει έως και τα τέσσερα μέτρα (4 μ.). Οι ανασκαφείς προσδιορίζουν τα επιμέρους στρώματα και προσδιορίζουν και τα επίπεδα της επίχωσης, έτσι στο Căscioarele – Ostrovel ο ανασκαφέας διακρίνει δύο επίπεδα προσδιορίζοντας ότι πρώτο επίπεδο έχει διαστάσεις 4,20 μ. x 5 μ., ενώ το δεύτερο επίπεδο 2,60 μ. x 3 μ. Χαρακτηριστικά αναφέρεται και η θέση Vinča-Belo Brdo, όπου η επίχωση φθάνει έως τα δέκα μέτρα (10 μ.).

IX. 3. Νεολιθικοί οικισμοί και νεκροταφεία στην Ανατολική Μεσόγειο

Ο συνολικός **αριθμός** των θέσεων που ερευνώνται την περίοδο του Μεσοπολέμου ανέρχεται στις τριάντα δύο (n=32). Πιο συγκεκριμένα στην Τουρκία εντοπίζονται τρεις θέσεις (n=3) (Kadi Keuï, Yümük Tepe, Tell Judeideh), στην Παλαιστίνη δύο (n=2) (Tell es-Sultan στην Ιεριχώ, Teleilat el Ghassul), στο Λίβανο οχτώ (n=8) (Tell Rasm El Hadeth Tell Safiyeh, Tell Delhamieh, Tell Derzenoun, Tell Khardane, Tell Megiddo, Beth Shan, Βύβλος), στη Συρία τρεις (n = 3) (Tell Brak, Chagar Bazar, Ugarit) στην Αίγυπτο έντεκα (n = 11) (στην Κάτω Αίγυπτο: Kom K & Kom W, Merimde, El Omari, Maadi, Wadi Digla /στην Άνω Αίγυπτο: El-Badari, Qau, Mostagedda, El Matmar, Deir Tasa) και στην Κύπρο πέντε (n=5) (Πέτρα του Λιμνίτη, Λάπηθος, Κυθρέα, Χοιροκοιτία, Ερήμη) [εικ. 98].

Οι παραπάνω θέσεις είναι όλες ανασκαμμένες. Θέσεις, όπως η Ιεριχώ και το Qau ήταν γνωστές ήδη πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι περισσότερες θέσεις, ωστόσο, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν για πρώτη φορά στο Μεσοπόλεμο, αυτές είναι οι Kadi Keuï και Tell Judeideh, στην Τουρκία, οι Tell Brak και Chagar Bazar, στη Συρία, η Merimde, στην Κάτω Αίγυπτο, οι Mostagedda και El Matmar, στην Άνω Αίγυπτο. Άλλες, όπως το νεκροταφείο El Hamaniya, αποτέλεσαν εφαλτήριο για να συνεχιστούν ανασκαφές στην περιοχή El Badari. Θέσεις, όπως η Yümüktepe, στην Τουρκία, η Teleilat el Ghassul, στην Παλαιστίνη, οι Tell Rasm El Hadeth, Tell Safiyeh, Tell Delhamieh, Tell Derzenoun, Tell Khardane, Beth Shan, Tell Megiddo, Βύβλος, στο Λίβανο, οι Kom K και Kom W, El Omari, Maadi, Wadi Digla, στην Κάτω Αίγυπτο, η Ugarit, στη Συρία, το El Badari, στην Άνω Αίγυπτο και οι θέσεις Πέτρα του Λιμνίτη, Λάπηθος, η Κυθρέα, η Χοιροκοιτία και η Ερήμη, στην Κύπρο εντοπίστηκαν στο Μεσοπόλεμο και απασχόλησαν τους ερευνητές και τις δεκαετίες ’50, ’60 και ’70 και

έπειτα. Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς πως οι ανασκαφές που διεξάγονται αυτή την περίοδο θα αποτελέσουν τη βάση για την έρευνα κυρίως μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μεταξύ των **τύπων των θέσεων** που ανασκάφτηκαν στην Ανατολική Μεσόγειο διακρίνονται, αφενός οι υπαίθριες θέσεις οι οποίες εμφανίζονταν σε μορφή τούμπας (tell) και, αφετέρου τα νεκροταφεία τα οποία εντυπωσιάζουν ιδιαίτερα. Από τις τριάντα δύο θέσεις (n = 32) που εντοπίστηκαν αυτή την περίοδο οι δέκα πέντε (n = 15) είναι τούμπες (Τουρκία: Yümük Tepe, Tell Judeideh / Παλαιστίνη: Tell es-Sultan, Teleilat el Ghassul / Λίβανος: Tell Rasm El Hadeth, Tell Safiyeh, Tell Delhamieh, Tell Derzenoun, Tell Khardane, Tell Megiddo, Beth Shan / Συρία: Tell Brak, Ugarit / Κάτω Αίγυπτος: Kom K & Kom W) και οι πέντε (n = 5) είναι επίπεδες θέσεις (Τουρκία: Kadi Keuï **/** Κύπρος: Πέτρα του Λιμνίτη, Λάπηθος, Κυθρέα, Ερήμη). Έξι (n = 6) θέσεις συνδέονταν με ταφές ή νεκροταφεία (Λίβανος: Βύβλος / Συρία: Chagar Bazar / Κάτω Αίγυπτος: Merimde, El Omari, Ma'adi / Άνω Αίγυπτος: El Badari)**,** ενώ έξι (n = 6) είναι νεκροταφεία (Κάτω Αίγυπτος: Wadi Digla / Άνω Αίγυπτος: Qau, Mostagedda, El Matmar, Deir Tasa / Κύπρος: Χοιροκοιτία)**.** Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι δεν εντοπίστηκαν σπήλαια.

Ο τύπος της τούμπας ο οποίος φαίνεται ότι επικρατεί στην περιοχή μαζί με το μεγάλο αριθμό των νεκροταφείων προσδίδει μια ιδιαιτερότητα στη Νεολιθική Εποχή της εν λόγω περιοχής σε σχέση με όσα συμβαίνουν στην νοτιοανατολική Ευρώπη και που είδαμε παραπάνω. Η λέξη tel (ή tell ή tall ή tepe) που συνοδεύει συχνά το όνομα της θέσης υποδηλώνει και το είδος τους. Πρόκειται για λέξη αραβική που σημαίνει ύψος και στην ουσία υποδεικνύει ένα ανυψωμένο ανάχωμα που σηματοδοτεί την τοποθεσία μιας αρχαίας κατοίκησης. Το σχήμα ενός tell είναι το σχήμα ενός χαμηλού κώνου. Ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζονταν οι οικίες θα μπορούσε κανείς να πει ότι ευνοούσε τη δημιουργία αυτών των γήλοφων. Τα σπίτια κατασκευάζονταν από συσσωρευμένη λάσπη με την τεχνική του pisé. Κομμάτια πηλού συμπιέζονταν μαζί και, ή (αργότερα) τα αποξήραναν στον ήλιο ή τα έψηναν και τα ενίσχυαν με άχυρο, χαλίκι ή όστρακα κεραμικής. Όσες δομές βασίζονταν στη λάσπη, δυστυχώς, κατέρρεαν εύκολα όταν εκτίθονταν στα στοιχεία της φύσης, και αυτό το χαρακτηριστικό, σε συνδυασμό με την επανειλημμένη μαζική καταστροφή από τεχνητές ή φυσικές αιτίες, έκανε απαραίτητες συχνές επισκευές και ανακατασκευές. Τα παλαιότερα υπολείμματα κτισμάτων απλώς

ισοπεδώνονταν και ανοικοδομούνταν νέα κτήρια. Έτσι, τα περισσότερα tell είναι στρωματογραφημένα. Στο σύνολο τους οι οικισμοί παρουσιάζονται ως μόνιμες εγκαταστάσεις και μάλιστα πρόκειται για θέσεις που οι οικισμοί ήταν επάλληλοι. Εξαίρεση αποτελούν οι θέσεις Kom K και Kom W, στις οποίες παρατηρείται έλλειψη κτηρίων, ενώ εντοπίστηκαν μόνο καλύβες με κοινόχρηστες υπόγειες σιταποθήκες.

Όπως είδαμε, πιο πάνω, οι αρχαιολογικές θέσεις της Ανατολικής Μεσογείου έφεραν στο φως ένα πολύ μεγάλο αριθμό ταφών οι οποίες τις περισσότερες φορές συγκεντρώνονταν σε νεκροταφεία. Τα σημαντικότερα εντοπίστηκαν στις θέσεις El Badari, Teleilat el Ghassul, Βύβλος, Merimde, Ma'adi, Wadi Digla, Qau Mostagedda, El Matmar, Deir Tasa και Χοιροκοιτία. Μόνο στη Βυβλο εντοπίστηκαν 2.097 ταφές. Συνολικά ερευνήθηκαν πάνω από 3.000 τάφοι, ενώ στην Κύπρο και, συγκεκριμένα, στη Χοιροκοιτία διακόσιοι (200). Κάτι αντίστοιχο δεν παρατηρήθηκε ούτε στην Ελλάδα, ούτε στη Βαλκανική.

Ως προς **το υψόμετρο** παρατηρούνται διαφοροποιήσεις. Θέσεις, όπως οι Βύβλος (50 μ.) Deir Tasa (55 μ.), El Matmar (59 μ.), El Badari (63 μ.) Maadi (72 μ,), Ερήμη (75 μ.), Wadi digla (83 μ.) παρουσιάζουν υψόμετρο μέχρι εκατό (100) μέτρα, ενώ υπάρχουν και αρκετές που φτάνουν μέχρι και τα χίλια (1000) μέτρα υψόμετρο [Beth Shan (125 μ.), Χοιροκοιτία (210 μ.), Chagar Bazar (369 μ.), Merimde (600μ.), Tell Rasm el Hadeth (1.020 μ.)].

Το διαφορετικό υψόμετρο διαμορφώνει – ως ένα βαθμό - και την οικονομία των οικισμών. Έτσι σε θέσεις με μεγαλύτερο υψόμετρο απαντώνται ευρήματα που σχετίζονται, κυρίως, με κτηνοτροφικές δραστηριότητες, αλλά όχι αποκλειστικά. Για παράδειγμα, τα αρχαιολογικά στοιχεία δείχνουν ότι η οικονομία του Merimde κυριαρχείτο από τη γεωργία, παρόλο που ορισμένα είδη αλιείας και κυνηγιού ασκήθηκαν παράλληλα, αλλά σε μικρότερο βαθμό. Τα βοοειδή αποτελούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοικίδιων ζώων. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζεται και στη θέση El Omari, όπου εντοπίστηκαν λίθινα μαχαίρια, ξυστήρες και λεπίδες από δρεπάνια, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κατά την παραγωγή και την προετοιμασία της τροφής. Και εδώ, εκτός από την κτηνοτροφία και το κυνήγι, οι κάτοικοι ασχολήθηκαν και με την αλιεία, καθώς εντοπίστηκαν αιχμές βελών και καλάθια από δίχτυ που τα βύθιζαν στο νερό για να ψαρέψουν. Η οικονομία των οικισμών των χαμηλότερων υψομέτρων, από τη άλλη, δε διαφοροποιείται κατά πολύ, καθώς και

σε αυτές τις θέσεις έχουν έρθει στο φως οστέινα εργαλεία, αγκίστρια ψαρέματος, ακόμα και αντικείμενα κόσμησης από όστρεο (Βύβλος).

Η **έκταση** των οικισμών, στους οποίους ήταν δυνατό να υπάρχει μια πλήρης εικόνα, ποικίλει. Από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι αυτό της Ιεριχούς η έκταση της οποίας υπολογίζεται στα 40.000 τ.μ., ενώ στη θέση Merimde η έκταση του οικισμού φτάνει τα 6.400 τ.μ. Στην Ανατολική Μεσόγειο οι ανασκαφές προχωρούν σε έκταση, ενώ δε λείπει και η μέθοδος της διάνοιξης τομών σε περιπτώσεις, όπου είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ποιο θα ήταν το καλύτερο σημείο, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ανασκαφή (Chagar Bazar). Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι για τις θέσεις που χαρακτηρίζονται ως γήλοφοι, για τον υπολογισμό της έκτασης του οικισμού, λαμβάνονται υπόψιν οι διαστάσεις τη βάσης του γήλοφου. Στην περίπτωση της θέσης El Omari η έκταση προσδιορίστηκε στα 750 μ. x 500 μ., ενώ στο Chagar Bazar και στο Tell Brak, 400 x 300 μ. και 800 μ. x 600 μ. αντίστοιχα.

Σίγουρα η έκταση των θέσεων στην περίπτωση των γήλοφων δεν φτάνει τα μεγέθη των εκτάσεων των επίπεδων θέσεων. Αυτό βέβαια μπορεί να θεωρηθεί και αναμενόμενο, υπό την έννοια ότι οι γήλοφοι ως πολιτιστικά σύνολα αναπτύσσονται καθ' ύψος. Ωστόσο, μπορεί κανείς να συνάγει συμπεράσματα σχετικά με την έκταση των οικισμών, έμμεσα, από άλλα στοιχεία. Για παράδειγμα, στις θέσεις Kom K και Kom W εντοπίστηκαν δομές που μοιάζουν με οπές ή λεκάνες. Συγκεκριμένα, στον οικισμό Kom K εντοπίστηκαν εξήντα (60) τέτοιες δομές, ενώ στον οικισμό Kom W διακόσιες σαράντα οκτώ (248). Και μόνο αυτοί οι αριθμοί επαρκούν για να αντιληφθεί κανείς το μέγεθος του οικισμού.

Τέλος, το πάχος της νεολιθικής επίχωσης κι εδώ διαφέρει. Στη θέση Yümük Tepe η νεολιθική επίχωση έφτανε μέχρι τα εννέα (9) μέτρα βάθος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ
ΤΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Οι ανασκαφές του Μεσοπόλεμου έφεραν στο φως όλες τις κατηγορίες των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού. Οι ερευνητές ενδιαφέρθηκαν για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν σε ένα μεγάλο αριθμό θέσεων και επέτρεψαν τη μελέτη των υλικών δόμησης, των αρχιτεκτονικών τύπων των οικιών ή ακόμα και την εσωτερική τους διάταξη. Ο προσδιορισμός των κυριότερων διαγνωστικών τύπων της κεραμεικής οι οποίοι θα είναι καθοριστικοί για τη συγκρότηση των χρονο-στρωματογραφικών ακολουθιών και τον ορισμό των πολιτισμών θα γίνει κατά το Μεσοπόλεμο. Ο εργαλειακός εξοπλισμός θα τύχει επίσης προσοχής, αν και τα ευρήματα θα αντιμετωπιστούν περισσότερο ως μικροαντικείμενα χωρίς να ενταχθούν σε μια εγχειρηματική αλυσίδα, έννοια η οποία δεν είχε ακόμα κυκλοφορήσει. Τέλος, οι ταφές, πολυπληθείς όπως είδαμε στις χώρες της ανατολικής Μεσογείου θα ανασκαφούν συστηματικά.

Χ.1. ΕΛΛΑΔΑ

Χ.1.α. Η κατοικία και η αρχιτεκτονική της

Ο χώρος κατοικίας –είτε αναφερόμαστε σε κτιστές κατασκευές σε οικισμούς, είτε μιλάμε για σπήλαια– υπήρξε ζωτικής σημασίας για τον νεολιθικό άνθρωπο. Μέσα σε αυτόν πραγματοποιούσε τις δραστηριότητές του, από τον ύπνο και το μαγείρεμα της τροφής, μέχρι την λατρεία και τις ταφές. Η δημιουργία οικιών μόνιμου χαρακτήρα σηματοδότησε την αλλαγή στην εξέλιξη του ανθρώπου, ο οποίος αναζητούσε νέους τρόπους κατοίκησης και χρήσης των κτισμάτων. Σε ιδανικές συνθήκες, όπου τα κτίσματα θα σώζονταν σε πολύ καλή κατάσταση, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει – στους πιο σύνθετους τύπους οικιών - το χαρακτήρα των διαφόρων δωματίων. Στο καθένα από αυτά τα ευρήματα, όπως μια εστία ή πλήθος κεραμικών, θα έδειχνε πιθανότατα όχι μόνο τη χρήση που θα είχε το δωμάτιο, αλλά ίσως και την ταυτότητα των χρηστών του.

Η έρευνα που έγινε στους νεολιθικούς οικισμούς στον ελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου έφερε στο φως ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με

την κατοικία και την αρχιτεκτονική και συγκεκριμένα τα υλικά δόμησης, τους αρχιτεκτονικούς τύπους των οικιών ή ακόμα και την εσωτερική τους διάταξη κλπ.

Παρότι σε αρκετές περιπτώσεις τα αρχιτεκτονικά λείψανα ήταν ελάχιστα, είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε, ότι για την κατασκευή των οικιών του ο νεολιθικός άνθρωπος χρησιμοποιούσε διαφόρων ειδών δομικά υλικά.

Ένα από τα πιο διαδεδομένα δομικά υλικά ήταν η πέτρα, η οποία ήταν συνήθως τοπικής προέλευσης. Οι πιο συνηθισμένοι τύποι πέτρας ήταν οι σχιστόλιθοι και οι ασβεστόλιθοι, αν και οι εφαρμογές τους ήταν περιορισμένες. Χαλίκια, βότσαλα και φυσικές πλάκες χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή πλακόστρωτων, απελέκητες πέτρες και πλάκες τοποθετούνταν στην κρηπίδα των πλινθόκτιστων τοίχων, ενώ οι πλάκες χρησιμοποιούνταν και ως ορθοστάτες για την προστασία της βάσης του τοίχου. Στις θέσεις Σέρβια και Αγιωργίτικα εντοπίστηκαν λίθινα θεμέλια, ενώ στον Άγιο Μάμα πλήθος λιθοσορών. Το αργιλώδες χώμα, επίσης, ήταν ένα πολυχρησιμοποιημένο υλικό, αφού αρκούσε να προστεθούν οι απαραίτητες προσμίξεις, να βραχεί και να αναμιχθεί, για να μετατραπεί σε οικοδομικό υλικό. Χρησίμευε ως κονίαμα, σοβάς, αλλά και ως επικαλυπτική ουσία. Η βασική και κύρια χρήση του υλικού αυτού ήταν για την κατασκευή των ωμοπλίνθων, του αχυροπηλού και των δαπέδων. Οι ωμόπλινθοι, σχεδόν πάντοτε σε σχήμα παραλληλεπίπεδο, καλουπώνονταν σε ξύλινο πλαίσιο και στη συνέχεια στέγνωναν στον ήλιο. Ο αχυροπηλός, αντίθετα, τοποθετείτο απευθείας πάνω σε πλέγμα κλαδιών, εξομαλυνόταν και αφηνόταν να στεγνώσει επιτόπου. Ο ασβέστης χρησιμοποιείτο για κονιάματα, που καλύπτονταν συχνά από λευκό ή μερικές φορές και κόκκινο επίχρισμα. Κομμάτια πλίνθων εντοπίστηκαν στον Άγιο Μάμα, ενώ στην Παραδημή η τοιχοποιία αποτελείτο από πλέγμα κλαδιών και καλυπτόταν από πηλό. Συχνά, η απουσία της ανωδομής, υποδήλωνε ότι αυτή θα ήταν κατασκευασμένη από φθαρτά υλικά, όπως οι πλίνθοι, που δε δασώθηκαν.

Μεταξύ των φθαρτών υλικών το ξύλο είχε πολλαπλές εφαρμογές. Τα κλαδιά δέντρων χρησιμοποιούνταν για ελαφριές ξυλοδεσιές, για υποστηρίγματα στέγης, για ταρσώματα τοίχων, αλλά και για υπόστρωμα δαπέδων. Τα καλάμια χρησιμοποιούνταν για επίπεδες στέγες, όπου καλύπτονταν από στρώμα πηλού. Το ίδιο το ξύλο εντοπιζόταν υπό τη μορφή πασσάλων, δοκαριών, τμημάτων σκελετού στέγης και στοιχείων ξυλοδεσιάς. Συχνά, το ξύλο πελεκούταν με σκεπάρνι και σμίλη ή κοβόταν σε σανίδες, με τη βοήθεια εργαλείων με οδοντωτή λεπίδα. Τα είδη των

δέντρων, από όπου προμηθεύονταν το ξύλο, ποίκιλαν από σκληρά (καστανιά, βελανιδιά, μελικουκιά, φτελιά), μέχρι και ρητινώδη (κυπαρίσσι, κέδρος, πεύκο). Συχνά το ξύλο εντοπιζόταν σε πασσαλόπηκτα κτίσματα, όπου η υγρασία και η απουσία οξυγόνου το διατηρούσαν σε αρκετά καλή κατάσταση. Το ξύλο άφηνε, επίσης, τα ίχνη του πάνω στο έδαφος με τη μορφή οπών. Στον λιμναίο οικισμό του Δισπηλιού, για παράδειγμα, εντοπίστηκαν τέτοιου είδους ίχνη. Ο Α. Κεραμόπουλος καταγράφει την ύπαρξη πεντακοσίων (500) πασσάλων (Κεραμόπουλος 1938, 58-66), οι οποίοι εξείχαν περίπου τριάντα εκατοστά (0,30 μ.) από το έδαφος. Άλλα φθαρτά υλικά ήταν τα δέρματα, τα υφάσματα, αλλά και οι ψάθες τα οποία όμως δεν άφησαν ίχνη τους. Στην Εύτρηση, για παράδειγμα, όπου απουσιάζει η ανωδομή, η ανασκαφέας υπέθεσε ότι μπορεί να ήταν κατασκευασμένη από πλίνθους ή ακόμα και από δέρμα.

Συνήθως ο εντοπισμός των αρχιτεκτονικών ευρημάτων ξεκινούσε με την ανεύρεση λιθοσορών και κομματιών πλίνθων, τα οποία υποδήλωναν την ύπαρξη τοίχων, η υποδομή των οποίων θα ήταν από λίθους, ενώ η ανωδομή από πλίνθους και πηλό (Άγιος Μάμας). Οι πλίνθινοι τοίχοι κτίζονταν κανονικά χωρίς θεμελίωση, διέθεταν, όμως, λίθινο κρηπίδωμα ύψους σαράντα με εξήντα εκατοστών (0,40 μ. – 0, 60 μ.) από αδούλευτες πέτρες δεμένες με πηλοκονίαμα. Συχνά, παρεμβάλλονταν επιμήκη ξύλα που σχημάτιζαν ξυλοδεσιά (Παραδημή). Το τμήμα από πλίνθους αποτελείτο από κανονικές στρώσεις και ενισχυόταν ταυτόχρονα από πασσάλους. Η επιφάνεια του τοίχου καλυπτόταν από πηλοκονίαμα, στη συνέχεια από ένα στρώμα ασβεστοκονιάματος πολύ πιο λεπτό από το προηγούμενο και τέλος από ένα λευκό ή και μερικές φορές κόκκινο επίχρισμα, διακοσμημένο ενδεχομένως με γραπτά ή ανάγλυφα κοσμήματα. Απανθρακωμένα επιχρίσματα που υποδείκνυαν την ύπαρξη οικιών εντοπίστηκαν στη θέση Επανομή – Κριτσιανά.

Στην περίπτωση του αχυροπηλού τα στηρικτικά στοιχεία ήταν οι πάσσαλοι που εμπήγονταν στην επιφάνεια του εδάφους ή μέσα σε μια τάφρο. Απείχαν μεταξύ τους τριάντα με σαράντα εκατοστά (0,30 μ.–0,40 μ.), συνδέονταν μερικές φορές με τραβέρσες και πάντοτε με ένα τάρσωμα από κλαδιά που εξασφάλιζε τη συνοχή τους και διευκόλυνε τη στήριξη λάσπης. Ο ίδιος ο αχυροπηλός ήταν, επομένως ένα απλό γέμισμα, που ενσωμάτωνε επιπλέον τους πασσάλους στο πάχος του τοίχου (Παραδημή). Το σύνολο καλυπτόταν πρώτα με σοβά και ενδεχομένως με

χρωματιστό επίχρισμα, κόκκινο, κίτρινο ή άσπρο. Η τεχνική αυτή ήταν παρούσα σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής.

Ένα άλλο αρχιτεκτονικό στοιχείο, δύσκολο να εντοπιστεί ήταν οι στέγες. Η ύπαρξη οπών υποδήλωναν τους πασσάλους οι οποίοι θα τις στήριζαν. Δυστυχώς, όμως, στις υπό μελέτη θέσεις δε φαίνεται να αναφέρονται, συχνά, τέτοια ευρήματα. Τα δάπεδα, από την άλλη, ενίοτε διαμορφώνονταν πάνω στο φυσικό βράχο, ο οποίος ισοπεδωνόταν για αυτό τον σκοπό (σπήλαιο Τσούγκιζα). Συνήθως, όμως, ήταν κατασκευασμένο από πατημένο χώμα, τοποθετημένο πάνω σε ένα μονωτικό στρώμα από σανίδες. Σε μερικές περιπτώσεις, τα δάπεδα ήταν στρωμένα με χαλίκια ή κροκάλες, κυρίως στους εξωτερικούς χώρους και σπανιότερα πλακόστρωτα. Στις οικίες Α και Β στα Αγιωργίτκα το δάπεδο ήταν κατασκευασμένο από πακτωμένη γη.

Σε αυτό το σημείο θα γίνει προσπάθεια σύνθεσης των διαθέσιμων αρχιτεκτονικών προκειμένου να παρατηρηθούν ομοιότητες ή διαφορές μεταξύ του Βορρά και του Νότου.

Τα δομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, τόσο στο βορρά, όσο και στο νότο δε διαφοροποιήθηκαν. Η πέτρα, οι πλίνθοι και ο πηλός, καθώς και τα ξύλα και τα καλάμια χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή των οικιών.

Η θεμελίωση των κτισμάτων αποτελείτο από λίθους αλλού μικρότερους (Αγιωργίτικα, Οικία Α, 1η κατασκευαστική φάση, μήκος 0,10 μ.) και αλλού μεγαλύτερους (Αγιωργίτικα, Οικία Α, 2η κατασκευαστική φάση, μήκος 0, 50 μ.). Στα Αγιωργίτικα, αν και στα κατώτερα στρώματα (περίοδος 1 κατά C. W. Blegen, το στάδιο που σήμερα αποδίδεται στην πρώιμη φάση της Μέσης Νεολιθικής) η χρήση του λίθου φαίνεται να ήταν περιορισμένη, στα ανώτερα στρώματα (περίοδος 2 κατά C. W. Blegen, Μέση Νεολιθική) η θεμελίωση αποτελείτο από αδούλευτους λίθους, που συνδέονταν μεταξύ τους με κόκκινο πηλό. Αντίστοιχα στην Όλυνθο, η λίθινη κρηπίδα (πλάτους 0,80 μ.) διαμορφωνόταν, είτε πάνω στο έδαφος, είτε σε όρυγμα θεμελίωσης (βάθους 0,40 μ.).

Στις περισσότερες περιπτώσεις, όπως, ήδη, έχει αναφερθεί, η ανωδομή δε διασωζόταν. Στην Επανομή – Κριτσιανά και στο Ντικιλί Τας οι τοίχοι είχαν την μορφή πασσαλόπηκτων κατασκευών, που καλύπτονταν από αχυροπηλό, ενώ στα Αγιωργίτικα, φαίνεται ότι για την ανωδομή θα χρησιμοποιήθηκαν πλίνθοι και καλάμια. Τέλος, σχετικά με τα δάπεδα, τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν

υποδήλωναν ότι στα Αγιωργίτικα τα δάπεδα στις οικίες ήταν κατασκευασμένα από πακτωμένη γη (Οικία Α) και πηλό (Οικία Β) και στην Επανομή από πηλόχωμα.

Όσον αφορά στην εσωτερική διάταξη των οικιών υπήρχαν θέσεις που, αν και αποκάλυψαν πλούσια κινητά ευρήματα, δεν εμφάνιζαν καθόλου αρχιτεκτονικά λείψανα (Φλειους, Αρχαία Κόρινθος, Πρόσυμνα). Χαρακτηριστικά αναφέρεται ο σχολιασμός των ανασκαφέων Γ. Μυλωνά και Γ. Μπακαλάκη για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στον Ακροπόταμο: *«Ελάχιστα ϊχνη οικημάτων άνευρέθησαν εις τήν έπίχωσιν ταυτην, αν καί εις τό ά'κρον τής τάφρου Α»* (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938. 104). Εστίες, ωστόσο, εντοπίζονταν σε αρκετές θέσεις (Παραδημή, Εύτρηση, Πρόσυμνα, Αγιωργίτικα) και διακρίνονταν, είτε γιατί στο χώρο υπήρχε παχύ στρώμα στάχτης, είτε ενδείξεις καύσης, όπως κάρβουνο ή αλλαγή του χρώματος στο έδαφος (Blegen 1937, 25). Οι εστίες μπορεί να ήταν είτε κυκλικές, είτε ορθογώνιες. Συχνά, μέσα σε αυτές, εντοπίζονταν εργαλεία ή οστά (Petrakis 2002). Στην Όλυνθο, ο ανασκαφέας αποκάλυψε μια αρχιτεκτονική κατασκευή την οποία ονόμασε καμίνι κεραμέα (Mylonas 1929, 12-18), ενώ οι Γ. Μυλωνάς και Γ. Μπακαλάκης ανέφεραν για τη θέση Ακροπόταμο, ότι: *«άνεσκάφη πλήρης ίπνος κατεσκευασμένος έκ πλίνθων»* (Μπακαλάκης–Μυλωνάς 1938, 1040). Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα από τα Αγιωργίτικα αποτελούσε μία μεγάλη, κυκλική ανοικτή κατασκευή, η οποία χαρακτηρίστηκε ως εστία. Εντοπίστηκε στο τμήμα Β10, κοντά στο κέντρο του λόφου. Η εστία είχε διάμετρο τρεισήμισι μέτρων (3,5 μ.) και δε σχετιζόταν με τους τοίχους της οικίας. Αποτελείτο από ένα χαμηλό κυκλικό τοίχο πλάτους σαράντα εκατοστών (0,40 μ.) και ύψους περίπου είκοσι εκατοστών (0,20 μ.), ενώ ήταν κατά σκευασμένη από αδούλευτες πέτρες μήκους μέχρι και μισό μέτρο (0,50 μ.).

Προτού ολοκληρώσουμε την αναφορά στις εστίες αξίζει να δοθούν μερικά στοιχεία ακόμη. Ο ρόλος της εστίας ήταν ουσιαστικά για την προετοιμασία της τροφής και τη θέρμανση του χώρου. Στην Πρόσυμνα, όμως, ο ανασκαφέας προέβαλε μία ακόμη ερμηνεία. Στη συγκεκριμένη θέση εντοπίστηκε ένα παχύ στρώμα στάχτης, το οποίο ερμηνεύτηκε διπλά. Ο C .W. Blegen πρότεινε την άποψη, ότι ίσως να επρόκειτο για μια κοινόχρηστη ανοιχτή εστία (ανάλογο παράδειγμα στα Αγιωργίτικα), ή για μία πυρά στην οποία θα αποτεφρώνονταν οι νεκροί (Blegen 1937, 25).

Χ.1.β. Η κεραμική

Πρόκειται για την πολυπληθέστερη ομάδα ευρημάτων στον ελλαδικό χώρο. Οι ανασκαφείς αναφέρονταν σχεδόν αποκλειστικά σε θραύσματα αγγείων (όστρακα) και αυτό γιατί ο εντοπισμός ακέραιων αγγείων ήταν σαφώς πολύ δύσκολος. Η ποσοτική εκτίμηση των ευρημάτων συχνά περιοριζόταν σε χαρακτηρισμούς «λίγα», «πολλά», ή ότι «γέμιζαν δύο μεγάλα καλάθια» όπως στη περίπτωση της Πρόσυμνας (Blegen 1937). Σπάνια αναφερόταν ένας συγκεκριμένος αριθμός, όπως για παράδειγμα στο σπήλαιο του Πανός στα Κλενιά, όπου γίνεται λόγος για πάνω από δέκα χιλιάδες (10.000) όστρακα (Béquignon 1930, 479). Δεν ήταν λίγες και οι περιπτώσεις των θέσεων που είχαν να επιδείξουν μόνο ένα νεολιθικό όστρακο (Μυκήνες, Ηραίο Περαχώρας / Salmon 1972, 159-204). Συχνά, ο ανασκαφέας ανέφερε απλά τον εντοπισμό των οστράκων χωρίς να προσδιορίζει τον αριθμό ή την ποιότητα αυτών (Οφρύνιο, Χελιωτόμυλος, Κάτω Ασέα, Πυλαία-Καπουτζήδες – Heurtley 1939, 24).

Τα όστρακα, τα οποία περισυλλέχθηκαν τις περισσότερες φορές δεν ήταν ενδεικτικά σχημάτων αγγείων. Ίσως να μπορούσε να προσδιοριστεί αν ήταν κλειστό ή ανοικτό, αλλά όχι κάτι παραπάνω. Σε αυτό συνέβαλε και το γεγονός, ότι πολλές φορές τα όστρακα που εντοπίζονταν ήταν μικρού μεγέθους, οπότε ήταν πολύ δύσκολο να διεξαχθεί οποιοδήποτε συμπέρασμα σχετικά με το μέγεθος ή τον τύπο του αγγείου. Ωστόσο, οι ανασκαφείς δεν παραλείπουν να προσδιορίσουν τον τύπο του αγγείου, όπου αυτό ήταν δυνατόν: *«Φιάλαι μετὰ ἢ ἄνευ βάσεως, κύπελλα, μικραὶ καὶ μεγάλαι πρόχοι καὶ σκύφοι εἶναι τὰ συνηθέστερα σχήματα ἀγγείων»* (Μπακαλάκης – Μυλωνάς 1938, 111).

Οι ανασκαφείς, αρχικά διέκριναν δύο κατηγορίες, όσον αφορά στην κεραμική. Τη μονόχρωμη και τη γραπτή κεραμεική. Έπειτα, παρατηρώντας την επιφάνειά τους, τον πηλό και την στίλβωση ή τη διακόσμηση που είχαν, περνούσαν στην περαιτέρω κατηγοριοποίηση αυτών. Στη μια κατηγορία οστράκων που εντοπίζονταν, συμπεριλαμβάνονταν όστρακα αγγείων που ανήκαν στην κατηγορία «plain and burnished ware» της Ολύνθου (Mylonas 1928, 22, 31). Επρόκειτο για χονδροειδή χειροποίητα, μονόχρωμα αγγεία, τα οποία είχαν μελανή και στιλπνή επιφάνεια (η στίλβωση με τη βοήθεια κάποιου οστέινου εργαλείου)(Ακροπόταμος: Μπακαλάκης 1938, 84-85 / Πρόσυμνα: Blegen 1937) και θύμιζαν πολύ τα

Θεσσαλικά (Ακροπόταμος: Μπακαλάκης 1938, 104). Ο ίδιος ο Γ. Μπακαλάκης στη δημοσίευση του για το σπήλαιο της Νέας Ηρακλείτσας αναφέρεται σε αυτή την κατηγορία με την αγγλική ορολογία της (Μπακαλάκης 1938, 85). Πάνω σε αυτά εντοπίζονταν μικρές αυλακώσεις, αλλού πιο έντονες και βαθιές.

Παράλληλα εντοπίζονταν γραπτά και εγχάρακτα αγγεία που επίσης θύμιζαν τύπους άλλων περιοχών (Mylonas 1928, 34-35 / Heurtley 1939, 67–70 / Wace–Thompson 1912, 15-17). Η διακόσμηση περιελάμβανε σπείρες ή ήταν καμπυλόγραμμη. Χαρακτηριστική ήταν η περιγραφή των Γ. Μπακαλάκη και Γ. Μυλωνά και η αντιστοιχία που έκαναν με τους θεσσαλικούς τύπους: *«…χαρακτηριστικὰ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων εἶναι ἀγγεῖα (καλυκόσχημοι φιάλαι ἰδίως), φέροντα καμπυλόγραμμον καὶ σπειροειδῆ διακόσμησιν, γεγραμμένην διὰ στιλπνοῦ μελανοῦ χρώματος ἐπὶ λαμπροῦ ἐρυθροῦ πεδίου. Ταῦτα εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Θεσσαλικοῦ ρυθμοῦ Β3α..».* (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 104). Ένας ακόμα τύπος που εμφανιζόταν, και ήταν κοινός στην Πελοπόννησο, ήταν αυτός των rainbow αγγείων. Πρόκειται για όστρακα αγγείων κατασκευασμένων από λεπτόκοκκο πηλό (Θεοχάρης 2000, 74). Οι Γ. Μπακαλάκης και Γ. Μυλωνάς περιέγραφαν τον συγκεκριμένο τύπο ως εξής: *«Ἐπίσης εἶναι συνήθη τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα μὲ ἰριδίζουσαν ἐπιφάνειαν, τὰ ὑπὸ τῆς Κ" L. Wa1ker Κοσμοπούλου ὀνομασθέντα rainbow-ware»* (Μπακαλάκης – Μυλωνάς 1938, 110-111).

Πιο ολοκληρωμένη εικόνα κεραμικής έχουμε από τη θέση Αγιωργίτικα. Ο ίδιος ο ανασκαφέας κάνοντας λόγο για την κεραμική ξεκινούσε την περιγραφή αναφέροντας, ότι δεν εντοπίστηκαν ακέραια αγγεία (*«No intact vessels were recovered»*). Συνέχιζε, σχολιάζοντας, ότι στα κατώτερα στρώματα η κεραμική ήταν απλή με γραμμικά σχέδια, χρονολογώντας της στην Αρχαιότερη Νεολιθική (*«lower strata, simple linear pattern, First Neolithic»*), ενώ στα ανώτερα στρώματα παρατηρήθηκε σταδιακή εξέλιξη (*«upper layers, gradual development, more complicated, the red medium has given way to a brown or black lustrous paint applied on the buff ground»*)[34].

Η πρώτη κατηγορία των κεραμικών περιελάμβανε διάφορα όστρακα τα οποία ήταν μονόχρωμα και δεν έφεραν γραπτή διακόσμηση. Οι επιφάνειές τους είχαν χρώμα μαύρο, κόκκινο ή καφέ. Ωστόσο, το σχήμα τους ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί εξαιτίας του μεγέθους των οστράκων. Φαίνεται, ότι στα ανοιχτά

[34] ΑΣΚΣΑ, CWB Report.

αγγεία η εσωτερική επιφάνεια ήταν περισσότερο λειασμένη, από ότι αυτή των κλειστών αγγείων.

Στην επόμενη κατηγορία συμπεριλήφθηκαν τα όστρακα, που ανήκαν στον τύπο red on buff, ενώ άλλες ομάδες που εντοπίστηκαν, μαζί με τη συγκεκριμένη στα Αγιωργίτικα, ήταν η κεραμική κόκκινο πάνω σε λευκό (Red-on-white Ware), καθώς και η κεραμική Urfirnis με διακόσμηση ή χωρίς. Τέλος, η τελευταία ομάδα περιελάμβανε λίγα χαρακτηριστικά δείγματα, τα οποία οι πρώτοι μελετητές δεν τα είχαν αναγνωρίσει ως ξεχωριστές χρονολογικές ομάδες. Τα ευρήματα αυτά χρονολογήθηκαν - μετέπειτα- στη Νεότερη και Τελική Νεολιθική.

Τέλος, κεραμική εντοπιζόταν και σε ταφικά σύνολα, τα στοιχεία όμως που προέρχονταν από αυτά ήταν πιο περιορισμένα. Σε αυτά τα όστρακα που εντοπίζονταν συνοδεύονται από οστά και λίθινα εργαλεία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ο Τάφος 1 στα Αγιωργίτικα, όπου εντοπίστηκαν μερικά θραύσματα χοντρότοιχων αγγείων και τρία όστρακα με μοτίβα νεολιθικού τύπου (Petrakis 2002).

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι ήδη στο Μεσοπόλεμο διαγιγνώσκονται τύποι κεραμικής που θα επικρατήσουν αργότερα στη Νεολιθική Ελλάδα.

Χ.1.γ. Ο εργαλειακός εξοπλισμός

Ο εργαλειακός εξοπλισμός αποτελούσε ένα σημαντικό δείκτη της εξέλιξης, όχι μόνο της τεχνολογίας, αλλά και της ίδιας της κοινωνίας, που μπορούσε να δώσει στοιχεία για τις τεχνικές ικανότητες των κατασκευαστών τους, αλλά και για τις δραστηριότητες στις οποίες αυτά χρησιμοποιούνταν. Τα εργαλεία μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: τα λίθινα και τα οστέινα. Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονταν τα λαξευμένα, τα λειασμένα και τα τριπτά εργαλεία.

Παρότι η μελέτη των εργαλειακών συνόλων δεν ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη κατά το Μεσοπόλεμο και η επίπλευση δεν είχε ακόμα επινοηθεί, οι ανασκαφείς των νεολιθικών θέσεων έδωσαν σημασία στα λίθινα τέχνεργα περισυλλέγοντάς τα και περιλαμβάνοντάς τα στις δημοσιεύσεις προχωρώντας σε σύντομες τυπολογικές ταυτίσεις αλλά και ερμηνείες. Οι αναφορές αφορούν και στις τρεις παραπάνω κατηγορίες με άλλα ευρήματα να προέρχονται από οικιστικά και άλλα από ταφικά σύνολα.

Όσον αφορά τα λαξευμένα εργαλειακά σύνολα, ήδη από το Μεσοπόλεμο γίνεται εμφανές, ότι ο μηλιακός οψιανός ήταν το κατεξοχήν υλικό που χρησιμοποιήθηκε κατά τη Νεολιθική στη νότια Ελλάδα, διαπίστωση, η οποία θα ενισχυθεί από τις μεταπολεμικές έρευνες, ενώ στο Βορρά επικρατούν τα πυριτολιθικά πετρώματα.

Ο Γ. Μυλωνάς έδειξε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα λίθινα εργαλεία τα οποία περιγράφει "Knives made of red and brown flint and of white quartz were also found. Some are flat and long, with very thin edges blunted from use, others are triangular and thick in the shape of a file. The finest examples are a knife made of white quartz 2.5 cm long and almost 1 cm wide and another made of brown flint 7.7 cm long and 2.5 cm wide (maximum)"(Mylonas 1929, 79). Χάρη στο Γ. Μυλωνά έχουμε μια πρώτη αναφορά στο χαλαζία ο οποίος αναγνωρίστηκε στην Όλυνθο ως πρώτη ύλη κατάλληλη για λάξευση ενώ κατά κανόνα παραμελείται (Kourtessi-Philippakis 2014). Ας σημειωθεί ότι ο Μυλωνάς θεωρούσε τα λίθινα ως μέρος του τεχνικού συστήματος παραγωγής ενός νεολιθικού οικισμού δίνοντας σε αυτά συγκεκριμένη λειτουργία όταν γράφει αναφερόμενος στους κατοίκους της Ολύνθου ότι "with their primitive stone and bone tools they also made beautiful stone bracelets, stone vases and stone celts" (Mylonas 1929, 96).

Ο Α. Κεραμόπουλος επίσης περιγράφει αναλυτικά τα λίθινα (530 τον αριθμό) που περισυνέλλεξε στο Δισπηλιό διαχωρίζοντάς τα σε ομάδες ανάλογα με την πρώτη ύλη, συζητώντας την περίπτωση να είχαν λαξευθεί επί τόπου λόγω της παρουσίας πολλών απορριμμάτων (Κεραμόπουλος 1940, 22).

Ο αρχαιολόγος ωστόσο που έδωσε μια πλήρη εικόνα για τα λίθινα στη βόρεια Ελλάδα είναι ο W. A. Heurtley. Δύο στοιχεία χαρακτηρίζουν την προσέγγισή του. Πρώτον, παράλληλα με τον χαρακτηρισμό των πρώτων υλών (πυριτόλιθος, χαλαζίας και οψιανός) και των τύπων των εργαλείων (αιχμές βελών, λεπίδες δρεπανιών κλπ) ο Heurtley διαπιστώνει τη διαχρονική χρήση των λίθινων στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία από τη Νεολιθική Εποχή έως την Εποχή του Σιδήρου σημειώνοντας "in the Middle Bronze Age flint and chert blades remain in general use" (Heurtley 1939, 92), γεγονός που επιβεβαιώθηκε και από τις μεταγενέστερες έρευνες. Δεύτερον, σχολιάζει τη συμβολή τους στην κατανόηση της λειτουργίας των κοινοτήτων, προβληματίζεται για την προέλευση του οψιανού, τον οποίον θεωρεί μηλιακό, σημειώνοντας ότι η μικρή ποσότητα οψιανού στα

Κριτσιανά ερμηνεύεται ως απόρροια των σπάνιων επισκέψεων των ανθρώπων του Νότου προς τις κοινότητες της Μακεδονίας οι οποίες ήταν αυτάρκεις (Heurtley 1939, 121).

Στο Νότο, περισυλλέχθηκαν κυρίως λεπίδες οψιανού, οι οποίες αποσπώνται από κωνικούς πυρήνες με την τεχνική της πίεσης, μιας τεχνικής, η οποία τελειοποιήθηκε και διαχύθηκε κατά τη Νεότερη Νεολιθική (Φλειούς: Biers 1969, 457). Στοιχεία για την συγκεκριμένη τεχνική έχουμε από μεταπολεμικές μελέτες. Η διαδικασία παραγωγής λίθινων εργαλείων, εκτός από το τελικό προϊόν άφηνε κι ένα αρκετά μεγάλο αριθμό «απορριμάτων» τα οποία επίσης εντοπίζονταν. Στην Πρόσυμνα χαρακτηριστικά αναφέρονταν ογδόντα (80) απολεπίσματα και θραύσματα οψιανού, που υποδείκνυαν την επί τόπου παραγωγή λίθινων εργαλείων, ενώ στην οικία Β των Αγιωργίτικων μόλις δύο[35] . Στη θέση Φλειούς (Biers 1969, 457) και στο σπήλαιο του Πανός στα Κλενιά (Béquignon 1930, 479) έγινε λόγος για τον εντοπισμό πολλών λεπίδων οψιανού. Ο αριθμός αυτών δεν ήταν συγκεκριμένος, καθώς συνήθως προσδιορίζονταν με τη χρήση επιθέτων, όπως «λίγες» ή «πολλές», ενώ σε άλλες περιπτώσεις προσδιορίζονταν κατά προσέγγιση. Στο σπήλαιο Τσούγκιζα, στη Νεμέα, ο ανασκαφέας αναφερόμενος στον αριθμό των λεπίδων έκανε λόγο για πάνω από δώδεκα (12) (Blegen 1925-1926, 271-272). Όσον αφορά στα ταφικά σύνολα, στον τάφο 1 στα Αγιωργίτικα στην αναφορά των πεπραγμένων του[36] ο ανασκαφέας ανέφερε χαρακτηριστικά, ότι εντοπίστηκαν δύο (2) θραυσμένες λεπίδες (μία από οψιανό και μία από λευκό πυριτόλιθο). Μεταξύ των τύπων διακρίνονταν δρεπάνια, ξυστήρες και οπείς, καθώς και αιχμές δοράτων (τριγωνικές ή φυλλόσχημες). Στις αρχές της Νεότερης Νεολιθικής εντοπίζονταν, κυρίως στη νότια Ελλάδα, αιχμές βελών από οψιανό (Πρόσυμνα).

Τέλος, το λίθινο λαξευμένο εργαλειακό σύνολο από την Χοιροσπηλιά, αποτελούμενο από διακόσια (200) περίπου ευρήματα, έτυχε ιδιαίτερης μελέτης από τον Peter Goessler, συνεργάτη του W. Dörpfeld και διευθυντή στο Landesmuseum της Στουτγάρδης. Ο ερευνητής ασχολήθηκε παραδειγματικά με την προέλευση των πρώτων υλικών εκ των οποίων ο πυριτόλιθος λαξεύτηκε επιτόπου, και με την τυπολογία των εργαλείων παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο πολύτιμα δεδομένα για τις νεολιθικές λιθοτεχνίες στα Ιόνια νησιά (Κουρτέση-Φιλιππάκη 2014).

35 Αρχείο ΑΣΚΣΑ, CWB Report.
36 Αρχείο ΑΣΚΣΑ, CWB Report.

Λίθινες αλλά και πήλινες βολές εντοπίστηκαν στα Αγιωργίτικα[37]. Τα συγκεκριμένα αντικείμενα χρησιμοποιούνταν στις σφεντόνες, γεγονός που υποδείκνυε, ότι η σφεντόνα θα αποτελούσε βασικό εργαλείο στο κυνήγι. Στα ημερολόγια των ανασκαφών αναφερόταν το κέρατο του ελαφιού και ο χαυλιόδοντας του κάπρου, γεγονός που έδειχνε, ότι αυτά τα ζώα θα ήταν διαθέσιμα κοντά στον οικισμό (Petrakis 2002).

Επόμενη κατηγορία λίθινων εργαλείων αποτελούσαν τα λειασμένα εργαλεία, τα οποία κατασκευάζονταν από κρυσταλλικά ή σχιστώδη πετρώματα, καθώς και από μεταμορφικά (σερπεντίνες). Οι τεχνικές, οι οποίες χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή τους ήταν η σφυρηλάτηση, η τριβή, και το πριόνισμα. Συνήθως οι πελέκεις αποτελούν το πιο κοινό τύπο λειασμένου εργαλείου. Ο Μυλωνάς αφιερώνει στους πελέκεις το πέμπτο κεφάλαιο της μονογραφίας της Ολύνθου (Mylonas 1929, 63-75) τους οποίους περιγράφει και κατατάσσει σε τύπους. Στα Αγιωργίτικα καταγράφονται σαράντα τρεις (43) πελέκεις[38] στο Πολύστυλο (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 111) και στον Ακροπόταμο (Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 104-105) δεν αναφέρεται αριθμός παρά μόνο οι ομοιότητες που παρουσίαζαν με τύπους της Θεσσαλίας και της Ολύνθου, ενώ στη θέση Άγιος Μάμας αναφέρεται μόλις ένας (Heurtley – Radford 1927-1928, 147). Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούσε η θέση Σέρβια, αφού μαζί με τους συνήθεις πελέκεις που εντοπίζονταν και παρουσίαζαν ομοιότητες με θεσσαλικούς τύπους (Wace – Thompson 1912, 23-24), εντοπίστηκε κι ένας ιδιάζων και πολύ κοινός στα Σέρβια πέλεκυς, τον οποίο ο W. A. Heurtley ονόμαζε «waisted celt». Ο συγκεκριμένος τύπος ήταν μοναδικός στα Σέρβια, αλλά άγνωστος στους υπόλοιπους οικισμούς. Ήταν σε χρήση από την Αρχαιότερη Νεολιθική μέχρι και το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (Μυλωνάς 1940, 252).

Λειασμένα εργαλεία, όχι στην ίδια βέβαια συχνότητα που απαντούσαν στα οικιστικά σύνολα, εντοπίζονταν και σε ταφικά σύνολα. Στον Τάφο Ι στα Αγιωργίτικα βρέθηκαν τρεις ή τέσσερις πελέκεις που εντοπίστηκαν μαζί με άλλα λίθινα αντικείμενα στο ίδιο ταφικό σύνολο (Petrakis 2002).

Τέλος, τα τριπτά εργαλεία, στα οποία ανήκαν οι μυλόλιθοι, οι τριπτήρες και τα εργαλεία κρούσης, αποτελούσαν τα κύρια τεχνικά μέσα παραγωγής, καθώς

[37] Αρχείο ΑΣΚΣΑ, CWB Report.
[38] Αρχείο ΑΣΚΣΑ, CWB Report.

χρησιμοποιούνταν για να ολοκληρωθούν διάφορες εργασίες, όπως η τριβή, η κρούση, η λείανση, η στίλβωση κτλ. Συχνά, οι μυλόλιθοι –εκτός για το άλεσμα του σιταριού- χρησιμοποιούνταν και ως πάγκοι εργασίας, για την κατασκευή κοσμημάτων, την προετοιμασία φαγητού κλπ.

Έξι εργαλεία κρούσης αναφέρονταν στο σπήλαιο Τσούγκιζα στη Νεμέα (C. W. Blegen 1925-1926, 271-272), ενώ κρουστήρες και τριπτήρες αδιευκρίνιστου αριθμού εντοπίστηκαν και στα Αγιωργίτικα (από το αρχείο της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής, CWB Report). Τμήμα χειρόμυλου σε οικιστικό σύνολο εντοπίστηκε στη θέση Δισπηλιό (Κεραμόπουλος 1938, 60), ενώ θραύσμα μυλόπετρας ή χειρόμυλου βρέθηκε στον Τάφο 1 στα Αγιωργίτικα (Petrakis 2002).

Τα οστέινα εργαλεία αποτελούσαν μια ιδιαίτερη κατηγορία, γιατί εκτός από τις διάφορες χρήσεις τους, ήταν και ενδεικτικά των ζώων που είχαν εξημερωθεί, τα οστά των οποίων χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή των οστέινων εργαλείων. Τα οστά των εξημερωμένων ζώων που χρησιμοποιούνταν ήταν κυρίως τα κάτω άκρα αιγοπροβάτων, βοοειδών (λιγότερο), ενώ σπανιότερα ήταν και τα οστά άγριων ζώων και πτηνών. Οι τεχνικές παρέμβασης περιελάμβαναν θραύση, θλάση, απόξεση, αυλάκωση, τριβή, λείανση και διάτρηση. Από αυτή την ομάδα εργαλείων τα περισσότερα ήταν αιχμηρά και χρησιμοποιούνταν ως οπείς και βελόνες για την κατεργασία του δέρματος, την υφαντική, την καλαθοπλεκτική και τη διακόσμηση της κεραμικής. Επίσης, χαρακτηριστικός τύπος γνωστός από τη Μεσολιθική ήταν και τα λεγόμενα αγκίστρια, εργαλεία που ήταν αιχμηρά και στα δύο άκρα τους, και τα οποία δεν μπορεί να ειπωθεί με ακρίβεια αν εντοπίζονταν στις υπό εξέταση θέσεις ή όχι.

Στα Αγιωργίτικα αναφέρονταν περίπου εκατό (100) οστέινα εργαλεία (Petrakis 2002), ενώ αναφορές για τέτοιου είδους εργαλειακό εξοπλισμό γίνονταν στο Πολύστυλο (Μπακαλάκης -Μυλωνάς 1938, 111), στα Σέρβια (Μυλωνάς 1940, 249) και στο σπήλαιο Πανός στα Κλενιά (Béquignon 1930, 479).

Τα κεράτινα εργαλεία κατασκευάζονταν κυρίως από κέρατα ελαφιών, τα οποία αποκτώνταν με το κυνήγι ή την περισυλλογή των κεράτων που έπεφταν από τα ζώα, σε περιοχές δράσης τους. Η ανεύρεση κεράτινων εργαλείων σε οικισμούς απομακρυσμένους από βιότοπους ελαφιών καθιστούσε τα ελαφοκέρατα υλικό ανταλλαγής μεταξύ κοινοτήτων. Η εξαιρετική ελαστικότητα και ανθεκτικότητα του ελαφοκέρατου εκτιμούταν ιδιαίτερα από το νεολιθικό άνθρωπο, με αποτέλεσμα να

το χρησιμοποιεί για την κατασκευή αξινών και λαβών ή στειλεών για λίθινα μαχαίρια, τρυπάνια, οπείς, σμίλες, αξίνες και σφυριά. Η στειλέωση των εργαλείων προϋπέθετε τη μερική ή ολική αφαίρεση της σπογγώδους ύλης που αποτελούσε τον πυρήνα του ελαφοκέρατου. Στις θέσεις που μελετώνται δεν υπήρχε ξεκάθαρη αναφορά για την ανεύρεση κεράτινων εργαλείων.

Χ.1.δ. Τα λοιπά ευρήματα

Η ειδωλοπλαστική αποτελούσε μία από τις σημαντικότερες μορφές έκφρασης. Αποδίδονταν γυναικείες μορφές σε πηλό. Σε κάποιες θέσεις τα ειδώλια περιγράφονταν λεπτομερώς (Ντίκιλι Τας, Ακροπόταμος, Πολύστυλο), ενώ αλλού απλά αναφερόταν ο εντοπισμός τους, χωρίς να προσδιορίζεται ο αριθμός τους ή η μορφή τους. Φαίνεται ότι το γεγονός ότι διασώζονταν αποσπασματικά δεν τους επέτρεπε περαιτέρω ανάλυση.

Τα στοιχεία προέρχονται από πέντε θέσεις. Στο σπήλαιο του Πανός στα Κλενιά γινόταν λόγος για νεολιθικά ειδώλια που βρέθηκαν χωρίς να περιγράφονται περαιτέρω (Béquignon 1930, 479). Η ίδια, σύντομη, αναφορά γινόταν και στα Αγιωργίτικα (CWB Report, Αρχείο Αμερικάνικης Αρχαιολογικής Σχολής) .

Τα πιο ακριβή στοιχεία προέρχονταν από τις θέσεις Τίρυνθα (Müller K. 1938, 5-7), Ακροπόταμος (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 104) και Πολύστυλο (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 111). Και στις τρεις περιπτώσεις γινόταν λόγος για πήλινα γυναικεία ειδώλια. Ένα στην Τίρυνθα, δύο στο Πολύστυλο και τρία στον Ακροπόταμο. Τα τελευταία περιγράφονταν πιο λεπτομερώς και αποδίδονταν στον τύπο των στεατοπυγικών γυναικείων ειδωλίων. Ένα εξ αυτών έφερε εγχάρακτη διακόσμηση, άλλο μαστοειδείς τριγωνικές αποφύσεις, ενώ τα πήλινα αυτά ειδώλια συμπλήρωναν και δύο ομοιώματα ποδιών, ένα εκ των οποίων, στο πίσω μέρος, έφερε διάτρητη θηλή, γεγονός που δηλώνει, ότι θα χρησιμοποιείτο ως περίαπτο (Μπακαλάκης - Μυλωνάς 1938, 106).

Τέλος, στα Σέρβια (Heurtley 1939, 109-128) εντοπίστηκαν τρία πήλινα - όχι πλήρη – ειδώλια, τα οποία παρουσίαζαν ομοιότητες με άλλα που είχαν εντοπιστεί στην ηπειρωτική Ελλάδα. Άλλου είδους ειδώλια ή ομοιώματα δεν αναφέρονται.

Χ.1.ε. Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα

Ο αριθμός των νεολιθικών νεκροταφείων (Κεφάλα Κέας, Σκοτεινή Θαρρουνίων Ευβοίας, Προσκυνάς Λοκρίδας, Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου) αλλά και των ταφών που έχουν έρθει στο φως στον ελλαδικό χώρο είναι σήμερα μικρός σε σχέση με αυτόν των οικισμών. Το φαινόμενο αυτό φαίνεται να προοιωνίζει ο Μεσοπόλεμος κατά τη διάρκεια του οποίου ανασκάφηκαν επίσης πολύ λίγες ταφές. Εκτός από την περιγραφή της αρχιτεκτονικής των τάφων οι ερευνητές έστρεψαν το ενδιαφέρον τους και προς τα ανθρωπολογικά κατάλοιπα, τα οποία ήταν επίσης αρκετά περιορισμένα. Σε κάποιες θέσεις γινόταν απλή καταγραφή αυτών και μια σύντομη περιγραφή τους χωρίς να μπορεί να βεβαιώσει κανείς αν όντως επρόκειτο για ταφή. Σημειώνονται επίσης τα κτερίσματα.

Στη Μακεδονία, μέχρι το 1940, ο μοναδικός τάφος που είχε βρεθεί εντοπίστηκε στη θέση Σέρβια (Heurltey 1939, 54-55, εικ.50), με αποτέλεσμα να μην μπορούν να διατυπωθούν ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την τυπολογία των τάφων και τα έθιμα ταφής, λόγω απουσίας δεδομένων.

Αντίθετα, περισσότερα στοιχεία προέρχονταν από τις θέσεις της Πελοποννήσου. Στο σπήλαιο Τσούγκιζα, στη Νεμέα, ανάμεσα στα οστά των ζώων εντοπίστηκε και ένα μεγάλο τμήμα ανθρώπινου κρανίου με χοντρό τοίχωμα. Μαζί με αυτό στη βαθύτερη κοιλότητα του δαπέδου εντοπίστηκαν κάποια ακόμα θρυμματισμένα οστά, καθώς και ένα οστό από βραχίονα. Σε βάθος περίπου ενάμιση μέτρου (1,5 μ.) εντοπίστηκαν ένα θραύσμα σιαγόνας, ένα άνω τμήμα μηριαίου οστού και ένα θραύσμα λεκάνης.

Στην Πρόσυμνα εντοπίστηκαν έξι κοιλότητες, τρεις εκ των οποίων έφεραν ανθρωπολογικά κατάλοιπα και μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως ταφές. Περιελάμβαναν οστά ανθρώπων που ανήκαν και σε παιδία και σε ενήλικες. Τις ταφές συνόδευαν κτερίσματα, όπως λεπίδες οψιανού, κεραμική και μια λίθινη χάντρα.

Παρά τα περιορισμένα ευρήματα που υπήρχαν, εκτός από τις πρωτογενείς ταφές μπορεί να γίνει λόγος και για δευτερογενείς ταφές. Στα Αγιωργίτικα εντοπίστηκαν δύο ταφές, και οι δύο στο τμήμα Α3 στα νοτιοανατολικά του λόφου. Επρόκειτο εμφανώς για δευτερογενείς ταφές. Η μία από αυτές περιείχε ένα ολόκληρο κρανίο καθώς και μετακρανιακά οστά από περισσότερους του ενός

ατόμων, ενώ άλλες περιείχαν μόνο τα μετακρανιακά οστά από αδιευκρίνιστο αριθμό ατόμων.

Χ.2. ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

Χ.2.α. Η κατοικία και η αρχιτεκτονική της

Οι νεολιθικές θέσεις της Βαλκανικής που ανασκάφτηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπόλεμου προσέφεραν πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία για την κατοικία και την αρχιτεκτονική. Αυτό, πιθανότατα, να οφειλόταν στο γεγονός ότι οι ανασκαφές ήταν μακρόπνοες και ότι στόχος των ερευνητών ήταν να αποκαταστήσουν την οργάνωση του οικισμού σε έκταση με αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλών οικιστικών καταλοίπων.

Τα βασικά υλικά κατασκευής δε διαφοροποιούνται από αυτά που είδαμε να χρησιμοποιούνται και στον ελλαδικό χώρο. Η πέτρα, το αργιλώδες χώμα και το ξύλο επικρατούσαν ως υλικά δόμησης των οικιών. Ο σκελετός των οικιών ήταν ξύλινος, κατασκευασμένος από ένα πλέγμα κλαδιών ή καλαμιών και πηλό (wattle and daub). Στη Vinča-Belo Brdo (Οικία 2) για τη θεμελίωση είχε ανοιχτεί όρυγμα, στο οποίο στηρίζονταν οι πάσσαλοι των τοίχων που είχαν κατασκευαστεί με τη συγκεκριμένη τεχνική. Παρόμοια ευρήματα, προέρχονταν και από άλλες θέσεις. Χαρακτηριστικά, αναφέρονται το Căscioarele–Ostrovel, το Pavlovac-Vranje και το Plocnik. Τα δάπεδα φαίνεται ότι έφεραν ξύλινη υποδομή, ενώ οι στέγες ήταν κατασκευασμένες από καλάμια και ξύλο και πιθανόν να ήταν επικλινείς, για να απομακρύνουν τα νερά της βροχής (Stefan 1925, 145-146). Ένα επιπλέον στοιχείο για τις στέγες, προέρχεται από τη θέση Starčevo, στην οποία εντοπίστηκαν ψημένοι πηλοί, που έφεραν αποτυπώματα των ξύλων της οροφής (Stalio 1968, 79).

Όσον αφορά στους αρχιτεκτονικούς τύπους στη Βαλκανική οι εκτεταμένες ανασκαφικές εκτάσεις, αλλά και, πιθανά, η διατήρηση των υλικών επέτρεψε τη διάκριση δύο τύπων της υπόγειας/ημιυπόγειας κατοικίας (λάκκοι), αφενός και της υπέργειας (πασσαλόπηκτη), αφετέρου. Το στοιχείο αυτό χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, καθώς μια ανάλογη διάκριση στην Ελλάδα δεν κατέστη δυνατή, εξαιτίας της έλλειψης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Τα πληρέστερα στοιχεία προέρχονταν από τις θέσεις που ανασκάφτηκαν αρτιότερα, όπως οι Căscioarele – Ostrovel, Gumelniţa, Ruginoasa, Vădastra, Parţa, Vinča-Belo Brdo, Starčevo κ.α.

Άλλες θέσεις δίνουν πιο αποσπασματικές πληροφορίες που, είτε επιβεβαιώνουν είτε συμπληρώνουν τις πληροφορίες σχετικά με την νεολιθική αρχιτεκτονική στο χώρο της Βαλκανικής.

Η πρώτη αναφορά εύρεσης ημιυπόγειων οικιών έγινε από τον M. Grbić το 1928 στη θέση Starčevo (Stalio 1968, 79), όπου αποκάλυψε επτά λάκκους διαμέτρου είκοσι έξι μέτρων (26 μ.), στον πυθμένα δύο εκ των οποίων βρέθηκαν εστίες. Αργότερα, το 1933, στην ίδια διαπίστωση κατέληξε και ο J. W. Fewkes. Όμοια αρχιτεκτονικά στοιχεία αποκάλυψε και ο M. Vasić (1931-1934) στο κατώτερο στρώμα του οικισμού της Vinča-Belo Brdo, όπου ερεύνησε σχεδόν τη μισή έκταση της αρχικής εγκατάστασης. Τα υπόγεια και ημιυπόγεια καταλύματα ήταν σε χρήση καθόλη τη διάρκεια του πολιτισμού του Starčevo και σε όλες τις περιοχές που αυτός εξαπλωνόταν. Πολλές φορές ήταν δύσκολη η διάκριση ενός λάκκου ημιυπόγειας οικίας, από ένα λάκκο που ο σκοπός λάξευσής του ήταν διαφορετικός (π.χ. αποθηκευτικός ή για την εξόρυξη πηλού). Ίσως, οι διαστάσεις των λάκκων να μπορούσαν να παραπέμψουν, χωρίς όμως απόλυτη ασφάλεια, στην ερμηνεία του ως τμήματος οικίας. Σε κάποιες περιπτώσεις στοιχεία, όπως για παράδειγμα η ύπαρξη μιας εστίας ή φούρνου, θα οδηγούσαν σε ένα πιο ασφαλές συμπέρασμα.

Η διαφοροποίηση των υπόγειων από τις ημιυπόγειες οικίες γινόταν, βάσει του βάθους του λάκκου - που συνήθως δεν μπορούσε να προσδιοριστεί με ακρίβεια - και της εύρεσης, εντός του λάκκου, τμημάτων ψημένων πηλών με αποτυπώματα ξύλων. Ένας βαθύς λάκκος με διάμετρο μεγαλύτερη των δύο μέτρων (2 μ.), συχνά, ερμηνευόταν ως υπόγεια οικία ή ένας πιο ρηχός, στην επίχωση του οποίου βρίσκονταν κομμάτια ψημένων πηλών, ως ημιυπόγεια. Δε φαίνεται, ωστόσο, κάθε λάκκος με μεγαλύτερη διάμετρο να χαρακτηριζόταν ως οικία, αν δεν συνοδευόταν και από κάποια συμπληρωματικά στοιχεία, όπως την ύπαρξη μιας εστίας ή φούρνου ή κάποιων πασσαλότρυπων που θα ήταν ένδειξη της κάλυψής του με στέγη.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η ευρύτερη περιοχή των κεντρικών Βαλκανίων χαρακτηριζόταν από τη χρήση υπέργειων πασσαλόπηκτων οικιών. Ωστόσο, δεν έλειπαν και οι υπόγειες ή ημιυπόγειες κατοικίες. Ίσως να αποτελούσαν πρόχειρα καταλύματα για την προσωρινή στέγαση των κατοίκων ενός νέου οικισμού. Ο Helmuth Brückner (1976, 48) υπέθετε, ότι κατά την επιλογή μιας νέας θέσης, οι νέοι κάτοικοι μιας περιοχής φαίνεται να περιφέρονταν «κυκλικά» σε αναζήτηση του κατάλληλου χώρου, και το διάστημα αυτό κατασκεύαζαν πρόχειρα ημιυπόγεια

καταλύματα για τη στέγασή τους. Βέβαια, όλοι οι οικισμοί της ομάδας του Starčevo χρησιμοποιούσαν, σχεδόν, μόνο αυτόν τον τύπο οικίας και ίσως μια τέτοια υπόθεση εργασίας να είναι προβληματική.

Από την άλλη, θα μπορούσε να διατυπωθεί η άποψη, ότι οι οικισμοί που χαρακτηρίζονταν από την κατοίκηση σε ημιυπόγειες οικίες, είχαν τον χαρακτήρα μη μόνιμης εγκατάστασης. Αλλά κι εδώ οι προβληματισμοί είναι αρκετοί. Η εξάρτηση μιας κοινότητας από την καλλιέργεια της γης απαιτούσε τη μόνιμη παραμονή στην ίδια θέση καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και, πιθανόν, και περισσότερο. Αυτή η μακρόχρονη παραμονή τους θα ήταν απαραίτητη, καθώς η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών καλλιέργειας της γης απαιτούσε χρόνο. Ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι κατά την Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική οι οικισμοί των κεντρικών Βαλκανίων ήταν εποχικού χαρακτήρα και κατοικούνταν την περίοδο από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο, δηλαδή την περίοδο που οι αγροτικές εργασίες ήταν στην ακμή τους, τότε θα έπρεπε να έχουν εντοπιστεί και οι αντίστοιχες θέσεις, στις οποίες θα κατοικούσαν τον υπόλοιπο χρόνο και θα χαρακτηρίζονταν από τον ίδιο υλικό πολιτισμό (Κώτσος 2017, 214).

Οι λάκκοι, οι οποίοι εντοπίζονταν σε πολλές θέσεις αποτελούσαν ένα σημαντικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής της Αρχαιότερης και της Μέσης Νεολιθικής. (Garasanin 1954). Επρόκειτο για ορύγματα τα οποία είχαν προκύψει ύστερα από τη λάξευση του εδάφους και διαφοροποιούνταν ως προς το σχήμα και το μέγεθος (το οποίο ήταν, συχνά, αλλοιωμένο λόγω συνθηκών διάβρωσης). Η ερμηνεία τους ποίκιλε. Συχνά χαρακτηρίζονταν ως υπόγειο τμήμα κατοικιών, αποθηκευτικοί χώροι (σιροί), χώροι απόθεσης απορριμμάτων ή ακόμα και χώροι ταφής. Το περιεχόμενό τους συχνά αποτελείτο από στάχτες, άνθρακες, οστά ζώων, κεραμική αλλά και ανθρώπινα οστά η ταφές.

Η B. Stalio (1968, υποσημ. 6) μελετώντας το ανασκαφικό ημερολόγιο του M. Grbić (1928), διατύπωσε τη θεωρία, ότι ως τμήματα οικιών θα έπρεπε να θεωρούνταν, μόνο όσοι λάκκοι περιελάμβαναν στο εσωτερικό τους κάποια θερμική κατασκευή. Ο M. Garašanin (1949), συμπληρώνοντας τη θεωρία αυτή, πρόσθεσε και το κριτήριο του μεγέθους της κατασκευής, προσδιορίζοντας ότι ο λάκκος θα έπρεπε να ήταν αρκετά ευμεγέθης, και συγκεκριμένα πάνω από τέσσερα μέτρα (4 μ.), προκειμένου να στεγάσει μια οικογένεια, αλλά και να είναι εφικτή μια πιθανή

εσωτερική διαρρύθμισης της οικίας. Η ύπαρξη πασσαλότρυπων ή τα λαξευμένα πήλινα θρανία συμπλήρωναν την εικόνα της οικίας (Vinča-Belo Brdo).

Κατάλοιπα υπέργειων οικιών ή βοηθητικών κατασκευών έχουν αποκαλυφθεί σε αρκετές θέσεις όπως είναι οι Ruginoasa, Vidra, Căscioarele – Ostrovel, Vinča-Belo BrdoPavlovac–Vranje, Plocnik, Tangaru κ. α. Φαίνεται ότι η συζήτηση σχετικά με τον τύπο των οικιών στη Βαλκανική, δεν απασχόλησε μόνο τους αρχαιολόγους του Μεσοπολέμου. Αντίθετα, μπορεί να ειπωθεί ότι οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν έθεσαν τις βάσεις για μια σχετική συζήτηση που πραγματοποιήθηκε και μεταπολεμικά και φυσικά συνεχίζει να απασχολεί. Οι ανασκαφές σε θέσεις, όπως οι Biserna, Obala, Golokat και Galovo επιβεβαίωσαν τα στοιχεία που είχαν προέλθει μέσα από την αρχαιολογική έρευνα του Μεσοπολέμου και αφορούσαν όχι μόνο τους τύπος των οικείων, αλλά τα υλικά και τις τεχνικές δόμησης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι στο Galovo αποκαλύφθηκε η θεμελίωση ενός υπέργειου κτίσματος τετράπλευρης κάτοψης. Το όρυγμα της θεμελίωσης, έφερε ίχνη από πασσαλότρυπες, οι οποίες είχαν διανοιχτεί για τη στήριξη των πασσάλων του ξύλινου σκελετού του κτίσματος, Στο κέντρο της κατασκευής εντοπίστηκαν επιπλέον πασσαλότρυπες που προέρχονται από πασσάλους που στήριζαν τη στέγη.

Η ανασκαφέας Kornelija Minichreiter, με τα στοιχεία που είχε στη διάθεσή της, υπέθεσε ότι η οικία πιθανότατα να ήταν κατασκευασμένη με τη γνωστή τεχνική της τοποθέτησης πλέγματος κλαδιών μεταξύ των πασσάλων και επάλειψη με πηλό. Στην ίδια θέση εντόπισε κι ένα λάκκο που ήταν μεταγενέστερος του κτίσματος (Minichreiter 2010, 15-22). Με την αποκάλυψη αυτού του κτίσματος η K. Minichreiter υποστήριζε ότι στα κεντρικά Βαλκάνια η τεχνική κατασκευής υπέργειων κτισμάτων ήταν γνωστή από τις αρχές ακόμη της Νεολιθικής. Η ίδια υπέθετε ότι τα αυτά κτίσματα δεν χρησιμοποιήθηκαν ως οικίες, αλλά θα πρέπει να σχετίζονταν με κάποιες εκδηλώσεις ή χρήσεις κοινοτικού χαρακτήρα. Στις ύστερες φάσεις της ομάδας, τα υπέργεια κτίσματα εμφανίζονταν πιο συχνά και για κάποια υπάρχουν ενδείξεις ότι ήταν οικίες (Minichreiter 2010, 31).

Η κατασκευή υπέργειων κτισμάτων, σύμφωνα με τις ανασκαφικές αναφορές, φαίνεται ότι άρχιζε στη φάση Starčevo III και συνεχιζόταν μέχρι και το τέλος της ομάδας. Ποια ήταν η χρήση αυτών των κτισμάτων δεν έχει επιβεβαιωθεί. Για εκείνα

που στο εσωτερικό τους βρέθηκαν φούρνοι θα μπορούσε να υποτεθεί ότι ήταν οικίες.

Ερωτήματα γεννά, όμως, η συνύπαρξη των δύο διαφορετικών τύπων αρχιτεκτονικής εντός του ίδιου οικισμού, αλλά και η επικράτηση των ημιυπόγειων για πολύ μεγάλη χρονική περίοδο, έναντι των υπέργειων κατασκευών. Ο H. Brückner (1976, 48) υποστηρίζει ότι οι δύο αυτοί τύποι αρχιτεκτονικής δεν διαφοροποιούνταν χρονικά, αλλά η επιλογή της κατασκευής τους εξαρτιόταν από τους γεωγραφικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Κατά τη Χαλκολιθική τα είδη των οικισμών αντικατοπτρίζουν σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση. Διάφορες θέσεις ήταν ήδη οχυρωμένες μέχρι το τέλος της Νεότερης Νεολιθικής και σε πολλές από αυτές η τελευταία φάση της κατοίκησης συνέπιπτε με βίαιες πυρκαγιές που συνήθως αποδίδονταν στην άφιξη πληθυσμών από τη στέπα φέρνοντας τους πολιτισμούς της Μέσης Χαλκολιθικής. Μεταπολεμικές ανασκαφές μεγάλης κλίμακας στις θέσεις Poljanica, Orcarovo, Goljamo, Delcevo και αλλού στη Βουλγαρία, επιβεβαίωσαν αυτή την θεωρία, καθώς έφεραν στο φως οικισμούς, κάποιοι από τους οποίους ήταν οχυρωμένοι και αποτελούνταν από ορθογώνιες οικίες, χτισμένες με την τεχνική του pisé.

Μεγάλη συζήτηση έγινε προηγουμένως για το πώς μπορεί να διαπιστωθεί αν ένας λάκκος ήταν οικία ή όχι. Τα δεδομένα για τις θερμικές κατασκευές, τα οποία μπορούν με σχετική βεβαιότητα να σχετιστούν με τις οικίες, ήταν πολύ λίγα. Βρίσκονταν στο εσωτερικό των λάκκων ή σε κοίλωμα λαξευμένο σε μία από τις πλευρές των τοιχωμάτων. Επρόκειτο για εστίες ή φούρνους, που η χρήση τους θα πρέπει να συνδεόταν με την προετοιμασία της τροφής και ίσως τη θέρμανση της οικίας. Με βάση εθνογραφικά παράλληλα από την πεδιάδα της Παννονίας (Βοϊβοδίνα), λόγω της καλής μόνωσης που προσέφεραν οι ημιυπόγειες οικίες, η θέρμανση που απαιτείτο κατά την χειμερινή περίοδο ήταν ελάχιστη, καθώς διατηρούσα σχετικά σταθερή θερμοκρασία όλη τη διάρκεια του έτους (Spaniček 1992, 73-74). Ως εκ τούτου, η απουσία θερμικών κατασκευών από το εσωτερικό των λάκκων δεν θα πρέπει να αποκλείει τη χρήση τους για κατοίκηση.

Παραδείγματα τέτοιων θερμικών κατασκευών εντοπίστηκαν στις θέσεις που ερευνήθηκαν κατά τον Μεσοπόλεμου. Συγκεκριμένα στις θέσεις Glina, Vinča-Belo Brdo, Starčevo, Petru Rareş και Parţa εντοπίστηκαν εστίες, και συγκεκριμένα στην

τελευταία θέση, που εντοπίστηκε ιερό, η εστία χαρακτηρίστηκε ως εστία βωμού. Επίσης, στις θέσεις Vinča-Belo Brdo και Plocnik εντοπίστηκαν φούρνοι.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον δεδομένο ήταν και παρουσία θρανίων που διαμορφώνονταν με λάξευση του εδάφους ή ήταν κτιστά με πηλό. Και αυτό το στοιχείο θεωρήθηκε ως μία ένδειξη που υποδείκνυε τη χρήση του λάκκου ως οικία. Από κάποιους ερευνητές - όταν το επέτρεπαν οι διαστάσεις - αυτά ερμηνεύονταν ως κρεβάτια και από άλλους ως έδρανα που χρησίμευαν για τις πρακτικές ανάγκες ενός νοικοκυριού (Tripković 2007). Θρανία λαξευμένα σε φυσικό βράχο εντοπίστηκαν στις θέσεις Vinča-Belo Brdo (Stalio 1984, 35) και Starčevo (Stalio 1968, 79). Στη θέση Petru Rareş εντοπίστηκε πήλινο κρεβάτι, το οποίο ήταν ζωγραφισμένο (Berciu 1937 6-7).

Τέλος, στη θέση Plocnik εντοπίστηκαν τμήματα πήλινων σωλήνων, δίπλα στα οποία, υπήρχε ένα μεγάλος αριθμός κομματιών ορυκτών, τα οποία οδήγησαν στην ερμηνεία του χώρου ως εργαστηρίου, που θα προοριζόταν για την επεξεργασία του χαλκού (Radivojević and Kuzmanović-Cvetković 2014, 19).

Χ.2.β. Η κεραμική

Ήδη από το Μεσοπόλεμο έγιναν γνωστά τα κύρια χαρακτηριστικά της νεολιθικής κεραμικής στη Βαλκανική. Χαρακτηριστικό του πολιτισμού του Starčevo ήταν τα ημικυκλικά αγγεία με το υψηλό πόδι. Κυριαρχούσε η χονδροειδής κεραμική με ανάγλυφη ή εμπίεστη διακόσμηση (impresso-cardium), ωστόσο η έγχρωμη κεραμική εξαιρετικής ποιότητας δεν έλειπε και εμφανιζόταν σε όλες τις φάσεις. Στα πρώιμα αγγεία η διακόσμηση ήταν λευκή σε κόκκινη ή καφέ επιφάνεια, ενώ στα υστερότερα οι γιρλάντες, οι μαίανδροι και οι σπείρες εκτελούνταν σε μαύρη επιφάνεια.

Οι τρεις μεγάλες κατηγορίες κεραμικής περιελάμβαναν αυτή της μονόχρωμης (Vădastra, Căscioarele-Ostrovel), της γραπτής (Vidra) και της εγχάρακτης (Vădastra, Sultana-Malu Roşu). Στις θέσεις που μας απασχόλησαν απαντώνται όλα τα παραπάνω είδη.

Χαρακτηριστική είναι η διακόσμηση με γραφίτη (Sultana-Malu Roşu, Căscioarele-Ostrovel, Vidra). Στη θέση Sultana-Malu Roşu η διακόσμηση ήταν αρκετά πλούσια και περιελάμβανε ανάγλυφα, εμπίεστα, αυλακωτά και πλαστικά

αποδοσμένα στοιχεία. Στη Vădastra η εγχάρακτη κεραμική αποτελείτο από ταινίες, που γεμίζονταν με άσπρο χρώμα (Vinča style). Την ίδια τεχνική χρησιμοποιούσαν και αλλού, είτε διατηρώντας τη λευκή ουσία (Sultana-Malu Roşu) στις εγχαράξεις, είτα εναλλάσσοντας τη με ερυθρή (Vidra).

Περνώντας στα διακοσμητικά μοτίβα, χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι στην θέση Sultana-Malu Roşu η κεραμική έφερε καμπυλόγραμμα, συστρεφόμενα ή γραμμικά σχέδια, με λευκή ύλη στις χαράξεις. Τα σχήματα αγγείων από την ίδια θέση ήταν σφαιρικά ή αμφικωνικά με αποφύσεις και κόμβια, ενώ στο Căscioarele-Ostrovel η κεραμική αποτελείτο από κύλικες, κύπελλα και πιθάρια.

Ιδιαίτερο εύρημα σε αυτή την κατηγορία είναι το πλήθος πωμάτων αγγείων από τη θέση Sultana-Malu Roşu (Andrieşescu 1924, 98-99) και από το Căscioarele-Ostrovel, όπου τα καπάκια που εντοπίστηκαν ήταν δισκοειδούς, κυκλικού και τραπεζοειδούς σχήματος (Stefan 1925, 152-177). Τέλος, στη Ruginoasa (Dumitrescu 1933, 66-79) και στο Căscioarele-Ostrovel αποκαλύφθηκε πλήθος λαβών.

Χ.2.γ. Ο εργαλειακός εξοπλισμός

Ο εργαλειακός εξοπλισμός περιελάμβανε όλες τις κατηγορίες των εργαλείων. Έτσι, στις θέσεις, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα εργαλεία εντάσσονταν στις κατηγορίες των λαξευμένων, λειασμένων, τριπτών, οστέινων και κεράτινων εργαλείων. Για την κατασκευή των λίθινων εργαλείων χρησιμοποιήθηκε πυριτόλιθος ή οψιανός - πιθανόν, προερχόμενος από τα Καρπάθια.

Στην κατηγορία των λαξευμένων εργαλείων περιλαμβάνονταν λεπίδες πυριτόλιθου (Ruginoasa) και αιχμές βελών (Căscioarele-Ostrovel). Τα λειασμένα εργαλεία είναι πολυπληθή και μεταξύ αυτών βρέθηκαν αξίνες και σμίλες (Căscioarele-Ostrovel, Gumelniţa, Ruginoasa). Το σύνολο των λίθινων εργαλείων συμπληρώνουν και τα τριπτά με τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα να προέρχονται από τις θέσεις Ruginoasa και Gumelniţa. Κυρίως στην τελευταία θέση τα εργαλεία αυτά συνοδεύονταν και από πυρήνες πυριτόλιθου, γεγονός που οδήγησε τον ανασκαφέα να διατυπώσει την άποψη ότι επρόκειτο για εργαστήρι (Dumitrescu 1925, 44-52).

Τέλος, εντοπίστηκαν οστέινα (Căscioarele-Ostrovel, Gumelniţa, Ruginoasa, Gabarevo) και κεράτινα εργαλεία (Ruginoasa). Τα εργαλεία αυτά μαζί με τα λίθινα

ήταν ενδεικτικά της οικονομίας της κοινωνίας, καθώς υποδήλωναν τις καθημερινές δραστηριότητες της κοινότητας, που θα περιελάμβαναν όχι μόνο τη γεωργία, αλλά το κυνήγι (αιχμές βελών) και την αλιεία (οστέινα αγκίστρια).

Χ.2.δ. Τα λοιπά ευρήματα

Στην κατηγορία των ειδωλίων τα ευρήματα ήταν ενδιαφέροντα, με τους ανασκαφείς να δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα, όπως θα δούμε από τα στοιχεία που κατέγραψαν στη συνέχεια (Căscioarele-Ostrovel, Gumelniţa, Ruginoasa, Gabarevo). Τα ειδώλια ήταν κατασκευασμένα από πηλό και οστό. Τα οστέινα ήταν λιγότερα σε σύγκριση με τα πήλινα. Συγκεκριμένα, στην Gumelniţa εντοπίστηκαν μόλις πέντε οστέινα έναντι δεκαέξι πήλινων ακέραιων και θραυσμάτων. Διακρίνονταν σε δύο μεγάλες κατηγορίες, στα ανθρωπόμορφα και τα ζωόμορφα. Άλλα σώζονταν αποσπασματικά, και άλλα αρτιότερα.

Από τις θέσεις Căscioarele-Ostrovel και Gumelniţa προήλθαν τα περισσότερα στοιχεία. Στα ειδώλια που το φύλο τους ήταν ευκρινές μιλάμε για γυναικείες, καθισμένες στεατοπυγικές μορφές. Θραύσματα ποδιών και κεφαλιών συμπλήρωναν το σύνολο των ανθρωπόμορφων ειδωλίων. Στα ζωόμορφα ειδώλια τα χαρακτηριστικά αποδίδονταν σχηματικά, ενώ αυτά που εντοπίστηκαν στο Căscioarele – Ostrovel δεν έφεραν διακόσμηση.

Μαζί με τα ειδώλια ήρθαν στο φως και άλλα ενδιαφέροντα ευρήματα. Στη Gumelniţa αποκαλύφθηκαν ομοιώματα καθισμάτων και τραπεζιών (Dumitrescu 1925, 90-91), ενώ μικροαντικείμενα από άργιλο εντοπίστηκαν και στο Căscioarele-Ostrovel (Stefan 1925, 178-188).

Στην κατηγορία αυτή ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ομάδα των ανθρωπόμορφων αγγείων που εντοπίστηκαν στις θέσεις συνέχεια Sultana - Malu Roşu, Vidra, Ruginoasa, Gabarevo, Vădastra και στη Măgura Jilava. Στην πλειοψηφία τους απεικονίζουν όρθιες γυναικείες μορφές, εκτός από μία όρθια ανδρική μορφή (Gabarevo). Οι γυναικείες μορφές, είτε έχουν διογκωμένους γλουτούς (Sultana-Malu Roşu), είτε φέρουν τα χέρια πάνω από την κοιλιά (Vidra).

Οι κάτοικοι των νεολιθικών θέσεων της Βαλκανικής γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν και το μέταλλο. Συνήθως χρησιμοποιούσαν ορείχαλκο, σίδηρο και χρυσό. Φαίνεται ότι το μέταλλο είχε τη θέση του στους οικισμούς, και μάλιστα σε

ορισμένους αρκετά σημαντική. Στον οικισμό Vinča-Belo Brdo ίχνη της επεξεργασίας του μετάλλου εντοπίστηκαν σε όλα τα στρώματα. Τα μεταλλικά αντικείμενα που εντοπίστηκαν περιλαμβάνουν λεπίδες και σύρματα (Căscioarele-Ostrovel), διάφορα εργαλεία (Plocnik) και βραχιόλια (Ruginoasa). Χαρακτηριστικό είναι ένα αγκίστρι (0,03 μ.), το οποίο εντοπίστηκε στην Gumelniţa και ίσως να χρησιμοποιείτο για την κοπή δερμάτων ή τη δερματοστιξία (Dumitrescu 1925, 93-99).

Τέλος, δε θα πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι οι ανασκαφείς εντόπισαν και μεγάλες ποσότητες κινναβαρίτη, γαληνίτη και μαλαχίτη (Vinča-Belo Brdo, Plocnik), με τα οποία κατασκεύαζαν είδη κόσμησης, όπως χάντρες και περίαπτα.

Χ.2.στ. Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα

Για τις ταφές τα στοιχεία ήταν αρκετά περιορισμένα. Μόλις δύο θέσεις έφεραν στοιχεία σχετικά. Συγκεκριμένα στις θέσεις Vinča-Belo Brdo (δύο τάφοι) και Starčevo, (τρεις ταφές) δεν εντοπίστηκαν νεκροταφεία παρά μόνο συνολικά πέντε ταφές, που περιείχαν ανθρώπινα οστά.

Χ.3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ

Χ.3.α. Η κατοικία και η αρχιτεκτονική της

Στις ανασκαμμένες θέσεις της Εγγύς Ανατολής ήρθαν στο φως πολλά στοιχεία σχετικά με την κατοικία και την αρχιτεκτονική και συγκεκριμένα με τα υλικά δόμησης, τους τύπους των κτισμάτων, την οργάνωση του χώρου και την χρήση τους. Τα πληρέστερα από αυτά προέρχονταν από θέσεις, όπως αυτές της Ιεριχούς και του Teleilat el Ghassul στη Παλαιστίνη, του Merimde στην Κάτω Αίγυπτο και της Χοιροκιτίας στην Κύπρο. Άλλες θέσεις έδιναν πιο αποσπασματικές πληροφορίες, που, είτε επιβεβαίωναν, είτε συμπλήρωναν τις πληροφορίες σχετικά με την νεολιθική αρχιτεκτονική στο χώρο της Εγγύς Ανατολής.

Βασικό υλικό κατασκευής ήταν ο λίθος και οι πλίνθοι, ενώ συχνά από τα ευρήματα έλειπαν, όπως ήταν φυσικό, τα φθαρτά υλικά, όπως το ξύλο, οι βέργες και τα καλάμια που θα συμπλήρωναν τα υλικά δόμησης της εποχής. Συνδετικό υλικό σε αρκετές περιπτώσεις ήταν η λάσπη.

Οι οικίες κατά την πρώιμη φάση τους (Ιεριχώ) φαίνεται να ήταν κυκλικές ή μικρές, ημιυπόγειες, ωοειδείς (Teleilat el Ghassul) καλύβες με στρογγυλό ή ελλειπτικό σχεδιασμό (Kom K και Kom W, Merimde). Η τεχνική που προτιμήθηκε στις πρώιμες φάσεις ήταν αυτή του pisé. Στις υστερότερες φάσεις τα κτήρια ήταν ορθογώνια και κατασκευάζονταν από πλίνθους, οι οποίες τοποθετούνταν πάνω σε λίθινα θεμέλια (Ιεριχώ, Χοιροκιτία). Αυτό βέβαια δε φαίνεται να ήταν κανόνας παντού, καθώς στη Βύβλο συνέβη το ακριβώς αντίθετο, οι ορθογώνιες, δηλαδή, οικίες των αρχών της Χαλκολιθικής αντικαταστάθηκαν από κυκλικές αργότερα.

Ο σχεδιασμός των οικιών ήταν, άλλοτε απλός με τις οικίες να αποτελούνται από ένα δωμάτιο (Teleilat el Ghassul), άλλοτε πολυπλοκότερος με ένα μεγάλο αριθμό δωματίων που συγκεντρωνόταν γύρω από μια κεντρική αυλή (Ιεριχώ). Κατά τη διάρκεια της Χαλκολιθικής Εποχής, όπου τα κτήρια ήταν μεγαλύτερα και καλύτερα κατασκευασμένα, εμφανίζονταν οικίες ευθυγραμμισμένες και με τάση απομόνωσης και ξεχωριστής ρύθμισης των εξωτερικών χώρων (Teleilat el Ghassul).

Το μέγεθος των κτισμάτων διέφερε. Στην Ιεριχώ κάθε κτήριο φαίνεται ότι είχε μήκος περίπου πέντε μέτρα (5 μ.), τουλάχιστον στις πρώτες φάσεις του οικισμού, ενώ στη θέση Teleilat el Ghassul κατά τη Νεότερη Νεολιθική τα κτήρια είχαν μέγεθος 4 μ. x 2,5 μ. Σε υστερότερες περιόδους τα κτήρια ήταν μεγαλύτερα και πιο σύνθετα στο σχεδιασμό τους.

Συχνά, υπήρχε και σχεδιασμός για την ύπαρξη δρόμων (Merimde, Βύβλος). Η πρόβλεψη για την ύπαρξη δρόμων, που θα διευκόλυνε τη μετακίνηση των κατοίκων, δε φαίνεται να απασχολούσε πάντα από την αρχή τους κατοίκους, αφού στο Προκεραμικό Νεολιθικό Α (PPNA) στρώμα της Ιεριχούς δεν εντοπίστηκαν ίχνη τους. Όσο, όμως, περνούσε ο καιρός και τα κτήρια πλήθαιναν και μεγάλωναν, η πολυπλοκότητα του πολεοδομικού σχεδιασμού επέβαλε πλέον την ύπαρξη δρόμων.

Οι οροφές –όπου αυτό ήταν δυνατό να διαπιστωθεί– ήταν επικλινείς ή θολωτές (Ιεριχώ, Χοιροκιτία). Τα δάπεδα των δωματίων ήταν κατασκευασμένα από ασβέστη, ενώ τα δάπεδα των αυλών ήταν κατασκευασμένα από πηλό. Οι εστίες βρίσκονταν εντός και εκτός σπιτιών (Ιεριχώ, Χοιροκιτία). Την ύπαρξη τους υποδήλωναν τα ίχνη καύσης που εντοπίζονταν στους οικισμούς. Το σχήμα τους ήταν κυκλικό, ωοειδές ή επίμηκες. Εξωτερικά (Teleilat el Ghassul), αλλά και εντός των οικιών (Merimde), εντοπίζονταν λάκκοι αποθήκευσης, είτε με τη μορφή σιταποθηκών, είτε με τη μορφή μεγάλων αγγείων.

Όσον αφορά στην εσωτερική διάταξη των οικιών παρατηρήθηκε, ότι στην αρχή και σε κάποιους οικισμούς (Kom K & Kom W) οι σιταποθήκες, οι εστίες και οι μυλόπετρες φαίνεται να είχαν κοινόχρηστο χαρακτήρα. Στο τέλος της Νεολιθικής και με την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής κάθε οικία αυτονομήθηκε και αποτέλεσε ανεξάρτητη κοινωνική και οικονομική μονάδα, που είχε τις δικές της σιταποθήκες και εστίες (Merimde).

Τέλος, αλλού λείπουν παντελώς τα ίχνη οικιών, ενώ τα ευρήματα εντοπίζονταν μέσα σε λάκκους ή κοιλώματα (El Omari). Αυτό θα μπορούσε να οφείλεται ίσως σε οικισμούς, που για την κατασκευή των οικιών χρησιμοποίησαν φθαρτά υλικά (δέρμα ή ξύλο) ή οι συνθήκες διάβρωσης ήταν τέτοιες που δεν επέτρεψαν να διατηρηθούν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψιν και τους οικισμούς Kom K και Kom W, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει την ύπαρξη μη μόνιμων εγκαταστάσεων που δεν άφησαν ίχνη.

Χ.3.β. Η κεραμική

Σε πολλές περιπτώσεις, και κυρίως στην αρχή των ερευνών, ήταν αρκετά δύσκολο να ταυτιστεί η κεραμική με γνωστές κατηγορίες, γιατί οι τελευταίες ήταν ακόμα ανύπαρκτες. Αυτό το πρόβλημα αντιμετώπισε και ο J. Garstang κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του στην Ιεριχώ. Τα όστρακα κεραμικής που ανακάλυψε δεν μπόρεσαν να ταυτιστούν καθώς την περίοδο εκείνη έλειπαν τα παράλληλα, τα οποία θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην ασφαλή κατάταξη των οστράκων του ως προς το είδος, το μέγεθος και τη μορφή. Τα ευρήματα του αφορούσαν μικρά αγγεία και ανοιχτά κύπελλα, τα οποία έφεραν μοτίβα από σφήνες και τρίγωνα πάνω σε ερυθρή επιφάνεια.

Σε οικισμούς, όπως αυτών των Kom K. & Kom W., εντοπίστηκαν σποραδικά κάποια ακατέργαστα αγγεία ανοιχτού τύπου, κατασκευασμένου από χονδροειδή πηλό. Ελάχιστα δείγματα κεραμικής εντοπίστηκαν και στο Teleilat el Ghassul. Πρόκειται για σποραδικά ευρήματα, ακατέργαστα, ανοικτού τύπου αγγεία από χονδροειδή πηλό. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα αγγεία ήταν αρκετά απλά σε μορφή χωρίς να έχουν κάποια μορφής λείανσης ή διακόσμησης. Σε κάποιες περιπτώσεις η αγγειοπλαστική δεν αναπτύχθηκε πέρα από κάποια ακατέργαστα σκεύη ανοιχτού τύπου που κατασκευάστηκαν με σκληρό πηλό (Fayum A). Σε υστερότερες φάσεις η

κεραμική μπορεί να ήταν λειασμένη και να έφερε γραπτή ή εγχάρακτη διακόσμηση (Merimde).

Στην Εγγύς Ανατολή η παραγωγή νεολιθικής κεραμικής μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε τέσσερις κύριες περιόδους: την περίοδο Hassuna (7.000-6.500 π. Χ.), την περίοδο Halaf (6.500-5.500 π. Χ.), την περίοδο Ubaid (5.500-4.000 π. Χ.) και την περίοδο Ουρούκ (4.000-3.100 π. Χ.). Οι αρχαιότεροι τύποι αγγείων (c. 7.000 π. Χ.) σχηματίστηκαν με το χέρι από πλάκες ερυθρωπού-καφέ πηλού, και αφέθηκαν χωρίς διάκοσμο ούτε στίλβωση. Αλλά μέχρι το 6.000 π. Χ., εισήχθη μια σειρά από διακοσμητικές τεχνικές που περιελάμβαναν πολύπλοκα ζωγραφισμένα σχέδια.

Η κεραμική Hassuna (7.000-6.500 π. Χ.), που φέρει το όνομα της από την θέση Tell Hassuna, εμφανίστηκε στην κεντρική Μεσοποταμία και διακρινόταν χάρη στο χαρακτηριστικό κοκκινωπό χρώμα και τα γραμμικά σχέδια. Η κεραμική Halaf (6.500-5.500 π.Χ.), που ονομάστηκε έτσι από τη θέση Tell Halaf στη βορειοανατολική Συρία, εισήγαγε περισσότερα χρώματα με μοτίβα γεωμετρίας και ζώων σε πορτοκαλί, κόκκινο, καφέ και μαύρο. Η κεραμική του ύστερου Halaf διακρινόταν για την πολυχρωμία της και την έντονη στίλβωσή της. Ήταν, επίσης, γνωστή για τα λευκά της κεραμικά με περίπλοκα σχέδια μαύρων κουκκίδων, καθώς και τα αγγεία της με λυγισμένους λαιμούς και ωοειδές στόμιο.

Η κεραμική Ubaid (5.500-4.000 π.Χ.), που ονομάστηκε από τη θέση Tell al-Ubaid, κοντά στην Ur, ήταν η πρώτη κεραμική που κυριάρχησε σε ολόκληρη τη Μεσοποταμία. Σε γενικές γραμμές, τα κεραμικά Ubaid ήταν διακοσμημένα με πιο υποτονικό τρόπο, με ελάχιστη στιλπνότητα και χρώμα από αυτά της περιόδου Halaf. Ήταν γνωστή για το πιο αυστηρό στυλ του buff ή τα πρασινωπά χρωματισμένα πιάτα και τα αγγεία διακοσμημένα με ζιγκ-ζαγκ, παράλληλες γραμμές και άλλα γεωμετρικά μοτίβα. Αργότερα, η κεραμική Ubaid κατασκευάστηκε με τροχούς, συνήθως σε πρασινωπό χρώμα και ήταν διακοσμημένη με ευρείες μαύρες οριζόντιες γραμμές και απλές καμπύλες. Τα σχήματα περιελάμβαναν κύπελλα με επίπεδο πυθμένα.

Και στην Εγγύς Ανατολή οι ανασκαφείς περιέγραφαν την κεραμική αρκετά διεξοδικά. Ο πηλός, η επιφάνεια, το σχήμα και η διακόσμηση αποτελούσαν βασικά κριτήρια κατάταξής τους σε κατηγορίες. Ωστόσο, περαιτέρω κατηγοριοποίηση αυτών θα προκύψει και αργότερα, αφού μεταπολεμικά θα έρθουν στο φως στοιχεία

και από άλλες ανασκαφές, οι οποίες θα εμπλουτίσουν τα στοιχεία για την κεραμική της Νεολιθικής Εποχής στην Εγγύς Ανατολή.

Χ.3.γ. Ο εργαλειακός εξοπλισμός

Οι νεολιθικές θέσεις της Εγγύς Ανατολής που ήρθαν στο φως κατά το Μεσοπόλεμο έδωσαν ένα σημαντικό αριθμό εργαλείων που ανήκαν σε όλες τις αντιπροσωπευτικές κατηγορίες. Η ποικιλομορφία του εργαλειακού εξοπλισμού των νεολιθικών θέσεων της Εγγύς Ανατολής και της Κύπρου εξέφραζε τις ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στις κοινότητες. Λίθινα εργαλεία εντοπίστηκαν σε οικιστικά περιβάλλοντα, αλλά και σε νεκροταφεία ως κτερίσματα τάφων, οι οποίοι ήταν πολυάριθμοι στην εν λόγω περιοχή.

Τα λαξευμένα εργαλεία κατασκευάζονταν από πυριτόλιθο και οψιανό (πράσινο στην Ιεριχώ) Η K. Kenyon υποστήριζε (1954, 103-110), ότι ο οψιανός θα προερχόταν από την Ανατολία και την Υπεριορδανία. Επρόκειτο κυρίως για λεπίδες (Ιεριχώ, Tell Khardane, Chagar Bazar), οι οποίες αποσπώνταν από σκαφοειδείς πυρήνες με την τεχνική της κρούσης. Η συγκεκριμένη διαδικασία παραγωγής λίθινων εργαλείων, εκτός από το τελικό προϊόν άφηνε κι ένα αρκετά μεγάλο αριθμό απορριμμάτων τα οποία εντοπίζονταν διάσπαρτα. Στα PPNB στρώματα της Ιεριχούς, αλλά και στη θέση El Omari για παράδειγμα, εντοπίστηκαν απολεπίσματα πυριτόλιθου και οψιανού. Μεταξύ των τύπων των εργαλείων διακρίνουμε δρεπάνια (Teleilat el Ghassul), διατρητικά εργαλεία και ξυστήρες (Ιεριχώ) τα οποία, πιθανόν, να προσάρμοζαν σε ξύλινο ή οστέινο στέλεχος. Κάποια ξυστήρες από τη θέση Teleilat el Ghassul σε σχήμα βεντάλιας, ίσως να χρησιμοποιούνταν για την τη σφαγή των ζώων ή την αφαίρεση δέρματος.

Συχνά, σε νεολιθικές θέσεις εντοπίζονταν και αιχμές βελών και δοράτων (τριγωνικές ή φυλλόσχημες). Εκτός από τις τυπικές αιχμές βελών, που ήταν κοινές παντού, εντοπίζονταν και δύο τοπικές παραλλαγές, αυτές της Ιεριχούς και της Βύβλου. Η διαφορά μεταξύ τους έγκειτο στο, ότι η «αιχμή τύπου Ιεριχούς» ήταν μια τοπική προσαρμογή, μόνο ως προς τα αιχμηρά πτερύγια εκατέρωθεν του μίσχου της (Gopher 1994). Μοναδικό εύρημα για την περίοδο και την περιοχή που εξετάζουμε αποτελούσαν και τα μεγάλα μαχαίρια, τα οποία βρέθηκαν στο El Omari

και ήταν κατασκευασμένα από γκρίζο πυριτόλιθο, ο οποίος δεν υπήρχε στη γύρω περιοχή.

Οσον αφορά στα λειασμένα εργαλεία σημειώνεται, ότι πελέκεις εντοπίστηκαν στις θέσεις Ιεριχώ, Teleilat el Ghassul, Chagar Bazar, El Omari, El Badari, EL Matmar και Ερήμη. Το σύνολο των λειασμένων συμπληρώνουν οι σμίλες (Tell Megiddo, Tell Khardane, Βύβλος), και οι αξίνες (Teleilat el Ghassul, El Omari).

Τέλος, στα τριπτά εργαλεία ξεχωριστή περίπτωση αποτελούσαν οι μυλόλιθοι που εντοπίστηκαν στην Χοιροκιτία και που κάλυπταν τα κεφάλια και τους θώρακες των νεκρών, ίσως σε μια προσπάθεια να εκφραστεί ο φόβος των ζωντανών απέναντι στους νεκρούς. Μυλόλιθοι εντοπίστηκαν και στη θέση Merimde. Στην κατηγορία των λίθινων αντικειμένων περιλαμβάνονταν τα λίθινα υφαντικά βάρη (Ιεριχώ, El Omari) και οι βολές σφενδόνων (Tell Brak).

Από την ομάδα των οστέινων εργαλείων τα περισσότερα ήταν αιχμηρά και χρησιμοποιούνται ως οπείς (Chagar Bazar, El Omari), σουβλιά, βελόνες (Βύβλος) και κοπείς (Χοιροκιτία) για την κατεργασία του δέρματος, την υφαντική, την καλαθοπλεκτική και τη διακόσμηση της κεραμικής. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, ότι από τη Βύβλο το 91 % του συνόλου ήταν από οστό, ενώ το 9% από ελεφαντόδοντο, ενώ οστέινα εργαλεία από ελεφαντοστό προήλθαν και από τη θέση Merimde.

Όλα τα παραπάνω εργαλεία ήταν ενδεικτικά των καθημερινών δραστηριοτήτων των κατοίκων των οικισμών. Διαπιστώνεται ότι ασχολούνταν με την προετοιμασία δερμάτων, την ύφανση, την αλιεία, τη γεωργία, την κτηνοτροφία και το κυνήγι.

Χ.3.δ. Τα λοιπά ευρήματα

Τα παραδείγματα ειδωλίων που έχουμε από τις ανασκαμμένες θέσεις εμπίπτουν σε δύο κατηγορίες: τα ανθρωπόμορφα ειδώλια και τα ζωόμορφα. Κάποια από τα ανθρωπόμορφα φέρουν οπές που επέτρεπαν την προσάρτηση στοιχείων, όπως τρίχες ή φτερά, τα οποία θα αντιπροσώπευαν ανθρώπινα χαρακτηριστικά, όπως μαλλιά και γένια (Merimde). Στην Ιεριχώ εντοπίστηκαν πήλινα γυναικεία ειδώλια, τα οποία φαίνεται ότι ανήκαν στον τύπο της Μητέρας Θεάς, θα χρησιμοποιούνταν σε τελετουργίες που σχετίζονταν με τη γονιμότητα της

φύσης. Μαζί με τα ανθρωπόμορφα ειδώλια, βρέθηκαν και ειδώλια που απεικονίζουν ζώα και ίσως να είχαν το δικό τους ρόλο στην τέλεση αυτών των τελετουργιών. Πήλινο ειδώλιο, το οποίο εντοπίστηκε στη Χοιροκοιτία, αναπαριστούσε κεφαλή γυναίκας και βρέθηκε στο δάπεδο ΙΙ της Θόλου XVVII. Τα ανατομικά χαρακτηριστικά παρουσιάζονταν φυσιοκρατικά.

Εκτός των παραπάνω εντοπίστηκαν επίσης πολλά μαύρα λίθινα αγγεία από βασάλτη (Maadi). Η κατηγορία των λίθινων αγγείων είναι ιδιαιτέρως παρούσα στη Χοιροκιτία. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιείτο ανδεσίτης, δολερίτης, βασάλτης και λιγότερο ο ασβεστόλιθος (Dikaios 1953, 232-250, 253-259). Ανάμεσα στα αντικείμενα που εντοπίστηκαν, δεν έλειπαν και αυτά από όστρεο (Merimde).

Στην πρώιμη φάση της Χαλκολιθικής περιόδου τα οστέινα αντικείμενα αντικαταστάθηκαν σταδιακά από μεταλλικά, τα οποία ήταν πιο ανθεκτικά και ευέλικτα. Μεταλλικά αντικείμενα εντοπίστηκαν στη Βύβλο, στο Teleilat el Ghassul, στο Ma'adi και στο El Badari. Ο χαλκός χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την κατασκευή κυνηγετικών όπλων (βέλη, μαχαίρια κλπ.), αν και η χρήση του παρέμεινε σπάνια. Το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο μέταλλο ήταν το ασήμι, που χρησιμοποιείτο σε μεγάλο βαθμό για την κατασκευή των σφαιριδίων (αντίστοιχα, όμως, ευρήματα δεν έχουμε από τις θέσεις αυτή την περίοδο). Παρά το γεγονός ότι η αλιεία φαίνεται να ήταν σημαντική δραστηριότητα για τις παράκτιες περιοχές, όπως αποδείχθηκε από τις πολύ μεγάλες ποσότητες των οστών ψαριών που ανακαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, μόνο ένας μικρός αριθμός κοινώς χρησιμοποιούμενων μεταλλικών αντικειμένων ανακαλύφθηκαν (αγκίστρια). Ας σημειωθεί ότι το πρώτο παράδειγμα χρήσης του μετάλλου ήταν ένα άγκιστρο που ανακαλύφθηκε σε ένα ταφικό περιβάλλον στη Βύβλο. Αυτό μπορεί να συνέβη, επειδή αυτά τα αντικείμενα ήταν σπάνια ή ίσως επαναχρησιμοποιήθηκαν (Artin 2009, 2010, 2014-2015). Παρά τον μεγάλο αριθμό και την εξαιρετική ποιότητα αντικειμένων από μέταλλο (ασήμι, χαλκό και χρυσό) που ανακαλύφθηκαν στη Βύβλο, κανένα ίχνος μεταλλουργικής βιομηχανίας δεν υπήρξε ποτέ στην περιοχή του Λιβάνου (Hauptmann 2007). Η παρουσία αυτών των αντικειμένων ήταν πιθανώς συνδεδεμένη σε εμπορικές δραστηριότητες με την Παλαιστίνη, την Αίγυπτο και την Ανατολία, αλλά αυτό μπορεί να αποδειχθεί μόνο μέσω ανάλυσης μετάλλων.

Χ.3.στ. Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα

Όπως είδαμε στο Β' Μέρος οι αρχαιολογικές θέσεις της Ανατολικής Μεσογείου έφεραν στο φως ένα πολύ μεγάλο αριθμό ταφών οι οποίες τις περισσότερες φορές συγκεντρώνονται σε νεκροταφεία. Τα σημαντικότερα εντοπίστηκαν στις θέσεις El Badari, Teleilat el Ghassul, Βύβλος, Merimde, Ma'adi, Wadi Digla, Qau Mostagedda, El Matmar, Deir Tasa και Χοιροκοιτία. Σκοπός των αρχαιολόγων ήταν η πλήρης ανάδειξη αυτών των νεκροταφείων. Εκτός από την περιγραφή των τάφων και των κτερισμάτων, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην περιγραφή των σκελετών (προσανατολισμός, φύλο, κτλ.).

Την πέμπτη (5η) χιλιετία π. Χ. οι ταφές γίνονταν μέσα στις οικίες κάτω από το δάπεδο (Ιεριχώ), οι οποίες πιθανολογείται ότι αποτελούσαν τα εγκαταλελειμμένα μέρη των οικισμών (El Omari / Debono and Mortensen 1990, 67 – 77, Merimde / Junker 1929, 185-202). Οι περισσότερες πληροφορίες προέρχονταν από τα νεκροταφεία από το Badari, Matmar, Qau, Mostagedda. Την τέταρτη (4η) χιλιετία π. Χ. τα νεκροταφεία βρίσκονταν μακριά από τους οικισμούς. Παρ 'όλα αυτά, τόσο στην Άνω, όσο και στην Κάτω Αίγυπτο κάποιες ταφές, κυρίως εκείνες των παιδιών, εξακολουθούσαν να βρίσκονται μέσα στους οικισμούς (Brunton and Caton-Thompson 1928, 89) και μερικές φορές μέσα σε μεγάλα κεραμικά αγγεία. Στην Άνω Αίγυπτο, οι πρώτες ταφές χρονολογούνταν λίγο πριν από την τέταρτη (4η) χιλιετία π. Χ. και θεωρούνταν ότι είναι ταφές της Badarian περιόδου (Brunton και Caton Thompson 1928).

Οι ταφές μπορεί να ήταν ατομικές ή διπλές (Χοιροκοιτία) ή να περιείχαν από τέσσερα έως και εκατό άτομα (Ιεριχώ, Βύβλος). Αυτή η μορφή ταφής ήταν χαρακτηριστική των θέσεων της Εγγύς Ανατολής.

Σε κάποιες περιπτώσεις δεν υπάρχουν χωριστοί χώροι για νεκροταφεία. Οι νεκροί θάβονταν μέσα στον οικισμό σε συνεσταλμένη θέση και μέσα σε κοιλώματα χωρίς σαφώς προσδιορισμένο τάφο. Στα πλαίσια του ίδιου οικισμού παρατηρείτο το φαινόμενο κατά το οποίο τα σώματα παιδιών δε λάμβαναν καμία φροντίδα και απλά ρίχνονταν σε κοιλώματα απόθεσης απορριμμάτων, ενώ τα σώματα των ενηλίκων θάβονταν μέσα στον οικισμό (Merimde). Αλλού τα οι ταφές των βρεφών βρέθηκαν μέσα στον οικισμό, με τα σώματα τους να ήταν τοποθετημένα σε δοχεία ή απευθείας σε κοιλώματα (El Omari).

Η παραπάνω διαφοροποίηση θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι, ενίοτε, ένα νεκροταφείο μπορεί να εξυπηρετούσε περισσότερους από έναν οικισμό ή να εξυπηρετούσε τις ανάγκες ενός μεγάλου οικισμού. Στη Βύβλο, για παράδειγμα, όλα τα μέλη του οικισμού - ενήλικες και παιδιά - θάβονταν μαζί στο κοινοτικό νεκροταφείο. Στη θέση Merimde δεν υπήρχε πρόβλεψη για ξεχωριστό νεκροταφείο, ενώ αντίθετα στις θέσεις Ma'adi και Wadi Digla, τα νεκροταφεία περιελάμβαναν μόνο ταφές ενήλικων.

Οι ταφές ήταν γυναικείες, ανδρικές ή και παιδικές. Συνήθως, εντοπιζόταν ένα σώμα, δε λείπουν, όμως, και οι πολλαπλές (Βύβλος). Η κατάσταση των σκελετών, αλλού ήταν καλύτερη και επέτρεπε τη διεξαγωγή περισσότερων συμπερασμάτων (Badari), αλλού όμως οι σκελετοί δεν ηταν εντελώς αρθρωτοί, πράγμα που υποδήλωνε εκτεταμένο χρόνο έκθεσης πριν από την ταφή (Ιεριχώ).

Οι τάφοι ήταν γενικά μικροί θάλαμοι ή ρηχοί στρογγυλοί, διαφόρων διαστάσεων, οι οποίοι ήταν σκαμμένοι στα δάπεδα των οικιών ή αμέσως έξω από αυτές (Le Brun 1989b), ενώ ταφές, όπως προαναφέρθηκε, γίνονταν και μέσα σε αγγεία. Διέφεραν σε μέγεθος και σε μερικές περιπτώσεις παρατηρήθηκε το φαινόμενο κατά τον οποίο τα παλαιότερα λείψανα και κτερίσματα απομακρύνονταν για να δημιουργήσουν περιθώρια για τη νεότερη ταφή.

Στις περιπτώσεις που υπήρχαν σαφώς καθορισμένα νεκροταφεία, αυτά βρίσκονταν σε κάποια απόσταση από τον οικισμό. Οι ενήλικες νεκροί θάβονταν σε τάφους και σε συνεσταλμένη στάση, με το χέρι μπροστά στο πρόσωπο. Σε κάποιες ταφές ο προσανατολισμός των νεκρών δε φαίνεται να έδινε συγκεκριμένα στοιχεία, σε άλλες, όμως οι νεκροί τοποθετούνταν με το κεφάλι προς τα νότια (ή ανατολικά στην Χοιροκοιτία) και το σώμα στη δεξιά πλευρά (El Omari), είτε πρηνηδόν, είτε σε ύπτια θέση (Dikaios 1953, 214-218, 228-230).

Τα κτερίσματα εντοπίζονταν κατά κανόνα μέσα στις ταφές. Σε κάποιους από τους τάφους δεν εντοπίζονταν ή εντοπίζονταν ελάχιστα κτερίσματα (Merimde, el-Omari), ενώ σε άλλες θέσεις οι ταφές είναι πλούσια κτερισμένες (Χοιροκοιτία). Στο Ma'adi και το Wadi Digla οι μισές ταφές δεν είχαν σημαντικά ευρήματα, με την πλουσιότερη να περιέχει μόνο οχτώ αγγεία. Από τα δεδομένα φαίνεται, ότι τα κτερίσματα στους τάφους άρχιζαν να πληθαίνουν μετά την Badarian περίοδο. Οι ομάδες των κτερισμάτων περιελάμβαναν κεραμική, λίθινα και οστέινα εργαλεία και υπολείμματα προσφορών όπως οστά προβάτων(Ιεριχώ). Χαρακτηριστικά

αναφέρεται, ότι στις ταφές στις θέσεις Ma'adi και Wadi Digla τα οστά ζώων που εντοπίστηκαν στις ταφές, θα αποτελούσαν μέρος κάποιας ταφικής λατρείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XI
Η ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Τα αποτελέσματα των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στη Βαλκανική συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας καθώς και στην ανατολική Μεσόγειο κατά το Μεσοπόλεμο και που αφορούν τη Νεολιθική εποχή κοινοποιήθηκαν με πολλούς τρόπους στο επιστημονικό κοινό της εποχής. Μονογραφίες, συνθετικά έργα και άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά σε πολλές και διαφορετικές γλώσσες αφθονούν σε αντίθεση με τις ανακοινώσεις σε Συνέδρια, τα οποία γίνονται κατά κανόνα στις ευρωπαϊκές πόλεις από τις οποίες προέρχονται οι ερευνητές. Τα Μουσεία επίσης, εθνικά, περιφερειακά η τοπικά, συμμετέχουν στη διάχυση των αποτελεσμάτων εντάσσοντας στα εκθέματά τους ευρήματα που προέρχονται από τις νεοανασκαφείσες θέσεις. Η αξιοποίηση και διάχυση των αποτελεσμάτων - που θα αναλύσουμε στις σελίδες που ακολουθούν - θα επιτρέψει την περαιτέρω ανάδειξη της Νεολιθικής ενώ παράλληλα θα διαμορφώσει νέα ερωτήματα διευρύνοντας το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο.

XI.1. ΕΛΛΑΔΑ

XI.1.α. Οι μονογραφίες και τα συνθετικά έργα

Ιδιαίτερη θέση στον ελλαδικό χώρο κατέχουν οι μονογραφίες. Το κλασικό ελληνόγλωσσο έργο του Χρ. Τσούντα, *Αι προϊστορικαί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου,* που δημοσιεύτηκε στον αρχόμενο 20ο αιώνα και το οποίο αποτέλεσε ορόσημο για την προϊστορική έρευνα στην Ελλάδα [εικ. 99], συμπλήρωσε μια σύνοψη της προϊστορικής Θεσσαλίας από τους A. Wace και M. Thompson, με τίτλο *Prehistoric Thessally: being some account of recent excavations and explorations in north-eastern Greece from Lake Kopais to the borders of Macedonia* (1912), απόσταγμα της δραστηριότητας των ξένων αρχαιολόγων που συνεχιζόταν στη χώρα και οδήγησε στην εμφάνιση των πρώτων ξενόγλωσσων συνθετικών έργων για την ελληνική προϊστορία, στα οποία η Νεολιθική κάλυπτε ένα σημαντικό μέρος.

Το 1921 ο A. Evans θα δημοσιεύσει το διάσημο *The Palace of Minos*. Στο έργο αυτό, που περιλαμβάνει τα αποτελέσματα των ερευνών του στη Κρήτη, αναφέρεται

στη παρουσία ευρημάτων της Νεολιθικής τα οποία εντάσσει στο ευρύτερο πλαίσιο της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Εγγύς Ανατολής (1921,14). Μέσα σε μια δεκαετία (1928-1939) θα δημοσιευθούν δέκα (10) μονογραφίες ή / και συνθετικά έργα, από τα οποία το ένα στην ελληνική γλώσσα και τα υπόλοιπα στην αγγλική. Η πρωτοφανής αυτή παραγωγή, που βασιζόταν σε ανασκαφές που έγιναν κατά το Μεσοπόλεμο, αποδείκνυε το συνεχές ενδιαφέρον της έρευνας για το θέμα.

Πρώτο θα δημοσιευθεί το έργο του W. Dörpfeld *Alt – Ithaka (*1927) [εικ. 100]. Πρόκειται για ένα δίτομο έργο, ο πρώτος τόμος του οποίου, περιείχε κείμενο τετρακοσίων τεσσάρων (404) σελίδων, ενώ ο δεύτερος τόμος περιελάμβανε οχτακόσιες εβδομήντα επτά (877) φωτογραφίες (οι τριάντα οκτώ [38] αφορούσαν στο νησί της Ιθάκης και οι υπόλοιπες οκτακόσιες τριάντα εννέα [839] στο νησί της Λευκάδας) και πίνακες. Η δημοσίευση παρουσιάζει τα αποτελέσματα των πολύχρονων ερευνών του W. Dörpfeld στην Ιθάκη. Ένα κεφάλαιο αφιερώνεται στην ανασκαφή στο σπήλαιο της Χοιροσπηλιάς, η οποία πραγματοποιήθηκε πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και στη μελέτη των ευρημάτων (κεραμική, λίθινα τέχνεργα κ.α.) που προέκυψαν και που ανάγονται στη Μέση και Ύστερη Νεολιθική (Κουρτέση-Φιλιππάκη 2008).

Το 1928 ο Γεώργιος Μυλωνάς δημοσίευσε στην Αθήνα την πρώτη σύνθεση στην ελληνική γλώσσα για την Νεολιθική Εποχή, με τίτλο *Η Νεολιθική Εποχή εν Ελλάδι* [εικ. 101]. Η συγκεκριμένη δημοσίευση περιελάμβανε όλες τις μέχρι τότε ανασκαφείσες νεολιθικές θέσεις με λεπτομέρειες σχετικά με τα ευρήματα που προέρχονταν από την καθεμιά. Αποτελούσε μια πρώτη προσπάθεια συλλογής και παρουσίασης των θέσεων της Νεολιθικής Εποχής, αλλά και μια πρώτη απόπειρα διεξαγωγής συμπερασμάτων για τη συγκεκριμένη εποχή, βάσει των όσων είχαν έρθει στο φως μέχρι τότε. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για ένα έργο εκατόν ογδόντα οχτώ (188) σελίδων, το οποίο περιελάμβανε ογδόντα έξι (86) εικόνες, δύο (2) χρονολογικούς πίνακες και τρεις (3) γεωγραφικούς χάρτες. Αποτελείτο από δύο μέρη: το Πρώτο Μέρος *Περιγραφικόν των κατά τόπους ευρημάτων* και το Δεύτερο Μέρος *Συστηματικόν*. Το πρώτο μέρος περιελάμβανε ένα κεφάλαιο εισαγωγής και πέντε (5) κεφάλαια χωρισμένα ανά περιοχές *(Θεσσαλία, Κεντρική Ελλάς, Πελοπόννησος, Μακεδονία, Κρήτη*). Το δεύτερο μέρος αποτελείτο από δύο κεφάλαια (*Γενικές Παρατηρήσεις και Νεωτέρα Νεολιθική Εποχή*).

Την ίδια χρονιά η ανασκαφή της αρχαίας πόλης της Ολύνθου είχε ως αποτέλεσμα μία ακόμα δημοσίευση. Ο Γ. Μυλωνάς, υπεύθυνος για τη μελέτη των νεολιθικών στρωμάτων της Ολύνθου δημοσίευσε το έργο του σε ένα ξεχωριστό τόμο με τίτλο *Excavations at Olynthus I: the Neolithic settlement* (1929), στο οποίο περιέγραφε τα αποτελέσματα των ερευνών του. Αυτός ο πρώτος τόμος της σειράς ήταν αφιερωμένος εξολοκλήρου στην μελέτη των νεολιθικών λειψάνων του οικισμού. Πρόκειται για ένα έργο, το οποίο περιελάμβανε δέκα επτά (17) σελίδες προλόγου (i-xvii) και εκατόν οχτώ (108) σελίδες κυρίως κειμένου και περιλαμβάνει ενενήντα τέσσερις (94) μονόχρωμες εικόνες και δύο (2) έγχρωμες. Από αυτό το σημαντικότατο έργο, ωστόσο, έλειπαν χάρτες και τοπογραφικά σχέδια.

Στα δύο παραπάνω έργα του Γ. Μυλωνά είναι σαφής ο προσανατολισμός του αρχαιολόγου στη Νεολιθική Εποχή. Ήδη, από τους τίτλους, αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι έρευνές του στόχευαν στη συγκεκριμένη εποχή, η οποία αποτελούσε το κέντρο του επιστημονικού του ενδιαφέροντος, σε μια περίοδο, όπου τα νεολιθικά ευρήματα συχνά ήταν τυχαία, αν όχι και παραγκωνισμένα.

Αξιοσημείωτη υπήρξε και η έρευνα της H. Goldman, τα αποτελέσματα της οποίας δημοσιεύτηκαν στο έργο της *Excavations at Eutresis in Boeotia* (1931). Πρόκειται για ένα έργο, το οποίο περιελάμβανε είκοσι δύο (22) σελίδες προλόγου (i - xxii) και διακόσιες ενενήντα τέσσερις (294) σελίδες κυρίως κειμένου με τριακόσιες σαράντα μία (341) μονόχρωμες εικόνες, είκοσι μία (21) έγχρωμες και τέσσερα (4) σχέδια. Η συγγραφή ξενόγλωσσων μονογραφιών, που αφορούσαν, όμως, το ελληνικό χώρο, συνεχίστηκε με το έργο της Hazel Dotothy Hansen η οποία συνέθεσε το έργο της *Early Civilization in Thessaly* (1933) δίνοντας έμφαση στην πρώιμη κατοίκηση στον χώρο της Θεσσαλίας. Πρόκειται για ένα έργο, το οποίο περιελάμβανε δεκαεννέα (19) σελίδες προλόγου (i-xix) και διακόσιες τρεις (203) επιπρόσθετες σελίδες κυρίως κειμένου με ογδόντα πέντε (85) μονόχρωμες εικόνες, είκοσι μία (21) έγχρωμες και τέσσερις (4) χάρτες. Σε αυτή της τη δημοσίευση η Hansen επιδίωξε να συσχετίσει τις διάφορες θεσσαλικές περιόδους, με τις εξελίξεις σε Βορρά και Νότο.

Τέσσερα χρόνια αργότερα, ο C. W. Blegen συνέθεσε ένα δίτομο έργο σχετικά με τον οικισμό της Πρόσυμνας, με τίτλο *Prosymna the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum* (1937) [εικ. 102], στο οποίο συμπεριέλαβε και κάποια στοιχεία για τη Νεολιθική. Ο πρώτος τόμος (κείμενο και έγχρωμες φωτογραφίες)

αποτελείται από είκοσι έξι (26) σελίδες προλόγου (i - xxvi) και τετρακόσιες ογδόντα έξι (486) σελίδες κυρίως κειμένου. Επίσης, περιελάμβανε οχτώ (8) έγχρωμες φωτογραφίες. Στα νεολιθικά ευρήματα αφιερώνονταν μόλις εννέα σελίδες (*Remains of the Neolithic Period*), στις οποίες περιγράφονται τα νεολιθικά ευρήματα από τη θέση. Ο δεύτερος τόμος περιελάμβανε μονόχρωμες εικόνες και σχέδια [εικ. 102].

Το 1938, ο K. Müller στο έργο του *Tiryns IV. Die Urfirniskeramik*, το οποίο εκδόθηκε στο Μόναχο, περιέγραψε τη νεολιθική κεραμική. Αποτελείται από εκατόν δέκα έξι (116) σελίδες. Δύο ακόμα έργα θα έρθουν να συμπληρώσουν την ξενόγλωσση βιβλιογραφία σχετικά με τις ανασκαφές και τις έρευνες στην Ελλάδα. Το πρώτο, από τον M. N. Valmin, αφορά στην σουηδική αποστολή στην Μεσσηνία και κυκλοφόρησε με τον τίτλο *The Swedish Messenia expedition* (1938). Περιελαμβάνει δέκα πέντε (15) σελίδες προλόγου (i - xv) και τετρακόσιες ογδόντα τέσσερις (484) σελίδες κυρίως κειμένου, τριάντα επτά (37) έγχρωμες εικόνες, επτά (7) σχέδια και εκατό (100) επιπλέον εικόνες, οι οποίες βρίσκονταν μέσα στο κείμενο. Το πρώτο μέρος είναι αφιερωμένο στην περιγραφή της θέσης Μάλθη, από τη Νεώτερη Νεολιθική έως και την Πρωτοελλαδική ΙΙΙ. Το ίδιο έτος, ο G. Welter δημοσίευσε τα αποτελέσματα των ερευνών του στην Αίγινα, ένα από τα ελάχιστα νησιά που ερευνήθηκαν σχετικά με τη Νεολιθική Εποχή στο Μεσοπόλεμο, με τίτλο *Aigina* (1938). Περιελάμβανε ογδόντα επτά (87) εικόνες κι ένα χάρτη.

Τέλος, το 1939 σηματοδοτήθηκε από μία ακόμα βαρύνουσα δημοσίευση. Πρόκειται για το έργο του W.A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia. An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages,* το οποίο αποτελεί ακόμα και σήμερα σημαντικό σημείο αναφοράς για τη Νεολιθική Εποχή στη Μακεδονία [εικ. 103]. Η συγγραφή του βιβλίου έγινε μεταξύ 1927 και 1938 κατά το διάστημα που ο Heurtley υπηρετούσε στην Βρετανική Σχολή της Ιερουσαλήμ. Η αξία του παραπάνω έργου συνίσταται, μεταξύ άλλων, στο ότι περιέλαβε θέσεις από όλες τις περιοχές της Προϊστορίας, ενώ τα συμπεράσματα προέκυψαν από ανασκαφές που ο ίδιος πραγματοποίησε σε προϊστορικούς οικισμούς της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας ή από δεδομένα άλλων ανασκαφών, τις οποίες ο ίδιος επανεξέτασε. Εκτός αυτού, συνεργάστηκε και με επιστήμονες από άλλους επιστημονικούς κλάδους, στο βαθμό που ήταν δυνατόν εκείνη την εποχή, και επιπλέον συνόψισε τυπολογικά και χρονικά τα δεδομένα των ανασκαφών του συγκρίνοντάς τα με τα δεδομένα τόσο της υπόλοιπης Ελλάδας, όσο

και των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Το έργο αποτελείται από είκοσι έξι (26) σελίδες προλόγου (i – xxvi), διακόσιες εβδομήντα πέντε (275) σελίδες κυρίως κειμένου, εκατόν δώδεκα (112) μονόχρωμες εικόνες και είκοσι τρεις (23) έγχρωμες. Διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Το πρώτο (1-59) αναφέρεται σε διάφορες θέσεις στην κεντρική και δυτική Μακεδονία και στη Χαλκιδική, τη στρωματογραφία τους και την αρχιτεκτονική. Στο δεύτερο μέρος, το κεφάλαιο Ι (63-108) αφιερώνεται στη μελέτη της κεραμικής και των διαφόρων ευρημάτων. Στο κεφάλαιο ΙΙ (109-132) γίνεται συζήτηση αναφορικά με τις σχέσεις, που, πιθανόν, θα υπήρχαν μεταξύ των θέσεων, με τα προβλήματα χρονολόγησης και εθνολογίας και συνόψιζε τα συμπεράσματα του. Στο τρίτο μέρος, είχε συμπεριληφθεί, η εικονογράφηση των ευρημάτων (135 - 252). Στο τέλος, υπάρχει μια μελέτη του Oliver Davies σχετικά με την εξόρυξη στη Μακεδονία και σημειώσεις του L. Koumares για έναν νεολιθικό σκελετό από τα Σέρβια.

XI.1.β. Τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά

Κατά το Μεσοπόλεμο κυκλοφορούσαν στην Ελλάδα αφενός τα περιοδικά των ελληνικών θεσμών και φορέων, αφετέρου αυτά των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών.

Το *Αρχαιολογικόν Δελτίον,* επίσημο όργανο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας που κυκλοφορεί ήδη από το 1915, δεν φιλοξένησε κάποιο άρθρο η έκθεση για τις έρευνες της Νεολιθικής κατά το Μεσοπόλεμο παρότι η Αρχαιολογική Υπηρεσία έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στην έρευνα που γινόταν από την ελληνική πλευρά κυρίως στις νεοπροσαρτηθείσες περιοχές με πρωτεργάτες, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, τους εφόρους Σ. Πελεκίδη, Α. Κεραμόπουλο, Ν. Κοτζιά.

Αντίθετα οι τρεις βασικότερες εκδόσεις της Αρχαιολογικής Εταιρείας, τα Πρακτικά (ΠΑΕ) [εικ. 104], η Αρχαιολογική Εφημερίς (ΑΕ) [εικ. 105] που εκδίδονταν από το 1837 και η Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΒΑΕ)[39], σειρά που συστάθηκε το 1851, και παρότι η Αρχαιολογική Εταιρεία δεν συμμετείχε ενεργά σε ανασκαφές της Νεολιθικής, φιλοξένησαν αρκετά σχετικά άρθρα. Ας σημειωθεί ότι κατά το Μεσοπόλεμο ανέλαβε τα καθήκοντα του επιμελητού

[39] Η *Νεολιθική εποχή εν Ελλάδι* του Γ. Μυλωνά ανήκει σε αυτές τις εκδόσεις.

δημοσιευμάτων η Αρτεμισία Γιαννουλάτου (1909-1977), φιλόλογος, μαθήτρια του Γ. Οικονόμου και βοηθός του Α. Ορλάνδου στο Πανεπιστήμιο.

Οι παραπάνω εκδόσεις περιελάμβαναν άρθρα και αναφορές σε ανασκαφές και στα ευρήματα αυτών, τα οποία ήταν διαθέσιμα στην επιστημονική κοινότητα προς μελέτη. Τα περισσότερα από αυτά αφορούσαν έρευνες κυρίως περιόδων μεταγενέστερων της Νεολιθικής. Ήταν αρκετά περιορισμένος ο χώρος που δινόταν στη Νεολιθική Εποχή αυτή την περίοδο. Στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας του 1938 δημοσιεύθηκαν, ωστόσο, το ίδιο έτος, στον ίδιο τόμο τρία άρθρα με σαφή προσανατολισμό στο χώρο της Μακεδονίας. Το ένα ήταν του Α. Κεραμόπουλου και αφορούσε τη δυτική Μακεδονία με τίτλο *Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Δυτική Μακεδονία*, ενώ τα άλλα δύο των Γ. Μυλωνά και Γ. Μπακαλάκη με τίτλους *Ανασκαφή εν Καβάλα και τοις πέριξ και Ανασκαφή Νεολιθικών συνοικισμών Ακροποτάμου και Πολυστύλου»* που αφορούσαν συγκεκριμένα την περιοχή της Καβάλας και τις θέσεις Ακροπόταμο και Πολύστυλο. Ο χώρος που δινόταν στα συγκεκριμένα άρθρα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ικανοποιητικός. Σίγουρα δεν επρόκειτο για απλές αναφορές, καθώς το άρθρο του Αντ. Κεραμόπουλου καταλάμβανε δέκα τέσσερις (14) σελίδες, ενώ αυτά των Γ. *Μπακαλάκη* και Γ. Μυλωνά είκοσι πέντε (25) και δέκα (10) σελίδες αντίστοιχα.

Στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας υπήρχαν ακόμα δύο άρθρα, τα οποία, όμως, ήταν μικρότερης έκτασης και θα μπορούσε κανείς να τα χαρακτηρίσει ως σύντομες αναφορές. Το 1930 δημοσιεύτηκε ένα άρθρο από τον Σπ. Μαρινάτο σχετικά με σπήλαιο της Κρήτης, στο οποίο απλά αναφέρεται η ύπαρξη νεολιθικών ευρημάτων: *«Τὰ κινητὰ εὑρήματα ἦσαν, πλὴν ἀσημάντων τινῶν χαλκῶν ταινιῶν, ἀποκλειστικῶς τεμάχια ἀγγείων ὅλων τῶν περιόδων, ἰδιαιτέρως δὲ ἄφθονα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς»* (ΠΑΕ 1930, 25). Τέλος, ο Αντ. Κεραμόπουλος, το 1940, δημοσίευσε άρθρο σχετικά με τις ανασκαφές στην Καστοριά με τίτλο *Ανασκαφή εν Καστοριά*, το οποίο δεν ξεπερνά τις δύο σελίδες και αφορά στο λιμναίο οικισμού του Δισπηλιού (ΠΑΕ 1940, 22-23).

Παράλληλα οι έρευνες του Αντ. Κεραμόπουλου στο χώρο της Μακεδονίας είχαν ως αποτέλεσμα τρία ακόμη άρθρα στην Αρχαιολογική Εφημερίδα. Τα έτη 1927-1928, δημοσιεύτηκε το άρθρο του *Μακεδονία Προϊστορική*, ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα ένα πολυσέλιδο άρθρο, με τον τίτλο *Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία,* στο οποίο, όμως, η αναφορά στη Νεολιθική υπήρξε σύντομη (ΑΕ

1932, 48-135). Το τρίτο άρθρο ήταν περισσότερο εστιασμένο στη Νεολιθική Εποχή, καθώς σε αυτό γινόταν λόγος για τα λίθινα εργαλεία στο χώρο της Μακεδονίας (ΑΕ 1937, τ. 3, 367-373).

Συνοψίζοντας, στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας δημοσιεύτηκαν πέντε (5) άρθρα που αφορούσαν στη Νεολιθική, ενώ στην Αρχαιολογική εφημερίδα μόλις τρία (3).

Στη Μακεδονία λίγο πριν το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τον Απρίλιο του 1939, ιδρύθηκε η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Πρώτο μέλημα του Διοικητικού Συμβουλίου της, ήταν να εκδώσει, με τη συνεργασία επιφανών επιστημόνων εταίρων το ετήσιο περιοδικό σύγγραμμα υπό τον τίτλο *Μακεδονικά*. Ο πρώτος τόμος εκδόθηκε στα τέλη του 1940, με επιμέλεια του πρώτου Προέδρου της Εταιρείας, Αντωνίου Σιγάλα, καθηγητή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης [40] και κυκλοφόρησε κανονικά καθ' όλο το διάστημα, του Ελληνοϊταλικού πολέμου, όχι μόνο στη Μακεδονία, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Σε αυτόν αφιερώθηκαν δεκαεπτά (17) σελίδες στη Νεολιθική Μακεδονία γραμμένες από τον Γ. Μυλωνά (Μυλωνάς 1940), ο οποίος συγκέντρωσε όλα τα δεδομένα που υπήρχαν μέχρι εκείνη την εποχή για τη Νεολιθική Εποχή στη Μακεδονία.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου κυκλοφόρησε, επίσης, το Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας (ΔΧΑΕ), το οποίο περιελάμβανε άρθρα σχετικά με τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη.

Άρθρα για τα ευρήματα της Νεολιθικής δημοσιεύτηκαν, ωστόσο, και σε περιοδικά των Ξένων Σχολών, ως αποτέλεσμα της αρχαιολογικής δραστηριότητάς τους στον ελλαδικό χώρο. Δύο άρθρα, που αφορούσαν στη Νεολιθική δημοσιεύθηκαν στη γαλλική γλώσσα, στο περιοδικό *Bulletin de Correspondance Hellenique (BCH)*, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1877 και σκοπός του υπήρξε η καταγραφή των αποτελεσμάτων των ερευνών στην Ελλάδα σχετικά με τον αρχαίο ελληνικό και βυζαντινό κόσμο. Το πρώτο είναι η δημοσίευση του 1916, του L. Rey με τίτλο *Observations sur les sites préhistoriques de la Macédoine* (BCH 40, 257-292) όπου επιδίωξε μια πρώτη προσέγγιση και καταγραφή των προϊστορικών θέσεων στη Μακεδονία. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1930, η Yv. Bequignon δημοσίευσε το άρθρο της *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans*

[40] Το πρώτο τεύχος αυτό αφιερώθηκε *«Εις τους ηρωικώς υπέρ της ελευθερίας αγωνιζομένους Έλληνες»*, οι οποίοι είχαν ανατρέψει τους Ιταλούς επιδρομείς προελαύνοντας ακάθεκτοι στη Βόρειο Ήπειρο.

l'Orient hellénique (BCH 54, 452-528), το οποίο συνόψιζε τα αποτελέσματα των ερευνών, που είχαν πραγματοποιηθεί μέχρι τότε (Σέρβια, Όλυνθος, κλπ). Και στα δύο άρθρα η έκταση που αφιερωνόταν ήταν αρκετά μεγάλη και θα έλεγε κανείς, ότι, συγκριτικά με το μέγεθος των άρθρων των ελληνικών περιοδικών, πολύ μεγαλύτερη.

Το *Annual of the British School of Athens* φιλοξένησε τα έτη 1921-1923 το άρθρο του A.J.B. Wace σχετικά με τις ανασκαφές της Βρετανικής Σχολής στις Μυκήνες με τίτλο *Mycenae : report of the excavations of the British School at Athens* (1921-1923, BSA XXV) καθώς και αυτό των Heurtley και Radford (1927-1928), *Two Prehistoric Sites in Chalcidice* (BSA 29, 117–186) που αναφερόταν στις θέσεις Μυριόφυτο και Άγιος Μάμας.

Το 1933, στο ιταλικό περιοδικό *Annuario della Scuola Archeologica di Atene* (ASAA) σημαντική υπήρξε η δημοσίευση του D. Levi *Abitazioni preistoriche sulle pendici meridionalo dell'Acropoli* (ASAA 13-14, 411-498), η οποία ήταν αρκετά διεξοδική για τα δεδομένα της εποχής και συνοδευόταν και από φωτογραφική τεκμηρίωση. Συγκεκριμένα, το άρθρο περιελάμβανε, τόσο φωτογραφίες, όσο και σχέδια (εβδομήντα τρία [73] στον αριθμό). Το 1937, ο S. Weinberg δημοσίευσε στο περιοδικό *Hesperia* της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής το άρθρο του *Remains from Prehistoric Corinth* (Hesperia 6, 487-524). Επίσης, ο K. Grundmann το ίδιο έτος, δημοσίευσε το άρθρο του *Magula Hadzimissiotiki*, στο περιοδικό Attenische Mitteilungen (AM 62, 56-59).

Τέλος, τρία ακόμα άρθρα συμπλήρωναν τις δημοσιεύσεις σε, εκτός Ελλάδας, ξενόγλωσσα περιοδικά αυτή τη φορά. Τα δύο πρώτα οφείλονταν στον C. W. Blegen. Το ένα, το 1920, στο περιοδικό *American Journal of Archaeology* (AJA), με τίτλο *Corinth in Prehistoric Times* (AJA 24, 8-13) και το δεύτερο, το 1925, στο περιοδικό *Art and Archaeology*, του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αμερικής για τις ανασκαφές του στον Φλειούντα. *Excavations at Phlius, 1924* (Art and Archaeology 20, 23—33). Επίσης, ο W.A. Heurtley, το 1932, δημοσίευσε το *«Excavations at Servia in Western Macedonia»* στο *Antiquaries Journal* (Antiquaries Journal 12, 227-238), περιοδικό της Society of Antiquaries of London με μεγάλη παράδοση.

XI.1.γ. Οι ανακοινώσεις σε Συνέδρια

Με εξαίρεση το Α' Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο (Meissner C. & Kalgadouris N. (ed) 1905, 45), που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα την άνοιξη του 1905 με συμμετοχή πλήθους επιστημόνων, στο οποίο υπήρχε ειδική ενότητα για την προϊστορική αρχαιολογία (Meissner C. & Kalgadouris N. (ed) 1905, 52-53) και στο οποίο ο Χ. Τσούντας ανακοίνωσε τα ευρήματά του στη Θεσσαλία, δεν φαίνεται να έγινε κάποιο αρχαιολογικό Συνέδριο στη χώρα στο οποίο να ανακοινώθηκαν αποτελέσματα ερευνών για τη Νεολιθική Εποχή.

XI.1.δ. Οι Μουσειακές εκθέσεις

Στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρχαν ήδη τρία (3) μουσεία στην Αθήνα: το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το Νομισματικό Μουσείο και το Μουσείο της Ακρόπολης, τα οποία λειτουργούσαν από το 1829, το 1834 και το 1874 αντίστοιχα, ενώ άλλα 13 βρίσκονταν στην περιφέρεια μαζί με ακόμα 28 αρχαιολογικές συλλογές (Κοκκίνης 1979, 260-263). Μέχρι το 1910, ο αριθμός των μουσείων διπλασιάστηκε (Κόκκου 1977). Η αύξηση αυτή φαίνεται, ότι σχετιζόταν και με τη στροφή που παρατηρήθηκε στον τομέα της αρχαιολογίας η οποία έπαψε να έχει θησαυροθηρικό χαρακτήρα και πέρασε στο στάδιο της συγκρότησής της ως επιστημονικής δραστηριότητας. Οι αρχαιολόγοι ήταν πιο εκπαιδευμένοι όχι μόνο σε ελληνικά, αλλά και σε ξένα πανεπιστήμια, ενώ παράλληλα άρχιζε να υπάρχει και ένα πιο σαφές νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με τις αρχαιότητες.

Από τα πιο παλιά μουσεία στην περιφέρεια ήταν το Μουσείο του Βόλου (Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου), το οποίο κατασκευάστηκε το 1909 με δωρεά του ιδιώτη Αλ. Αθανασάκη και στόχο την έκθεση των γραπτών επιτύμβιων στηλών της Δημητριάδας – που είχαν μόλις αποκαλυφθεί- και όχι νεολιθικές αρχαιότητες. Το εντυπωσιακό σε αυτή την περίπτωση, εκτός του ότι επρόκειτο για ένα μουσείο, το οποίο στηρίχθηκε στην ιδιωτική πρωτοβουλία, είναι, ότι παρά το γεγονός, ότι βρισκόταν σε μια περιοχή, όπου πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες νεολιθικές έρευνες και οι οποίες έφεραν στο φως ένα εντυπωσιακότατο υλικό, η έκθεση του Μουσείου δεν προσανατολιζόταν στη Νεολιθική εποχή αλλά σε αρχαιότητες μεταγενέστερων εποχών.

Η πρώτη απόπειρα συγκέντρωσης νεολιθικών αρχαιοτήτων γίνεται στο τέλος του 19ου αιώνα από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, του οποίου οι συλλογές

περιελάμβαναν αντικείμενα επιλεγμένα μάλλον με αισθητικά κριτήρια (Χουρμουζιάδη 2006, 53). Με Προεδρικό Διάταγμα της 9ης Αυγούστου 1893 (ΦΕΚ Α΄ αρ. 152, «Περί διοργανισμού του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου») ιδρύθηκε επισήμως το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο με σκοπό «την σπουδήν και διδασκαλίαν της αρχαιολογικής επιστήμης, την διάδοσιν αρχαιολογικών γνώσεων παρ' ημίν και την ανάπτυξιν έρωτος προς τας καλάς τέχνας». Οι Συλλογές του καθορίσθηκαν ως εξής: Συλλογή Γλυπτών (Γλυπτοθήκη), Συλλογή Αγγείων (Αγγειοθήκη), Συλλογή Πήλινων και Χαλκών Αγαλματίων και λοιπών διαφόρου ύλης αρχαίων (Αγαλματιοθήκη), Συλλογή Επιγραφών (Επιγραφικό Μουσείο), Συλλογή Έργων Προελληνικών Χρόνων (Μυκηναία Συλλογή), Συλλογή Έργων Αιγυπτιακής Τέχνης (Αιγυπτιακή Συλλογή). Επιπλέον, λειτουργούσαν εργαστήρια συντήρησης και μουσείο εκμαγείων.

Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ιδρύθηκε το 1829 και αποτέλεσε το πρώτο Μουσείο, το οποίο ιδρύθηκε στο ελληνικό κράτος μετά τον επαναστατικό αγώνα και την απελευθέρωση της Ελλάδας από τον Οθωμανικό ζυγό. Αρχικά, η έδρα του ήταν στην Αίγινα, την πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας. Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα το 1834, μεταφέρθηκε και η έδρα του Μουσείου. Οι αρχαιότητες στεγάστηκαν σε διάφορα κτίρια και μνημεία. Το 1866, με τη δωρεά του οικοπέδου από την Ελένη Τοσίτσα και τη χορηγία της οικογένειας Μπερναρδάκη από την Αγία Πετρούπολη, ξεκίνησε η ανέγερση του σημερινού κτιρίου του Μουσείου, σε σχέδια Ludwig Lange και με τροποποιήσεις του Ernst Ziller για την πρόσοψη. Το 1889, το Μουσείο άνοιξε για το κοινό, παρουσιάζοντας τις μόνιμες Εκθέσεις του, που αποτελούνταν, από τότε, τμήματα της σημερινής Συλλογής Προϊστορικών Αρχαιοτήτων και της Συλλογής Γλυπτών. Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ού} αιώνα το Μουσείο εμπλουτίστηκε με πολλές αρχαιότητες που προέρχονταν από ανασκαφικές έρευνες σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Μεταξύ των ετών 1932 και 1939 πραγματοποιήθηκε επέκταση του Μουσείου προς τα ανατολικά, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Γ. Νομικού. Κατά την περίοδο παράδοσης της συγκεκριμένης επέκτασης του Μουσείου κηρύχτηκε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Από τα είκοσι πέντε (25) μουσεία που λειτουργούσαν την περίοδο του Μεσοπολέμου στη χώρα, νεολιθικά ευρήματα διέθεταν αρκετά (με βάση τα ευρήματα των ανασκαφών που πραγματοποιούνταν στην περιοχή τους), χωρίς όμως, να αποτελούν ουσιαστικό μέρος της έκθεσής τους. Αν αναλογιστεί κανείς, ότι τα περισσότερα συγκεντρώνονταν κυρίως στο χώρο της Πελοποννήσου και της

Στερεάς Ελλάδας, εύκολα μπορεί να γίνει αντιληπτό, γιατί αφορούσαν περισσότερο τις αρχαιότητες μεταγενέστερων περιοχών και όχι της Νεολιθικής.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου (1922-1940) ιδρύονται μόλις οχτώ (8) μουσεία, τη στιγμή που την προηγούμενη μόλις περίοδο ο αριθμός τους ήταν μεγαλύτερος (δέκα τρία [13] μουσεία και είκοσι οχτώ [28] αρχαιολογικές συλλογές). Πρόκειται για τα μουσεία της Θάσου, της Θεσσαλονίκης, του Κεραμεικού, της Καβάλας, της Λήμνου, το Μπενάκη, των Πατρών και της Ρόδου. Από αυτά μόνο τρία περιλαμβάνουν νεολιθικές αρχαιότητες (της Θάσου, της Θεσσαλονίκης και το Μπενάκη) (Χουρμουζιάδη 2006, πιν. 1,451-461).

XI.2. ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

XI.2.α. Οι μονογραφίες και τα συνθετικά έργα

Μια από τις σημαντικότερες μορφές του Μεσοπολέμου ο V.G. Childe, πολυγραφότατος αρχαιολόγος, διοχέτευσε τις σκέψεις του και τις ερμηνείες του σχετικά με την Προϊστορία της Βαλκανικής σε δύο μεγάλα έργα: το *The Dawn of European Civilization* (1925) και το *The Danube in Prehistory* (1929) [εικ. 106]. Το πρώτο περιελάμβανε δέκα έξι (16) σελίδες προλόγου (i - xvi) και πεντακόσιες τριάντα τέσσερις (534) σελίδες κυρίως κειμένου. Σε αυτές αναπτύσσονταν τριάντα τέσσερα (34) κεφάλαια, στα οποία ερευνάται η χρονολογική ακολουθία των πολιτισμών, η εξέλιξη αυτών και οι μεταξύ τους σχέσεις. Στα πρώτα κεφάλαια γίνεται λόγος για το υπόβαθρο της Προϊστορικής Ευρώπης. Οι κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες παρουσιάζονται ως οι εναπομείναντες της Παλαιολιθικής Εποχής και η βάση του πληθυσμού στη Βρετανία, στην περιοχή της Βαλτικής και της Ελβετίας. Παρουσίαζε τις διαφορές των νεολιθικών σε σχέση με τους προηγούμενους πληθυσμούς της Παλαιολιθικής. Μία από αυτές ήταν και η χρήση λειασμένων εργαλείων και όπλων. Αναφερόταν στη Νεολιθική Εποχή και τη χαρακτήριζε ως ένα βασικό βήμα προς την εξέλιξη και, μάλιστα, υπογράμμιζε ότι επρόκειτο για μια φάση, κατά την οποία, ένα νέο υλικό, το μέταλλο άρχισε να γίνεται γνωστό.

Προσπαθούσε να διακρίνει τις διαδικασίες μετάβασης από τη μία εποχή στην άλλη (Childe 1925, 88).

Το δεύτερο βιβλίο περιελάμβανε δώδεκα (12) σελίδες προλόγου (i – xii) και τετρακόσιες σαράντα επτά (447) σελίδες κυρίως κειμένου. Μέσα στο κείμενο υπήρχαν διακόσιες είκοσι επτά (227) εικόνες, δέκα πέντε (15) ακόμα εικόνες στο τέλος του βιβλίου και έντεκα (11) χάρτες. Αποτελείτο από είκοσι (20) κεφάλαια. Κι εδώ γινόταν λόγος για τη Νεολιθική. Στο τρίτο κεφάλαιο (III) η αναφορά ήταν ξεκάθαρη: *The First Neolithic Civilization*. Γινόταν εκτενής αναφορά στη θέση Vinča και ξεκινούσε, όπως και στο βιβλίο του *The Danube in Prehistory* από τον παλαιολιθικό άνθρωπο ως πρόγονο του νεολιθικού ανθρώπου στην Κεντρική Ευρώπη.

Μεταξύ των μονογραφιών ή συνθετικών έργων για τη Βαλκανική σε δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες είναι αυτό του H. Schmidt με τίτλο *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumanien : die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit* (1932). Αποτελείται από εκατόν εβδομήντα πέντε (175 σελίδες), σαράντα τέσσερις (44) εικόνες στο τέλος του κειμένου και είκοσι μία (21) εικόνες μέσα στο κείμενο. Τέλος, ο James Harvey Gaul, το 1940, δημοσίευσε το έργο του *The Neolithic Period in Bulgaria: early food-producing cultures of Eastern Europe.* Αποτελείται από διακόσιες πενήντα δύο (252) σελίδες και εξήντα εννέα (69) σελίδες με εικόνες και χάρτες και επικεντρώνεται στη Νεολιθική Εποχή στη Βουλγαρία.

Στη Βαλκανική δεν έλειπαν, βέβαια, και οι μονογραφίες ή / και τα συνθετικά έργα αρχαιολόγων, οι οποίοι έγραφαν στη δική τους γλώσσα και παρουσίαζαν τα αποτελέσματα των ερευνών τους. Ήδη το 1912 ο I. Andrieşescu είχε εκδώσει τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Contribuţii la Dacia înainte* de romani, ενώ δύο χρόνια αργότερα (1914) ο F. László εξέδωσε τη μονογραφία με τίτλο *Asatâsok az Erosdi ostelepen.* Άλλο ένα τέτοιο έργο ήταν και η μονογραφία για το Butmir από τον M. Vasić, *Datovanje Butmira, Zbornk u cast Bogdana Popovica (1929),* καθώς και το τετράτομο έργο του για τον εμβληματικό οικισμό της Vinča, *Praistorijska Vinča I (1932), Praistorijska Vinča II, Praistorijska Vinča III* και *Praistorijska Vinča IV* (1936).

Χαρακτηριστικά αναφέρεται και η συγγραφική παραγωγή του V. Pârvan που δημοσιεύθηκε στη ρουμάνικη γλώσσα στο Βουκουρέστι, όπως τα *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării* (1923) και *Getica :o Protoistorie a Daciei* (1926), καθώς και

το *Dacia: An Outline of the Early Civilization of the Carpatho-Danubian Countries* (1928). Το 1932, ο I. Nestor είχε δημοσιεύσει το *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumanien,* ενα έργο εκατόν ενενήντα οχτώ (198) σελίδων, το οποίο περιέγραφε την κατάσταση της προϊστορικής έρευνας στην Ρουμανία. Ένα χρόνο αργότερα ο V. Mikov δημοσίευσε το *Predistoriceski Selista i raskopki v Bulgaria* στη βουλγαρική γλώσσα.

XI.2.β. Τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά

Τα σημαντικότερα αρχαιολογικά περιοδικά στη Βαλκανική είχαν ήδη ιδρυθεί από το τέλος του 19ου αιώνα. Τα περισσότερα από αυτά συνέχιζαν να κυκλοφορούν κατά το Μεσοπόλεμο φιλοξενώντας άρθρα και ειδήσεις για την έρευνα της Νεολιθική. Στην Κροατία κυκλοφορούσαν, από το 1870, το *Vjesnik Arheoloskog muzeja u Zagrebu*, Δελτίο του Αρχαιολογικού Μουσείου του Ζάγκρεμπ και από το 1878, το *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku,* Δελτίο αρχαιολογίας και ιστορίας της Δαλματίας, που εκδιδόταν από το Αρχαιολογικό Μουσείο του Split. Στη Σερβία το περιοδικό *Starinar* κυκλοφορούσε από το 1884, και αποτελούσε όργανο του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου του Βελιγραδίου. Στη Βοσνία το *Glasnik Zemaljskog muzeja,* Δελτίο του Εθνικού Μουσείου της Βοσνίας Ερζεγοβίνης, το οποίο κυκλοφορούσε από το 1888.

Στη Βουλγαρία κυκλοφορούσε από το 1871 το *Izvestija na Archeologiceskija Institut Bulgarska Akademija na* Naukite (Sofia) - Εφημερίδα του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών, όπου μεταξύ των άλλων ο V. Mikov δημοσίευσε, το 1934, μια σύνθεση για τα νεολιθικά ειδώλια *Idolnata plastika prez Novo-kamennata epoha v Bulgarija*, (Izvestija na Bulgarskija Arheologiceski Institut 8, 183–214).

Ένα περιοδικό, που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στο Μεσοπόλεμο, είναι το περιοδικό *Dacia* το οποίο ιδρύθηκε το 1924 από τον V. Pârvan και αποτέλεσε το περιοδικό του Εθνικού Μουσείου Αρχαιοτήτων του Βουκουρεστίου. Τα πρώτα τεύχη δημοσιεύτηκαν την περίοδο 1924-1947 με τον τίτλο *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, ενώ έπειτα η κυκλοφορία του απαγορεύτηκε από τις κομμουνιστικές αρχές [εικ. 106]. Η νέα σειρά που κυκλοφόρησε το 1957 με τον τίτλο *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne,*

κυκλοφόρησε ως περιοδικό του νεοσυσταθέντος Ρουμανικού Ακαδημαϊκού Ινστιτούτου Αρχαιολογίας. Βασικές γλώσσες του περιοδικού ήταν τα Γαλλικά, τα Αγγλικά, τα Γερμανικά και τα Ιταλικά και περιελάμβανε θέματα από την Προϊστορία μέχρι και το Μεσαίωνα με έμφαση στην νοτιοανατολική Ευρώπη και τις γύρω περιοχές. Στα πρώτα τεύχη του περιοδικού *Dacia* δημοσιεύθηκαν στη γαλλική γλώσσα τρία άρθρα, το πρώτο του F. László με τίτλο *Les types de vases peints d'Ariusd* (1924), το δεύτερο του I. Andrieşescu με τίτλο *Les fouilles de Sultana* (1924) και το τρίτο του V. Christescu με τίτλο *Les stations préhistoriques de Vadastra* (1933). Επρόκειτο για εκτενή άρθρα, τα οποία ήταν αρκετά διεξοδικά και λεπτομερή και στα οποία περιγράφονταν οι συγκεκριμένες θέσεις. Το ίδιο έτος οι Fewkes V., Goldmann H. και R. Erich δημοσίευσαν στο περιοδικό *Bulletin of American School of Prehistoric Research*, το άρθρο τους *Excavation at Starčevo: Seasons 1931-32,* (BASPR *9*, 33-48).

Εκτός Βαλκανικής, το 1939, δημοσιεύθηκε το άρθρο του F. Holste με τίτλο *Zur chronologischen Stellung der Vinca-Keramik* στο *Wiener Prahistorische Zeitschrift*, στο οποίο πρότεινε την περιοδολόγηση της κεραμικής της Vinča στον αντίποδα των θέσεων του M. Vasić. Και το ίδιο έτος στο περιοδικό *Antiquity* δημοσιεύτηκε ένα τετρασέλιδο άρθρο του V. Mikov που αναφερόταν σε στην ανακάλυψη της θέσης Καράνοβο στη Βουλγαρία (*Antiquity* 13(51), 345–349).

XI.2.γ. Οι ανακοινώσεις σε Συνέδρια

Οι έρευνες της Νεολιθικής Εποχής είχαν ήδη ξεκινήσει από το 19ο αιώνα και έφεραν στο φως σημαντικά ευρήματα, με σπουδαιότερα αυτά που προήλθαν από τη θέση Cucuteni, θέση, η οποία ήταν συνυφασμένη με την ανάπτυξη της Προϊστορικής Αρχαιολογίας στην Ρουμανία. Οι Al. Odobescu και Gr. Buţureanu παρουσίασαν τα πρώτα αποτελέσματα των δοκιμαστικών ανασκαφών τους στην επιστημονική κοινότητα στα πλαίσια του Διεθνούς Συνεδρίου Ανθρωπολογίας και Προϊστορικής Αρχαιολογίας που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι το 1889 (Opriș - Bem 2010, 59).

XI.2.δ. Οι Μουσειακές εκθέσεις

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα άρχισαν να δημιουργούνται τα εθνικά μουσεία στις χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου με τις αρχαιολογικές συλλογές που είχαν αρχικά συσταθεί και διατηρηθεί σε μοναστήρια. Το 1820 ιδρύθηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο στο Split και το 1821 το Εθνικό Μουσείο της πόλης Λιουμπλιάνα στη Σλοβενία. Το 1830 ιδρύθηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο Zadar στη Κροατία, το 1844 το Εθνικό Μουσείο Βελιγραδίου στη Σερβία. Δύο χρόνια μετά (1846) ιδρύθηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο του Ζάγκρεμπ, ενώ το 1888, το Εθνικό Μουσείο Βοσνίας- Ερζεγοβίνης. Τέλος, το 1893, ιδρύθηκε το Εθνικό Μουσείο της Σόφιας στη Βουλγαρία, καθώς και πολλά πανεπιστημιακά μουσεία όπως αυτό του Τμήματος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου ήδη από το 1863.

Την ίδια εποχή και στις αρχές του 20ου αιώνα δημιουργήθηκαν και περιφερειακά μουσεία προκειμένου να εκθέσουν τις αρχαιότητες μεταξύ των οποίων και νεολιθικές από τις γειτονικές θέσεις που ανασκάπτονταν. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα μουσεία των πόλεων Celje (1882), Ptuj (1893) και Maribor (1902) στη Σλοβενία, της πόλης Dubrovnik (1872) καθώς και το μουσείο της Ιστρίας στην Pula (1877) στην Κροατία, τα μουσεία των πόλεων Sombor (1883) και Zrenjanin (1906) στη Σερβία.

Στο Μεσοπόλεμο θα συνεχιστεί η δημιουργία περιφερειακών, ή ακόμη, και τοπικών μουσείων στις κατά τόπους ανασκαφές, που στόχο είχαν τη διαφύλαξη των αρχαιολογικών θέσεων, αλλά και των αντικειμένων που εντοπίζονταν εκεί.

Στη Ρουμανία με πρωτοβουλία του V. Pârvan μουσεία ιδρύθηκαν στις πόλεις Alba Iulia (National Museum of Union, 1888), Constanţa (Museum for National History and Archaeology, 1921), Craiova (Craiova Archaeology and History Museum, 1915), Deva (Deva Museum of Dacian nd Roman Civilization, 1880), Pietra Neamţ (Archaeology Museum, 1934), Tecuci (Tecuci Town Museum, 1934), Timişoara (Museum of Banat, 1872), Turnu Severin (Iron Gates Region Museum, 1912). Ο F. László ήταν αρχαιολόγος του Εθνικού Μουσείου Székely. Στη Σλοβενία είδαν το φως τα μουσεία της Λιουμπλιάνας (1935), της Posavina (1938) και της Skofja Loka (1939). Στην Κροατία το Μουσείο Pozega (1924) κοντά στη θέση Kaptol με προϊστορικά ευρήματα, το Μουσείο Varazdinske Toplice (1937) και το Μουσείο της πόλης Varozdin (1938) για παλαιολιθικές αρχαιότητες. Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το Musej Bosanske Krajine (1930) στην Banja Luka. Στη Σερβία το Μουσείο Krajna Negotin, καθώς και το Εθνικό Μουσείο Nis (1933) με τα ευρήματα των θέσεων

Bubanj και Velika Humska Cuka. Στο Μαυροβούνιο το μουσείο της πόλης Cetinje (1926) και στη Βόρεια Μακεδονία το μουσείο της πόλης Bitola (1938) - (Novac 1971).

XI.3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ

XI.3α. Οι μονογραφίες και τα συνθετικά έργα

Ο V.G. Childe ήταν πεπεισμένος, ότι οι ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού βρίσκονταν στους πολιτισμούς της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου και ότι οι ιδέες μεταφέρθηκαν από εκεί μέσω της κοιλάδας του Δούναβη και λιγότερο μέσω της Μεσογείου. Για αυτό το λόγο ταξίδεψε διασχίζοντας τη νοτιοανατολική Ευρώπη, μελέτησε μουσειακές συλλογές και επισκέφτηκε θέσεις στην ανασκαφή των οποίων συμμετείχε.

Το πρώτο συνθετικό έργο του είδε το φως με τίτλο *The Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory (*1929) [εικ. 107]. Αποτελείτο από διακόσιες εβδομήντα δύο (272) σελίδες με τις οποίες έδινε στον αναγνώστη μια εικόνα των πρόσφατων αρχαιολογικών ανακαλύψεων. Αποτελούσε σημαντικότατο εργαλείο, κυρίως, για τους Ευρωπαίους Αρχαιολόγους, οι οποίοι μόλις είχαν αρχίσει να γίνονται κοινωνοί των αποτελεσμάτων των νακαλύψεων της Ανατολής. Συνόψιζε την Αιγυπτιακή προδυναστική εποχή από την Badarian περίοδο μέχρι τη Δυναστική. Ακολούθησε το *New Light on the Most Ancient East* (1934) το οποίο αποτελείται από δέκα οχτώ (18) σελίδες προλόγου (i - xviii) και τριακόσιες είκοσι έξι (326) σελίδες κυρίως κειμένου. Η θεματική του περιελάμβανε τις πρόσφατες ανακαλύψεις από την Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία, την Ινδία, το Ιράν και τη Συρία. Δύο χρόνια αργότερα (1936), ο V. G. Childe συνέγραψε το έργο του *Man Makes Himself,* το οποίο αποτελείτο από διακόσιες εβδομήντα (270) σελίδες κυρίως κειμένου και έντεκα (11) εικόνες [εικ. 108]. Στην αρχή του βιβλίου υπήρχαν σημειώσεις σχετικά με τη χρονολόγηση, ενώ συμπεριέλαβε κι ένα χρονολογικό πίνακα για την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία. Από τα εννέα κεφάλαια, το ένα τιτλοφορείται *The Neolithic Revolution,* κι έτσι έχουμε για πρώτη φορά την εισαγωγή του όρου Νεολιθική Επανάσταση από τον V. G. Childe. Το κεφάλαιο αυτό καταλάμβανε σαράντα πέντε (45) σελίδες.

Βέβαια τα έργα του V. G. Childe, δεν ήταν τα μοναδικά που παρουσίαζαν τα αποτελέσματα των ερευνών στην Ανατολική Μεσόγειο. Το 1920 ο W.M.F Flinders Petrie, εξέδωσε το συνθετικό του έργο *Prehistoric Egypt* [εικ. 109], το οποίο αποτελείται από εκατόν ενενήντα δύο (192) σελίδες. Την ίδια χρονιά, ο ίδιος μαζί με τον John Garrow Duncan εξέδωσαν το *Corpus of dated Palestinian Pottery* [εικ. 110]. Πρόκειται για ένα συνθετικό έργο εκατόν επτά (107) σελίδων, το οποίο περιελάμβανε κεραμεική από τις θέσεις Gerar και Beth-Pelet, χρονολογημένη και οργανωμένη από τον ίδιο τον Flinders Petrie με ενσωματωμένα σχέδια κεραμικής. Αρκεί να σημειωθεί ότι από τις 107 σελίδες, τα σχέδια της κεραμικής καταλάμβαναν τις ογδόντα τρεις (83). Επιπλέον, στο σύνολο των ευρημάτων συμπεριλήφθηκαν χάντρες από το Beth-Pelet, χρονολογημένες και οργανωμένες από τον J.L. Starkey.

Μονογραφίες, όπως αυτή των G. Caton-Thompson & Elinor Wight Gardner σχετικά με τον πολιτισμό Fayum στην Αίγυπτο με τίτλο *The Desert Fayum*, vol. 2 (1934) παρουσίαζαν δεδομένα των μεγάλων πολιτισμών που ερευνήθηκαν στο χώρο της Αιγύπτου.

Το ίδιο έτος οι Gjerstad Einar, Lindros John Sjöqvist Erik και Alfred Westholm εξέδωσαν το έργο τους *The Swedish Cyprus Expedition. Finds and results of the excavations in Cyprus 1927-1931*. Επρόκειτο για ένα τετράτομο έργο, το οποίο περι-ελάμβανε τα αποτελέσματα των ερευνών της Σουηδικής αποστολής στην Κύπρο την περίοδο 1927-1931 [εικ. 111]. Από πλευράς νεολιθικών, εδώ αναφέρονταν οι θέσεις Πέτρα του Λιμνίτη, Λάπηθος και Κυθρέα. Συγκεκριμένα, ο πρώτος τόμος, περιελάμβανε το κυρίως κείμενο, το οποίο καταλάμβανε πεντακόσιες εβδομήντα πέντε (575) σελίδες. Οι θέσεις περιγράφονταν με μεγάλη λεπτομέρεια, ενώ σε κάθε μία από αυτές υπήρχε αναλυτικός κατάλογος των ευρημάτων. Οι πρώτες σελίδες που αριθμούνταν με λατινικούς αριθμούς, περιελάμβαναν μεταξύ άλλων και λίστες των σχεδίων (xxviii) και των εικόνων, που υπήρχαν εντός (xxiv-xxvii) κι εκτός κειμένου (xxix-xlviii). Συνολικά η εικονογράφηση αποτελείτο από διακόσιες δέκα επτά (217) εικόνες. Οι τρεις προαναφερθείσες θέσεις της Νεολιθικής Εποχής παρουσιάζονταν με κάθε λεπτομέρεια και καταγραφόταν και το παραμικρό εύρημα, που εντοπίστηκε σε αυτές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο μέρος του τέταρτου τόμου του επιστημονικού συγγραφικού έργου της αποστολής, που ήταν αφιερωμένο στην επιμελημένη σχεδιαγράφηση και στον αυστηρό καθορισμό της

ονομασίας και της τυπολογίας των πήλινων αγγείων κατά χρονολογική ακολουθία, από την Πρώιμη Κυπρογεωμετρική περίοδο μέχρι τα τέλη των Ρωμαϊκών χρόνων.

Τέλος, το 1937, το έργο του H.V. Vallois *Note sur les ossements humains de la nécropole énéolithique de Byblos (avec 2 planches)*, εκατό τεσσάρων (104) σελίδων, συμπλήρωσε την κατηγορία των μονογραφιών.

XI.3β. Τα άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά

Εκτός από τις μονογραφίες των διαφόρων θέσεων το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Παλαιστίνης εξέδωσε από το 1931 έως και το 1950 ένα περιοδικό με τίτλο *Quarterly of the Department of Antiquities of Palestine* (Gibbson 1999, 115-143), με σκοπό να συγκεντρώνει και να παρουσιάζει τα ευρήματα των ανασκαφών. Τα άρθρα του J. Garstang για την Ιεριχώ (1927: 96-100, 1930: 123-132, 1931: 186-196,) είναι συχνά παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα των ερευνών του στη συγκεκριμένη θέση.

Δύο ακόμη σημαντικά άρθρα αυτή την περίοδο σε διαφορετικά περιοδικά θα δώσουν μια εικόνα των ερευνών σε Εγγύς Ανατολή και Κύπρο. Το πρώτο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Annual of the British School of Archaeology in Egypt* (BSAE 46) από τους G. Brunton.-Caton και G. Thompson το 1928 με τίτλο *The Badarian Civilisation and Predynastic Remains near Badari.* Επρόκειτο για μια δημοσίευση διακοσίων είκοσι πέντε (225) σελίδων με αναλυτική παρουσίαση όλων των ευρημάτων των περιόδων αυτών. Παρομοίως ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε και το άρθρο του Π. Δίκαιου με τίτλο *The Excavations at Erimi 1933-1935: Final Report* (1936, 1-81), στο περιοδικό *Report of the Department of Antiquities Cyprus* (RDAC), σχετικά με τα νεώτερα ευρήματα από την περιοχή της Ερήμης.

Επίσης, άρθρα για την Ιεριχώ θα φιλοξενήσει το *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology,* περιοδικό του Πανεπιστημίου της Liverpool, το οποίο εκδιδόταν από το 1908 έως και το 1948. Εδώ, ο J. Garstang θα δημοσιεύσει τρία άρθρα σχετικά με την Ιεριχώ. Το πρώτο, το 1932, με τίτλο *Jericho: City and Necropolis. 1. Late Stone Age. 2. Early Bronze Age. 3. Middle Bronze Age,* το δεύτερο, το 1933, με τίτλο *Jericho: City and Necropolis. 4. Tombs of MBAii. 5. Tombs of MBAii and LBAi. 6. The Palace Area* και το τρίτο το 1934 με τίτλο *Jericho: City and*

Necropolis. 6. The Palace Area (cont.). Palace and Store Rooms, MBii Pottery and Houses LBi. Upper Stone Building, EBi.

XI.3γ. Οι ανακοινώσεις σε Συνέδρια

Δεν αναφέρονται επιστημονικές συναντήσεις ούτε συνέδρια στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου κατά το Μεσοπόλεμο.

XI.3δ. Οι Μουσειακές εκθέσεις

Ένα από τα πιο γνωστά μουσεία στην Ανατολική Μεσόγειο υπήρξε το Rockefeller Archaeological Museum στην Ιερουσαλήμ, το οποίο άνοιξε τις πόρτες του στο κοινό στις 13 Ιανουαρίου 1938. Περιελάμβανε αρχαιότητες, οι οποίες αποκαλύφθηκαν στην Παλαιστίνη τις δεκαετίες του 1920 και 1930. Πριν από τη δημιουργία του συγκεκριμένου μουσείου, το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Βρετανικής Εντολής και η Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή στεγάζονταν σε ένα παλιό κτήριο στην Ιερουσαλήμ με μία μικρή εκθεσιακή αίθουσα. Το μοναδικό άλλο μουσείο που υπήρχε ήταν το Φραγκισκανικό Βιβλικό Μουσείο, το οποίο χτίστηκε το 1902. Το 1925 ο J. H. Breasted, ο οποίος ήταν ιδρυτής και διευθυντής του Ανατολικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Σικάγο, αναγνώρισε την ανάγκη για τη δημιουργία ενός αρχαιολογικού μουσείου στην Ιερουσαλήμ, προσκειμένου να στεγαστούν τα σημαντικά ευρήματα της περιοχής. Προσέγγισε, λοιπόν, τον J. D. Rockefeller Jr., ο οποίος δώρισε δύο (2) εκατομμύρια δολάρια. Αρκετά ενδιαφέρον είναι το γεγονός, ότι προηγουμένως είχε προσφερθεί να χτίσει το αρχαιολογικό μουσείο του Καϊρου, αλλά τον απέρριψαν, ίσως υπό την πίεση των αρχών της Βρετανικής Εντολής, οι οποίες δεν επιθυμούσαν την εγκατάσταση των Αμερικανών στην περιοχή. Η κατασκευή του μουσείου ξεκίνησε το 1930, αλλά καθυστέρησε γιατί στο σημείο ανέγερσής του εντόπισαν τάφους του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Δύο ακόμα μουσεία παλαιότερα του προαναφερθέντος ιδρύθηκαν στην περιοχή, το Εθνικό Μουσείο Συρίας στη Δαμασκό και το Εθνικό μουσείο Λιβάνου στη Βυρηττό. Το πρώτο ιδρύθηκε το 1919 υπό την επίβλεψη του Συριακού Υπουργείου Παιδείας στη Madrasa al Adiliyah. Το σημερινό κτίριο, στο οποίο στεγάζεται, χτίστηκε το 1936 δίπλα στο τζαμί Takiyya al-Sulaymaniya. Το δεύτερο άρχισε να κατασκευάζεται το 1930 σε ένα οικόπεδο που παραχωρήθηκε από το

δήμο κοντά στον Ιππόδρομο της Βηρυτού και ολοκληρώθηκε το 1937. Τα εγκαίνια είχαν προγραμματιστεί για το επόμενο έτος 1938, πλην όμως αναβλήθηκαν λόγω της έκρυθμης πολιτικής κατάστασης στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ένα ακόμα σημαντικό μουσείο ιδρύθηκε και στην Κύπρο. Το πρώτο αρχαιολογικό μουσείο της Κύπρου στεγαζόταν σε μια οικία στην οδό Βικτωρίας στην εντός των τειχών πόλη της Λευκωσίας. Σήμερα βρίσκεται στο κατεχόμενο τμήμα της πόλης. Το Κυπριακό Μουσείο, ως θεσμός, ιδρύθηκε στα 1882. Μέχρι το 1889, οπότε μεταφέρθηκε στην οδό Βικτωρίας, στεγαζόταν σε δύο αίθουσες των κυβερνητικών κτιρίων.

Το σημερινό Κυπριακό Μουσείο άρχισε να κτίζεται στα 1908 και αφιερώθηκε στη μνήμη της βασίλισσας της Αγγλίας Βικτωρίας. Στα 1909 μεταφέρθηκαν οι συλλογές από το σπίτι της οδού Βικτωρίας. Πρόκειται για ένα νεοκλασικό κτίριο που σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Νίκο Μπαλάνο, εταίρο της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών, ενώ η επίβλεψη έγινε από τον Άγγλο αρχιτέκτονα George Jeffery, τότε Έφορο των Αρχαίων Μνημείων του Κυπριακού Μουσείου.

Από το 1908 έγιναν πολλές προσθήκες και μετατροπές στο κτίριο, σε διάφορες χρονικές περιόδους προστέθηκαν νέες αίθουσες, στεγάστηκε το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής εσωτερικής αυλής, κτίστηκε ένας όροφος και επεκτάθηκε σημαντικά η βόρεια πτέρυγα.

Στα 1935, με τη θέσπιση του νέου Περί Αρχαιοτήτων Νόμου και την ίδρυση του Τμήματος Αρχαιοτήτων, άρχισε η αναδιοργάνωση των συλλογών του Κυπριακού Μουσείου, σύμφωνα με τις νεότερες μουσειακές αντιλήψεις και τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα, από τον τότε Έφορο του Μουσείου Πορφύριο Δίκαιο. Βρισκόμενο στη Λευκωσία, είναι το κύριο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κύπρου και σκιαγραφεί τη μακρά ιστορία του πολιτισμού του νησιού από τους Προϊστορικούς χρόνους έως την πρώιμη Χριστιανική περίοδο. Εκτεταμένες ανασκαφές σε όλο το νησί εμπλούτισαν τις συλλογές του μουσείου σημαντικά και έφεραν την Κυπριακή αρχαιολογία στο προσκήνιο της διεθνούς αρχαιολογικής έρευνας. Συγκεκριμένα, η Σουηδική αποστολή αύξησε σε πολύ σημαντικό αριθμό τα έως τότε λίγα εκθέματα του Κυπριακού Μουσείου, που μέχρι τότε λειτουργούσε ως ημιεπίσημος οργανισμός κάτω από τη διοίκηση ειδικής επιτροπής με πρόεδρο τον Άγγλο Ύπατο Αρμοστή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έκθεση των Χρυσών των Μυκηνών το 1877 από τον H. Schliemann στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα, ένα χρόνο μετά την έναρξη των ανασκαφών του, σηματοδοτεί το προσανατολισμό της ελληνικής αρχαιολογίας, καθορίζοντας και καθοσιώνοντας τον πολιτισμό προς τον οποίον θα στραφεί το νεοσύστατο ελληνικό κράτος για να θεμελιώσει την ταυτότητά του. Μάταια η εφημερίς *Αιών*, ορμώμενη από τα πρώτα ευρήματα της Εποχής του Λίθου στην Ελλάδα, είχε γράψει τον Οκτώβριο του 1869: «*Ὡς ἡ Δανία ἐσχημάτισε περιεργότατον μουσεῖον τῆς λιθίνης ἐποχῆς, καί ἡ Ἑλλάς δύναται νά συστήσει τοῦτο… Ἡ Ἑλλάς ἀσθενής ὡς Κράτος, ἀλλαχοῦ δέν δύναται νά στηρίξη τάς ὑπέρ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας της, ἤ εἰς τήν διανοητικήν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἔθνους… …Ἐάν ἡ νεωτέρα Ἑλλάς… …κατορθώσει νά παράσχη εἰδήσεις, ἐπίσης ἀσφαλεῖς καί ἐπί τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ἄς πιστεύσωμεν ὅτι κατέκτησε ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ σοφοῦ κόσμου νέα δικαιώματα εἰς τήν ἀγάπην καί εἰς τόν σεβασμόν αὐτοῦ*» (Χουρμουζιάδης 2007). Η έναρξη, ωστόσο, του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαιολογίας που θα γίνει το 1905 στην Ακρόπολη των Αθηνών, θα ανοίξει κάποιους ορίζοντες. Στην αφιερωμένη στην Προϊστορική Αρχαιολογία Συνεδρία και εν μέσω πολλών ανακοινώσεων για τους αναδυόμενους μεγάλους πολιτισμούς του Αιγαίου, ο Χρ. Τσούντας θα παρουσιάσει τα αποτελέσματα των ανασκαφών του στους νεολιθικούς οικισμούς του Διμηνίου και Σέσκλου, τρία χρόνια πριν από τη δημοσίευση του έργου του. Το Συνέδριο αυτό και η ανακοίνωση του Τσούντα θα αποτελέσουν αναμφισβήτητα τη ληξιαρχική πράξη γέννησης της Νεολιθικής Αρχαιολογίας στην Ελλάδα (Kourtessi - Philippakis 2014).

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η προσάρτηση της Μακεδονίας και λίγα χρόνια αργότερα της Θράκης στο ελληνικό κράτος θα δώσει καινούρια ώθηση στην έρευνα της Νεολιθικής Εποχής. Η ανάγκη να τονιστεί η ελληνικότητα των περιοχών οδηγεί τους αρχαιολόγους σε ανασκαφές είτε σε θέσεις που είχαν αποκαλυφθεί κατά τις πολεμικές διενέξεις των αρχών του 20ου αιώνα στη περιοχή, είτε σε νέες που αποκαλύπτουν τώρα. Οι προγενέστερες έρευνες του Χρ. Τσούντα αλλά και αυτές των A. Wace και M. Thompson στη Θεσσαλία, θα προσφέρουν στους αρχαιολόγους του Μεσοπόλεμου τις βάσεις για την έρευνά τους. Ο W. A Heurtley ερεύνησε και κατέγραψε αρκετές θέσεις, εμπλουτίζοντας τον κατάλογο των

νεολιθικών θέσεων στο βορειοελλαδικό χώρο. Ο C. W. Blegen, στο νότο, οδήγησε σε νέα μονοπάτια την αρχαιολογική έρευνα αναδεικνύοντας τη Νεολιθική Εποχή σε ένα περιβάλλον κατ' εξοχήν ομηρικό. Στο Μεσοπόλεμο, η Νεολιθική Εποχή αρχίζει να λαμβάνεται υπόψη και να αναζητείται. Είναι σημαντικό, πλέον, το απώτερο παρελθόν.

Στη Βαλκανική, το ενδιαφέρον για το παρελθόν και οι περισυλλογές αρχαίων αντικειμένων, που φυλάσσονταν κυρίως στα μοναστήρια, είχε αρχίσει από πολύ νωρίς και σημαντικές νεολιθικές θέσεις έχουν εντοπιστεί ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Οι ντόπιοι αρχαιολόγοι κάνουν σπουδές στο εξωτερικό και πηγαίνουν σε διεθνή συνέδρια που γίνονται στις δυτικοευρωπαϊκές πρωτεύουσες για να ανακοινώσουν τα αποτελέσματα των ερευνών τους. Το άνοιγμα αυτό προς τη Δύση, το οποίο έφερε και πολλές συνεργασίες στο πεδίο, σχετίζεται αναμφισβήτητα με τις διόδους προς τη Δύση που είχε δημιουργήσει η Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία η οποία εκτεινόταν στα εδάφη πολυάριθμων σύγχρονων κρατών, από τη Δημοκρατία της Τσεχίας στον βορρά μέχρι τη Βοσνία και Ερζεγοβίνη στο νότο, και από τμήματα της Ιταλίας στη δύση μέχρι τις περιοχές της Ρουμανίας και της Ουκρανίας στην ανατολή. Είναι αξιοσημείωτο και ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι ένα εθνικό περιοδικό, όπως το *Dacia,* το οποίο ιδρύθηκε το 1924, περιλάμβανε συστηματικά ήδη από τα πρώτα τεύχη του πολλά άρθρα γραμμένα στη γαλλική γλώσσα, από Ρουμάνους, Σέρβους κι άλλους αρχαιολόγους.

Στην Ανατολική Μεσόγειο και ειδικότερα στην Εγγύς Ανατολή η κατάσταση είναι διαφορετική. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εκτεινόταν σε εδάφη που σήμερα ανήκουν στις χώρες που μας ενδιαφέρουν όπως η Τουρκία, η Συρία, η Παλαιστίνη, το Ιράκ κλπ. Οι χώρες αυτές αποτελούσαν προτεκτοράτα δυτικών χωρών και όλες οι έρευνες διεξάγονταν από τους δυτικοευρωπαίους, ή αμερικανούς αρχαιολόγους, οι οποίοι ως εκπρόσωποι των χωρών τους, είχαν ιδρύσει θεσμούς και δραστηριοποιούνταν εκεί. Δεν είναι τυχαίο που στις δημοσιεύσεις δεν περιλαμβάνονται κείμενα γραμμένα σε οποιαδήποτε τοπική γλώσσα.

Η έρευνα που διεξήχθη στις παραπάνω περιοχές/χώρες, παρουσιάζει όπως είδαμε, πολλές διαφορές που οφείλονται στο ιστορικό και πολιτισμικό υπόβαθρο κάθε περιοχής/χώρας, αλλά και ομοιότητες που οφείλονται στο γενικό υπόβαθρο της αρχαιολογίας και στις εν ισχύ μεθοδολογικές προσεγγίσεις κατά το Μεσοπόλεμο. Επίσης σε αυτές περιοχές όχι μόνο υιοθετήθηκαν οι κοινές θεωρίες και μέθοδοι της

αρχαιολογίας του Μεσοπόλεμου αλλά και οι ίδιοι ερευνητές είχαν πολλές επαφές μεταξύ τους, είτε κάνοντας ταξίδια είτε ανταλλάσοντας απόψεις και δεδομένα. Ας σημειωθεί ότι ο V.G. Childe είχε αλληλογραφία με τον F. Lazlo την εποχή που ο τελευταίος ανέσκαπτε τη θέση Ariuşd στη Ρουμανία. Επίσης ο M. Vasić χάρη στη βοήθεια του βρετανού αρχαιολόγου J. L. Myres, που υπηρέτησε στο βρετανικό στρατό στην Ελλάδα, απέκτησε χρηματοδότηση για την ανασκαφή του στη Vinça, την εποχή που ο τελευταίος διατηρούσε επίσης επικοινωνία με τον Heurtley κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Ιερουσαλήμ (1927-1938).

Όσον αφορά στο χρονολογικό πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί ότι σε μια εποχή, όπου η μέθοδος του C^{14} δεν χρησιμοποιείται ακόμα, οι αρχαιολόγοι εργάζονται με τα διαθέσιμα «εργαλεία», που είναι η στρωματογραφική ακολουθία και η μελέτη των ευρημάτων κυρίως της κεραμικής. Τόσο στην Ελλάδα, όσο στη Βαλκανική και την Ανατολική Μεσόγειο δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στη θέσπιση της χρονικής αλληλουχίας των στρωμάτων. Κι ενώ στην Ελλάδα η διάνοιξη τομών έχει αποκλειστικά ως σκοπό το να οριοθετηθούν οι εποχές και να αποδειχτεί η διαδοχή τους παράλληλα με τη μελέτη των φάσεων ενός οικισμού, στη Βαλκανική η στρωματογραφική μελέτη των θέσεων δεν στοχεύει μόνο στο προσδιορισμό των χρονολογικών φάσεων αλλά και, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη καταγραφή των κεραμικών τύπων, στη διάκριση και θέσπιση χαρακτηριστικών που εντοπίζονταν σε περισσότερες θέσεις και συνιστούν τον ίδιο πολιτισμό. Οι πολιτισμοί της Νεολιθικής που ορίστηκαν στη Βαλκανική κατά το Μεσοπόλεμο μέσα από τις επώνυμες θέσεις, όπως για παράδειγμα Starčevo και Vinca, θα παγιωθούν και χρησιμοποιηθούν ευρέως στις ακολουθίες της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Στην Εγγύς Ανατολή, η διάνοιξη τομών εξυπηρετεί πολλές φορές και στον προσδιορισμό των ορίων του οικισμού. Προκειμένου να αποσαφηνίστουν, τα στρωματογραφικά δεδομένα αλλά και τα όρια ενός οικισμού, οι ανασκαφές διαρκούσαν μεγάλο χρονικό διάστημα όπως στην Ιεριχώ, έξι χρόνια, στο Teleilat el Ghassul εννέα, στο Beth Shan, δώδεκα, στη Βύβλο, δέκα έξι, κτλ. Οπωσδήποτε αυτό οφείλεται στα μακρόπνοα και συστηματικά χρηματοδοτούμενα προγράμματα που δρομολογήθηκαν στη περιοχή.

Ο πολιτισμός είναι ένας όρος, που προήλθε από την ανθρωπολογία και την κοινωνιολογία στον οποίον δεν δίδεται ένας μόνο ορισμός. Οι εθνολόγοι Alfred Kroeber και Clyde Kluckhohn (1952), σε μια προσπάθειά τους να καταγράψουν τις

διαφορετικές έννοιες του όρου, κατέληξαν σε εκατόν εξήντα τέσσερις (164) διαφορετικές ερμηνείες. Ο ανθρωπολόγος Edward Burnett Tylor έθεσε τις βάσεις ενός ορισμού στα τέλη του 19ου αι. (1871) καθορίζοντας τον πολιτισμό (culture) ως «σύνθετο σύνολο που περιλαμβάνει τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, το νόμο, τα ήθη και τα έθιμα και άλλες δεξιότητες που απέκτησε ο άνθρωπος ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας». Υπό μία γενική έννοια, λοιπόν, είναι μια κοινά αποδεκτή μορφή συμπεριφοράς που υιοθετείται από μια δεδομένη κοινωνία και που περιλαμβάνει διακριτά και πολύπλοκα συστήματα τεχνολογίας, κοινωνικής οργάνωσης, σκέψης, κοσμολογίας, και ιδεολογίας. Ο πολιτισμός συνδέει την ανθρώπινη κοινωνία με το περιβάλλον της.

Από αρχαιολογικής σκοπιά, η έννοια του πολιτισμού καθιερώθηκε, όπως είδαμε, από τον V.G. Childe, η μαρξιστική οπτική του οποίου αποτυπώθηκε ως εξής στην πρότασή του για τον ορισμό της (1929): *«Ανακαλύπτουμε ότι ορισμένοι τύποι υπολειμμάτων -αγγεία, αναθήματα, ταφικές πρακτικές και τύποι κατοικιών- επανειλημμένα συνδέονται. Ένα τέτοιο σύμπλεγμα συσχετιζόμενων χαρακτηριστικών το ονομάζουμε πολιτισμική ομάδα ή απλά πολιτισμό»*. Πολιτισμούς της Νεολιθικής Εποχής με αυτή την έννοια συναντάμε και στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ αντίστοιχοι δεν απαντούν στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ακόμη και στη νεότερη Ελλάδα, η λέξη πολιτισμός μεταφράστηκε από την αγγλική λέξη «civilization», και χρησιμοποιήθηκε από τον Αδαμάντιο Κοραή (1748-1833) ταυτίζοντάς τη, όμως με τα ανώτερα προϊόντα που έχουν να κάνουν με την υψηλή τέχνη, τη φιλοσοφία και τις επιστήμες. Αξίζει να αναφερθεί πως δεν υπάρχει διευκρίνιση ή ορισμός του όρου «πολιτισμός» στο Σύνταγμα, ο οποίος συνδέεται περισσότερο ως όρος με την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά (ΑΡΘΡΟ 15: σχετικό με διατάξεις που αφορούν τον κινηματογράφο, τη φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση, κτλ. *«….εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας»*).

Το θεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο εγγράφεται η έρευνα της Νεολιθικής στο Μεσοπόλεμο, καθορίζεται από την ιστορική-πολιτισμική προσέγγιση που επικεντρώνεται περισσότερο στον αρχαιολογικό πολιτισμό παρά στα γενικά στάδια της εξέλιξης. Κατ’ επέκταση, προσπαθεί να ερμηνεύσει τα αρχαιολογικά δεδομένα

με περισσότερες συγκεκριμένες λεπτομέρειες, σε αντίθεση με τις απόπειρες του παρελθόντος. Εστιάζει στον προσδιορισμό των αρχαιολογικών πολιτισμών και στην προσπάθεια ερμηνείας τους με όρους διάχυσης και μετανάστευσης. Οι αρχαιολόγοι πλέον προσπαθούν να απαντήσουν σε θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με την ανθρώπινη εμπειρία και να κατανοήσουν το ρόλο της αρχαιολογίας στο σύγχρονο κόσμο και δεν αρκούνται στα ευρήματα και τη χρονολόγησή τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα εντάχθηκαν στον αγώνα για εθνικό αυτοπροσδιορισμό, για επιβεβαίωση της εθνικής ταυτότητας και για την προώθηση της εθνικής ενότητας. Η ανάγκη για περισσότερη γνώση του παρελθόντος ήταν έκδηλη.

Επανερχόμενοι στο χρονολογικό πλαίσιο υπογραμμίζουμε ότι η χρονολόγηση της Νεολιθικής κατά το Μεσοπόλεμο δεν έχει ακόμα περιοδολογηθεί. Στην Ελλάδα η Νεολιθική είναι η πιο παλιά γνωστή εποχή, τοποθετείται κυρίως σε σχέση με την Εποχή του Χαλκού και υποδιαιρείται σύμφωνα με το σχήμα του Χρ. Τσούντα. Σε αντίθεση με τη Βαλκανική, όπου οι έρευνες στο Lepenski Vir είχαν φέρει στο φως μεσολιθικά στρώματα, υποκείμενα των νεολιθικών, στην Ελλάδα, παρότι ο A. Marković διεξάγει την ίδια εποχή τις έρευνές του, η Μεσολιθική είναι ακόμα άγνωστη. Στη Βαλκανική, ωστόσο, το χρονολογικό ζήτημα απασχολεί τους ερευνητές, οι οποίοι πολλές φορές δύναται να παραπλανηθούν όπως ο M. Vasić που θεώρησε τη Vinča ως αποικία των πολιτισμών του Αιγαίου. Τέλος, στην Εγγύς Ανατολή η προσπάθεια διάκρισης περιόδων χωρίς κεραμική στα κατώτερα στρώματα των ακολουθιών πολλών tell είναι αξιοσημείωτη αλλά δεν θα προχωρήσει πιο πέρα. Η διάκριση των PPNA και PPNB περιόδων γίνεται μεταπολεμικά.

Οι **αρχαιολογικές θέσεις** που εντοπίστηκαν στις τρεις υπό μελέτη περιοχές παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες θα σχολιαστούν παρακάτω, έστω και εάν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι στη Βαλκανική και την ανατολική Μεσόγειο για τους λόγους που εξηγήσαμε στην εισαγωγή η έρευνά μας δεν ήταν εξαντλητική. Υπενθυμίζεται ότι στην Ελλάδα ερευνήθηκαν τριάντα έξι θέσεις (n= 36), στη Βαλκανική δέκα οχτώ (n= 18) και στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου τριάντα μία (n= 31). Παρότι οι θέσεις είναι αριθμητικά περισσότερες στην Ελλάδα, τα αρχαιολογικά δεδομένα, αν και σημαντικότατα, είναι αντιστρόφως ανάλογα με αυτά που προέρχονται από τις άλλες περιοχές. Σε πολλές περιπτώσεις τα ευρήματα της Νεολιθικής είναι τυχαία ή επιφανειακά και σε όσες θέσεις έχει γίνει ανασκαφή,

η τελευταία δεν έχει μεγάλη διάρκεια. Αντίθετα στη Βαλκανική και την Εγγύς Ανατολή οι ανασκαφές είναι πιο συστηματικές, μακρόπνοες και μάλιστα σε έκταση.

Αντιλαμβάνεται κανείς ότι μια ανασκαφή σε έκταση απαιτεί περισσότερο χρόνο και κόπο σε σχέση με τη διάνοιξη τομών σε διάφορα μέρη μιας θέσης προκειμένου να μελετηθεί η ακολουθία των στρωμάτων. Βέβαια ο εντοπισμός των θέσεων, η μεθοδολογία των ανασκαφών και ο χρόνος που αφιερώθηκε σε αυτές, πέρα από τα επιστημονικά ερωτήματα τα οποία έθεσαν οι ερευνητές, είναι συνάρτηση και άλλων παραγόντων, όπως διοικητικών, οικονομικών και πολλές φορές γεωμορφολογικών. Η προτίμηση των αρχαιολόγων στην ανασκαφή γήλοφων, για παράδειγμα, είναι εμφανής και στις τρεις περιοχές. Ο συγκεκριμένος τύπος μπορούσε να εντοπιστεί εύκολα και οι αρχαιολόγοι μπορούσαν να διακρίνουν αν το έξαρμα γης που εντόπιζαν είχε αρχαιολογικό ενδιαφέρον ή απλά αποτελούσε μέρος της γεωμορφολογίας του χώρου. Βέβαια δεν έλειπαν σε καμία περίπτωση και θέσεις οι οποίες ήταν επίπεδες-δηλαδή δεν είχαν τη μορφή γήλοφου.

Οι πρώτες πληροφορίες, που έδιναν οι αρχαιολόγοι σχετικά με μία θέση ήταν η τοπογραφία. Έτσι, λοιπόν, βλέπουμε ότι γίνεται μια προσπάθεια να ενταχθεί η ανθρώπινη παρουσία στο φυσικό περιβάλλον. Οικισμοί εντοπίζονταν συχνά σε θέσεις που είχαν φυσική οχύρωση ή προστατεύονταν από τις ακραίες καιρικές συνθήκες. Χαρακτηριστικές, σε πολλούς νεολιθικούς οικισμούς της Βαλκανικής Χερσονήσου, ήταν οι φυσικές αναβαθμίδες που εξυπηρετούσαν αυτό ακριβώς το σκοπό. Όπου το φυσικό περιβάλλον δεν επαρκούσε, η οχύρωση αποτελούσε αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως συνέβη στην Ιεριχώ. Άλλοι οικισμοί εγκαθίστανται σε πεδιάδες με εύφορα εδάφη.

Στις νεολιθικές θέσεις που ανασκάφηκαν η επίχωση – ανάλογα με το πώς επιλέγει να την παρουσιάσει ο αρχαιολόγος - ποικίλει. Ξεκινά από μερικά μέτρα, όπως στο Petru Rareș (2,5 μ.) και μπορεί να φτάσει μέχρι αρκετά περισσότερα όπως στη Vinča (10 μ.). Ο ανασκαφέας διαχωρίζει τα στρώματα βάσει των ευρημάτων που εντοπίζει (αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, κεραμική) και καταγράφει το πάχος καθενός από αυτά. Στις περιπτώσεις των γήλοφων, συχνά αναφέρεται το ύψος και οι διαστάσεις στη βάση του.

Οι θέσεις με τα μεγαλύτερα υψόμετρα εντοπίζονται στην Εγγύς Ανατολή και τη Βαλκανική (Tell Safiyeh: 1.027 μ. / Pločnik 1.020 μ.). Στην Ελλάδα συγκριτικά οι θέσεις παρουσιάζουν χαμηλότερο υψόμετρο (σπήλαιο Νέας Ηρακλείτσας: 15 μ). Οι

υψομετρικές διαφορές είναι ενδεικτικές της οικονομίας των οικισμών η προσέγγιση όμως αυτή δεν απασχόλησε την έρευνα κατά το Μεσοπόλεμο. Σε μεγαλύτερα υψόμετρα οι κάτοικοι ασχολούνται με το κυνήγι και την κτηνοτροφία, αλλά ενίοτε δε λείπουν και ευρήματα που σχετίζονται με την αλιεία και τη γεωργία, καθώς κάποιες θέσεις βρίσκονται κοντά σε ποτάμια και σε εύφορες εκτάσεις. Σε περιοχές που τα υψόμετρα είναι χαμηλότερα, τα ευρήματα υποδηλώνουν την ενασχόληση με την κτηνοτροφία, τη γεωργία και την αλιεία, καθώς εντοπίζονται εργαλεία, όπως δρεπάνια και αγκίστρια, ενώ δε λείπουν και αντικείμενα κόσμησης από όστρεο, γεγονός που υποδεικνύει τη σημασία που είχε η θάλασσα για τους κατοίκους αυτών των θέσεων.

Τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού που ήρθαν στο φως κατατάσσονται σε όλες τις γνωστές κατηγορίες των νεολιθικών καταλοίπων. Οι ανασκαφείς του Μεσοπόλεμου παρατήρησαν, κατέγραψαν, περισυνέλεξαν και περιέγραψαν όλων των ειδών τα ευρήματα χωρίς ιδιαίτερη προτίμηση για κάποια κατηγορία. Από τον Γ. Μυλωνά στη Βόρεια Ελλάδα έως τον J. Garstang στη Τουρκία και την Παλαιστίνη και από τον F. Lazlo στη Ρουμανία έως τον C. W. Blegen στη Πελοπόννησο, παρατηρείται μια ιδιαίτερα προσεκτική αντιμετώπιση του ευρήματος και τοποθέτησή του στο στρωματογραφικό πλαίσιο.

Μια σημαντική κατηγορία καταλοίπων υλικού πολιτισμού είναι αυτά της **αρχιτεκτονικής**. Τα σχετικά με την αρχιτεκτονική ευρήματα ήταν ελάχιστα στην Ελλάδα σε σύγκριση με αυτά που εντοπίστηκαν στη Βαλκανική και την Εγγύς Ανατολή, όπου οι οικίες που εντοπίστηκαν έφεραν στο φως στοιχεία, τόσο αρχιτεκτονικής, όσο και δομικών υλικών. Στον ελλαδικό χώρο, αν και τα ευρήματα ήταν περιορισμένα, οι αρχαιολόγοι κατάφεραν να προσδιορίσουν το σχήμα και ενίοτε τις διαστάσεις των κτισμάτων. Η διάκριση εσωτερικών χώρων ήταν σαφώς δυσκολότερη. Η αλήθεια είναι πως και η εν γένει έλλειψη στοιχείων αρχιτεκτονικής δεν τους βοηθούσε στην αποκατάσταση της εικόνας διοργάνωσης του οικισμού. Ίσως, αυτός να είναι κι ένας ακόμα λόγος που δόθηκε έμφαση στη στρωματογραφία. Από τη στιγμή που τα ευρήματα ήταν πενιχρά επιδίωκαν να προσδιορίσουν τις φάσεις κατοίκησης της θέσης και την πορεία της στο χρόνο. Στη Βαλκανική οι μελέτες για την αρχιτεκτονική είναι πληρέστερες. Ας μην παραβλέπουμε το γεγονός, ότι οι αρχαιολόγοι αναζητούσαν τα κοινά χαρακτηριστικά των πολιτισμών σε παραπάνω από μία θέση. Αφιέρωναν, λοιπόν,

μεγάλο μέρος της έρευνας στην καταγραφή των κτισμάτων με αρκετές λεπτομέρειες. Πέρα από τους τύπους των οικιών και τα υλικά δόμησης, δίνουν βαρύτητα στο να αποσαφηνιστεί η λειτουργία των κτηρίων, και των επιμέρους δωματίων τους. Στην Ανατολική Μεσόγειο η ανάγκη να διευκρινιστεί η έκταση ενός οικισμού, τους οδηγεί σε μακροχρόνιες ανασκαφές, οι οποίες αποκαλύπτουν επίσης πολυάριθμα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αν και σε πολλές περιπτώσεις τα τελευταία απουσιάζουν λόγω πιθανής κατασκευής των κτισμάτων από εύθραυστα υλικά.

Οι κυριότεροι διαγνωστικοί τύποι της κεραμικής, που θα προσδιοριστούν κατά το Μεσοπόλεμο, αποτελούν τον κατ' έξοχήν δείκτη ανθρώπινης παρουσίας, ακόμη κι όταν απουσιάζουν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ή αυτά δεν είναι εμφανή. Η **κεραμική** κατηγοριοποιήθηκε με βάση τον πηλό, το διάκοσμο και το σχήμα των αγγείων, όπου αυτό ήταν δυνατό. Η πρώτη αυτή κατηγοριοποίηση θα αποδειχτεί πολύ καίρια για τους αρχαιολόγους της μεταπολεμικής περιόδου, που θα τη χρησιμοποιήσουν ως βάση για τις περαιτέρω μελέτες τους. Η κεραμική τυπολογία αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με την στρωματογραφία. Συχνά επιδιώκεται και σύγκριση με άλλους τύπους, οι οποίοι προέρχονται από γειτονικές περιοχές. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, οι τύποι της κεραμικής γνωστοί από τον Χρ. Τσούντα ακολουθούνται κατά πόδας και λαμβάνονται υπόψη κατά τη διάρκεια των ερευνών στο βορειοελλαδικό χώρο.

Κάτι ανάλογο επιδιώκεται και με τα **εργαλειακά σύνολα**. Λίθινα, οστέινα και κεράτινα αντικείμενα εντοπίζονται και ομαδοποιούνται αρχικά βάσει του υλικού της κατασκευής τους. Στη συνέχεια τα διαχωρίζουν σε λαξευμένα και λειασμένα και προχωρούν στην, όσο το δυνατόν, καλύτερη και λεπτομερέστερη περιγραφή τους. Πέρα, όμως από τον προσδιορισμό της πρώτης ύλης και τα τεχνοτυπολογικά χαρακτηριστικά τα οποία δειλά περιγράφονται, τα εργαλεία ενδιαφέρουν τους αρχαιολόγους του Μεσοπόλεμου ως δείκτες της οικονομίας των οικισμών. Μαζί με όλα τα προαναφερθέντα ευρήματα, τους δίνεται η δυνατότητα να εντάξουν τον άνθρωπο στο περιβάλλον, στο οποίο ζει. Ποιες είναι οι δραστηριότητες του; Με τι ασχολείται; Πώς εξασφαλίζει τα απαραίτητα για την επιβίωσή του; Σε όλα αυτά τα ερωτήματα προσπαθούν να απαντήσουν με τα ευρήματα της εργαλειοτεχνίας. Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι ο νεολιθικός άνθρωπος συνεχίζει να κυνηγά, αλλά ασχολείται κυρίως με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Φτιάχνει καλάθια και επεξεργάζεται δέρματα, υφαίνει και προσπαθεί να

εκμεταλλευτεί πλήρως ό,τι του προσφέρει το φυσικό του περιβάλλον. Η προσέγγιση του εργαλείου/μικροευρήματος διαφέρει στην Ελλάδα, καθώς γίνεται μια πιο αδρομερής περιγραφή τους, που συνοδεύεται συχνά με υποθέσεις σχετικά με τη διακίνηση του μηλιακού οψιανού, ενώ στις δημοσιεύσεις της Εγγύς Ανατολή και της Βαλκανικής η εικόνα διαφοροποιείται. Συχνά μέσα στα κείμενα υπάρχουν εκτενείς κατάλογοι με την περιγραφή όλων των αντικειμένων, ενώ, επιπρόσθετα, εμπλουτίζονται με φωτογραφίες και σχέδια.

Ο αριθμός των **ειδωλίων** που περισυλλέχθηκαν στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις άλλες περιοχές, είναι κατά πολύ μικρότερος, ωστόσο, αυτά καταγράφονται ως ευρήματα, περιγράφονται και επιχειρούνται ερμηνείες. Η κατασκευή των ειδωλίων και η ενασχόληση του ανθρώπου με μια δραστηριότητα που δεν κρίνεται ζωτικής σημασίας για την επιβίωση του, πιθανότατα να δείχνει και μια εξέλιξη πνευματική. Ίσως και για αυτό καταγράφονται, περιγράφονται και μελετώνται. Ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο της Νεολιθικής Εποχής και η εξέλιξή του αντικατοπτρίζεται σε όλες τις εκφάνσεις της.

Το σύνολο των παραπάνω ευρημάτων συμπλήρωναν κι **άλλα αντικείμενα** (μεταλλικά αντικείμενα, χάντρες από όστρεο, κτλ.). Ας μην ξεχνάμε, ότι οι βασικές μέθοδοι εντοπισμού ευρημάτων μικρών διαστάσεων, όπως η επίπλευση ή το κοσκίνισμα του ιζήματος, εκλείπουν την περίοδο του Μεσοπολέμου. Στις δημοσιεύσεις μερικές φορές καταγράφονται και ευρήματα που χαρακτηρίζονται ως απολεπίσματα λάξευσης, αλλά θα πρέπει να υποθέσουμε ότι επρόκειτο για αντικείμενα σχετικά μεγάλου μεγέθους, που θα ήταν εύκολα ορατά.

Μέσα από την έρευνα αποδείχτηκε ότι η Ανατολική Μεσόγειος κατέχει την πρώτη θέση στον εντοπισμό, τη μελέτη και ανάδειξη, όχι μόνο **ταφών,** αλλά και νεκροταφείων. Από τα πιο σημαντικά νεκροταφεία είναι αυτά που προέρχονται από τον πολιτισμό Badari και ο αριθμός των τάφων φτάνει τις τρεις χιλιάδες (3.000). Εκτός από το είδος των τάφων και την καταγραφή των κτερισμάτων, οι ερευνητές προχωρούν συχνά και στον προσδιορισμό των σκελετών που εντοπίζουν. Όπου αυτοί εντοπίζονται προσδιορίζεται ο προσανατολισμός τους, η τοποθέτησή τους, το φύλο τους και άλλα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά.

Βέβαια όλα τα παραπάνω δε θα είχαν νόημα, αν οι αρχαιολόγοι δεν έκαναν κοινωνούς των ευρημάτων τους και την επιστημονική κοινότητα. Η διάχυση των αποτελεσμάτων γίνεται με διάφορους τρόπους κυρίως με μονογραφίες και άρθρα

σε επιστημονικά περιοδικά, λιγότερο με ανακοινώσεις σε συνέδρια και μουσειακές εκθέσεις. Στην Ελλάδα οι δημοσιεύσεις γίνονται στην ελληνική, την αγγλική, τη γαλλική αλλά και στη γερμανική γλώσσα. Στη Βαλκανική πολλοί αρχαιολόγοι γράφουν στη μητρική τους γλώσσα και αυτές οι δημοσιεύσεις αποτελούν την πλειονότητα. Στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου το ιδιόμορφο καθεστώς υπό το οποίο τελούσαν αντικατοπτρίζεται και στις δημοσιεύσεις, οι οποίες κατακλύζονται από κείμενα σε δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες. Το πλήθος των ευρημάτων και η ανάγκη για προστασία τους οδήγησε στη δημιουργία μουσείων. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά το Μεσοπόλεμο σε πολλές χώρες (Σερβία, Ρουμανία, κτλ.), πέραν των εθνικών μουσείων που είχαν ιδρυθεί πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εγκαινιάζονται τώρα περιφερειακά ή τοπικά μουσεία δίπλα στις θέσεις που ανασκάπτονται για να στεγάσουν και να διαφυλάξουν τα ευρήματα ευαισθητοποιώντας παράλληλα τις τοπικές κοινωνίες στο ζήτημα της πολιτισμικής κληρονομιάς και ενδυναμώνοντας την κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητά τους.

Εν κατακλείδι, μέσα από όλη την μελέτη που απαιτήθηκε για την ολοκλήρωση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, έγινε αντιληπτό ότι η έρευνα της Νεολιθική Εποχής είναι όχι μόνο παρούσα αλλά και ιδιαίτερα ενεργή και δραστήρια στον Μεσοπόλεμο. Τα χρόνια αυτά υπήρξαν σημαντικά για την εξέλιξη της έρευνας στο συγκεκριμένο τομέα. Οι αρχαιολόγοι του Μεσοπόλεμου έθεσαν τις βάσεις για τους ερευνητές της μεταπολεμικής περιόδου, εφοδιάζοντάς τους με όλα αυτά τα στοιχεία, που θα τους βοηθήσουν, μαζί και με τις νέες ανασκαφικές (μέθοδος Wheeler) και χρονολογικές (ραδιοχρονολογήσεις) μεθόδους που εμφανίστηκαν, να προχωρήσουν ένα βήμα πιο πέρα την έρευνα της Νεολιθικής.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:
ΟΙ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Για την εκπόνηση της συγκεκριμένης διατριβής, θεωρήθηκε σκόπιμο να μελετηθούν τα αρχεία εκείνα, που θα αποτελούσαν την πρωτογενή πηγή, η οποία θα μπορούσε δώσει μία πληρέστερη εικόνα των ανθρώπων - αρχαιολόγων και των δραστηριοτήτων τους. Από την αρχή έγινε αντιληπτό, ότι το συγκεκριμένο εγχείρημα δε θα ήταν εύκολο, καθώς η περίοδος του Μεσοπολέμου ήταν αρκετά ταραγμένη και υπήρχε ο προβληματισμός κατά πόσο δόθηκε βαρύτητα στην καταγραφή στοιχείων, από την πλευρά των αρχαιολόγων.

Η αρχική σκέψη ήταν να γίνει επικοινωνία πρώτα με την Αρχαιολογική Εταιρεία και τη Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΕΑΜ), προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη αρχειακού υλικού, που θα έδινε πληροφορίες για τον τρόπο που διενεργούνταν οι ανασκαφές και για το ρόλο που έπαιξε η Αρχαιολογική Εταιρεία σε αυτές. Τα μόνα αρχεία που προέκυψαν προς μελέτη ήταν από τη ΔΕΑΜ και αφορούσαν κατά βάση διοικητικά έγγραφα.

Έπειτα, το ενδιαφέρον στράφηκε προς τις Ξένες αρχαιολογικές Σχολές, που δραστηριοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, και πιθανόν να διέθεταν αρχειακό υλικό που θα σχετιζόταν και με την εν λόγω περίοδο, αλλά και με τις υπό μελέτη θέση. Έτσι λοιπόν απευθύνθηκα στη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή, στην Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθήνας (ΑΣΚΣΑ) και στο Σουηδικό αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Δυστυχώς, όμως, μόνο στην Αμερικανική Σχολή κατάφερα να βρω υλικό, το οποίο θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω στην έρευνα μου.

Η επικοινωνία έγινε αρχικά μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (email) προκειμένου να διαπιστωθεί αν υπήρχε υλικό, το οποίο θα μπορούσε να με βοηθήσει στην έρευνά μου και στο οποίο θα μπορούσα να έχω πρόσβαση. Στη συνέχεια, κι έπειτα από σχετικό αίτημα μου, μελετούσα το αρχείο στη σε συγκεκριμένες μέρες και ώρες, και υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Συγκεκριμένα μελέτησα τα αρχεία τον Ιούλιο και τον Οκτώβριο του 2015 και το Μάρτιο του 2016.

Η μελέτη των αρχείων αποδείχτηκε δύσκολη και επίπονη εργασία όχι μόνο εξαιτίας της έλλειψης πηγών, αλλά και εξαιτίας της κατάστασης των ίδιων των αρχείων. Αρκεί να αναφερθεί εδώ, ότι από ένα σημείο κι έπειτα η χρήση μεγεθυντικού φακού έγινε απαραίτητη, ειδάλλως η ανάγνωση – ειδικά των

χειρόγραφων- ήταν δύσκολη και συχνά ακατόρθωτη. Σε κάποια αρχεία επιτρεπόταν η φωτογράφηση, ενώ σε άλλα όχι με αποτέλεσμα να πρέπει να κρατηθούν αρκετές σημειώσεις, γεγονός που ήταν - μεταξύ άλλων - και χρονοβόρο. Για αυτό το λόγο συνήθως μελετούσα αρχεία τους θερινούς μήνες, που ήταν πιο εύκολο για μένα να διαθέσω τον απαραίτητο χρόνο.

Τα αρχεία ήταν τοποθετημένα, στην πλειοψηφία τους, σε κουτιά (box), μέσα σε φακέλους (folder). Άλλα ήταν ταξινομημένα ανά ημερομηνία και, άλλα θεματικά. Ανάμεσα τους υπήρχαν και μικρά σημειωματάρια / μπλοκ με χειρόγραφες σημειώσεις. Τα αρχεία ήταν γραμμένα σε γραφομηχανή, στην αγγλική (τα περισσότερα) και στην ελληνική. Σε όσα ήταν γραμμένα στο χέρι είχε χρησιμοποιηθεί μολύβι, με αποτέλεσμα με την πάροδο του χρόνου αυτό να έχει ξεθωριάσει και να είναι δύσκολο να διαβαστούν. Σε αυτό συνέβαλε, συχνά, και ο γραφικός χαρακτήρας των αρχαιολόγων, που ήταν αρκετά δυσνόητος.

Περνώντας τώρα στο περιεχόμενο των αρχείων, αξίζει να αναφερθεί ότι κρατήθηκαν και συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο που ακολουθεί τα αρχεία εκείνα, τα οποία θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν το θέμα της διατριβής. Μελετήθηκαν πολύ περισσότερα, τα οποία, όμως, απορρίφθηκαν, λόγω μη σχετικότητάς τους. Επιλέχθηκαν, μόνο, όσα αναφέρονταν στο Μεσοπόλεμο και σε ευρήματα / έρευνες της Νεολιθική Εποχής. Στον συγκεκριμένο κατάλογο, τα αρχεία έχουν μπει με χρονολογική σειρά και όλα προέρχονται από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (ΑΣΚΣΑ), εκτός από δύο που προέρχονται από τη Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΕΑΜ).

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τι είδους είναι αυτά τα αρχεία. Πρόκειται –ως επί το πλείστον - για προσωπική αλληλογραφία, αναφορές ανασκαφών επίσημες και μη (ελάχιστες) και σημειωματάρια. Η περιγραφή τους θα ξεκινήσει από την προσωπική αλληλογραφία, και συγκεκριμένα από τα πρόσωπα και τη σχέση, που είχαν μεταξύ τους, αλλά και με τη Σχολή.

Από τα πρώτα κιόλας κουτιά που άνοιξα, τα οποία περιείχαν αλληλογραφία μεταξύ των **Bert Hodge Hill** και **C. W. Blegen**, αντιλήφθηκα τη στενή σχέση –προσωπική και επαγγελματική-που είχαν μεταξύ τους. Στα γράμματα τα πιο προσωπικά, συχνά ο ένας απευθυνόταν και στη σύζυγο του άλλου, γεγονός που υποδηλώνει, ότι εκτός από συνάδελφοι, ήταν και φίλοι. Χαρακτηριστικά

αναφέρεται, ότι στις 07 Φεβρουαρίου του 1923 (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1) ο B.H. Hill γράφει στη μητέρα του C.W. Blegen σχετικά με τον αρραβώνα του τελευταίου.

Σε αυτό το κεφάλαιο δε θα επιμείνω σε αυτό, αλλά θεωρώ, ότι αξίζει να αναφερθεί, ίσως, για να διερευνηθεί το κατά πόσο αυτή η πιο προσωπική σχέση που είχαν ο ένας με τον άλλο επηρέαζε και την επιστημονική τους πορεία και σκέψη.

Τα συγκεκριμένα γράμματα φέρουν την ημερομηνία και τον τόπο συγγραφής τους, ενώ κάποια από αυτά έχουν και αρίθμηση (1,2,3…). Αμφότεροι οι αρχαιολόγοι υπογράφουν τα γράμματά τους. Ο B. H. Hill από το 1906 έως το 1926 διετέλεσε διευθυντής της Αμερικάνικης Σχολής, ενώ ο C. W. Blegen βοηθός διευθυντή. Στην αλληλογραφία τους τα θέματα, τα οποία τους απασχολούν είναι ποικίλα. Πρώτα και κύρια αφορούσαν την ίδια τη Σχολή και τη λειτουργία της. Σε γράμμα του στις 05 Μαΐου του 1920 (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16), για παράδειγμα, ο C. W. Blegen ενημέρωνε τον B. H. Hill για τις ανασκαφές στις Μυκήνες, καθώς αυτές καθυστερούσαν, ότι υπήρχε έλλειψη εργατών και, ότι, αν και τα ευρήματα ήταν ήσσονος σημασίας, κατάφεραν να κάνουν μια προσεκτική μελέτη της στρωματογραφίας. Και τα γράμματα που ακολούθησαν και τους επόμενους μήνες (Ιούνιο - Ιούλιο) αφορούσαν την ανασκαφή στης Μυκήνες [εικ. 112].

Σε άλλα γράμματα υπήρχαν αναλυτικά γραμμένα τα έξοδα της σχολής ή τι χρειάστηκε να αγοραστεί, καθώς και ο μισθός των εργατών [εικ. 113, 114]. Ένα, επίσης θέμα συζήτησης υπήρξε, συχνά, το ποιοι θα φιλοξενούνταν στη Σχολή και για πόσο διάστημα. Τέλος, δεν έλειπαν, και άλλα περιστατικά καθημερινότητας. Εντύπωση μου έκανε, καθώς ήταν και το πρώτο γράμμα που διάβασα, ότι στο γράμμα του στις 05 Μαΐου του 1920 - μεταξύ άλλων - ο C. W. Blegen πληροφορούσε τον B. H. Hill, για ένα νεαρό αγόρι ονόματι Henry Dewing, το οποίο, ενώ έπαιζε στον κήπο της Σχολής έπεσε μέσα σε ένα πηγάδι, που βρισκόταν στην μπροστινή πύλη και πνίγηκε. Του παρέθετε λεπτομερή περιγραφή όλων των συμβάντων και περιέγραφε τον αντίκτυπο που είχε αυτό το περιστατικό στους αθηναϊκούς κύκλους [εικ. 115].

Συνεχής, όμως ήταν και η ενημέρωση σχετικά με θέματα πολιτικής. Στις 24 Αυγούστου 1920 (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16) μαθαίνουμε, ότι ο B. H. Hill ζητούσε εφημερίδες για να ενημερώνεται. Από αυτές έμαθε για την απόπειρα δολοφονίας του Ελ. Βενιζέλου στο Παρίσι και τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη. Ο C. W. Blegen του έδινε περισσότερες πληροφορίες και περιέγραφε το κλίμα που επικρατούσε.

Πολύ σημαντικά στο πρόγραμμα της Σχολής, ήταν και τα ταξίδια. Στις 13 Ιουλίου του 1920 (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16) ο C. W. Blegen ανέφερε στον B.H. Hill τα σχέδιά του να επισκεφτεί μαζί με τον A. J. B. Wace την Κρήτη [εικ. 116]. Σκοπός του ήταν να επισκεφτεί σημαντικές θέσεις και να μαζέψει πληροφορίες σχετικά με το νησί σε περίπτωση που θα το συμπεριλάμβαναν σε κάποια εκπαιδευτική εκδρομή της Σχολής.

Μέσα από την αλληλογραφία των δύο αυτών ανδρών (28 Ιουλίου 1925 / ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1) μαθαίνουμε και για έναν ακόμη αρχαιολόγο τον Sir Charles Walston (αρχικά Sir Charles Waldsein, το 1912 έγινε ιππότης και διορίστηκε διοικητής του ελληνικού τάγματος του Σωτήρα και το 1918 άλλαξε το όνομά του σε Walston) [εικ. 117]. Ο C. Walston ήταν Αγγλο-Αμερικανός αρχαιολόγος που εκπαιδεύτηκε στο Πανεπιστήμιο της Columbia και στο Πανεπιστήμιο Χαϊδελβέργης. Το 1889 τον κάλεσαν στην Αθήνα ως διευθυντή της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1893, όταν έγινε εκεί καθηγητής. Το 1895 επέστρεψε στην Αγγλία όπου διατήρησε θέση καθηγητή μέχρι το 1901.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Αθήνα διεύθυνε τις ανασκαφές του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αμερικής στη θέση των αρχαίων Πλαταιών στην Ερέτρια, όπου υποστήριξε ότι ανακάλυψε τον τάφο του Αριστοτέλη και στο Ηραίο του Άργους μεταξύ άλλων. Αργότερα, οργάνωσε μια διεθνή επιτροπή για να προωθήσει την ανασκαφή του Herculaneum. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το 1896 είχε συμμετάσχει στους Ολυμπιακούς της Αθήνας (σκοποβολή).

Στο συγκεκριμένο γράμμα, ο B. H. Hill συζητούσε το ερώτημα του C. Walston σχετικά με το αν η Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή θα αναλάβει ανασκαφή στο Ηραίο του Άργους και αν όχι ποιος θα μπορούσε. Ο ίδιος ο B. H. Hill ανέφερε, ότι από τότε που ολοκλήρωσαν την ανασκαφή και τη δημοσίευση (οι οποίες έγιναν υπό τη διεύθυνση του) αισθανόταν, ότι υπήρχαν ακόμα τμήματα στη συγκεκριμένη θέση τα οποία έχριζαν περαιτέρω έρευνας και ανασκαφής, ιδίως σε ό,τι αφορούσε στα κατώτερα ιστορικά και προϊστορικά στρώματα, τα οποία υπήρχαν κάτω από αυτά που είχαν αναγνωριστεί ως ιστορικές αρχαιότητες.

Σε αυτό το σημείο διακρίνεται καθαρά το ενδιαφέρον του B. H. Hill και για περιόδους παλαιότερες της Κλασικής Αρχαιότητας, και αυτό φαίνεται, ότι επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον C. W. Blegen, ο οποίος αν και όχι τόσο συχνά, δεν παρέλειπε να επισημαίνει στα γράμματα του τα ευρήματα της Νεολιθικής ή την υποψία ύπαρξης

αυτών. Η σχέση του με τον B. H. Hill, τον επηρέασε επιστημονικά και δικαιολογεί και την στροφή του κλασικού αυτού αρχαιολόγου στην Προϊστορία, και κυρίως στη Νεολιθική Εποχή.

Άλλο κομμάτι των αρχείων, αφορούσε την αλληλογραφία μεταξύ των **B. H. Hill, C. W. Blegen** και **Leslie Kosmopoulos-Walker**. Μέσα από αυτά τα γράμματα, θα γίνει αντιληπτό, ποια ακριβώς ήταν και η θέση των γυναικών στην αρχαιολογία, αλλά και πως αντιμετωπίζονταν από τους άντρες συναδέλφους τους. Στις 05 Μαΐου του 1920, ο C. W. Blegen ενημέρωνε τον B. H. Hill, ότι η L. Kosmopoulos-Walker επιθυμούσε να μείνει για λίγο στη Σχολή. Λίγες μέρες αργότερα, στις 31 Μαΐου 1920 (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16), του ίδιου έτους, στο γράμμα του προς τον B. H. Hill, ο C. W. Blegen ανακοίνωνε ότι θα πραγματοποιηθούν, αλλαγές στη Σχολή προκειμένου να φιλοξενούνται και γυναίκες. Στις 13 Ιουλίου 1920 η L. Kosmopoulos-Walker εγκαταστάθηκε στη Σχολή [εικ. 118].

Η Σχολή δεχόταν φοιτητές, οι οποίοι διέμεναν εκεί. Ένας από αυτούς ήταν και ο Jason Penrose Harland. Το όνομα του J. P. Harland αναφέρεται για πρώτη φορά στο πλαίσιο της αλληλογραφίας μεταξύ των B. H. Hill, C. W. Blegen και L. Kosmopoulos-Walker. Ο C. W. Blegen έγραφε στη L. Kosmopoulos-Walker και την ενημέρωνε για την άφιξη ενός νέου φοιτητή του J. P. Harland (01 Αυγούστου 1920, ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 4).

Αργότερα, οι **C. W. Blegen** και **J. P. Harland** θα έχουν συχνή επικοινωνία μέσω αλληλογραφίας. Ο C. W. Blegen προσφωνούσε τον J. P. Harland ως *The Admiral*, ενώ ο τελευταίος απευθυνόταν στον C. W. Blegen ως *Dear Gov.* Στην μεταξύ τους αλληλογραφία απασχολεί η θέση Ζυγουριές, στην ανασκαφή της οποίας συμμετείχαν (Απρίλιος – Ιούλιος 1922).

Ένα γράμμα του C. W. Blegen στις 13 Ιανουαρίου του 1926 θα αποκαλύψει και τις «συγκρούσεις» μεταξύ των αρχαιολόγων (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11) [εικ. 119]. Γράφει, λοιπόν, στον J.P. Harland, ότι είχε δημιουργηθεί ένα ζήτημα μεταξύ του ίδιου και του G. Welter σχετικά με το υλικό της Αίγινας. Εν συντομία, ο G. Welter «κατηγόρησε» τον C. W. Blegen, ότι πήγε στην Αίγινα και μελέτησε το εκεί υλικό, χρησιμοποιώντας τα αρχεία τους και τα εργαλεία τους. Ο J.P. Harland ενημερώθηκε για το περιστατικό από τον E. Evans, η εμπλοκή του οποίου, μάλλον, περιέπλεξε τα πράγματα. Πάντως, αν και ο J.P. Harland επισήμαινε, ότι αδίκως ο C. W. Blegen κατηγορήθηκε, καθώς είχε πάρει την απαραίτητη άδεια, φαίνεται ότι τα

θέματα δικαιοδοσίας τους απασχολούσαν από τότε. Σε επόμενο γράμμα, του οποίου η ημερομηνία λείπει, (ωστόσο, το γεγονός ότι ο J. P. Harland αναφέρει στον C. W. Blegen ότι έλαβε γράμμα του στις 13 Ιανουαρίου, με οδηγεί στο να το εντάξω εδώ), ο J. P. Harland ανέφερε, ότι το "Prehistoric Aegina" δημοσιεύτηκε δίνοντας τα εύσημα στους Γερμανούς.

Το θέμα της δικαιοδοσίας είχε προκύψει και παλαιότερα, σε ένα ακόμα γράμμα και αφορούσε τη θέση στις Μυκήνες. Στις 18 Ιουνίου του 1920, ο B. H. Hill απαντώντας στα προηγούμενα γράμματα του C. W. Blegen, εξέφραζε το ενδιαφέρον του για τα νέα από την ανασκαφή των Μυκηνών. Σχετικά με τη δικαιοδοσία της ανασκαφής σε αντίστοιχο ερώτημα του στο Richard Berry Seager, ο τελευταίος του διευκρίνιζε, ότι η ανασκαφή ανέκαθεν θεωρείτο υπόθεση της Βρετανικής Σχολής. Η συμβολή του C. W. Blegen θα έπρεπε να θεωρηθεί, ότι είχε σκοπό την προσωπική του ευχαρίστηση.

Μία από τις θέσεις που σχολιάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο ήταν το σπήλαιο Τσούγκιζα στη Νεμέα. Η ευρύτερη περιοχή απασχόλησε και προβλημάτισε σε μεγάλο βαθμό. Στις 28 Ιουνίου 1927, η Σχολή αδυνατούσε να καλύψει τα έξοδα για τη Νεμέα. Έτσι, ο C. W. Blegen ρωτούσε τον J.P. Harland ποιές ήταν οι σκέψεις του σχετικά με τη δημοσίευση του υλικού από την Τσούγκιζα (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11). Κάποια χρόνια αργότερα (01 Φεβρουαρίου 1934) και ενώ οι ανασκαφές συνεχίζονται, ο C. W. Blegen έγραψε στον J. P. Harland, καθώς αναρωτιόταν, αν θα έπρεπε η ανασκαφή στην Τσούγκιζα να διαφοροποιηθεί από την ανασκαφή στη Νεμέα (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11).

Αλληλογραφία υπήρξε ανάμεσα στους **B. H. Hill** και **H. Goldman,** (1911 - 1936). Στις 02 Αυγούστου 1924 (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3), ο B. H. Hill έγραφε στην H. Goldman ενημερώνοντάς την, ότι παρέλαβε το γράμμα της στο οποίο ρωτούσε αν η άδεια της ανασκαφής είχε εξασφαλιστεί, με τον ίδιο να την διαβεβαιώνει για τη σχετική συζήτηση που είχε με τον Κ. Ρωμαίο [εικ. 120]. (Υπάρχει το γράμμα του προς το Υπουργείο στη ΔΕΑΜ, γραμμένο στα ελληνικά). Κι ενώ η ανασκαφή είχε ξεκινήσει, στις 16 Οκτωβρίου 1926, η H. Goldman έγραψε, για ακόμη μία φορά, στον C. W. Blegen, σχολιάζοντας την ατμόσφαιρα επανάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα. Επισήμαινε την ανάγκη φύλαξης των ανασκαφών, και, ιδιαιτέρως, της ανασκαφής στην Εύτρηση (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 11). Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ακόμα και πρακτικά ζητήματα δεν ήταν εύκολο να λυθούν σε μια περίοδο που οι ανακατατάξεις ήταν συχνές και η σταθερότητα,

συνεχώς, διακυβευόταν. Στο ίδιο γράμμα η H. Goldman έγραφε χαρακτηριστικά, ότι χρειάστηκε να πληρώσει μόνη της ένα φύλακα για το μήνα Αύγουστο [εικ. 121].

Στις κατηγορίες των αρχείων συμπεριέλαβα και κάποιες αναφορές ανασκαφών επίσημες ή όχι. Συγκεκριμένα στις 25 Αυγούστου 1925 H. Hetty Goldman στο γράμμα προς τον B. H. Hill, εσώκλειε την ετήσια αναφορά για την Εύτρηση (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3) [εικ. 122], ενώ στις 13 Μαϊου 1926 ο C. W. Blegen παρέθετε μια περίληψη των δραστηριοτήτων του της προηγούμενης χρονιάς (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16) [εικ. 123].

Πιο πάνω αναφέρθηκε η σημασία των ταξιδιών, ως μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας, στην Αμερικανική Σχολή. Μεταξύ των αρχείων, λοιπόν, εντοπίστηκε ένα που αφορούσε ταξίδι στην Πελοπόννησο (4.11.1921/ΑΣΚΣΑ Κουτί 3, Journals & Notebooks). Συγκεκριμένα, επρόκειτο για το δρομολόγιο του ταξιδιού στην Πελοπόννησο. Χαρακτηριστικά, σε αυτό καταγράφηκε ότι την Κυριακή 6 Νοεμβρίου 1921, πριν φτάσουν στο χωριό Αγιωργίτικα σταμάτησαν, για να ερευνήσουν μία ποσότητα προϊστορικών οστράκων (ΠΕ Urfirnis).

Στο ίδιο ύφος είναι και τα δύο τετράδια, τα οποία έφεραν τον τίτλο *Trip Notebook Rhys Carpenter (1930)* και *Trip Notebook Richard Stilwell (1939).* Και τα δύο αφορούσαν ταξίδια και περιελάμβαναν πληροφορίες σχετικά με αυτά (ΑΣΚΣΑ, Κουτί 105, Administration, Itineraries 1911-1912).

Τέλος στον κατάλογο, συμπεριλήφθηκαν και δύο αρχεία από τη ΔΕΑΜ. Το ένα έφερε την ημερομηνία 15 Μαρτίου 1933 και είχε τίτλο *Περί παραλαβής κιβωτίων ανθρωπολογικού υλικού εξ ανασκαφών του W. A. Heurtley εν Μακεδονία, 1933* (ΔΕΑΜ, κιβώτιο 677Ε) [εικ. 124]. Ενώ το δεύτερο με ημερομηνία 04 Απριλίου 1933 απευθύνεται *Προς το ανθρωπολογικό Μουσείο για να παραλάβει το υλικό από τη Μακεδονία 1933,* (ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε) [εικ. 125].

	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ	ΑΡΧΕΙΟ	ΤΟΠΟΣ	ΕΙΔΟΣ ΑΡΧΕΙΟΥ	ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
1.	1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 4		Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill, Carl William Blegen και Leslie Kosmopoulos-Walker	Αναφορά των ανασκαφών της Παλαιάς Κορίνθου 1920 από τη L. Kosmopoulos-Walker.
2.	Δευτέρα	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 4	Αρχαία Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill, Carl William Blegen και Leslie Kosmopoulos-Walker	
3.	05.05.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16,	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 3]	Ο C. W. Blegen πληροφορεί τον B. H. Hill ότι προέβησαν σε προσεκτική μελέτη της στρωματογραφίας στις Μυκήνες. Επίσης, αναφέρει ότι εντοπίστηκε ένα λεπτό στρώμα απόθεσης που περιείχε μικρά νεολιθικά όστρακα.
4.	12.05.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 4]	Σε συνέχεια του προηγούμενου γράμματος δίνει πληροφορίες σχετικά με τα ερωτήματα που είχε θέσει ο B. H. Hill. Ανακοινώνει την αναχώρησή του για τις Μυκήνες το επόμενο πρωί (13 Μαΐου).
5.	31.05.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 6]	Αλλαγές στη Σχολή προκειμένου να φιλοξενούνται και γυναίκες Τίθεται το ζήτημα που έχει δημιουργηθεί μεταξύ του C. W. Blegen και της L. Kosmopoulos-Walker (Γράμμα No. 5). Το θέμα αφορά τη Νεολιθική Κεραμική της Κορίνθου.

6.	06.06.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 7]	Ο C.W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
7.	18.06.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16,	Νέα Υόρκη	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen	Ο B. H. Hill απαντά στα προηγούμενα γράμματα του C. W. Blegen. Εκφράζει το ενδιαφέρον του για τα νέα από την ανασκαφή των Μυκηνών. Συμβουλεύει – Σχολιάζει το ζήτημα με τη L. Kosmopoulos-Walker.
8.	13.07.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16,	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 9]	Η L. Kosmopoulos-Walker εγκαθίσταται στη Σχολή. Ο C. W. Blegen αναφέρει τα σχέδιά του να επισκεφτεί μαζί με ην Wace την Κρήτη.
9.	21.07.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16 [No. 12]	Αθήνα	Αλληλογραφία Bert Hodge Hill και Carl William Blegen	Ο C. W. Blegen αναφέρει την παρουσία καθηγητών από την Βηρυτό και έναν Οριένταλιστ που ονομάζεται Luckenbill από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Αναχωρούν με τον Wace για Κρήτη. Ενημερώνει τον B. H. Hill ότι ο A. Wace θα καταθέσει μια δεύτερη αναφορά προόδου σχετικά με την ανασκαφή στις Μυκήνες. Αυτή καθώς και η προηγούμενη έχουν γενικό χαρακτήρα και δεν αποτελούν επίσημη αναφορά της ανασκαφής.
10.	01.08.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 4,	Κρήτη	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill, Carl William Blegen και Leslie Kosmopoulos-Walke	Ο C. W. Blegen γράφει στη L. Kosmopoulos-Walker και την ενημερώνει για την άφιξη ενός νέου φοιτητή του J. P. Harland.

11.	24.08.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 14]	Την προηγούμενη (23 Αυγούστου) επέστρεψε από την Κρήτη. Βρίσκει το γράμμα του B. H. Hill από τις 6 Ιουλίου. Οι L. Kosmopoulos-Walker και J. P Harland βρίσκονται στη Σχολή. Ο B. H. Hill έμαθε από τις εφημερίδες που είχαν φτάσει στα χέρια του για την απόπειρα δολοφονίας του Ελ. Βενιζέλου στο Παρίσι και τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη. Ο C. W. Blegen δίνει περισσότερες πληροφορίες και περιγράφει το κλίμα που επικρατεί.
12.	26.08.1920	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16,	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen [No. 15]	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
13.	04.11.1921	ΑΣΚΣΑ, Κουτί 3		Journals & Notebooks	Δρομολόγιο του ταξιδιού στην Πελοπόννησο. Την Κυριακή 6 Νοεμβρίου 1921 πριν φτάσουν στο χωριό Αγιωργίτικα σταμάτησαν για να ερευνήσουν μία ποσότητα προϊστορικών οστράκων (ΠΕ Urfirnis).
14.	26.04.1922	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11,	Forest Av.	Αλληλογραφία: C. W. Blegen και J.P. Harland	Ο J. P. Harland ζητά άδεια να αναφέρει κάποια από τα στοιχεία από τις ανασκαφές στις Ζυγουριές.
15.	30.07.1922		Αθήνα		Απαντητικό γράμμα του C. W. Blegen. Καθυστερεί να απαντήσει γιατί είναι στον Κολοφώνα. Αναφέρει ότι η εκστρατεία στη Μικρά Ασία

					ήταν κερδοφόρα καθώς ανακάλυψαν ένα κυψελωτό μυκηναϊκό τάφο. Αρκετές επιγραφές. Ένα γεωμετρικό νεκροταφείο και οικείες του 4ου αι. π.Χ.
16.	26.04.1922		Νέα Υόρκη		Ο J.P. Harland γράφει στον C.W. Blegen. Άδεια για να γίνει αναφορά στο υλικό από τις Ζυγουριές.
17.	1922		Κολοφών		
18.	30.07.1922	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11		Αλληλογραφία: C. W. Blegen και J.P. Harland	Ο C.W. Blegen γράφει στον J.P. Harland.
19.	07.02.1923	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,		Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο B.H. Hill γράφει στη μητέρα του C.W. Blegen σχετικά με τον αρραβώνα του τελευταίου.
20.	20.04.1924	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,	Νεμέα	Αλληλογραφία! Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
21.	06.05.1924	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,	Νεμέα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
22.	08.06.1924	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1	St George	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
23.	14.06.1924	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,	Φλειούς	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	
24.	25.06.1924	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1	Φλειούς	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
25.	11.07.1924	ΔΕΑΜ	Αθήνα		Ο B. H. Hill γράφει στον Ρωμαίο (στα ελληνικά)
26.	16.07.1924	ΔΕΑΜ	Νεμέα		Ο B. H. Hill γράφει στον Ρωμαίο (στα ελληνικά)

27.	02.08.1924	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Hetty Goldman, 1911 - 1936	Ο B. H. Hill γράφει στην H. Goldman ενημερώνοντάς την ότι παρέλαβε το γράμμα της στο οποίο ρωτούσε αν η άδεια της ανασκαφής έχει εξασφαλιστεί. Συζήτηση με το Ρωμαίο. Υπάρχει το γράμμα του προς το Υπουργείο (ΔΕΑΜ).
28.	16.08.1924		Αθήνα		Άδεια του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως προς τον B. H. Hill που δίνει άδεια για την ανασκαφή στην Εύτρηση από την Goldman.
29.	13.06.1925	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,	Αρχαία Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
30.	14.06.1925	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,		Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και C. W. Blegen	Ο C. W. Blegen γράφει στον B. H. Hill.
31.	28.07.1925	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1,	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen	Ο B.H. Hill γράφει στον C.W.Blegen. Στο συγκεκριμένο γράμμα γίνεται αναφορά στον Sir Charles Walston / Sir Charles Waldsein.
32.	29.07.1925	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 1	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1911-1926	
33.	25.08.1925	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3		Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Hetty Goldman, 1911 - 1936	Η H. Goldman γράφει στον B. H. Hill. Εσωκλείει την ετήσια αναφορά για την Έυτρηση.
34.	12.11.1925	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 4,	Μαγουλίνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill, Carl William Blegen και Leslie Kosmopoulos-Walker)	Η L. Kosmopoulos-Walker γράφει στον B.H.Hill.

35.	13.01.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11	Αθήνα	Αλληλογραφία C. W. Blegen και J.P. Harland	Ο C. W. Blegen γράφει στον J.P. Harland. Έχει δημιουργηθεί ένα ζήτημα μεταξύ του C. W. Blegen και Welter για το υλικό της Αίγινας. Ζυγουριές και ευρήματα στο Ναό της Νεμέας.
36.	21.02.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11	Αθήνα	Αλληλογραφία: C. W. Blegen και J.P. Harland	Ακόμα ένα γράμμα του J. P. Harland στον C. W. Blegen. Συνεχίζεται το θέμα με την Αίγινα. Εμπλέκεται ο Evans ο οποίος μετέφερε λόγια. Ο J.P. Harland απαντά στον C.W. Blegen λέγοντάς του «It was too late to stop "Prehistoric Aegina".
37.	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΛΕΙΠΕΙ				Ο J. P. Harland αναφέρει στον C. W. Blegen ότι έλαβε γράμμα του στις 13 Ιανουαρίου. Το "Prehistoric Aegina" δημοσιεύτηκε δίνοντας τα εύσημα στους Γερμανούς.
38.	14 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11,		Αλληλογραφία: C. W. Blegen και J.P. Harland	Ο J. P. Harland γράφει στον C. W. Blegen. Του ζητά να μείνει στη Σχολή με τη σύζυγό του.
39.	ΜΑΪΟΥ 1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11,	Αθήνα	Αλληλογραφία: C. W. Blegen και J.P. Harland	Ο C. W. Blegen απαντά στον J. P. Harland. Αναχωρεί για Κόρινθο ξανά (4 Μαΐου).
40.	13.05.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Αρχαία Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929	Στο συγκεκριμένο γράμμα ο C. W. Blegen παραθέτει μια περίληψη των δραστηριοτήτων του της προηγούμενης χρονιάς.
41.	08.07.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929	Ο B.H. Hill γράφει στον C.W. Blegen.

42.	10.07.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929)	Ο B.H. Hill γράφει στον C.W. Blegen.
43.	29.07.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929	Ο B.H. Hill γράφει στον C.W. Blegen.
44.	Resume of August 5, 1926 (χειρόγραφο)				
45.	16.08.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929)	Ο B. H. Hill αναφέρεται (ITH, CWB, EPB) στην κλοπή έξι αρχαϊκών κεφαλών από το Μουσείο της Ακρόπολης και δίνει πληροφορίες. Ανασκαφή στη Μιδέα, στους βασιλικούς τάφους των Αθηνών.
46.	23.08.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Κόρινθος	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929	Πολιτικά γεγονότα: Πάγκαλος – Κονδύλης
47.	24.08.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Αθήνα	Αλληλογραφία: Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929	Γράμμα του B. H. Hill. Έφορος αρχαιοτήτων Αττικής, ο Αρβανιτόπουλος (που ήταν πριν έφορος) καθηγητής Πανεπιστημίου. Ο Κουρουνιώτης διαβεβαιώνει τον B. H. Hill πως αν το επιθυμεί μπορεί να δημιουργηθεί ξεχωριστή Εφορεία για την Ακρόπολη και να την αναλάβει εκείνος. Δίνει πληροφορίες για ευρήματα από τον Παρθενώνα.
48.	28.08.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16,	Κόρινθος	Αλληλογραφία Bert Hodge Hill και Carl William Blegen, 1926-1929	Ο B.H. Hill γράφει στον C.W. Blegen.

49.	16.10.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 11 ,	Νέα Υόρκη	Αλληλογραφία Carl William Blegen και Hetty Goldman	Η Hetty Goldman γράφει στον C. W. Blegen. Σχολιάζει την ατμόσφαιρα επανάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα. Επισημαίνει την ανάγκη φύλαξης των ανασκαφών. Ανασκαφή στην Έυτρηση.
50.	12.11.1926	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 11	Αθήνα	Αλληλογραφία: Carl William Blegen και Hetty Goldman	Ο C.W. Blegen γράφει στην H. Goldman.
51.	09.02.1927	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 11 ,	Νέα Υόρκη	Αλληλογραφία: Carl William Blegen και Hetty Goldman	Η H. Goldman γράφει στον C. W. Blegen.
52.	28.06.1927	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11	Νεμέα	Αλληλογραφία C. W. Blegen και J.P. Harland	Η Σχολή αδυνατεί να καλύψει τα έξοδα για τη Νεμέα.. τον ρωτά ποιες είναι οι σκέψεις του σχετικά με τη δημοσίευση του υλικού από την Τσούγκιζα.
53.	1928		Αγιωργίτικα		Η αναφορά του C. W. Blegen
54.	1930	ΑΣΚΣΑ, Κουτί 105,		Administration, Itineraries 1911-1912	<u>Trip Notebook Rhys Carpenter</u> Σπάρτη- Μυστράς- Αμύκλες Από το 1926 καθηγητής στην Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή. Καθιέρωσε το περιοδικό Hesperia.
55.		ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε	Αθήνα		Περί παραλαβής κιβωτίων ανθρωπολογικού υλικού εξ ανασκαφών του W. A. Heurtley εν Μακεδονία, 1933
56.	04.04.1933	ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε)	Αθήνα		Προς το ανθρωπολογικό Μουσείο για να παραλάβει το υλικό από τη Μακεδονία.
57.	01.02.1934	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11	Ohio, Cincinnati	Αλληλογραφία: C. W. Blegen και J.P. Harland	Ο C. W. Blegen γράφει στον J. P. Harland. Αναρωτιόταν αν θα έπρεπε η ανασκαφή

					στην Τσούγκιζα να διαφοροποιηθεί από την ανασκαφή στη Νεμέα.
58.	03.10.1937	ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 4,	Κοφοξύλια, Αρκαδία	Αλληλογραφία: των Bert Hodge Hill, Carl William Blegen και Leslie Kosmopoulos-Walker	Η L. Kosmopoulos - Walker γράφει στον B.H. Hill.
59.	(1939)	ΑΣΚΣΑ, Κουτί 105,		Administration, Itineraries 1911-1912	<u>Trip Notebook Richard Stilwell</u> Από το 1932-1935 διευθυντής της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΑ	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίδα
ΑΕΜΘ	Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
ΠΑΕ	Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας

AJA	American Journal of Archaeology
ASAA	Annuario Scuola Archaeologica Italiana di Atene
BAR	British Archaeological Reports
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BASPR	Bulletin of American School of Prehistoric Research
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BSA	British School at Athens
BSAR	British School at Athens Archaeological Reports
CCDJ	Centrului Cultural Dunarea de Jos
GSKA	Glas Srpske kraljevske Akademije
Hesp.	Hesperia
PEFQS	Palestine Exploration Fund Quarterly Statement
RGZM	Romisch-Germanischen Zentral Museums
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JFA	Journal of Field Archaeology
PIA	Papers from the Institute of Archaeology
RDAC	Report of the Department of Antiquities, Cyprus
ZFFB	Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδάμ-Βελένη Π. & Α. Κουκουβού, 2012. *Αρχαιολογία στα μετόπισθεν*. Θεσσαλονίκη. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης αρ. 19.

Ανδρέου Στ., 2003. «Η Μυκηναϊκή Κεραμική και οι Κοινωνίες της Κεντρικής Μακεδονίας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού», στο Ν. Κυπαρίσση –Αποστολίκα & Μ. Παπακωνσταντίου (επιμ.), *Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου, Πρακτικά Β' Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου*, Λαμία 26- 30/9/1999. Αθήνα, 191-210.

Αρβανιτόπουλος Α. Σ., 1906β. «Ανασκαφή εν Θεσσαλία». *ΠΑΕ*, 123-130.

Βαβουρανάκης Γ., 2015. *Εικόνα και αρχαιολογία. Η περίπτωση της προϊστορικής αρχιτεκτονικής. Μέρος Α΄.* Αθήνα.

Βαβρίτσας Α., 1966. «Αρχαιότητες και Μνημεία Θράκης. Κομοτηνή». *ΑΔ* 21 Χρον. Β2, 377-378.

Βαλαβάνης Π., 2007. *Μεγάλες στιγμές της Ελληνικής Αρχαιολογίας*. Αθήνα.

Βασιλικού Ντ. (επιμ.), 2005. *Πελοπόννησος 1910. Φωτογραφικές μαρτυρίες.* Αθήνα.

Βερέμης Θ., 2004. *Βαλκάνια από το 19ο αι. έως τον 21ο αι, Δόμηση και αποδόμηση κρατών*. Αθήνα.

Βοκοτοπούλου Ι., 1986. «Τα πρώτα 50 χρόνια της Εφορείας Κλασσικών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Συμπόσιο (Θεσσαλονίκη 1-3 Νοεμβρίου 1985)*. Θεσσαλονίκη, 1-63.

Βουζαξάκης Κ., 2008. *Γεωγραφικά Πρότυπα και θεωρίες του Διακοινοτικού χώρου στη Νεολιθική Θεσσαλία* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη.

Γαλλής Κ., 1996. «Ο Νεολιθικός κόσμος» στο Γ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, 23-37. Αθήνα.

Γραμματικοπούλου Ε. , 2001. *Τα Βαλκάνια στην Προϊστορία.* Αθήνα. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Γραμμένος Δ., 1984. *Νεολιθικές έρευνες στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη.

Γραμμένος Δ. Β., 1991. *Νεολιθικές έρευνες στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία.* Αθήνα.

Γραμμένος Δ. Β., Παππά Μ., Ουρέμ – Κώτσου Ντ., Σκουτροπούλου Κ., Γιαννούλη Ε. & Μπ. Τσιγαρίδα, 1990. «Ανασκαφή νεολιθικού οικισμού Θέρμης. Ανασκαφική περίοδος 1987». *Μακεδονικά 28*, 223-288.

Θεοχάρης Ρ. Δ., 1973. *Νεολιθική Ελλάς*. Αθήνα.

Θεοχάρης Ρ. Δ., 2000. *Νεολιθικός Πολιτισμός.* Αθήνα.

Καρκάνας Π., 2010. *Εισαγωγή στην Γεωαρχαιολογία.* Αθήνα.

Κεραμόπουλος Α., 1927-1928. «Μακεδονία Προϊστορική». *ΑΕ*, 210-218.

Κεραμόπουλος Α., 1932. «Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Άνω Μακεδονία». *ΑΕ,* 48-135.

Κεραμόπουλος Α., 1934. «Ανασκαφαί και έρευναι εν Μακεδονία». *ΠΑΕ, τ. 89*, 67-91.

Κεραμόπουλος Α., 1937. «Μακεδονία εγχωρίου κατασκευής λίθινα εργαλεία». *ΑΕ*, 3, 367-373.

Κεραμόπουλος Α., 1938. «Ανασκαφαί και έρευναι εν τη Δυτική Μακεδονία», *ΠΑΕ,* 93, 53-66.

Κεραμόπουλος Α., 1940. «Ανασκαφή εν Καστοριά». *ΠΑΕ,* 22-23.

Κοκκίνης Σπ., 1979. *Τα μουσεία της Ελλάδος*. Αθήνα.

Κόκκου Α., 1977. *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*. Αθήνα.

Κουκουζέλη Αλ. (επιμ.), 2005. *Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές στην Ελλάδα.* Αθήνα.

Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1996. «Ο νεολιθικός πολιτισμός στις όμορες περιοχές: Χερσόνησος του Αίμου», στο Γ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 178-182.

Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2008. «Τα λίθινα στο έργο του Dörpfled», στο Χ. Παπαδάτου-Γαννοπούλου (επιμ.), *Διεθνές συνέδριο αφιερωμένο στον* Wilhelm Dörpfeld. Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού. Λευκάδα 6 Αυγούστου 2006. Πάτρα, 167-188.

Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. (επιμ.), 2014. «Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα», Αθήνα, ειδικό τεύχος (Παράρτημα Γ') του περιοδικού *Διαχρονία.*

Κοπανιάς Κ., 2013. *Προϊστορική Μεσοποταμία.* Αθήνα.

Κωτσάκης Κ., 1983. *Κεραμική Τεχνολογία και Κεραμική Διαφοροποίηση. Προβλήματα της Γραπτής Κεραμικής της Μέσης Νεολιθικής Εποχής του Σέσκλου* (διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Κωτσάκης Κ., 1991. «Η ανασκαφή στην Τούμπα Θεσσαλονίκης το 1991». *ΑΕΜΘ 5 (1),* 209-219.

Κωτσάκης Κ.,1992. «Ο Νεολιθικός τρόπος παραγωγής: ιθαγενής ή άποικος;», Διεθνές Συνέδριο για την αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ. Θεοχάρη, 120-135. Αθήνα.

Κώτσος Στ., 2000. *Οι νεολιθικές εγκαταστάσεις από την 7η έως την 5η π.χ. χιλιετία στις λεκάνες του Αξιού και του Μόραβα,* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη.

Μαυρογορδάτος Γ., 2016. *1915 Ο Εθνικός Διχασμός.* Αθήνα.

Μερούσης Ν., 2002. *Χίος. Φυσικό περιβάλλον και κατοίκηση από τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος της Αρχαιότητας.* Χίος.

Μπακαλάκης Γ.,1938. «Ανασκαφή εν Καβάλα και τοις πέριξ», *ΠΑΕ,* 75 – 102.

Μπακαλάκης Γ., 1966. «Αρχαιότητες και μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας: Ανασκαφή Δίου (Α. Νότιος περίβολος της πόλεως, Β. Ρωμαϊκόν Ωδείον, Γ. Επιτύμβιος «τράπεζα»)». *ΑΔ 21*, Χρον. Β΄2, 346-349.

Μυλωνάς Γ., 1928. *Η Νεολιθική Εποχή εν Ελλάδι.* Αθήνα.

Μυλωνάς Γ.,1940. «Μακεδονία Νεολιθική». *Μακεδονικά 1*, 247-263.

Μυλωνάς Γ. & Γ. Μπακαλάκης, 1938. «Ανασκαφή Νεολιθικών συνοικισμών Ακροποτάμου και Πολυστύλου». *ΠΑΕ,* 103-111.

Ντούζουγλη – Ζάχου Α., 1998. «Η Αργολική πεδιάδα στην Ύστερη Νεολιθική και Πρωτοχαλκή Εποχή στο Pariente A. & G. Touchais (επιμ.), *Argos et l' Argolide: Topographie et ubanisme*, Actes de la Table Ronde Internationale, Athènes – Argos 28/4-1/5/1990. Paris, 23-39.

Οικονόμου Γ., 1913. «Αγγελίαι Γ, Μακεδονία». *ΑΕ*, 107-108.

Παπαδημητρίου Ν. (επιμ.), 2010. *Η Ελλάδα στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο των Βαλκανίων κατά την 5η και 4η χιλιετία π. Χ.*. Αθήνα.

Παπαθανασόπουλος Γ. (επιμ.)**,** 1996. Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα. Αθήνα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.

Παπαχατζής Ν., 2004. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Κορινθιακά και Λακωνικά*. Αθήνα.

Παππά Μ., 2014. «Το έργο του W. A. Heurtley στη Μακεδονία μέσα από το αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής», στο Στεφανή Ε., Μερούσης Ν. & Α. Δημουλά (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην Προϊστορική Μακεδονία 1912-2012.* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012. Θεσσαλονίκη, 102-112.

Πελεκίδης Στ. & Στ. **Κυριακίδης**, 1936. *Πανηγυρικόν Τεύχος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη.

Πετράκος Β., 1987. Η *εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Η ιστορία των 150 χρόνων της (1837-1937)*. Αθήνα.

Ροντήρη Β., 2009. *Θεσσαλική νεολιθική κεραμική: τεχνολογία και κατανομή στο χώρο* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη.

Σαμίου Δ., 2003. «Οι Ελληνίδες 1922-1940», στο Τζάκης Δ. (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*. Αθήνα, 65-76.

Σγουρίτσα Ν., 2019. «Χρήστος Τσούντας. Ο Καθηγητής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών». *Athens University Review of Archaeology* 2, 275-283.

Στάης Β., 1901-1902. «Αι εν Διμινι (Θεσσαλιας) Ανασκαφαι». *ΠΑΕ*, 37- 40.

Τσούντας Χρ., 1901. «Λίθινα εργαλεία εκ Πελοποννήσου». *ΑΕ,* 84-90.

Τσούντας Χρ., 1901-1902. «Ανασκαφαι εν Σέσκλω». *ΠΑΕ*, 41-42.

Τσούντας Χρ., 1901-1902 «Εργασίαι εν Μυκήναις», *ΠΑΕ*, 42.

Τσούντας Χρ., 1908. *Αι προϊστορικοί Ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*. Αθήνα

Χατζηπουλίου Ε., 1996. «Βόρεια, ανατολική και νότια Πελοπόννησος» στο Παπαθανασόπουλος Γ. Α (επιμ.*), Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα*. Αθήνα, 75-76.

Χουρμουζιαδη Α., 2006. *Εκθέσεις Νεολιθικών Αρχαιοτήτων στα Ελληνικά Μουσεία: Θεωρητικά και Μεθοδολογικά Προβλήματα* (διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη.

Χουρμουζιάδης Γ., 2002. *Δισπηλιό 7500 χρόνια μετά.* Θεσσαλονίκη.).

Χουρμουζιάδης Γ., 2007. «Σέσκλο και Διμήνι. Αἱ προϊστορικαί ἀκροπόλεις», στο: Βαλαβάνης Π. (επιμ.), *Μεγάλες Στιγμές της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, Αθήνα, 184.

(μεταφρασμένα)

Cauvin J. (μτφρ. Πρέβε Σ.)**,** 2017. *Γέννηση των θεοτήτων. Γέννηση της γεωργίας: Η επανάσταση των συμβόλων στη Νεολιθική Εποχή*. Ηράκλειο.

Tine S. & A. Traverso (μτφρ. Ανδρεάδη Η.), 2001. *Πολιόχνη. Η αρχαιότερη πόλη της Ευρώπη*ς. Αθήνα.

Berstein S. & P. Milza (μτφρ. Κοκολάκης Μ.), 1997. *Ιστορία της Ευρώπη 3. Διάσπαση και Ανοικδόμηση της Ευρώπης, 1919 έως σήμερα*. Αθήνα.

Καστελλάν Ζ. (μτφρ. Αλιφέρη Β.), 1991. *Ιστορία των Βαλκανίων (14ος -20ος)*. Αθήνα.

Μαζάουερ Μ. (μτφρ. Κουρεμένος Κ. Ν.), 2013. *Τα Βαλκάνια.* Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akkermans P. M. M. & G. M. Schwartz, 2004. *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (c.16.000-300 BCE).* Cambridge.

Albanese L., 1929. «Note sur Ras-Shamra». *Syria X*, 16-20.

Albright W. F., 1932. «The Chalcolithic Age in Palestine», *BASOR 48*, 10-13.

Albright W. F., 1965. «Some remarks on the archaeological chronology of Palestine before about 1500 B.C.», in Echrich R. W. (ed.), *Chronology in Old World Archaeology*. Chicago, 47-60.

Albright W.F., 2006. *Archaeology and the Religion of Israel.* Louisville.

Ammerman A. J. & L.L. Cavalli-Sforza, 1984. *The Neolithic Transition and the Genetics of populations in Europe*. Princeton.

Andreescu R. R & C. Lazăr, 2008. «Valea Mostiştei. Aşezarea gumelniţeană de la Sultana-Malu Roşu». *Cercetări Arheologice XIV-XV*, 55-76.

Andreescu R. R & K. Moldoveanu, 2011. «Tell settlements from Giurgiu County and their landscape», in Kogălniceanu R. & Morintz A. (eds.), *Proceedings of the I Archaeological Symposium, Giurgiu, November 25th, 2010,* Archaeological Debates nr. 1. Bucureşti, 71-88.

Andreou S., Fotiadis M. & K. Kotsakis, 2001. *The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece. Aegean Prehistory, A review.* Boston.

Andrieşescu I., 1912. «Contribuţii la Dacia înainte de romani» (Ph.D. diss.). Institutul de Arheologie. Iaşi.

Andrieşescu I., 1924. «Les fouilles de Sultana», *Dacia I* : 51-107.

Antonović D., 2002b. «Copper processing in Vinča: new contributions to the thesis about metallurgical character of Vinča culture». *Starinar 52,* 27-45**.**

Arne T. J., 1922. "Den äldsta bebyggelsen vid Bosporen" (Η πρώιμη κατοίκηση του Βοσπόρου). *Fornvännen16*, 112-128.

Artin G., 2009. *La nécropole énéolithique de Byblos: nouvelles interprétations.* Oxford.

Arvidsson S., 2006. *Aryan idols*. University of Chicago Press.

Asouti E., 2009. «The relationship between Early Holocene climate change and Neolithic settlement in central Anatolia, Turkey: Current issues and prospects for future research». *Documenta Praehistorica 36*, 1-5.

Bailey W. D., 1994. «What is a tell?, Settlement in fifth millenium Bulgaria», in Bruck J. & Goodman M., *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology*. Cambridge, 64-78.

Bailey W. D., 2000. *Balkan Prehistory: exclusion, incorporation and identity*. New York.

Bailey W. D. & I. Panayotov (eds.), 1995. «Prehistoric Bulgaria», (*Monographs in World Archaeology No. 22*. Wisconsin.

Bailey W. D., Whittle A. & S. V. Cummings, 2005. *(Un) settling the Neolithic*. Oxford.

Bakalakis G. & A. Sakellariou, 1981. *Paradimi*. Thessaloniki.

Balkan–Atli N., 1994. *La neolithisation de l'Anatolie*. Institut Francais d'Etudes Anatoliennes. Istanbul.

Bard K. (ed.), 2005. *Encyclopedia of the archaeology of ancient Egypt*. Routledge.

Barker G., 1985. *Prehistoric Farming in Europe*. Cambidge.

Begemann F., Pernicka E., Schmitt & S. Strecker, 1990. «Searching for the ores sources of eneolithic and EBA copper artifacts from Serbia», in Petrovic P. & S. Durdekanovic (επιμ.), *Ancient mining and Metallurgy in Southeast Europe,* International Symposium Donji - Milanovac, May 20-25. Belgrade,143-150.

Bentwich N. & F. M. Goadby, 1925. «The Antiquities Law of Palestine». *Journal of Comparative Legislation and International Law 6 (iv)*, 251-254.

Berciu D., 1934. *Materiale pentru preistoria Olteniei. II. Civilizaţia de tip Glina IIIf Memoriul XXI al Institutului de Arheologie Olteană.* Craiova.

Berciu D., 1935. *Săpăturile arheologice dela Tangâru (1934) Raport preliminar, Buletinul Muzeului Vlaşca "Teohari Antonescu" I*. Bucureşti, 1-55.

Berciu D., 1937. *Săpăturile dela Petru Rareş (1933 şi 1935), Buletinul Muzeului Vlaşca "Teohari Antonescu" II*. Bucureşti, 1-30.

Berciu D., 1961. *Contribuţii la problemele neoliticului înRomînia în lumina noilor cercetări*. Editura Academiei RPR. Bucureşti.

Betancourt P.P., 2006. «Chrysokamino I: The Metallurgy Workshop and its Territory». *Hesp. Suppl. 36*.

Bettina A., 1990. «The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany». *Antiquity September / December, vol. 64, no. 244,* 464-478.

Bettina A., 1992. «The past as propaganda: How Hitler's archaeologists distorted European prehistory to justify racist and territorial goal». *Archaeology July-August 30*, 3.

Bequignon Yv., 1930. «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique». *BCH* 54, 452-528.

Biers W.R., 1969. «Excavations at Phlius 1924. The prehistoric deposits». *Hesp. 38*, 443- 458.

Binford L., 1962. «Archaeology as Anthropology». *Antiquity 28,* 217-225.

Binford L., 1972. An *archaeological perspective*. New York.

Binford S. R & L. R. Binford (eds.), 1968. *New perspectives in Archaeology*. Chicago.

Bintliff J. L., 1977. «Natural environment and human settlement in prehistoric Greece». *BAR suppl. 28*, Oxford.

Blegen C.W.,1920. «Corinth in Prehistoric Times». *AJA* 24, 8-13.

Blegen C.W., 1925.«Excavations at Phlius, 1924». *Art and Archaeology 20*, 23—33.

Blegen C.W., 1928. *Zygouries: a prehistoric settlement in the valley of Cleonae*. Cambridge (Mass.).

Blegen C.W., 1930. «Gonia». *Metropolitan Museum Studies 3*, 55-80. New York.

Blegen C.W., 1937. *Prosymna the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*, v. 1-2. Cambridge (Mass.).

Blegen C.W., 1975. «Neolithic Remains at Nemea». *Hesp. 44*, 251-279.

Bourke S.J., 2007. «The Late Neolithic/Early Chalcolithic Transition at Teleilat Ghassul: Context, Chronology and Culture». *Paléorient 33 (1)*, 15–32.

Bradley R., 2007. *The Prehistory of Britain and Ireland.* Cambridge University Press.

Braidwood R., 1960. «The Neolithic Revolution», in Lamberg-Karlovsky C.C. (ed.), *Old World Archaeology, Readings from Scientific American*. San Francisco.

Braidwood R. & B. Howe, 1960. *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*. Chicago.

Braun E., 2004. *Early Beth Shan (Strata XIX-XIII) G.M. Fitzgerald's Deep Cut on the Tel*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. Pennsylvania.

Braun E., 2013. *Early Megiddo on the East Slope ("The Megiddo Stages"). A Report on the Early Occupation of the East Slope of Megiddo. Results of the Oriental Institutes Excavations, 1925-1933*. Chicago.

Brea L. B., 1964. *Poliochni, città preistorica nell'isola di Lemnos Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente*, *volume I: testo e tavole*. Roma.

Brea L. B., 1976. *Poliochni, città preistorica nell'isola di Lemnos Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente*, *volume II: testo e tavole*. Roma.

Breasted J. H., 1914. *Outlines of European History*. *Part* I *: Earliest Man, the Orient, Greece, and Rome*. Boston.

Broneer O., 1955. «Excavations at Isthmia, 1954». *Hesp*. 24,110-141.

Broneer O., 1959. «Excavations at Isthmia. Fourth campaign 1957-1958». *Hesp. 28,* 298-343.

Brunton G., 1927. *Qau and Badari I*. British School of Archaeology in Egypt. London.

Brunton G., 1948. The British Museum Expedition to Middle Egypt, 1921-1931. London.

Brunton G. & G. Caton-Thompson, 1928. «The Badarian Civilisation and Predynastic Remains near Badari». *BSAE 46*, 1-225.

Burroughs W. J., 2005. *Climate change in Prehistory*. Cambridge.

Caneva I., 1999. «Early Farmers on the Cicilian Coast:Yumuk tepe in the Seventh Millenium BC» in M. Ozdogan & N. Başgelen (eds), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization, New Discoveries*. Arkeoloji ve Sanat Yayinlari. Istanbul, 106-114.

Caskey J. L., 1954. «Excavations at Lerna, 1952-1953». *Hesp. 23*, 3-30.

Caskey J. L., 1957. «Excavations at Lerna 1956». *Hesp. 26*, 142-162.

Caskey J. L., 1960. «The Early Helladic Period in the Argolid». *Hesp. 29*, 285-303.

Caton-Thompson G. & E.W. Gardner, 1934. *The Desert Fayum, vol. 2*. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. London.

Cauvin J., 1968. *Les outillages néolithiques de Byblos et du littoral libanais.* Paris.

Cavanagh W., Crouwel J., Catling R.W.V. & G. Shipley, 1996. «The Laconia Survey II: Archaeological Data». *BSA suppl. 27.* London.

Cavanagh W., 1999. «Revenons a nos moutons: Surface survey and the Peloponnesse in the Late and Final Neolithic», in Renard J., Le Peloponnese: *Archeologie et Histoire, Actes de la recontre internationale de l' Orient* (12-15 Mai 1998). Rennes, 31, 63.

Cavanagh W., 2004. « Territory in Prehistoric Laconia », in Cavanagh W., Gallou G., Gerorgiadis M. (eds.) «Sparta and Laconia: From Prehistory to Pre-modern». London, *55-66*.

Chapman J., 1981. «The Vinča Culture of South-East Europe». *BAR* 119. Oxford.

Chapman J., 2000. *Fragmentation in Archaeology: People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South-Eastern Europe*. London.

Cherry J.F., Davis J.L., Mantzourani E., Strasser T.F. & L.E Talalay, 1988. «Archaeological survey in an artifact – rich landscape: A Middle Neolithic example from Nemea, Greece». *AJA 22*, 159-176 Archaeological Institute of America. Boston.

Chernykh E. N., 1978. «Aibunar, a Balkan copper mine of 4th millennium B.C.». *Proccedings of the Prehistoric Society 44,* 203-217.

Childe V.G., 1925. *The Dawn of European Civilization*.Oxford.

Childe V.G., 1929. *The Danube in Prehistory*.Oxford.

Childe V.G., 1929. *Most Ancient East*. London.

Childe V.G., 1934. *New Light on the Most Ancient East*. London.

Childe V. G., 1935b. «Prehistory in the USSR». *Proceedings of the Prehistoric Society 1*, 1-15.

Childe V.G., 1936. Man makes Himself. London.

Childe V. G., 1940a. *Prehistoric communities of the British Isles*. Michigan.

Childe V.G., 1956. *Man makes himself*. London.

Choay F. (ed.), 2012. *La Conférence d'Athènes sur la Conservation Artistique et Historique des Monuments (1931)*. Paris.

Christescu V., 1933. «Les stations préhistoriques de Vadastra». *Dacia III-IV* , 167-225.

Christie – Mallowan A., 2015. Come, tell me how live. London.

Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique (Novembre 1919-Novembre 1920), *Bulletin de Correspondance Hellénique* 44 (1920), 407.

Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique (novembre 1920 - novembre 1921), *Bulletin de Correspondance Hellénique* 45 (1921), 543-544.

Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique (novembre 1921 - novembre 1922), *Bulletin de Correspondance Hellénique* 46 (1922), 527-528.

Clason A.T., 1980. «Padina and Starčevo: game, fish and cattle», *Palaeohistoria 22*, 142–173.

Corbusier L., 1943, *La Charte d'Athènes*. Paris.

Craddock P.T, 1980. *Scientific Studies in Early Mining and Extractive Metallurgy*. London.

Craddock P.T., 1995. *Early Metal Mining and Production*. Edinburgh.

Craddock P.T., 2001. «From Hearth to furnace: evidences for the earliest metal smelting technologies in the Eastern Mediterranean». *Paleorient* 26, 151-165.

Darcque P., Koukouli-Chryssanthaki H., Malamidou D. & Z. Tsirtsoni, 2014. «Rapport sur les travaux de l'École française d'Athènes en 2013. DIKILI TASH». *BCH* 138, 601-611.

Dikaios P., 1936. «The Excavations at Erimi 1933-1935: Final Report». *RDAC,* 1-81. Cyprus.

Dikaios P., 1953. *Khirokitia. Monograph of the Department of Antiquities of the Government of Cyprus,1*. Oxford.

Dikaios P., 1962. «The Stone Age», in Dikaios P. and J.R. Stewart (eds.). *Swedish Cyprus Expedition,* Vol IV. Part 1A, 1-204. Lund.

Debono F. & B. Mortensen, 1990. *El Omari: a Neolithic settlement and other sites in the vicinity of Wadi Hof, Helwan with appendixes on geology by H.A. Hamroush*. Mainz.

Dennel R., 1983. *European Economic Prehistory. A new approach*. New York.

Dörpfeld W., 1927. *Alt – Ithaka*. Munchen.

Draganov V., 1998. «The Present State of Eneolithic Research in Northeastern Bulgaria and Thrace: The Area of the Krivodol-Gumelniţa-Karanovo VI Cultures», inStefanovich M., Todorova H. & H. Hauptman (επιμ.), *James Harvey Gaul, In Memoriam*. The James Harvey Gaul Foundation. Sofia, 203-221.

Dumitrescu H., 1933. «La station préhistorique du Ruginoasa». *Dacia III-IV*, 56-87.

Dumitrescu V., 1925. «Fouilles de Gumelnitsa». *Dacia* 2, 29-103.

Dumitrescu V., 1964. «Figurines from Gumelniţa». *Antiguity 38,* 221-222.

Dumitrescu Vl., 1984. «Stratigrafia aşezării-tell de pe Ostrovelul de la Căscioarele». *CCDJ 2*, 73-81.

Dunand M., 1937. *Fouilles de Byblos I, Atlas.* Paris.

Dunand M., 1939. *Fouilles de Byblos II, 1926-1932, Texte.* Paris.

Dunand M., 1954. *Fouilles de Byblos II, 1933-1938, Texte.* Paris.

Dunand M., 1937. *Fouilles de Byblos tome V. L'architecture, les tombes, le matériel domestique, des origines néolithiques a l'avènement urbain.* Paris.

Eisenberg A., 1959. *Voices from the past.* London.

Eiwanger J., 1984. *Merimde Beni-salame 1, Die Funde der Urschicht*. Mainz.

Eiwanger J., 1987. «Die Archäologie der späten Vorgeschichte: Bestand und Perspektiven», in Assmann J., Burkard G. & V. Davies (eds.), *Problems and Priorities in Egyptian Archaeology*. London/New York, 81-103.

Eiwanger J., 1988. *Merimde Beni-salame 2, Die Funde der mittleren Merimdekultur.* Mainz.

Eiwanger J., 1992. *Merimde Beni-salame 3, Die Funde der jüngeren Merimde Kultur*. Mainz.

Eiwanger J., 1999. *«Merimde Beni-salame»,* in Bard K.A. (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. London/New York, 501–505.

Evans A. J., 1921. *The Palace of Minos. Vol. I. The Neolithic and Early snd Middle Minoan Ages*. London.

Evans R.K. & A. J. Rasson, 1984. «Ex Balkanis lux? Recent Developments in Neolithic and Chalcolithic in Southeast Europe». *American Antiquity 49, 4*, 713-741.

Evans R., 1995. «Social Passion: Vere Gordon Childe in Queensland 918-1919», in Gathercole P., Irving T.H. & G. Melleuish (eds.). *Childe and Australia: Archaeology, Politics and Ideas*. University of Queensland Press. Australia, 1-26.

Felten F., Gauss W. & R. Smetana (eds.), 2007. *Middle Helladic Pottery and Synchronisms* [*Ägina-Kolonna Forschungen und Ergebnisse* I]. Vienna.

Fewkes V., Goldmann H. & R. Erich, 1933. «Excavation at Starčevo: Seasons 1931-32». *BASPR 9*, 33-48.

Fisher C. S., 1929. *The Excavation of Armageddon*. Chicago.

Fitzgerald G. M., 1934. «Excavations at Beth-Shan in 1933». *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement*, 128-134.

Fitzgerald G. M., 1935. «The Earliest Pottery of Beth-Shan». *Museum Journal 24*, 128-134.

Flannery K., 1969. «Origins and Ecological Effects of Early Domestication in Iran and the Near East», in Ucko P.J. and Dimbleby G.W. (eds.), *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*. London.

Forbes T.D.A., McIntyre, S., Lavorel S. & J. Landsberg, 1999. «Disturbance response in vegetation – towards a global perspective on functional traits». *Journal of Vegetation Science 10*, 621–630.

Forsen J., 2003. «Introduction and methology» in Forsen J. & Forsen B. (eds.), «The Asea Valley Survey. An Arcadian Mountain Valley from the Palaeolithic period until modern times». *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae. Series 4,* 13-22.

Forsen J., Forsen B. & M. Lavento, 1996. «The Asea Valley Survey: A Preliminary Report of the 1994 season». *Opuscula Atheniensia 21,* 73-97.

Fotiadis M., 2001. «Imagining Macedonia in Prehistory, ca. 1900- 1930*». Journal of Mediterranean Archaeology 14.2,* 115-135.

Fotiadis M., 2003. «Catalogue of sites», in Forsen J. & B. Forsen (eds.), «The Asea Valley Survey. An Arcadian Mountain Valley from the Palaeolithic period until modern times». *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, Series 4,* 77-126.

Fowler D. D., 1987. «Uses of the past: archaeology in the service of the state». *American Antiquity 52*, 229-248. Cambridge (Mass.).

Freedman T., Porter A. & B. Haarer, 2000. Mutational and hyperexpression – induced disruption of bipolar budding in yeast. Microbiology 146 (pt 11), 2833-2843.

French D.H., 1967. *Index of prehistoric sites in Central Macedonia and catalogue of sherd material in the University of Thessaloniki*. Athens.

Frick W., 1934. «The teaching of History and Prehistory in Germany». *Nature 133*,298-299.

Galanidou N. & C. Perlès, 2003*. The Greek Mesolithic: Problems and Perspectives*. London.

Gallis K., 1996. «Burial Customs», in Papathanasopoulos A. G. (ed.) *Neolithic culture in Greece*. Athens, 171-174.

Garašanin M., 1951. *Hronologija vinčanske grupe*. Ljubljana.

Garašanin M., 1958. «Pavlovac kod Vranja». *Starinar 7-8*/1956-57: 399.

Garašanin M., 1984. «Chronologische und kulturhistorische Probleme südthrakischer und südmakedonischer Wohnhügel». *Prähistorische Zeitschrift 59*, 3-15.

Garašanin M., 1997. «Der späte balkanisch-anatolische Komplex – Ein Rückblick nach vier Jahzehnten». *Starinar XLVIII*, 15-31.

Gardiner A., 1964. *Egypt of the Pharaohs*. Oxford.

Galanidou N. & C. Perlès, 2003*. The Greek Mesolithic: Problems and Perspectives*. London.

Gardner E.A. & S. Casson, 1918-1919. «Macedonia II, Antiquities Found in the British Zone, 1915-1919 ». *BSA 23*, 10-43.

Garstang J., 1922. «Eighteen Months Wok of the Department of Antiquities for Palestine, Lujy, 1920-December, 1921». *PEFQS 55*, 58

Garstang J., 1927. «The Date of the Destruction of Jericho». *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* 59, 96–100.

Garstang J., 1930. «Jericho, Sir. Charles Marston's Expedition of 1930». *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* 62, 123–32.

Garstang J., 1931. «The Walls of Jericho: the Marston-Melchett Expedition of 1931». *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* 63, 186–96.

Garstang J., 1932, «Jericho: City and Necropolis. 1. Late Stone Age. 2. Early Bronze Age. 3. Middle Bronze Age». *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 19*, 3–22, 35–54.

Garstang J., 1933. «Jericho: City and Necropolis. 4. Tombs of MBAii. 5. Tombs of MBAii and LBAi. 6. The Palace Area». *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 20*, *3–42*. Liverpool.

Garstang J., 1934. «Jericho: City and Necropolis. 6. The Palace Area (cont.). Palace and Store Rooms, MBii Pottery and Houses LBi. Upper Stone Building, EBi». *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 21, 99–136. Liverpool.

Garstang J., 1935. «The Fall of Bronze Age Jericho». *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement 67,* 61–68. Liverpool.

Garstang J., 1953. *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*. Oxford.

Garstang J. & J. B. E. Garstang, 1948. *The Story of Jericho*. London.

Garstang J., Droop J. P. & J. Crowfoot, 1935. «Jericho: City and Necropolis (Fifth Report)». *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 22,* 143–84. Liverpool.

Garstang J., Ben-Dor I. & G. M. Fitzgerald, 1936. «Jericho: City and Necropolis (Report for the Sixth and Concluding Season, 1936)». *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 23,* 67–100.

Gaul H. J., 1940. *The Neolithic Period in Bulgaria: early food-producing cultures of Eastern Europe*. Cambridge (Mass).

Gaul H. J., 1948. «The Neolithic Period in Bulgaria*». Bulletin of the American School of Prehistoric Research 16*, 3-252.

Geraty L. & L. Willis, 1986 «Archaeological Research in Jordan», in Geraty L. & L. Herr (eds),*The Archaeology of Jordan and other studies*. Andrews University Press.

Gibson S., 1999. «British archaeological institutions in Mandatory Palestine, 1917-1918». *Palestine Exploration Quarterly 131 (2),* 115-143.

Gill D. W. J., 2011. *Sifting the Soil of Greece: the Early Years of the British School at Athens (1886-1919)*. London.

Gjerstad E., Lindros E., Sjöqvist E. & A. Westholm, 1934. *The Swedish Cyprus Expedition: Finds and Results of the Excavation in Cyprus 1927-1931. Vol. I.* Stockholm.

Green S., 1981. *Prehistorian: A Biography of V. Gordon Childe*. Bradford-on-Avon. Wiltshire.

Glueck N., 1939. «Kilwa: A review». *Antiquity 13*, 416-424.

Goldman H., 1931. *Excavations at Eutresis: preliminary report on the excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge (Mass.).

Gopher A., 1994. «Central and Southern Levant PPN cultural Sequences: time-space systematics through typological and stylistic approaches», in: Gebel H.G. & S. Kozlowski (eds.), *Neolithic chipped stone industries of the Fertile Crescent Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence and Environment No. 1*. Berlin, 387–393.

Grajetzki W., 2003. Burial Customs in Ancient Egypt: Life in Death for Rich and Poor. Londres.

Grammenos D., 2003. Recent Research in the Prehistory of the Balkans. Thessaloniki. Archaeological Institute of Northern Greece.

Grundmann K., 1937. « Magula Hadzimissiotiki». *Attenische Mitteilungen 62,* 56-59.

Halstead P., 1994. The North-South Divide: Regional Paths to Complexity in Prehistoric Greece. *Development and Decline in the Mediterranean Bronze Age*. Sheffield.

Hansen H. D., 1933. *Early Civilization in Thessaly.* Baltimore.

Harlan J. R. & D. Zohary, 1966. «Distribution of wild wheats and barley». *Science 153*, *1074-1080*. New York.

Harland P. J., 1968. «The Excavations of Tsoungiza the prehistoric site of Nemea». *AJA 32*, 63. Boston.

Hauser M., 2008. *An Archaeology of Black Markets: local ceramics and economies in eighteenth-century Jamaica*. Florida.

Heinrich H., 2002. *Archaeology, Ideology and Society: The German Experience*. Frankfurt.

Heurtley W.A., 1923. «Excavations at Mycenae: The Grave. Stelai» *BSA 25*,126-146.

Heurtley W.A., 1932**. «**Excavations at Servia in Western Macedonia». *Antiquaries Journal 12*, 227-238.

Heurtley W.A., 1939. *Prehistoric Macedonia. An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages.* Cambridge.

Heurtley W. A. & C. A. R.Radford, 1927-1928. «Two Prehistoric Sites in Chalcidice». *BSA 29*, 117 – 186.

Hoffman M. A., 1980. *Egypt before the pharaohs*. Taylor & Francis.

Horsfield A., 1943. «Journey to Kilwa, Transjordan», *The Geographical Journal 10 (2)*, 71-77. United Kingdom.

Holmberg J. E., 1944**.** *The Swedish excavations at Asea in Arcadia.* Lund.

Holste F., 1939. «Zur chronologischen Stellung der Vinca-Keramik». *Wiener Prahistorische Zeitschrift* 26, 1-21.

Hood S., 1981. *Excavations in Chios (1938–1955). Prehistoric Emporio and Ayio Gala, τόμ. I*, Oxford.

Hood S., 1982. *Excavations in Chios (1938–1955). Prehistoric Emporio and Ayio Gala, τόμ. II*, Oxford.

Howell B., 1970. «A Survey of Eastern Arcadia in Prehistory». *BSA 65*,19-127. London.

Isăcescu C., 1984a. «Săpăturile de salvare de la Sultana, com. Mînăstirea*». Cercetări Arheologice VII,* 27–42.

Isăcescu C., 1984b. «Staţiunea eneolitică de la Sultana, com Mânăstirea. Documente recent descoperite şi informaţii arheologice». *Academia de ştiinţe sociale şi politice*, 11–20. Bucureşti.

Jacobsen T. W., 1969. «Excavations at Posto Cheli and Vicinity, Preliminary Report II: The Franchthi Cave, 1967-1968». *Hesp. 38*, 343-381.

Janse O., 1925. «Notes sur une station néolithique à Kadi Keuï sur le Bosphore». *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 22,166-171.

Janson H. W. & A. F. Janson, 2003. *A Basic History of Art* (6th version). United States.

Jirku A., 1913. *Mantik in Altisrael. Rostock*.

Jirku A., 1914. *Materialien zur Volksreligion Israels.* Leipzig.

Jirku A., 1957. *The World of the Bible*. Cleveland.

Johnson M., 1996. *The Berbati-Limnes Archaeological Survey: The Neolithic Period,* in Wells B. & C. Runnels (επιμ.), *The Berbati Limnes Archaeological Survey 1988-1990*, 37-73, Paul Astrom.

Jovanovic B., 1979. «The technology of primary copper mining in South-East Europe». *Proceedings of the Prehistoric Society 45*, 103-109. Cambridge.

Junker H., 1912. *Bericht über die Grabungen der Kaiserl, Akademie der Wissenschaften in Wien auf dem Friedhof in Turah, winter 1909 – 1910*. Vienna.

Kamrava M., 2005. *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*. University of Caliornia Press.

Kaplan J., 1960. «The Relation of the Chalcolithic Pottery of Palestine to Halafian Ware». *BASOR 159 (Oct.),* 32-36.

Kardulias P. & C. Runnels, 1996. «The lithic artifacts: Flaked stone and other non flaked lithics», in Runnels C., Pullen D. J. & S. Langdon (eds.), *Artifact and assemblage. The finds from a regional survey of the Southern Argolid, Greece. The Prehistoric and Early Iron Age Pottery and the lithic artifacts*, vol. 1, 74-139. Stanford.

Kenyon K., 1954. «Excavations at Jericho». *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 84, No. 1/2 (Jan. - Dec.),* 103-11.London.

Kenyon K., 1957. *Digging up Jericho*. London.

Kenyon K. & T. A. **Holland,** 1981. *Excavations at Jericho III: the architecture and stratigraphy of the tell*. British School of Archaeology of Jerusalem. London..

Kotsakis K., 1999. «What tells can tell: Social Space and Settlement in the Greek Neolithic», in Halstead P. (ed.), *Neolithic society in Greece*. Sheffield, 66-76.

Kourtessi-Philippakis G. (επιμ.), 2008. *La Préhistoire du sud-est européen: Traditions et innovations*, Paris: De Boccard (Études balkaniques 15).

Kourtessi-Philippakis G., 2008. «Introduction ou Quatre questions sur la Préhistoire du Sud-Est de l'Europe» στο Kourtessi-Philippakis G. (επιμ.), *La Préhistoire du Sud-Est européen: Traditions et innovations*, Paris: De Boccard (Études balkaniques 15), 9-15.

Kourtessi-Philippakis G., 2014. «Pierres de foudre et pierres taillées: l'émergence de la Préhistoire en Grèce, 1836-1905» στο Collectif, *La Grèce des origines, entre rêve et archéologie*. Paris: Réunion des Musées Nationaux, 20-27.

Kourtessi-Philippakis G., 2014. «Lithics in the Prehistory of Macedonia: Historical and methodological approaches» in E. Stefani, N. Meroussis, A. Dimoula (eds), *A Century of research in prehistoric Macedonia* 1912-2012. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «1912-2012. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 22-24 Νοεμβρίου 2012. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 113-122.

Kroeber A. & C. Kluchholm, 1952. Culture: A critical Review of Concepts and Definitions. Cambridge (Mass).

Kuijt I. & N. Goring-Morris, 2002. «Foraging, arming and Social Complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the Southern Levant: A Review and Synthesis». *Journal of World Prehistory*, Vol 16, No. 4 (December), 361-440.

László A., 2009. «The young Gordon Childe and Transylvanian Archaeology : The Archaeological Correspondence between Childe and Ferenc László». *European Journal of Archaeology, vol. 12, issue 1-3*, 35-46.

László F., 1914..*Asatâsok az Erosdi ostelepen.* Sfântu Gheorghe.

László F.,1924. «Les types de vases peints d'Ariusd». *Dacia 1*, 1-27.

László F., 1972. «Vases néolithiques a face humaine, découvertes en Roumanie. Quelques considérations concernant le thème de la face humaine sur la céramique néolithique du Bassin Danubien», in Jeno F. και J. Makkay (επιμ.*),* «Die aktuellen fragen der Bandkeramik: Akten der Pannonia Konferenzen I». *Bulletin du Misee Roi Saint-Etienne. Serie A: 18.* Szekesfehervar, *211-235*..

Lavento M., 2003. "*The geo-archaeological investigation"*, in Forsen J. & B. Forsen (eds.), «The Asea Valley Survey. An Arcadian Mountain Valley from the Palaeolithic period until modern times». *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae. Series 4, 39-61*. LI. Stockholm.

Lazarovici Gh., 1989. *Das Neolithische Heiligtum von Parţa, in Varia Arheologica, II, Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*. Varia Archaeologica Hungarica. Budapest,149-174.

Lazarovici Gh., Chis G., Oproiu T. & I. **Szűcs-Csillik,** 2002. Neolithic Shrine at Parta, Romania.

Lazarovici Gh. & M. Mantu –Lazarovici, 2003α. «The Neo-Eneolithique architecture in Banat, Transylvania and Moldavia», in Grammenos D. V. (επιμ.), *Resent Research in the Prehistory of the Balkans*. Thessaloniki, 396-486.

Lazarovici Gh. & M. Mantu –Lazarovici, 2003β. «The new archaeological research at Ruginoasa-Dealu Draghisi, Part 1, Architecture», *Studia Antiqua et Archaeologica IX, 41-74*, Iasi.

Le Brun A., 1989a. *Fouilles Récentes a Khirokitia (Chypre), 1983-1986*, Editions Recherche sur le civilisations, Mémoire 81 (Etudes Neolithiques). Paris.

Le Brun A., 1989b. « Le traitement des morts et les représentations des vivants a Khirokitia », in Peltenburg E. J., *Early Society in Cyprus*, 71-81. Edinburgh.

Leppman W., 1968. *Pompeii in fact and in fiction*. London.

Levi D., 1930-1931. «Abitazioni preistoriche sulle pendici meridionalo dell'Acropoli». *ASAA* 13-14, 411-498. Roma.

Levine E., 2009. «Philistine Weights and Economics». Annual Meeting of the American Schools of Oriental Research

Libby W. F., 1952. *Radiocarbon dating*. University of Chicago Press.

Lichardus J. & M. Lichardus- Itten (eds),1 985. *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique entre la Méditerranée et la mer Baltique.* Paris. Presses Universitaires de France.

Lloyd S. & F. Safar, 1945. «Tell Hassuna». *Journal of Near Eastern Studies 4*, 255-289.

MacDonald E., 1932. *Beth-Pelet. vol. 2, Prehistoric Fara.* Publications of the British School of Archaeology in Egypt and Egyptian Research Account, vol. 52. London.

Martian I., 1909. «Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen». *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 39*, 321-58.

Mallon A., Koeppel R. & R. Neuville, 1934. *Teleilat Ghassul I : Compte rendu des fouilles de l' Institut Biblique Pontifical, 1929-1932*. Rome

Mallowan M. E. L., 1936. «The Excavations at Tall Chagar Bazar, and an Archaeological Survey of the Habur Region, 1934-5», *Iraq 3*, 1-85.

Mallowan M. E. L., 1947. «Excavations at Brak and Chagar Bazar». *Iraq 9*, 1-87.

Mango A., 2009. *From the Sultan to Atatürk: Turkey.* London.

Mantu C. M., 1993. «Anthropomorphic representations from Precucuteni and Cucuteni cultures», in Roondenberg J. (επιμ.), «Anatolia and the Balkans». *Anatolica XIX,* 129-141. Belgium.

Marinescu-Bilcu S., 1967. «Die Bedeutung einiger Gesten und Haltungen in der jungsteinzeitlichen Skulptur der ausserkarpatischen Gebiete Rumaniens». *Dacia XI,* 47-58. Vasile Pârvan Institute of Archaeology. Bucharest.

Mateescu C. N., 1972. «Der Graben der Niederlassung von Vadastra. Beitreg zum Studium der neolithischen Graben an der unteren Donan». *Dacia XVI*, 29-37.

Mateescu C. N., 1978. «Contribution to the Study of neolithic Dwellings in Romania: a Dwellings of the second Phase of the Vâdastra (middle Neolithic)». *Dacia XXII*, 65-71.

Mazurowski R.F., 2007. *Pre- and Protohistory in the Near East: Tell Qaramel (Syria).* Polish Centre of Mediterranean Archaeology. Warsaw University.

McGeehan & V. Liritzis, 1996. *The role and development of Metallurgy in the Late Neolithic and Early Bronze Age of Greece*. Sweden.

McNairn B., 1980. *The Method and Theory of V. Gordon Childe*. Edinburgh.

Mellaart J.,1975. *The Neolithic of Near East.* Norwich.

Menghin O. & M. Amer, 1932. *The Excavations of the Egyptian University in the Neolithic Site at Maadi . First Preliminary Report (Season of 1930-1931).* Egyptian University Faculty of Arts Publication 19. Cairo.

Meissner C. & N. Kalgadouris (ed), 1905. *Comptes rendus du Congrès international d'archéologie: 1re session, Athènes, 1905, Sous la présidence de. S. A. R. le Prince Royal des Hellènes*. Imprimerie "Hestia".

Meyers E. (ed.), 1997. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Ancient Near East*. New York.

Mikov V., 1933**.** *Predistoriceski Selista i raskopki v Bulgaria*. Sofia**.**

Mikov V.,1934. «Idolnata plastika prez Novo-kamennata epoha v Bulgarija».*Izvestija na Bulgarskija Arheologiceski Institut 8,* 183–214.

Mikov V., 1939. «Karanovo, Bulgaria». *Antiquity* 13(51), 345–349.

Milojcic V., 1959. «Ergebnisse der Deutschen Ausgrabungen in Thessalien». *Jahrbuch RGZM 6,* 1-56. Mainz.

Minichreiter K., 2010. «Above - ground Structures in the Settlements of the Starčevo Culutre». *Prilozi Instituta za arheologiju u Agrebu 27(1*), 15-32.

Moore A. M. T., 1985. «The Development of Neolithic Societies in the Near East», in Wendorf F. & A. Close, *Advances in World Archaeology*, vol. 4. Orlando, 1-70. Zagreb.

Müller-Karpe H., 1968. *Handbuch der Vorgeschichte*. Munchen.

Müller K., 1938. *Tiryns IV. Die Urfirniskeramik*. München.

Mulvaney J., 1994. «Another University Man Gone Wrong: V. Gordon Childe 1892-1922», in David R. Harris (ed.). *The Archaeology of V. Gordon Childe: Contemporary Perspectives*, 55-73. London.

Mylonas G., 1929. *Excavations at Olynthos I: the Neolithic settlement*. Baltimore-London-Oxford.

Mylonas G., 1959. *Aghios Kosmas. An Early Bronze Age settlement and cemetery in Attica.* Princeton.

Negev A., 1997. «History of the Field: Archaeology in Jordan», in Meyers E. (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Ancient Near East*. New York.

Negev A. & S. Gibson, 2001. *Jericho. Archaeological Encyclopedia of the Holy Land*. New York and London.

Nestor I., 1933. *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumanien. Berichte der Romisch-Germanischen Kommissiondes DAI,* v. 22, 1-10.

Nikolić D., 2007. «The identification and Location of 'Base 9.3' at Vinča». *Glasnik srpskog arheološkog društva 23*, 27–38.

Nilsson S., 1868. *The Primitive Inhabitants of Scandinavia*. London.

Novac G. (ed.)**,** 1971. *Epoque préhistorique et protohistorique en Yugoslavie - Recherches et Resultats, VIIIe Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*. Beograd.

Novacovic P., 2011. "Archaeology in the New Countries of southeastern Europe: A Historical Perspective" in L. R. Lozny (ed.), *Comparative Archaeologies: A Sociological view of the Science of the Past.* Springer, 339-462.

Odobescu A., 1887-1900. Le trésor de Petrossa. Etude sur l'orfèvrerie antique, Tome I-III, J. Rothschild.

Opriș I. & C. Bem, 2010. «A History of Archaeology and Museography», in Romania in David W. A. (ed.), *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley 5.000 – 3500 B.C*. Princeton.

Ozdogan M., 1999. «Northwestern Turkey: Neolithic Cultures in Between the Balkans and Anatolia», in M. Ozdogan & N. Başgelen (eds), *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, *New Discoveries*. Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, 204-236.

Pantelidou Gofa M., 1996. «Central Greece», in Papathanassopoulos G. A. (ed.), *Neolithic Culture in Greece*. Athens.

Papathanassopoulos G. A. (ed.), 1996. *Neolithic Culture in Greece*. Athens.

Parvan V., 1923. *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*. Bucureşti.

Parvan V., 1926. *Getica :o Protoistorie a Daciei*. Bucureşti.

Parvan V., 1928. *Dacia: An Outline of the Early Civilization of the Carpatho-Danubian Countries*. Cambridge.

Passek T. S., 1935. *La ceramique tripolienne*. Moscow.

Perić Sl. & D. Nikolić, 2006. «On the issue of an ossuary: Pit dwelling Z in the oldest horizon at Vinča». *Starinar 56*, 47-72.
Perić Sl. & D. Nikolić, 2006. «On the issue of an ossuary: Pit dwelling Z in the oldest horizon at Vinča». *Starinar 56*, 47-72.
Petrakis S., 2002. *Ayioryitika The 1928 excavations of Carl Blegen at a Neolithic to Early Helladic settlement in Arcadia*. Philadelphia.

Petrie W. M. F., 1901. *The Royal Tombs o the Earliest Dynasties. Part II*. London.

Petrie W. M. F., 1920. *Prehistoric Egypt*. London.

Phelps B., 2004. *The Neolithic pottery sequence in southern Greece*, Oxford.

Playford, J. D., 1963. «Labour Monthly (London), 1921-1962». *Labour History* (5), 57–59.

Preziosi P. G. & S.S. Weinberg, 1970. «Evidence for painted details in Early Cycladic Sculpture». *Antike Kunst 13,* 4-12. Switzerland.

Prokhorov Alex. (ed.), 1978. *Great Soviet Encyclopedia.* New York.

Pumpelly R.,(ed.) 1908. *Explorations in Turkestan*. Washington.

Rappel J., 1980. «History of the Land», in Rappel J. (ed.), Israel. Volume I. Israel, 47–60.

Radimsky W. & M. Hornes, 1895. *Die neolithische Station von Butmir, Theil I*. Wien.

Radivojević M., Rehren T., Kuzmanović-Cvetković J. & M. Jovanović, 2014. «Context is everything indeed: a response to Šljivar and Borić». *Antiquity 88 (342),* 1315-1319.

Rawlinson G., 1898. *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*. London.

Renard J., 1995. «Le Peloponnese au Bronze Ancien». *Aegeum 13*. Liege.

Renfrew C., 1973. *Before Civilisation, the Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. London.

Renfrew C., 1994. «Concluding Remarks: Childe and the Study of Culture Process», in David R. Harris (ed.). *The Archaeology of V. Gordon Childe*: *Contemporary Perspectives*. London, 121-133.

Renfrew C. & P. Bahn, 1991. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. London.

Renfrew A.C & E. Slater, 2003. «Metal Artefacts and Metallurgy», in Elster E.S. & C. A. Renfrew «Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece», v.2. *Monumenta Archaeologica 20,* 310-311. Los Angeles.

Rey L., 1916. *Observations sur les sites préhistoriques de la Macédoine. BCH 40*, 257-292.

Richards C., 1995. «V. G. Childe at Skara Brae and Rinyo: research and redemption», in Gathercole P., Irving T. & G. Melleuish (eds.), *Childe and Australia*. Brisbane, 118-127.

Ridley C. & K.A. Wardle, 1979. «Rescue Excavations at Servia 1971-1973. A Preliminary Report». *BSA 74*, 185-230. London.

Ridley C. & Αικ. Ρωμιοπούλου, 1972. «Prehistoric settlement of Servia: west Macedonia: excavations 1972», *AAA*, τ. VI, No.3, 419-426. Αθήνα.

Rollefson G. O., 1998. «Ain Ghazal (Jirdan): ritual and ceremony III». *Paleorient 24-1*, 43-58.

Runnels C. & M. Munn, 1994. «A Register of Sites», in Jameson M. Runnels C. & Tj. H. van Andel (eds.), *A Greek Countryside. The Southern Argolid from prehistory to the present day*. Stanford,515-538.

Saflund G., 1965**.** *Excavations at Berbati 1936-1937*. Stockholm.

Said Ed., 1978. *Orientalism*. New York.

Sakellariou M. B. & N. Faraklas, 1971. *Corinthia-Cleonaea*. Athens.

Salmon J., 1972. «The Heraeum at Perachora and early Corinth and Megara». *BSA, 159-204*. London.

Saunders J. N., 2002. «Excavating memories: archaeology and the Great War 1914-2001». *Antiquity,* 76, 101-108. Antiquity Department of Archaeology. Durham University.

Schier W., 1996. «The Relative and Absolute Chronology of Vinča: New Evidence from the Type Site», in Drasovean F. (επιμ.), *Vinča Culture: his role and cultural Connections*. Timisoara, 141-162.

Schier W., 2000. «Measuring change: the Neolithic pottery sequence of VinčaBelo Brdo». *Documenta Praehistorica 27,* 187–197. Slovenia.

Schmidt H., 1932. *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumanien : die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit.* Berlin/Leipsig.

Schwidetzky I. et al. (eds), 1980. *Physical Antrhopology of European Populations*. New York.

Seeher J., 1931. «The Excavation of Roman Chamber Tombs at Corinth in 1931». *AJA 35, 424*. Boston.

Seeher J., 1990. «Maadi - eine prädynastische Kulturgruppe zwischen Oberägypten und Palästina». *Praehistorische Zeitschrift* 65, 123-156.

Seeher J., 1999. «Ma'adi and Wadi Digla», in Bard K. A. (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. London/New York, 455-458.

Segev T., 2000. *One Palestine, Complete: Jews and Arabs under the British Mandate*. New York.

Şerbănescu D. & G. Trohani, 1978. «Cercetările arheologice pe Valea Mostiştea», in V. Vrabie (ed.), *Ilfov. File de Istorie*. Bucureşti, 18-32.

Shapland A. & E. Stefani (eds.), 2017. *Archaeology Behind the Battle Lines: The Macedonian Campaign (1915–19) and its Legacy.* British School at Athens, Modern Greek and Byzantine Studies 4. London and New York.

Shear T. L., 1930. «Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930». *AJA 34,* 403-404.

Shear T. S., 1931. «The Excavation of Roman Chamber Tombs at Corinth in 1931». *AJA 35(4)*, 424-441.

Sklenar K., 1983. *Archaeology in Central Europe: The first 500 years*. Leicester University Press.

Slavisa P., 1995. *Butmir culture: origin and development*. Belgrade.

Šljivar D., **Kuzmanović-Cvetković J**. **&D**. **Jacanović, 2006.** «Belovode-Pločnik, New Contributions regarding the Copper Metallurgy in the Vinča Culture», in Tasić N. & C. Grozdanov (Eds.). *Homage to Milutin Garašanin.* Belgrade, 251-266.

Smith A. E., 1955. «Prehistoric pottery from the Isthmia», *Hesp. 24,* 142-146.

Smith H. W., 2015. *Man and His Gods*. Boston.

Srejović D., 1972*. Europe's first monumental sculpture: new discoveries at Leenski Vir*. London.

Srejović D., 1988. *The Neolithic of Serbia, Archaeological Research 1948-1988*. Beograd.

Stalio B., 1962. «Pločnik, Prokuplje. Neselje vinčanske grupe», *Arheološki Pregled 4,* 19-25. Beograd.

Stalio B., 1968. «Naselje i stan neolitskog perioda », in Neolit centralnog Balkana. Beograd, 77-106.

Stalio B., 1967a. «Pavlovac, lokalitet Gumnište». *Zbornik Narodnog Muzeja V,* 57-74. Beograd.

Ştefan G. H., 1925. «Les fouilles de Căscioarele».*Dacia 2*,138–197.

Stevenson A., 2009. *The Predynastic Egyptian cemetery of el-Gerzeh: identities and mortuary practices*. Leuven.

Stanton L. A., Ramsamy E., Seybolt J. P. & M. C. Elliott (eds.), 2012*. Cultural Sociology of the Middle East, Asia, & Africa: An Encyclopedia.* University of Denver.

Stjerna K., 1910. «Les groupes de civilization en Scandinavie à l'époque des sépultures a galerie». *L'anthropologie XXI*, 1-34.

Theoharis D., 1971. «Prehistory of Eastern Macedonia and Thrace». *Ancient Greek Cities* 9.

Thornton A., 2006. «Explorations in the Desert: The Photographic Collection of George and Agnes Horsfield». *Papers from the Institute of Archaeology 17,* 93–100.London.

Todorova H., Stefanovich M. & G. Ivanov, 2007. The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil–Blagoevgrad (Bulgaria) Serres–Amphipolis (Greece) 27.09–01.10.2004. Sofia.

Todorova H., 1978. «The Eneolithic Bulgaria». *BAR International Series 49.* Oxford.

Todorova H. & I. Vaissov, 1993. *Novokamennata epokha v Bulgaria*. Sofia : Izdatelstvo Nauka.

Treuil R., Darcque P., Poursat J.-Cl. & G. Touchais, 2008. *Les civilisations égéennes du Néolithique et de l'Âge du Bronze.* Paris.

Trigger B., 1980. *Gordon Childe: Revolutions in Archaeology*. London.

Trigger B., 1983. «V. Gordon Childe 25 Years After: His Relevance for the Archaeology of the Eighties: A Review Article». *Journal of Field Archaeology 10 (1),* 85–100. United Kingdom.

Trigger B., 1984. «Childe and Soviet Archaeology». *Australian Archaeology 18,* 1–16. United Kingdom.

Trigger B., 1994. «Childe's Relevance to the 1990s», in David R. Harris (ed.). *The Archaeology of V. Gordon Childe, Contemporary Perspectives*, 9-34. London.

Trigger B., 2006. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press.

Tringham R., 1971. *Hunters, Fishers and Farmers of Eastren Europe 6000 – 3000 BC.*, London.

Tringham R., 1983. **«**V. Gordon Childe 25 years after: His Relevance or the Archaeology of the Eighties». *Journal of Field Archaeology 10 (1)*, 85-100.

Tringham R. & D. Kristc, 1990. «Selevac. A NeolithicVillage in Yogoslavia». *Monumenta Archaeologica 15*. Los Angeles.

Tripković B., 2007. *Domaćinstvo i prostor u kasnom neolitu: vinčansko naselje na Banjici: Vinča settlement at Banjica.* Beograd.

Tylecote R. F., 1987. *The early history of metallurgy in Europe*. New York / London.

Tasić N. N., Vukadinović M. & Kapuran A., 2007. «Komparativna arheološka i geofizička ispitivanja na lokalitetu Vinča Belo Brdo metodom geoelektričnog skeniranja». *Arheologija i prirodne nauke 3,* 7-18.

Tringham R., 1971. Hunters*, Fishers and Farmers of the Eastern Europe. 6000-3000 B.C*. London.

Trohani G., Andreescu R., Lazăr C., Ignat T., Haită C., Soficaru A. & M. **Gatej,** 2007. «Sultana, com. Mânăstirea, jud. Călăraşi, Punct: Malu Roşu», in M.V. Angelescu and. F. Vasilescu (eds.). Campania 2006. A LXI-a Sesiune Naţională de Rapoarte Arheologice, Tulcea, 29 mai-1 iunie 2007. Bucureşti, 352-354.

Tylor E., 1871. *Primitive Culture,* v.1, v.2. London.

Vallois H.V., 1937. *Note sur les ossements humains de la nécropole énéolithique de Byblos (avec 2 planches)*. Tome I. Beyrouth.

Valmin M. N., 1938. *The Swedish Messenia expedition*. Lund.

Van Andel T.H. & J.C. Shackleton, 1982. «Late Palaeolithic and Neolithic coastlines of Greece and the Aegean». *JFA* 9, 445-454.

Vandier J., 1938. «British Museum Expedition to Middle Egypt. First and Second Years.1928,1929-Mostagedda and the Tasian Culture by Guy Brunton». *Journal des Savants (5)*, 231-233.

Vasić M. 1906, «Prilozi ka resavanju trojanskih problema», *GSKA LXX*, 163-289.

Vasić M., 1910, Die Hauptergebnisse der prahistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre, PZ II, 23-29.

Vasić M., 1911, «Gradac, praistorijsko nalaziste latenskog doba», *GSKA LXXXVI*, 97-134.

Vasić M., 1929. *Datovanje Butmira, Zbornk u cast Bogdana Popovica*. Beograd.

Vasić M., 1932. *Praistorijska Vinča I*. Beograd.

Vasić M., 1936. *Praistorijska Vinča II*, Beograd.

Vasić M., 1936a. *Praistorijska Vinča III*. Beograd.

Vasić M., 1936b. *Praistorijska Vinča IV*. Beograd.

Vasić M. M., 1948. «Jonska kolonija Vinča». *ZFFB I,* 85-235. Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd.

Vitelli K., 1993. Franchthi Neolithic Pottery. Volume 1: Classification and Ceramic Phases 1 and 2. Fascicle 8. Indiana University Press.

Vogeikov-Brogan N., Davis J. L. & V. Florou (eds), 2015. *Carl Blegen, personal and archaeological narratives.* Lockwood Press.

Wace A.J.B., 1913-14. «The Mounds of Macedonia». *BSA 20*, 123-124.

Wace A.J.B., 1921-1923. «Mycenae: report of the excavations of the British School at Athens», *BSA (XXV) 25,* 1-434.

Wace A.J.B., 1954. « Mycenae 1939-53», *BSA (XLIX)49,* 231-243.

Wace A.J.B., 1957. «Neolithic Mycenae», *BSA (LII) 52,* 195-196.

Wace A.J.B. & M. S Thompson, 1912, *Prehistoric Thessaly: being some account of recent excavations and explorations in north-eastern Greece from Lake Kopais to the borders of Macedonia*. Cambridge.

Waterhouse H. & H. R. Simpson, 1960. «Prehistoric Lakonia: Part I». *BSA (LV) 55*, 96 -108.

Waterhouse H. & H. R. Simpson, 1961. «Prehistoric Lakonia: Part II». *BSA (LVVI) 56,* 114-175.

Weinberg S.S., 1937. «Remains from Prehistoric Corinth», *Hesp. 6, 487*-524.

Weinberg S. S., 1947. «Aegean Chronology: Neolithic Period and Early Bronze Age». *AJA 51*, 164-182.

Weinberg S.S., 1962. «Solving a prehistoric puzzle», *Archaeology 15 (4),* 262-266.

Wheleer M., 1954. *Archaeology from the Earth*.Oxford.

William R. & P. Walter, 1998. *Noah's Flood: The New Scientific Discoveries About the Event That Changed History*. New York.

Wells B., 1994. A Prehistoric Environmental Catastrophe. The Case of Berbati and Limnes, in Kenneth A.S. *Archaeology in the Peloponnese*. Oxbow Monograph 48, 65-76.

Wells B. (ed.), 1996. *The Berbati-Limnes Archaeological Survey 1988-1990*. Stockholm.

Welter G., 1930. Naxos, in Karo, G. (Ed.), Archaologische Funde aus dem Jahre 1929 in der Ersten Halfte von 1930-Inseln, *AA* 45: 132 – 135.

Welter G., 1938. *Aigina*. Berlin.

Weninger B., Alaram-Stern E., Bauer E., Clare L., Danzeglocke U., Joris O., Kubattzki C., Rollefson G., Todorova H. & T. van Andel, 2006. «Climate forcing due to the 8200 cal yr BP event observed at Early Neolithic sites in the eastern Mediterranean».*Quaternary Research 66,* 401-420.

Wilson J. A., 1964. *Sings and Wonders upon Pharaoh*. Chicago.

Wooley C.L.,1950. *Ur of the Chaldees*. Harmondsworth. Penguin.

Weinberg S.S., 1937. «Remains from prehistoric Corinth».*Hesp. 6 (4),* 487-524.

Weinberg S.S., 1942. «The Chronology of the Neolithic Period and the Early Bronze Age in the Agean». *AJA 46,* 121.

Weinberg S.S., 1954. «The Relative Chronology of the Aegean in the Neolithic Period and the Early Bonze Age», in Ehrich R. W. (ed.) *Relative Chronologies in Old World Archaeology*. Chicago, 86-107.

Weinberg S.S., 1962. «Excavations at Prehistoric Elateia, 1959». *Hesp. 31*, 158-209.

Weiss R., 1969. *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*. Oxford.

Weiss R., 2007. *History of Archaeological Thought*. New York.

Wheeler M., 1954. Archaeology from the earth. Oxford: Clarendon Press.

Whittle A., 1996. *Europe in the Neolithic*. Cambridge.

Wirth E., 1971. *Syrien. Eine geographische Landeskunde*. Darmstadt.

Wright G. E., 1951. «An important correlation between the Palestine and Syrian Chalcolithic». *BASOR 122*, 52-55.

Wright J., Cherry J.F., Davis J. L., Mantzourani E. & S. B. Sutton, 1990. «The Nemea Valley Archaeological Project: A Preliminary report». *Hesp. 59, 601*-645.

Wright G. E., 1971. «The archaeology of Palestine from the Neolithic through the Moddle Bronze Age». *JAOS 91*, 276-293.

Yon M., 2006. *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Indiana.

Zangger E., 1991. «Prehistoric coastal environments in Greece: the vanished landscapes of Dimini Bay and Lake Lerna». *JFA 18,* 1-15.

Zutovski K., Yerkes R. W., Agam A., Wilson L., Getzov N., Milevski I. & A. Gopher, 2016. «A techno-typological analysis of fan (tabular) scrapers from Ein Zippori, Israel». *Journal of Lithic Studies. 3 (1)*, 207–238.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ. 1 Χάρτης της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Ανατολικής Μεσογείου.

Εικ. 2 Γεωμορφολογικός Χάρτης της Βαλκανικής Χερσονήσου.

Εικ. 3 Γεωμορφολογικός χάρτης της Μεσογείου.

Εικ. 4 Ιανουάριος 1923. Ομάδα Ποντίων προσφύγων στην Κέρκυρα.

Εικ. 5 Απόσπασμα από το 207ο φύλλο της εφημερίδας «Ελεύθερο Βήμα», το οποίο εκδόθηκε την Κυριακή 4 Σεπτεμβρίου 1922.

Εικ. 6 Απόσπασμα από το 210ο φύλλο της εφημερίδας «Ελεύθερο Βήμα», το οποίο εκδόθηκε την Τετάρτη 7 Σεπτεμβρίου 1922.

Εικ. 7 Ομαδική φωτογραφία της πολιτοφυλακής των Σπαρτακιστών κατά τη διάρκεια των μαχών στο Βερολίνο τον Ιανουάριο του 1919.

Εικ. 8 Εξώφυλλο της αγγλικής έκδοσης της Συνθήκης των Βερσαλλιών, 1919.

Εικ. 9 Επικύρωση της Συνθήκης του Νεϊγύ από τη Βουλγαρία με τις υπογραφές του βασιλιά Φερδινάνδου, του πρωθυπουργού Αλεξάντερ Σαμπολίνσκι και του υπουργού εξωτερικών Μιχαήλ Ματζάροφ, 1919.

Εικ. 10 Ο Ε. Βενιζέλος υπογράφει τη Συνθήκη των Σεβρών.

Εικ. 11 Οκτώβριος 1922. Η «Δίκη των ‘Εξι», διακρίνονται από αριστερά οι: Μ. Γούδας, Γ. Μπαλτατζής, Ξ. Στρατηγός, Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Ν. Θεοτόκης και ο Π. Πρωτοπαπαδάκης. Δε διακρίνεται ο στρατηγός Γ. Χατζανέστης.

Εικ. 12 Μπολσεβίκοι κόκκινοι φρουροί σε πορεία διαμαρτυρίας το 1917 για την επιστράτευση 11 εκατομμυρίων χωρικών στα πλαίσια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Εικ. 13 Ο Αλέξ. Παπαναστασίου σε φωτογραφία του 1923, στο γραφείο του σπιτιού του στην οδό Πινδάρου στην Αθήνα.

Εικ. 14 Ο Ε. Βενιζέλος σχολιάζει την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου.

Εικ. 15 Ο Arthur Balfour και το κείμενο της δήλωσης, 1917.

Εικ. 16 Ο Βρετανός πρωθυπουργός Μπέντζαμιν Ντισραέλι με τη βοήθεια της Κύπρου αποκαθιστούν τον Σουλτάνο στη θέση του, γελοιογραφία της εποχής στο περιοδικό *Punch.*

Εικ. 17 G. Kossina, το 1907 (1858 - 1931).

Εικ. 18 V. G. Childe (1892-1957).

Εικ. 19 R.E.M.. Wheeler (1890-1976).

Εικ. 20 Χάρτης της Θράκης, όπου σημειώνεται η θέση Παραδημή στο νομό Ροδόπης.

Εικ. 21 Χάρτης της Μακεδονίας.

Εικ. 22 Γραπτά όστρακα από τον οικισμό του Πολυστύλου.

Εικ. 23 Εγχάρακτα νεολιθικά όστρακα από τον Ακροπόταμο (1-6) και το Πολύστυλο (7-10).

Εικ. 24 Νεολιθικά ειδώλια και πέλεκεις από τον Ακροπόταμο (1-3, 6, 7-11, 13-14, 18-20) και το Πολύστυλο (4-5, 12, 15-17).

Εικ. 25 Γραπτά όστρακα από τον Ακροπόταμο.

Εικ. 26 Κάτοψη και τομή του σπηλαίου της Ηρακλείτσας.

Εικ. 27 Σταλακτίτες στην οροφή του σπηλαίου της Ηρακλείτσας.

Εικ. 28 Θέρμη Τούμπα.

Εικ. 29 Ανασκαφές στην Όλυνθο, 1931. Mary Ross (Ellingson), Alexander Schulz, Walter Graham (πίσω), Γ. Μυλωνάς (καθισμένος κάτω) και Gladys Davidson (Weinberg) που *διαβάζει The Nation. ASCSA Archives, Saul and Gladys Weinberg Papers.*

Εικ. 30 Όλυνθος, 1931.

Εικ. 31 Σέρβια.

Εικ. 32 Χάρτης της Θεσσαλίας, σημειώνεται η νεολιθική θέση Χατζημισιώτικη Μαγούλα.

Εικ. 33 Χάρτης της Στερεάς Ελλάδας, σημειώνονται οι νεολιθικές θέσεις Θήβα (1), Πολύγυρα (2), Έυτρηση (3), Αθήνα (4) και η θέση Κολώνα (5) στην Αίγινα.

Εικ. 34 Χάρτης της Πελοποννήσου.

Εικ. 35 Μπερμπάτι. Άποψη της ανατολικής πλαγιάς του λόφου Μαστός πριν από την ανασκαφή της μυκηναϊκής Συνοικίας του Αγγειοπλάστη στη δεκαετία του 1930.

Εικ. 36 Μεσσηνία, Μάλθη. Ο Nathan Valmin (όρθιος στα δεξιά με λευκό καπέλο) κατά τη διάρκεια της ανασκαφής στην ακρόπολη τη δεκαετία του 1930.

Εικ. 37 Μυκήνες. Η Πύλη των Λεόντων το 1898.

Εικ. 38 Χάρτης με τα νησιά του Ιονίου Πελάγους, όπου σημειώνεται με κόκκινο χρώμα η θέση Χοιροσπηλιά στη Λευκάδα.

Εικ. 39 Ανασκαφές στη Χοιροσπηλιά, Λευκάδα.

Εικ. 40 Χάρτης των νησιών του Αιγαίου. Σημειώνεται το νησί της Χίου με τη θέση Άγιος Γάλας και το νησί της Λήμνου, όπου εντοπίστηκε ο νεολιθικός οικισμός της Πολιόχνης.

Εικ. 41 Λήμνος Πολιόχνη. Οι A. della Seta, Roberto Paribeni, Pellegrino Sestieri και Giorgio Monaco μαζί με τους εργάτες μπροστά από τα τείχη της Κυανής περιόδου (3.200 – 2.800 π.Χ. περίπου), στο τέλος της ανασκαφής του 1934.

Εικ. 42 Χάρτης των νησιών του Αιγαίου πελάγους και των Σποράδων. Σημειώνεται με κόκκινο χρώμα η νεολιθική θέση Παλάτια στη Νάξο.

Εικ. 43 Η πρώτη σελίδα της αναφοράς των ερευνών του 1910 από τον H. Schmidt στο Cucuteni.

Εικ. 44 Θέσεις και πολιτισμικές ενότητες της 5ης και 4ης χιλιετίας π. Χ. στη ΝΑ Ευρώπη.

Εικ. 45 Sultana - Malu Roşu.

Εικ. 46 Sultana - Malu Roşu, 1923.

Εικ. 47 Sultana - Malu Roşu. Διακόσμηση κεραμικής.

Εικ. 48 Sultana - Malu Roşu.Ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια.

Εικ. 49 Gumelniţa. Τοπογραφικό Σχέδιο.

Εικ. 50 Gumelniţa. Απόδοση του στρώματος σε βάθος 1,60 μ. – 1,80 μ.

Εικ. 51 Gumelniţa. Θραύσματα τοιχοποιίας (1-3) και κομμάτι από κάρβουνο (4).

Εικ. 52 Δείγμα κεραμικής από την Gumelniţa.

Εικ. 53 Gumelniţa. Λίθινα λαξευμένα τέχνεργα.

Εικ. 54 Gumelniţa. Ειδώλια.

Εικ, 55 Căscioarele – Ostrovel. Τοπογραφικό σχέδιο.

Εικ, 56 Căscioarele – Ostrovel. Κεραμική.

Εικ, 57 Căscioarele – Ostrovel. Κεραμική.

Εικ. 58 Căscioarele – Ostrovel. Αγκίστρια.

Εικ. 59 Căscioarele – Ostrovel. Ανθρωπόμορφα ειδώλια.

Εικ. 60 Căscioarele – Ostrovel. Ζωόμορφα ειδώλια.

Εικ. 61 Ανασκαφή στη θέση Ariuşd από τον F. László, 1910.

Εικ. 62 Ruginoasa. Τοπογραφικό σχέδιο.

Εικ. 63 Ruginoasa. Στρωματογραφία.

Εικ. 64 Glina. Τοπογραφικό σχέδιο.

Εικ. 65 Glina. Στρωματογραφία.

Εικ. 66 Vădastra. Τοπογραφικό σχέδιο.

Εικ. 67 Măgura Fetelor.

Εικ. 68 Vădastra. Κεραμική.

Εικ. 69 Parţa. Αναπαράσταση του δεύτερου ιερού.

Εικ. 70 Vinča-Belo Brdo. Στιγμιότυπο από την καταγραφή των βαθών (πιθανόν το 1912) από τον M. Vasić.

Εικ. 71 Vinča-Belo Brdo. Άποψη των ανασκαφών, 1931 (οι λάκκοι που φαίνονται εντοπίστηκαν σε βάθος 9,2 μ.).

Εικ. 72 Χάρτης που σημειώνονται οι θέσεις Yümük Tepe και Chagar Bazar.

Εικ. 73 Tell Judeideh.

Εικ. 74 Tell Judeideh. Ανασκαφή σε βάθος τριάντα μέτρων (30 μ.).

Εικ. 75 Tell Judeideh. A: Τετράγωνα E -F 7-9 στο επίπεδο 8 (δεξιά του δρόμου) και επίπεδα 10-7 (αριστερά του δρόμου) / B: Τετράγωνα D - F 7 – 9, στο επίπεδο 7.

Εικ. 76 Ο J. Garstang στην Ιεριχώ φωτογραφίζοντας μία προσφάτως ανασκαμμένη απόθεση.

Εικ. 77 Ιεριχώ. Ανασκαφή στα βορειοανατολικά στα τέλη 1936 (PPN).

Εικ. 78 Teleilat el Ghassul.

Εικ. 79 Beth Shan.

Εικ. 80 Η θέση Beth Shan στο χάρτη.

Εικ. 81 Φωτογραφία της Βύβλου, έπειτα από τις ανασκαφές του M. Dunand.

Εικ. 82 Chagar Bazar. Βαθύς λάκκος από τα νοτιοανατολικά.

Εικ. 83 Chagar Bazar. Ο M. E. L. Mallowan με εργάτες.

Εικ. 84 Chagar Bazar. Ανασκαφή σε εξέλιξη.

Εικ. 85 Chagar Bazar. Καθαρισμός τάφου.

Εικ. 86 Chagar Bazar. Ταφή στην επιφάνεια.

Εικ. 87 Άραβες εργάτες ανασκάπτουν στη θέση Ugarit.

Εικ. 88 Η πόλη Ma'adi. Τοπογραφικό σχέδιο.

Εικ. 89 Ma'adi. Ταφή 44.

Εικ. 90 Mostagedda.

Εικ. 91 Ίσως ο G. Brunton στο El Matmar.

Εικ. 92 Χάρτης της Κύπρου.

Εικ. 93 Η Σουηδική Αποστολή στην Κύπρο (1927-1931). Λάπηθος.

Εικ. 94 Στο δρόμο για την Κυθρέα.

Εικ. 95 Γράφημα που παρουσιάζει την κατανομή των νεολιθικών θέσεων στην Ελλάδα ανά περιοχή.

Εικ. 96 Γράφημα που παρουσιάζει τους τύπους των νεολιθικών θέσεων στην Ελλάδα.

Εικ. 97 Γράφημα που παρουσιάζει την κατανομή των νεολιθικών θέσεων στη Βαλκανική.

Εικ. 98 Γράφημα που παρουσιάζει την κατανομή των νεολιθικών θέσεων στην Ανατολική Μεσόγειο.

Εικ. 99 Χρ. Τσούντα, *Αι προϊστορικαί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, 1908.

Εικ. 100 W. Dörpfeld *Alt – Ithaka,* 1927.

Εικ. 101 Γ. Μυλωνάς, *Η Νεολιθική Εποχή εν Ελλάδι,* 1928.

Εικ. 102 C .W. Blegen, *Prosymna the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*, 1937.

Εικ. 103 W. A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia. An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages,* 1939.

Εικ. 104 Εξώφυλλο των Πρακτικών της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Εικ. 105 Εξώφυλλο της Αρχαιολογικής Εφημερίδος.

Εικ. 106 V. G. Childe, *The Danube in Prehistory,* 1929.

Εικ. 107 Εξώφυλλο του περιοδικού Dacia

Εικ. 108 V. G. Childe, *The Most Ancient East*, 1929.

Εικ. 109 V. G. Childe, *Man makes Himself*, 1936.

Εικ. 110 W.M.F. Petrie, *Prehistoric Egypt*, 1920.

Εικ. 111 W.M.F. Petrie & J.G. Duncan, *Corpus of dated Palestinian Pottery*, 1920.

Εικ. 112 Gjerstad et al., *The Swedish Cyprus Expedition,* 1934.

Εικ. 113 Απόσπασμα του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill σχετικά με τις έρευνες στις Μυκήνες, 05 / 05 / 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Εικ. 114 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill, 21 / 07 / 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Εικ. 115 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον J. P. Harland, 28 / 06 / 1927. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11)

Εικ. 116 Απόσπασμα επιστολής του C.W. Blegen προς τον B. H. Hill σχετικά με το περιστατικό που αφορούσε τον θάνατο του Henry Dewing, 05 / 05 / 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Εικ. 117 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill σχετικά με τα σχέδιά του να επισκεφτεί μαζί με τον A. J. B. Wace την Κρήτη, 13 / 07 /1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Εικ. 118 Απόσπασμα επιστολής του B. H. Hill προς τον C. W. Blegen , 28 / 07 /1925. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Εικ. 119 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill, σχετικά με τις αλλαγές που θα πραγματοποιούνταν στη Σχολή προκειμένου να φιλοξενούνται και γυναίκες, 31 / 07/ 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Εικ. 120 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον J. P. Harland σχετικά με το θέμα της δημοσίευσης των ανασκαφών της Αίγινας, 13 / 01 / 1926. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11)

Εικ. 121 Απόσπασμα επιστολής του B. H. Hill προς τη H. Goldman, σχετικά με την ανασκαφή στην Εύτρηση, 02 / 08 / 1924. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3)

Εικ. 122 Απόσπασμα επιστολής της H. Goldman προς τον C. W. Blegen, στο οποίο επισημαίνεται η δυσκολία φύλαξης των ανασκαφών, 16 / 10 / 1926. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 11)

Εικ. 123 Επιστολή της H. Goldman στον B. B. Hill, 25 / 08 / 1925. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3)

Εικ. 124 Αναφορά πεπραγμένων του C. W. Blegen, 13 / 05 / 1926. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16)

Εικ. 125 Έγγραφο σχετικά με την παραλαβή κιβωτίων ανθρωπολογικού υλικού από τις ανασκφές του W. A. Heurtley στη Μακεδονία, 1933 (15 / 03 / 1933). (ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε)

Εικ. 126 Έγγραφο προς το ανθρωπολογικό Μουσείο, 1933 (04 / 04 / 1933). (ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε)

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Εικ. 1 Χάρτης της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Ανατολικής Μεσογείου. (πηγή: Google maps)

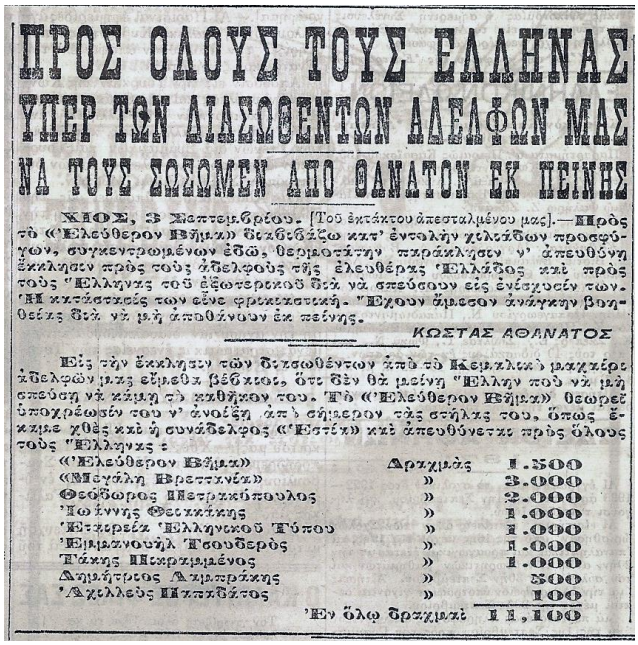

Εικ. 2 Γεωμορφολογικός Χάρτης της Βαλκανικής Χερσονήσου. (πηγή: photodentro.edu.gr)

Εικ. 3 Γεωμορφολογικός χάρτης της Μεσογείου. (πηγή: photodentro.edu.gr)

Εικ. 4 Ιανουάριος 1923. Ομάδα Ποντίων προσφύγων στην Κέρκυρα. (πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών)

ΠΡΟΣ ΟΔΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΑΣΩΘΕΝΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΑΣ

ΝΑ ΤΟΥΣ ΣΩΣΩΜΕΝ ΑΠΟ ΘΑΝΑΤΟΝ ΕΚ ΠΕΙΝΗΣ

ΧΙΟΣ, 3 Σεπτεμβρίου. [Τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου μας].—Πρὸς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» ἐκδίδω κατ' ἐντολὴν χιλιάδων προσφύγων, συγκεντρωμένων ἐδῶ, θερμοτάτην παράκλησιν ν' ἀπευθύνῃ ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ ὅτι νὰ σπεύσουν εἰς ἐνίσχυσίν των. Ἡ κατάστασις τῶν εἶνε φρικαστική. Ἔχουν ἄμεσον ἀνάγκην βοηθείας διὰ νὰ μὴ ἀποθάνουν ἐκ πείνης.

ΚΩΣΤΑΣ ΑΘΑΝΑΤΟΣ

Εἰς τὴν ἔκκλησιν τῶν διασωθέντων ἀπὸ τὸ Κεμαλικὸ μακελλεῖο ἀδελφῶν μας εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι δὲν θὰ μείνῃ Ἕλλην ποὺ νὰ μὴ σπεύσῃ νὰ κάμῃ τὸ καθῆκον του. Τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» θεωρεῖ ὑποχρέωσίν του ν' ἀνοίξῃ ἀπὸ σήμερον τὰς στήλας του, ὅπως ἔκαμε χθὲς καὶ ἡ συνάδελφος «Ἑστία» καὶ ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας :

«Ἐλεύθερον Βῆμα»	Δραχμὰς	1.500
«Μεγάλη Βρεττανία»	»	3.000
Θεόδωρος Πετρακόπουλος	»	2.000
Ἰωάννης Φωτιάκης	»	1.000
Ἑταιρεία Ἑλληνικοῦ Τύπου	»	1.000
Ἐμμανουὴλ Τσουδερὸς	»	1.000
Τάκης Πικραμμένος	»	1.000
Δημήτριος Λαμπράκης	»	500
Ἀχιλλεὺς Παπαδάτος	»	100
Ἐν ὅλῳ δραχμαὶ		11.100

Εικ. 5 Απόσπασμα από το 207ο φύλλο της εφημερίδας «Ελεύθερο Βήμα», το οποίο εκδόθηκε την Κυριακή 4 Σεπτεμβρίου 1922.. (διευθ. Δημ. Λαμπράκης)

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ

ΠΡΟΣ ΟΔΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

«Πεντακόσιαι καὶ πλέον χιλιάδες ἀδελφῶν τῆς Δυτ. Μικρᾶς Ἀσίας εἶνε κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην χωρὶς στέγην, χωρὶς ἄρτον. Φεύγοντες πρὸ τοῦ προελαύνοντος Τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν πατοικιῶν αὐτῶν, εὑρίσκονται τώρα συντετριμμένα ἐλεεινὰ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὰς νήσους τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τὰ παράλια τῆς Θράκης ἢ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνακαταληφθέντος Μικρασιατικοῦ ἐδάφους.

»Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδήλωσεν ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν περιθαλψιν τῶν πτωχῶν τούτων συντετριμμένων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκρούσαμεν ἤδη τὰς θύρας τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀμερικανικῆς ὀργανωμένης φιλανθρωπίας, καὶ ἔχομεν ταχεῖαν καὶ ἄμεσον τὴν βοήθειαν τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπιτροπῆς Περιθάλψεως διὰ τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολήν. Ἀλλὰ δὲν εἶνε δίκαιον οὐδὲ ἐθνικῶς ἀξιοπρεπὲς νὰ καθυστερήσωμεν ἡμεῖς.

»Ἕλληνες, πλούσιοι καὶ πτωχοί!

»Ζητοῦμεν ἄμεσον καὶ ταχεῖαν ὄχι τὴν κατὰ δύναμιν ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὲρ δύναμιν συνδρομήν σας ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μας. Ἀπὸ σᾶς πρωτίστως ἐξαρτᾶται νὰ σωθῶσιν ἐκ τῆς πείνης, τοῦ ψύχους καὶ τῶν ἀσθενειῶν ἥμισυ καὶ πλέον ἑπτομμυρίου ψυχῶν τὸ πλεῖστον γυναῖκες καὶ παιδία.

»Ἐπιτροπὴ πολυμελὴς ὑπὸ τὴν Προεδρίαν Ἡμῶν, ἐξ ἀποφάσεως τῶν Δύο Σωμάτων καταρτισθεῖσα, δέχεται τὸν ἔρανον πλουσίων καὶ πτωχῶν.

»Ὁ πλούσιος ἐν ἐλέει Θεός, ἂς ἀνταμείψῃ ὑμᾶς πλουσιοπαρόχως.

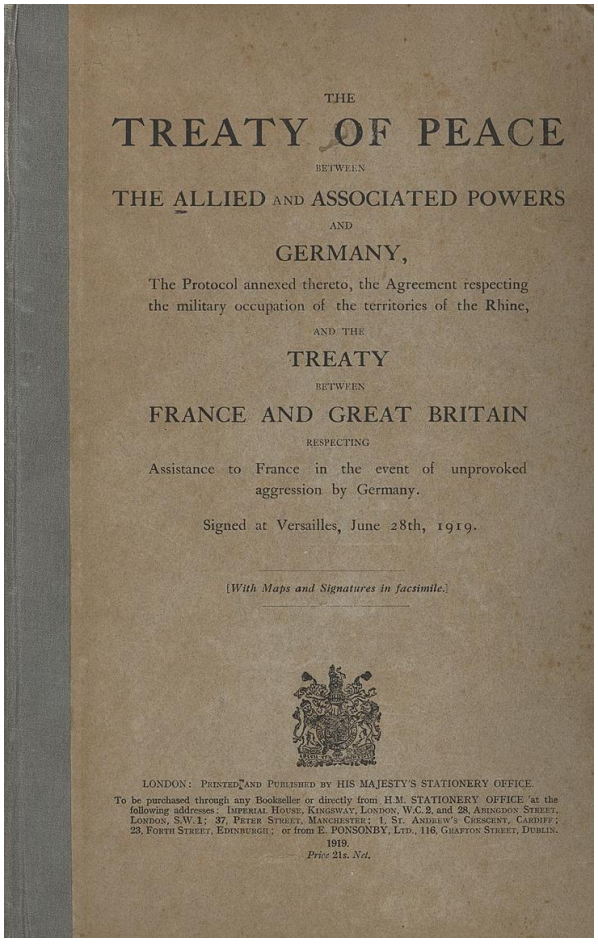
»Μᾶς ἐλέχθη καθαρὰ παρὰ ἐξεχουσῶν ξένων προσωπικοτήτων ὅτι περιμένουν εἰς τὸ ἔργον τῆς περιθάλψεως Ἑλλήνων, νὰ ἴδωσι συγκινουμένους πρὸ τῶν ἄλλων τοὺς πλουσίους Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ΜΕΛΕΤΙΟΣ»

Εικ. 6 Απόσπασμα από το 210ο φύλλο της εφημερίδας «Ελεύθερο Βήμα», το οποίο εκδόθηκε την Τετάρτη 7 Σεπτεμβρίου 1922.
(διευθ. Δημ. Λαμπράκης)

Εικ. 7 Ομαδική φωτογραφία της πολιτοφυλακής των Σπαρτακιστών κατά τη διάρκεια των μαχών στο Βερολίνο τον Ιανουάριο του 1919.
(πηγή: el.wikipedia.org)

THE

TREATY OF PEACE

BETWEEN

THE ALLIED AND ASSOCIATED POWERS

AND

GERMANY,

The Protocol annexed thereto, the Agreement respecting the military occupation of the territories of the Rhine,

AND THE

TREATY

BETWEEN

FRANCE AND GREAT BRITAIN

RESPECTING

Assistance to France in the event of unprovoked aggression by Germany.

Signed at Versailles, June 28th, 1919.

[With Maps and Signatures in facsimile.]

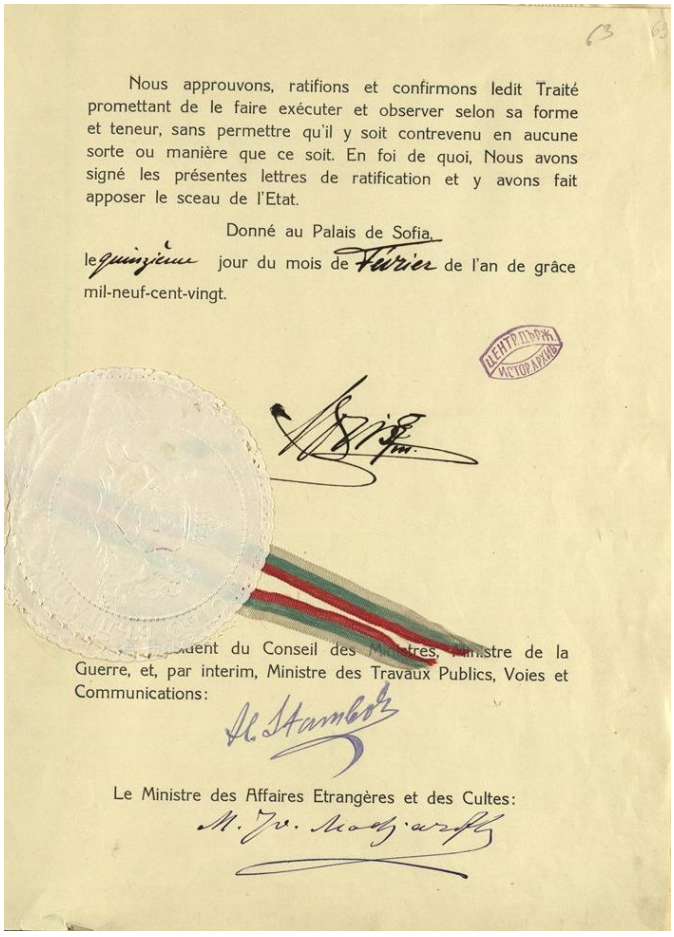
LONDON: PRINTED AND PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE.

To be purchased through any Bookseller or directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses: IMPERIAL HOUSE, KINGSWAY, LONDON, W.C. 2, and 28, ABINGDON STREET, LONDON, S.W. 1; 37, PETER STREET, MANCHESTER; 1, ST. ANDREW'S CRESCENT, CARDIFF; 23, FORTH STREET, EDINBURGH; or from E. PONSONBY, LTD., 116, GRAFTON STREET, DUBLIN.

1919.

Price 21s. *Net.*

Εικ. 8 Εξώφυλλο της αγγλικής έκδοσης της Συνθήκης των Βερσαλλιών, 1919.
(πηγή: el.wikipedia.org)

Nous approuvons, ratifions et confirmons ledit Traité promettant de le faire exécuter et observer selon sa forme et teneur, sans permettre qu'il y soit contrevenu en aucune sorte ou manière que ce soit. En foi de quoi, Nous avons signé les présentes lettres de ratification et y avons fait apposer le sceau de l'Etat.

Donné au Palais de Sofia,

le quinzième jour du mois de Février de l'an de grâce mil-neuf-cent-vingt.

...ident du Conseil des Ministres, Ministre de la Guerre, et, par interim, Ministre des Travaux Publics, Voies et Communications:

Le Ministre des Affaires Etrangères et des Cultes:

Εικ. 9 Επικύρωση της Συνθήκης του Νεϊγύ από τη Βουλγαρία με τις υπογραφές του βασιλιά Φερδινάνδου, του πρωθυπουργού Αλεξάντερ Σαμπολίνσκι και του υπουργού εξωτερικών Μιχαήλ Ματζάροφ, 1919.
(πηγή: el.wikipedia.org)

Εικ. 10 Ο Ε. Βενιζέλος υπογράφει τη Συνθήκη των Σεβρών.
(πηγή: el.wikipedia.org)

Εικ. 11 Οκτώβριος 1922. Η «Δίκη των ‘Εξι», διακρίνονται από αριστερά οι: Μ. Γούδας, Γ. Μπαλτατζής, Ξ. Στρατηγός, Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Ν. Θεοτόκης και ο Π. Πρωτοπαπαδάκης. Δε διακρίνεται ο στρατηγός Γ. Χατζανέστης. (πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο ΕΛΙΑ)

Εικ. 12 Μπολσεβίκοι κόκκινοι φρουροί σε πορεία διαμαρτυρίας το 1917 για την επιστράτευση έντεκα εκατομμυρίων (11.000.000) χωρικών στα πλαίσια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. (πηγή: el.wikipedia.org)

Εικ. 13 Ο Αλέξ. Παπαναστασίου σε φωτογραφία του 1923, στο γραφείο του σπιτιού του στην οδό Πινδάρου στην Αθήνα. (πηγή: Λεβίδι Αρκαδίας, Μουσείο –Αρχείο Αλέξανδρος Παπαναστασίου)

3Η ΕΚΔΟΣΙΣ

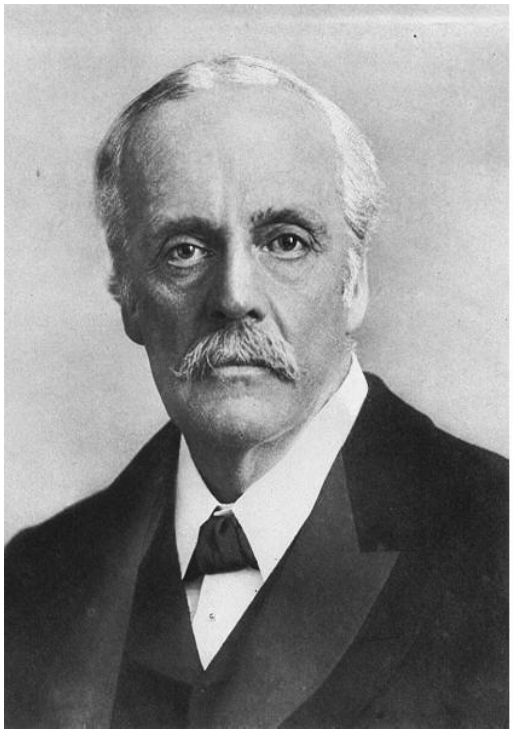
Ο κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΞΑΙΡΕΙ ΤΗΝ ΥΠΟΓΡΑΦΗΝ ΤΟΥ ΣΥΜΦΩΝΟΥ

Η ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΙΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΝ

ΠΕΡΑΝ, 28. (Τηλ) φημα «'Ακροπόλεως»). —'Ο κ. Βενιζέλος σήμερον συνεγυμάτισε, άνευ τῆς κυρίας του, μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Τὸ ἀπόγευμα ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων εἶχε μακρὰν σύσκεψιν μετὰ τοῦ 'Ισμὲτ πασᾶ. 'Ακολούθως ἐπεσκέφθη τοὺς πρεσβευτὰς Σερβίας, 'Ελλάδος καὶ Γαλλίας. Αὔριον (σήμερον) τὴν πρωΐαν θὰ καταθέσῃ στέφανον εἰς τὸ μνημεῖον τῶν ἡρώων καὶ ἀκολούθως θὰ μεταβῇ εἰς Χάλκην.

Εἰς δηλώσεις του ὁ κ. Βενιζέλος ἐξῆρεν ὡς ἱστορικὰς τὰς στιγμὰς τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ συμφώνου καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ ὄχι μόνον διότι ἐπισημοποιεῖ τὴν ἑλληνοτουρκικὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν εἰρήνην εἰς τὴν 'Εγγὺς 'Ανατολήν. 'Εν τέλει ἐτόνισεν ὅτι δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ προσχώρησις καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν κρατῶν εἰς τὸ ἑλληνοτουρκικὸν σύμφωνον.

Εικ. 14 Ο Ε. Βενιζέλος σχολιάζει την υπογραφή του ελληνοτουρκικού συμφώνου. (πηγή: Slpress.gr)

Foreign Office,
November 2nd, 1917.

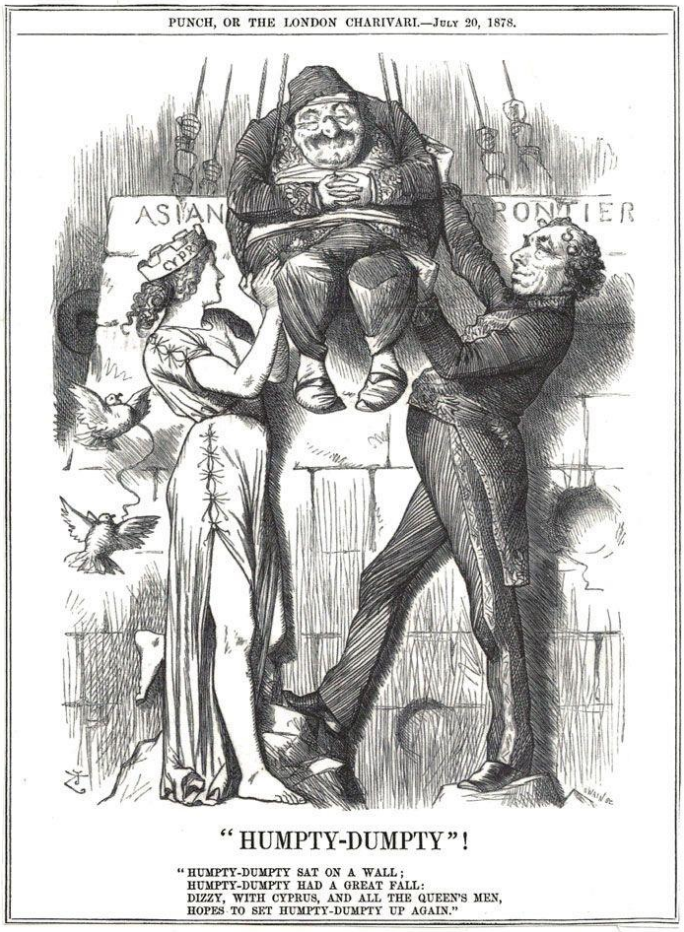
Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country"

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Εικ. 15 Ο Arthur Balfour και το κείμενο της δήλωσης, 1917. (πηγή: el.wikipedia. org)

Εικ.16 Ο Βρετανός πρωθυπουργός Μπέντζαμιν Ντισραέλι με τη βοήθεια της Κύπρου, αποκαθιστούν τον Σουλτάνο στη θέση του, γελοιογραφία της εποχής στο περιοδικό *Punch.* (πηγή: el.wikipedia. org)

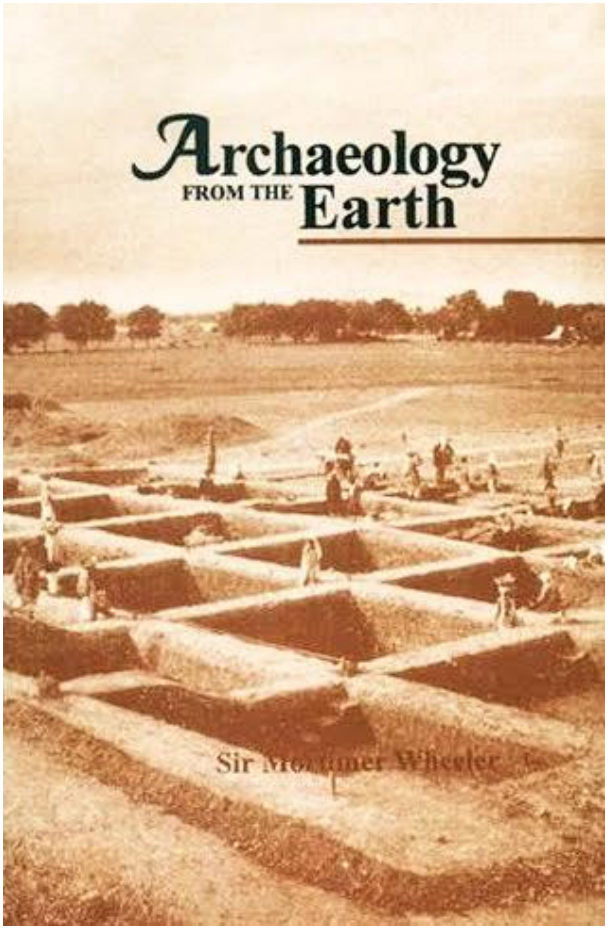
Εικ. 17 G. Kossina, το 1907 (1858 - 1931). (πηγή: en.wikipedia.org)

Εικ. 18 V. G. Childe (1892-1957). (πηγή: en.wikipedia.org)

Εικ. 19 R.E.M. Wheeler (1890-1976).
(πηγή: en.wikipedia.org)

(πηγή:www.archeologiesenchantier.ens.fr)

Εικ. 20 Χάρτης της Θράκης, όπου σημειώνεται η θέση Παραδημή στο νομό Ροδόπης.

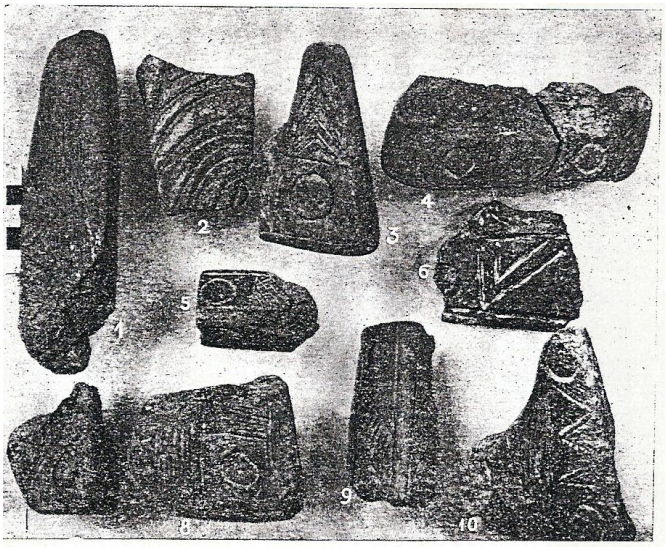

Εικ. 21 Χάρτης της Μακεδονίας.

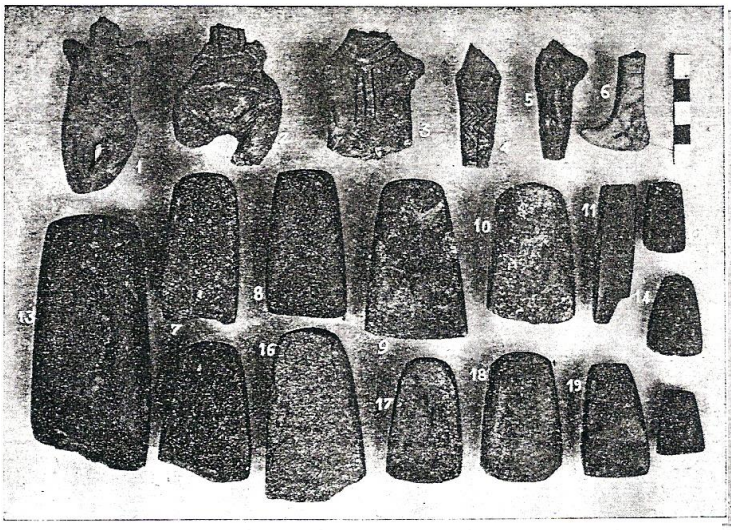
1. Ντικιλί Τας
2. Πολύστυλο
3. Ακροπόταμος
4. Οφρύνιο
5. Νέα Ηρακλείτσα
6. Λιμνότοπος – Βαρδινό
7. Στίβος – Γουμένιτσα
8. Πυλάια – Καπουτζήδες
9. Επανομή – Κριτσιανά
10. Σαράτσι – Περιβολάκι
11. Θέρμη Τούμπα
12. Όλυνθος
13. Άγιος Μάμας
14. Αρμενοχώρι
15. Σέρβια
16. Δισπηλιό

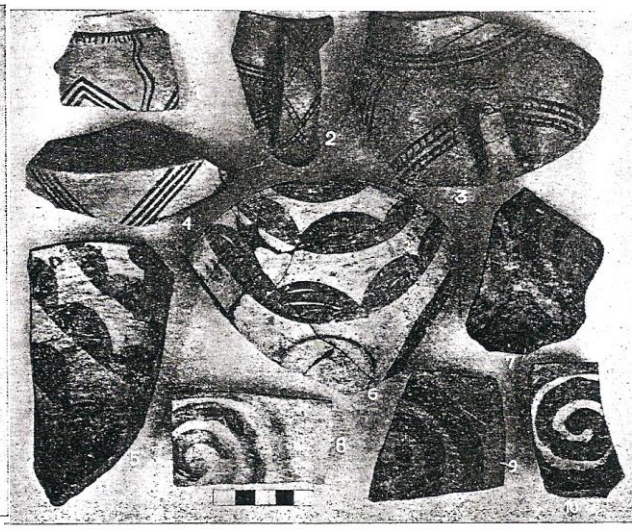
Εικ. 22 Γραπτά όστρακα από τον οικισμό του Πολυστύλου. (πηγή: Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 110, εικ. 8)

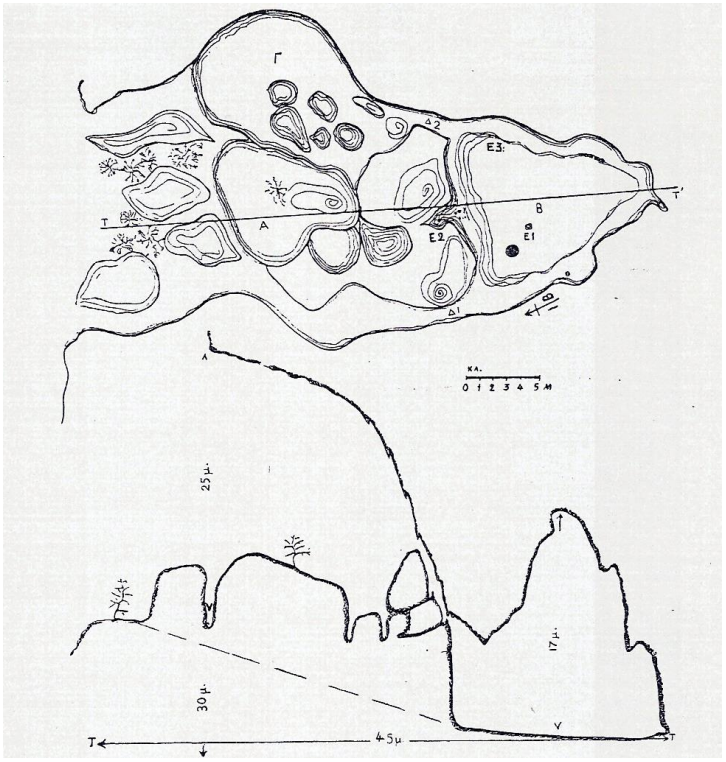
Εικ. 23 Εγχάρακτα νεολιθικά όστρακα από τον Ακροπόταμο (1-6) και το Πολύστυλο (7-10). (πηγή: ΠΑΕ 1938, 107, εικ. 4)

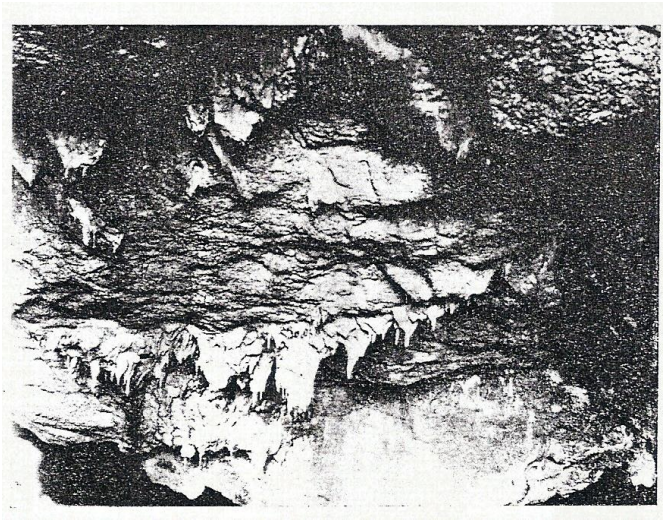
Εικ. 24 Νεολιθικά ειδώλια και πέλεκεις από τον Ακροπόταμο (1-3, 6, 7-11, 13-14, 18-20) και το Πολύστυλο (4-5, 12, 15-17). (πηγή: Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 108, εικ. 5)

Εικ. 25 Γραπτά όστρακα από τον Ακροπόταμο. (πηγή: Μυλωνάς - Μπακαλάκης 1938, 106, εικ. 3)

Εικ. 26 Κάτοψη και τομή του σπηλαίου της Ηρακλείτσας. (πηγή: Μπακαλάκης 1938, 83, εικ. 2)

Εικ. 27 Σταλακτίτες στην οροφή του σπηλαίου της Ηρακλείτσας.
(πηγή: Μπακαλάκης 1938, 86, εικ. 5)

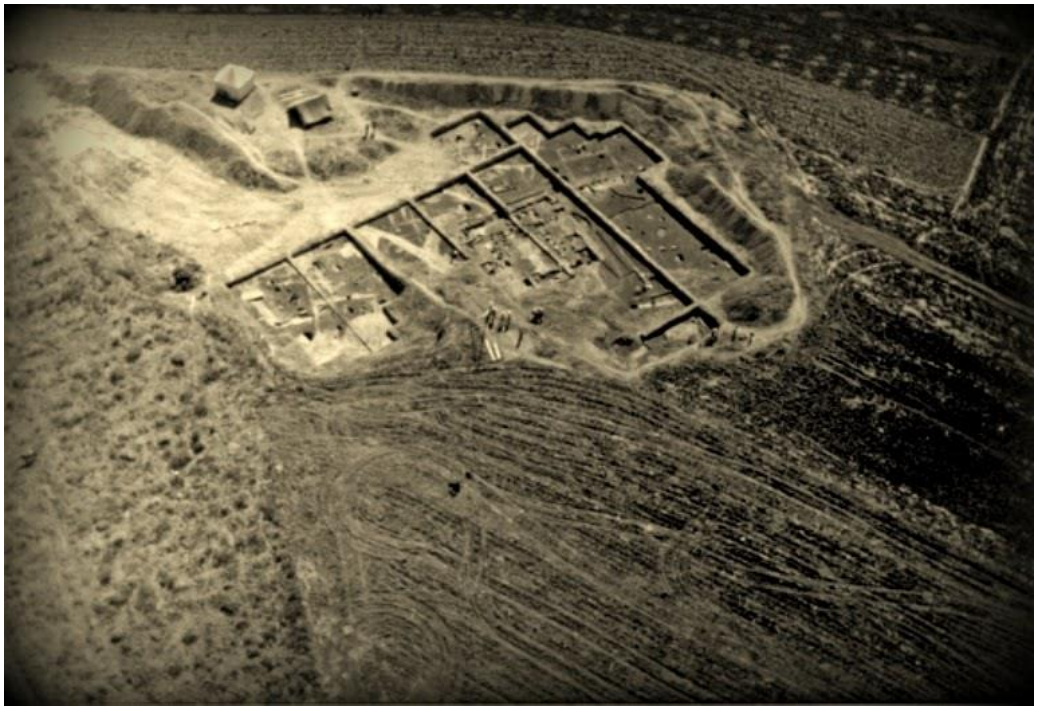
Εικ. 28 Θέρμη Τούμπα. (πηγή: Gardner & Casson 1918-1919, πιν. XI: 2)

Εικ. 29 Ανασκαφές στην Όλυνθο, 1931. Mary Ross (Ellingson), Alexander Schulz, Walter Graham (πίσω), Γεώργιος Μυλωνάς (καθισμένος κάτω) και Gladys Davidson (Weinberg) που *διαβάζει The Nation. ASCSA Archives, Saul and Gladys Weinberg Papers.* (πηγή: nataliavogeikoff.com)

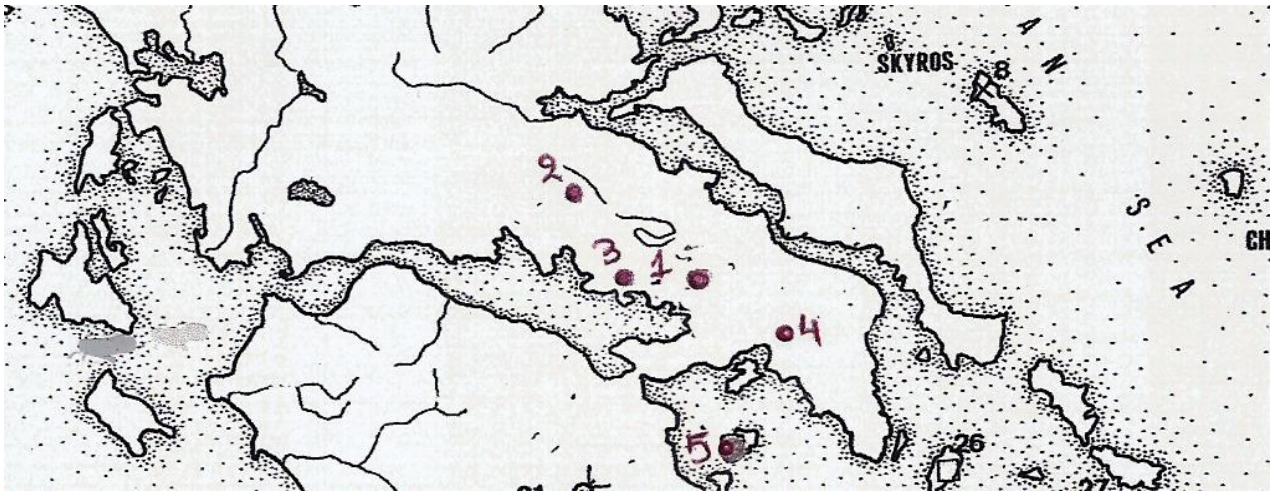
Εικ. 30 Όλυνθος, 1931. (πηγή: dlibrary.ascsa.edu.gr)

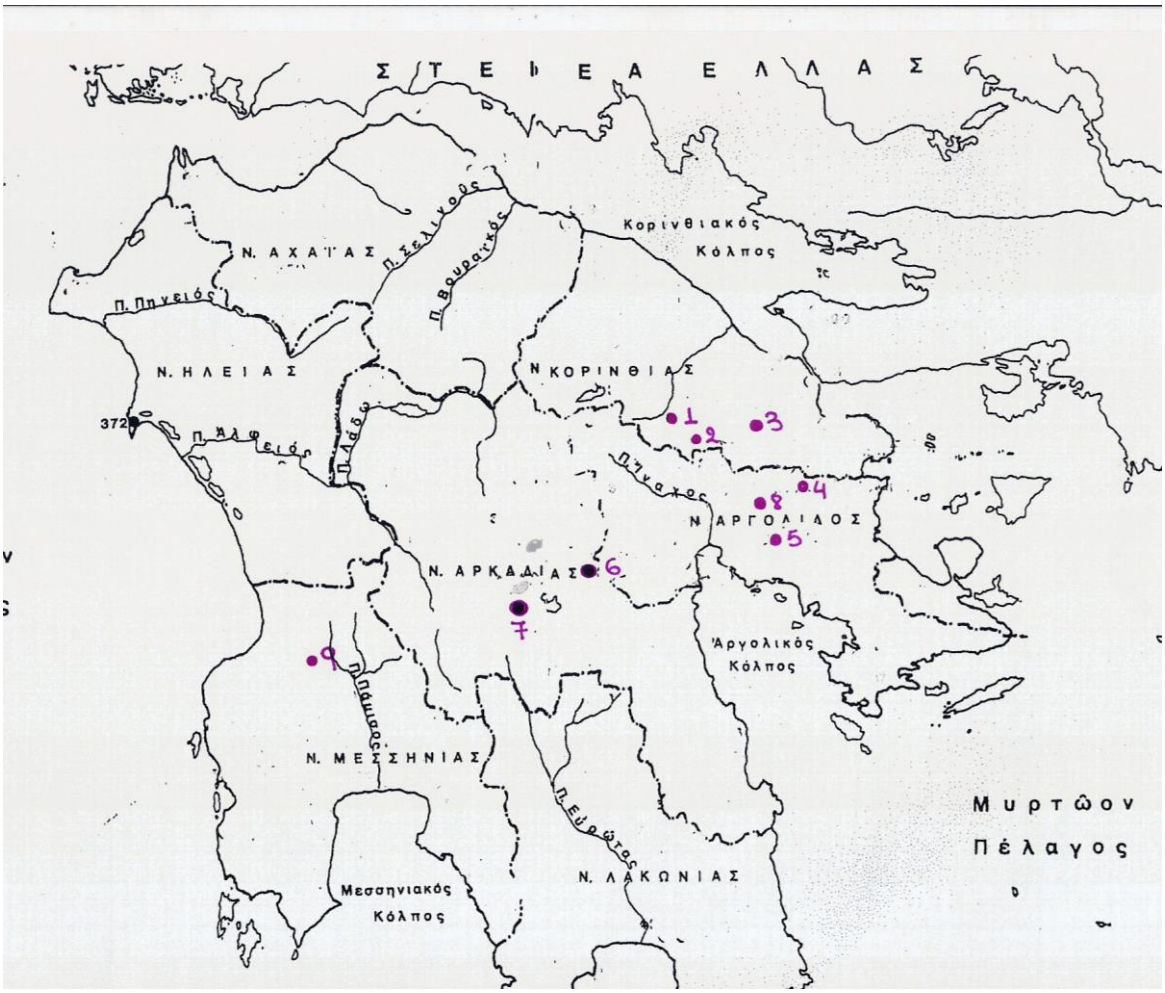
Εικ. 31 Σέρβια (πηγή: theancientwebgreece.files.wordpress.com)

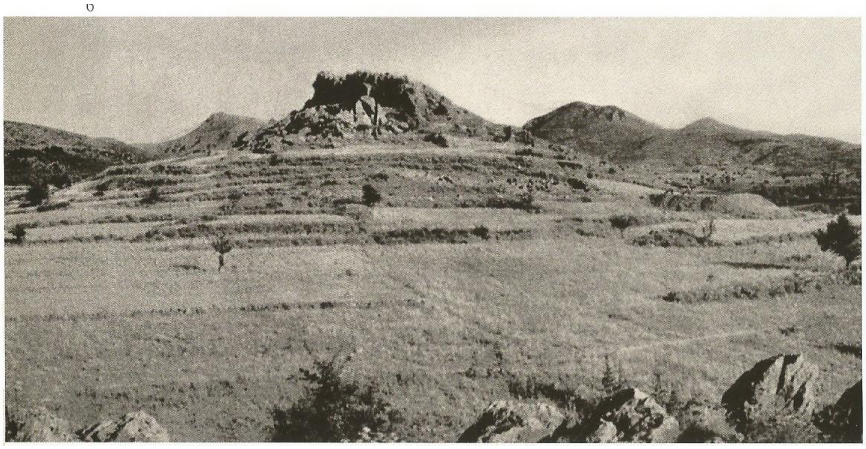
Εικ. 32 Χάρτης της Θεσσαλίας, σημειώνεται η νεολιθική θέση Χατζημισιώτικη Μαγούλα.

Εικ. 33 Χάρτης της Στερεάς Ελλάδας, σημειώνονται οι νεολιθικές θέσεις Θήβα (1), Πολύγυρα (2), Έυτρηση (3), Αθήνα (4) και η θέση Κολώνα (5) στην Αίγινα.

Εικ. 34 Χάρτης της Πελοποννήσου : 1. Φλιούς, 2. Νεμέα, 3. Κλενιές, 4. Μπερμπάτι, 5. Τίρυνθα, 6. Αγιωργίτικα, 7. Ασέα, 8. Ηραίο, 9. Μάλθη.

Εικ. 35 Μπερμπάτι. Άποψη της ανατολικής πλαγιάς τουλόφου Μαστός πριν από την ανασκαφή της μυκηναϊκής Συνοικίας του Αγγειοπλάστη στη δεκαετία του 1930. (πηγή: Κουκουζέλη 2005, 148, εικ. 6)

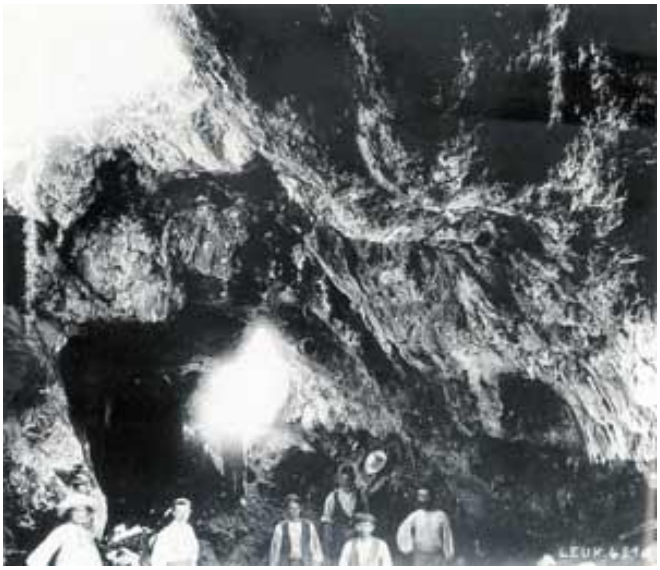
Εικ. 36 Μεσσηνία, Μάλθη. Ο N. Valmin (όρθιος στα δεξιά με λευκό καπέλο) κατά τη διάρκεια της ανασκαφής στην ακρόπολη τη δεκαετία του 1930. (πηγή: Κουκουζέλη 2005, 151, εικ. 9)

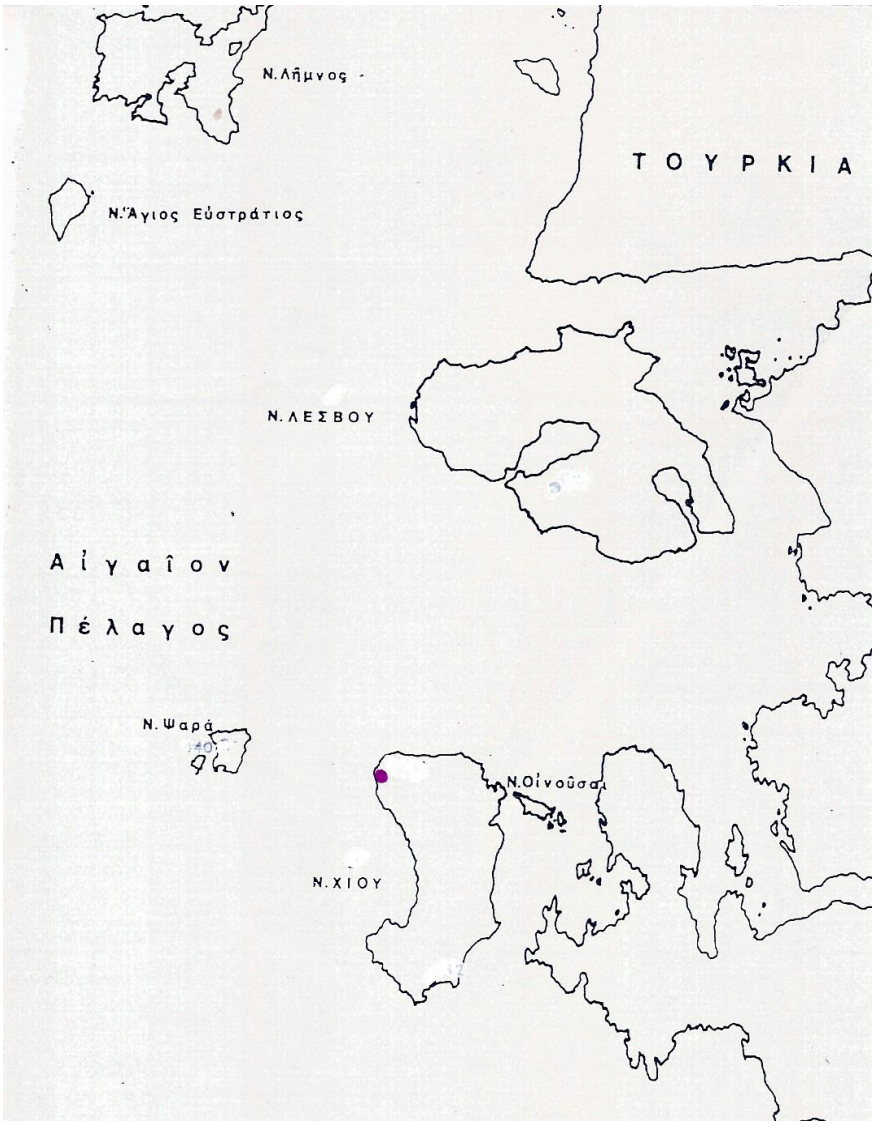
Εικ. 37 Μυκήνες. Η Πύλη των Λεόντων το 1898. (πηγή: Κουκουζέλη 2005, 76, εικ. 2)

Εικ. 38 Χάρτης με τα νησιά του Ιονίου Πελάγους, όπου σημειώνεται με κόκκινο χρώμα η θέση Χοιροσπηλιά στη Λευκάδα.

Εικ. 39 Ανασκαφές στη Χοιροσπηλιά, Λευκάδα. (πηγή:www.apollonion.gr/dimotika_diamerismata.php)

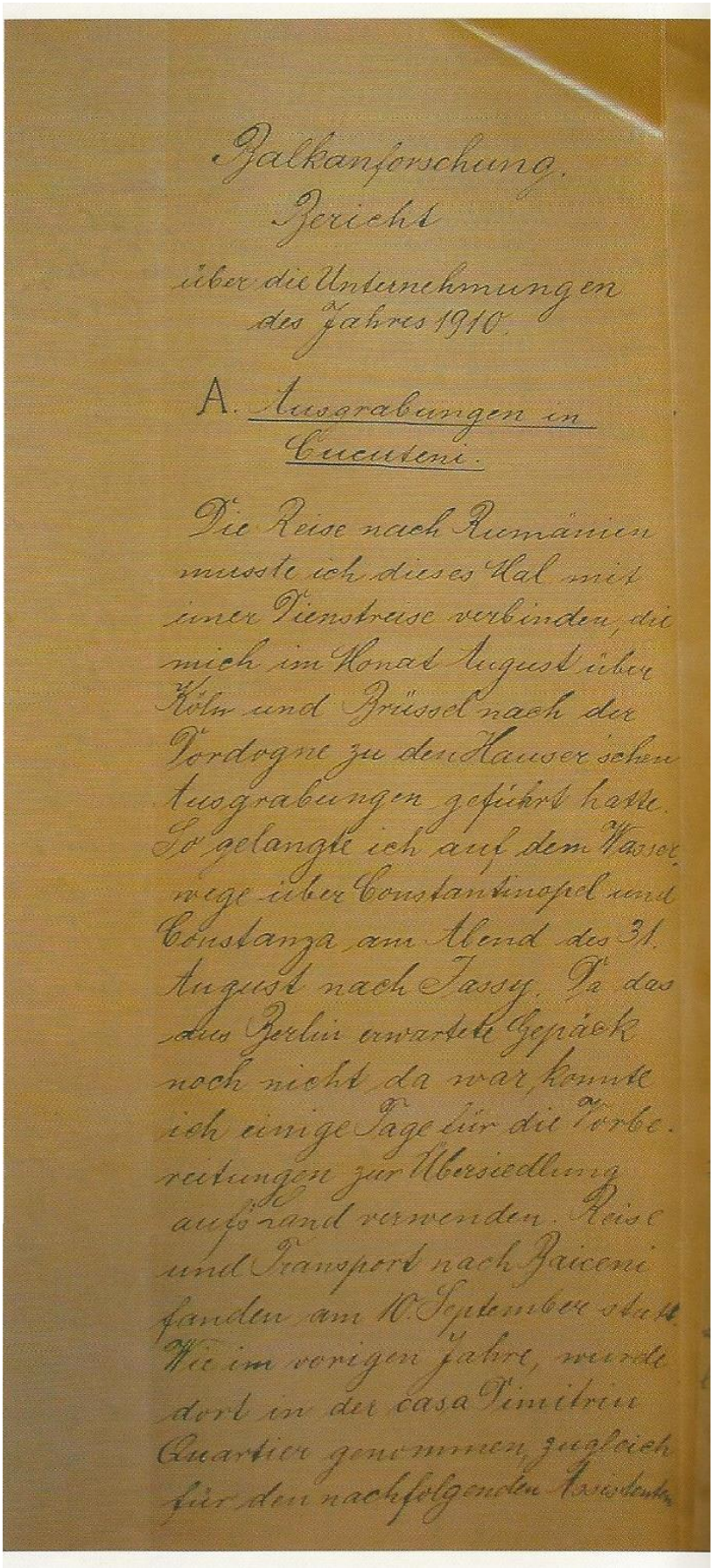
Εικ. 40 Χάρτης των νησιών του Αιγαίου. Σημειώνεται το νησί της Χίου με τη θέση Άγιος Γάλας και το νησί της Λήμνου, όπου εντοπίστηκε ο νεολιθικός οικισμός της Πολιόχνης.

Εικ. 41 Λήμνος Πολιόχνη. Οι A. della Seta, Roberto Paribeni, Pellegrino Sestieri και Giorgio Monaco μαζί με τους εργάτες μπροστά από τα τείχη της Κυανής περιόδου (3.200 – 2.800 π.Χ. περίπου), στο τέλος της ανασκαφής του 1934. (πηγή: Κουκουζέλη 2005, 111, εικ. 3)

Εικ. 42 Χάρτης των νησιών του Αιγαίου πελάγους και των Σποράδων. Σημειώνεται με κόκκινο χρώμα η νεολιθική θέση Παλάτια στη Νάξο.

Balkanforschung.

Bericht

über die Unternehmungen
des Jahres 1910.

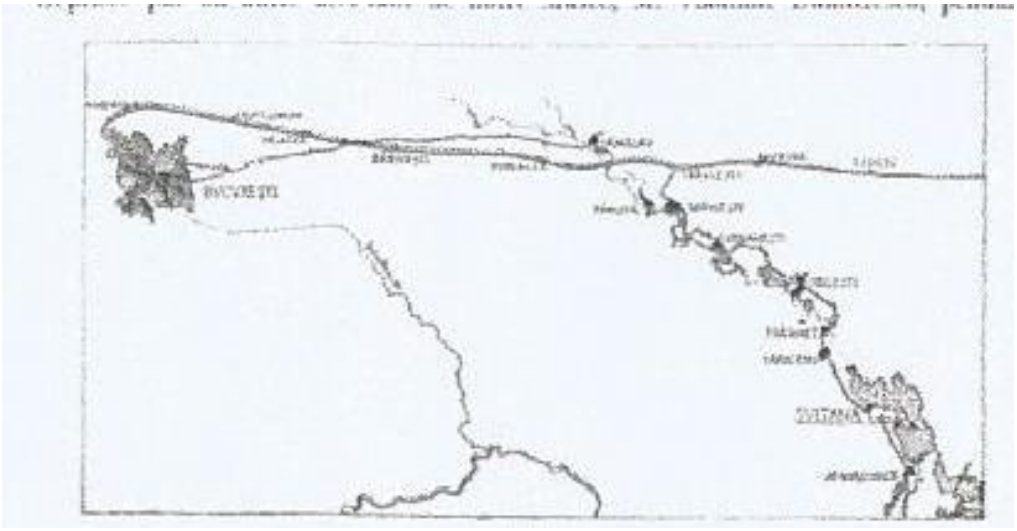
A. Ausgrabungen in
Cucuteni.

Die Reise nach Rumänien
musste ich dieses Mal mit
einer Dienstreise verbinden, die
mich im Monat August über
Köln und Brüssel nach der
Nordregion zu den Hauser'schen
Ausgrabungen geführt hatte.
So gelangte ich auf dem Wasser-
wege über Constantinopel und
Constanza am Abend des 31.
August nach Jassy. Da das
des Berlin erwartete Gepäck
noch nicht da war, konnte
ich einige Tage für die Vorbe-
reitungen zur Übersiedlung
aufs Land verwenden. Reise
und Transport nach Baiceni
fanden am 10. September statt.
Wie im vorigen Jahre, wurde
dort in der casa Dimitriu
Quartier genommen, zugleich
für den nachfolgenden Arbeiter-

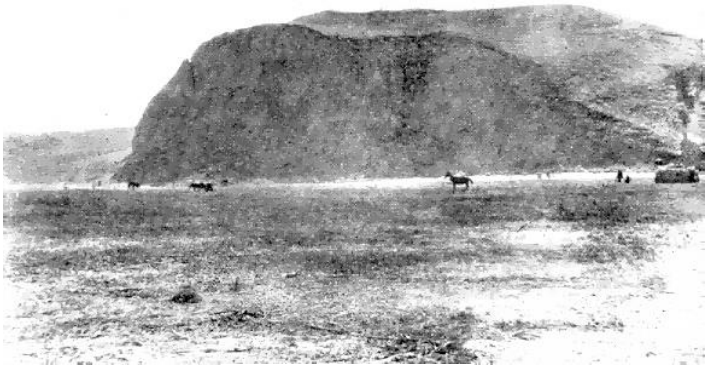
Εικ. 43 Η πρώτη σελίδα της αναφοράς των ερευνών του 1910 από τον H. Schmidt στο Cucuteni. (πηγή: David (ed.) 2010, 62, 2-3)

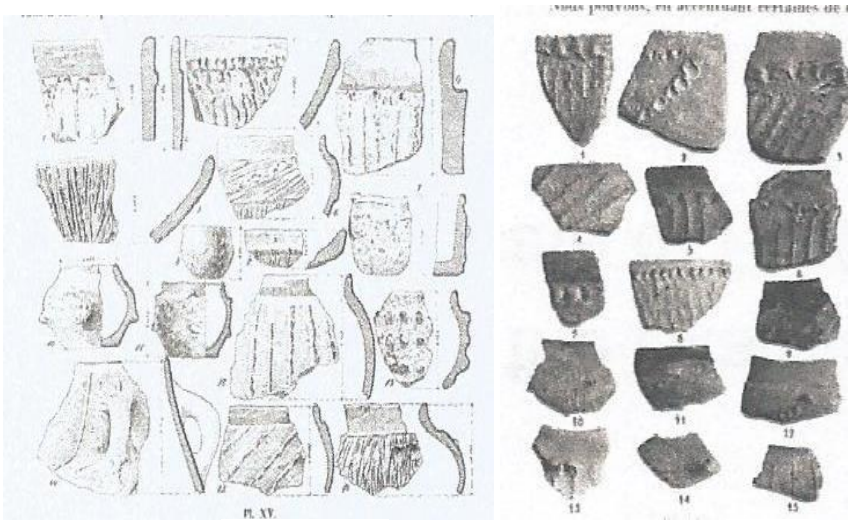
Εικ. 44 Θέσεις και πολιτισμικές ενότητες της 5ης και 4ης χιλιετίας π. Χ. στη ΝΑ Ευρώπη. (πηγή: Παπαδημητρίου (επιμ.) 2010, 16, εικ. 1-1)

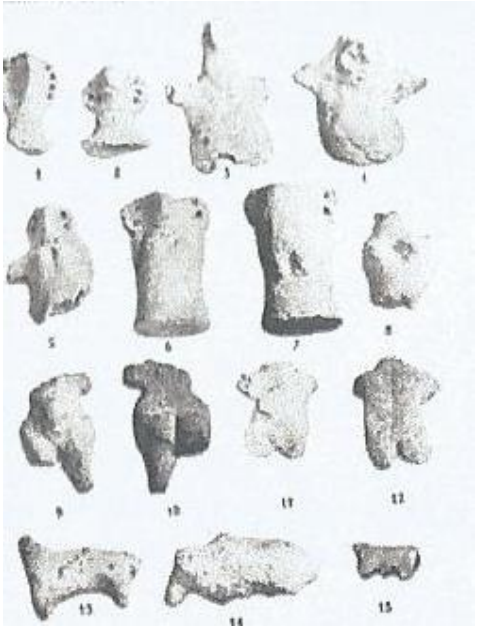
Εικ. 45 Sultana - Malu Roşu. (πηγή: Andriesescu 1924, 52, fig. 1)

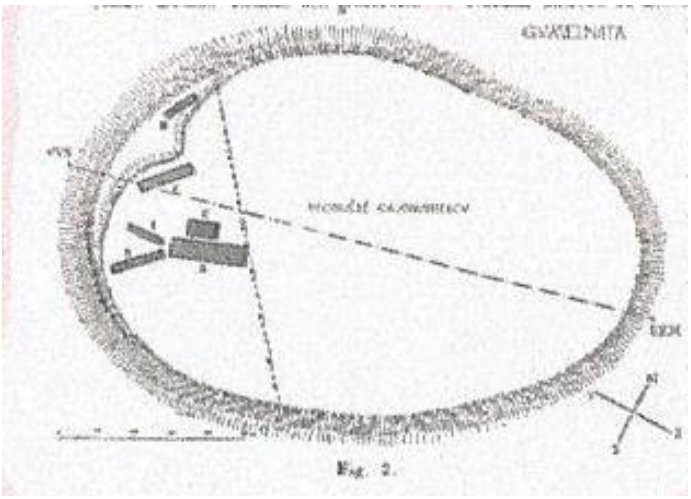
Εικ. 46 Sultana - Malu Roşu, 1923.
(πηγή: Andrieşescu 1924, 54, fig. 3)

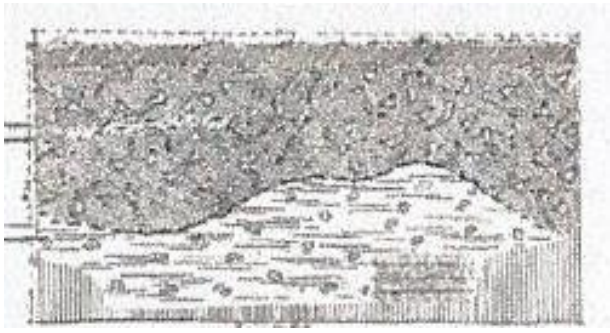
Εικ. 47 Sultana - Malu Roşu. Διακόσμηση κεραμικής. (πηγή: Andrieşescu 1924, 77, pl. XV / Andrieşescu 1924, 78, pl. XVI)

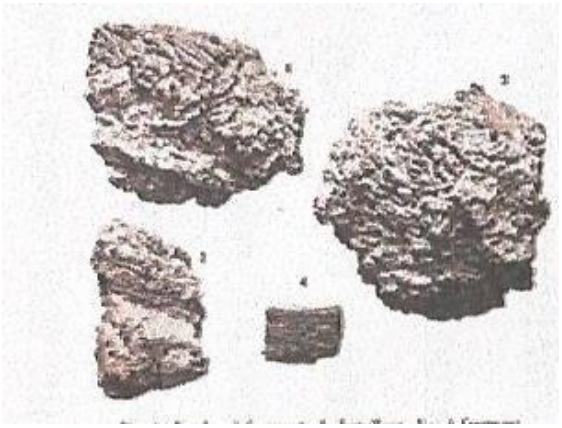
Εικ. 48 Sultana-Malu Roşu. Ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια. (πηγή: Andrieşescu 1924, 101, pl. XXXV)

Εικ. 49 Gumelniţa. Τοπογραφικό Σχέδιο. (πηγή: Dumitrescu 1925, 30, fig. 2)

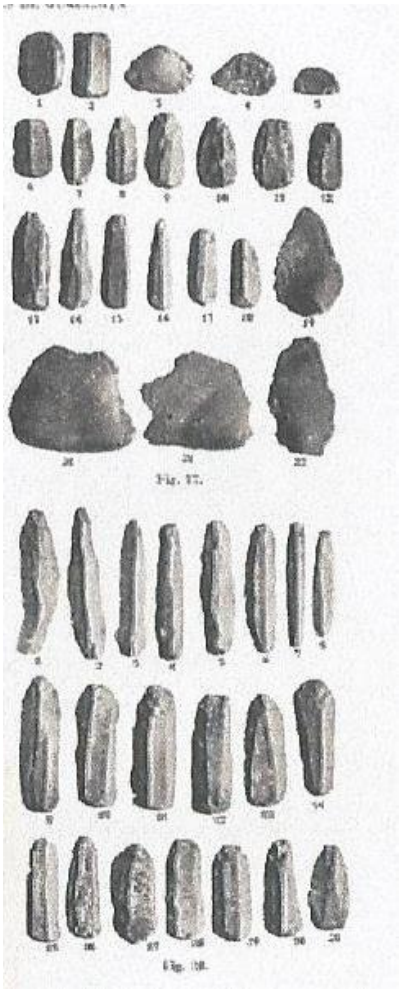
Εικ. 50 Gumelniţa. Απόδοση του στρώματος σε βάθος 1,60 μ. – 1,80 μ. (πηγή: Dumitrescu 1925, 33, fig. 4)

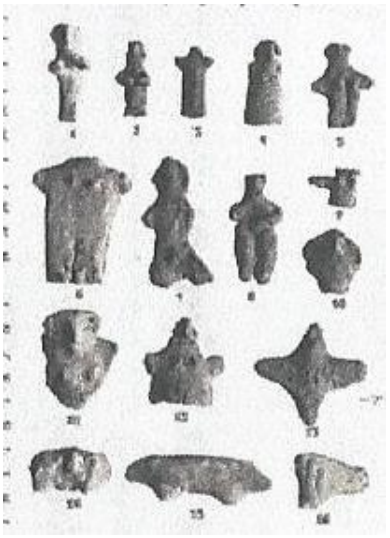
Εικ. 51 Gumelniţa. Θραύσματα τοιχοποιίας (1-3) και κομμάτι από κάρβουνο (4). (πηγή: Dumitrescu 1925, 40, fig. 8)

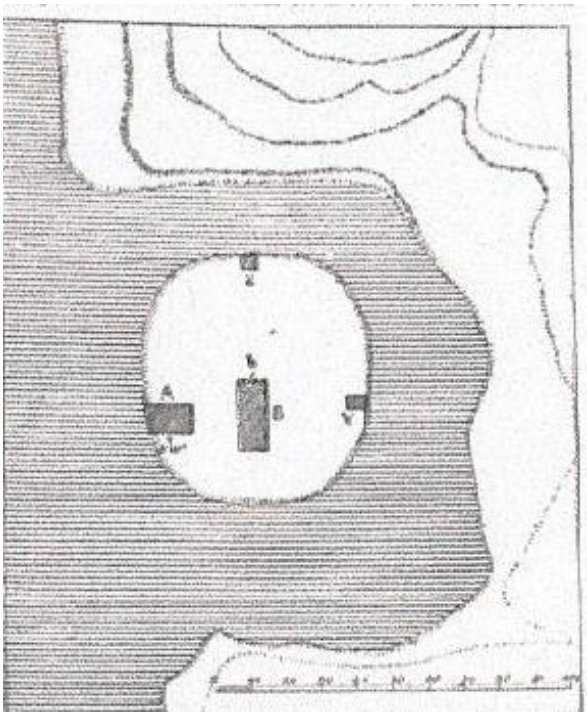
Εικ. 52 Δείγμα κεραμικής από την Gumelniţa. (πηγή: Dumitrescu 1925, 56, fig. 23)

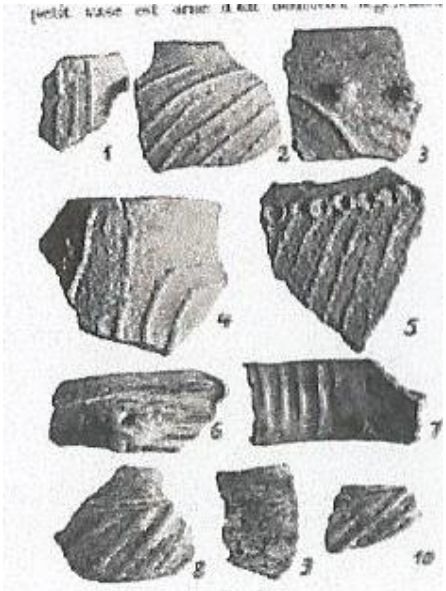
Εικ. 53 Gumelniţa. Λίθινα λαξευμένα τέχνεργα. (πηγή: Dumitrescu 1925, 49, fig. 17,18)

Εικ. 54 Gumelniţa. Ειδώλια. (πηγή: Dumitrescu 1925, 83, fig. 64 / Dumitrescu 1925, 87, fig. 65)

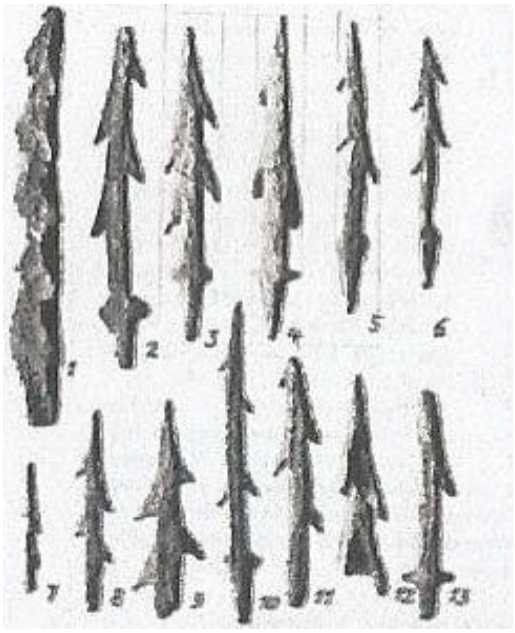
Εικ. 55 Căscioarele – Ostrovel. Τοπογραφικό σχέδιο. (πηγή: Stefan 1925, 139, fig. 1)

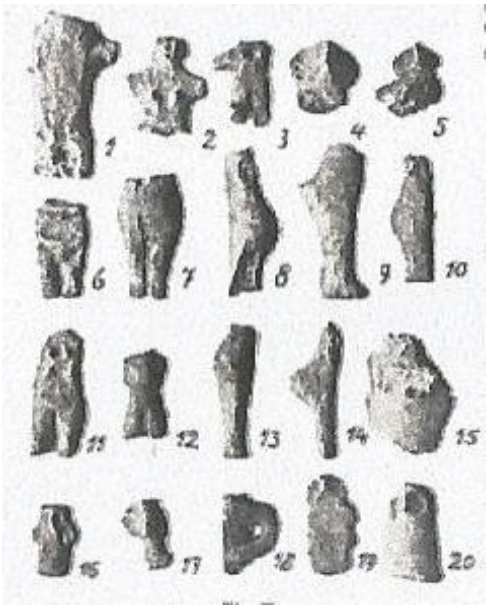
Εικ. 56 Căscioarele – Ostrovel. Κεραμική. (πηγή: Stefan 1925, 170, fig. 30)

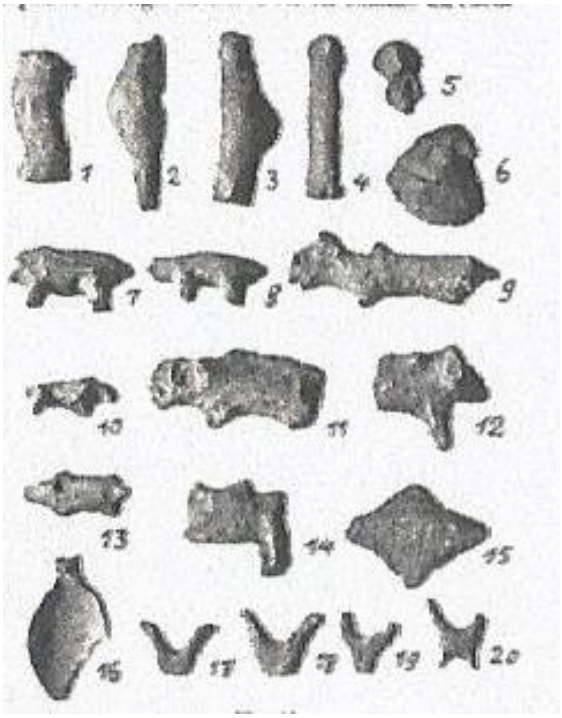
Εικ. 57 Căscioarele – Ostrovel. Κεραμική. (πηγή: Stefan 1925, 174, fig. 34)

Εικ. 58 Căscioarele – Ostrovel. Αγκίστρια. (πηγή: Stefan 1925, 191, fig. 45)

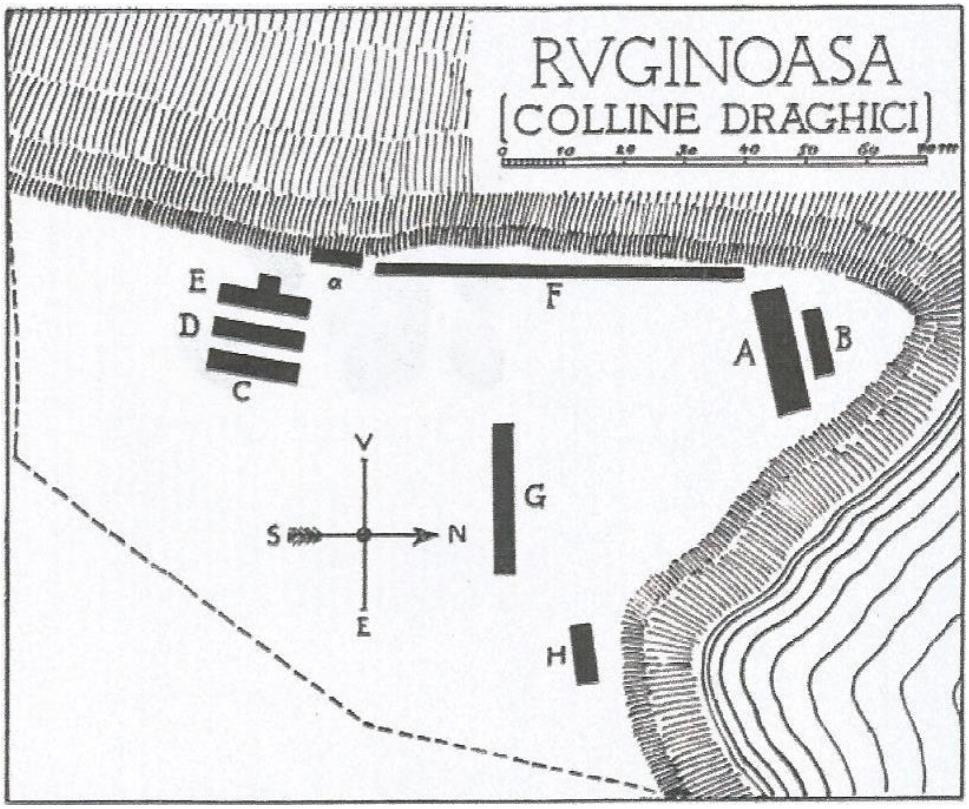
Εικ. 59 Căscioarele-Ostrovel. Ανθρωπόμορφα ειδώλια. (πηγή: Stefan 1925, 178, fig. 39)

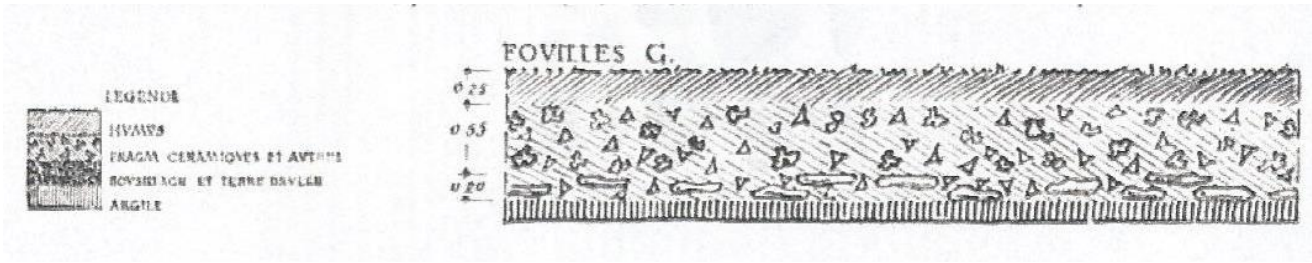
Εικ. 60 Căscioarele – Ostrovel. Ζωόμορφα ειδώλια. (πηγή: Stefan 1925, 179, fig. 40)

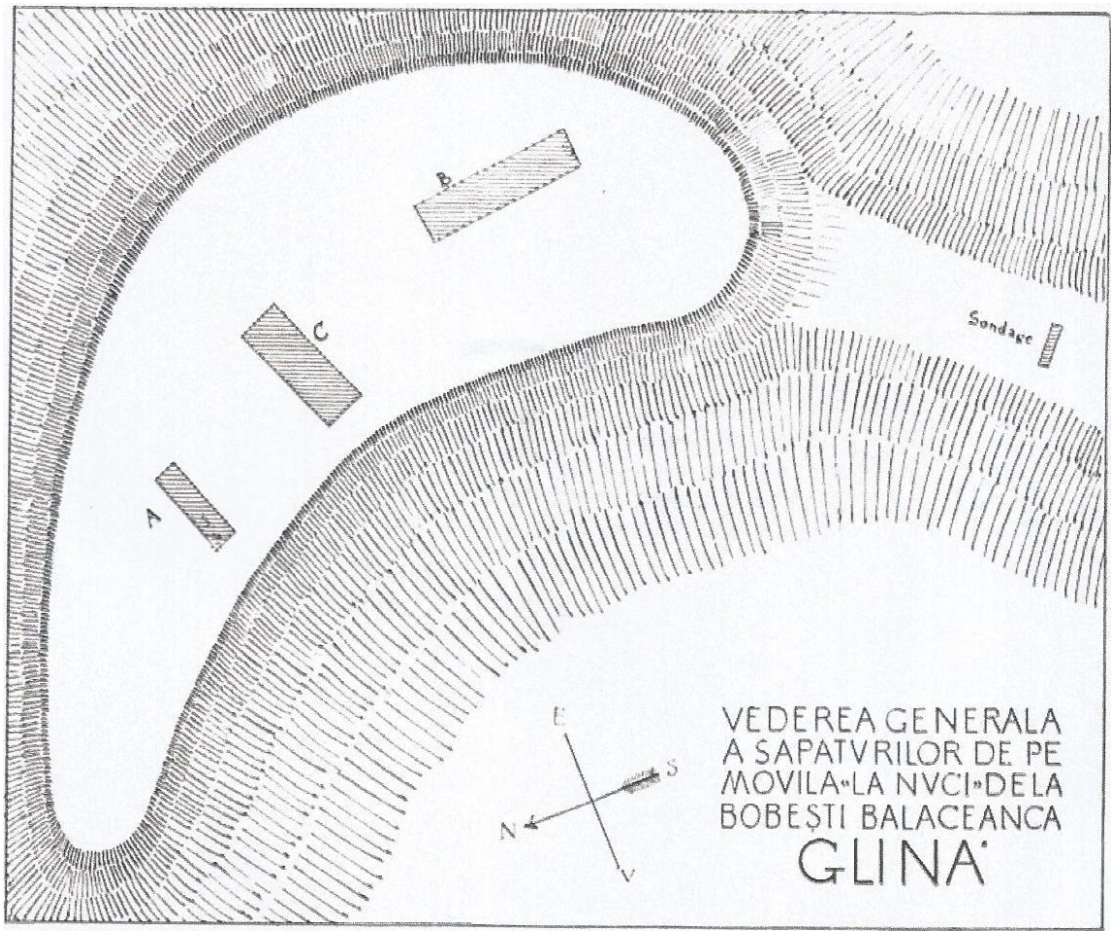
Εικ. 61 Ανασκαφή στη θέση Ariuşd από τον F. László, 1910. (πηγή: David (ed.) 2010, 63, 2-34)

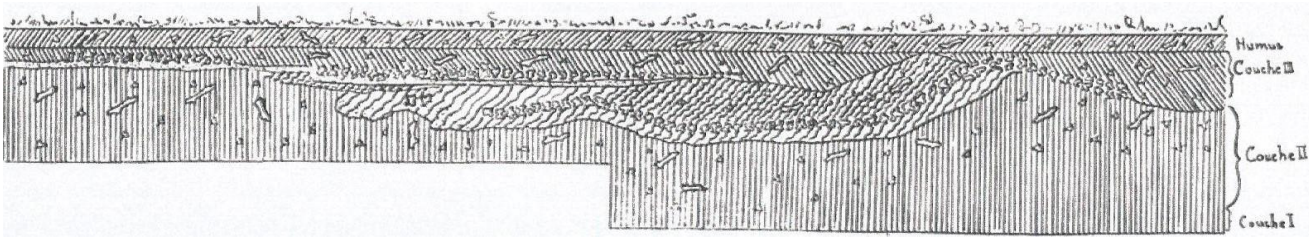
Εικ. 62 Ruginoasa. Τοπογραφικό σχέδιο. (πηγή: Dumitrescu 1933, 57, fig. 1)

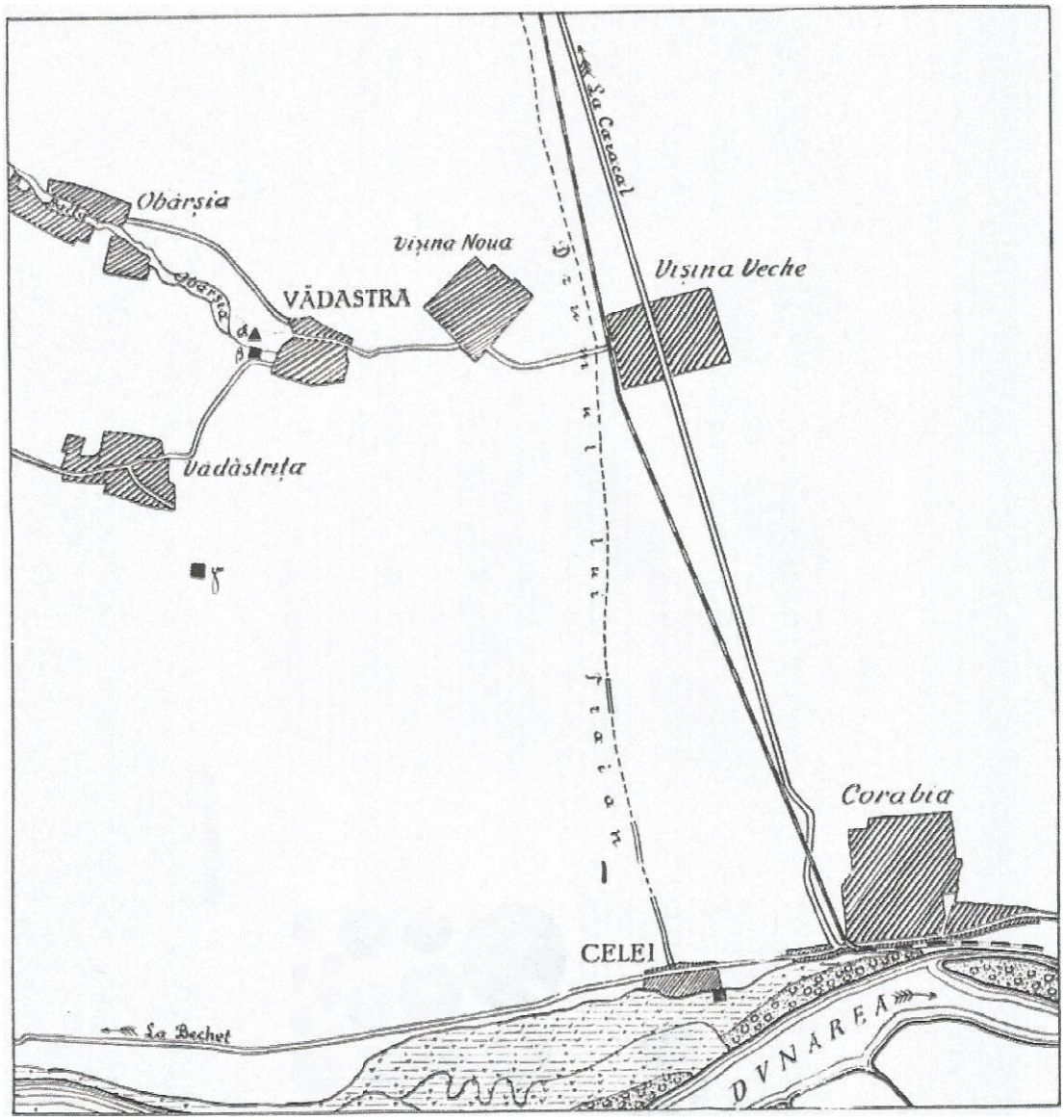
Εικ. 63 Ruginoasa. Στρωματογραφία. (πηγή: Dumitrescu 1933,58, fig.2)

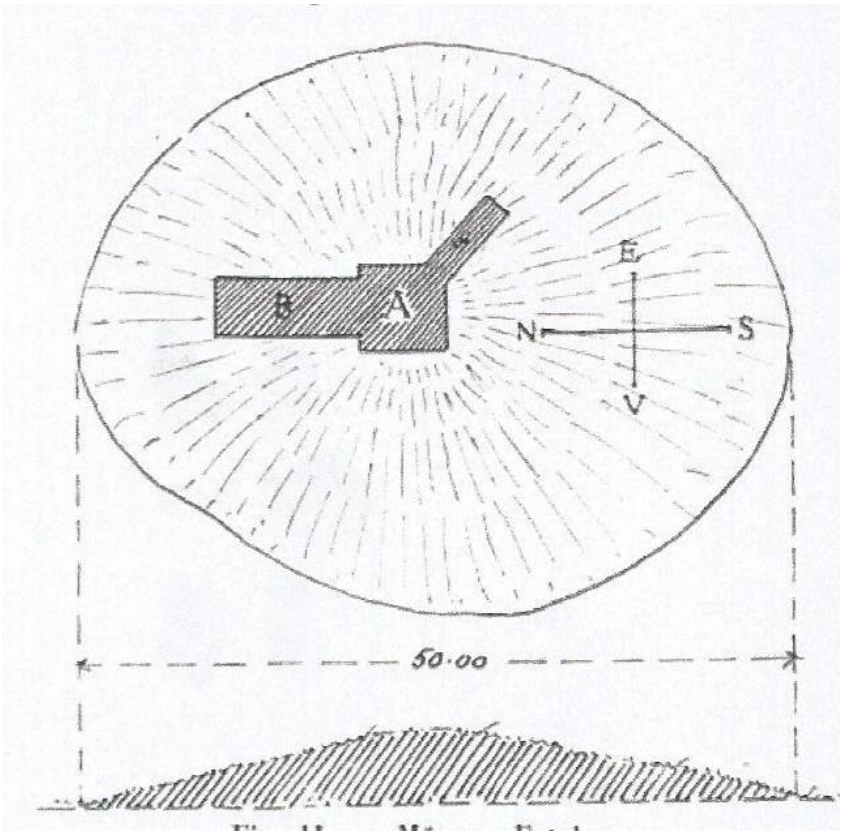
Εικ. 64 Glina. Τοπογραφικό σχέδιο. (πηγή: Nestor 1933, 228, fig.2)

Εικ. 65 Glina. Στρωματογραφία. (πηγή: Nestor 1933, 229, fig.3)

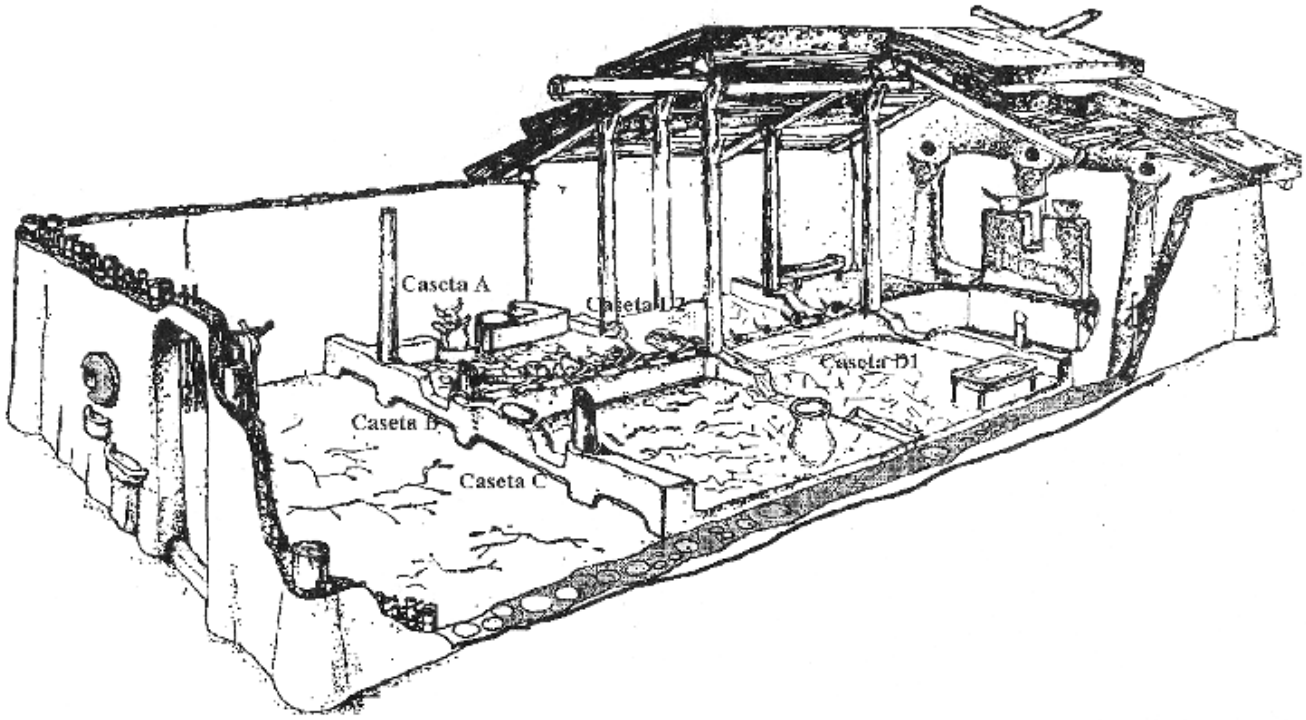
Εικ. 66 Vădastra. Τοπογραφικό σχέδιο. (πηγή: Christesu 1933, 168, fig. I)

Εικ. 67 Măgura Fetelor. (πηγή: Christesu 1933, 169, fig. II)

Εικ. 68 Vădastra. Κεραμική. (πηγή: Christesu 1933, 173, fig. 4,5)

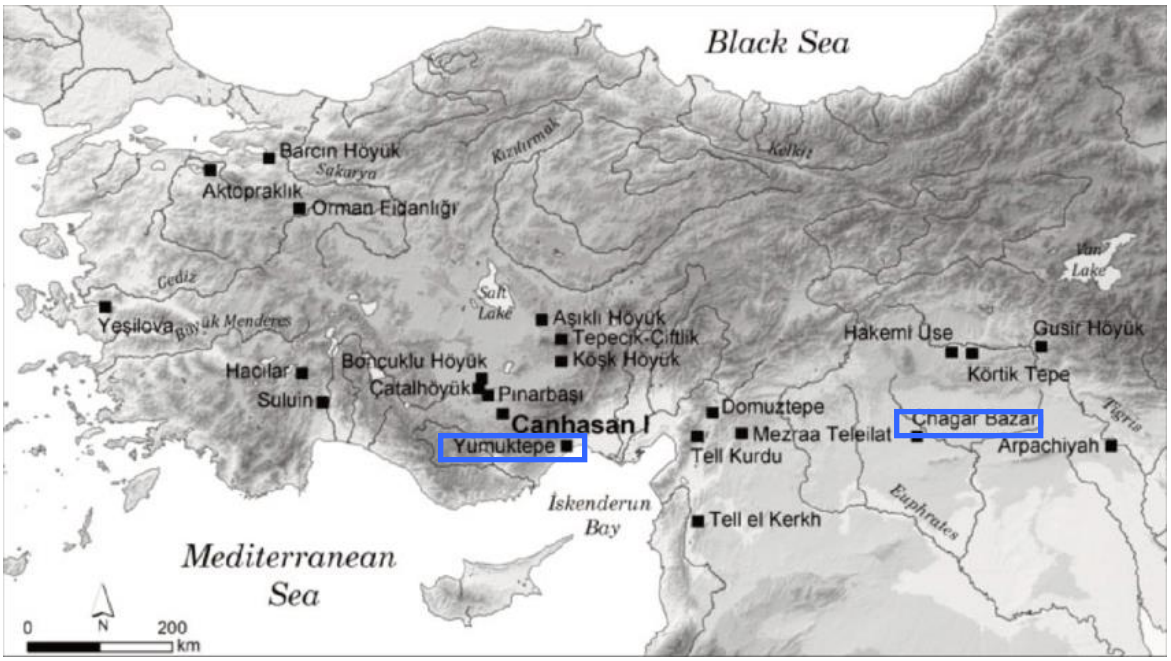
Εικ. 69 Parţa. Αναπαράσταση του δεύτερου ιερού. (πηγή: Lazarovici et al. 2001.220, fig. 180)

Εικ. 70 Vinča-Belo Brdo. Στιγμιότυπο από την καταγραφή των βαθών (πιθανόν το 1912) από τον M. Vasić. (πηγή: www.researchgate.net)

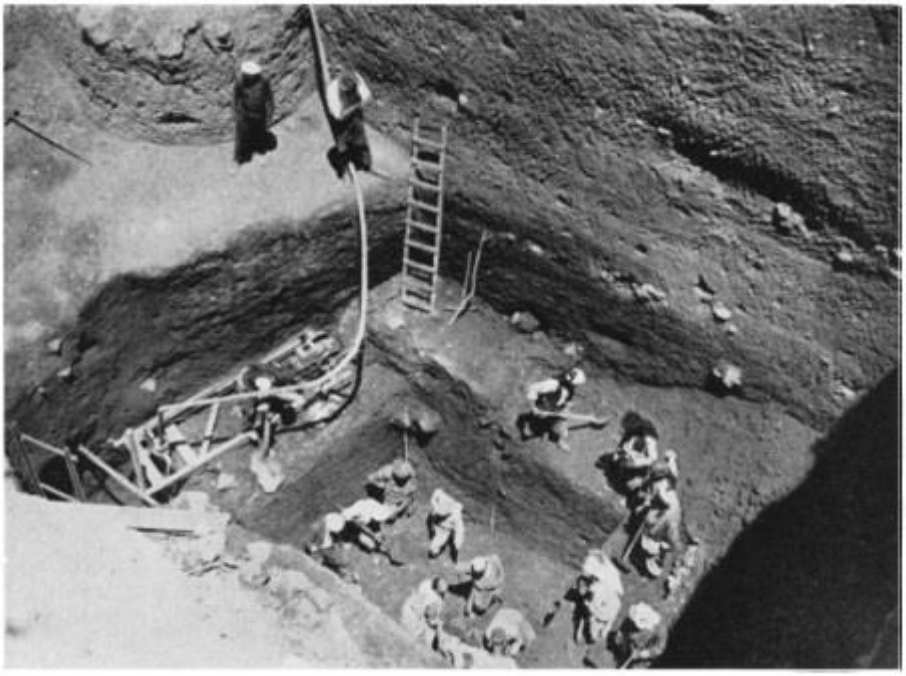
Εικ. 71 Vinča-Belo Brdo. Άποψη των ανασκαφών, 1931 (οι λάκκοι που φαίνονται εντοπίστηκαν σε βάθος 9,2 μ.). (πηγή: www.researchgate.net)

Εικ. 72 Χάρτης που σημειώνονται οι θέσεις Yümük Tepe και Chagar Bazar. (πηγή: www.researchgate.net)

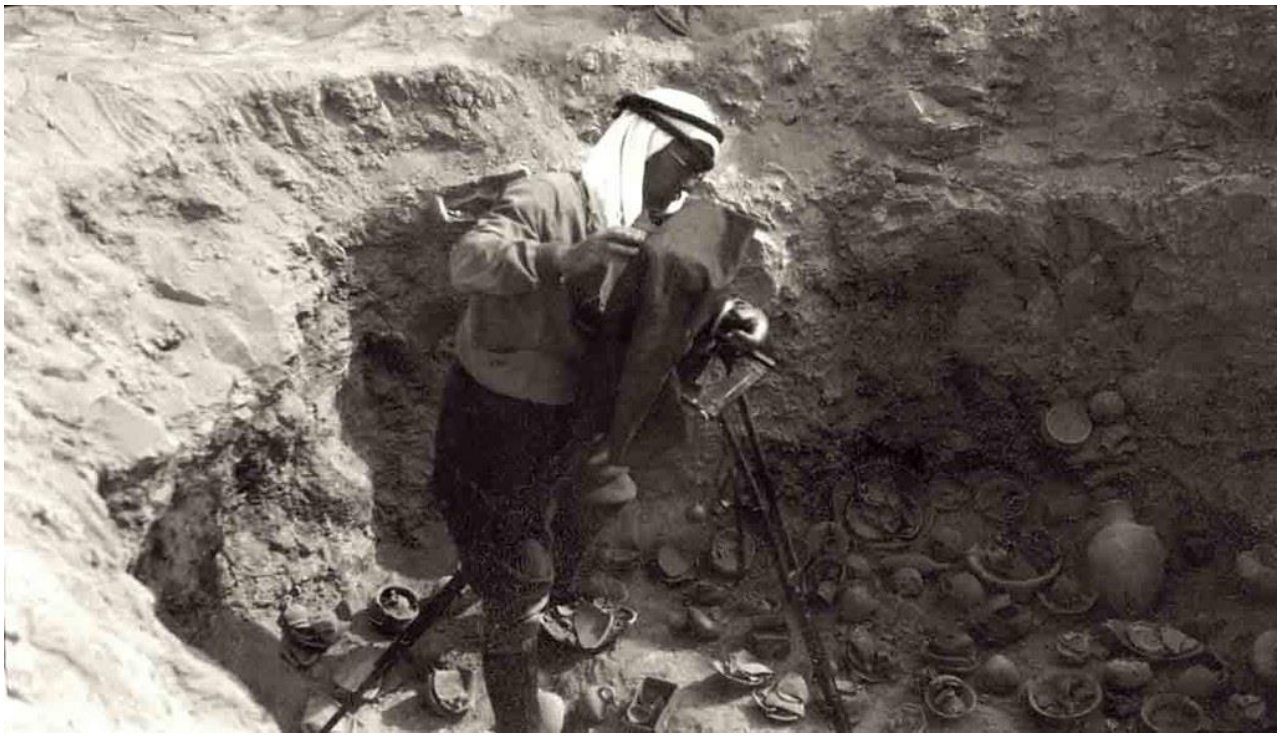
Εικ. 73 Tell Judeideh. (πηγή: oi.chicago.edu)

Εικ. 74 Tell Judeideh. Ανασκαφή σε βάθος τριάντα μέτρων (30 μ.). (πηγή: ancientneareast.tripod.com)

Εικ. 75 Tell Judeideh. A: Τετράγωνα E -F 7-9 στο επίπεδο 8 (δεξιά του δρόμου) και επίπεδα 10-7 αριστερά του δρόμου) / B: Τετράγωνα D - F 7 – 9, στο επίπεδο 7. (πηγή: ancientneareast.tripod.com)

Εικ. 76 Ο J. Garstang στην Ιεριχώ φωτογραφίζοντας μία προσφάτως ανασκαμμένη απόθεση. (πηγή: www.flickr.com)

Εικ. 77 Ιεριχώ. Ανασκαφή στα βορειοανατολικά στα τέλη 1936 (PPN). (πηγή: www.researchgate.net)

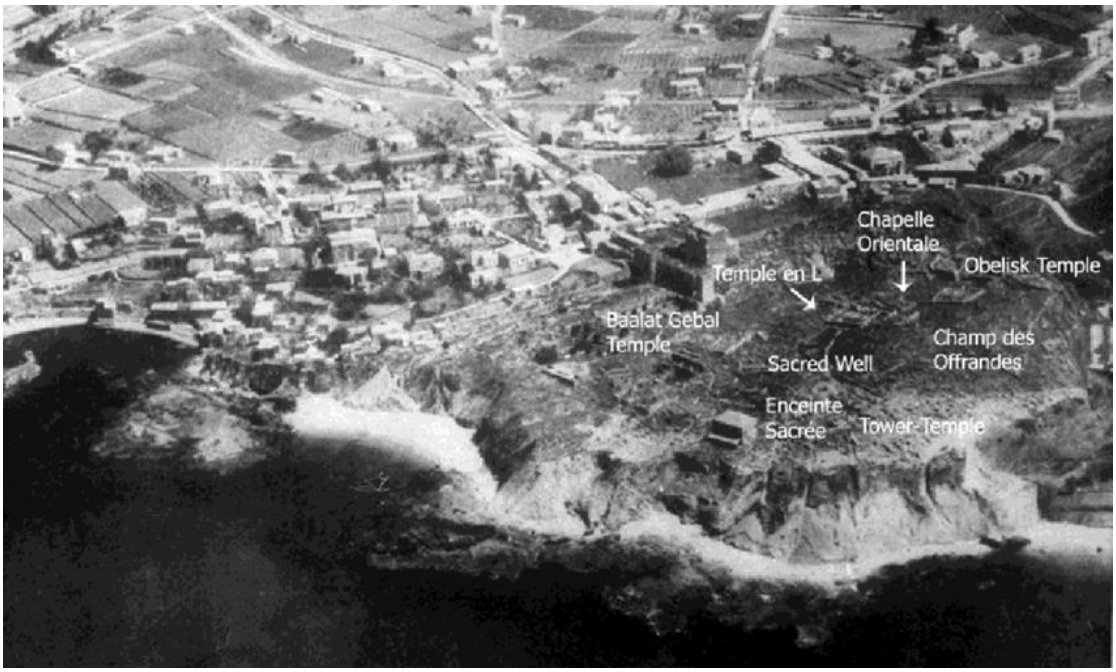
Εικ. 78 Teleilat el Ghassul. (πηγή: pbimuseum.wordpress.com)

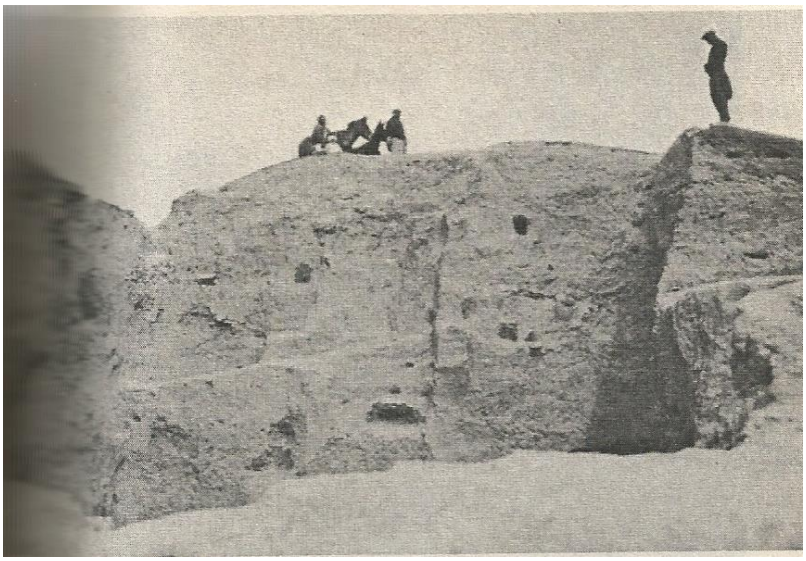
Εικ. 79 Beth Shan. (πηγή: www.penn.museum)

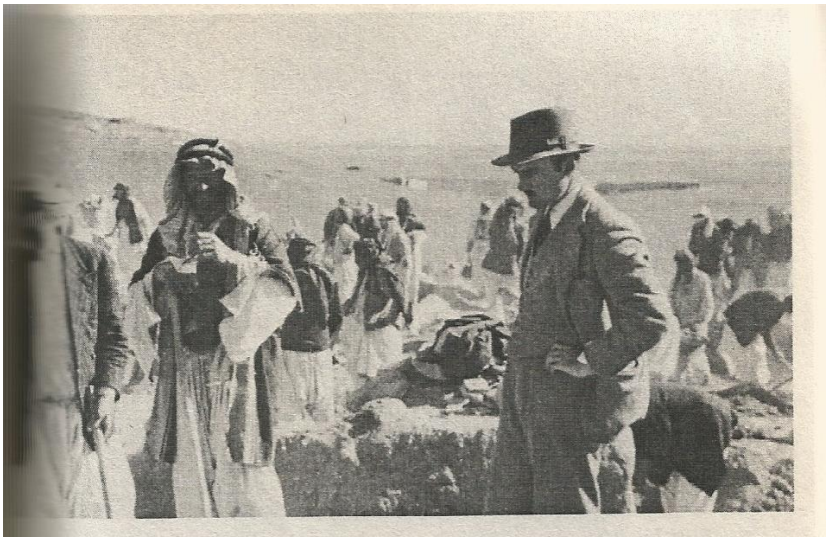
Εικ. 80 Η θέση Beth Shan στο χάρτη. (πηγή: www.penn.museum)

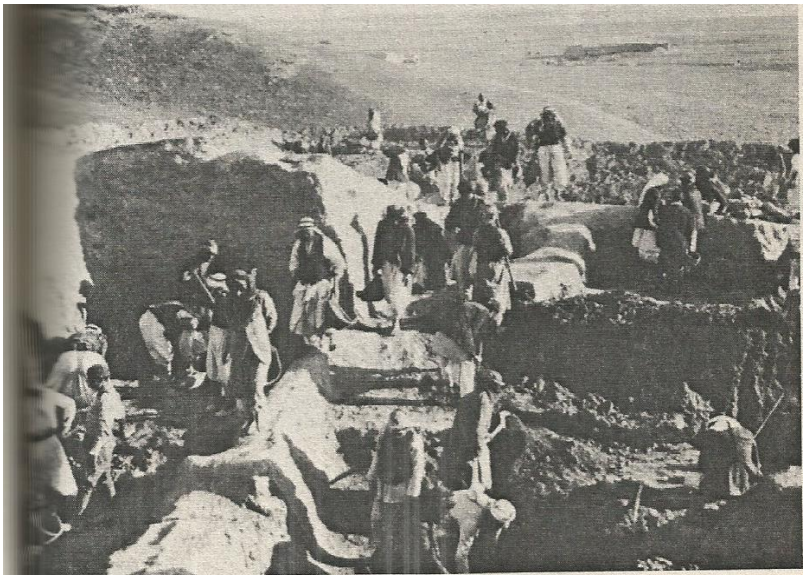
Εικ. 81 Φωτογραφία της Βύβλου, έπειτα από τις ανασκαφές του M. Dunand. (πηγή: Dunand 1973a, 235)

Εικ. 82 Chagar Bazar. Βαθύς λάκκος από τα νοτιοανατολικά. (πηγή: Christie – Mallowan 2015)

Εικ. 83 Chagar Bazar. Ο M. E. L. Mallowan με εργάτες. (πηγή: Christie – Mallowan 2015)

Εικ. 84 Chagar Bazar. Ανασκαφή σε εξέλιξη. (πηγή: Christie – Mallowan 2015)

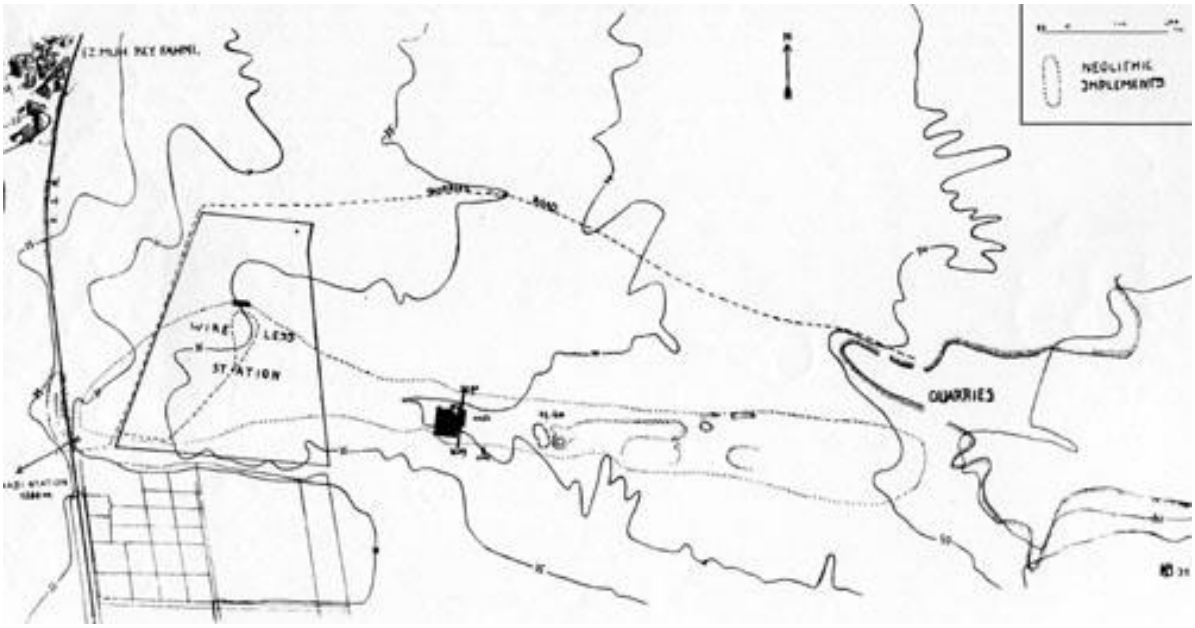
Εικ. 85 Chagar Bazar. Καθαρισμός τάφου. (πηγή: Christie – Mallowan 2015)

Εικ. 86 Chagar Bazar. Ταφή στην επιφάνεια. (πηγή: Christie – Mallowan 2015)

Εικ. 87 Άραβες εργάτες ανασκάπτουν στη θέση Ugarit. (πηγή: www.periodpaper.com)

Εικ. 88 Η πόλη Ma'adi. Τοπογραφικό σχέδιο. (πηγή: Menghin & Amer, 1932, pl. III)

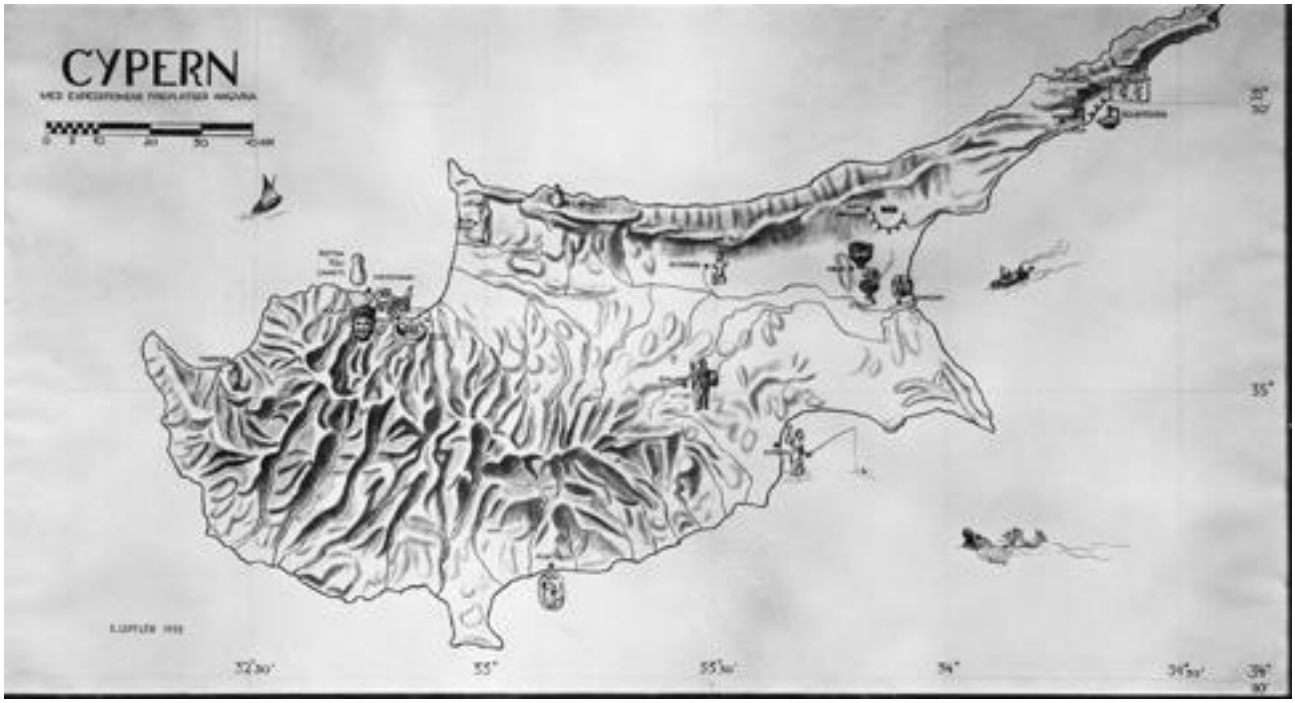
Εικ. 89 Ma'adi. Ταφή 44. (πηγή: Stevenson 2009, p. 5)

Εικ. 90 Mostagedda.
(πηγή: egyptartefacts.griffith.ox.ac.uk)

Εικ. 91 Ίσως ο G. Brunton στο El Matmar.
(πηγή: storestoriescambridge.wordpress.com)

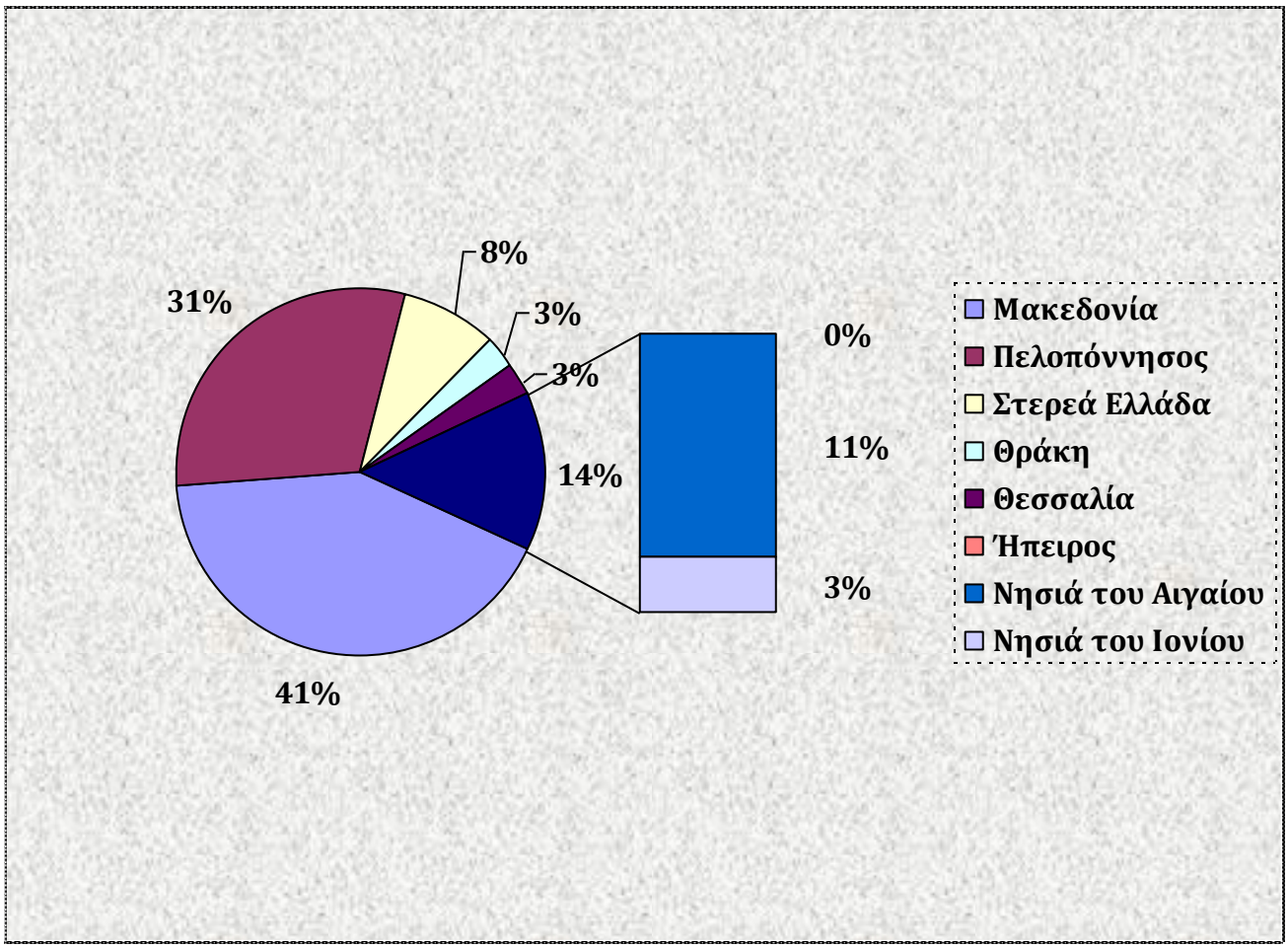
Εικ. 92 Χάρτης της Κύπρου. (πηγή: www.fijen.se)

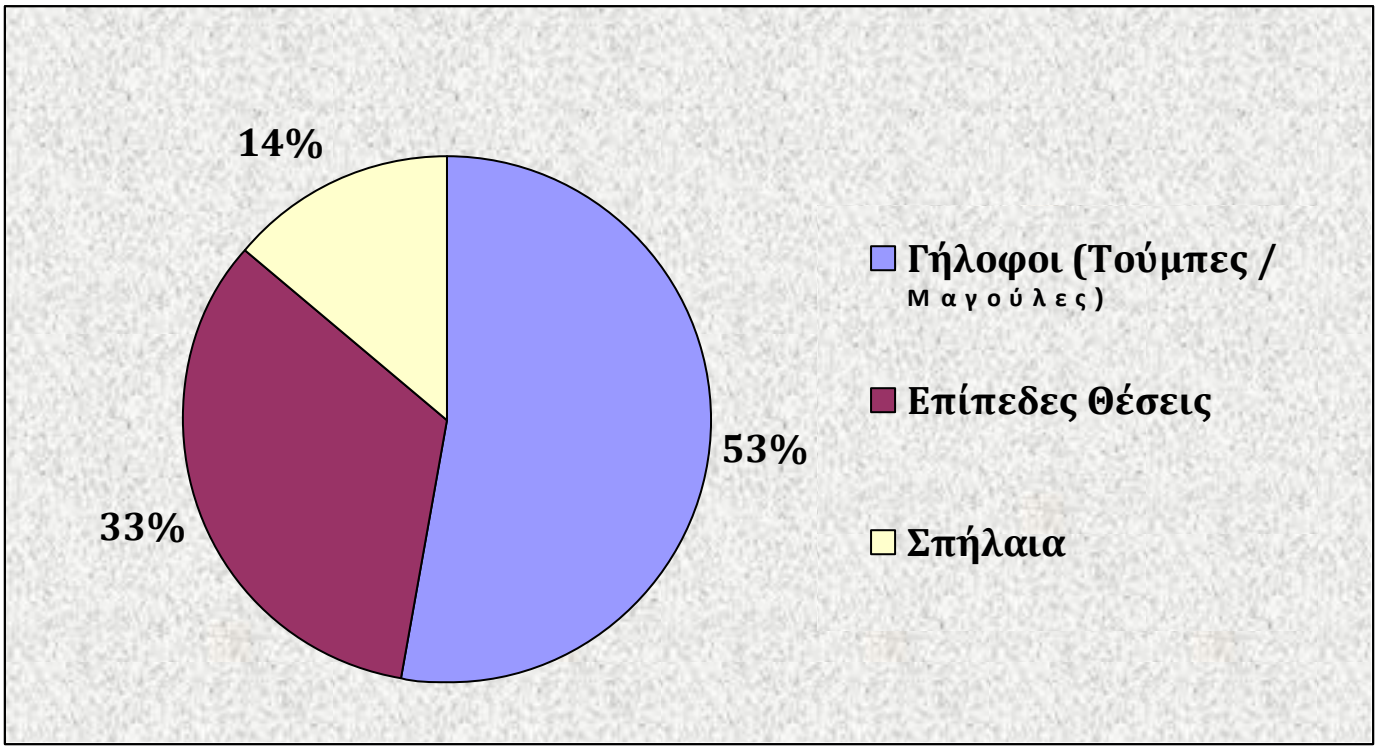
Εικ. 93 Η Σουηδική Αποστολή στην Κύπρο (1927-1931). Λάπηθος. (πηγή: en.wikipedia.org)

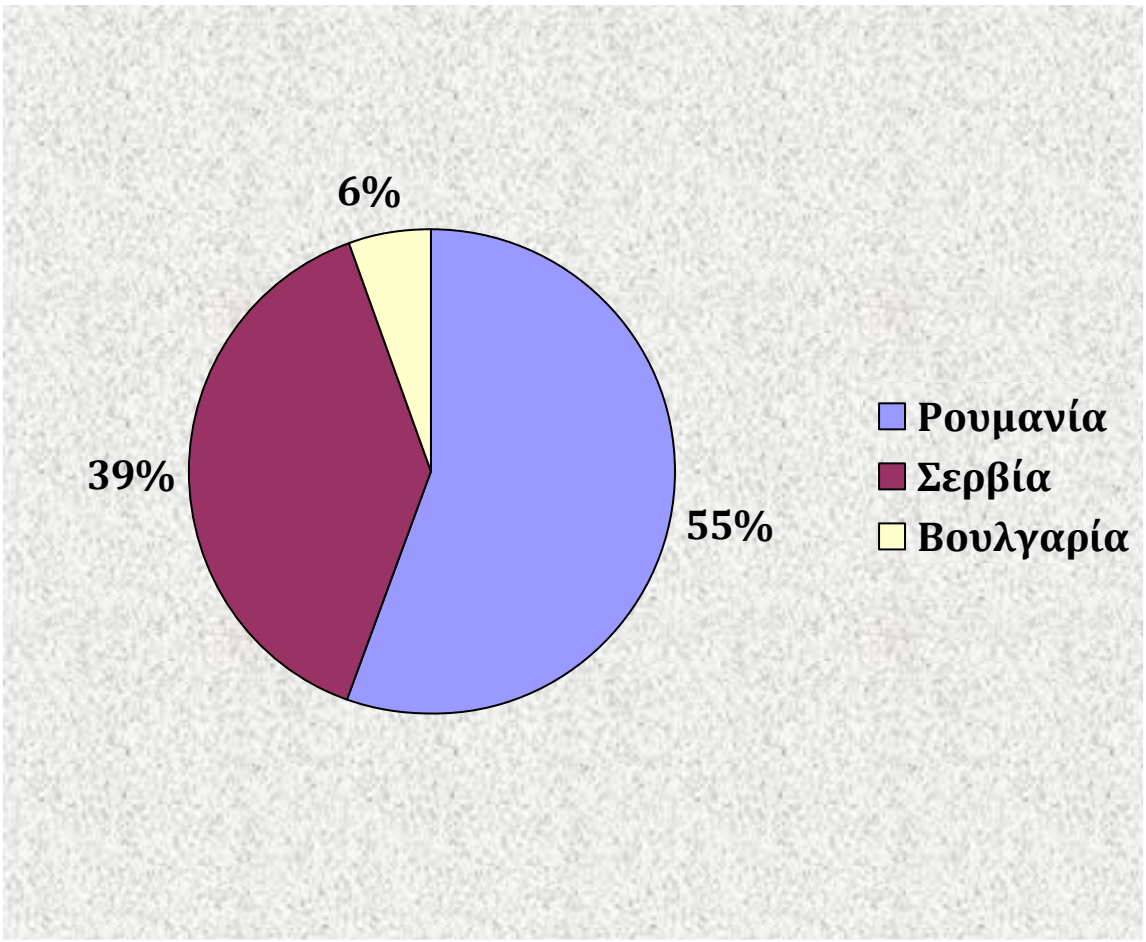
Εικ. 94 Στο δρόμο για την Κυθρέα. (πηγή: www.fijen.se)

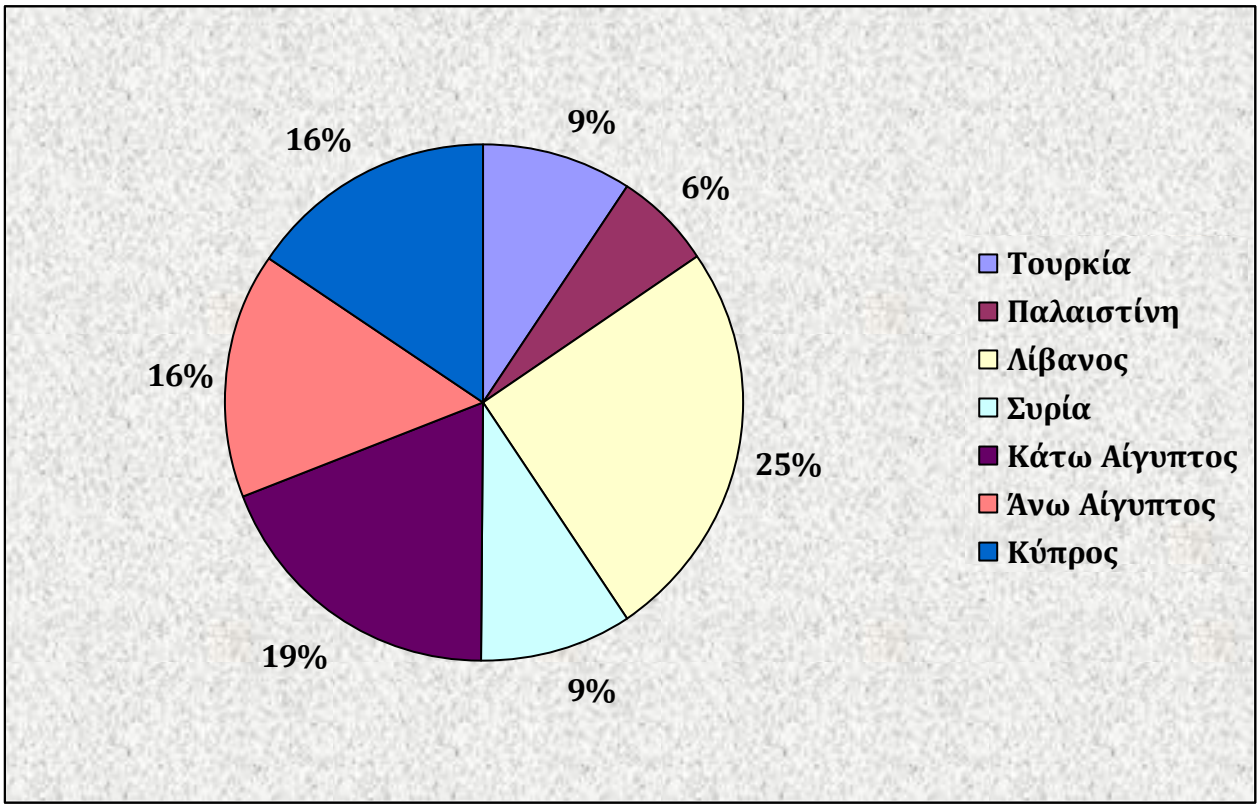
Εικ. 95 Γράφημα που παρουσιάζει την κατανομή των νεολιθικών θέσεων στην Ελλάδα ανά περιοχή.

Εικ. 96 Γράφημα που παρουσιάζει τους τύπους των νεολιθικών θέσεων στην Ελλάδα.

Εικ. 97 Γράφημα που παρουσιάζει την κατανομή των νεολιθικών θέσεων στη Βαλκανική.

Εικ. 98 Γράφημα που παρουσιάζει την κατανομή των νεολιθικών θέσεων στην Ανατολική Μεσόγειο.

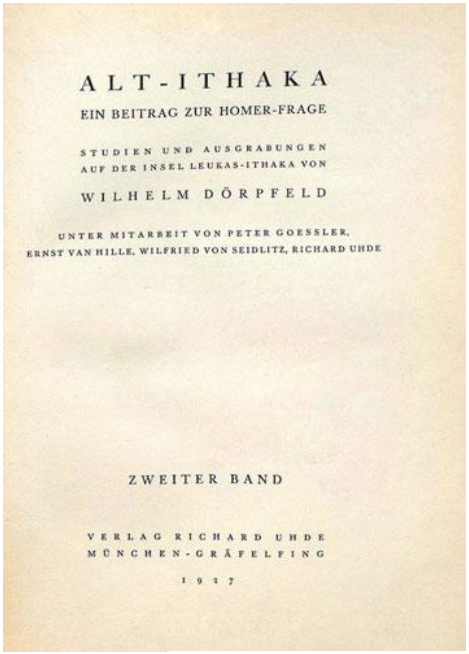

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 11

ΧΡΗΣΤΟΥ ΤΣΟΥΝΤΑ

ΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ
ΔΙΜΗΝΙΟΥ ΚΑΙ ΣΕΣΚΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1908
ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ 1949

Εικ. 99 Χρ. Τσούντα, *Αι προϊστορικαί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, 1908.

ALT-ITHAKA

EIN BEITRAG ZUR HOMER-FRAGE

STUDIEN UND AUSGRABUNGEN
AUF DER INSEL LEUKAS-ITHAKA VON

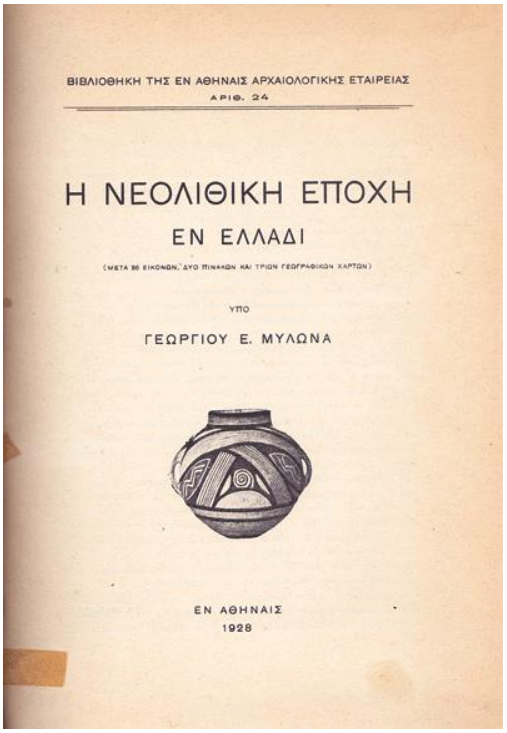
WILHELM DÖRPFELD

UNTER MITARBEIT VON PETER GOESSLER,
ERNST VAN HILLE, WILFRIED VON SEIDLITZ, RICHARD UHDE

ZWEITER BAND

VERLAG RICHARD UHDE
MÜNCHEN-GRÄFELFING
1927

Εικ. 100 W. Dörpfeld, *Alt – Ithaka,* 1927.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΑΡΙΘ. 24

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

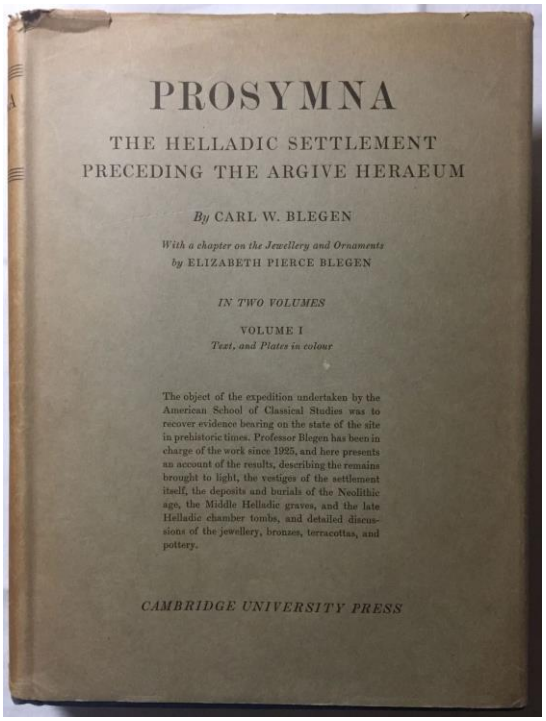
(ΜΕΤΑ 86 ΕΙΚΟΝΩΝ, ΔΥΟ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΤΡΙΩΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1928

Εικ. 101 Γ. Μυλωνάς, *Η Νεολιθική Εποχή εν Ελλάδι,* 1928.

PROSYMNA

THE HELLADIC SETTLEMENT
PRECEDING THE ARGIVE HERAEUM

By CARL W. BLEGEN

With a chapter on the Jewellery and Ornaments
by ELIZABETH PIERCE BLEGEN

IN TWO VOLUMES

VOLUME I
Text, and Plates in colour

The object of the expedition undertaken by the American School of Classical Studies was to recover evidence bearing on the state of the site in prehistoric times. Professor Blegen has been in charge of the work since 1925, and here presents an account of the results, describing the remains brought to light, the vestiges of the settlement itself, the deposits and burials of the Neolithic age, the Middle Helladic graves, and the late Helladic chamber tombs, and detailed discussions of the jewellery, bronzes, terracottas, and pottery.

CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

Εικ. 102 C. W. Blegen, *Prosymna the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*, 1937.

PREHISTORIC MACEDONIA

An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze, and Early Iron Ages

BY

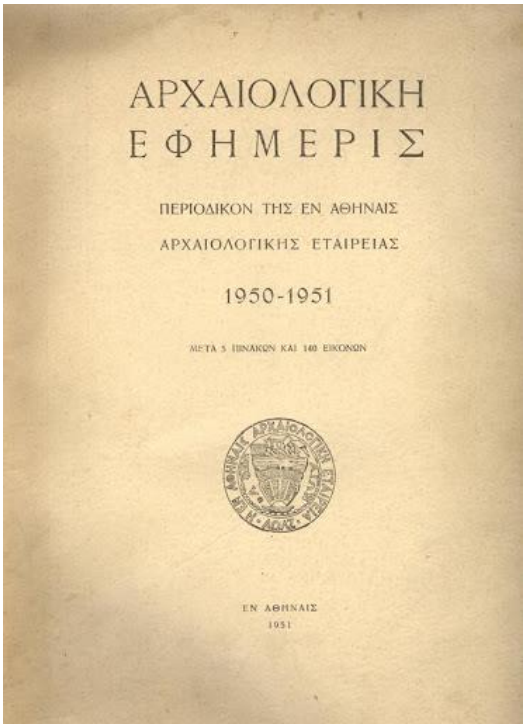
W. A. HEURTLEY, O.B.E., M.A., F.S.A.

CAMBRIDGE
AT THE UNIVERSITY PRESS
1939

Εικ. 103 W.A. Heurtley, *Prehistoric Macedonia. An archaeological reconnaissance of Greek Macedonia (West of the Struma) in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages*, 1939.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
1930

Εικ. 104 Εξώφυλλο των Πρακτικών της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

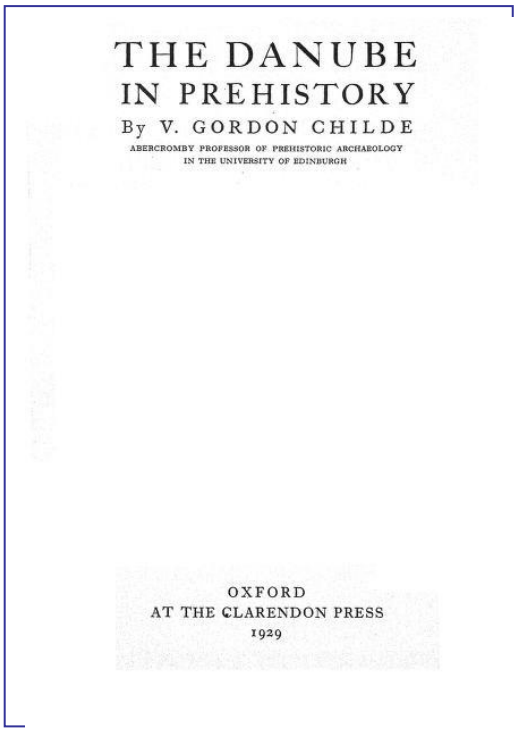

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1950-1951

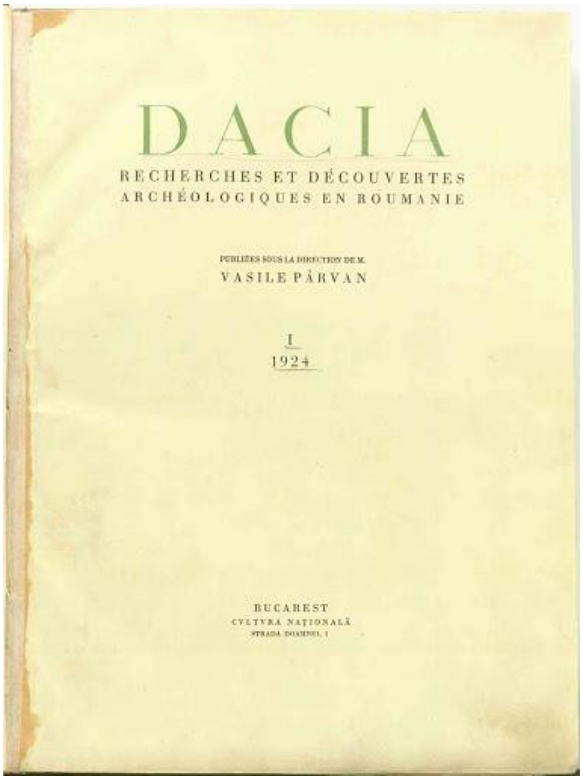
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1951

Εικ. 105 Εξώφυλλο της Αρχαιολογικής Εφημερίδος.

THE DANUBE
IN PREHISTORY
By V. GORDON CHILDE
ABERCROMBY PROFESSOR OF PREHISTORIC ARCHAEOLOGY
IN THE UNIVERSITY OF EDINBURGH

OXFORD
AT THE CLARENDON PRESS
1929

Εικ. 106 V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, 1929.

DACIA

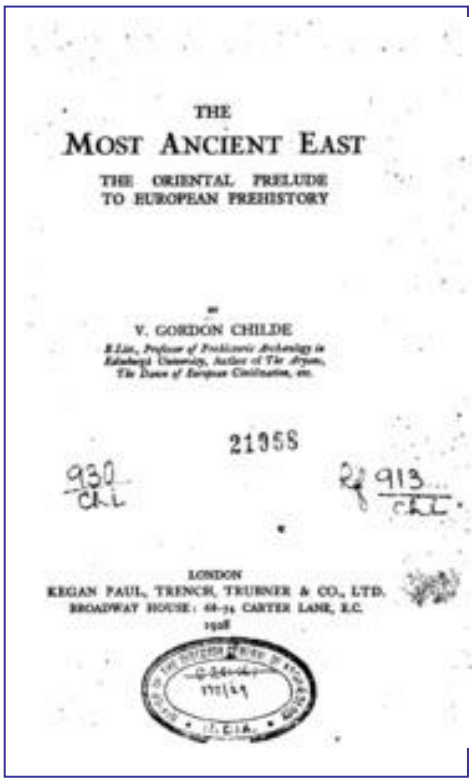
RECHERCHES ET DÉCOUVERTES
ARCHÉOLOGIQUES EN ROUMANIE

PUBLIÉES SOUS LA DIRECTION DE M.
VASILE PÂRVAN

I
1924

BUCAREST
CVLTVRA NAȚIONALĂ
STRADA DOAMNEI, 1

Εικ. 107 Εξώφυλλο του περιοδικού Dacia.

THE
MOST ANCIENT EAST
THE ORIENTAL PRELUDE
TO EUROPEAN PREHISTORY

BY
V. GORDON CHILDE
B.Litt., Professor of Prehistoric Archæology in Edinburgh University, Author of The Aryans, The Dawn of European Civilization, etc.

21958

930
Ch.L

R 913
Chi.

LONDON
KEGAN PAUL, TRENCH, TRUBNER & CO., LTD.
BROADWAY HOUSE: 68-74 CARTER LANE, E.C.
1928

Εικ. 108 V. G. Childe, *The Most Ancient East*, 1929.

MAN MAKES
HIMSELF

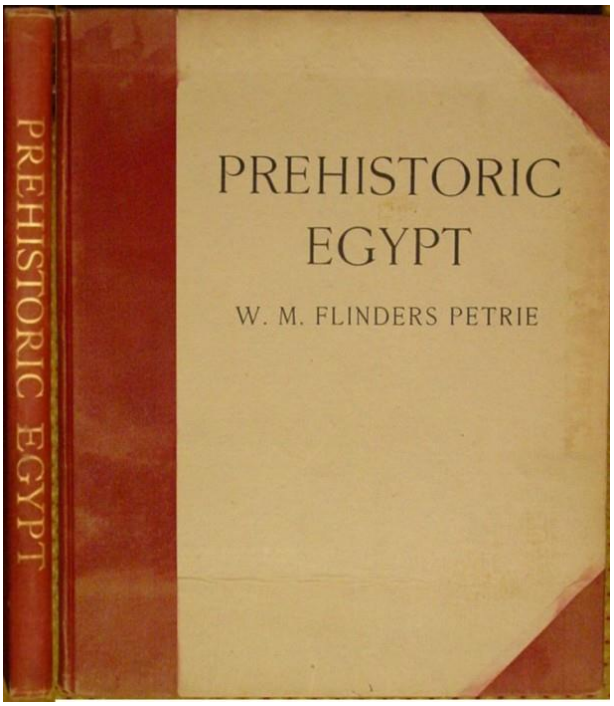
BY
V. GORDON CHILDE

20025

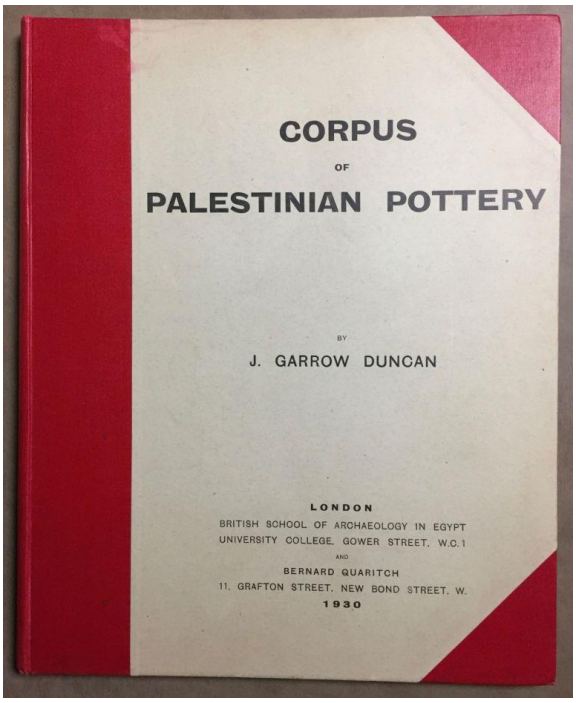
571
Chi.

LONDON:
WATTS & CO.,
5 & 6 JOHNSON'S COURT, FLEET STREET, E.C.4

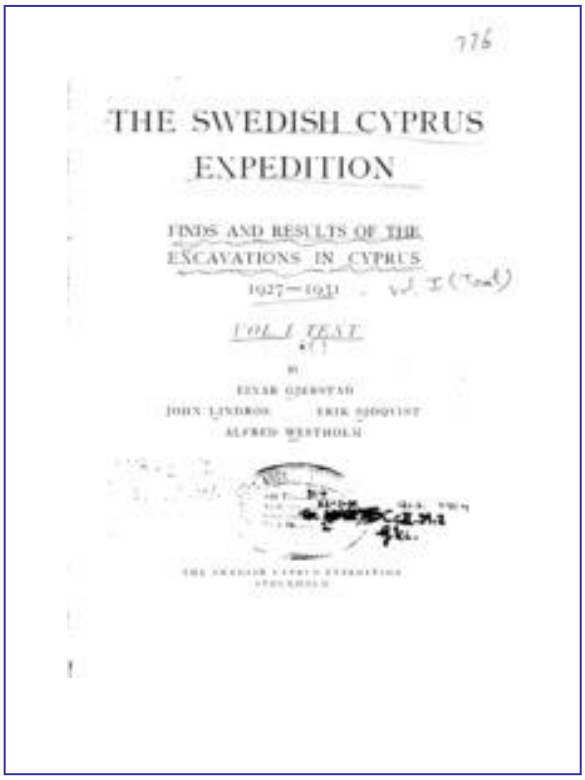
Εικ. 109 V. G. Childe, *Man makes Himself*, 1936.

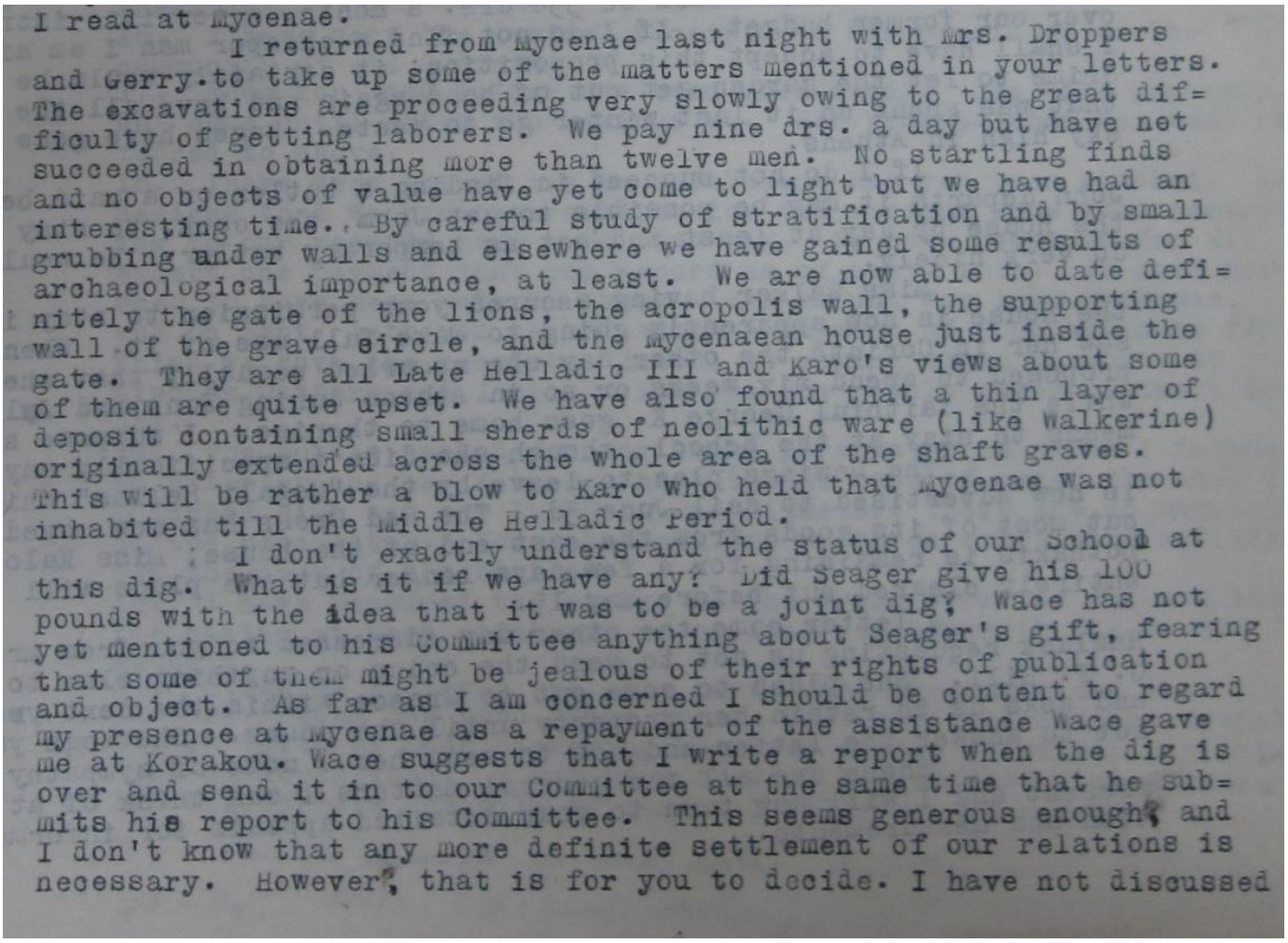
Εικ. 110 W. M. F. Petrie, *Prehistoric Egypt*, 1920.

Εικ. 111 W. M. F. Petrie & J. G. Duncan, *Corpus of dated Palestinian Pottery*, 1920.

Εικ. 112 Gjerstad et al., *The Swedish Cyprus Expedition,* 1934.

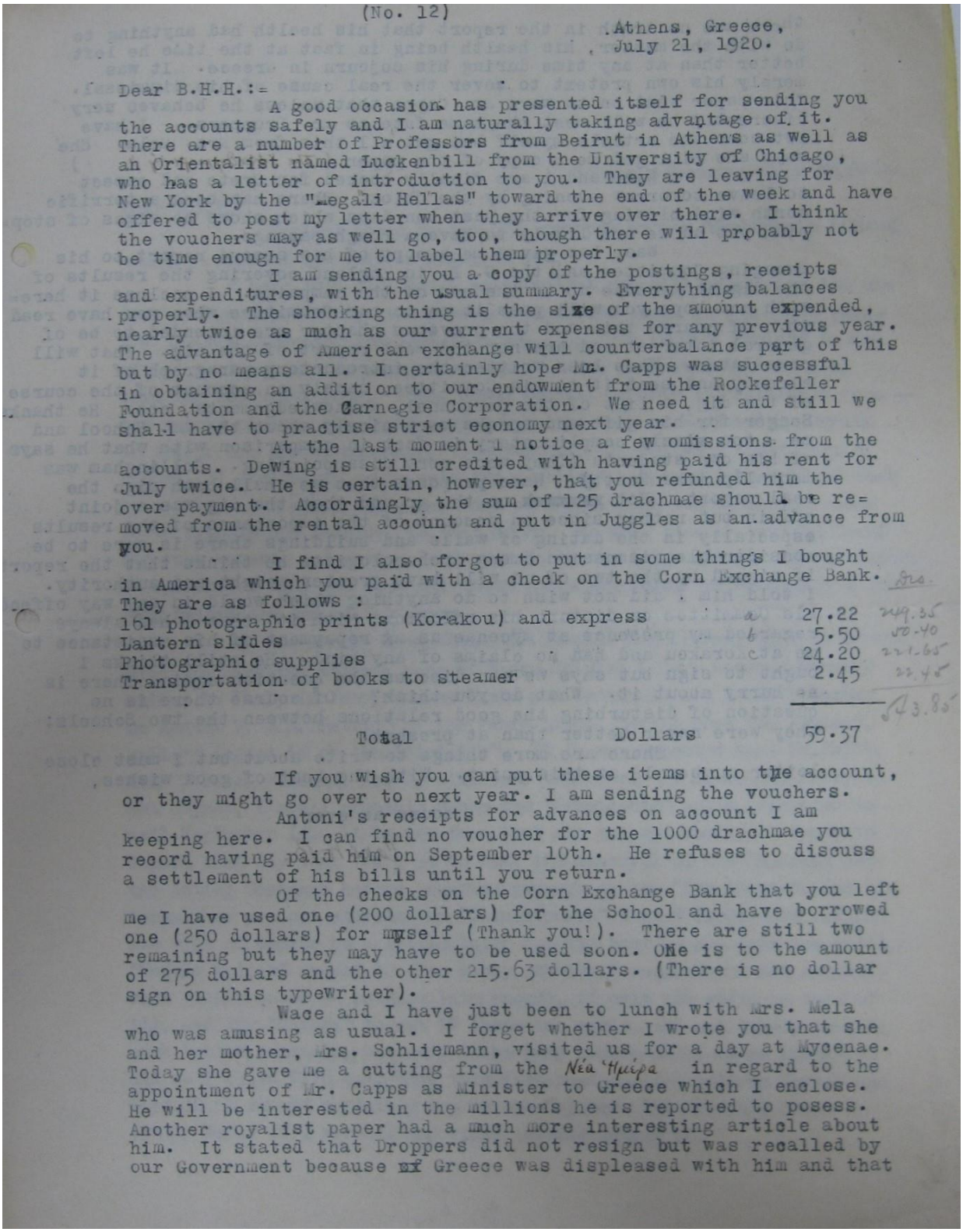

I read at Mycenae.

I returned from Mycenae last night with Mrs. Droppers and Gerry.to take up some of the matters mentioned in your letters. The excavations are proceeding very slowly owing to the great dif= ficulty of getting laborers. We pay nine drs. a day but have not succeeded in obtaining more than twelve men. No startling finds and no objects of value have yet come to light but we have had an interesting time.. By careful study of stratification and by small grubbing under walls and elsewhere we have gained some results of archaeological importance, at least. We are now able to date defi= nitely the gate of the lions, the acropolis wall, the supporting wall of the grave circle, and the mycenaean house just inside the gate. They are all Late Helladic III and Karo's views about some of them are quite upset. We have also found that a thin layer of deposit containing small sherds of neolithic ware (like Walkerine) originally extended across the whole area of the shaft graves. This will be rather a blow to Karo who held that Mycenae was not inhabited till the Middle Helladic Period.

I don't exactly understand the status of our School at this dig. What is it if we have any? Did Seager give his 100 pounds with the idea that it was to be a joint dig? Wace has not yet mentioned to his Committee anything about Seager's gift, fearing that some of them might be jealous of their rights of publication and object. As far as I am concerned I should be content to regard my presence at Mycenae as a repayment of the assistance Wace gave me at Korakou. Wace suggests that I write a report when the dig is over and send it in to our Committee at the same time that he sub= mits his report to his Committee. This seems generous enough? and I don't know that any more definite settlement of our relations is necessary. However, that is for you to decide. I have not discussed

Εικ. 113 Απόσπασμα από επιστολή του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill σχετικά με τις έρευνες στις Μυκήνες, 05 / 05 / 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

(No. 12)

Athens, Greece,
July 21, 1920.

Dear B.H.H.:=

A good occasion has presented itself for sending you the accounts safely and I am naturally taking advantage of it. There are a number of Professors from Beirut in Athens as well as an Orientalist named Luckenbill from the University of Chicago, who has a letter of introduction to you. They are leaving for New York by the "Megali Hellas" toward the end of the week and have offered to post my letter when they arrive over there. I think the vouchers may as well go, too, though there will probably not be time enough for me to label them properly.

I am sending you a copy of the postings, receipts and expenditures, with the usual summary. Everything balances properly. The shocking thing is the size of the amount expended, nearly twice as much as our current expenses for any previous year. The advantage of American exchange will counterbalance part of this but by no means all. I certainly hope Mr. Capps was successful in obtaining an addition to our endowment from the Rockefeller Foundation and the Carnegie Corporation. We need it and still we shall have to practise strict economy next year.

At the last moment I notice a few omissions from the accounts. DeWing is still credited with having paid his rent for July twice. He is certain, however, that you refunded him the over payment. Accordingly the sum of 125 drachmae should be removed from the rental account and put in Juggles as an advance from you.

I find I also forgot to put in some things I bought in America which you paid with a check on the Corn Exchange Bank. They are as follows :

1bl photographic prints (Korakou) and express	a	27.22	249.35
Lantern slides	b	5.50	50.40
Photographic supplies	c	24.20	221.65
Transportation of books to steamer		2.45	22.45
Total		Dollars 59.37	543.85

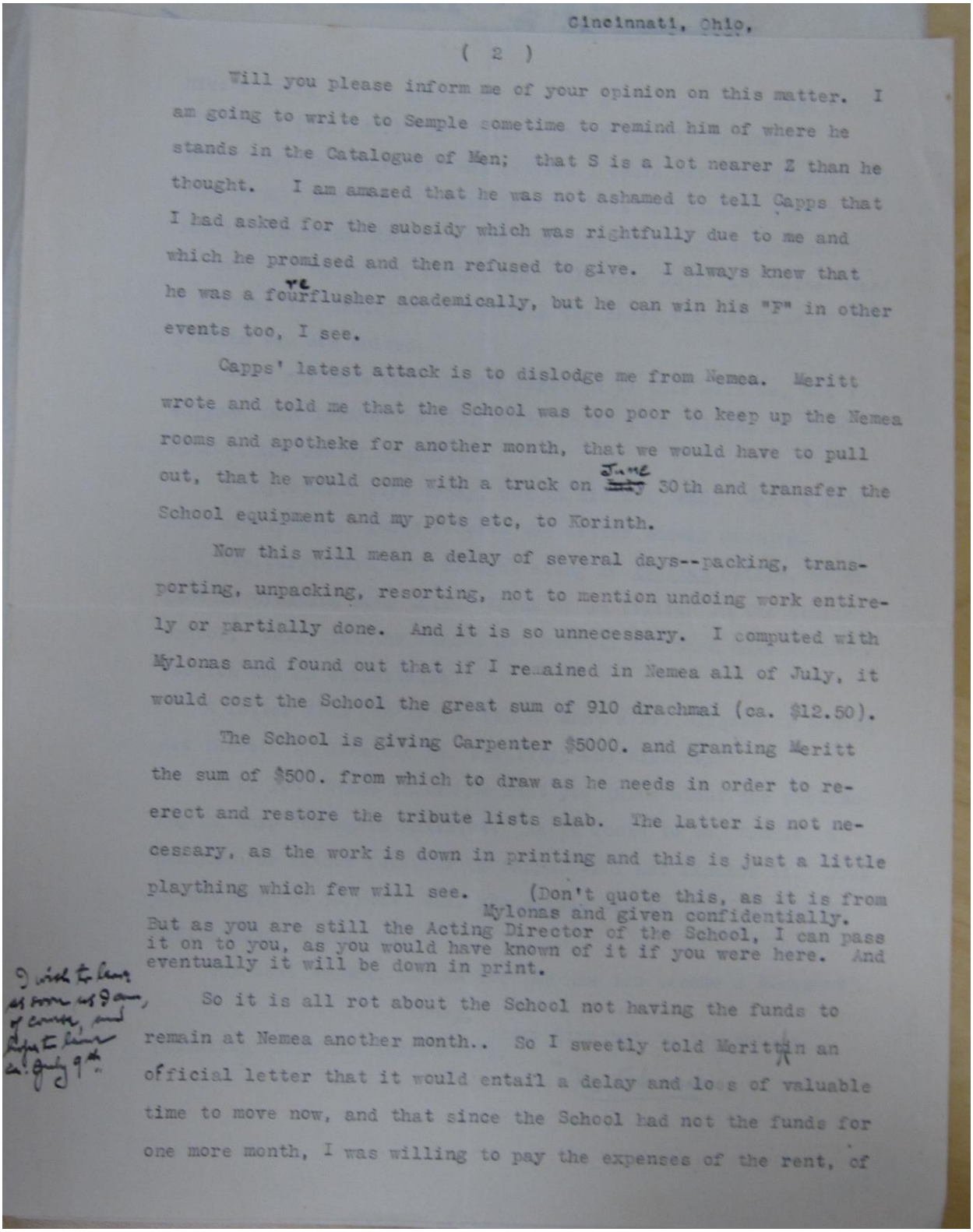
If you wish you can put these items into the account, or they might go over to next year. I am sending the vouchers.

Antoni's receipts for advances on account I am keeping here. I can find no voucher for the 1000 drachmae you record having paid him on September 10th. He refuses to discuss a settlement of his bills until you return.

Of the checks on the Corn Exchange Bank that you left me I have used one (200 dollars) for the School and have borrowed one (250 dollars) for myself (Thank you!). There are still two remaining but they may have to be used soon. One is to the amount of 275 dollars and the other 215.63 dollars. (There is no dollar sign on this typewriter).

Wace and I have just been to lunch with Mrs. Mela who was amusing as usual. I forget whether I wrote you that she and her mother, Mrs. Schliemann, visited us for a day at Mycenae. Today she gave me a cutting from the Νέα Ἡμέρα in regard to the appointment of Mr. Capps as Minister to Greece which I enclose. He will be interested in the millions he is reported to posess. Another royalist paper had a much more interesting article about him. It stated that Droppers did not resign but was recalled by our Government because of Greece was displeased with him and that

Εικ. 114 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill, 21 / 07 / 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Cincinnati, Ohio,

(2)

Will you please inform me of your opinion on this matter. I am going to write to Semple sometime to remind him of where he stands in the Catalogue of Men; that S is a lot nearer Z than he thought. I am amazed that he was not ashamed to tell Capps that I had asked for the subsidy which was rightfully due to me and which he promised and then refused to give. I always knew that he was a fourflusher academically, but he can win his "F" in other events too, I see.

Capps' latest attack is to dislodge me from Nemea. Meritt wrote and told me that the School was too poor to keep up the Nemea rooms and apotheke for another month, that we would have to pull out, that he would come with a truck on June 30th and transfer the School equipment and my pots etc, to Korinth.

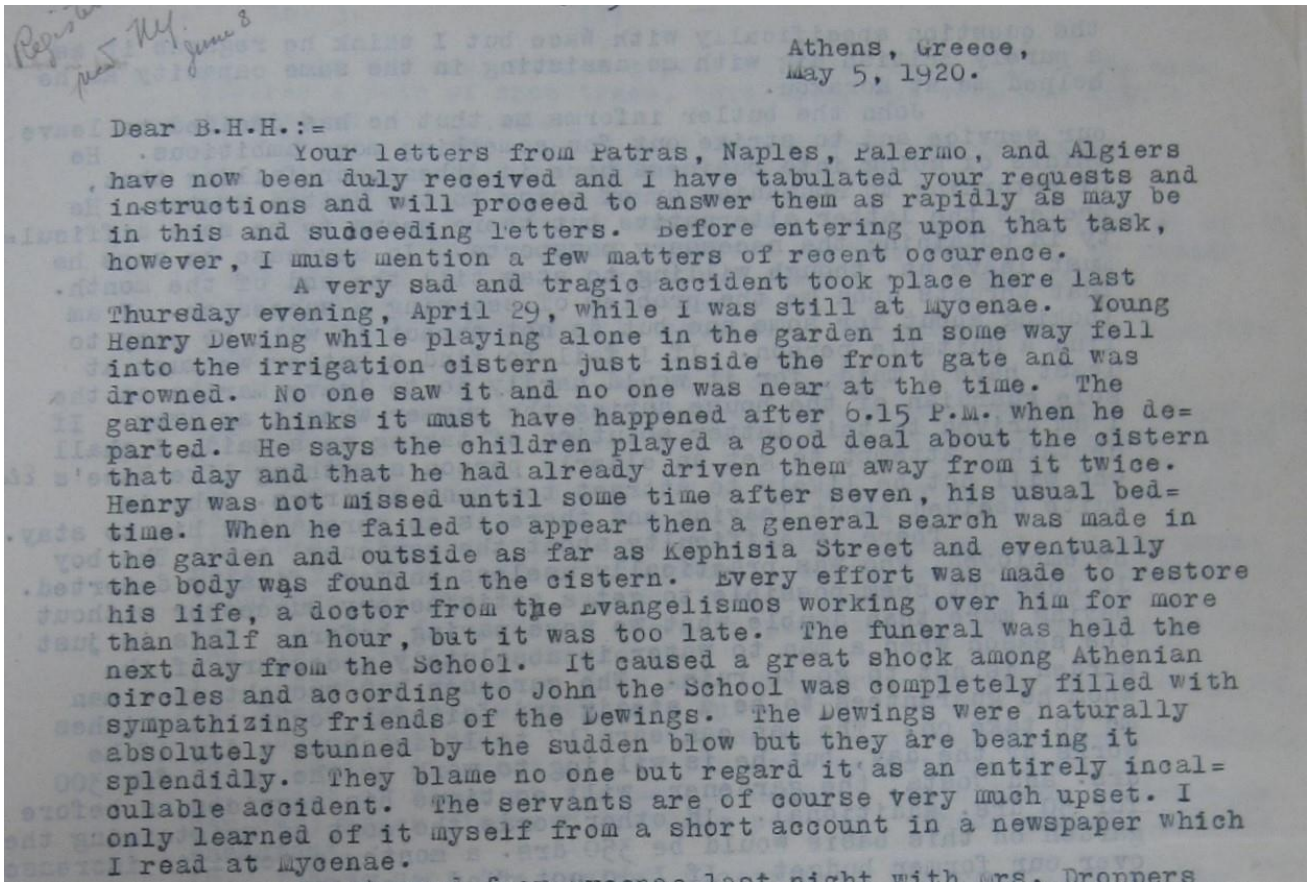
Now this will mean a delay of several days--packing, transporting, unpacking, resorting, not to mention undoing work entirely or partially done. And it is so unnecessary. I computed with Mylonas and found out that if I remained in Nemea all of July, it would cost the School the great sum of 910 drachmai (ca. $12.50).

The School is giving Carpenter $5000. and granting Meritt the sum of $500. from which to draw as he needs in order to re-erect and restore the tribute lists slab. The latter is not necessary, as the work is down in printing and this is just a little plaything which few will see. (Don't quote this, as it is from Mylonas and given confidentially. But as you are still the Acting Director of the School, I can pass it on to you, as you would have known of it if you were here. And eventually it will be down in print.

I wish to leave as soon as I am, if convenient, and depart Athens ca. July 9th.

So it is all rot about the School not having the funds to remain at Nemea another month.. So I sweetly told Meritt in an official letter that it would entail a delay and loss of valuable time to move now, and that since the School had not the funds for one more month, I was willing to pay the expenses of the rent, of

Εικ. 115 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον J. P. Harland, 28 / 06 / 1927. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11)

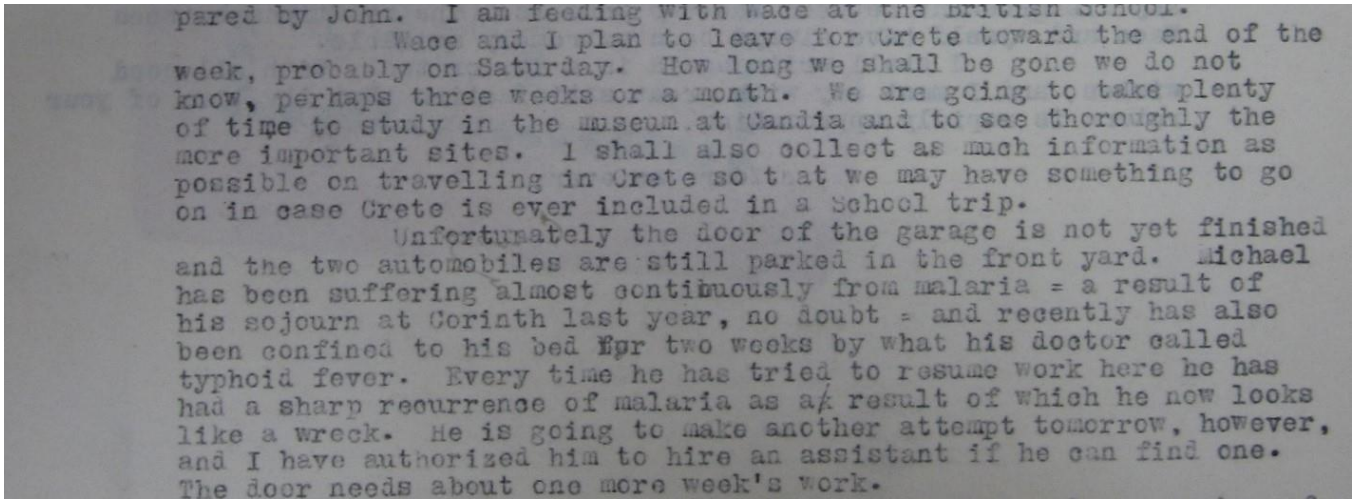
Athens, Greece,
May 5, 1920.

Dear B.H.H.:=

Your letters from Patras, Naples, Palermo, and Algiers have now been duly received and I have tabulated your requests and instructions and will proceed to answer them as rapidly as may be in this and succeeding letters. Before entering upon that task, however, I must mention a few matters of recent occurence.

A very sad and tragic accident took place here last Thureday evening, April 29, while I was still at Mycenae. Young Henry Dewing while playing alone in the garden in some way fell into the irrigation cistern just inside the front gate and was drowned. No one saw it and no one was near at the time. The gardener thinks it must have happened after 6.15 P.M. when he de= parted. He says the children played a good deal about the cistern that day and that he had already driven them away from it twice. Henry was not missed until some time after seven, his usual bed= time. When he failed to appear then a general search was made in the garden and outside as far as Kephisia Street and eventually the body was found in the cistern. Every effort was made to restore his life, a doctor from the Evangelismos working over him for more than half an hour, but it was too late. The funeral was held the next day from the School. It caused a great shock among Athenian circles and according to John the School was completely filled with sympathizing friends of the Dewings. The Dewings were naturally absolutely stunned by the sudden blow but they are bearing it splendidly. They blame no one but regard it as an entirely incal= culable accident. The servants are of course very much upset. I only learned of it myself from a short account in a newspaper which I read at Mycenae.

Εικ. 116 Απόσπασμα από επιστολή του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill σχετικά με το περιστατικό που αφορούσε τον θάνατο του Henry Dewing, 05 / 05 / 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

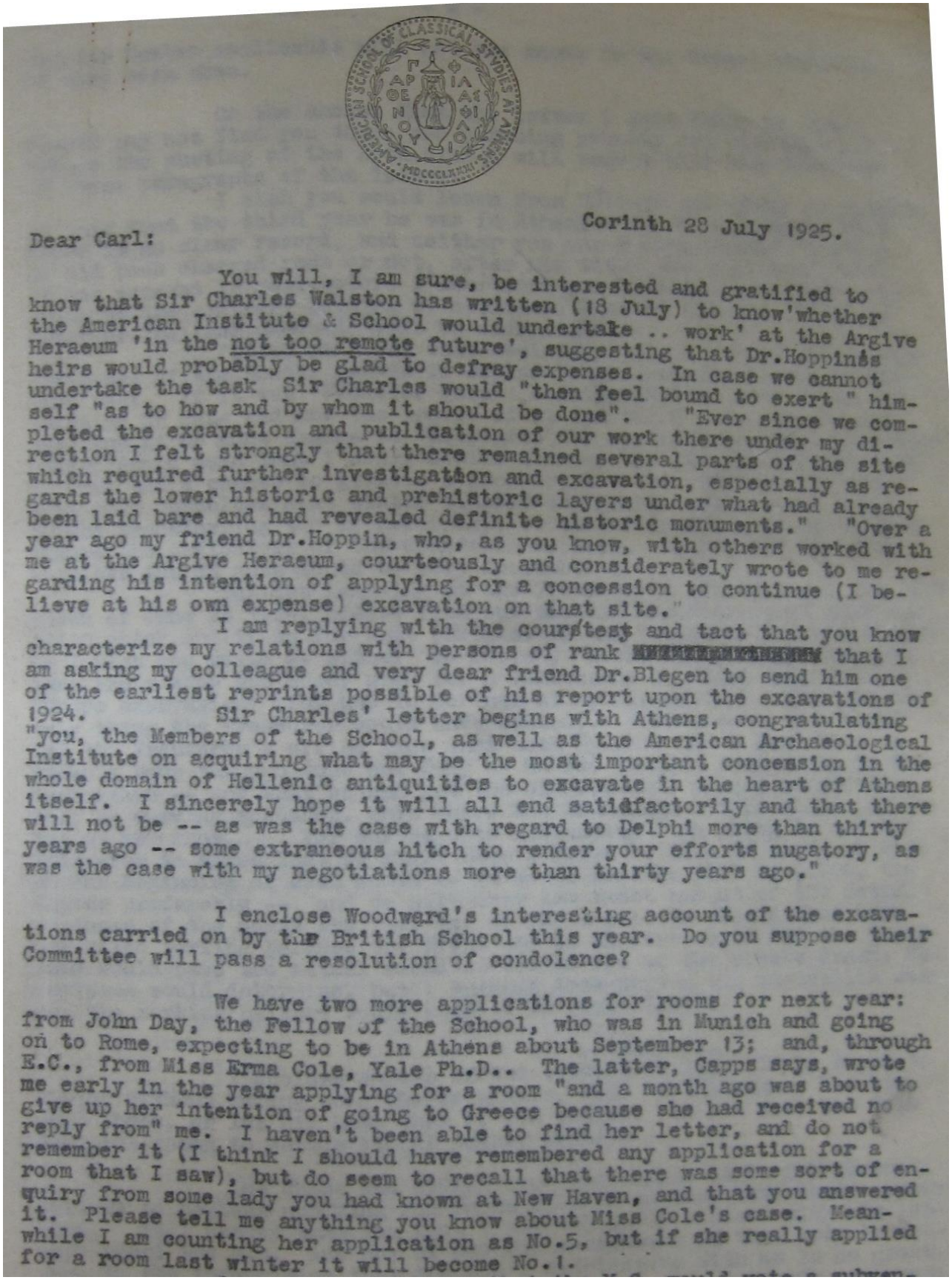

pared by John. I am feeding with Wace at the British School.

Wace and I plan to leave for Crete toward the end of the week, probably on Saturday. How long we shall be gone we do not know, perhaps three weeks or a month. We are going to take plenty of time to study in the museum at Candia and to see thoroughly the more important sites. I shall also collect as much information as possible on travelling in Crete so t at we may have something to go on in case Crete is ever included in a School trip.

Unfortunately the door of the garage is not yet finished and the two automobiles are still parked in the front yard. Michael has been suffering almost continuously from malaria = a result of his sojourn at Corinth last year, no doubt = and recently has also been confined to his bed for two weeks by what his doctor called typhoid fever. Every time he has tried to resume work here he has had a sharp recurrence of malaria as a result of which he now looks like a wreck. He is going to make another attempt tomorrow, however, and I have authorized him to hire an assistant if he can find one. The door needs about one more week's work.

Εικ. 117 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον B.H. Hill σχετικά με τα σχέδιά του να επισκεφτεί μαζί με τον A. J. B. Wace την Κρήτη, 13 / 07 /1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

Corinth 28 July 1925.

Dear Carl:

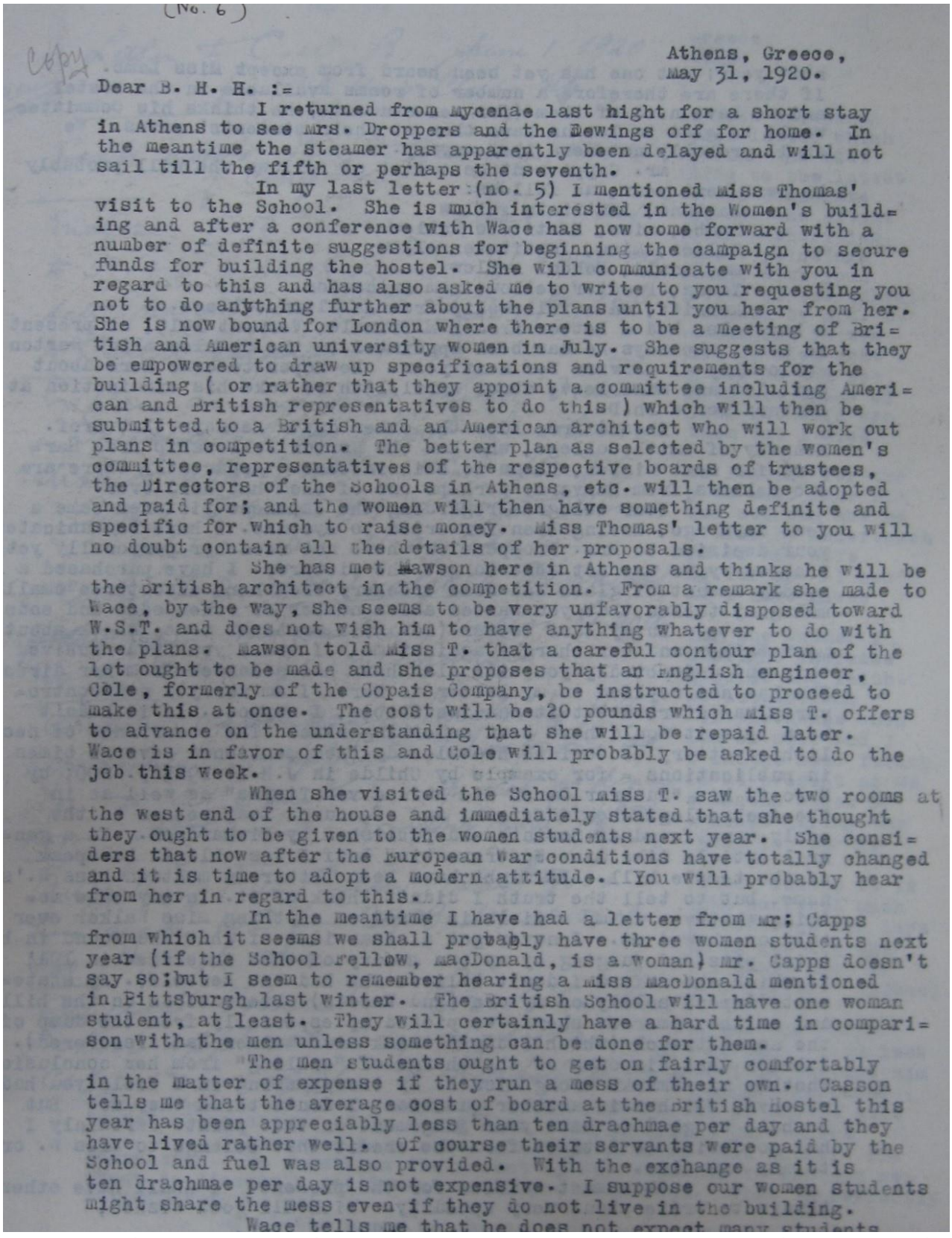
You will, I am sure, be interested and gratified to know that Sir Charles Walston has written (18 July) to know whether the American Institute & School would undertake .. work' at the Argive Heraeum 'in the not too remote future', suggesting that Dr.Hoppins heirs would probably be glad to defray expenses. In case we cannot undertake the task Sir Charles would "then feel bound to exert " himself "as to how and by whom it should be done". "Ever since we completed the excavation and publication of our work there under my direction I felt strongly that there remained several parts of the site which required further investigation and excavation, especially as regards the lower historic and prehistoric layers under what had already been laid bare and had revealed definite historic monuments." "Over a year ago my friend Dr.Hoppin, who, as you know, with others worked with me at the Argive Heraeum, courteously and considerately wrote to me regarding his intention of applying for a concession to continue (I believe at his own expense) excavation on that site."

I am replying with the courtesy and tact that you know characterize my relations with persons of rank [redacted] that I am asking my colleague and very dear friend Dr.Blegen to send him one of the earliest reprints possible of his report upon the excavations of 1924. Sir Charles' letter begins with Athens, congratulating "you, the Members of the School, as well as the American Archaeological Institute on acquiring what may be the most important concession in the whole domain of Hellenic antiquities to excavate in the heart of Athens itself. I sincerely hope it will all end satisfactorily and that there will not be -- as was the case with regard to Delphi more than thirty years ago -- some extraneous hitch to render your efforts nugatory, as was the case with my negotiations more than thirty years ago."

I enclose Woodward's interesting account of the excavations carried on by the British School this year. Do you suppose their Committee will pass a resolution of condolence?

We have two more applications for rooms for next year: from John Day, the Fellow of the School, who was in Munich and going on to Rome, expecting to be in Athens about September 13; and, through E.C., from Miss Erma Cole, Yale Ph.D.. The latter, Capps says, wrote me early in the year applying for a room "and a month ago was about to give up her intention of going to Greece because she had received no reply from" me. I haven't been able to find her letter, and do not remember it (I think I should have remembered any application for a room that I saw), but do seem to recall that there was some sort of enquiry from some lady you had known at New Haven, and that you answered it. Please tell me anything you know about Miss Cole's case. Meanwhile I am counting her application as No.5, but if she really applied for a room last winter it will become No.1.

Εικ. 118 Απόσπασμα επιστολής από τον B. H. Hill προς τον C. W. Blegen, 28 / 07 /1925. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

(No. 6)

Copy

Athens, Greece,
May 31, 1920.

Dear B. H. H. :=

I returned from Mycenae last night for a short stay in Athens to see Mrs. Droppers and the Dewings off for home. In the meantime the steamer has apparently been delayed and will not sail till the fifth or perhaps the seventh.

In my last letter (no. 5) I mentioned Miss Thomas' visit to the School. She is much interested in the Women's building and after a conference with Wace has now come forward with a number of definite suggestions for beginning the campaign to secure funds for building the hostel. She will communicate with you in regard to this and has also asked me to write to you requesting you not to do anything further about the plans until you hear from her. She is now bound for London where there is to be a meeting of British and American university women in July. She suggests that they be empowered to draw up specifications and requirements for the building (or rather that they appoint a committee including American and British representatives to do this) which will then be submitted to a British and an American architect who will work out plans in competition. The better plan as selected by the women's committee, representatives of the respective boards of trustees, the Directors of the Schools in Athens, etc. will then be adopted and paid for; and the women will then have something definite and specific for which to raise money. Miss Thomas' letter to you will no doubt contain all the details of her proposals.

She has met Mawson here in Athens and thinks he will be the British architect in the competition. From a remark she made to Wace, by the way, she seems to be very unfavorably disposed toward W.S.T. and does not wish him to have anything whatever to do with the plans. Mawson told Miss T. that a careful contour plan of the lot ought to be made and she proposes that an English engineer, Cole, formerly of the Copais Company, be instructed to proceed to make this at once. The cost will be 20 pounds which Miss T. offers to advance on the understanding that she will be repaid later. Wace is in favor of this and Cole will probably be asked to do the job this week.

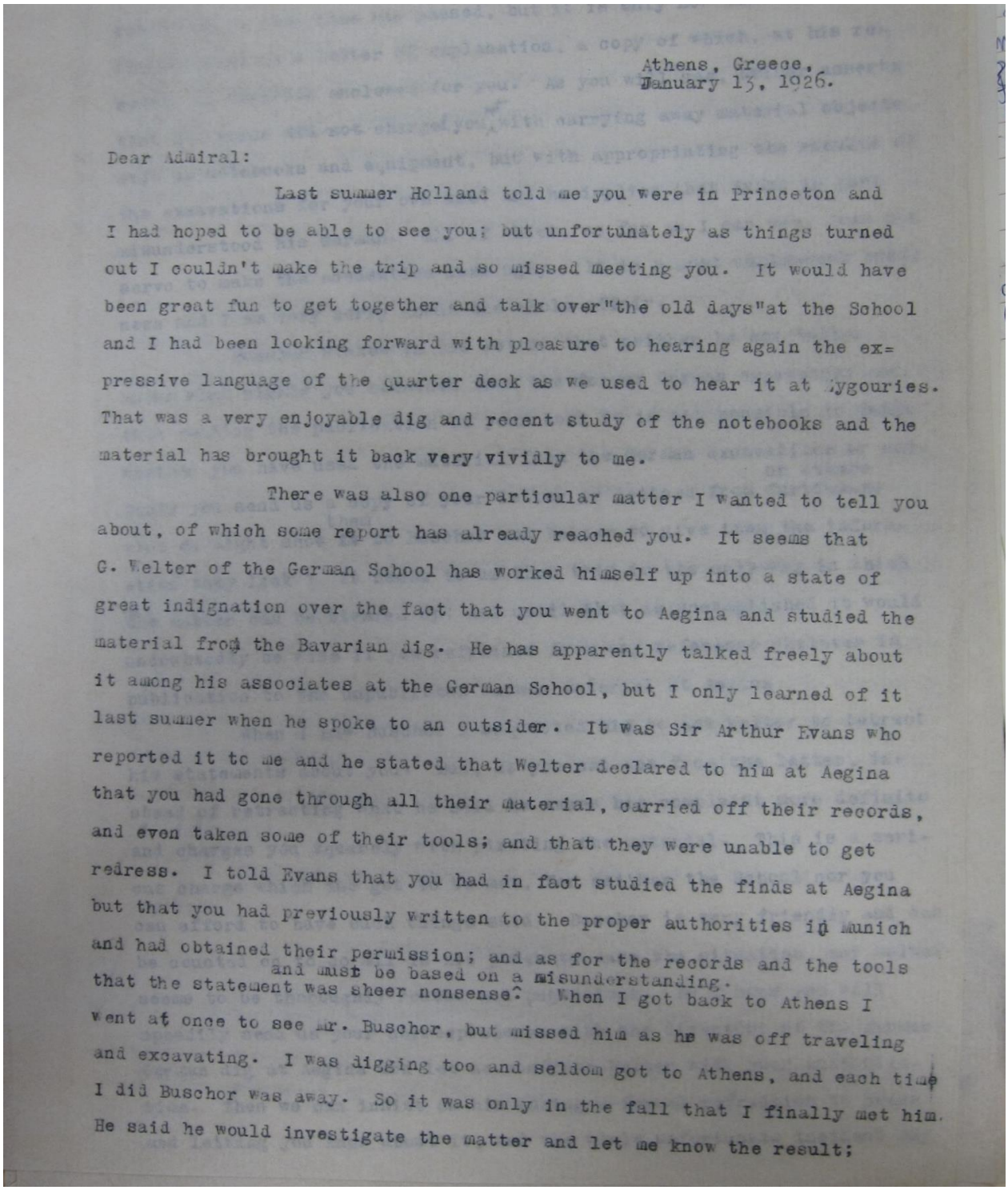
When she visited the School Miss T. saw the two rooms at the west end of the house and immediately stated that she thought they ought to be given to the women students next year. She considers that now after the European War conditions have totally changed and it is time to adopt a modern attitude. You will probably hear from her in regard to this.

In the meantime I have had a letter from Mr; Capps from which it seems we shall probably have three women students next year (if the School Fellow, MacDonald, is a woman) Mr. Capps doesn't say so;but I seem to remember hearing a Miss MacDonald mentioned in Pittsburgh last Winter. The British School will have one woman student, at least. They will certainly have a hard time in comparison with the men unless something can be done for them.

The men students ought to get on fairly comfortably in the matter of expense if they run a mess of their own. Casson tells me that the average cost of board at the British Hostel this year has been appreciably less than ten drachmae per day and they have lived rather well. Of course their servants were paid by the School and fuel was also provided. With the exchange as it is ten drachmae per day is not expensive. I suppose our women students might share the mess even if they do not live in the building.

Wace tells me that he does not expect many students

Εικ. 119 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον B. H. Hill, σχετικά με τις αλλαγές που θα πραγματοποιούνταν στη Σχολή προκειμένου να φιλοξενούνται και γυναίκες, 31 / 07/ 1920. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 16)

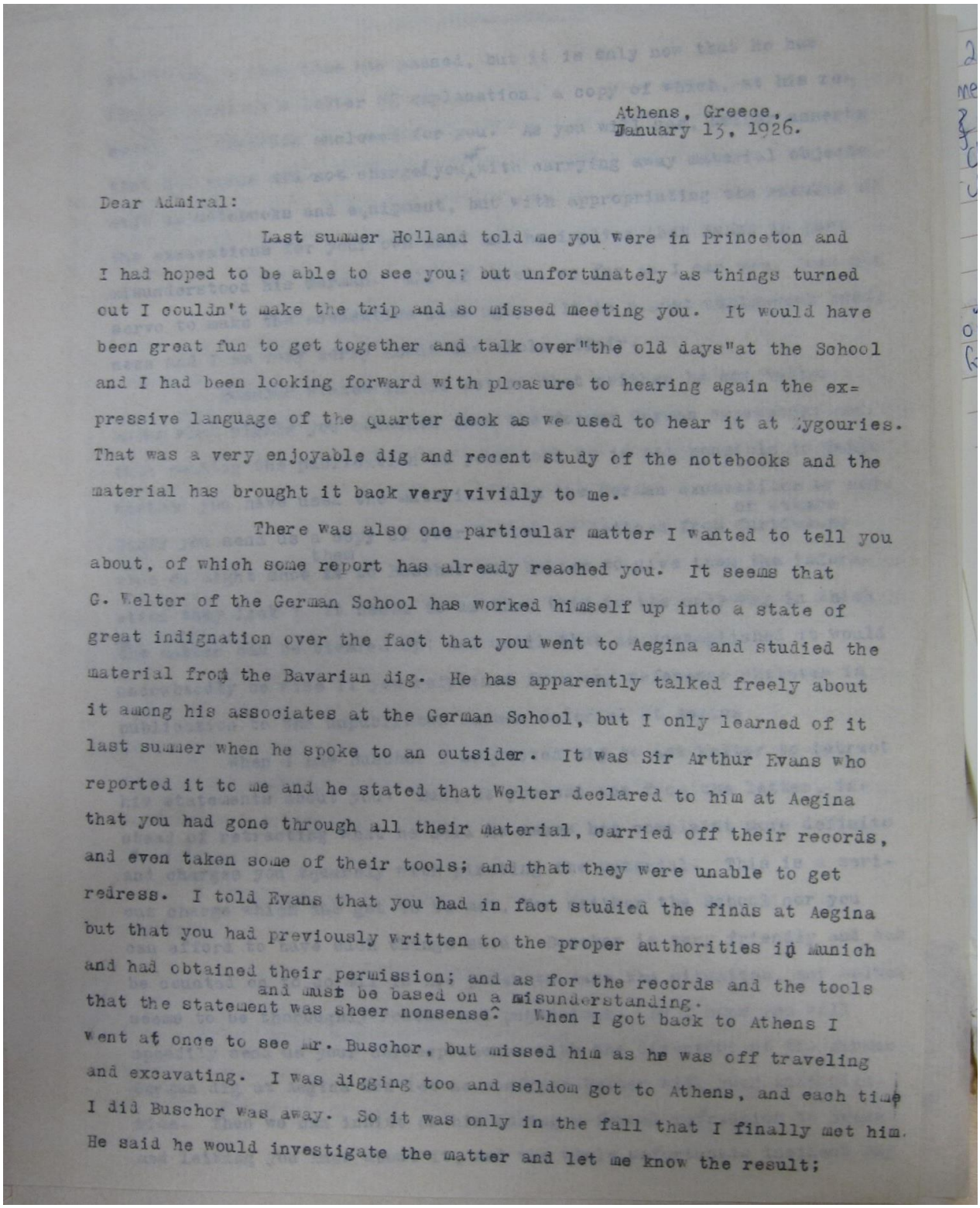
Athens, Greece,
January 13, 1926.

Dear Admiral:

Last summer Holland told me you were in Princeton and I had hoped to be able to see you; but unfortunately as things turned out I couldn't make the trip and so missed meeting you. It would have been great fun to get together and talk over "the old days" at the School and I had been looking forward with pleasure to hearing again the expressive language of the quarter deck as we used to hear it at Sygouries. That was a very enjoyable dig and recent study of the notebooks and the material has brought it back very vividly to me.

There was also one particular matter I wanted to tell you about, of which some report has already reached you. It seems that G. Welter of the German School has worked himself up into a state of great indignation over the fact that you went to Aegina and studied the material from the Bavarian dig. He has apparently talked freely about it among his associates at the German School, but I only learned of it last summer when he spoke to an outsider. It was Sir Arthur Evans who reported it to me and he stated that Welter declared to him at Aegina that you had gone through all their material, carried off their records, and even taken some of their tools; and that they were unable to get redress. I told Evans that you had in fact studied the finds at Aegina but that you had previously written to the proper authorities in Munich and had obtained their permission; and as for the records and the tools that the statement was sheer nonsense and must be based on a misunderstanding. When I got back to Athens I went at once to see Mr. Buschor, but missed him as he was off traveling and excavating. I was digging too and seldom got to Athens, and each time I did Buschor was away. So it was only in the fall that I finally met him. He said he would investigate the matter and let me know the result;

Εικ. 120 Απόσπασμα επιστολής του C. W. Blegen προς τον J. P. Harland, σχετικά με το θέμα της δημοσίευσης των ανασκαφών της Αίγινας, 13 / 01 / 1926. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 2, Κουτί 11)

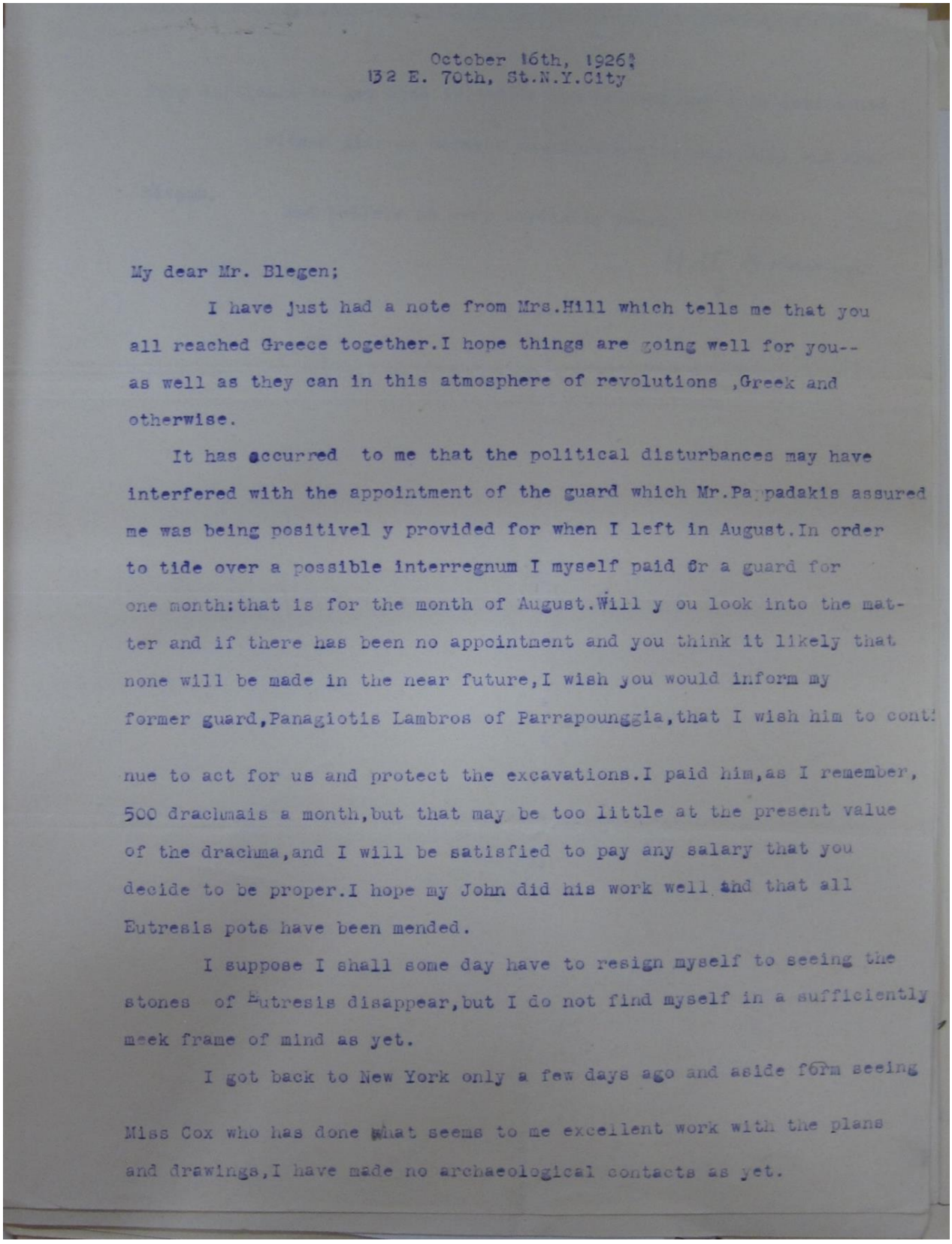
Athens, Greece,
January 13, 1926.

Dear Admiral:

Last summer Holland told me you were in Princeton and I had hoped to be able to see you; but unfortunately as things turned out I couldn't make the trip and so missed meeting you. It would have been great fun to get together and talk over "the old days" at the School and I had been looking forward with pleasure to hearing again the expressive language of the quarter deck as we used to hear it at Zygouries. That was a very enjoyable dig and recent study of the notebooks and the material has brought it back very vividly to me.

There was also one particular matter I wanted to tell you about, of which some report has already reached you. It seems that G. Welter of the German School has worked himself up into a state of great indignation over the fact that you went to Aegina and studied the material from the Bavarian dig. He has apparently talked freely about it among his associates at the German School, but I only learned of it last summer when he spoke to an outsider. It was Sir Arthur Evans who reported it to me and he stated that Welter declared to him at Aegina that you had gone through all their material, carried off their records, and even taken some of their tools; and that they were unable to get redress. I told Evans that you had in fact studied the finds at Aegina but that you had previously written to the proper authorities in Munich and had obtained their permission; and as for the records and the tools that the statement was sheer nonsense. and must be based on a misunderstanding. When I got back to Athens I went at once to see Mr. Buschor, but missed him as he was off traveling and excavating. I was digging too and seldom got to Athens, and each time I did Buschor was away. So it was only in the fall that I finally met him. He said he would investigate the matter and let me know the result;

Εικ. 121 Απόσπασμα επιστολής του B. H. Hill προς τη H. Goldman, σχετικά με την ανασκαφή στην Εύτρηση, 02 / 08 / 1924. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3)

October 16th, 1926.
132 E. 70th, St.N.Y.City

My dear Mr. Blegen;

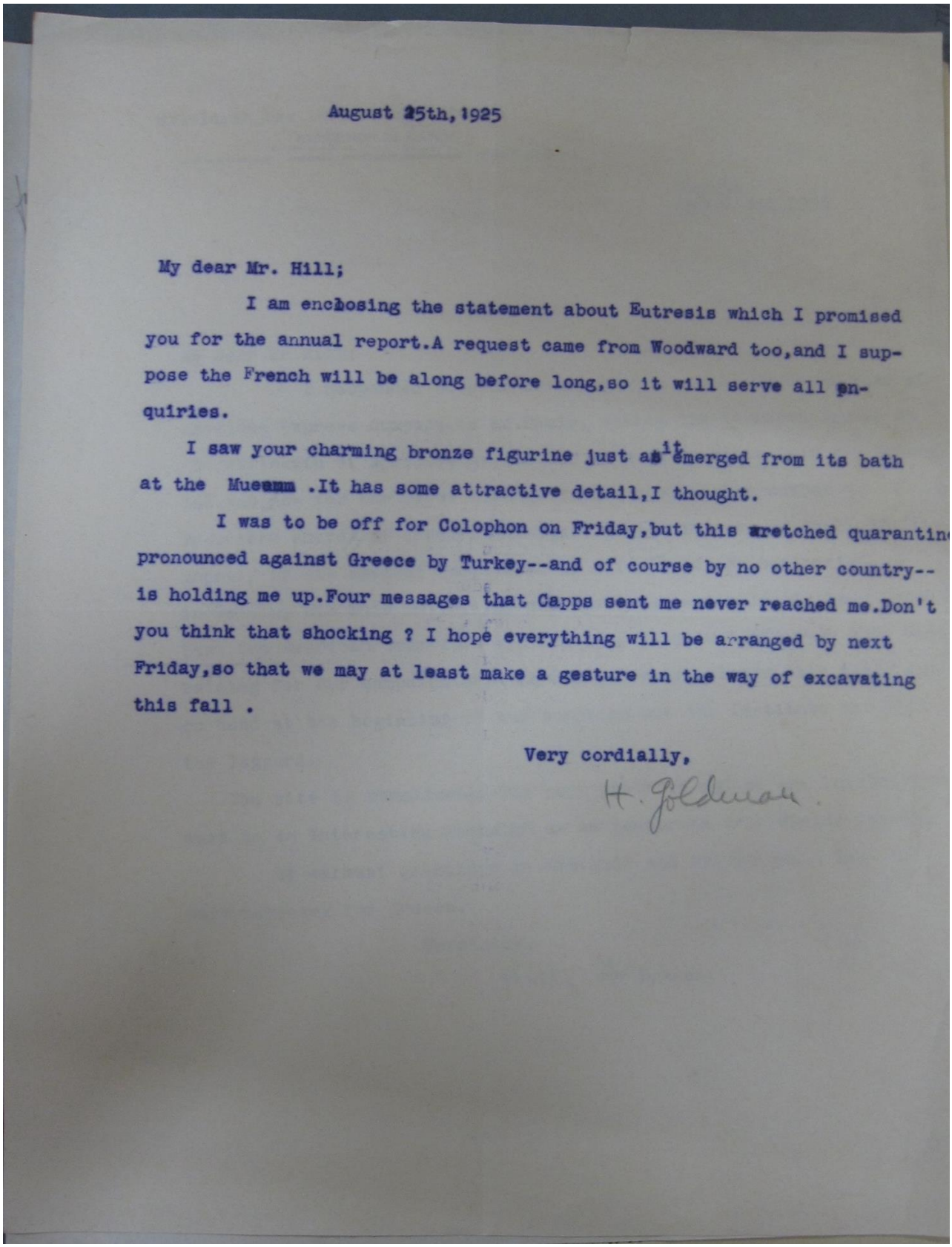
I have just had a note from Mrs.Hill which tells me that you all reached Greece together.I hope things are going well for you-- as well as they can in this atmosphere of revolutions ,Greek and otherwise.

It has occurred to me that the political disturbances may have interfered with the appointment of the guard which Mr.Pappadakis assured me was being positivel y provided for when I left in August.In order to tide over a possible interregnum I myself paid for a guard for one month:that is for the month of August.Will y ou look into the matter and if there has been no appointment and you think it likely that none will be made in the near future,I wish you would inform my former guard,Panagiotis Lambros of Parrapounggia,that I wish him to continue to act for us and protect the excavations.I paid him,as I remember, 500 drachmais a month,but that may be too little at the present value of the drachma,and I will be satisfied to pay any salary that you decide to be proper.I hope my John did his work well and that all Eutresis pots have been mended.

I suppose I shall some day have to resign myself to seeing the stones of Eutresis disappear,but I do not find myself in a sufficiently meek frame of mind as yet.

I got back to New York only a few days ago and aside from seeing Miss Cox who has done what seems to me excellent work with the plans and drawings,I have made no archaeological contacts as yet.

Εικ. 122 Απόσπασμα επιστολής της H. Goldman προς τον C. W. Blegen, στο οποίο επισημαίνεται η δυσκολία φύλαξης των ανασκαφών, 16 / 10 / 1926. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 1, Κουτί 11)

August 25th, 1925

My dear Mr. Hill;

I am enclosing the statement about Eutresis which I promised you for the annual report. A request came from Woodward too, and I suppose the French will be along before long, so it will serve all enquiries.

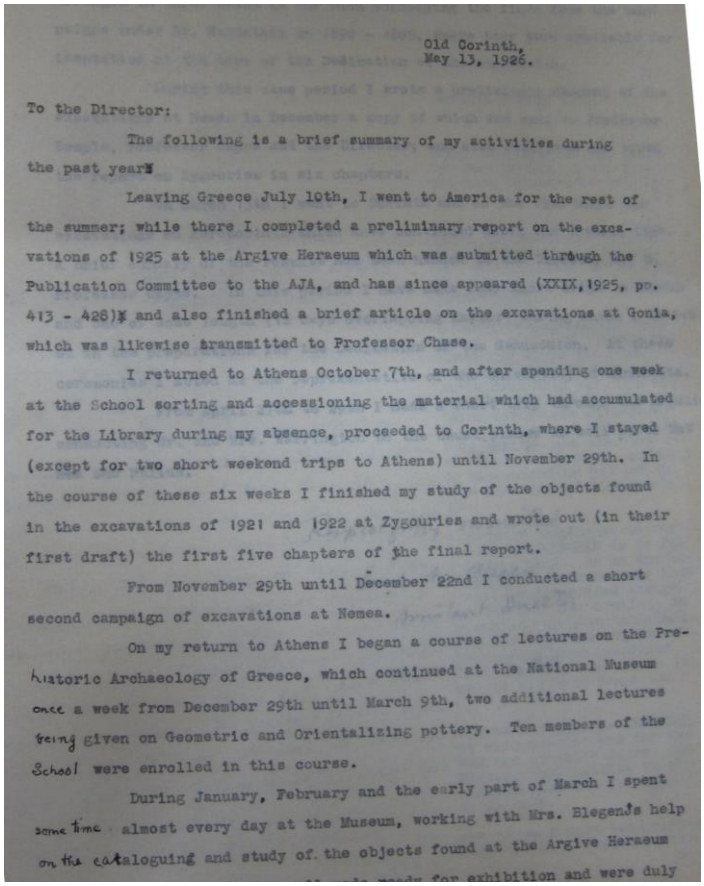
I saw your charming bronze figurine just as it emerged from its bath at the Museum. It has some attractive detail, I thought.

I was to be off for Colophon on Friday, but this wretched quarantine pronounced against Greece by Turkey--and of course by no other country--is holding me up. Four messages that Capps sent me never reached me. Don't you think that shocking ? I hope everything will be arranged by next Friday, so that we may at least make a gesture in the way of excavating this fall.

Very cordially,

H. Goldman.

Εικ. 123 Επιστολή της H. Goldman προς τον B. B. Hill, 25 / 08 / 1925. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 6, Κουτί 3)

Old Corinth,
May 13, 1926.

To the Director:

The following is a brief summary of my activities during the past year.

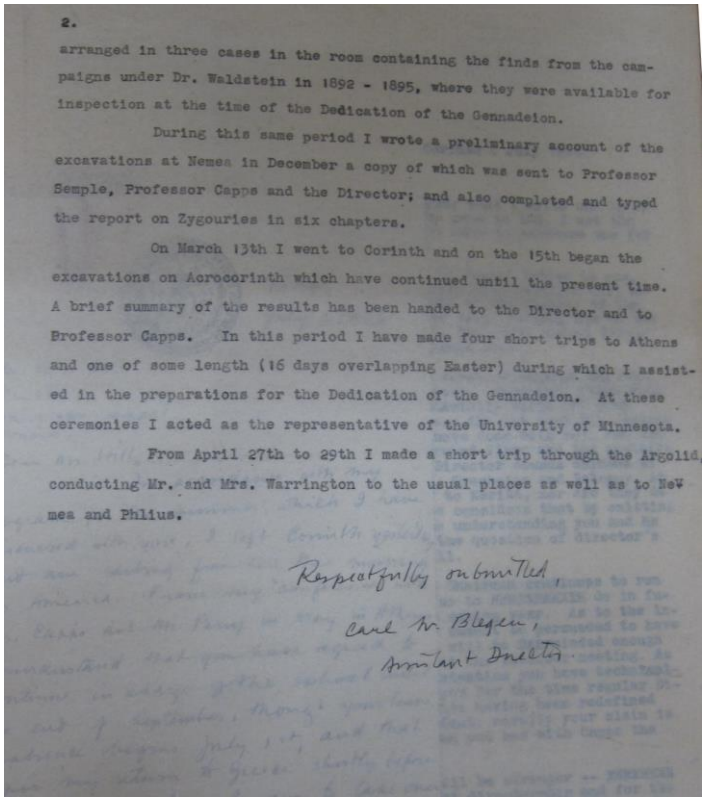
Leaving Greece July 10th, I went to America for the rest of the summer; while there I completed a preliminary report on the excavations of 1925 at the Argive Heraeum which was submitted through the Publication Committee to the AJA, and has since appeared (XXIX, 1925, pp. 413 - 428); and also finished a brief article on the excavations at Gonia, which was likewise transmitted to Professor Chase.

I returned to Athens October 7th, and after spending one week at the School sorting and accessioning the material which had accumulated for the Library during my absence, proceeded to Corinth, where I stayed (except for two short weekend trips to Athens) until November 29th. In the course of these six weeks I finished my study of the objects found in the excavations of 1921 and 1922 at Zygouries and wrote out (in their first draft) the first five chapters of the final report.

From November 29th until December 22nd I conducted a short second campaign of excavations at Nemea.

On my return to Athens I began a course of lectures on the Prehistoric Archaeology of Greece, which continued at the National Museum once a week from December 29th until March 9th, two additional lectures being given on Geometric and Orientalizing pottery. Ten members of the School were enrolled in this course.

During January, February and the early part of March I spent some time almost every day at the Museum, working with Mrs. Blegen's help on the cataloguing and study of the objects found at the Argive Heraeum

2.

arranged in three cases in the room containing the finds from the campaigns under Dr. Waldstein in 1892 - 1895, where they were available for inspection at the time of the Dedication of the Gennadeion.

During this same period I wrote a preliminary account of the excavations at Nemea in December a copy of which was sent to Professor Semple, Professor Capps and the Director; and also completed and typed the report on Zygouries in six chapters.

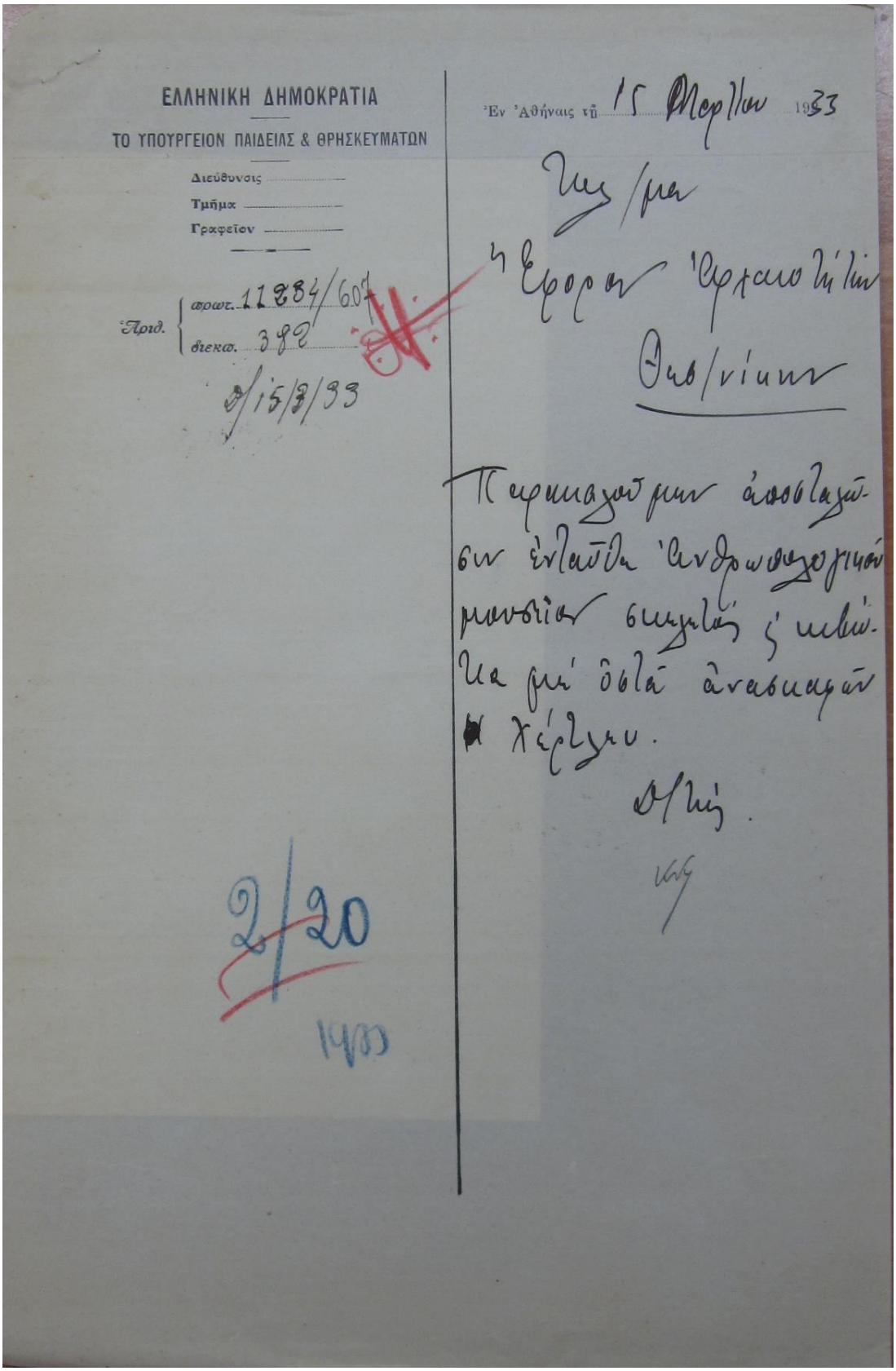
On March 13th I went to Corinth and on the 15th began the excavations on Acrocorinth which have continued until the present time. A brief summary of the results has been handed to the Director and to Professor Capps. In this period I have made four short trips to Athens and one of some length (16 days overlapping Easter) during which I assisted in the preparations for the Dedication of the Gennadeion. At these ceremonies I acted as the representative of the University of Minnesota.

From April 27th to 29th I made a short trip through the Argolid, conducting Mr. and Mrs. Warrington to the usual places as well as to Nemea and Phlius.

Respectfully submitted,

Carl W. Blegen,
Assistant Director.

Εικ. 124 Αναφορά πεπραγμένων του C. W. Blegen, 13 / 05 / 1926. (ΑΣΚΣΑ, Φάκελος 4, Κουτί 16)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Διεύθυνσις .....

Τμῆμα .....

Γραφεῖον .....

Πρωτ. 11284/607

Διεκ. 382

9/15/3/33

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Μαρτίου 1933

Εἰς/μα

τὴν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων

Θεσσαλονίκης

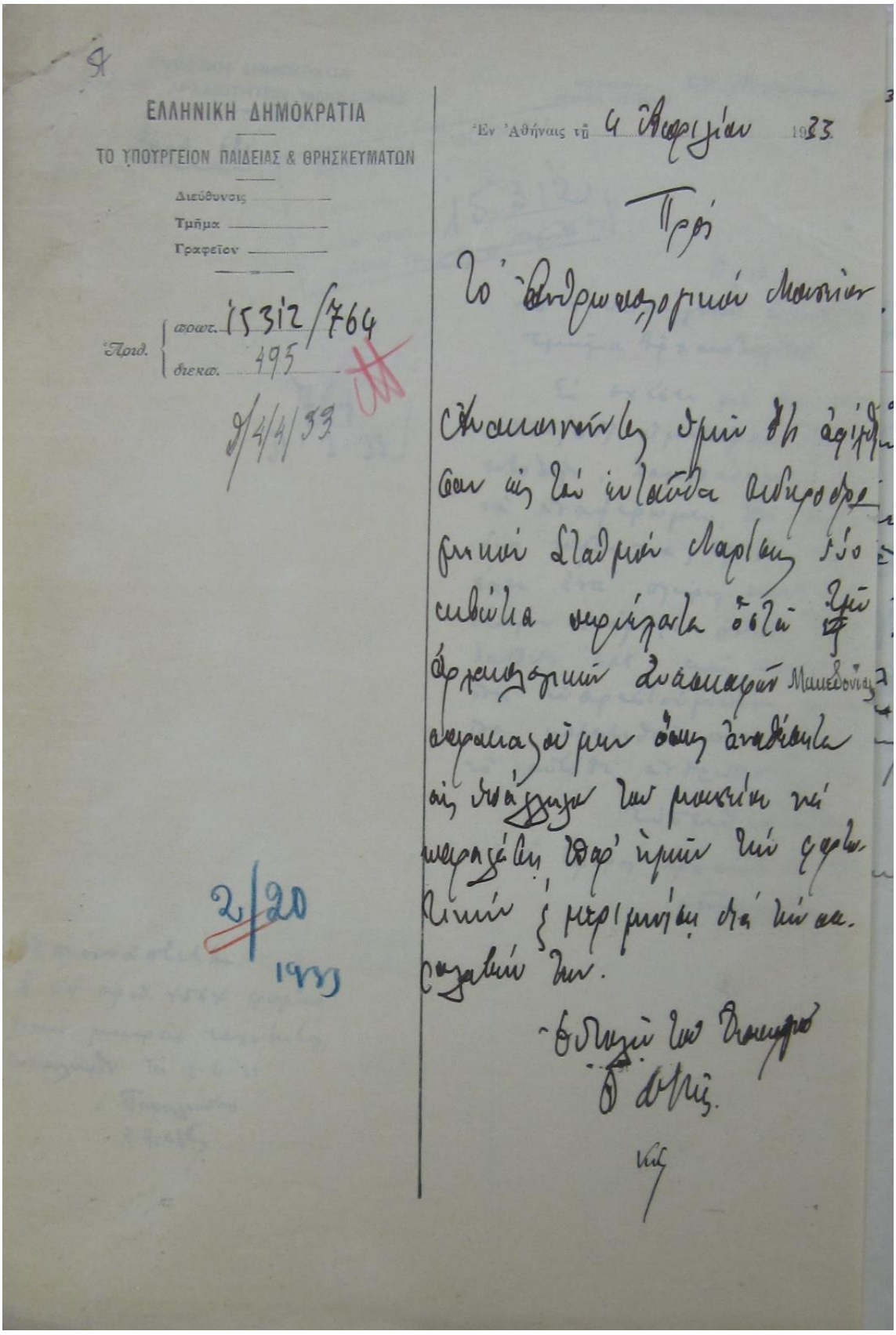
Παραπαμπτικὸν ἀποδεικτικὸν ἐνταῦθα ἀνθρωπολογικοῦ μυδρίου ὀστράκων ἐν μιᾷ ὀθλᾳ ἀναδιπλωτῇ χάρτου.

Ὁ Δ/ντὴς

2/20

1933

Εικ. 125 Έγγραφο σχετικά με την παραλαβή κιβωτίων ανθρωπολογικού υλικού από τις ανασκαφές του W. A. Heurtley στη Μακεδονία, 1933 (15 / 03 / 1933). (ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Διεύθυνσις .....

Τμῆμα .....

Γραφεῖον .....

Πρωτ. 1532/764

Διεκ. 495

9/4/33

2/20 1933

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Ἀπριλίου 1933

Πρός

Τὸ Ἀνθρωπολογικὸν Μουσεῖον

Σᾶς παρακαλῶ ὅπως θὰ ἀφίσητε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἀνθρωπολογικῶν μετρήσεων Μακεδονίας ὑπὸ τὸν κ. Δημητρίου Λαζαρίδου τὰ ἀναγκαῖα ὀστᾶ τῆς ἀνθρωπολογικῆς συλλογῆς Μακεδονίας διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν μετρήσεων τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῇ ἀποδείξει μου.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Θρησκευμάτων

Δ. Δρίτσας

Εικ. 126 Έγγραφο προς το ανθρωπολογικό Μουσείο, 1933 (04 / 04 / 1933). (ΔΕΑΜ, Κιβώτιο 677Ε)